

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ: ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΠΣ «ΙΣΤΟΡΙΑ, ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ»

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά

Αντίσταση και συνεργασία

Από το αντάρτικο του δυτικού Πόντου στον Ελληνικό Εθνικό Στρατό

Διπλωματική εργασία του μεταπτυχιακού φοιτητή
Γαβρηλίδη Σταύρου-Ιάσονα

Επόπτης καθηγητής: Κωνσταντίνος Φωτιάδης
Δεύτερος βαθμολογητής: Σοφία Ηλιάδου-Τάχου
Τρίτος βαθμολογητής: Κωνσταντίνος Κασβίκης

Περίληψη

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι τουρκόφωνοι ελληνο-ορθόδοξοι κάτοικοι του Πόντου υπέστησαν γενοκτονικές πρακτικές που εντάσσονταν στο σχέδιο των Νεότουρκων και Κεμαλικών για την βίαιη αφομοίωση-εξάλειψη των χριστιανικών εθνοτήτων της Μικράς Ασίας. Η βία και οι καταπιέσεις (ολοκληρωτικού τύπου) τους ώθησαν σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια άμυνας μέσω ενός μακρόχρονου ένοπλου αγώνα –που κλιμακώθηκε σταδιακά κατά τη διάρκεια των επίσης κλιμακούμενων διωγμών- εναντίον μιας πρώην αυτοκρατορίας. Η τελική έξοδος από τον τόπο τους, μέσω μιας τεράστιας προσφυγικής ροής τους έφερε σε ένα ξένο για αυτούς τόπο ανάμεσα σε ομοεθνείς και ομόδοξους πλην όμως ετερόγλωσσους (ως επί το πλείστον) πληθυσμούς, τόσο γηγενείς, όσο και πρόσφυγες.

Η εξοικείωση με τη βία, το τραύμα των διωγμών και της προσφυγιάς επηρέασαν και μόλιασαν την ταυτότητα αυτής της, ούτως ή άλλως, εσωστρεφούς εθνοτικής ομάδας. Έχοντας ζήσει περιχαρακωμένοι ως ορθόδοξοι ανάμεσα στους λοιπούς τουρκόφωνους, αλλά μουσουλμανικούς πληθυσμούς, έμαθαν να επιβιώνουν μέσω των εσωτερικών εθνοτικών-συγγενικών δικτύων. Στη νέα πατρίδα τα δίκτυα αυτά και οι ελίτ των κοινοτήτων των τουρκόφωνων Ποντίων διατηρήθηκαν και ανασυντάχθηκαν. Η καταλυτική μάλιστα συνεισφορά των δικτύων και ο πρωταγωνιστικός ρόλος των ελίτ στη διάρκεια διεξαγωγής του αντάρτικου, αλλά και κατά την έξοδο από τον ιστορικό Πόντο, διατήρησαν και ενίσχυσαν τα ίδια τα δίκτυα, αλλά και τη σημασία και το κύρος των ελίτ. Επιπλέον σημασία στους δύο αυτούς παράγοντες προσέδωσε η συμβολή τους στο ζήτημα της ανασυγκρότησης, αναπαραγωγής και ενσωμάτωσης των κοινοτήτων στο νέο τόπο εγκατάστασης.

Η ένταξη αυτή δεν είχε ακόμη συντελεστεί, όταν οι συνθήκες που δημιούργησε ο νέος μεγάλο πόλεμος ενεργοποίησαν τα αντανάκλαστικά της κλειστής εθνοτικής ομάδας και κυρίως τις πρόσφατες τραυματικές μνήμες της βίας και του επαπειλούμενου αφανισμού. Η εμπειρία των διωγμών και το αντάρτικο σωτηρίας καθόρισαν τον ετοιμοπόλεμο και τραχύ χαρακτήρα των τουρκόφωνων Ποντίων και όταν μια ιστορική αλληλουχία γεγονότων (μεταστροφή Μιχάλαγα, μάχη Φαρδύκαμπου, εκτελέσεις Αυγερινού, εκτέλεση των *Επτά*) τους ώθησαν στα πρόθυρα της σύγκρουσης με τον νοούμενο ως εσωτερικό εχθρό, οι μνήμες του πολέμου για την προστασία των κοινοτήτων τους ενεργοποιήθηκαν και ο ΕΛΑΣ αντιμετώπιστηκε όπως είκοσι χρόνια νωρίτερα οι τσέτες και οι κεμαλικοί.

Η κυρίαρχη κρατική ιδεολογία του Μεσοπολέμου επηρέασε όλη την κοινωνία, συνεπώς και τους πρόσφυγες, που προσδέθηκαν στο κράτος υποδοχής και ταυτίστηκαν σε μεγάλο βαθμό με τις κυρίαρχες (αντιπολιτευόμενες μεν, εξίσου αντικομμουνιστικές δε) πολιτικές παρατάξεις. Ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος γύρω από το κοινωνικό, αλλά και το εθνικό-εδαφικό ζήτημα όξυνε την αντίθεση των συντηρητικών αγροτικών πληθυσμών ενάντια στο κομμουνιστικό κίνημα. Η ναζιστική προπαγάνδα αξιοποίησε και καλλιέργησε τον υποβόσκοντα αντικομμουνισμό της ελληνικής κοινωνίας προς εξυπηρέτηση δικών της πρακτικά στόχων: μείωση ισχύος αντάρτικου (τρομοκρατώντας τον πληθυσμό, με εργαλείο τα μαζικά αντίποινα), εξοικονόμηση ανθρώπινου δυναμικού (μέσω του εξοπλισμού Ελλήνων κατά του ΕΛΑΣ), διαφύλαξη των οδικών δικτύων (κυρίως στη φάση της αποχώρησης τους από τη χώρα).

Καταλυτική συμβολή στη δρομολόγηση των εξελίξεων έπαιξαν και πάλι οι ελίτ, που στο πλαίσιο των συγκυριών συμπαρέσυραν τους πληθυσμούς (Μιχάλαγας, Μικρός Μιχάλαγας, Κισά Μπατζάκ). Ο κύκλος του αίματος όξυνε τη σύγκρουση (επιθέσεις

σε χωριά, μαζικές εκτελέσεις) και μεγάλωσε το χάσμα ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες, αλλά κυρίως ανάμεσα σε χωριά που ταυτίστηκαν με το ένα ή το άλλο στρατόπεδο.

Η στρατιωτική ήττα στο τοπικό επίπεδο υπερκεράστηκε από την πολιτικό-στρατιωτική νίκη των αντικομμουνιστών. Η εμπειρία της κατοχικής σύγκρουσης επέδρασε στη συλλογική μνήμη και καθόρισε μεταπολεμικά την ταυτότητα της εθνοτικής ομάδας.

Abstract

During the First World War the Turkish-speaking Greek-Orthodox of the Black Sea (Pontus) underwent genocidal practices which were part of the *Young Turks'* and *Kemalists'* plan to forcibly assimilate and eliminate all the Christian ethnicities of Asia Minor. The violence and the oppression (totalitarian in nature) led them to a desperate defense effort, through a long, armed struggle, which gradually escalated, while the persecutions were escalating as well, against the former Ottoman empire. The final exit from their homeland through a huge refugee flow brought them to a foreign place among populations, both indigenous and refugees, with same nationality and religion but primarily speaking different languages.

Familiarization with the violence and the trauma of forced immigration had a serious impact on the identity of this, otherwise, introverted ethnic group. Because of the fact that they had been living insularly among Turkish-speaking, but Muslim populations, the Turkish-speaking Greek-Orthodox learned how to survive through internal ethnic-kinship networks.

In their new homeland these networks and the elite class of the Turkish-speaking Pontians were maintained and regrouped. The determining contribution of these networks and the leading role of the ethnic elite, during the guerrilla warfare, as well as during the big exit from historic Pontus, maintained and boosted the networks themselves, as well as the prestige and social standing of this ethnic elite.

Moreover, these factors significantly contributed to the reconstruction, rebuilding and integration of the communities of the Turkish-speaking Pontians in their new country.

The integration was not still completed, when the circumstances, which were created by the New Great War, triggered the reflexes of this introverted ethnic group and revived the recent traumatic memories of violence and their imminent extermination in Pontus. The experience of persecution and the *rebellion of salvation* determined the armed, ready character and the roughness of the Turkish-speaking Pontians and when a historical sequence of events occurred (turnaround of Michalagas, battle of Fardikampos, executions of Augerinos, execution of the Seven) they were on the brink of conflict against to those who were understood as an internal enemy. The memories of the war, which aimed at the protection of their communities were awakened and *EAAΣ* was treated just as (twenty years before) the *Çetes* (rabblés of bangers) and the Kemalists had been.

The dominant state ideology of the interwar period affected the whole society and consequently the refugees, who were connected with the state and the dominant political factions (which were opposition but both anti-communist in nature). The dominant political rhetoric about the social and national-territorial questions heightened the opposition of conservative rural population against communism. Nazi propaganda capitalized on and cultivated the underlying anti-communism of Greek society to serve its own practical goals: to weaken the partisan army (by terrorising the locals using massive reprisals), saving human resources (by arming Greeks against *EAAΣ*), protection of road networks (mainly in the phase of leaving the country).

A pivotal role in evolution of history was played by the elites, which in those circumstances led and dragged down the population (Michalagas, Little Michalagas, Kisa Batsak).. The sequence of the violent events and the persecutions exacerbated

the conflict even more (assaults in villages, massive executions) and because of that the gap between the several ethnic groups, but mainly between villages that were identified with one or the other faction.

The military defeat at the local level was overcome by the political and military victory of the anticommunists. The experience of the conflict during the hostile occupation affected the collective memory and determined the identity of this ethnic group , after the war.

*«Όλος ο δυτικός Πόντος είχε αντάρτικο.
Τότε όμως το κατεστημένο ήτανε Τούρκοι.
Κανονικά θα έπρεπε αυτοί να είναι αντάρτες και να είναι κατά των Γερμανών.»¹*

¹Προφορική συνέντευξη Παναγιώτη Λ. (Μεσιανή), Προσωπικό Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη

Περιεχόμενα

A. Γλωσσάρι

B. Εισαγωγή

I) Σκοποί και στόχοι

II) Το πεδίο

III) Πηγές

IV) Πηγές

V) Έρευνα

VI) Το δείγμα

VII) Διευκρινίσεις σχετικά με την ορολογία

A' ΜΕΡΟΣ:

1. Η πορεία προς την εθνοκάθαρση και τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου.

2. Το αντάρτικο του δυτικού Πόντου

3. Έξοδος

4. Οι τουρκόφωνοι πόντιοι στη δυτική Μακεδονία & τον ανατολικό Τσιαρτσιαμπά.

I) Άφιξη και εγκατάσταση

II) Ορθοδοξία: ο πυρήνας του εθνισμού των τουρκόφωνων του δυτικού Πόντου

III) Ο κλειστός χαρακτήρας της εθνοτικής ομάδας των τουρκόφωνων Ποντίων

IV) Εθνοτικές-πολιτισμικές διαφορές και κοινοτικές έριδες. Το υπόβαθρο του διχασμού

V) Ίμερα & Βαθύλακκος

5. Πολιτική ταυτότητα στο Μεσοπόλεμο

6. Τουρκόφωνοι Πόντιοι και Αριστερά

7. Ιστορικές βάσεις του αντικομμουνισμού των τουρκόφωνων Ποντίων

8. Εθνοτική ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων

9. Μιγάλαγας: Ο μιλλέτπασης των τουρκόφωνων Ποντίων της δυτικής Μακεδονίας

B' ΜΕΡΟΣ:

10. Η συγκυρία του πολέμου. Αντίσταση και συνεργασία: το δίπολο μιας στρατιωτικο-ποιημένης κοινωνίας

11. Πρώιμες αντιστασιακές κινητοποιήσεις. Οι παρακαταθήκες

12. Γερμανική προληπτική καταστολή Αντίστασης και Αντίποινα

I) Το προοίμιο: Μεσόβουνο

II) Οι συνέπειες των αντιποίνων για την εξέλιξη της Αντίστασης

13. Υ.Β.Ε.: Η εθνική αντίσταση των αξιωματικών και οι παρακαταθήκες του κρατικού αντικομμουνισμού

14. Ε.Κ.Α. Η πρώτη μη εαμική ένοπλη οργάνωση

15. Η ΕΚΑ και οι τουρκόφωνοι Πόντιοι του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά. Η Σκάφη και ο *Μικρός Μ^οχάλαγας*

15. ΕΑΜ : εμφάνιση, οργάνωση και άνοδος

I) Πρόσληψη

II) Άνοδος ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στη δυτική Μακεδονία. Φαρδύκαμπος: Συνεργασία και ρήξη.

16. Μετά το Φαρδύκαμπο: Συνέπειες της νίκης και η αρχή της ρήξης.

17. Η εκτέλεση των *Επτά*

18. Το τέλος της ΥΒΕ και η εμφάνιση της ΠΑΟ.

19. Η συνεργασία με τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις. Ο *Εθνικός Ελληνικός Στρατός*.

I) Η προπαγάνδα

II) Διαφορές του Εθνικού Ελληνικού Στρατού από άλλους συνεργάτες

III) Η συγκρότηση των ένοπλων τουρκόφωνων Ποντίων

IV) Τα χωριά

V) Η αρχή της σύγκρουση: Επιθέσεις ΕΛΑΣ κατά εξοπλισμένων χωριών και η ανάπτυξη της δράσης του Ε.Ε.Σ.

VI) Συμμετοχή στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις:
Κοινή δράση με τους Γερμανούς

VII) Οι κάτοικοι των «εξοπλισμένων χωριών»
για τη συμμετοχή τους στις γερμανικές εκκαθαρίσεις

VIII) Ισχυροποίηση Ε.Ε.Σ.

21. Η αντίστροφη μέτρηση Τελευταίες επιθέσεις πριν την Απελευθέρωση

21. Κορύφωση της σύγκρουσης και συντριβή του *Εθνικού Ελληνικού Στρατού*.

I) Το προανάκρουσμα

II) Η μάχη του Βαθυλάκκου: καταβολή και αποχώρηση

III) Η φυγή προς τα Λεύκαρα

IV) Η παράδοση των Λευκάρων

V) Η εκτέλεση της Οινόης

VI) Οι τελευταίοι-μη παραδοθέντες Παιοτζήδες: Κοντίλης και Ισπάτ Αλέξης (μελέτη περίπτωσης)

VI) Η μη παράδοση της ελίτ

VIII) Σκάφη

IX) Ίμερα

22. *Τρομοκρατία*: Η επάνοδος των οπλισμένων αντικομμουνιστών

23. Συμπεράσματα

Γ. Παράρτημα

I). Η συλλογική μνήμη των Ελλήνων του Πόντου.
Τραγούδια για το αντάρτικο Σωτη-ρίας

II). Φωτογραφίες

Δ. Βιβλιογραφία

Γλωσσάρι

ΑΕΚ : Αγροτικό Εργατικό Κόμμα

ΑΚΕ : Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος

Γ.Σ.: Γενικό Στρατηγείο

ΕΑΜ : Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΑΟ {ή ΕΠΟ } : Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση ή {Εθνική Πατριωτική Οργάνωση}

ΕΔΕΣ : Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΕΣ : Ελληνικός Εθνικός Στρατός

ΕΚΑ : Εθνική Κοινωνική Άμυνα ή Ένωση Κοινωνικής Αμύνης

ΕΛΑΣ : Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

ΔΣΕ : Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος

ΚΓΣΑ : Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών

ΚΟΥΤΒ: Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο Εργαζομένων της Ανατολής

ΟΜΜ : Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας

ΜΑΔ : Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως

ΜΑΥ : Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου

ΜΓ (ΚΚΕ) : Μακεδονικό Γραφείο (Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος)

ΟΠΛΑ : Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών

ΠΑΟ : Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση

Π.Ε. (ΚΚΕ) : Περιφερειακή Επιτροπή (Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος)

ΠΟΕΤ : Πανελλήνια Οργάνωση Εθνικιστών Ταγμάτων

ΣΕΟ : Σύμφωνο Εθνικών Ομάδων

ΣΣΑ: Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή

ΥΒΕ : Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδας

Εισαγωγή:

Σκοποί και στόχοι

Η παρούσα έρευνα αποτελεί τη μεταπτυχιακή διπλωματική μου εργασία στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «*Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, Ερευνητικές και Διδακτικές Προσεγγίσεις στην Ιστορία και στην Τοπική Ιστορία*» του τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Θέμα της εργασίας αποτελεί η εθνοτική ομάδα των τουρκόφωνων Ποντίων και η πορεία τους από την ένοπλη σύγκρουση στην εθνοκαθαρτική/γενοκτονική πολιτική του νεοτουρκικού και κεμαλικού καθεστώτος στην ένοπλη εναντίωση της στη αντιστασιακή οργάνωση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ μέσω της ένοπλης συνεργασίας με το γερμανικό στρατό κατοχής.

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει και να προσδιορίσει τα αίτια της αντιπαράθεσης των τουρκόφωνων Ποντίων της συγκεκριμένης περιοχής με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, επιχειρώντας να δώσει απάντηση στο ερώτημα του Αχιλλέα Ανθεμίδα στο περίπλοκο ζήτημα του πως οι ηρωικοί αντάρτες του Πόντου κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έφτασαν δύο δεκαετίες αργότερα -κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου- να συνεργαστούν με το στρατό κατοχής της νέας τους πατρίδας και να χαρακτηριστούν προδότες του έθνους.²

Η εθνική ιστορία κάθε λαού χαρακτηρίζεται από συνέχειες και τομές. Ορισμένες περιόδους της εκάστοτε εθνικής ιστορίας αποτελούν κομβικά σημεία, εξαιτίας της πυκνότητας σημαντικών γεγονότων, των τομών που σημειώνονται και των δυνάμεων που απελευθερώνονται. Όσον αφορά την σύγχρονη ελληνική ιστορία, η δεκαετία του 1940 υπήρξε μία τέτοια περίπτωση, ενδεχομένως η πλέον σημαντική και χαρακτηριστική. Κατά τη δεκαετία αυτή, δυνάμεις που υπέβρισκαν, βγήκαν από το παρασκήνιο και αναδύθηκαν στην επιφάνεια, προκαλώντας καθοριστικές μεταβολές στο μέλλον του ελληνικού έθνους. Ποικίλα τμήματα του πληθυσμού αναζητούσαν έκφραση και βελτίωση της θέσης τους, ενώ το διχαστικό παρελθόν και η σκλήρυνση της δικτατορίας Μεταξά είχαν δημιουργήσει τις συνθήκες για το βίαιο ξέσπασμα και την εισβολή των καταπιεσμένων και παραγνωρισμένων αυτών δυνάμεων στο ιστορικό προσκήνιο. Η δύναμη των όπλων αναδείχτηκε σε παράγοντα αποφασιστικής σημασίας για τον καθορισμό των μελλοντικών συσχετισμών.³

Όσο η χρονική απόσταση από τα γεγονότα αυξάνει, τόσο διευκολυνόμαστε στη σχέση μας με την Ιστορία. Όσον αφορά την δραματική δεκαετία του 1940, το ενδιαφέρον για την ιστορία αυτής της περιόδου υπήρξε μεγάλο ιδίως στις περιπτώσεις εκείνες όπου -λόγω και των διεθνών γεωπολιτικών συσχετισμών- εντοπίζονται και οι μεγάλες αποσιωπήσεις. Λόγω των έντονων παθών και της ιδεολογικής πόλωσης που προκάλεσαν τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940, χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια για να υπάρξουν οι πρώτες σοβαρές δημόσιες συζητήσεις (επιστημονικά συνέδρια) για την περίοδο εκείνη. Η πρώτη εγχώρια αναφορά στην Κατοχή έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ενώ η αντίστοιχη που συμπεριέλαβε και τον Εμφύλιο Πόλεμο μόλις μία δεκαετία αργότερα.⁴

²Ανθεμίδης Α., Το ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο των Ελλήνων τουρκόφωνων στη διάρκεια της Κατοχής, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 224

³Ιατρίδης Γ.Ο., Εισαγωγή στο ΜΓΣΑ, *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ. 13-15

⁴Φλάϊσερ Χ., Μνήμες και αμνήμονες, στο Φλάϊσερ Χ. (επίμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*, σ. 11-12 & Λιάκος Α., Εισαγωγή. Αντάρτες και συμμορίτες στα

Παρά το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον γύρω από ζητήματα σχετικά με την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο λίγες μελέτες έχουν πραγματοποιηθεί γύρω από τους τουρκόφωνους του δυτικού Πόντου. Ενώ για το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ ή και για άλλες περιπτώσεις ενόπλων δωσιλόγων έχει γίνει αρκετός λόγος, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι και η οργάνωση του *Ελληνικού Εθνικού Στρατού* παραμένουν σχετικά άγνωστα και μερικώς μόνο έχουν μελετηθεί και αναλυθεί. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή-εθνοτική ομάδα έχει απασχολήσει την ιστορική έρευνα κυρίως σε σχέση με την δράση της κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 και τα γεγονότα της περιόδου αυτής.

Σε αυτό το πλαίσιο κινήθηκαν δύο πρωτοποριακές μονογραφίες. Η μεν πρώτη πραγματεύεται εν γένει την αντιπαράθεση Τουρκόφωνων-ΕΛΑΣ σε ολόκληρη τη Μακεδονία (γερμανοκρατούμενη και βουλγαροκρατούμενη) εστιάζοντας στον τρόπο που η κατοχική εμφύλια σύγκρουση επέδρασε στην πολιτική και παραταξιακή-κομματική στράτευση των τουρκόφωνων Ποντίων. Πρόκειται για το έργο του Ν. Μαραντζίδη *Γιασασίν Μιλέτ. Ζήτω το Έθνος*. Η δεύτερη αποτελεί την διδακτορική διατριβή του Α. Καλλιανιώτη *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)* και πραγματεύεται το ζήτημα των προσφύγων εν γένει και τις σχέσεις-αντιθέσεις με τους γηγενείς πληθυσμούς στην ευρύτερη περιοχή της δυτικής Μακεδονίας. Οι δύο αυτές εργασίες αποτέλεσαν σταθμούς στην μελέτη των τουρκόφωνων Ποντίων και τη δράση τους στην κρίσιμη περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, συμβάλλοντας σημαντικά στην εξέλιξη της ιστορικής έρευνας.

Χρησιμοποιώντας σαν οδηγό τις δύο παραπάνω μελέτες, η παρούσα έρευνα έρχεται στα πλαίσια της τοπικής ιστορίας, να εστιάσει περισσότερο στο τοπικό ως προς τη γεωγραφία και στο ειδικό ως προς τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα εντός του συνόλου των προσφύγων (στον τουρκόφωνο θύλακα της παραποτάμιας ζώνης του Τσιαρτσιαμπά Κοζάνης).

Εκείνο που φιλοδοξεί να πετύχει η έρευνα είναι να επεκτείνει (προσθέτοντας ή επιβεβαιώνοντας) τις προηγηθείσες έρευνες μέσω της συλλογής προφορικών μαρτυριών στο πλαίσιο της διερεύνησης της τοπικής (μικρο-)ιστορίας από τα κάτω. Η παρούσα έρευνα επιζητά να καταδείξει την ταυτότητα μιας ιδιάζουσας πληθυσμιακής ομάδας, τμήματος του ελληνικού έθνους/κοινωνίας, με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και να αναδείξει τους λόγους που οδηγήθηκε σε ανοιχτή, ένοπλη συνεργασία με τους κατακτητές. Οι τουρκόφωνοι του δυτικού Πόντου, πρόσφυγες σε διάφορες αγροτικές περιοχές της βόρειας Ελλάδας, αποτέλεσαν έναν από τους πλέον αξιόμαχους συνεργάτες για τους Γερμανούς κατακτητές και συγχρόνως έναν από τους πλέον δύσκολους αντιπάλους για το στρατιωτικό σκέλος του ΕΑΜ.

Η έρευνα εστιάζει επίσης στην ανάδειξη των κινήτρων που οδήγησαν τους τουρκόφωνους Ποντίους σε αντιπαράθεση με την μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση της χώρας και των αποτελεσμάτων που είχε για τους πρώτους, επιχειρώντας παράλληλα μια ιστορική αναπαράσταση των γεγονότων που οδήγησαν σε αυτή τη ρήξη. Το ενδιαφέρον της έρευνας εστιάζει: 1) στη μελέτη της ταυτότητας των τουρκόφωνων Ποντίων και της ιστορικής διαδρομής που τους οδήγησε στη διαμόρφωση της, 2) στον τρόπο που η συγκυρία της κατοχής κινητοποίησε αυτή την πολιτισμική ομάδα εναντίον του ΕΛΑΣ και 3) στους λόγους και στον τρόπο που οι τουρκόφωνοι αντάρτες του δυτικού Πόντου στη νέα τους πατρίδα επέλεξαν τη συνεργασία με τον κατακτητή. Με άλλα λόγια, όπως διατυπώθηκε από σημερινό κάτοικο τουρκόφωνου χωριού της Κοζάνης, το ερώτημα είναι πως οι παλιοί αντάρτες

ακαδημαϊκά αμφιθέατρα, στο Φλάισερ Χ. (επίμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*, σ. 25

και αγωνιστές του ιστορικού Πόντου, στη νέα τους πατρίδα στράφηκαν εναντίον του εθνικοαπελευθερωτικού στρατού στηρίζοντας την επιλογή τους αυτή στα όπλα του Γερμανού κατακτητή.

«Όλος ο δυτικός Πόντος είχε ανάρτικο. Τότε όμως το κατεστημένο ήτανε Τούρκοι. Κανονικά θα έπρεπε αυτοί να είναι αντάρτες και να είναι κατά των Γερμανών.»⁵

Τέλος ένα τέταρτο ζητούμενο της έρευνας είναι το πώς η ίδια η ταυτότητα των τουρκόφωνων Ποντίων επηρεάστηκε και μεταλλάχθηκε από τις συνέπειες των επιλογών που έκαναν οι ηγετικές ομάδες των κοινοτήτων τους. Όπως παρατηρείται από πλευράς της εαμικής αυτοκριτικής θεώρησης, οι δημοκρατικοί και φιλελεύθεροι πρόσφυγες (και δη οι τουρκόφωνοι Πόντιοι) μετατοπίστηκαν ένεκα των συγκυριών από το βενιζελικό κέντρο προς τη βασιλόφρονα -άκρα- Δεξιά.⁶

Ένα στοιχείο, το οποίο διαφοροποιεί την έρευνα αυτή είναι η εξέταση της κοινότητας των τουρκόφωνων Ποντίων πριν από την έξοδο τους από τον ιστορικό Πόντο και συγκεκριμένα από τη συγκυρία που αποτέλεσε τομή για την ιστορική τους πορεία και τη διαμόρφωση της συλλογικής τους ταυτότητας. Η σύγκρουση με το νεοτουρκισμό και κεμαλισμό οδήγησε στην οργάνωση ενός αξιόμαχου αντάρτικου, το οποίο αποτέλεσε και ένα από τους βασικούς παράγοντες που τελικά διαμόρφωσαν την ταυτότητα των τουρκόφωνων Ποντίων προσφύγων και καθόρισε τη στάση και τη δράση τους στην επόμενη καταλυτική συγκυρία, τον Β'ΠΠ και την Κατοχή.

Η εμπειρία του αντάρτικου του δυτικού Πόντου κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί εκτενέστερα δεδομένης της κοινής παραδοχής πολλών μελετητών (Μαραντζίδης, Καλλιανιώτης κ.α.) πως σχετίζεται με τον προσδιορισμό των αίτιων και των παραγόντων που κατέστησαν τους τουρκόφωνους Πόντιους ανταγωνιστικούς και ικανούς να αντιπαρατεθούν σε μία άλλη παράλληλη πολεμική δομή.

Το πεδίο

Κύριο πεδίο της έρευνας αποτέλεσαν έξι αμιγώς προσφυγικά χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά, της παραποτάμιας ζώνης του Αλιάκμονα της τότε επαρχίας Κοζάνης, και συγκεκριμένα. Πρόκειται για χωριά κατοικούμενα κατά πλειοψηφία ή αποκλειστικά από τουρκόφωνους Ποντίους. Τα πέντε εξ αυτών συγκαταλέγονται στα χωριά της παραποτάμιας πεδινής ζώνης μεταξύ Κοζάνης και Αλιάκμονα που ονομάζεται Τσιαρτσιαμπάς και σήμερα υπάγονται στο δήμο Σερβίων-Βελβεντού. Τα χωριά αυτά είναι τα εξής (με αλφαβητική σειρά): Βαθύλακκος, Ίμερα, Λεύκαρα, Μεσιανή, και Ροδίτης.

Το έκτο χωριό είναι η Σκάφη, η οποία βρίσκεται σε ορεινή θέση πλησίον των Λευκάρων και των Ιμέρων. Διοικητικά το χωριό ανήκει στο δήμο Κοζάνης (πρώην Ελλησπόντου) και στην γεωγραφική ζώνη των Μπουτζακίων.

Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαία μία διευκρίνιση ως προς τα κριτήρια επιλογής των έξι παραπάνω χωριών. Πρώτο κριτήριο υπήρξε η επιλογή αμιγώς προσφυγικών. Δεύτερο κριτήριο υπήρξε η επιλογή χωριών που κατοικούνταν από τουρκόφωνους Πόντιους (είτε σε αμιγή τουρκόφωνα ποντιακά χωριά, είτε σε μεικτά με άλλους πρόσφυγες). Συνεπώς εξαιρέθηκαν χωριά όπως τα Κρανίδια, το Σπάρτο, η Αμυγδαλιά και τα Πετρανά, διότι είτε επρόκειτο για μεικτά χωριά γηγενών και προσφύγων, είτε για χωριά χωρίς παρουσία τουρκόφωνων Ποντίων.

⁵Προφορική συνέντευξη Παναγιώτη Λ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶Κουρκούτας Μ., Η εθνική Αντίσταση (όπως την έζησα), Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 326

Η επιλογή του χωριού Σκάφη, παρότι δεν είναι πεδινό χωριό του Τσιαρτσιαμπά, έγινε Ακριβώς επειδή το συγκεκριμένο χωριό ανταποκρινόταν στα παραπάνω δύο κριτήρια. Ο πληθυσμός του υπήρξε αμιγώς τουρκόφωνος ποντιακής καταγωγής. Ένας επιπλέον (και ίσως ο σημαντικότερος) λόγος για την επιλογή της Σκάφης υπήρξε η καθοριστικής σημασίας εμπλοκή του συγκεκριμένου χωριού στην ενδοελληνική κατοχική σύγκρουση και η καταλυτική του επίδραση στον εξοπλισμό των υπόλοιπων χωριών κατά του ΕΛΑΣ.

Από τα πέντε χωριά του Τσιαρτσιαμπά τα δύο παρουσίασαν κατά την περίοδο της Κατοχής εσωτερικές διαφοροποιήσεις που εκφράστηκαν με την συμμετοχή στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα και ωθήθηκαν μέχρι τη σύγκρουση. Η διάκριση μεταξύ των προσφυγικών ομάδων που κατοικούσαν στα δύο αυτά χωριά είναι βασισμένη στην ευρύτερη κατηγοριοποίηση των προσφύγων σε τέσσερις ομάδες, ανάλογα με την καταγωγή τους. η κατηγοριοποίηση αυτή πραγματοποιήθηκε κατά την απογραφή τους, μετά την άφιξη τους στην Ελλάδα. Επομένως στο χωριό Βαθύλακκος υπάρχουν δύο βασικές κατηγορίες: τουρκόφωνοι Πόντιοι και Καππαδόκες (οι Θρακιώτες που εγκαταστάθηκαν εκεί εγκατέλειψαν το χωριό σχετικά πρώιμα). Το δεύτερο χωριό, τα Ίμερα συγκέντρωνε πληθυσμούς Τουρκόφωνων και Καυκάσιων, αμφότεροι ποντιακής καταγωγής (στο χωριό υπήρχαν και εξακολουθούν να υπάρχουν και Θρακιώτες πρόσφυγες).

Στην περιοχή υπάρχουν επίσης το χωριό Νεράιδα και ο συνοικισμός Κουβούκλια, τα οποία δεν συγκαταλέγονται στην έρευνα ως αυτόνομα χωριά-οικισμοί για συγκεκριμένους ιστορικούς και πρακτικούς λόγους. Ο συνοικισμός των Κουβουκλίων βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Μεσιανή και Ροδίτη, υπάγεται όμως διοικητικά στην κοινότητα του Ροδίτη, ενώ σε πολλά επίπεδα (κοινωνικό, οικονομικό) συνδέεται ανέκαθεν με την επίσης γειτονική και πλησιέστερη Μεσιανή. Από την άλλη πλευρά το χωριό Νεράιδα, που προέκυψε από διάσπαση των γειτονικών Λευκάρων αποτελούσε σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου, οικισμό υπαγόμενο στην κοινότητα Λευκάρων. Εκτός αυτού η συμμετοχή της Νεράιδας στα κατοχικά γεγονότα υπήρξε ασήμαντη (συγκρινόμενη με την αντίστοιχη των άλλων πέντε χωριών).

Πηγές

Οι πηγές της έρευνας υπήρξαν δευτερογενείς αλλά και πρωτογενείς. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται η υπάρχουσα βιβλιογραφία, η οποία συμπεριλαμβάνει ιστορικές επιστημονικές μελέτες, αλλά και έργα από το χώρο της δημόσιας ιστορίας, όπως απομνημονεύματα ή ιστορικό μυθιστόρημα. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι προφορικές μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν βάσει επιτόπιας έρευνας στο πεδίο καθώς και αρχειακό υλικό προερχόμενο από προσωπικά αρχεία της οικογένειας Κυριακίδη και του Νίκου Χατζηδημητράκου.

Η έρευνα κινήθηκε επίσης στο πεδίο της *Δημόσιας Ιστορίας*, αναζητώντας και αντλώντας πληροφορίες για το παρελθόν, (και) έξω από τη σφαίρα της επίσημης, επιστημονικής και ακαδημαϊκής Ιστορίας και μέσα από μη συμβατικές πηγές που συνδέονται με τη διάχυση της ιστορίας στο ευρύ κοινό και στο διατυπωμένο δημόσιο λόγο. Στην παρούσα έρευνα ως πηγές *Δημόσιας Ιστορίας* αξιοποιήθηκαν λογοτεχνικά βιβλία και απομνημονεύματα, επετειακές εκδηλώσεις και μνημεία. Τα τελευταία συμβάλλουν ιδιαίτερα στην διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αποτυπώνεται η σχέση που αναπτύσσει η σημερινή κοινωνία μας με το παρελθόν της και τη μνήμη του.

Εκδηλώσεις που αφορούν είτε την ανάμνηση του αντάρτικου κινήματος του δυτικού Πόντου, είτε σχετίζονται με τα γεγονότα του κατοχικού και του κυρίως εμφυλίου πολέμου μας παρέχουν μια ενδεικτική εικόνα του τρόπου που διαχειρίζεται το παρελθόν και την ανάμνηση του η νεοελληνική κοινωνία.

Το αντάρτικο σωτηρίας και ο Εμφύλιος Πόλεμος αποτελούν τραυματικές εμπειρίες για τους Τουρκόφωνους Ποντίους (ο Εμφύλιος και για τους γηγενείς και άλλους πρόσφυγες) και αυτό αποτυπώνεται στον τρόπο που τα δύο αυτά, κομβικής σημασίας για τη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας τους, γεγονότα παραμένουν στην επικαιρότητα, είτε κυριαρχώντας στις αφηγήσεις των παλαιότερων κυρίως, είτε αποτελώντας θεματική διαφόρων εκδηλώσεων μνήμης, είτε και τα δύο.

Κείμενα της *Δημόσιας Ιστορίας* θεωρούνται τα έργα *Γη του Πόντου* του Δημήτρη Ψαθά και το ιστορικό αφήγημα *Από τον Πόντο στη Νεράιδα* του Δαμιανού Βαή. Τα δύο έργα χωρίς να αποτελούν κομμάτι της καθαρά επιστημονικής ιστοριογραφικής βιβλιογραφίας, μπορούν κάλλιστα να αξιοποιηθούν ως ιστορικές πηγές, παρέχοντας χρήσιμες πληροφορίες για τα γεγονότα της εποχής στην οποία αναφέρονται.

Έρευνα

Για τη διεξαγωγή της έρευνας αξιοποιήθηκαν δύο μορφές πρωτογενών πηγών. Την πρώτη και κύρια αποτελεί η συλλογή προφορικών προσωπικών μαρτυριών, μέσω ανοιχτών συζητήσεων και συνεντεύξεων. Με δεδομένη την εστίαση στην τοπικότητα (ως μέρος του γενικού φαινομένου της αντίδρασης των τουρκόφωνων Ποντίων στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ-ΚΚΕ και τη συνεργασία με τους Ναζί) η διερεύνηση του θέματος της εργασίας βασίστηκε πέραν της βιβλιογραφίας και στην επιτόπια έρευνα (με συλλογή προσωπικών μαρτυριών). Εργαλείο για τη συλλογή των προφορικών μαρτυριών υπήρξε η ημιδομημένη συνέντευξη (χωρίς ερωτηματολόγιο). Οι συνεντεύξεις μαγνητοσκοπήθηκαν και στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν και αποδελτιώθηκαν σε ψηφιακή κειμενική μορφή. Κατά την απομαγνητοφώνηση διατηρήθηκε η προφορά και η σύνταξη του προφορικού λόγου των υποκειμένων. Αποσπάσματα των συνεντεύξεων παρατίθενται αυτούσια μέσα στο κείμενο σε *πλάγια γραφή* και με εισαγωγικά, ενώ ακολουθούνται από παραπομπή με το όνομα και το χωριό του κάθε υποκειμένου.

Από σεβασμό στο απόρρητο ως προς τα προσωπικά στοιχεία των ερωτώμενων, δεν αναφέρεται ολόκληρο το ονοματεπώνυμο τους, παρά μόνο το βαφτιστικό τους και το αρχικό του επωνύμου. Αντιθέτως ονόματα ανθρώπων που αποτέλεσαν ηγετικά πρόσωπα του ΕΕΣ και είχαν δημόσια παρουσία ως επικεφαλής των ομάδων, παίζοντας κομβικό ρόλο, αναφέρονται πλήρη.

Οι ανοιχτές συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν συχνά ως προπαρασκευαστικές των συνεντεύξεων, δεν έχουν καταγραφεί για ευνόητους πρακτικούς λόγους, καθώς συχνά προέκυπταν απροόπτως κατά την αναζήτηση των προσώπων που θα μπορούσαν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Η συμβολή των προφορικών μαρτυριών (ιστορία «από τα κάτω») υπήρξε σημαντική όσον αφορά την αναπαράσταση των γεγονότων της τοπικής ιστορίας και μικροϊστορίας των τουρκόφωνων κοινοτήτων. Των συνεντεύξεων προηγήθηκαν πολύωρες συζητήσεις με τους χωρικούς, ούτως ώστε να επιλεγεί το καταλληλότερο δείγμα. Οι περισσότεροι από αυτούς υποδείχθηκαν από τους συγχωριανούς τους ως οι πλέον ενδεδειγμένοι γνώστες των γεγονότων. Οι πληροφορίες που μεταφέρουν στις αφηγήσεις τους έχουν διασταυρωθεί σε σύγκριση και αντιπαραβολή με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Σε προφορικές μαρτυρίες βασίστηκαν οι λεπτομέρειες σχετικά με τα όσα διαδραματίστηκαν κατά την είσοδο του ΕΛΑΣ στα οχυρωμένα προσφυγικά χωριά, κατά την παράδοση ή σχετικά με προσωπικές εμπειρίες των κατοίκων που αφορούν τις συλλήψεις, τις εκτελέσεις και τα προσωπικά βιώματα τα τους από τα γεγονότα. Χαρακτηριστική για την ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος μέσω προφορικών μαρτυριών είναι η μελέτη περίπτωσης ενός από τους οπλαρχηγούς των *Παοτζήδων* (του Βασίλη Δ. από τα Λεύκαρα). Η εν λόγω περίπτωση, άγνωστη στην έως τώρα βιβλιογραφία, μελετήθηκε μέσω προφορικών μαρτυριών -ελλείπει άλλων πηγών- και χωρίς να αποσπάται από τη μακροδομή, λειτούργησε επαληθευτικά ως προς τα όσα γνωρίζουμε σχετικά με την πολεμική ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων.

Το δείγμα

Ως δείγμα των συνεντεύξεων επιλέχθηκαν πρόσωπα από την κοινότητα των τουρκόφωνων, τα οποία είτε ενεπλάκησαν ενεργά στα γεγονότα, είτε υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των ιστορικών εξελίξεων. Επίσης συνεντεύξεις παραχωρήθηκαν και από άτομα νεότερης γενιάς, που δεν αναμείχθηκαν ή έζησαν αυτοπροσώπως τα γεγονότα. Σε αυτή την περίπτωση οι συνεντεύξεις μεταφέρουν έμμεσα μαρτυρίες των εμπλεκόμενων από αφηγήσεις των τελευταίων σε απογόνους ή συγχωριανούς τους. Στις συνεντεύξεις αυτές πέραν του μη άμεσου βιώματος υπάρχουν και ορισμένες άλλες διαφορές από τις μαρτυρίες των ανθρώπων «της γενιάς του πολέμου» και αυτές έχουν να κάνουν τόσο με το μορφωτικό επίπεδο, όσο και με το βαθμό κοινωνικοποίησης των συνεντευξιαζόμενων.

Οι γυναίκες δεν αποτέλεσαν κατάλληλο δείγμα δεδομένης της τότε κοινωνικής θέσης των γυναικών εντός των τουρκόφωνων κοινοτήτων (αλλά και γενικότερα στον ελληνικό αγροτικό κόσμο), καθώς δεν συμμετείχαν στα γεγονότα. Ο πόλεμος ήταν ανδρική υπόθεση. Παρόλα αυτά τρεις συνεντεύξεις με γυναίκες. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για τη μεγαλύτερη από τα παιδιά ενός από τους υπαρχηγούς του ΕΕΣ στα Λεύκαρα, η οποία λόγω της τότε ηλικίας της και της έντονης συμμετοχής και δράσης του πατέρα της παρακολούθησε τα γεγονότα από κοντά. Η δεύτερη γυναικεία μαρτυρία προέρχεται από την κόρη του καπετάνιου των Ιμέρων. Τέλος η τρίτη μαρτυρία προέρχεται από την κόρη του οπλαρχηγού του χωριού Κρανίδα, ο οποίος υπήρξε (μαζί με τον προαναφερθέντα από τα Λεύκαρα) από τους ελάχιστους που δεν συνελλήφθησαν ποτέ από τον ΕΛΑΣ.

Προφορικές συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με συνολικά 26 άτομα. Από αυτά τα είκοσι δύο ήταν άνδρες και οι 4 μόνο γυναίκες. Από τους άνδρες οι έξι ανήκουν στην Τρίτη γενιά των προσφύγων και δεν είχαν γεννηθεί στα χρόνια της Κατοχής. Οι περισσότεροι εκ των υπολοίπων ήταν την εποχή εκείνη σε νεαρή ηλικία. Και τρεις εξ αυτών, οι γηραιότεροι, συμμετείχαν έστω και έμμεσα στα γεγονότα ως οπλίτες ή αυτόπτες μάρτυρες.

Από τα 26 υποκείμενα των συνεντεύξεων οι περισσότεροι παραμένουν κάτοικοι των χωριών του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά. Ορισμένοι εξ αυτών όμως κατοικούν πλέον αλλού: στην πόλη της Κοζάνης και τη Μελίκη Ημαθίας. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τρεις άνδρες νεότερης ηλικίας (3^{ης} γενιάς πρόσφυγες από τα χωριά Λεύκαρα και Μεσιανή) που διαμένουν μόνιμα στην Κοζάνη, διατηρούν όμως στενές επαφές με τα χωριά τους και μία γυναίκα (2^{ης} γενιάς) που έζησε τα γεγονότα της εποχής στα χωριά Κρανίδα-Βαθύλακκο-Λεύκαρα, ζει όμως σήμερα στην Κοζάνη. Πρόκειται για συγγενείς των πρωταγωνιστών του ΕΕΣ ή για κοντινά πρόσωπα οπλιτών που μεταφέρουν αφηγήσεις των παλαιότερων. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι απόγονοι των Σκαφιωτών (δύο προφορικές μαρτυρίες), οι οποίοι μετά την

καταστροφή του χωριού τους από τον ΕΛΑΣ εγκαταστάθηκαν σε μεγάλο ποσοστό στο χωριό Μελίκη της Ημαθίας.

Διευκρινίσεις σχετικά με την ορολογία

Για την αναφορά σε στη συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις, στην παρούσα εργασία προτιμήθηκε η χρήση του (ορθογραφικά ορθότερου) όρου *δωσιλογισμός* έναντι του (συνηθέστερου και πιο διαδεδομένου) *δοσιλογισμός*.

Οι όροι *Εθνικιστές*, *εθνικιστικός-η-ο* γράφονται με πλάγια γραμματοσειρά διότι αφενός άνθρωποι εθνικιστικών φρονημάτων συμμετείχαν και στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ (οι αντάρτες του ΕΛΑΣ προφανώς δεν υπήρξαν, παρά μόνο σε ένα ποσοστό, ιδεολόγοι κομμουνιστές), αφετέρου διότι την έννοια του *Εθνικισμού* επικαλέστηκαν οργανώσεις και πρόσωπα, που για διάφορους λόγους, με διαφορετικά κίνητρα, αφετηρίες και στοχοθεσία συνεργάστηκαν με τις κατοχικές δυνάμεις (ακόμη και παρά τις όποιες προθέσεις τους).

Οι καταγόμενοι από το δυτικό Πόντο ελληνο-ορθόδοξοι πληθυσμοί, χαρακτηριζόμενοι από το κύριο γνώρισμα τους, τη γλωσσική τους ιδιαιτερότητα, ονομάζονται τουρκόφωνοι Πόντιοι. Σε όσες αναφορές σε αυτούς παραλείπεται το δεύτερο συνθετικό του ονόματος, για λόγους οικονομίας, η λέξη τουρκόφωνοι γράφεται με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, εν είδη ουσιαστικοποιημένου επιθέτου.

Α' ΜΕΡΟΣ

1. Η πορεία προς την εθνοκάθαρση και τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου.

Το ξεκίνημα του 20^{ου} αιώνα βρήκε τον *Μεγάλο Ασθενή* υπό κατάρρευση, ενώ το Ανατολικό Ζήτημα παρέμενε άλυτο. Η Οθωμανική αυτοκρατορία νίκησε μεν την απροετοίμαστη Ελλάδα στον ατυχή πόλεμο του 1897, οι αποσχιστικές όμως τάσεις στα εδάφη της συνεχίζονταν. Η εκρηκτική κατάσταση στην Μακεδονία καθώς και η παρεμβατική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων θορύβησαν τους νέους και μορφωμένους, εκσυγχρονιστές Οθωμανούς αξιωματούχους που έβλεπαν την αυτοκρατορία τους να χάνει συνεχώς έδαφος στα Βαλκάνια.⁷

Έχοντας τις απαρχές της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κίνηση των Νεοτούρκων, συγκέντρωνε στους κόλπους της μια μεγάλη και ανομοιογενή ποικιλία απόψεων. Σταδιακά σχηματοποιήθηκαν οι δύο κύριες τάσεις: η μία φιλελεύθερη και η άλλη εθνικιστική. Τελικά επικράτησε η δεύτερη, η οποία και διατήρησε το αρχικό όνομα της οργάνωσης «*Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο*» (*İttihat ve Terakki Cemiyeti*).⁸ Η επικρατήσασα εθνικιστική τάση απέβλεπε στον τελικό εκτουρκισμό των ποικίλων (μουσουλμανικών κυρίως) εθνοτήτων της πολυεθνικής αυτοκρατορίας που θα περνούσε μέσα από την εξάλειψη των μη αφομοιώσιμων εθνοτήτων και λαών. Το όνομα του κόμματος «*Ένωση και Πρόοδος*» αλλά και συνθήματα όπως το «*Yaşasın hürriyet*» συγκάλυπταν τις προθέσεις των Νεότουρκων εθνικιστών και παραπλάνησαν τις εθνότητες που πίστευαν τις αρχικές εξαγγελίες για συναδέλφωση και ειρηνική συμβίωση.⁹ Το προσωπείο του φιλελευθερισμού πίσω από το οποίο κρυβόταν ο νεοτουρκικός εθνικισμός δεν άργησε να πέσει. Οι Τούρκοι εθνικιστές εγκατέλειψαν τις εξισωτικές διακηρύξεις τους και ξεκίνησαν να εφαρμόζουν σταδιακά την πολιτική καταπίεσης και εξόντωσης των εθνοτήτων.

Η απάντηση των βαλκανικών κρατών ήρθε με τον πόλεμο του 1912-13. Οι απώλειες στα Βαλκάνια θορύβησαν τους Νεότουρκους. Η απειλή ανάπτυξης ενός παρόμοιου απελευθερωτικού κινήματος από τις εθνότητες της Μικράς Ασίας θα τους στερούσε κάθε εδαφική κυριαρχία και θα σήμαινε το οριστικό τέλος της αυτοκρατορίας.¹⁰ Για το νεοτουρκικό καθεστώς η πολιτική της τουρκοποίησης των χριστιανικών εθνοτήτων της Μικράς Ασίας αποτελούσε πλέον μονόδρομο. Η αναδιοργάνωση και διοίκηση του στρατού ανατέθηκε σε Γερμανούς αξιωματούχους. Η Γερμανία διέθετε οργανωμένο σχέδιο για την οικονομική της διείδυση και κυριαρχία στην περιοχή της Μικράς Ασίας. Εμπόδιο σε αυτό τους το σχέδιο αποτελούσαν οι οικονομικά ανεπτυγμένοι Χριστιανοί της Ανατολίας, δηλαδή οι Αρμένιοι και οι Έλληνες. Οι Γερμανοί υπέθαλψαν και ενίσχυσαν τις προθέσεις των Νεοτούρκων και τους κατήθυναν στην λύση του εθνικού ζητήματος μέσω των διωγμών και των εθνοκαθάρσεων εναντίον των χριστιανικών λαών της Ανατολίας, οι οποίοι αντιστέκονταν στην απόπειρα εξοθωμανισμού τους που επιχειρούσε το νέο καθεστώς. Αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, νεοτουρκικές οργανώσεις, αλλά και ο

⁷Βακαλόπουλος Α.Ε., *Νέα ελληνική ιστορία. 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 2005, σ.319-332

⁸Βερέμης Α., Το κίνημα των Νεοτούρκων και οι άμεσες συνέπειες του, στο, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 20 τόμοι, Αθήνα, τόμος ΙΔ, σ. 254

⁹ Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό, στο, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 20 τόμοι, Αθήνα, τόμος ΙΕ, σ.98

¹⁰Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.86-87, 99-101

οθωμανικός Τύπος επιδοθήκαν σε μια συστηματική προπαγάνδα με στόχο να ερεθίσουν και εξεγείρουν τα μουσουλμανικά πλήθη. Άρθρα γράφονταν, όπλα μοιράζονταν και τα εγκλήματα που άρχισαν να διαπράττονται καλύπτονταν από τις κυβερνητικές αρχές που επίσημα δεν φάνινονταν να σχετίζονται με τους διωγμούς.¹¹

Το νεοτουρκικό καθεστώς χρησιμοποίησε όλα τα μέσα που είχε στη διάθεση του προκειμένου να επιτύχει την, αναγκαία για το ίδιο, ενοποίηση των διαφόρων εθνοτήτων μέσω της εξάλειψης των ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών τους. Με νομοσχέδια που ψηφίστηκαν στην οθωμανική Βουλή (1909) επιβλήθηκε η υποχρεωτική στράτευση των χριστιανικών πληθυσμών. Με συστηματικές ενέργειες προωθήθηκε η καταστρατήγηση και κατάργηση της ελληνικής εκπαίδευσης καθώς και η υπονόμευση πολιτισμικών και θρησκευτικών φορέων. Ήδη, δύο χρόνια πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, οι Νεότουρκοι προχώρησαν στην κατάργηση των πατριαρχικών δικαιοδοσιών σε κοσμικά ζητήματα, όπως αυτό της εκπαίδευσης. Κληρικοί, δάσκαλοι και απλοί πολίτες υφίσταντο διωγμούς και τρομοκρατία.

Στις απομακρυσμένες περιοχές του Πόντου, μακριά από τα βλέμματα των δυτικών διπλωματών αλλά και του Πατριαρχείου άρχισαν να σημειώνονται περιστατικά ατιμώσεων χριστιανών γυναικών, βίαιων αρπαγών και εξισλαμισμών μικρών παιδιών. Ένα άλλο μέτρο, το οποίο αποσκοπούσε τόσο στην αλλοίωση της εθνολογικής βάσης περιοχών με ισχυρό το ελληνικό στοιχείο (ανατολική Θράκη, δυτική Μικρά Ασία, Πόντος), όσο και στην κλιμάκωση της βίας άλλα και την λαθροχειρία και διαρπαγή των ελληνικών περιουσιών ήταν η εγκατάσταση των μουσουλμάνων προσφύγων από τα Βαλκάνια μέσα σε πλούσια ελληνικά χωριά.¹²

Οι διωγμοί ξεκίνησαν από την Ανατολική Θράκη, στα τέλη του 1913, και τη Δυτική Μικρά Ασία και σύντομα εξαπλώθηκαν σε όλη την Μικρά Ασία και τον Πόντο. Τα μέτρα περιελάμβαναν συνεχιζόμενες καταπίεσεις, απειλές, απόπειρες δολοφονιών, αύξηση φορολογίας, εκβιασμούς και οικονομικό αποκλεισμό των Ελλήνων και αποσκοπούσαν στην εκδίωξη τους από τις πατρογονικές τους εστίες, στη συνακόλουθη οικονομική τους εξασθένηση και συνάμα στην εθνολογική αλλοίωση των περιοχών αυτών.¹³ Η ολοκλήρωση του παντουρκικού οράματος προϋπέθετε το μεθοδευμένο αφανισμό των Χριστιανών και είχε αποφασιστεί ήδη από το 1911, στο *Νεοτουρκικό Συνέδριο της Θεσσαλονίκης*.¹⁴

Το ξέσπασμα το Α΄ΠΠ και αργότερα η επίσημη είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο έδωσε στους Νεότουρκους την ευκαιρία που αναζητούσαν. Ο πόλεμος αφενός εξυπηρετούσε τον τουρκικό αναθεωρητισμό, αφετέρου αποτελούσε μία πρώτης τάξεως αφορμή και ευκαιρία συγκάλυψης των εντεινόμενων διώξεων εναντίον των χριστιανών της Μικράς Ασίας.

Πρώτοι επιλέχθηκαν οι Αρμένιοι. Στις αρχές του 1915, οι Νεότουρκοι έθεσαν σε εφαρμογή το σχέδιο μαζικής εξόντωσης και ξεριζωμού τους. Παράλληλα κλιμακώθηκαν οι ήδη εφαρμοζόμενοι διωγμοί κατά των Ελλήνων, με διάφορα μέσα. Επιτάξεις και λεηλασίες περιουσιών, διώξεις με το πρόσχημα της μειοδοσίας, εκτελέσεις λιποτακτών και φυγόστρατων ήταν κάποια από τα μέτρα που πάρθηκαν. Το πλέον εγκληματικό μέσο εξόντωσης υπήρξαν τα τάγματα εργασίας («*αμελέ ταμπουρού*») στα οποία κατατάσσονταν οι στρατεύσιμοι Έλληνες με το πρόσχημα της παροχής βοηθητικών εργασιών. Απώτερος στόχος ήταν η απομάκρυνση του ανδρικού πληθυσμού από τις εστίες του και η μαζική εξόντωση του. Η μέθοδος αυτή άφηνε ανυπεράσπιστους του αμάχους και τα γυναικόπαιδα, που στην επόμενη φάση του

¹¹ Ο.π., σ.102-126

¹²Ο.π., σ.92-126

¹³Βακαλόπουλος Κ.Α., *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη (1993), σ.425

¹⁴Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.145

γενοκτονικού σχεδίου υποβλήθηκαν σε αναγκαστικούς και βίαιους εκτοπισμούς στα βόρεια της Ανατολής, για στρατιωτικούς λόγους και εξαιτίας της προέλασης του ρωσικού στρατού. Η απουσία των ευρωπαϊών διπλωματών, ένεκα του πολέμου, όπως και η πολιτική αστάθεια στο εσωτερικό της Ελλάδας (εξαιτίας του εθνικού διχασμού που εντεινόταν παράλληλα) χρησίμευσαν με τον καλύτερο τρόπο στους Νεοτούρκους προκειμένου να αποκρύψουν τα φρικώδη εγκλήματα τους. Ακόμη η ανάπτυξη των αντάρτικων ομάδων στα βουνά του Πόντου, διογκώθηκε και χρησιμοποιήθηκε από το καθεστώς σαν δικαιολογία για την επέκταση της βίας στην περιοχή.¹⁵

Μετά την ανακωχή του Μούδρου και ενώ η κατάσταση παρέμενε ρευστή, η μη εφαρμογή του όρου για αποπλισμό των οθωμανικών σωμάτων επέτρεπε την συνέχιση του γενοκτονικού σχεδίου στην περιοχή του Πόντου. Λίγες μόλις ημέρες μετά την απόβαση του ελληνικού συμμαχικού στρατού στη Σμύρνη, έφτασε στη Σαμψούντα ο εντολοδόχος της νέας σουλτανικής κυβέρνησης, Μουσταφά Κεμάλ, με αποστολή να πατάξει τους τσέτες και να επιβάλει την τάξη. Αντ' αυτού ανέλαβε την οργάνωση και το συντονισμό ενός εθνικιστικού κινήματος με στόχο την αντίσταση στους Συμμάχους.¹⁶ Το κίνημα αντίστασης του Κεμάλ εκμεταλλεύτηκε την ασυνεννοησία και τις έριδες μεταξύ των Συμμάχων και κατάφερε να αναπτυχθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα, ενώ παράλληλα στρεφόταν ολοένα και περισσότερο αποκλειστικά κατά των Ελλήνων. Οι συμμορίες των ατάκτων συσπείρωναν διαρκώς τους μουσουλμάνους φανατικούς και εξαπέλυαν άγριες, καθημερινές επιθέσεις κατά των ελληνικών πληθυσμών. Εν αναμονή της απόβασης ελληνικού στρατού στον Πόντο και ειδικά μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (28/7/1920) ενέτειναν διαρκώς τις εκκαθαρίσεις, όχι μόνο στα παράλια, αλλά και στο εσωτερικό τόσο του Πόντου, όσο και της υπόλοιπης Μικράς Ασίας εν γένει.¹⁷

Η νικηφόρα προέλαση του ελληνικού στρατού από τα δυτικά παράλια και οι διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία Ποντοαρμενικού κράτους σκλήρυναν την αδιαλλαξία του σημαντικά ενδυναμωμένου Κεμάλ την ώρα που η ελληνική πλευρά, ιδίως μετά την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού με τις εκλογές του Νοέμβρη του 1920 (πτώση Βενιζέλου και σχηματισμός φιλοβασιλικής κυβέρνησης) περιερχόταν σε διεθνή απομόνωση. Ο αποδυναμωμένος πλέον ελληνικός στρατός παρέμενε εγκλωβισμένος στην γραμμή Εσκή Σεχίρ-Κιουτάχεια-Αφιόν Καρα Χισάρ, όταν στα μέσα Αυγούστου 1922, πραγματοποιήθηκε η τουρκική επίθεση. Το ελληνικό μέτωπο διασπάστηκε και ο στρατός, τελώντας υπό διάλυση, άρχισε να οπισθοχωρεί. Τα τραγικά γεγονότα ακολούθησαν ραγδαία. Η πυρπόληση της Σμύρνης, η ανεμπόδιστη επέκταση των διωγμών και σφαγών του ελληνικού πληθυσμού, οι οποίοι συνεχίζονταν εντεινόμενοι όλο αυτό το διάστημα, σφράγισαν το μέλλον του μικρασιατικού Ελληνισμού.¹⁸

Στις 28.9/11.10 υπογράφηκε η ανακωχή των Μουδανιών. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους συγκλήθηκε στην Λωζάννη της Ελβετίας η συνδιάσκεψη ειρήνης με την ηττημένη πλέον Ελλάδα, σε μειονεκτική θέση έναντι της κεμαλικής Τουρκίας.¹⁹ Η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών ήταν πλέον παρελθόν. Το μεγαλύτερο όμως πλήγμα υπήρξε ο αναγκαστικός ξεριζωμός του μικρασιατικού

¹⁵Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό, στο, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 20 τόμοι, Αθήνα, τόμος ΙΕ, σ.102 + Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.140-179, 216-221

¹⁶Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., Το ζήτημα του Πόντου, στο, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 20 τόμοι, Αθήνα, τόμος ΙΕ, σ.126

¹⁷Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.277-334

¹⁸Βακαλόπουλος Κ.Α., *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη (1993), σ.426-4389

¹⁹Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα (1982), σ.364

Ελληνισμού που υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τις πατρογονικές του εστίες.²⁰ Η ανταλλαγή που έγινε με αποκλειστικό κριτήριο το θρήσκευμα κι όχι την εθνική ταυτότητα ή τον αυτοπροσδιορισμό των πληθυσμών οριστικοποιήθηκε με τη διμερή Σύμβαση για την ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, που υπογράφηκε από την Ελλάδα και την κεμαλική πλέον Τουρκία στη Λωζάννη στις 30.1.1923, στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.²¹

2. Το αντάρτικο του δυτικού Πόντου

«Εμείς οι χριστιανοί βγήκαμε στα βουνά για να σώσουμε τις ψυχές μας και τα γυναικόπαιδά μας...εμείς πολεμάμε τους φονιάδες και δεν πειράζουμε γυναικόπαιδα, ούτε βιάζουμε γυναίκες»^{22}*

Τα αντάρτικα σώματα των Ελλήνων του Πόντου αποτέλεσαν ένα είδος άτακτου στρατού που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε σύμφωνα με την αρχή «της Αιτίας και του Αποτελέσματος».²³ Η εξελισσόμενη, καθόλη τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ποικιλόμορφη γενοκτονία υπήρξε το αίτιο του σχηματισμού των αντάρτικων ομάδων που στόχευαν στην άμυνα και αυτοπροστασία των υπό διωγμό ελληνικών πληθυσμών ή αντιστρόφως, τα αντάρτικα σώματα των Ποντίων υπήρξαν η απάντηση στις νεοτουρκικές και κατόπιν τις κεμαλικές θηριωδίες. Η εκκαθάριση των ελληνικών πληθυσμών αφορούσε το σύνολο της οθωμανικής επικράτειας, ωστόσο η περιοχή του Πόντου και κυρίως του δυτικού, υπέστη τους μεγαλύτερους και πλέον αιματηρούς διωγμούς εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης και της παρουσίας συμπαγών ελληνικών πληθυσμών.²⁴

Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου αποτέλεσε μέρος του γενικότερου σχεδιασμού για την εξόντωση όλων των χριστιανικών λαών της Ανατολίας. Αναφέρθηκε ήδη πως το κυριότερο μέτρο κατά την πρώτη φάση υπήρξε η γενική επιστράτευση (21/7/1914) όλων των οθωμανών υπηκόων από 19 έως 45 ετών, που αφορούσε όλες τις εθνότητες της αυτοκρατορίας. Οι φυγόστρατοι και οι λιποτάκτες τιμωρούνταν με θάνατο. Οι Έλληνες, θεωρούμενοι αναξιόπιστοι, δεν εντάσσονταν σε μάχιμες μονάδες, πλην των κληρωτών, αλλά στα τάγματα εργασίας. Εκεί οι στρατευμένοι Έλληνες εργάζονταν σε καθημερινή βάση, εξοντωτικά, με ανεπαρκή ξεκούραση και σίτιση, εκτεθειμένοι σε κάθε είδους ακραίες καιρικές συνθήκες, θανατηφόρες επιδημίες και μολυσματικές ασθένειες, αλλά και υφιστάμενοι τη βάνανυση συμπεριφορά των τούρκων αξιωματικών. Ανάλογη περίπου τύχη είχαν και οι κληρωτοί. Η κατάταξη στον οθωμανικό στρατό αφορούσε τον ελληνικό πληθυσμό στο σύνολο του, συμπεριλαμβανομένων αναπήρων, αρρώστων και ηλικιωμένων. Στρατολογήθηκαν ακόμη και ιερείς, διάκονοι και ιεροψάλτες, ενώ η, πολλές φορές, βίαιη επιστράτευση των Ελλήνων γιατρών άφηνε ανοιχτό το πεδίο δράσης για τους τούρκους συναδέλφους τους, εξασφαλίζοντας σαφή οικονομικά οφέλη. Αυτή η

²⁰Βακαλόπουλος Κ.Α., *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη (1993), σ.443

²¹Η Συνθήκη της Λωζάννης, Εκδόσεις Ρωμοιοσύνη, σ.37

²²Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.293

* Η φράση αποδίδεται στον καπετάνιο Κυριάκο Παπαδόπουλο ή Κισά Μπατζάκ, από το Τσορτουκλί της Άνδραπας, διακεκριμένο αρχικαπετάνιο στο αντάρτικο του δυτικού Πόντου και κατοπινό (συν)αρχηγό του δωσολογικού ΕΕΣ.

²³Μαρμαρίδης Χ., Τα αντάρτικα ποντιακά σώματα στον Πόντο (1914-1922), στο Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1988), σελ.469

²⁴Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη(2001), σελ. 120-123 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.218

τακτική εξυπηρετούσε το ευρύτερο σχέδιο της ανατροπής της υπάρχουσας οικονομικής πρωτοκαθεδρίας του ελληνικού στοιχείου και της αντικατάστασης του με τη δημιουργία μιας ισχυρής τουρκικής οικονομικής κλάσης. Τα βασανιστήρια και οι ταπεινώσεις οδηγούσαν τους Έλληνες σε αυξανόμενες λιποταξίες και την έξοδο τους στο εξωτερικό, κυρίως στην Ρωσία. Μέχρι τα τέλη του 1917 είχαν επιστρατευτεί διακόσιες χιλιάδες Έλληνες.²⁵

Αποτέλεσμα των απάνθρωπων συνθηκών και μεταχείρισης στα *αμελέ ταμπουρού* υπήρξαν οι μαζικοί θάνατοι των Ελλήνων. Παράλληλα η απομάκρυνση του ανδρικού πληθυσμού από τις εστίες του άφηνε το πεδίο ανοιχτό για την οικονομική και πάσης φύσεως εκμετάλλευση των περιοχών τους με τις επιτάξεις σε καταστήματα και οικίες, τον εξαναγκασμό σε αγγαρείες, τις καταλήψεις οικιών από Βαλκάνιους μουσουλμάνους πρόσφυγες, τις βιαιοπραγίες έναντι αμάχων και γυναικόπαιδων συχνά με την πρόφαση της αναζήτησης κρυμμένου οπλισμού και τέλος τους μαζικούς εκτοπισμούς προς την ενδοχώρα, για στρατιωτικούς δήθεν λόγους, κυρίως μετά κατάληψη της Τραπεζούντας από το ρωσικό στρατό.²⁶

Μετά τη ρωσική νίκη στο Σαρήκαμις και την προέλαση του τσαρικού στρατού η κατάσταση επιδεινώθηκε. Οι Νεότουρκοι απέδωσαν την ήττα στους Χριστιανούς, δικαιολογώντας την αποστολή τους στα τάγματα εργασίας. Μπροστά στο συνεχιζόμενο και εντεινόμενο δράμα οι Έλληνες αναζήτησαν τη σωτηρία τους στη λιποταξία και τη φυγόστρατία, καταφεύγοντας στα δάση και τα βουνά γύρω από τα χωριά τους. Όσοι συλλαμβάνονταν εκτελούνταν δημόσια δια απαγχονισμού. Η αναζήτηση λιποτακτών και φυγόστρατων λειτούργησε ως ιδανική πρόφαση για να ξεκινήσουν ληστρικές και δολοφονικές επιθέσεις τουρκικών αποσπασμάτων στα ελληνικά χωριά. Ξυλοδαρμοί γυναικόπαιδων και ηλικιωμένων, ποικίλα βασανιστήρια, βιασμοί και λεηλασίες, φυλακίσεις και εκτοπισμοί αποτελούσαν συνήθειες τακτικές έναντι συγγενών των φυγόστρατων.²⁷ Οι πληροφορίες που φτάνουν στους στρατευμένους για όσα υφίστανται οι οικείοι τους αυξάνουν τα κύματα των λιποτακτών και προκαλούν την αγανάκτηση και την δίψα για εκδίκηση.²⁸

Αυτοί οι πρώτοι φυγόστρατοι και λιποτάκτες αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες του αντάρτικου. Πολύ συχνά στο βουνό τους ακολουθούσαν και οι οικογένειες τους, προκειμένου να προστατευτούν από τις νεοτουρκικές αγριότητες που εκτός από τα βασανιστήρια και τους φόνους περιελάμβαναν και πυρπολήσεις ολόκληρων χωριών. Οι περισσότεροι από τους φυγόστρατους ήταν παντελώς άοπλοι, ενώ ορισμένοι μόνο διέθεταν ελαφρύ οπλισμό. Οι αντικειμενικές συνθήκες και η ανάγκη της επιβίωσης που τους έσπρωξαν στα βουνά ήταν αυτές που τους ώθησαν στο να οπλιστούν.²⁹

Οι συνέπειες της επιστράτευσης και τα γενοκτονικά μέτρα της νεοτουρκικής πολιτικής διαμόρφωσαν και τους στόχους του Αντάρτικου, οι οποίοι ήταν 1) η αυτοάμυνα των λιποτακτών-δραπετών, φυγόστρατων και καταδιωκόμενων, 2) η προστασία των χωριών τους, των γυναικόπαιδων και γενικά των αμάχων και 3) η εκδίκηση και τιμωρία για τις κτηνωδίες που υφίσταντο. Αργότερα και μόνο μετά την Ανακωχή και κατά τη δεύτερη φάση της γενοκτονίας το αντάρτικο θα συνδεθεί και με την διεκδίκηση της Δημοκρατίας του Πόντου.³⁰ Πρωταρχικός του στόχος παρέμεινε

²⁵Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.102-3, 140-155

²⁶Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη (2001), σελ.122 & Ανδρεάδης Χ. *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...* σ.73

²⁷Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.191-192

²⁸Μαρμαρίδης Χ., ο.π., σ.470

²⁹Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.192-193

³⁰Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη(2001), σελ. 123

σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1914-1923 η αυτοπροστασία των ενόπλων και η διάσωση του άμαχου ελληνικού πληθυσμού. Για αυτό το λόγο, άλλωστε, η δράση των ένοπλων σωμάτων ονομάστηκε *αντάρτικο σωτηρίας*. Οι άμαχοι πληθυσμοί αντιλαμβάνονταν τους αντάρτες ως φυσικούς τους προστάτες και ως τέτοιους τους ύμνησαν με πολυάριθμα τραγούδια και ανάγοντας τους σε θρύλους.³¹ Αυτή η ανάμνηση του ποντιακού αντάρτικου θα διατηρηθεί έντονη στα χρόνια μετά τον ξεριζωμό και θα λειτουργήσει καταλυτικά κατά την περίοδο της Κατοχής.

Η έξοδος στα βουνά και ο σχηματισμός των πρώτων αντάρτικων πυρήνων προέκυψαν αυθόρμητα ως αποτέλεσμα του αδιεξόδου στο οποίο είχαν περιέλθει οι ελληνικοί πληθυσμοί από την εντεινόμενη κτηνωδία των νεοτουρκικών τακτικών και άτακτων τμημάτων. Οι αντάρτικες ομάδες ήταν ανεξάρτητες (αναφέρεται η ύπαρξη 300 τέτοιων ομάδων) και είχαν τοπικό χαρακτήρα, στοχεύοντας στην αυτοάμυνα των χωριών τους. Το κάθε χωριό είχε τον δικό του καπετάνιο και την αντίστοιχη αντάρτικη ομάδα. Δεν υπήρχε συντονισμός και ενιαία δράση, ούτε κεντρικός σχεδιασμός παρά μόνο αλληλοβοήθεια σε κρίσιμες περιστάσεις.³² Σύμπτωμα της πολυδιάσπασης του αντάρτικου υπήρξαν οι εσωτερικές διχόνοιες. Παρά τις όποιες όμως διαφωνίες και την απουσία συντονισμού υπήρχε ένα σημείο, στο οποίο συμφωνούσαν όλοι οι καπετάνιοι, η προτεραιότητα προστασίας και σωτηρίας των γυναικόπαιδων.³³ Αυτή η κοινή παραδοχή επιβεβαιώνει και το χαρακτηρισμό του ποντιακού αντάρτικου ως αντάρτικο σωτηρίας.

Ως προς την οργάνωση των αντάρτικων σωμάτων σημαντική υπήρξε η συμβολή του μητροπολίτη Αμάσειας –με έδρα την Σαμψούντα- Γερμανού Καραβαγγέλη, ο οποίος άλλωστε είχε αποκτήσει σημαντική πείρα από τη συμμετοχή, τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, στο Μακεδονικό Αγώνα. Επίσης ένας από τους λίγους που κατέβαλαν μεγάλες και ειλικρινείς προσπάθειες για την περαιτέρω οργάνωση και ενίσχυση του Αντάρτικου υπήρξε ο ποντιακής καταγωγής, απότακτος αξιωματικός του ελληνικού στρατού Χρυσόστομος Καραϊσκος.

Φτάνοντας στον δυτικό Πόντο το 1908, ο Καραβαγγέλης, επιδόθηκε άμεσα στην ανόρθωση των ελληνικών κοινοτήτων. Πρωταρχικό και κύριο μέλημα του υπήρξε η προώθηση της ελληνικής παιδείας. Ίδρυσε και αναβάθμισε σχολές και σχολεία. Με την αρχή των διωγμών του 1914 δραστηριοποιήθηκε για την πρόληψη των εξελίξεων που προοιωνίζονταν. Δραστηριοποιήθηκε ακόμη για την προστασία του αρμενικού λαού, ενώ από το 1916 βρισκόταν σε διαρκή εγρήγορση για την προστασία του ποιμνίου του από τις εντεινόμενες διώξεις. Με το σχηματισμό και την εμφάνιση των πρώτων ένοπλων ομάδων στα βουνά του δυτικού Πόντου, ο μητροπολίτης, αξιοποιώντας τις εμπειρίες του από τη Μακεδονία, άρχισε να οργανώνει «*τις μικρές κι άτακτες στην αρχή ομάδες...σε τακτικά κι αξιόμαχα αντάρτικα σώματα...*», ενώ μάλιστα έχριζε ο ίδιος τους καπετάνιους των ομάδων. Με την ενίσχυση του τα σώματα αυτά πλήθηναν και επεκτάθηκαν, σχηματίζοντας ένα δίκτυο, σε όλη την επαρχία Αμάσειας, αλλά και πέραν αυτής. Με την έντονη δράση του, βρέθηκε στο στόχαστρο των Νεοτούρκων. Το 1917, με εντολή του Ταλαάτ εξορίστηκε στην Κωνσταντινούπολη. Την ίδια εποχή είχε απελαθεί στην Πόλη και ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος.³⁴

³¹ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.155-158

³² Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.192-196 & Αγτζίδης Β., *Έλληνες του Πόντου: οι ακρότητες του τουρκικού εθνικισμού* (τόμος β'), Νέο Φάληρο (2009), σ.77-79

³³ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.223-24, 234

³⁴ Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984), σ.92-10, 106, 110

Τα υπομνήματα και η όλη κινητοποίηση γύρω από το Ποντιακό Ζήτημα έφεραν στον Πόντο, αρχές του 1920, αποστρατευμένο έφεδρο υπολοχαγό Χρυσόστομο Καραϊσκό με τη υποστήριξη της *Επιτροπής Ποντίων Ελλήνων Αθήνας*. Ο Καραϊσκος διαπίστωσε αμέσως την δεινή κατάσταση του αντάρτικου κινήματος και των ίδιων των μαχητών: χωρίς καμία υποστήριξη, στηριζόμενοι στις δικές τους και μόνο δυνάμεις, χωρίς οπλισμό, εφόδια ή χρήματα. Το χειρότερο συμπέρασμα του ήταν η διασπαστική διχόνοια και οι μεταξύ τους έριδες, που συχνά έφταναν σε αντεκδικήσεις και δολοφονίες. Όπως ήταν φυσικό αυτή η κατάσταση ευνοούσε τους κεμαλικούς, οι οποίοι έσπευδαν να επωφεληθούν.³⁵ Τόσο οι κεμαλικοί, όσο και οι προκάτοχοι τους Νεότουρκοι, εκμεταλλεύτηκαν τις υπάρχουσες ενδοελληνικές αντιπαλότητες, τις καλλιέργησαν και χρησιμοποιώντας διάφορες μεθόδους επιχείρησαν να διχάσουν τους Έλληνες, ενίοτε πετυχαίνοντας το.³⁶

Ο Καραϊσκος δέχτηκε να αναλάβει τη γενική αρχηγεία του Αντάρτικου. Ο ανθυπολοχαγός περιόδευσε στην ύπαιθρο, όπου με συστατική επιστολή του επισκόπου Ζήλων, Ευθύμιου Αγρατέλη και το κύρος του φημισμένου αρχικαπετάνιο Ιστύλ Αγά που τον συνόδευε, κατάφερε να πείσει τους αντάρτες για ενοποίηση του αγώνα υπό ενιαία διοίκηση. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα όρισε ποινές προς αποφυγή των εσωτερικών διενέξεων, συνέστησε ταμεία, οργάνωσε το σύστημα μεταφοράς του οπλισμού, προώθησε τον διορισμό των κατάλληλων ατόμων σε θέσεις κλειδιά και ασχολήθηκε με την προπαγάνδη του αγώνα για δημιουργία συμμαχιών. Με αυτές τις ενέργειες τα αντάρτικα σώματα απέκτησαν το γενικό σεβασμό χριστιανών και μουσουλμάνων και συχνά καλούνταν να παίξουν διαιτητικό ρόλο στις μεταξύ τους διαφορές.³⁷

Οι ενέργειες αυτές του Καραϊσκου αποτελούν και τη μοναδική απόπειρα οργάνωσης και συντονισμού του αντάρτικου. Προκειμένου να πετύχει την άμεση υλική ενίσχυση του Αντάρτικου, καθώς ο κεμαλισμός θέριευε διαρκώς και οι συμμορίες εξαπλώνονταν, αποφάσισε να ταξιδέψει στην Κωνσταντινούπολη προς αναζήτηση βοήθειας, αφού κατέστρωσε σχέδιο άμυνας της Σαμψούντας και κατέστησε σε επιφυλακή τους αντάρτες. Εκεί αντιμετώπισε την πλήρη αδιαφορία. Η ελληνική Αρμυστία ήταν ανένδοτη. Εμποδίστηκε ακόμη και να επιστρέψει στον Πόντο.³⁸

Την ίδια αντιμετώπιση είχε και ο Καραβαγγέλης όταν, την ίδια περίοδο γιγάντωσης του κεμαλικού κινήματος, επισκέφτηκε αυτοπροσώπως τον Έλληνα πρωθυπουργό Δημήτριο Γούναρη, στην Κιουτάχεια. Ο μητροπολίτης πρότεινε στην ελληνική ηγεσία το σχέδιο αποστολής ενός ελληνικού συντάγματος για ενίσχυση των ανταρτών και παράλληλα περικύκλωση των κεμαλικών δυνάμεων. Ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Δούσμανης αρνήθηκε να στείλει την παραμικρή βοήθεια, σίγουρος για την επερχόμενη νίκη και ο μητροπολίτης αποχώρησε άπραγος.³⁹ Οι ομάδες των ανταρτών αφέθηκαν από τη θεσμική Ελλάδα στην τύχη τους.

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου είχε δεχτεί και αναλάβει τη συγκρότηση στρατιωτικού τμήματος από εθελοντές Πόντιους της Ελλάδας. Οι δεσμεύσεις, όμως, της ελληνικής πολιτικής από τους Συμμάχους και δη την Αγγλία ματαίωσαν τελευταία στιγμή την αποστολή αυτή. Αντιθέτως τα ιδρυθέντα αμιγώς ποντιακά εθελοντικά τάγματα σταλθήκαν και πολέμησα στο μικρασιατικό μέτωπο και όχι στον Πόντο, όπου και

³⁵ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (2009), σ.207-209

³⁶ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.157

³⁷ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (2009), σ.208-210

³⁸ Ο.π., σ.210-212

³⁹ Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984), σ.122-128

προορίζονταν.⁴⁰ Δεν επρόκειτο για μεμονωμένο περιστατικό. Λίγο νωρίτερα και παράλληλα με την διεξαγόμενη γενοκτονία στα μικρασιατικά εδάφη, ο Βενιζέλος αποβλέποντας σε ανταλλάγματα στην υπό διάλυση οθωμανική αυτοκρατορία, ενέπλεξε την Ελλάδα στη στρατιωτική επέμβαση των δυτικών συμμάχων του στην Ουκρανία. Το αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας ήταν, μετά την αποτυχία της επέμβασης, να υποστούν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Ουκρανίας και της ΕΣΣΔ, διώξεις ως αναξιόπιστοι.⁴¹

Στο ξεκίνημα τους οι αντάρτικες ομάδες ήταν άοπλες ή σχεδόν άοπλες. Ορισμένοι δραπέτες των ταγμάτων εργασίας διέθεταν ελαφρύ και πρωτόγονο οπλισμό (εργαλεία που έπαιρναν μαζί τους, μαχαίρια, τσεκούρια, σκαπάνες, σπασμένες ξιφολόγχες). Σταδιακά εξοπλίστηκαν αποσπώντας όπλα από ένοπλους Τούρκους, ή αγοράζοντας τα από Τούρκους, Τσερκέζους και Λαζούς λαθρέμπορους, με χρήματα από την πώληση ζώων που έκλεβαν από τα μουσουλμανικά χωριά ή ληστεύοντας πλούσιους ταξιδιώτες και εμπόρους. Αρκετές φορές τα όπλα προέκυπταν ως λάφυρα από τις νικηφόρες μάχες. Μετά την κατάληψη της Τραπεζούντας από το τσαρικό στρατό, οι αντάρτες προμηθεύονταν όπλα και πελομοφόδια και από τους Ρώσους, έχοντας όμως συχνά να αντιμετωπίσουν μεγάλους κινδύνους (π.χ. ενέδρες). Πρωτοστάτης σε αυτές τις παρακινδυνευμένες αποστολές υπήρξε ο φημισμένος καπετάνιος Βασίλειος Ανθόπουλος, ο οποίος μετέφερε οπλισμό από την Τραπεζούντα ήδη από το καλοκαίρι του 1916, ενώ θεωρείται και ένας εκ των πρώτων που ανέπτυξαν αντάρτικη δράση, από το 1915.⁴² Η ανάγκη οικονομίας πυρομαχικών έπαιζε ρόλο και στον τρόπο διεξαγωγής της μάχης, ενώ ξοδεύονταν με μεγάλη φειδώ.⁴³

Όπως αναφέρθηκε ήδη το αντάρτικο αναπτύχθηκε ως αυθόρμητη απάντηση στη νεοτουρκική βία. Για αυτό και η εμφάνιση του χρονολογικά συνδέεται με την αρχή του Παγκόσμιου Πολέμου, το 1914.⁴⁴ Η ανάπτυξη του συνδέεται με την κλιμάκωση της εθνοκάθαρσης. Όσο η γενοκτονία συστηματοποιούνταν και οξυνόταν, τόσο μαζικοποιούνταν και το αντάρτικο κίνημα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η δεύτερη-κεμαλική φάση, όταν οι διωγμοί στην επαρχία της Σαμψούντας κορυφώνονται, συμπίπτει με την μεγαλύτερη ανάπτυξη του αντάρτικου.⁴⁵ Καθώς το αντάρτικο προέκυψε ως αναγκαία συνέπεια της γενοκτονικής πολιτικής των Νεότουρκων και Κεμαλικών, αναπτύχθηκε κυρίως εκεί όπου υπήρχε η μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας του χειμαζόμενου ελληνικού στοιχείου, γεγονός που αποδεικνύει και την πραγματικότητα σχετικά με την στόχευση του. Βέβαια ένας άλλος σημαντικός παράγων που ευνόησε την ανάπτυξη του ήταν και η γεωμορφολογία των περιοχών όπου έδρασαν οι αντάρτες. Έτσι τα κέντρα δράσης των ανταρτών ήταν οι ορεινοί όγκοι των περιοχών της Σαμψούντας και της Πάφρας στο δυτικό Πόντο και τα Σούρμενα και η επτάκωμη Σάντα στον ανατολικό.⁴⁶

⁴⁰ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (2009), σ.213 & Φωτιάδης Κ., *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα (1991), σ.456, 460

⁴¹ Φωτιάδης Κ., *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα (1991), σ.86-88

⁴² Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...σ.74 & Αλεξιάδης Θ., Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.196 & Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.155-1557 & Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984), σ.104,107

⁴³ Ψαθάς, Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα(), σ.227-228

⁴⁴ Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη(2001), σελ.121

⁴⁵ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.206

⁴⁶ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.157

Από την Σαμψούντα είχαν ξεκινήσει εννέα αποστολές εξορίστων με προορισμό τα βόρεια της Ανατολίας και στόχο τον αφανισμό του πληθυσμού της πόλης.⁴⁷ Παρόμοια τύχη είχαν οι πληθυσμοί των γειτονικών περιοχών της Πάφρας, Αλάτσαμ, Κάβζας και Βεζύρκιοπρου. Στις ατελείωτες πορείες προς τους τόπους εξορίας τους οι πληθυσμοί πέθαιναν από τις κακουχίες ή σφαγιάζονταν –αφού βιάζονταν και βασανίζονταν- από τις ληστρικές ορδές του Τοπάλ Οσμάν. Ο συνολικός αριθμός των νεκρών για την περιοχή της ηρωικής Πάφρας υπολογίζεται ανάμεσα 25 και 28 χιλιάδες. Ενώ στην ευρύτερη περιοχή του δυτικού Πόντου (Σαμψούντα, Πάφρα, Κάβζα, Καβάκ, Έρπαα) έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί 36 ομαδικοί τάφοι με 17.310 νεκρούς, απόδειξη της μαζικής και μεθοδευμένης εξόντωσης του γηγενούς χριστιανικού-ελληνικού στοιχείου.⁴⁸ Συνολικά από την εκκλησιαστική επαρχία Αμάσειας υπολογίζεται πως εξοντώθηκαν κατά την πρώτη φάση της γενοκτονίας περί τις 51.205 άνθρωποι και 92.413 κατά τη δεύτερη, ήτοι το 74% του συνολικού πληθυσμού.⁴⁹

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν το γεγονός πως σε αυτές τις περιοχές του δυτικού Πόντου και δη γύρω από την Σαμψούντα και την Πάφρα αναπτύχθηκε η σημαντικότερη αντάρτικη δράση. Μάλιστα στην περιοχή της Σαμψούντας, οι πρώτες άτυπες αντάρτικες ομάδες κάνουν την εμφάνισή τους και πριν το 1914-15, όταν μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, στην προσπάθειά τους να αλλοιώσουν την εθνολογική σύνθεση της περιοχής, οι Νεότουρκοι άρχισαν να εγκαθιστούν στα ελληνικά χωριά μουσουλμάνους πρόσφυγες. Οι πρώτοι αυτοί αντάρτικοι σχηματισμοί αντιτάχθηκαν σε αυτή την προσπάθεια.⁵⁰

Στην Πάφρα το φαινόμενο του αντάρτικου είχε μακρά παράδοση. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, με την εμφάνιση του θεσμού των ντερέμπεηδων που συνδέονται με τους συνεχείς διωγμούς και τις απόπειρες εξισλαμισμού των Ελλήνων, ξεκινά η φυγή στα βουνά και η ένοπλη αυτοάμυνα που αποσκοπούσε στην προστασία των πληθυσμών και στην αντεκδίκηση μέσω αντιποίνων. Αλλά και η δράση των ντερέμπεηδων παρουσίαζε πολλά κοινά με αυτή των τσετών αργότερα. Υπάρχουν καταγεγραμμένα ονόματα ζακουστών αγωνιστών-εκδικητών καθόλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Το αντάρτικο συνεχίστηκε και κατά τον επόμενο αιώνα, ακόμη και μετά την κατάργηση του θεσμού των ντερέμπεηδων και τις σουλτανικές μεταρρυθμίσεις. Ένας από τους τελευταίους αντάρτες αυτής της περιόδου υπήρξε ο Συμεών Αλεξιάδης, ο οποίος ξεκίνησε τη δράση το 1890 και ξαναβγήκε στο βουνό το 1914, κρατώντας κυριολεκτικά τη γραμμή σύνδεσης ανάμεσα στις δύο φάσεις του αντάρτικου της Πάφρας.⁵¹

Έχοντας μακρά εμπειρία και παράδοση στην ένοπλη δράση η Πάφρα ανέπτυξε αξιόμαχο αντάρτικο κατά την περίοδο της νεοτουρκικής εθνοκάθαρσης. Οι λόγοι υπήρξαν κοινά με τις άλλες περιοχές του Πόντου, το ίδιο και η κλιμάκωση της δράσης. Αρχικά οι ένοπλοι στα βουνά υπήρξαν κι εδώ λίγοι. Μετά το 1916, η κατάληψη της Τραπεζούντας από τους Ρώσους και η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο λειτούργησαν ως ιδανικές αφορμές για το ξέσπασμα ενός ανελέητου κύματος βίας κατά των ελληνικών οικισμών και των αμάχων, πάντα με το πρόσχημα της

⁴⁷ Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...σ.75*

⁴⁸ Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.357-369,393-394

⁴⁹ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.505

⁵⁰ Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη(2001), σελ.122

⁵¹ Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.163-168

αναζήτησης των φυγόστρατων.⁵² Κύριοι υπαίτιοι των εγκλημάτων στην περιοχή κατά την εποχή εκείνη και όργανα της κυβέρνησης των Νεοτούρκων υπήρξαν ο Ραφέτ πασάς και ο Βαχαδεδίν μπέης.⁵³

Η περίπτωση της Πάφρας είναι αντιπροσωπευτική τόσο για το περιεχόμενο και την ένταση του αντάρτικου, όσο και για την έκταση της γενοκτονικής εθνοκάθαρσης. Ήδη από το 1916 διεξάγονταν σφοδρές μάχες, στις οποίες συμμετείχαν και οι γυναίκες, ακόμη και παιδιά. Από το 1917, τα χωριά της Πάφρα πυρπολούνται και οι άμαχοι εξορίζονται. Τα πράγματα χειροτέρεψαν κατά την κεμαλική περίοδο, όπως και για ολόκληρο τον Πόντο. Με αφορμή την πάταξη του αντάρτικου στα βουνά της Πάφρας αποφασίστηκε η ολοκληρωτική εξόντωση του ελληνικού πληθυσμού. Φυσικά αυτό αφορούσε και την πνευματική και οικονομική ελίτ της ελληνικής κοινότητας. Η λεηλασία και οικειοποίηση των ελληνικών περιουσιών ήταν βασικός στόχος των κεμαλικών. Από το συνολικό πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής εξοντώθηκε το 90%. Σώζονταν μόνο όσοι κατέφευγαν στο βουνό, όπου κινδύνευαν διαρκώς από τις εκκαθαρίσεις, τις συχνές μάχες, αλλά και την πείνα. Μετά την καταστροφή της Πάφρας οι κεμαλικές ορδές συνέχισαν τις επικερδείς σφαγές και λεηλασίες τους στις περιοχές Ιοσγάτης, Μερζιφούντας, Τσορούμ, Χάβζας, Βεζυρ-Κιοπρού κ.α.⁵⁴

Όσο εντεινόταν και επεκτείνονταν οι διωγμοί, τόσο το αντάρτικο στα βουνά μεγάλωνε. Από το 1916 τα πράγματα χειροτέρεψαν δραματικά. Ισχυρά, οργανωμένα και καλά εξοπλισμένα τουρκικά τάγματα σε αगाστή συνεργασία με συμμορίες ατάκτων (τσέτες) πραγματοποιούσαν συνεχείς επιθέσεις και λεηλασίες σε ελληνικά χωριά, καίγοντας στο πέρασμα τους όσα από αυτά προέβαλαν αντίσταση. Οι μάχες ήταν συχνότερες και πολυήμερες. Παρά τις συχνές νίκες χάρη στο σθένος και την τακτική του ανταρτοπόλεμου κάποτε αναγκάζονταν, προκειμένου να προστατέψουν τα γυναικόπαιδα που είχαν πάντα μαζί τους, να αναδιπλώνονται και να μετακινούνται από το πεδίο της σύγκρουσης, υποχωρώντας προς το εσωτερικό των βουνών. Την άνοιξη του 1917 ο Ραφέτ πασάς άρχισε να πραγματοποιεί εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στα βουνά του δυτικού Πόντου (Πάφρα-Σαμψούντα-Έρπια) χρησιμοποιώντας μαζί με τον τακτικό στρατό συμμορίες τσετών αλλά και τον φανατισμένο από τους ηγέτες του μουσουλμανικό όχλο. Η αποκορύφωση του δράματος του ποντιακού Ελληνισμού υπήρξε η δεύτερη φάση της γενοκτονίας, όταν μετά την ανακωχή, ο Μουσταφά Κεμάλ ήρθε να ολοκληρώσει το έργο των Νεότουρκων προκατόχων του. Ο κεμαλικός στρατός με επικεφαλής τους Νουρεντίν Ιμπραήμ και Λίβα πασά στρέφονται εναντίον των αντάρτικων εστιών (Νεπιέν, Τοπ-Τσαμ κ.α.), διαθέτοντας ο καθένας στρατιωτική δύναμη αποτελούμενη από 10.000 άνδρες, ενώ παράλληλα οι τσέτες κατασφάζουν τους πληθυσμούς στο εσωτερικό. Αποτέλεσμα των αυξανόμενων διωγμών και σφαγών υπήρξε ο πολλαπλασιασμός των ανταρτών στα βουνά. Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις ο αριθμός τους έφτασε τις 20.000.⁵⁵ Τον ίδιο αριθμό παρέθετε σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του κι ο Γερμανός Καραβαγγέλης⁵⁶, ενώ αλλού αναφέρονται 18.000.⁵⁷ Τέλος υπάρχουν άλλες εκτιμήσεις που κατεβάζουν τον αριθμό του συνόλου των μάχιμων ανταρτών στις 4-5

⁵²Ο.π., σ.168-172

⁵³Μπέλλου-Θρεψιάδη Α., ο.π., σ.102-103

⁵⁴Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.200-205 & Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ. 381-388

⁵⁵Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ. 196-224 & Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.458

⁵⁶Μπέλλου-Θρεψιάδη Α., σ.106

⁵⁷Αγτζίδης Β., *Έλληνες του Πόντου: οι ακρότητες του τουρκικού εθνικισμού* (τόμος β'), Νέο Φάληρο (2009), σ.79

χιλιάδες για την περιοχή της Σαμψούντας και στις 2-3 χιλιάδες για τα χωριά της Σάντας.⁵⁸

Η νεοτουρκική και κεμαλική προπαγάνδα διόγκωνε τον αριθμό αλλά και τη δύναμη των ανταρτών για να δικαιολογεί τις ακρότητες σε βάρος των αμάχων, αντιστρέφοντας συστηματικά την αλήθεια. Επίσης προέβαλαν, ακόμη και πριν ξεκινήσουν από τους Έλληνες της Ρωσίας και της δυτικής Ευρώπης και όχι εντός του Πόντου (π.χ. Κωνσταντινίδης) οι διεργασίες για τη διεκδίκηση ανεξάρτητου ποντιακού κράτους, το επιχείρημα πως οι αντάρτες αποσκοπούσαν στην ανατροπή της αυτοκρατορίας και την απόσχιση εδαφών. Η παρουσία του ελληνικού στρατού στην Ιονία και ορισμένα έκτροπα από πλευράς του χρησιμοποιήθηκαν από τους κεμαλικούς, ακόμη και από τον σφαγέα Τοπάλ Οσμάν, για να δικαιολογήσουν τις τουρκικές θηριωδίες κατά των αμάχων, σε περιοχές, όπως τον Πόντο, όπου δεν υπήρχε ελληνικός στρατός.⁵⁹ Ο ίδιος ο Ραφέτ επιβεβαίωσε με δήλωση του πως η ανάπτυξη του αντάρτικου υπήρξε απλώς «...αφορμή για ευρείας έκτασης διωγμούς, ώστε να εξαλειφθούν οι Έλληνες...»⁶⁰

Οι ισχυρισμοί για αυτονομιστικές προθέσεις των ανταρτών καταρρίπτονται και από το γεγονός της σύμπραξης μαζί τους ακόμη και Τούρκων.⁶¹ Υπήρχε επίσης συνεργασία των Ελλήνων ανταρτών και με αντιτουρκικές ομάδες ένοπλων Κιρκάσιων ή συμμετοχή των τελευταίων μέσα στα ελληνικά τμήματα.⁶² Τέλος ξένοι διπλωμάτες, ανάμεσα τους και σύμμαχοι των Τούρκων, κατέρριπταν τους ισχυρισμούς περί ισχυρού αντάρτικου που δικαιολογούσε την ένταση της νεοτουρκικής βίας και επαλήθευαν τον αμυντικό χαρακτήρα του αντάρτικου. Οι απροστάτευτοι πληθυσμοί κατέφυγαν στη βία και τα αντίποινα προκειμένου να αυτοπροστατευτούν. Σε όσες περιοχές δεν αναπτύχθηκε αντάρτικο οι κεμαλικοί δρούσαν ανενόχλητοι σφαγιάζοντας τους πληθυσμούς. Αντιθέτως όπου οπλίστηκαν έπαψαν να αποτελούν εύκολο στόχο.⁶³

Δεδομένων των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης στα βουνά, με κύριο εχθρό την πείνα, χωρίς κεντρικό σχεδιασμό και ενίσχυση από την Ελλάδα και με ανεπαρκή οπλισμό και εφόδια, οι αντάρτες έπρεπε να αναπτύξουν μεθόδους διαβίωσης αλλά και τακτικές στον πόλεμο προκειμένου να καταφέρουν να επιβιώσουν. Την όλη κατάσταση δυσχέραινε η παρουσία στο βουνό των αμάχων που τους ακολουθούσαν και τους οποίους έπρεπε να προφυλάγουν και να συντηρούν. Πάνω στα βουνά, απειλούμενοι διαρκώς από την πείνα, τις καιρικές συνθήκες και τις τουρκικές επιδρομές οι άμαχοι έμεναν σε καλύβες φτιαγμένες από κορμούς, κλαδιά και φύλλα δένδρων. Στις μάχες οι ένοπλοι εξασφάλιζαν πάντοτε την προφύλαξη των αμάχων με τη μεταφορά τους σε κρησφύγετα, εκτός του πεδίου της μάχης, π.χ. ρεματιές, σπηλιές. Όταν τα πράγματα δυσκόλευαν οι αντάρτες φρόντιζαν πάντα να φυγαδεύουν τους αμάχους και να αναδιπλώνονται αλλάζοντας λημέρια με μυστικές νυχτερινές πορείες. Η υποχώρηση των ενόπλων γινόταν μόνο μετά την εξασφάλιση των αμάχων⁶⁴

⁵⁸ Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...* σ.76

⁵⁹ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.187-192, 319, 389-390

⁶⁰ Ο.π., σ.178

⁶¹ Ο.π., σ.187

⁶² Αγτζίδης Β., *Έλληνες του Πόντου: οι ακρότητες του τουρκικού εθνικισμού* (τόμος β'), Νέο Φάληρο (2009), σ.79 & Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα, σ.487-488

⁶³ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.188, 327, 330-331, 456

⁶⁴ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.454-455 & Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.214-222 & Μαρμαρίδης Χ., σ.471-472 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.211

Απέναντι στους συντριπτικούς όγκους των νεοτουρκικών και κεμαλικών δυνάμεων και τον βαρύ οπλισμό(κανόνια, μυδράλια κτλ), οι αντάρτες εφαρμόζαν όλες τις τακτικές του ανταρτοπόλεμου: ενέδρες, νυχτερινές επιθέσεις, καμουφλάζ μέσα στην πυκνή βλάστηση, αιφνιδιασμό, οχύρωση με χαρακώματα, κυκλωτικές επιθέσεις, συνεργασία μεταξύ των ομάδων(έστω και παροδική). Έτσι αντιμετώπιζονταν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και επιθέσεις στρατού και τσετών. Ορισμένοι από τους καπετάνιους διέθεταν εκτός από γενναιότητα και στρατιωτικές ικανότητες, όπως ο Ιστύλ Αγάς και ο Κοτζά Αναστάς. Όπως η φυγή στο βουνό και ο εξοπλισμός των ανταρτών προέκυψε σαν ανάγκη από τις αντικειμενικές συνθήκες, έτσι και οι τακτικές που υιοθέτησαν οι Πόντιοι αντάρτες υπήρξαν αποτέλεσμα των συνθηκών που καλούνταν να αντιμετωπίσουν, όπως ήταν η αριθμητική ισχύς των τουρκικών τμημάτων, συντριπτική πολλές φορές, η υπεροπλία τους και η έλλειψη οπλισμού και πυρομαχικών για τους αντάρτες από την άλλη.⁶⁵ Παρά την αριθμητική και οπλική ανισότητα οι αντάρτες συχνά κατάφεραν σημαντικές νίκες χάρη στην πολεμική δεινότητα που είχαν αποκτήσει πολεμώντας, και δη κάτω από τόσο δύσκολες συνθήκες.⁶⁶

Μια άλλη τακτική που αποσκοπούσε αφενός μεν στην τροφοδοσία και γενικότερα την εξασφάλιση υλικών πόρων, όπως χρημάτων για την αγορά οπλισμού, αφετέρου δε στην εφαρμογή αντιποίνων για αντεκδίκηση και αυτοδικία υπήρξε η εισβολή και λεηλασία μουσουλμανικών χωριών που συχνά συνοδευόταν από πυρπόληση τους, κατά το πρότυπο των τουρκικών επιθέσεων. Το μέτρο αυτό αποσκοπούσε επίσης στην αποσόβηση του εχθρικού κινδύνου, λειτουργούσε δηλαδή σαν πρόληψη. Εξαιτίας των ανηλεών διωγμών και σφαγών που υπέστη ειδικά η περιοχή τους οι σκληροτράχηλοι αντάρτες της Πάφρας προέβαιναν σε σκληρά αντίποινα.⁶⁷ Στις επιθέσεις στα μουσουλμανικά χωριά συχνά συνέβαιναν μάχες και υπήρχαν και νεκροί. Ήταν το κόστος της τροφοδοσίας για τους ταλαιπωρούμενους αμάχους και δη τα παιδιά. Ορισμένες φορές υπήρχαν και χωριά που δεν προέβαλαν αντίσταση, αλλά δέχονταν να τροφοδοτούν τους αντάρτες άλλοτε έναντι αμοιβής και άλλοτε δωρεάν. Παρά τις μάχες και τους εμπρησμούς σπιτιών ή τις δολοφονίες αξιωματούχων στα χωριά, οι αντάρτες άφηναν ελεύθερα τα γυναικόπαιδα.⁶⁸

Παρά τις αντιξοότητες και τη μειονεκτική θέση των ανταρτών, η πολεμική δεινότητα και ο αγώνας υπέρ βωμών και εστιών, μέχρι την αυτοθυσία, έφερνε θετικά αποτελέσματα για τους αντάρτες που κατάφεραν να διασώζουν τους αμάχους τους και να ξεφεύγουν μετά από φονικές μάχες από τον κλοιό των αντιπάλων τους, ακόμα και την περίοδο κορύφωσης των κεμαλικών εκκαθαρίσεων το 1921-1922. Ο αγώνας τους αποσκοπούσε στη διάσωση των κοινοτήτων τους από τον ολοκληρωτικό αφανισμό. Όποτε συνέβαινε να ηττηθούν, όσοι αντάρτες και γυναικόπαιδα έφεφταν στα χέρια των Τούρκων σφαγιάζονταν άγρια, ενώ οι γυναίκες ατιμάζονταν πρώτα. Δεν γλίτωναν ούτε παιδιά.⁶⁹ Οι Τούρκοι δεν κρατούσαν αιχμαλώτους.⁷⁰ Άλλωστε η

⁶⁵ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.203, 206, 216-225 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.191, 209-213 & Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.458 & Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...*, σ.76

⁶⁶ Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα, σ.222-235, 374-376

⁶⁷ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.327, 457 & Μαρμαρίδης Χ., σ.471 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ. 287, 290-293 & Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984), σ.130

⁶⁸ Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα, σ.229, 360-361

⁶⁹ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.214-225

πάταξη του αντάρτικου στα βουνά δεν ήταν παρά η πρόφαση για τη γενικευμένη σφαγή των ελληνικών πληθυσμών. Ενδεικτική και μία από τις πολλές πειρπτώσεις είναι η σφαγή των αιχμαλώτων μετά τη μάχη στο χωριό Μαησλού. Οι άοπλοι άνδρες εκτελέστηκαν πάραυτα. Οι τραυματίες σφαγιάστηκαν, ενώ τα γυναικόπαιδα στάλθηκαν στην εξορία, όπου και μαρτύρησαν.⁷¹ Οι εξόριστοι, στις πορείες θανάτου, σφαγιάζονταν σωρηδόν από τις συμμορίες, όπως του διαβόητου Τοπάλ Οσμάν ή του Γιασάρ Τσαούς, και τα πτώματα αφού σκυλεύονταν αφήνονταν βορά στα σκυλιά και τα όρνεα. Ακολουθώντας την πάγια τακτική αποποίησης των ευθυνών μέσω της διαστρέβλωσης της αλήθειας, οι κεμαλικόι παρουσίαζαν τις κτηνωδίες αυτές ως έργο των ίδιων των ανταρτών.⁷²

Κατά συνέπεια οι αντάρτες μη έχοντας εμπιστοσύνη δεν δέχτηκαν τις προτάσεις για κατάπαυση του πυρός και επιστροφή στις εστίες τους. Αυτό συνέβη τόσο το 1917, όσο και αργότερα το 1922, όταν ο Κεμάλ απέσυρε το Λίβα Πασά και συνθηκολόγησε με τους αντάρτες, τους οποίους αδυνατούσε να καταικήσει. Και πάλι οι ένοπλοι της Πάφρας δεν κατέβηκαν από το βουνό, παρά την έλλειψη πυρομαχικών, όντας βέβαιοι πως οι εκκαθαρίσεις θα ξανάρχιζαν.⁷³ Άλλωστε ήταν θέμα αρχής για τους ανυπότακτους αντάρτες η μη παράδοση την οποία τηρούσαν με όρκο. Κρατούσαν την τελευταία σφαίρα για τον εαυτό τους.⁷⁴

Χαρακτηριστική επιβεβαίωση του άγραφου νόμου των ανταρτών αποτελεί η μαρτυρία κατοίκου των Λευκάρων, κόρης μαχητή του ΕΕΣ και εγγονής αντάρτη του δυτικού Πόντου:

«Εκείνος, ο παππούς μου, πολεμούσανε με τους Τούρκους και σε ένα λάκκο κατέβηκε και πολεμούσε και τελείωσε η σφαίρα του. Δεν ήτανε από πίσω στρατός να τον πάνε να πολεμήσει. Την τελευταία σφαίρα την κράτησε, έβγαλε το παπούτσι από το πόδι, έβαλε τη σκανδάλη εδώ (στο μεγάλο δάχτυλο) και αυτοκτόνησε. Ο παππούς μου. Δεν παραδόθηκε. Άμα παραδίνονταν θα τον έκαμναν κομμάτια οι Τούρκοι! Την τελευταία σφαίρα για τον εαυτό του κράτησε.»⁷⁵

Υπό αυτές τις συνθήκες χωρίς την παραμικρή ενίσχυση από την κυβέρνηση της Ελλάδας, πλην της αποστολής ιατροφαρμακευτικού προσωπικού και υλικού, ρουχισμού και τροφίμων, οι Πόντιοι αντάρτες φτάσανε στην πλέον δεινή κατάσταση την άνοιξη του 1922. Τα βουνά της Πάφρας παρέμεναν η κύρια εστία των ανταρτών. Σε όλο τον Πόντο οι αντάρτες αντιμετώπιζαν ως συνήθως τη δυσκολία μετακίνησης, τις καιρικές συνθήκες και την πείνα. Χειρότερη όμως ήταν η τύχη όσων δεν είχαν καταφύγει στα βουνά και υφίσταντο τις θηριωδίες του το Τοπάλ Οσμάν και των άλλων κεμαλικών συμμοριών. Οι μαζικές δολοφονίες, οι εκτοπισμοί, οι βιασμοί και οι λεηλασίες περιουσιών συνεχίζονταν απροκάλυπτα.⁷⁶

Παρά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και με τους διωγμούς να συνεχίζονται σε όλο τον Πόντο, οι αντάρτες παρέμεναν ακόμη στα βουνά μαχόμενοι κατά των Τούρκων. Παρά την ήττα του επίσημου ελληνικού στρατού και παρά τις δύσκολες συνθήκες είχαν καταφέρει να παραμείνουν στα βουνά, συνεχίζοντας με κάθε κόστος τη δράση τους και προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον εχθρό. Για αυτό άλλωστε ενόψει της τελικής σύγκρουσης στο μικρασιατικό μέτωπο, πριν το

⁷⁰Αγτζίδης Β., *Έλληνες του Πόντου: οι ακρότητες του τουρκικού εθνικισμού* (τόμος β'), Νέο Φάληρο (2009), σ.83

⁷¹Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.302-303

⁷²Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.259

⁷³Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.215, 306-308

⁷⁴Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.193, 298

⁷⁵Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁷⁶Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.461-465

καλοκαίρι του 1922, ο Κεμάλ οδηγήθηκε από ανάγκη σε ανακωχή με τους αντάρτες, έπειτα από την αδυναμία του να τους καταβάλλει με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Το μέτρο αυτό ανακούφισε τόσο τους ελληνικούς πληθυσμούς που λιμοκτονούσαν και μαστίζονταν από ασθένειες επάνω στα βουνά, όσο και τους τουρκικούς που υπέφεραν από την ερήμωση της υπαίθρου που προκαλούσαν οι μάχες και τα συχνά αντίποινα. Διευκόλυνε επίσης τον Κεμάλ στην ευκολότερη διεξαγωγή του αγώνα κατά του ελληνικού στρατού. Οι καπετάνιοι, προκειμένου να προστατέψουν τους πληθυσμούς που τους ακολουθούσαν, δέχτηκαν την ανακωχή. Οι ίδιοι όμως παρέμειναν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί από έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους Τούρκους.⁷⁷

Η τραγική εμπειρία της πολύμορφης γενοκτονίας που βίωσαν οι πληθυσμοί του Πόντου και δη του δυτικού χαράχθηκε για πάντα στη μνήμη των όσων κατάφεραν να επιζήσουν από τις πορείες εξόντωσης (*λευκή σφαγή*), τα αμελέ ταμπουρού, τις φονικές μάχες και εκκαθαρίσεις στα βουνά ή τις μαζικές δολοφονίες (π.χ. καίγοντας ζωντανούς πλήθος αμάχων μέσα σε ναούς ή σπίτια), τους ακρωτηριασμούς και τα βασανιστήρια.⁷⁸ Οι σφαγές πολλές φορές αποτελούσαν την κορύφωση του δράματος που περιελάμβανε ατιμώσεις, εξομώσεις και αρπαγές γυναικών. Μπροστά στο προδιαγεγραμμένο τέλος τους και προκειμένου να σώσουν έστω την τιμή τους, τόσο οι ένοπλοι άντρες όσο και οι αποφασισμένες γυναίκες φτάνανε σε ηρωικές και συνάμα τραγικές πράξεις αυτοθυσίας, όπως η εκτέλεση με μαχαίρια των γυναικών – κατά απαίτηση των ιδίων- από τους άντρες και η επακόλουθη αυτοχειρία των τελευταίων με πτώση στο γκρεμό. Άλλη μέθοδος σωτηρίας της τιμής των γυναικών αποτέλεσε η πτώση στα ποτάμια συχνά με τα μωρά τους στην αγκαλιά. Πολλά παιδιά πέθαιναν από το δριμύ ψύχος και την εξάντληση κατά τις πορείες, ενώ έσχατη επιλογή των απελπισμένων μητέρων υπήρξε και η θυσία των ίδιων των παιδιών τους, πνίγοντας τα, προκειμένου να μην προδώσουν με τις φωνές και τα κλάματα τους τις κρυψώνες των διωκόμενων Ελλήνων. Χαρακτηριστική περίπτωση η σφαγή από τους ίδιους τους γονείς των τριάντα νηπίων στο χωριό Ναζλί. Συχνότατα τα παιδιά σφαγιαζόνταν εν ψυχρώ από τους Νεότουρκους και Κεμαλικούς ή αρπάζονταν με σκοπό, βέβαια, τον εξισλαμισμό τους. Η αυτοχειρία των ανταρτών στο Οτ-Καγιά (περιοχής Πάφρας) κοντά στην Παναγία της Μααρας για να σωθούν τα γυναικόπαιδα, τα οποία τελικά δεν γλίτωσαν, η σφαγή στο Τσοπού Τερεσί και η εξόντωση στην εξορία των υπόλοιπων γυναικόπαιδων, η τραγωδία του Κιζ Καλεσί είναι μόνο μερικά επεισόδια από τη συνολική τραγωδία των Ελλήνων του Πόντου.

Φυσικό επακόλουθο για όσους βίωσαν τον παραλογισμό και την κτηνωδία της γενοκτονίας να στιγματιστούν μια για πάντα από τις μνήμες αυτές. Πολλοί επιζήσαντες και μάρτυρες των εγκλημάτων αυτών έχασαν τα λογικά τους, ενώ όσοι άντεξαν, έζησαν με τις φριχτές αναμνήσεις μέχρι το τέλος της ζωής τους.⁷⁹ Μεγάλο υπήρξε και το προσωπικό κόστος για τους αντάρτες. Πολλές φορές στις μάχες χάνονταν δικά τους συγγενικά και προσφιλή πρόσωπα. Οι απώλειες αυτές, αλλά και η γενικότερη φρίκη τους πείσμωναν και οδηγούσαν σε μεγαλύτερη σκλήρυνση του χαρακτήρα τους.⁸⁰

⁷⁷ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.228-230 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.407

⁷⁸ Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.371

⁷⁹ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.458-461 & Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ357-386 & Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.222 & Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (), σ.381

⁸⁰ Ψαθά Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα, σ.462-468

«Αφού μετά ξεκίνησε ο διωγμός απ τους Τούρκους οι έλληνες εκεί έγινε μεγάλη σφαγή. Ήτανε 21 άτομα οικογένεια. Ήρθανε 2 άτομα. Μια αδερφή του κι αυτός. Τους άλλους όλους σκοτώσανε. 3 χρόνια ζήσανε στο βουνό. Υπόφεραν πάρα πολύ. Οι ίδιοι γονείς σφάζανε τα μικρά παιδιά για να μην τους πιάσουνε οι Τούρκοι. Μικρό παιδί θα κλάψει και θα τους ανακαλύψουν που ακριβώς βρίσκονται. Σφάζανε τα παιδιά τους, τρώγανε χόρτο, τα τσαρούχια από τα πόδια τους βγάζανε. Η μάνα μου ήταν 19 άτομα. Ένας αδερφός της κι αυτή ήρθε και πρώτες ξαδέρφες. Τον πόλεμο τον ζήσανε. Για αυτό και φύγανε στο βουνό και ζήσανε στο βουνό. Στο βουνό πολέμησαν. Για αυτό και χάθηκαν άτομα, επειδή πολέμησαν...»⁸¹

Το δράμα των κυνηγημένων που έφτασε στην αποκορύφωση του με τις μαζικές αυτοχειρίες και κυρίως τη βρεφοκτονία, περιελάμβανε επίσης την αναγκαία καταφυγή και διαβίωση σε απάτητες κορφές –όπου δεν μπορούσαν να φτάσουν τα τουρκικά αποσπάσματα-, τη διαρκή αγωνία για την επιβίωση, την αντιμετώπιση της άγριας φύσης και της πείνας, αλλά και την αναγκαία προσφυγή στην άμυνα μέσω αντιποίνων, που γίνανε όλο και σκληρότερα, σκλήρυναν τους πληθυσμούς που για χρόνια βίωναν καθημερινά την εντεινόμενη, απροκάλυπτη και άνιση βία. Στις μάχες τραυματίζονταν ή σκοτώνονταν συχνά γυναίκες, αλλά και παιδιά. Άλλωστε, αρκετές φορές, έφεραν όπλα και συμμετείχαν στις μάχες αμφότεροι. Η πλέον γνωστή γυναίκα αντάρτισσα υπήρξε η γυναίκα του Αντών-πασά, Πελαγία.⁸²

Ακόμα κι όταν τα παιδιά δεν έφεραν μόνιμα όπλο συχνά χρησιμοποιούνται βοηθητικά, εξαιτίας κάποιας περιστασης. Όπως στην περίπτωση όπου χρειάστηκε με πυροβολισμούς από μέρους των ανταρτών να απωθηθούν τα γυναικόπαιδα, προκειμένου να μην πέσουν σε ενέδρα των Τούρκων, την οποία είχε αντιληφθεί από ψηλά κάποιος αντάρτης:

Στην Τουρκία, τότε που πολεμούσανε, δεν ήξερε, δεν έπιασε όπλο, δεν πολεμούσε. Άρα ήτανε 14-15. Δεν ήτανε μεγάλος...κανα δυο θείες μου ξεκίνησαν να πάνε, δεν ήξεραν, ήταν η ενέδρα...κι αυτές προχωρούσαν, δεν ήξεραν που να πάνε, πήγαιναν έτσι. Και κάποιος θείος μας τους ρίχνει, άμα ήντους εδώ, εδώ ρίχνει για να ξεκινήσουν εδώ και δεν το πετύχαινε να το κάνει. Και λέει στο μπαμπά μου 'έλα ρίξε και εσύ.' Κι αυτός λέει 'δεν έριξα, δεν μπορώ', για να μην κάνει τίποτα...Και το δίνει μια σφαλιάρα και ματώνει η μύτη του. Ο μπαμπάς μου παίρνει το όπλο και ρίχνει....δηλαδή να γυρίσουν προς τη μεριά τη δική μας. Και 'Είδες πως έμαθες;' είπε.⁸³

3. Έξοδος

Η ολιγοπρία του ελληνικού κράτους και οι εξαρτήσεις του από τις μεγάλες δυνάμεις δεν επέτρεψαν μία (περισσότερο) αυτόνομη εθνική πολιτική. Αυτός υπήρξε και ο κύριος λόγος της ανεπιτυχούς έκβασης του ποντιακού αντάρτικου, το οποίο παρά τις αντιξοότητες και το βαρύ φόρο αίματος, άντεξε ακόμη και μετά τη συντριβή του ελληνικού τακτικού στρατού. Η απουσία ενιαίας διοίκησης και συντονισμού των διαφόρων περιοχών, η έλλειψη επαρκούς οπλισμού και ο ανεπαρκής ανεφοδιασμός προκύπτουν από την ανυπαρξία ενός κέντρου που θα οργάνωνε και σχεδίαζε τη δράση των ανταρτών. Σε όλα τα παραπάνω προστίθενται οι ιδιαίτερες συνθήκες υπό τις οποίες διεξαγόταν ο αγώνας, όπως η απουσία υποστήριξης από τον γηγενή χριστιανικό πληθυσμό καθώς αυτός είτε είχε εξοριστεί, είτε είχε καταφύγει στα βουνά

⁸¹Προφορική συνέντευξη Δέσποινα Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη

⁸²Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (), σ.234-235, 267

⁸³Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη

δυσχεραίνοντας ακόμη περισσότερο την ευελιξία κινήσεων που είναι επιβεβλημένη σε έναν αντάρτικο στρατό.⁸⁴

Αμέσως μετά την νίκη τους οι κεμαλικοί επιδόθηκαν σε ένα ανελέητο όργιο βίας εναντίον των ελληνικών κοινοτήτων με αποκορύφωμα την πυρπόληση της Σμύρνης. Η καταστροφή της Σμύρνης αποσκοπούσε στην εξάλειψη κάθε ελληνικού ή αρμενικού στοιχείου. Το ίδιο συνέβη και στην αποκλειστικά χριστιανική πόλη του Πόντου, Ορντού, με την αντικατάσταση του πληθυσμού από επήλυδες μουσουλμάνους πρόσφυγες. Σε όλο το διάστημα της ελληνο-τουρκικής πολεμικής σύγκρουσης, οι τακτικές και άτακτες δυνάμεις των κεμαλικών συνεπικουρούμενες από όγλο φανατισμένων μουσουλμάνων συνέχιζαν τις θηριωδίες. Οι σφαγές επεκτάθηκαν και στην πόλη της Τραπεζούντας.⁸⁵

Μόνο μετά την είδηση της ήττας και της καταστροφής στη Σμύρνη συνειδητοποίησαν πως ο αγώνας τους ήταν πλέον μάταιος και αποφάσισαν την, με οποιοδήποτε μέσο, φυγή προς την Ελλάδα. Λίγες μέρες μετά την Ανακωχή των Μουδανιών παραχωρήθηκε γενική αμνηστία στους αντάρτες, με προϋπόθεση την παράδοση των όπλων. Η αρνητική εμπειρία από τους Τούρκους σε συνδυασμό με τις φήμες για επικλήρυξη όλων των σημαντικών καπετάνιων και οι πληροφορίες για δολοφονίες (με ενέδρες/παγίδες και προδοσίες) ορισμένων από αυτούς οδήγησε τους αντάρτες στην απόφαση να μην παραδώσουν τα όπλα και να ενεργήσουν μόνοι για την μεταφορά τους στην Ελλάδα.⁸⁶

«Φοβόνταν να παραδοθούν να μην τους καθαρίσουν οι Τούρκοι και κατευθείαν...άλλοι πήγανε στη Ρωσία... Καθένας ότι μέσο έβρισκε.»⁸⁷

Από τους πρώτους που ήρθαν σε συμβιβασμό με τον Λιβά πασά αναφέρεται ο Μιχάλαγας και κατόπιν ο θρυλικός Κοτζά Αναστάς.⁸⁸ Άλλοι, αντιθέτως, όπως οι πολύπαθοι και έμπειροι αντάρτες της Πάφρας παρέμειναν στα βουνά τους και συνέχισαν τον αγώνα μέχρι το 1924. Οι επιθέσεις των κεμαλικών εναντίον ελληνικών χωριών και γυναικόπαιδων συνεχίζονταν. Το ίδιο και τα αντίποινα των ανταρτών που είχαν γίνει σκληρότερα από ποτέ. Ο αρχικαπετάνιος Κισά Μπατζάκ συνέχιζε να μάχεται γλιτώνοντας παράλληλα από απόπειρες εξόντωσής του με παγίδες και ενέδρες. Μετά την Ανακωχή και παρά την παραχωρηθείσα αμνηστία, οι Κεμαλικοί εφαρμόζον οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης των εναπομεινάντων ανταρτών παγιδεύοντας τους με διάφορα προσχήματα, ενώ συνέχιζαν κανονικά την γενοκτονική εθνοκάθαρση. Ορισμένοι καπετάνιοι κατεβαίνοντας στη Σαμψούντα πληροφορήθηκαν την ύπαρξη ονομαστικού καταλόγου με τα ονόματα, όλων όσων παρέμεναν ζωντανοί και είχαν επικηρυχτεί και προγραφεί. Η μόνη λύση για αυτούς ήταν να φύγουν κρυφά, μεταμφιεσμένοι και μεμονωμένα με πλοιάρια, συχνά μέσω Ρωσίας.⁸⁹ Άλλη επιλογή ενδιάμεσου προορισμού ήταν η Ρουμανία. Η δίοδος μέσω Κωνσταντινούπολης ήταν επικίνδυνη. Αρκετοί έφυγαν από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, ενώ άλλοι έφτασαν μέχρι και την Κιλικία για να διαφύγουν. Πολλοί από αυτούς ήρθαν στην Ελλάδα με τα όπλα τους.⁹⁰ Τήρησαν μέχρι τέλους την αρχή της μη παράδοσης των όπλων.

⁸⁴ Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου*, σ.79-80

⁸⁵ Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.515-518

⁸⁶ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.230-233

⁸⁷ Προφορική συνέντευξη, Κώστα Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁸⁸ Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...* σ.77

⁸⁹ Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.312-319 & Ανδρεάδης Χ., *Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου...* σ.77

⁹⁰ Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, σ.355, 502

Παρότι η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών επισημοποιήθηκε με την τυπική υπογραφή της *Σύμβασης για την ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, τον Ιανουάριο του 1923, η όλη διαδικασία της εξόδου των ελληνικών πληθυσμών είχε ήδη ξεκινήσει. Όταν η *Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων* ξεκίνησε την λειτουργία της (1/1924) το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων είχε ήδη φτάσει στην Ελλάδα. Αν και η Σύμβαση προέβλεπε την έναρξη της Ανταλλαγής από 1/5/1923, μέχρι τον Μάρτιο του 1923, ο αριθμός των προσφύγων που είχαν καταφύγει ήδη στην Ελλάδα έφτανε το 1.150.000 άτομα.⁹¹ Από το σύνολο του ενάμισι εκατομμύριο προσφύγων υπολογίζεται πως οι ποντιακής καταγωγής πληθυσμοί από το μικρασιατικό Πόντο, τον Καύκασο και την νότια Ρωσία ανέρχονταν στις τετρακόσες χιλιάδες.⁹²

Ενώ λοιπόν οι άμαχοι εγκατέλειπαν ήδη τον Πόντο, οι αντάρτες συνέχιζαν τον αγώνα για μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα, προσπαθώντας να διαφύγουν. Ορισμένες ομάδες, φτάνοντας σε αδιέξοδη κατάσταση παρέδωσαν μέρος του οπλισμού τους για να σφυγμομετρήσουν την αντίδραση των κεμαλικών. Με χρηματικά ποσά που συγκέντρωναν ναύλωναν πλοία, συχνά όμως έπρεπε να σπάσουν τον κλοιό του στρατού για να επιβιβαστούν. Άλλοτε είχαν να αντιμετωπίσουν την εκδικητική μανία των τσετών που δεν κρατούσαν κανένα πρόσχημα αμνηστίας και έναχναν εκδίκηση από τους αντάρτες. Θύμα μιας τέτοιας εκδικητικής ενέδρας έπεσε κι ο πολυτραγουδισμένος Κοτζιά Αναστάς⁹³

Αποτέλεσμα της ετεροχρονισμένης εξόδου των αμάχων και των ενόπλων υπήρξε η άφιξη τους στην Ελλάδα σε διαφορετικές χρονικές φάσεις. Όσοι επιβίωσαν από τα γενοκτονικά μέτρα έφτασαν στην Ελλάδα πολλές φορές χωριστά από τις οικογένειες και τους συντοπίτες τους:

«..Η μητέρα μου ήτανε στον Τίρναβο. Ο πατέρας μου ήτανε φαντάρος στους Τούρκους, από κει το σκασε, έφυγε κι ήρθε ένα χρόνο ύστερα..»⁹⁴ . «Επειδή οι δικοί μας έκαναν τρία χρόνια στα αντάρτικα, στα βουνά ήρθανε χώρια οι άντρες, χώρια οι γυναίκες... Δηλαδή ελάχιστοι ήρθαν με τις γυναίκες τους... Οι δικοί μας φύγαν το 22, διότι ήταν στα βουνά... Οι άλλοι λίγο μείνανε πίσω... ήρθανε το 23... Ο πατέρας μου δεν ήρθε με τη μάνα μου. Τη μάνα μου την έφερε ο θεός μου, ο αδελφός της και κατέβηκαν στη Λάρισα..»⁹⁵

Προς την ίδια κατεύθυνση συνηγόρησε και η στρατολόγηση των ανδρών στα τάγματα εργασίας: *«Οι γονείς μου ήτανε παιδάκια. Όταν ήρθε η οικογένεια, η γιαγιά με τα παιδιά της, ο παππούς ήταν στο στρατό, ήρθε μετά. Ήρθε μόνη της.»⁹⁶*

Η έλευση των προσφύγων έγινε όχι μόνο σε διαφορετικούς χρόνους, αλλά και σε διαφορετικούς τόπους.

«Ο πατέρας μου και η μάνα μου ήρθανε με διαφορετικά πλοία. Η μάνα μου ήρθε με ένα πλοίο και τους κατέβασε στο Αίγιο, Καμάρες λέγεται το χωριό με τη μάνα της και τον αδερφό της... και ο πατέρας μου κατέβητε στη Λευκάδα. Στο πλοίο, όποιος προλάβει ανέβαινε. Δεν κοιτάζανε μάνα, πατέρα, δεν είχανε... όποιος προλάβει ανέβαινε στη βάρκα...»⁹⁷

⁹¹Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994), σ.20,60

⁹²Αγτζίδης Β., *Οι πρόσφυγες του '22 στη «μητέρα πατρίδα»*, οι δικοί μας Παλαιστίνιοι, στο Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Αγτζίδης Β., *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Αθήνα (2010), σ. 224

⁹³Ψαθός Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα, σ.501-506

⁹⁴Προφορική συνέντευξη Κλεόβουλου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁹⁵Προφορική συνέντευξη Κώστα Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁹⁶ Προφορική συνέντευξη, Ιωάννη Κ. (Βαθύλακος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁹⁷Προφορική συνέντευξη Θανάση Φ.(Ροδίτης), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

Πολλοί από τους τουρκόφωνους Πόντιους ήταν οι τελευταίοι επιζήσαντες των αποδεκατισμένων χωριών τους. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Νικόλαου Μ. από το Βαθύλακο:

«Το χωριό ήτανε 900 άτομα, γλίτωσαν μόνο 7 άτομα. Τέτοιο κρέμασμα τους κάνανε! Στο χωριό Χατζή Μπέη, κοντά στην Αμάσεια. Ανάμεσα στους 7 που γλίτωσαν ήταν και ο πατέρας μου.»⁹⁸ Τέλος ένας από τους λόγους στους οποίους οφείλεται η τμηματική έλευση των προσφύγων, ήταν οι μαζικές και μακρόχρονες εξορίες και οι πορείες εξόντωσης : «Τρία χρόνια στους δρό- μους ήμασταν... ανέβηκαν στο καράβι, πήγαν στη Βηρυτό.»⁹⁹

Η τραγωδία για τους εκδιωχθέντες πληθυσμούς της Μικράς Ασίας και ειδικά του Πόντου δεν τελείωσε αμέσως μετά την υπογραφή της Ανακωχής των Μουδανιών, ούτε με την υπογραφή της Σύμβασης για την Ανταλλαγή. Η περιπέτεια συνεχίστηκε καθώς οι διωγμοί δεν σταμάτησαν μέχρι την τελική έξοδο από τη Μικρά Ασία. Αλλά και μετά τη φυγή, το δράμα συνεχίστηκε τόσο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, όσο και κατά την άφιξη και την περιπλάνηση, μέχρι την τελική εγκατάσταση.

Η βία και οι έλεγχοι των στρατιωτών τους ακολουθούσε μέχρι το λιμάνι της Σαμψούντας, ενώ κατά την επιβίβαση καταληστεύονταν από τους τούρκους βαρκάρηδες που τους μετέφεραν στα πλοία. Οι άνδρες παρουσιάζονταν κουρελήδες και απεριποίητοι προκειμένου γλιτώσουν από τους συνεχείς ελέγχους για την σύλληψη όσων φαίνονταν αρτιμελείς, τους οποίους συνελαμβάναν και εκτελούσαν ως φυγόστρατους. Αλλά και μετά τη φυγή, το δράμα συνεχίστηκε τόσο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, όσο και κατά την άφιξη και την περιπλάνηση, μέχρι την τελική εγκατάσταση. Η επιβίβαση κατά τη φυγή γινόταν από διαφορετικά σημεία της πρώην αυτοκρατορίας (Σαμψούντα, Κωνσταντινούπολη, Χαλέπι, Βηρυτό). Παρομοίως, κατά την έλευση τους αποβιβάζονταν σε διαφορετικά λιμάνια (Χαλκίδα, Πρέβεζα, Θεσσαλονίκη, Πειραιά).¹⁰⁰

«...Απ τη Βηρυτό ήρθαν στην Κύπρο, απ την Κύπρο ήρθαν στο Ναύπλιο. Στο Ναύπλιο μείνανε λίγο, από κει τους πήρανε και τους φέρανε εδώ στη Μακεδονία...Το 23 το καλοκαίρι...»¹⁰¹

Πολλοί πέθαιναν καθοδόν¹⁰²:

«Οι άλλοι τώρα, που έμειναν ανέβηκαν σε άλλο πλοίο και το πλοίο ταλαιπωρήθηκε στο Αιγαίο 58 μέρες.. και αν ανέβηκαν 1000 άτομα κατέβησαν 600, οι υπόλοιποι πέθαναν στα πλοία, και άνθρωποι πολλοί δυνατοί αλλά η χολέρα δεν καταλάβαινε! Δεν ξέρω αν ήταν χολέρα ή τύφος.»¹⁰³ Άλλοι πέθαιναν από τις πρωτόγνωρες και ανθυγιεινές συνθήκες που συνάντησαν στην Ελλάδα: «ο παππούς μου, ο πατέρας μου, αυτοί εγκατασταθήκανε πρώτα στο Πλατύ. Οι μισοί, τα μισά ξαδέρφια του πατέρα μου παραμείναν εκεί. Οι δικοί μας δεν αντέζαν την ελονοσία. Πέθαινε κόσμος! Και άρχισαν να ψάχνουν άλλα μέρη. Πέρασαν και από τα Γρεβενά»¹⁰⁴ Τραγικές συνέπειες της γενοκτονίας και του ξεριζωμού, μεγάλωναν τις απώλειες και επέτειναν τον πόνο.¹⁰⁵ Οι μαρτυρίες των προσφύγων 2^{ης} γενιάς που κουβαλούν τις μνήμες από το δράμα που έζησαν οι γονείς τους είναι ενδεικτικές.

⁹⁸ Προφορική συνέντευξη Νικόλαου Μ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

⁹⁹ Προφορική συνέντευξη Τασίκας Κ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹⁰⁰ Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ. 407-415

¹⁰¹ Προφορική συνέντευξη Τασίκας Κ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹⁰² Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.299

¹⁰³ Προφορική συνέντευξη, Θανάσης Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹⁰⁴ Προφορική συνέντευξη, Κοσμάς Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹⁰⁵ Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη(2009), σ.297-298

Οι συνθήκες υπό τις οποίες οι Έλληνες του δυτικού Πόντου σχημάτισαν αντάρτικες ομάδες, οι στόχοι και ο τρόπος δράσης που ανέπτυξαν επέδρασαν καταλυτικά στην φυσιογνωμία και ιδιοπροσωπία αυτών των πληθυσμών.

Τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα του αντάρτικου σωτηρίας υπήρξαν πρώτα από όλα οι στόχοι του και το πώς αυτοί εκφράστηκαν: αυτόνομη δράση για αυτοάμυνα των ίδιων και την προστασία των κοινοτήτων τους που σε συνδυασμό με την απουσία συντονισμού, γενικού σχεδιασμού και ενιαίας διοίκησης, συνεπαγόταν την περιορισμένης γεωγραφικής εμβέλειας δράση. Τοπικοί οπλαρχηγοί αναδείχτηκαν από τα πιο μαχητικά στοιχεία. Άνδρες νεαρής, συνήθως, ηλικίας, με ευρεία αποδοχή, στρατιωτικές ή και στρατηγικές ικανότητες έγιναν αρχηγοί μικρών συνήθως ομάδων που κινούνταν στα πέριξ του χωριού τους, η προστασία του οποίου ήταν ο στόχος τους. Η έλλειψη οποιασδήποτε βοήθειας, τους ανάγκασε να στηριχτούν στις δικές τους και μόνο δυνάμεις. Οι συνεχείς ανάγκες εφοδιασμού σε τρόφιμα και πολεμικό υλικό τους ώθησε στη ληστεία των μουσουλμανικών πληθυσμών. Η απουσία δικαιοσύνης και η απροκάλυπτη βία τους οδήγησε στην αντεκδίκηση, με την εφαρμογή αντιποίνων που συνδυαζόμενα με τις ληστρικές επιθέσεις, έλαβαν τη μορφή εισβολής, λεηλασίας και πυρπόλησης μουσουλμανικών οικισμών.

Η πολιτική της εθνοκάθαρσης και η γενοκτονία την οποία υπέστησαν οι πληθυσμοί του δυτικού Πόντου, η αναγκαστική φυγή στα βουνά για αυτοπροστασία και οι σκληρές συνθήκες που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν εκεί. Η εντεινόμενη βία που αντιμετώπισαν και στη συνέχεια άρχισαν να ανταποδίδουν, οι κακουχίες, οι ελλείψεις, ο συνεχής φόβος και αγώνας για την επιβίωση, οι εκατόμβες των θυμάτων και τέλος η προσφυγοποίηση επηρέασαν τους πληθυσμούς αυτούς. Ερχόμενοι στην νέα τους πατρίδα, οι πρόσφυγες του δυτικού Πόντου έφεραν μαζί τους το τραύμα της γενοκτονίας που υπέστησαν και την πείρα από το αντάρτικο που δημιούργησαν για να αμυνθούν. Οι εμπειρίες τους αυτές συναποτελέσαν στο εξής, μαζί και με άλλους παράγοντες, συστατικό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας αυτής της πληθυσμιακής ομάδας.¹⁰⁶ Οι μνήμες αυτές ήταν ακόμη νωπές, όταν λιγότερο από δύο δεκαετίες μετά, μία νέα συγκυρία ήρθε να αλλάξει τα δεδομένα εκ νέου. Η Κατοχή και η κατάλυση του κράτους που τους είχε ενσωματώσει (έστω ως ένα βαθμό) και στο οποίο επιθυμούσαν οι ίδιοι να ενσωματωθούν αναζωπύρωσαν τις μνήμες και κινητοποίησαν τους πληθυσμούς καθορίζοντας τελικά τις στρατηγικές επιβίωσης και τις πολιτικές επιλογές τους.

4. Οι τουρκόφωνοι πόντιοι στη δυτική Μακεδονία & τον ανατολικό Τσιαρτσιαμπά.

Παρά το γεγονός πως η κοινότητα των τουρκόφωνων Ποντίων χαρακτηρίζεται από επίγνωση των διακριτών πολιτισμικών της διαφορών, βάσει των οποίων δημιούργησε ένα δίκτυο επικοινωνίας ανάμεσα στους θύλακες της, δεν μετατράπηκε ως εθνική μειονότητα, μέσω της πολιτικοποίησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, ώστε να προωθήσει ανεξάρτητα τα συμφέροντα της. Αντίθετα χαρακτηρίστηκε από ισχυρή θέληση ενσωμάτωσης στο εθνικό κράτος. Άλλωστε ούτε το ίδιο το ελληνικό κράτος, ακόμη και στη μεταξική του εκδοχή, δεν τους θεώρησε ποτέ εθνικά επικίνδυνους, πράγμα που συνέβη σε άλλες περιπτώσεις αλλόγλωσσων πληθυσμών. Μάλιστα και οι

¹⁰⁶Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.32-36

ίδιοι οι Τουρκόφωνοι θεωρώντας τη τουρκοφωνία τους πολιτισμικό ελάττωμα ενδιαφέρθηκαν να την εξαλείψουν.¹⁰⁷

I) Αφιξη και εγκατάσταση

Εκτός από την έξοδο των ακόμη μαχόμενων ανταρτών και των αμάχων που είχαν αρχίσει να επιστρέφουν στις κατεστραμμένες εστίες τους, ειδοποιηθήκαν να εγκαταλείψουν το τουρκικό έδαφος και οι εξορισμένοι στο εσωτερικό της Ανατολής, ήδη από τον Οκτώβριο του 1922, αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Μουδανιών.¹⁰⁸ Η βεβιασμένη και de facto μετακίνηση της τεράστιας μάζας των προσφύγων επιβεβαιώνει την φρικτή κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι Έλληνες, συνειδητοποιώντας πλέον πως δεν υπήρχε ελπίδα έπειτα από την ήττα του ελληνικού στρατού και την συνέχιση των διωγμών από τους νικητές κεμαλικούς.

Εξυπηρετώντας παράλληλα το σχέδιο ενίσχυσης της πληθυσμιακής παρουσίας και συνοχής των Ελλήνων στις *Νέες Χώρες*, το επίσημο κράτος μετέφερε τους πρόσφυγες στα εγκαταλειμμένα χωριά των ανταλλάξιμων μουσουλμάνων. Τελικά βέβαια στους δύο (τότε) νομούς της δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινας και Κοζάνης, ο συνολικός πληθυσμός των προσφύγων που εγκατασταθήκαν ήταν μικρότερος του αντίστοιχου των μουσουλμάνων. Επρόκειτο για περίπου 19.000 (Φλώρινα) και περίπου 53.000 (Κοζάνη) Έλληνες πρόσφυγες έναντι σχεδόν 30.000 μουσουλμάνων (Φλώρινα) και 68.000 (Κοζάνη).¹⁰⁹ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, οι πρόσφυγες, προερχόμενοι από το μικρασιατικό χώρο και την ανατολική Θράκη, στους νομούς της δυτικής Μακεδονίας ανέρχονταν στις 72.156 μέσα σε ένα συνολικό πληθυσμό 292.245 κατοίκων. Από αυτούς οι 53.051 ήταν εγκατεστημένοι στις τέσσερις επαρχίες του νομού Κοζάνης. Τα χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά, στα οποία εστιάζει η παρούσα έρευνα, υπάγονταν τότε στην επαρχία/υποδιοίκηση Κοζάνης, όπου ο αριθμός των εγκατεστημένων προσφύγων το 1928 έφτανε τους 18.424.¹¹⁰

Η λεκάνη του Τσιαρτσιαμπά βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της Κοζάνης και αποτελεί μια ημιπεδινή περιοχή που οριοθετείται προς νότο από τον ποταμό Αλιάκμονα. Ουσιαστικά πρόκειται για την παραποτάμια ζώνη βορείως του Αλιάκμονα, η οποία περικλείεται από δύση και ανατολή από μεγάλους ορεινούς όγκους. Στα δυτικά βρίσκεται το όρος Άσκιο ή Σινιάτσικο, που θεωρείται και συνέχεια του Βέρνου (Βιτσίου) και το όρος Βούρινος, ή και Μπούρινος, το οποίο εκτείνεται νοτίως του Ασκίου αποτελώντας τρόπον τινά συνέχεια του. Στα ανατολικά τη λεκάνη του Τσιαρτσιαμπά οριοθετεί η οροσειρά του Βερμίου. Ανάμεσα στο Βέρμιο και τα Πιέρια όρη σχηματίζεται μια κοιλάδα, από την οποία περνάει ο ποταμός Αλιάκμονας για να χυθεί στην κεντρική Μακεδονία, στον Θερμαϊκό κόλπο.

Κατά την επίσημη καταγραφή τους, οι πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα μετά την Ανταλλαγή, κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις ομάδες βάσει του τόπου προέλευσης τους. Σύμφωνα με αυτή διακρίνονται σε: Θρακιώτες, Μικρασιάτες, Πόντιους και Καυκάσιους. Στα χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά (τα οποία πριν την ανταλλαγή κατοικούνταν από μουσουλμάνους) εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες και των τεσσάρων κατηγοριών, με τους προερχόμενους από τον δυτικό Πόντο να αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία:

¹⁰⁷Μαραντζίδης Ν. *Γιασασίν Μιλλέτ/ Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 35, 95-96

¹⁰⁸Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ.406

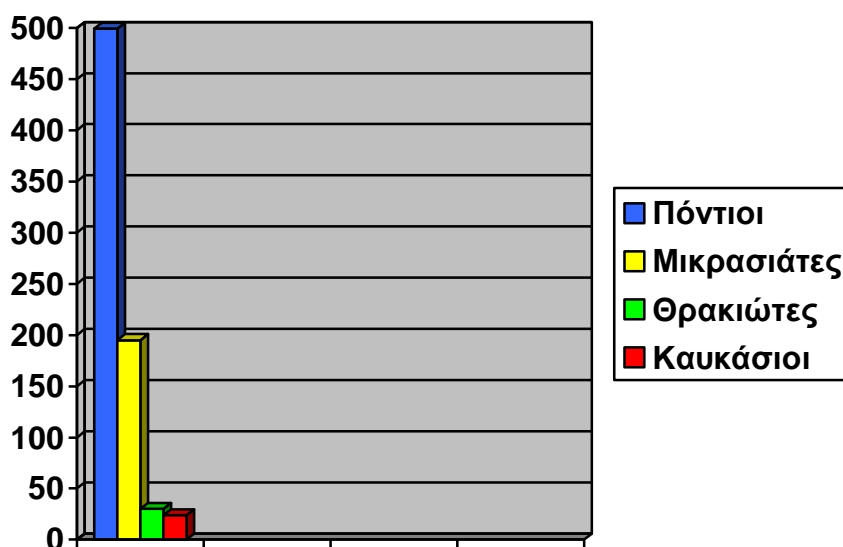
¹⁰⁹Αγτζίδης Β., Οι πρόσφυγες του '22 στη «μητέρα πατρίδα», οι δικοί μας Παλαιστίνιοι, στο Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Αγτζίδης Β., *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Αθήνα (2010), σ.272

¹¹⁰Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994), σ 71

Αριθμός οικογενειών κατά περιοχή προέλευσης (1926)¹¹¹

Χωριά	Θράκη	Μ. Ασία	Πόντος	Καύκασος
Βαθύλακος	27	52	6	
Ίμερα	1	5	101	24
Κουβούκλια		29		
Λεύκαρα		27	227	
Μεσιανή		28	83	
Νέα Σιγή	2	43	29	
Ροδίτης		11	53	
Σκάφη				

Από τα στοιχεία του πίνακα προκύπτει πως η πλειοψηφία, ήτοι 499 οικογένειες, των πληθυσμών των χωριών, ήταν Πόντιοι, κατά συντριπτική πλειοψηφία τουρκόφωνοι.

Σύμφωνα πάντα με στοιχεία της πρώτης απογραφής (1928) μετά την Ανταλλαγή, τα χωριά της περιοχής είχαν την εποχή εκείνη τον εξής πληθυσμό:

Συνολικός πληθυσμός χωριών (1928)¹¹²

Χωριό	Πληθυσμός
Βαθύλακος	213
Ίμερα	404
Κουβούκλια	128
Λεύκαρα	707
Μεσιανή	392
Νέα Σιγή	276
Ροδίτης	285
Σκάφη	

¹¹¹ Ο.π., σ. 78-80

¹¹² Ο.π., σ. 78-80

Η εγκατάσταση συμπαγών ομάδων με κοινή καταγωγή στον ίδιο τόπο αποτελεί γενικότερο γνώρισμα των προσφύγων που, άλλοτε συνολικά και άλλοτε τμηματικά, επέλεξαν να εγκατασταθούν στον ίδιο οικισμό.¹¹³

Η έντονη προσκόλληση στην περιοχή-χωριό και στους δεσμούς συγγένειας αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό της ιδιοπροσωπίας ιδιαίτερα των τουρκόφωνων Ποντίων,¹¹⁴ που αποτέλεσαν και εξακολουθούν να αποτελούν την πλειοψηφία των κατοίκων σε αυτά τα χωριά. Αυτή η προσκόλληση (που λειτούργησε διαμορφωτικά, αλλά και ενισχύθηκε από το χαρακτήρα του αντάρτικου σωτηρίας) έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης τους μετά την ανταλλαγή. Βασική επιδίωξη των προσφύγων υπήρξε η ανασύσταση των κοινοτήτων τους με την εγκατάσταση όλων των συγγενών και συγχωριανών στον ίδιο οικισμό. Την προσπάθεια ανασυγκρότησης των κοινοτήτων τους, επέτεινε ακόμη περισσότερο η άτακτη φυγή των προσφύγων του δυτικού Πόντου από τις εστίες τους και ο βίαιος διασκορπισμός τους, που, όπως ήδη αναφέρθηκε, προκάλεσαν την άφιξη τους σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους. Συνεπώς δεδομένων των συνθηκών, υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η ανταλλαγή και ο ξεριζωμός των πληθυσμών, οι πρόσφυγες τόσο στη δυτική Μακεδονία, όσο και σε όλη την επικράτεια, έφτασαν κατά κύματα.¹¹⁵ Πρώτο μέλημα όσων επέζησαν και ήρθαν στην Ελλάδα υπήρξε η αναζήτηση των δικών τους.

«Από κει που ξεκίνησαν, ένα πλοίο ολόκληρο, γεμάτο κόσμο ήρθε. Σκορπιστήκανε εδώ. Άλλοι βρέθηκαν σε άλλο χωριό, μετά βρήκε ο καθένας τους γονείς, τις οικογένειες τους. Ήταν στον Τύρναβο οι δικοί μας εδώ πέρα...έμειναν 5-6 μήνες, δούλευαν εκεί για το ψωμί. Και μετά ήρθαν εδώ, μετά από λίγο ήρθαν και οι άλλοι. Βρέθηκαν ας πούμε. Είχε σκορπίσει ο κόσμος.»¹¹⁶ «Και ύστερα για να ανταμωθούνε πεζοί γύριζαν όλη την Ελλάδα, ρωτούσαν που εγκαταστάθηκαν συντοπίτες τους. Μεταφορικά μέσα, λεφτά δεν είχαν να πληρώσουν. Αν δεν τους πήγαινε το κράτος, πεζοί πήγαιναν.»¹¹⁷

II) Ορθοδοξία: ο πυρήνας του εθνισμού των τουρκόφωνων του δυτικού Πόντου

Αξίζει να σταθούμε λίγο στο κομμάτι της θρησκείας, ειδικά όσον αυτό σχετίζεται με τους τουρκόφωνους χριστιανούς κατοίκους του δυτικού Πόντου, διότι αυτό θα βοηθήσει στην καλύτερη και βαθύτερη κατανόηση του χαρακτήρα και της ιδιοσυγκρασίας αυτής της ομάδας. Η έντονη θρησκευτική πίστη, τους συνόδεψε και στην προσφυγιά, διατηρήθηκε στις επόμενες δεκαετίες μετά την εγκατάσταση και διατηρείται σε σημαντικό βαθμό έως και σήμερα. Η θρησκευτικότητα αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί στερεοτυπικό χαρακτηριστικό γνώρισμα για τους τουρκόφωνους Ποντίους, τόσο σε επίπεδο αυτοπροσδιορισμού, όσο και ετεροπροσδιορισμού. Η ορθόδοξη πίστη των τουρκόφωνων Ποντίων υπήρξε κίνητρο, αποκούμπι και αντικείμενο υπεράσπισης από τους αντάρτες.¹¹⁸

Μαρτυρίες των σημερινών κατοίκων των τουρκόφωνων χωριών επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Όσον αφορά στη διατήρηση της πίστης στα χρόνια των διωγμών, αλλά και μετά μέχρι σήμερα η Τασίκα Κ. αναφέρει χαρακτηριστικά:

¹¹³ Ο.π., σ.112

¹¹⁴Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.40-41

¹¹⁵Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994), σ.71

¹¹⁶Προφορική μαρτυρία Κλεόβουλου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη

¹¹⁷Προφορική μαρτυρία Κώστα Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη

¹¹⁸Ψαθάς. Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (1966), σ. 362-3, 378, 465, 469, 71

«...είμαστε χαροκαμένοι, αλλά ευτυχώς θρησκεία δεν αλλάξαμε, εκεί που πιστεύουμε πιστεύουμε. Ότι να μας πούνε δε χωράει, είμαστε και λίγο τουρκόφωνοι, αγύριστο κεφάλι έχουμε...πιο πολύ πιστεύουμε τώρα στη θρησκεία!»¹¹⁹

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία:

«Στο Βαθύλακο είχαν φέρει κάτι εφόδια, ο Εποικισμός, και τα μοίραζαν εκεί. Και ένας απ αυτούς ήταν Παλιοελλαδίτης εκεί και έβρισε τα θεία. Ένας απ το χωριό μας, Κυριάκο τον έλεγαν, μόλις τον άκουσε –δεν καταλάβαινε τίποτα-, αυτό το Χριστό και Παναγία που έβρισε το κατάλαβε. Τον πιάνει απ το γιακά τον κατεβάζει κάτ. Έρχεται η Αστυνομία. ‘Τι έκανες;’ και τα λοιπά. ‘Τι, λέει, στην Τουρκία δεν αφήναμε εμείς να μας βρίζουνε! Κι εδώ στην Ελλάδα μας βρίζουν Χριστό Παναγία και τα λοιπά’ ...θέλω να πω δηλαδή, ήταν πολύ θρήσκοι οι δικοί μας!»¹²⁰

Το περιστατικό είναι χαρακτηριστικό. Παρότι ο τουρκόφωνος πρόσφυγας αγνοούσε την ελληνική, κατάλαβε την προσβολή και η θρησκευτική του ευθιξία ενεργοποιήθηκε πάραυτα.

Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός πως η προσκόλληση των τουρκόφωνων ποντιακών πληθυσμών στην θρησκευτική τους πίστη υπήρξε έντονη και καθοριστική για την διαμόρφωση της ιδιοσυγκρασίας και του χαρακτήρα της ομάδας αυτής.

Για τους πληθυσμούς αυτούς η Ορθοδοξία δεν ήταν απλώς ένα θρησκευτικό δόγμα. Αποτελούσε ακρογωνιαίο λίθο της συλλογικής τους ταυτότητας. Η συλλογική λατρευτική εμπειρία τους ένωνε σε μία κοινότητα με κοινό ηθικό, συναισθηματικό, πολιτισμικό και κοινοτικό υπόβαθρο. Παράλληλα η Ορθοδοξία αποτελούσε την ειδοποιό διαφορά τους από το μουσουλμανικό στοιχείο με το οποίο ομοιάζαν γλωσσικά ακόμα και φυλετικά ή ταξικά. Η Ορθοδοξία ως βασικό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας υπήρξε ο θεματοφύλακας αλλά και ο ουσιαστικός συνδετικός κρίκος των πληθυσμών αυτών με την ελληνικότητα και την εθνική ταυτότητα του Έλληνα. Με λίγα λόγια οι τουρκόφωνοι Πόντιοι διαμόρφωσαν ελληνική εθνική συνείδηση μέσα από την επιμονή τους στη διατήρηση της Ορθοδοξίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι ο θεσμός που συγκροτούσε, οργάνωνε και εξέφραζε την συλλογική ταυτότητα τους σε κάθε τομέα.¹²¹

Όλα αυτά δεν είναι τυχαία, αλλά συνδέονται με τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία της πολυεθνικής και θεοκρατικής Οθωμανικής αυτοκρατορίας (μιας πρωνεωτερικής κοινωνίας), όπου ενοποιητικό στοιχείο αποτελούσε η ταύτιση με το Ισλάμ και μέσω αυτού με την μουσουλμανική ελίτ που ασκούσε την εξουσία και όχι άλλα χαρακτηριστικά, όπως η γλώσσα ή η καταγωγή. Αυτός είναι άλλωστε ένας από τους λόγους για τους οποίους η θρησκεία αποτέλεσε το απόλυτο κριτήριο κατά την Ανταλλαγή του 1923.

Άλλωστε σύμφωνα με το σχέδιο των Νεότουρκων η τουρκοποίηση της Μικράς Ασίας θα περνούσε μέσα από την ισλαμοποίηση της. Κατά τη διάρκεια της γενοκτονίας των χριστιανικών εθνότητων της Μικράς Ασίας, τόσο στην περίπτωση των Ελλήνων, όσο και των Αρμενίων υπήρξαν πολλές καταγραφές αρπαγών και απαγωγών παιδιών, κυρίως κοριτσιών, με σκοπό τον βίαιο εξισλαμισμό τους και συνεπώς την τουρκοποίηση τους.*

Η παρουσία επομένως ικανών και δραστήριων ιεραρχών, ιδίως στις περιοχές όπου αναπτύχθηκε το αντάρτικο, δεν μπορούσε να είναι ανεκτή από τους Νεότουρκους. Έτσι ο μητροπολίτης Αμάσειας εξορίστηκε στην πρωτεύουσα, απ όπου έσπευσε να επανέλθει στη Σαμψούντα, αμέσως μετά την Ανακωχή του Μούδρου. Από εκεί δραστηριοποιήθηκε και πάλι για την ανακούφιση των πληθυσμών εντός και εκτός της

¹¹⁹Προφορική συνέντευξη Τασίκας, Κ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹²⁰Προφορική συνέντευξη Κώστα Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη

¹²¹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.43-43

επαρχίας του. Συμμετείχε στην υποκίνηση του ζητήματος της ανεξαρτησίας του Πόντου, μετά την Ανακωχή του Μούδρου και πριν ακόμη εμφανιστεί ο Κεμάλ. Στην υπόθεση αυτή εμπλεκόταν άλλη μία θρησκευτική ηγετική μορφή του Πόντου, ο μητροπολίτης Τραπεζούντας, Χρυσάνθος Μετά την εμφάνιση του τελευταίου και τη συνέχιση των σφαγών, ο Καραβαγγέλης προσπάθησε να κινητοποιήσει τους Συμμάχους για επέμβαση στην περιοχή. Παράλληλα ανέπτυξε επαφές με αντικεμαλικούς Τούρκους, Κούρδους και Κιρκάσιους προκειμένου να επιτευχθεί συμμαχία και κοινό μέτωπο κατά του Κεμάλ.¹²²

Καθότι λοιπόν οι κληρικοί αποτελούσαν την πνευματική ηγεσία, αλλά και στήριγμα του λαού, η στοχοποίηση και εξολόθρευση του κλήρου δεν ήταν καθόλου τυχαία.. Παράλληλα όμως ασκούσαν και διοικητικά καθήκοντα. Για αυτό διώχθηκαν και εξοντώθηκαν με πραγματική σκληρότητα και στις δύο φάσεις της γενοκτονίας, όπως άλλωστε και οι δάσκαλοι. Οι διωγμοί αυτοί των πνευματικών και θρησκευτικών ταγών στιγμάτισαν τους επίσης διωκόμενους Έλληνες και χαραχθήκαν στη μνήμη τους. Αμέτρητοι ιερείς μαρτύρησαν σε όλες τις περιοχές του δυτικού Πόντου και δη στην αιματοβαμμένη Πάφρα.¹²³

III) Ο κλειστός χαρακτήρας της εθνοτικής ομάδας των τουρκόφωνων Ποντίων

Ο ίδιος ο χαρακτήρας των τουρκόφωνων Ποντίων ως συνόλου και ως εθνοτικής ομάδας είναι τέτοιος που δεν επέτρεπε σημαντικές ενδοκοινοτικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Επομένως δεν προέκυπταν μεταξύ τους σοβαροί εσωτερικοί ανταγωνισμοί. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε και αλλού, οι τοπικές-κοινοτικές ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων είχαν χαρακτήρα πολεμικό/στρατιωτικό, καθώς αποτελούνταν από εκείνα τα μέλη τους που είχαν πρωταγωνιστήσει στο αντάρτικο σωτηρίας και επομένως, δεδομένης και της κοινωνικής και οικονομικής εξίσωσης, δεν επρόκειτο για ελίτ με κάποιο ταξικό χαρακτήρα. Αυτό το στοιχείο σε συνδυασμό με την απομόνωση των τουρκόφωνων κοινοτήτων και τη διατήρηση σχέσεων και επαφών κυρίως μεταξύ τους ενίσχυε τη μονοδιάστατη φύση των επιλογών που έκαναν ως προς τη συστράτευση με τις τοπικές ελίτ τους. Σε όλα τα παραπάνω προστίθεται και το χαρακτηριστικό της εκτεταμένης οικογένειας που συχνά μετατράπηκε εξ ολοκλήρου σε *στρατιωτική δομή*.¹²⁴

Ενδεικτικά για τα διευρυμένα οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα μεταξύ των τουρκόφωνων Ποντίων, αλλά και για την απομόνωση τους, ακόμη και από τους άλλους μικρασιάτες πρόσφυγες, παρατίθενται ορισμένες μαρτυρίες κατοίκων από τα τουρκόφωνα χωριά της περιοχής. Σημειώνοντας βέβαια τις καλές -αρχικά έστω- σχέσεις με τους άλλους πρόσφυγες (Προύσαληδες από τα Κουβούκλια και το Βαθύλακκο και Καππαδόκες από το Βαθύλακκο ή ακόμη και τους Κανκάσιους των Ιμέρων), οι τουρκόφωνοι Πόντιοι δεν παραλείπουν να τονίσουν τη διαφοροποίηση τους από αυτούς:

«..Α, εκείνοι άλλοι είναι...»¹²⁵, «..οικογενειακές σχέσεις δεν είχαμε, αλλά έτσι φιλικές σχέσεις είχαμε..»¹²⁶

¹²²Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984), σ.111-118, 126

¹²³Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014), σ. 374-278 & Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.45

¹²⁴Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.83, 116, 138-139

¹²⁵Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. & Νίκου Γ.(Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2015)

¹²⁶Προφορική συνέντευξη, ο.π.

αναφέρουν οι Λευκαριώτες σχετικά με τις σχέσεις που διατηρούσαν με τους Καππαδόκες του Βαθυλάκκου.

Ενώ πάλι από τα Λεύκαρα, το πιο απομακρυσμένο χωριό από όσο βρίσκονται στα πεδινά (η Σκάφη ήταν χτισμένη σε ορεινή θέση), αναφέρεται σχετικά με τους Μικρασιάτες των Κουβουκλίων, που θεωρούνται τμήμα της Μεσιανής πως

«...η Μεσιανή, οι μισοί ήτανε Προυσσαλήδες, δεν ήταν όλοι μια ράτσα. Αυτοί πως περνούσαν δεν ξέρω. Εμείς όλοι είμαστε μία ράτσα...»¹²⁷

Από το γειτονικό Ροδίτη που, με την παρεμβολή των Κουβουκλίων, σχεδόν ενώνεται με τη Μεσιανή, οι αναφορές στις συγγένειες και τις οικογενειακές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων είναι ξεκάθαρες.

«Αυτοί γνωρίζονταν και μαζεύονταν στα ίδια τα χωριά. Η Μεσιανή και το χωριό μας είναι μια οικογένεια. Όλοι δικοί μας είναι, συγγενείς.»¹²⁸

Και τέλος από τα μεικτά Ίμερα (Τουρκόφωνοι και Καυκάσιοι) δίνεται μία παρόμοια περιγραφή της κατάστασης.

«...στα Λεύκαρα έχουμε δικούς μας...όλοι εμείς τα Λεύκαρα, Μεσιανή, Ροδίτης, Βαθύλακος είμαστε αδέρφια, ζαδέρφια.. Και με τους Καυκάσιους σαν αδέρφια ήμασταν, μέχρι το 40.»¹²⁹

Η μεγάλη ομοιογένεια των χωριών τόσο σε επίπεδο ελίτ, όσο και σε επίπεδο κατοίκων δεν άφησε περιθώριο να υιοθετηθούν διαφορετικές πολιτικές συμπεριφορές κατά τα χρόνια της Κατοχής, που όπως αναφέρθηκε σε περιόδους κρίσης οι ελίτ παίζουν τον κύριο και καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των επιλογών. Έτσι οι ελάχιστοι από τους κατοίκους των τουρκόφωνων χωριών του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά που προσχώρησαν στο ΕΑΜ και βγήκαν στο βουνό με τον ΕΛΑΣ δεν το έπραξαν για ιδεολογικούς ή παραταξιακούς λόγους. Οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, ήταν άνομοι και αποδιοπομπαίοι μέσα στα πλαίσια της ίδιας της κοινότητας τους.¹³⁰

IV) Εθνοτικές-πολιτισμικές διαφορές και κοινοτικές έριδες. Το υπόβαθρο του διχασμού

Μέχρι τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα τα πεδινά της Κοζάνης, όπως και η πεδιάδα της Εορδαίας κατοικούνταν από συμπαγείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς εγκατεστημένους σε μια πλειάδα χωριών. Η περιοχή περιήλθε στο ελληνικό κράτος μόλις στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, κατοικούμενη από μεγαλύτερα ή μικρότερα κομμάτια αλλόφωνων πληθυσμών. Η ελληνοτουρκική Ανταλλαγή μετέβαλε ριζικά την πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής, με την αποχώρηση των μουσουλμάνων και την άφιξη προσφύγων από την ανατολική Θράκη, τον Πόντο και την υπόλοιπη Μικρά Ασία.¹³¹ Μετά την άφιξη των προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, η πληθυσμιακή σύνθεση της άλλαξε συλλήβδην υπέρ του ελληνικού στοιχείου.¹³²

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι (οι οποίοι δεν ήταν οι μοναδικοί τουρκόφωνοι πρόσφυγες) δεν καταγράφηκαν ως ξεχωριστή υποκατηγορία ανάμεσα στους υπόλοιπους πρόσφυγες, αλλά προσμετρώνται στην ευρύτερη ομάδα των Ποντίων. Συνεπώς είναι σχετικά

¹²⁷Προφορική συνέντευξη Ελένης Γ.(Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2015)

¹²⁸Προφορική συνέντευξη Θανάση Φ.(Ροδίτης), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2015)

¹²⁹Προφορική συνέντευξη Τασίκα Κ.(Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2015)

¹³⁰Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 138

¹³¹Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ. 4-8

¹³²Ανθεμίδης Α., *Οι Έλληνες τουρκόφωνοι στη διάρκεια της Κατοχής*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 226

δύσκολο να υπολογιστεί ο ακριβής και συνολικός αριθμός τους. Οι τουρκόφωνοι του δυτικού Πόντου εγκαταστάθηκαν στους περισσότερους νομούς της Μακεδονίας (κυρίως ως αγρότες) και αντιμετώπισαν τα ίδια προβλήματα με τους υπόλοιπους πρόσφυγες κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης τους. Οι κύριοι θύλακες των τουρκόφωνων ποντιακών πληθυσμών υπήρξαν στην περιοχή της Δράμας και της Καβάλας στην ανατολική Μακεδονία, στην περιοχή του Κιλκίς και της Κατερίνης στην κεντρική Μακεδονία, στην περιοχή των Γρεβενών, μεταξύ Πτολεμαΐδας και Φλώρινας και στην πεδινή ζώνη μεταξύ Κοζάνης και ποταμού Αλιάκμονα (ανατολικός Τσιαρτσιαμπας), στη δυτική Μακεδονία.¹³³

Δεδομένης της συνέχισης του ποντιακού αντάρτικου στα βουνά του δυτικού Πόντου ακόμα και μετά το τέλος της μικρασιατικής εκστρατείας, η έλευση της συγκεκριμένης ομάδας καθυστέρησε σε σχέση με των άλλων προσφύγων.¹³⁴ Αλλά και γενικότερα οι συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η ανταλλαγή και ο ξεριζωμός των πληθυσμών, ανάγκασαν τους πρόσφυγες να φτάσουν κατά κύματα, τόσο στη Δυτική Μακεδονία, όσο και σε όλη την επικράτεια. Η Δυτική Μακεδονία όντας αρκετά απομακρυσμένη από τα λιμάνια, στα οποία κατέφθαναν οι πρόσφυγες, ήταν από τις περιοχές που τους υποδέχτηκαν με κάποια καθυστέρηση. Στην απογραφή του 1928, ο προσφυγικός πληθυσμός της δυτικής Μακεδονίας ανερχόταν στις 72.156 σε ένα σύνολο 292.245 κατοίκων. Από αυτούς οι 53.051 ήταν εγκατεστημένοι στις τέσσερις επαρχίες του νομού Κοζάνης. Τα χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά, στα οποία εστιάζει η έρευνα μας, υπάγονταν τότε στην επαρχία/υποδιοίκηση Κοζάνης, όπου ο αριθμός των εγκατεστημένων προσφύγων το 1928 έφτανε τους 18.424.¹³⁵

Τουρκόφωνοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι ποντιακής καταγωγής κάτοικοι των έξι χωριών -έντε του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά (Βαθύλακκος, Ίμερα, Λεύκαρα Μεσιανή, Ροδίτης) και της Σκάφης- ανέρχονταν, κατά τα πρώτα χρόνια μετά την άφιξη τους, σε περίπου 540 οικογένειες. Η δεύτερη πιο συμπαγή ομάδα μετά τους τουρκόφωνους Ποντίους ήταν οι Μικρασιάτες, καταγόμενοι από διαφορετικές περιοχές, με κυρίαρχη την συμπαγή ομάδα των Καππαδοκών του Βαθυλάκκου (συνοικισμός Νέας Σιγής). Ανάμεσα τους υπήρχαν 24 οικογένειες Καυκάσιων Ποντίων (όλοι εγκαταστάθηκαν στα Ίμερα) και περίπου αντίστοιχος αριθμός προσφύγων από την ανατολική Θράκη.¹³⁶

Ανάμεσα στις διάφορες υποομάδες των προσφύγων υπήρχαν σαφείς πολιτισμικές διαφορές και μια μεγάλη ποικιλομορφία.¹³⁷ Αλλά και ανάμεσα στους ποντιακούς πληθυσμούς εντοπιζόταν μια έντονη διαφοροποίηση, κυρίως ανάμεσα στους τουρκόφωνους του δυτικού Πόντου και τους Καυκάσιους. Η βασική διαφορά έγγυται στη γλώσσα. Οι κάτοικοι του δυτικού Πόντου ήταν κυρίως τουρκόφωνοι με μικρές νησίδες ελληνόφωνων ανάμεσα τους, ενώ οι Καυκάσιοι υπήρξαν κυρίως ελληνόφωνοι. Οι υπόλοιπες διαφορές σχετίζονται με άλλα στοιχεία της ιδιοπροσωπίας των δύο εθνοτικών ομάδων, οι οποίες προέκυψαν, σε μεγάλο βαθμό, από τις διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες των δύο πληθυσμών, κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Οι τελευταίοι επηρεαστήκαν από το ρωσικό πολιτισμό και τις εξελίξεις που σημάδεψαν τη Ρωσία και διαμορφώθηκαν μέσω της

¹³³Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 85-89, 318

¹³⁴Ανθεμίδης Α., *Οι Έλληνες τουρκόφωνοι στη διάρκεια της Κατοχής*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 224

¹³⁵Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994), σ. 67, 71

¹³⁶Ο.π., σ. 78-80

¹³⁷Ανθεμίδης Α., *Οι Έλληνες τουρκόφωνοι στη διάρκεια της Κατοχής*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 224-225

επαφής τους με τα σοσιαλιστικά ρεύματα, τις κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις και τα επαναστατικά κινήματα που εκδηλώθηκαν στην Ρωσία, με αποκορύφωμα την Οκτωβριανή Επανάσταση. Η εμπλοκή των Καυκάσιων στις παραπάνω εξελίξεις επέδρασαν σημαντικά στην ιδεολογική και πολιτική διαμόρφωση τους και τους διαφοροποίησαν από τους άλλους Πόντιους. Οι υπόλοιποι και δη οι δυτικοπόντιοι αντιμετωπίζοντας τον νεοτουρκικό και κεμαλικό εθνικισμό οδηγήθηκαν στη δημιουργία ενός αξιόμαχου αντάρτικου, του οποίου η ήττα συνδέθηκε με τη σοβιετική υποστήριξη προς τους Κεμαλικούς. Η πρώτη και έμμεση επαφή των χειμαζόμενων τουρκόφωνων Ποντίων με τη νέα σοβιετικό καθεστώς υπήρξε αρνητική για τους ίδιους και αποτέλεσε μία από τις βάσεις πάνω στην οποία οικοδομήθηκε σταδιακά ο κατοπινός αντικομμουνισμός τους.¹³⁸

Η τουρκοφωνία των Ελλήνων του δυτικού Πόντου δεν τους διαχώριζε βέβαια μόνο από τους ελληνόφωνους πρόσφυγες. Η γλωσσική ιδιαιτερότητα τους υπήρξε ειδοποιός διαφορά, αλλά και σημείο τριβής και με το γηγενή πληθυσμό. Λαμβάνοντας προεκτάσεις στο πολιτισμικό επίπεδο (αλλά εκπορευόμενη κυρίως από υπαρκτά οικονομικής φύσεως αίτια) η σύγκρουση μεταξύ προσφύγων και γηγενών εκφράστηκε κυρίως γύρω από το ζήτημα της γλώσσας. Η τουρκοφωνία θεωρήθηκε δηλωτική της μη καθαρότητας/ελληνικότητας. Μάλιστα η αντιβενιζελική πλευρά παρουσίαζε συλλήβδην τους πρόσφυγες ως τουρκόφωνους και συνεπώς μιάσματα με περιορισμένη εθνική συνείδηση. Ακόμα και τμήματα του βενιζελικού μπλοκ τάχτηκαν κατά του προσφυγικού στοιχείου, πάντα για οικονομικούς λόγους. Στα Σέρβια (κέντρο της παραποτάμιας ζώνης νοτίως της Κοζάνης και της περιοχής του τουρκόφωνου θύλακα) ο εμπορικός σύλλογος κινητοποιήθηκε ζητώντας την εκτόπιση των προσφύγων της κωμόπολης έξω από αυτήν, διότι η παρουσία τους εκεί την υποβάθμιζε *πλουτοπαραγωγικώς*. Ο ρατσισμός που εκδηλώθηκε απέναντι στους πρόσφυγες και δη στους τουρκόφωνους, λόγω της γλώσσας, που τους έκανε περισσότερο διακριτούς, μετέτρεψε τη γλωσσική ιδιαιτερότητα τους σε κοινωνικό στίγμα και όριο ανάμεσα στη συγκεκριμένη πολιτισμική κοινότητα και τον υπόλοιπο πληθυσμό. Το αποτέλεσμα ήταν να ενισχυθεί η απομόνωση, η περιχαράκωση και η εσωστρέφεια, που εκφράστηκαν και ενισχύθηκαν περαιτέρω από την -ήδη υπάρχουσα- ενδογαμία.¹³⁹

Η τουρκοφωνία των πληθυσμών αυτών ως το πιο εμφανές και επίμαχο πολιτισμικό στοιχείο της ταυτότητας τους αποτέλεσε τροχοπέδη και αφορμή ή και πραγματική αιτία για την ρατσιστική αντιμετώπιση των τουρκόφωνων Ποντίων προσφύγων.

«Στο Βελβεντό να πηγαίναμε Τουρκάλες μας λέγανε.»¹⁴⁰

Η εχθρότητα και η καχυποψία προς τους Τουρκόφωνους εκφραζόταν συχνά και από μέρους των ελληνόφωνων Ποντίων, ξεκινώντας από την περιφρόνηση και φτάνοντας έως και την απόρριψη τους, ως μη Ποντίων.¹⁴¹ Ενδεικτικός της υπαρκτής διάκρισης μεταξύ των δύο ομάδων, αν και εκφρασμένος σε πιο ήπιο τόνο, είναι ένας συνήθης χαρακτηρισμός που απέδιδαν οι Καυκάσιοι των Ιμέρων στους Τουρκόφωνους συγχωριανούς τους.

«-Οι δικοί μας όταν ερχόντουσανε, με καράβι όσοι ήρθανε, τους κούρευανε. Και κουρεμένοι έλεγαν τους γονείς μας.»

¹³⁸Αγτζίδης Β., Πολιτικές και κοινωνικές συμπεριφορές των προσφύγων. Εσωτερικές διαφοροποιήσεις, στο Κόκκινος Γ., Αγτζίδης Β., Λεμονίδου Ε., *Το τραύμα και οι πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Αθήνα (2010), σ. 303-305

¹³⁹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.89-94

¹⁴⁰Προφορική συνέντευξη ΘΕΙΑ (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

¹⁴¹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 92

-Κουρεμέντσα. Μέχρι τελευταία Οι Καυκάσιοι τις γυναίκες τις δικές μας τις έλεγαν κουρεμέντσα.»¹⁴²

Όταν ξεκίνησε η Κατοχή, στη δυτική Μακεδονία επικρατούσε ακόμη μια πανσπερμία γλωσσών και γλωσσικών ιδιωμάτων που ομιλούνταν τόσο από εντόπιους, όσο και από επήλυδες πρόσφυγες. Η κοινή και επίσημη γλώσσα ήταν η ελληνική. Η Πολιτεία κατέβαλε προσπάθειες για την εκμάθηση και την επικράτηση της ελληνικής, με στόχο την αφομοίωση των διαφόρων γλωσσικών μειονοτήτων. Προτεραιότητα δινόταν στους Σλαβόφωνους (σημαντικό τμήμα των οποίων ταυτιζόταν με τον ελληνικό έθνος) και τους τουρκόφωνους πρόσφυγες. Η γλωσσική παράμετρος έπαιζε ελάχιστο ρόλο στο εθνικό φρόνημα των κατοίκων.¹⁴³ Ειδικά, όσον αφορά τους τουρκόφωνους Ποντίους, η αλλογλωσσία τους δεν αποτέλεσε βάση διαφορετικής εθνικής συνείδησης, δεν πολιτικοποιήθηκε και ουδέποτε θεωρήθηκε εθνική απειλή από το καθεστώς. Λειτουργήσε βέβαια σαν πολιτισμικό ψεγάδι, το οποίο οι ίδιοι οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί θέλησαν να αποβάλλουν. Επομένως τουλάχιστον ως προς αυτή την ετερόγλωσση πληθυσμιακή ομάδα δεν υπήρξε προηγούμενο γλωσσικής καταπίεσης από το μεταξικό καθεστώς, το οποίο δραστηριοποιήθηκε έντονα για την εξάλειψη της τουρκοφωνίας των Ποντίων. Το αποτέλεσμα ήταν μεγάλο τμήμα της τρίτης (και κυρίως της τέταρτης) γενιάς τουρκόφωνων Ποντίων να αγνοεί την τουρκική γλώσσα ή ακόμα και το τουρκόφωνο παρελθόν της οικογένειας και της κοινότητας τους.¹⁴⁴ Βέβαια οι γηραιότεροι, εκείνοι δηλαδή που βίωσαν τον εκπατρισμό και την Ανταλλαγή σε μεγάλη ηλικία δεν απέβαλλαν ποτέ την τουρκοφωνία τους. αντιθέτως τη διατήρησαν σε ολόκληρη τη ζωή τους, μαθαίνοντας μόνο τα πολύ στοιχειώδη ελληνικά, όπως π.χ. να γράφουν ελληνιστί το όνομά τους.¹⁴⁵ Σε πολλές περιπτώσεις η τουρκική γλώσσα παρέμεινε η μοναδική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν πολλοί πρόσφυγες, ακόμη και χρόνια μετά την Ανταλλαγή.

«...η γιαγιά μου καμιά φορά ελληνικά δε μιλούσε...»¹⁴⁶

Το εθνικιστικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου στράφηκε κατά της χρήσης κάθε ξένης γλώσσας (τουρκική, σλαβική, αλβανική, βλαχική, αθιγγανική), απαγορεύοντας τη χρήση τους σε διάφορους τομείς του δημόσιου βίου και επιβάλλοντας κυρώσεις στους παραβάτες.¹⁴⁷ Για την προσπάθεια εκμάθησης και επιβολής της ελληνικής γλώσσας χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση των Λευκάρων. Πλην ελάχιστων ελληνόφωνων (οι οποίοι στα χρόνια της Κατοχής είχαν εγκαταλείψει το χωριό), η πλειοψηφία των κατοίκων του χωριού υπήρξε αποκλειστικά τουρκόφωνη. Ο νεοδιορισμένος δάσκαλος, σε συνεννόηση με τις οικογένειες των μαθητών, επέβαλε στους μαθητές την ταχεία εκμάθηση και την αποκλειστική χρήση της ελληνικής γλώσσας, μέσω μιας μεθόδου που συνδύαζε το παιχνίδι με την τιμωρία.¹⁴⁸

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι ενδιαφέρθηκαν λοιπόν από νωρίς για την εξάλειψη της γλωσσικής τους ιδιαιτερότητας, μιας και για αυτούς δε σήμαινε τίποτα παρά τροχοπέδη στην ένταξη τους στην ελλαδική κοινωνία. Η γλώσσα, που τους

¹⁴²Προφορικές συνεντεύξεις Πέτρου Γ. & ΘΕΙΑΣ (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁴³Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.33-37

¹⁴⁴Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 95-96

¹⁴⁵Προφορική μαρτυρία Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Προσωπικό Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2017)

¹⁴⁶Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Προσωπικό Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

¹⁴⁷Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 46

¹⁴⁸Βαής Δ.Θ., *Από τον Πόντο στη Νεράϊδα*, Θεσσαλονίκη (1991), σ. 126-130

διαφοροποιούσε από το υπόλοιπο ελληνικό έθνος, αποτέλεσε κοινωνικό στίγμα. Η τουρκοφωνία σε συνδυασμό με τα αρνητικά στερεότυπα που τη συνόδευαν συνέβαλε στην εσωτερική περιχαράκωση των πληθυσμών αυτών, ενίσχυσε την ενδογαμία (υπαρκτή ήδη για ιστορικούς λόγους) και αυτή με τη σειρά της προώθησε την αναπαραγωγή, διατήρηση και ενδυνάμωση μίας κλειστού χαρακτήρα πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και της διαφορετικής τους ταυτότητας.¹⁴⁹

Η απομόνωση και ο κλειστός χαρακτήρας των τουρκόφωνων κοινοτήτων, η τουρκοφωνία και η έντονη θρησκευτικότητα τους (υπερτονισμένη ως αποδεικτικό στοιχείο της ελληνικότητας τους, έναντι του γλωσσικού «ελλατώματος») οδήγησαν στην εντύπωση πως επρόκειτο για ένα «καθυστερημένο» πολιτισμικά πληθυσμό. Η στερεοτυπική αυτή εικόνα λειτούργησε σαν απλουστευτικό ερμηνευτικό σχήμα που χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα για να εξηγήσει τη σύμπλευση της πλειοψηφίας των τουρκόφωνων Ποντίων με τη Δεξιά και προκύπτει από την ιδεολογική φρασεολογία και επικοινωνιακή προπαγάνδα της Αριστεράς και του ΕΑΜ.¹⁵⁰

Όταν μάλιστα οι συγκυρίες της Κατοχής θα φέρουν τις κοινότητες των τουρκόφωνων Ποντίων στην αντίπαλη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πλευρά, τα στερεότυπα περί καθυστερημένου και οπισθοδρομικού στοιχείου θα εμπλουτιστούν και θα συμπληρωθούν με άλλους χαρακτηρισμούς ηθικού περιεχομένου, όπως «αλητοποιημένοι» και «πορωμένοι». Το στερεότυπο περί καθυστερημένων θα συνεχίσει να αποτυπώνεται στο δημόσιο λόγο του ΕΑΜ (μέσω των εντύπων του), αλλά και των προερχόμενων από την εαμική Αριστερά για δεκαετίες μετά το πέρας του Πολέμου.¹⁵¹

Ακόμη και σήμερα, φορτισμένοι ιδεολογικά από την κατοχική και εμφυλιακή σύγκρουση, οι εαμικής προέλευσης, επίσης πρόσφυγες, Καππαδόκες του Βαθυλάκκου μιλώντας για τους συγχωριανούς και κοντοχωριανούς τους τουρκόφωνους Πόντιους αναπαράγουν τα στερεότυπα αυτά.

«Σε τέτοιό σημείο.. αυτοί όλοι καθυστερημένοι είναι. Καθυστερημένοι άνθρωποι... Καθυστερημένος λαός!»¹⁵²

Η ιστορική πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική. Όπως επισημαίνει ο Α. Καλλιανιώτης: αμόρφωτος και «καθυστερημένος» ήταν εν γένει ο αγροτικός, αλλά και ο αστικός πληθυσμός της περιοχής. Μάλιστα τα παιδιά των τουρκόφωνων Ποντίων - προφανώς και λόγω του στίγματος της τουρκοφωνίας- φοιτούσαν στα σχολεία με μεγαλύτερο ζήλο και συμμετοχή από ότι τα παιδιά των γηγενών και τουλάχιστον εξίσου με τους άλλους (ελληνόφωνους) πρόσφυγες.¹⁵³ Στα Λεύκαρα, χωριό με το μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων, έχει καταγραφεί η παρουσία 280 μαθητών (εκ των οποίων οι 230 στην πρώτη τάξη) κατά την πρώτη ημέρα λειτουργίας του δημοτικού σχολείου του χωριού. Το σχολείο λειτούργησε ήδη από το 1924 και αξιοσημείωτο υπήρξε το ενδιαφέρον των γονιών για την θέση του σχολείου, ώστε να εξυπηρετούνται οι μαθητές όλων των μαχαλάδων του χωριού. Μεγάλη δε υπήρξε η χαρά των μαθητών όταν, το επόμενο έτος, λειτούργησε και δεύτερο μονοθέσιο σχολείο σε άλλο μαχαλά, ενώ το πρώτο αναβαθμίστηκε σε διθέσιο και απέκτησε κτηριακή εγκατάσταση με προσωπική εργασία των ίδιων των κατοίκων.¹⁵⁴

¹⁴⁹Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 92-94

¹⁵⁰Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ.98-100

¹⁵¹Νίκη, 30-6-1943, σ. 1, Προσωπικό Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου. Γκανάτσιος Β., Αλβανικός πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση στη Δυτ. Μακεδονία. Μια γενική επισκόπηση, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 173.

¹⁵² Προφορική συνέντευξη Πρόδρομος Κ. (Βαθύλακκος) Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁵³Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 38

¹⁵⁴Βαής Δ., ο.π., σ. 124-131

Η εικόνα των συντηρητικών, οπισθοδρομικών και αντιδραστικών τουρκόφωνων Ποντίων αντανάκλα την αντιπαράθεση των τελευταίων με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, βάσει της ορολογία που χρησιμοποιούσε το ΕΑΜ για να χαρακτηρίσει μειωτικά τους αντιπάλους τους. Αφενός οι τουρκόφωνοι Πόντιοι δεν ήταν οι μοναδικοί που οπλίστηκαν έναντι του ΕΛΑΣ με την αρωγή των Γερμανών (υπήρξαν και ελληνόφωνοι πρόσφυγες ή γηγενείς Σλαβόφωνοι) και αφετέρου δεν ήταν οι μόνοι αγροτικοί πληθυσμοί που ήταν συντηρητικοί ή δυσαρεστημένοι. Η διαμόρφωση του εδάφους στις περιοχές της νότιας γερμανοκρατούμενης ζώνης, γύρω από την Κοζάνη (μακριά από τους ορεινούς όγκους που για ιστορικούς λόγους κατοικούνταν από γηγενείς ελληνόφωνους πληθυσμούς) και η εγγύτητα των τουρκόφωνων χωριών του Τσιαρτσιαμπά (όπως και των χωριών των Μπουτζακίων ή της Εορδαίας) στα πολύτιμα συγκοινωνιακά δίκτυα συνέβαλαν πολύ περισσότερο στη μετατροπή τους σε μήλον της έριδος μεταξύ κατακτητών και ΕΛΑΣ.¹⁵⁵

Εδώ είναι σκόπιμο να γίνει μια διευκρίνιση, σχετική και με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω. Τα επίσημα κείμενα του ΕΑΜ, όπως ο Τύπος, δεν αναφέρονταν, ούτε προσέγγιζαν τα εξοπλισμένα χωριά με όρους εθνοτικούς-πολιτισμικούς, αλλά με πολιτικού ή ηθικού και κοινωνικού περιεχομένου χαρακτηρισμούς. Δεν γίνεται δηλαδή λόγος για *τουρκόφωνους, Πόντιους, Τούρκους* κτλ, αλλά για *συμμορίτες, καθάρματα, αντιδραστικούς και προδότες*. Η αντιμετώπιση αυτή δεν διέφερε από τον τρόπο που το ΕΑΜ αντιμετώπισε και τις άλλες ανταγωνιστικές προς αυτό οργανώσεις, κυρίως με τη ρετσινιά του προδότη. Κείμενα όμως τοπικής εμβέλειας και όχι επίσημα διαφοροποιούνται σαφώς. Εκεί οι αναφορές στην γλωσσική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα και την κοινωνική κατάσταση των Τουρκόφωνων ήταν κυρίαρχες και διανθισμένες πάντοτε με υποτιμητικά σχόλια και προσδιορισμούς. Η διαφοροποίηση αυτή φαίνεται να είναι εύλογη και εξηγήσιμη δεδομένου ότι το ΕΑΜ σαν κεντρική πολιτική δομή αντιμετώπιζε τους αντιπάλους του με πολιτικούς όρους. Καθώς ο διαχωρισμός επί Κατοχής βασίστηκε στο δίπολο αντίστασης/δωσιλογισμού* ο επίσημος πολιτικός λόγος του ΕΑΜ κατά των αντιπάλων του υιοθέτησε την αντίστοιχη ορολογία. Σε τοπικό και ανεπίσημο επίπεδο, η σύγκρουση εκφράστηκε με βάση τα στερεότυπα που είχαν ήδη διαμορφωθεί. Εφόσον λοιπόν οι Τουρκόφωνοι (σαν εθνοτική ομάδα) είχαν προσχωρήσει μαζικά στο αντιεαμικό μπλοκ, η αντιπαλότητα εκφράστηκε με τη χρήση εξωτερικών και τρανταχτών πολιτισμικών γνωρισμάτων, όπως κυρίως η τουρκοφωνία. Οι Τουρκόφωνοι συχνά αντιμετώπιστηκαν με ρατσιστικά σχόλια και χαρακτηρισμούς που αναφέρονταν στην καταγωγή και τη γλώσσα, ενώ οι ερμηνείες γύρω από την αντιεαμική τους στάση ενέπλεκαν διαφορετικά στοιχεία, συνδυάζοντας τη γλωσσική ιδιαιτερότητα με την πολιτική συμπεριφορά. Εξάλλου όχι σπάνια, εθνοτικές και προσωπικές αντιπαλότητες εκφράστηκαν καλυμμένες πίσω από πολιτικές επιφάσεις και ταμπέλες.¹⁵⁶

Επιβεβαιωτικά προς όλο το σχήμα της χρήση μειωτικών προσδιορισμών βασισμένων στη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Τουρκόφωνων είναι η παρακάτω

¹⁵⁵Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων* ο.π., σ.70,74-75

*Το ΕΑΜ εμφανιζόταν ως θεματοφύλακας και αποκλειστικός εκφραστής της *εθνικής ενότητας* – βασικής προϋπόθεσης και μέσου για την επίτευξη του *απελευθερωτικού αγώνα*-. Συνεπώς οποιαδήποτε δύναμη αντιστρατεύταν το ΕΑΜ και τη γραμμή του αποτελούσε αυτομάτως και εχθρό του έθνους. (βλ. Μπαλτά Ν., *Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας*, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις*, Αθήνα (2003), σ. 130-133)

¹⁵⁶Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 161-164, 197, 203

φράση, την οποία απηύθυναν γηγενείς αντάρτες στον τουρκόφωνο *Παοτζή* των Λευκάρων, τον οποίο καταδίωκαν.

«Στον μπαμπά μου λένε, φωνάζουνε «Παλιοκεμάλ!»¹⁵⁷

Οι διαφορές και προστριβές μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών ομάδων (προσφύγων και γηγενών) είχαν κυρίως οικονομική βάση και δευτερευόντως πολιτισμική. Πράγματι η υπαρκτή μεσοπολεμική σύγκρουση μεταξύ προσφύγων και γηγενών (σλαβόφωνων και μη) δεν είχε εθνικά/εθνοτικά ή πολιτικά, παρά οικονομικά αίτια. Ουσιαστικά προέκυψε από το ζήτημα διανομής των μουσουλμανικών γαιών, τις οποίες εποφθαλιούσαν, μετά τη φυγή των μουσουλμάνων, οι γηγενείς. Τον οικονομικό-ταξικό χαρακτήρα της σύγκρουσης ανέδειξε ήδη από την εποχή εκείνη, ο πρόσφυγας πολιτικός και πολιτευτής των Φιλελευθέρων, Λεωνίδα Ιασωνίδης. Η σύγκρουση απέκτησε στη συνέχεια πολιτισμική και πολιτική διάσταση, οι οποίες όμως εκπορεύονταν και τροφοδοτούνταν από την οικονομική.¹⁵⁸

Πολλές και συχνές υπήρξαν οι ρατσιστικές επιθέσεις οπλισμένων ομάδων γηγενών κατά προσφύγων. Οι επιθέσεις αποσκοπούσαν στην εκδίωξη των τελευταίων από τις ανταλλάξιμες γαίες, τις οποίες εποφθαλιούσαν οι ίδιοι. Τέτοιες συγκρούσεις σημειώθηκαν στη Δράμα και τις Σέρρες, όπου στο χωριό Πρώτη έλαβαν χώρα και τα μεγαλύτερα σε έκταση επεισόδια.¹⁵⁹ Παρόμοια γεγονότα εκδηλώθηκαν στην περιοχή της Κοζάνης και του Τσιαρτσιαμπά, όπως η καταστροφή προσφυγικών φυτειών καπνού από γηγενείς κατοίκους των Σερβίων ή η κατάληψη σπιτιών που είχαν εγκατασταθεί τουρκόφωνοι πρόσφυγες στα Πετρανά από εντόπιους κατοίκους του Κρόκου. Η αντιπαλότητα ενισχυόταν από την προσκόλληση των προσφύγων στο κράτος και την πεποίθηση των γηγενών πως το τελευταίο υπήρξε άνισα και υπερβολικά ευνοϊκό προς τους πρώτους.¹⁶⁰

Σε αυτό το σημείο ξεκινά η εμπλοκή του οικονομικού παράγοντα με τον πολιτικό, μεταφέροντας τη σύγκρουση γηγενών-προσφύγων από το ένα επίπεδο στο άλλο. Η πολιτική σύγκρουση προέκυψε όταν ο βενιζελικός χώρος τάχθηκε ευθέως υπέρ του προσφυγικού στοιχείου και κατά συνέπεια οι αντιπολιτευόμενες αντιβενιζελικές δυνάμεις υπέρ των εντόπιων, υιοθετώντας αντιπροσφυγική στάση.¹⁶¹

V) Ίμερα & Βαθύλακκος

Τα έξι χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά που μελετώνται εδώ αποτέλεσαν αμιγείς προσφυγικούς οικισμούς με κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα αυτή των τουρκόφωνων του δυτικού Πόντου. Ιδιαίτερες περιπτώσεις αποτελούν τα χωριά Βαθύλακκος και Ίμερα, καθώς αποτελούνταν από μεικτούς προσφυγικούς πληθυσμούς. Το πρώτο κατοικούνταν και συνεχίζει να κατοικείται από Καππαδόκες και Πόντιους. Ανάμεσα τους υπήρχε και μια μειοψηφία Μικρασιατών από την ευρύτερη περιοχή της Προύσας. Τα δε Ίμερα κατοικούνταν μέχρι την εποχή της Κατοχής από τουρκόφωνους Πόντιους και Καυκάσιους ελληνόφωνους Πόντιους. Οι τελευταίοι εκδιώχθηκαν από το χωριό μετά την ήττα του ΕΑΜ, με το οποίο συμπορεύτηκαν.

Όπως όλα τα χωριά της περιοχής, έτσι και τα μεικτά Ίμερα στην αρχή υποστήριξαν εξ ολοκλήρου το ΕΑΜ. Στη συνέχεια αναδύθηκαν και αναδείχθηκαν κοινοτικές και

¹⁵⁷Προφορική συνέντευξη Σοφία Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁵⁸Μιχαηλίδης Ι., Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες. Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης, στο Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ., (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 123-127

¹⁵⁹Αγτζίδης Β., ο.π., σ. 229-230

¹⁶⁰Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 50-51

¹⁶¹Μιχαηλίδης Ι., ο.π.

όχι εθνοτικές διαφορές. Τότε η πολιτική-κοινοτική διαφορά (για την εκλογή προέδρου) μετατράπηκε και σε εθνοτική. Το φαινόμενο αυτό ήταν πολύ συχνό και με την αντίστροφη ροπή.¹⁶²

Οι Καυκάσιοι ελληνόφωνοι Πόντιοι ήταν οι πρώτοι που ήρθαν στο χωριό, δίνοντας μάλιστα και το όνομα από τον τόπο καταγωγής τους.

«του χωριού το όνομα το έβαλαν αυτοί οι τρεις που έφεραν την εικόνα του Πέτρου και Παύλου. Στην Τουρκία το χωριό το λέγανε Ίμερα. Κι αυτοί οι Καυκάσιοι που ήρθανε από τη Ρωσία έφυγαν από εκείνα τα Ίμερα.. Ήρθαν οι Καυκάσιοι, 40 οικογένειες, 30 ήταν; να μη σας γελάσω. Μετά που ήρθαν οι δικοί μας...»¹⁶³

Αν και πρώτοι ως προς την άφιξη τους οι Καυκάσιοι, αποτέλεσαν μειοψηφία έναντι των Τουρκόφωνων που έφτασαν τα επόμενα χρόνια. Στην απογραφή του 1926 οι Καυκάσιοι αριθμούσαν 24 οικογένειες, ενώ οι Τουρκόφωνοι 101.¹⁶⁴ Από αυτή την αριθμητική διαφορά προέκυψε και η αντιπαλότητα των δύο κοινοτήτων του μεικτού προσφυγικού χωριού, η οποία είχε να κάνει με τη νομή της κοινοτικής αρχής.

Όπως δηλώνουν οι σημερινοί κάτοικοι του χωριού, Τουρκόφωνοι αποκλειστικά (εκτός ορισμένων Θρακιωτών προσφύγων και γηγενών που κατοίκησαν εκεί αργότερα) παρά τις υπαρκτές και αυτονόητες διαφορές ανάμεσα στις δύο κοινότητες, οι σχέσεις μεταξύ τους υπήρξαν άριστες, μέχρι το διχασμό της Κατοχής. Οι διαφορές αυτές μεταξύ των δύο κοινοτήτων ήταν ομολογουμένως εμφανείς και αφορούσαν τρεις τομείς: το γλωσσικό, το πολιτικό (νομής της κοινοτικής εξουσίας) και τη θρησκευτικότητα (πολύ εντονότερη των Τουρκόφωνων).¹⁶⁵

«Ως τον παγκόσμιο πόλεμο με τους Καυκάσιους ήμασταν σαν αδέρφια. Τόσο καλοί ήταν αλλά τελευταία μας κατάφεραν...»¹⁶⁶

Η μαρτυρία τοποθετεί ξεκάθαρα την τομή στην εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ των δυο ομάδων στα χρόνια της Κατοχής. Η ίδια άποψη διασταυρώνεται και από άλλη πηγή, πιο αναλυτική ως προς το βαθμό δικοινοτικών σχέσεων που είχαν αναπτυχθεί μέσα στο χωριό. Πράγματι πέραν των δύο πολιτισμικών και της μίας κοινοτικής-πολιτικής διαφοράς, δεν υπήρχαν κοινωνικές διαφοροποιήσεις ή διακρίσεις μεταξύ των δύο ομάδων. Ακόμη και όταν εμφανίστηκαν οι προελαύνουσες ιταλικές δυνάμεις στα Σέρβια, οι κάτοικοι των Ίμέρων κινητοποιήθηκαν σαν ένα σώμα, ανασύροντας τα κρυμμένα όπλα.¹⁶⁷

«Όπωσδήποτε είχαμε σχέσεις. Στην αρχή βέβαια δεν.. Αλλά μετά είχανε πάρει κουμπαριά, κορίτσια είχανε παντρευτεί. Οι δικοί μας απ αυτούς, αυτοί από μας. Μ' αυτούς χαλάσαμε μετά τα γεγονότα, στην Κατοχή δηλαδή. Εκεί χαλάστηκε.»¹⁶⁸

Τα κοινοτικά αποτέλεσαν πολλές φορές αίτια τριβής και αντιπαλότητας, ωθώντας συχνά πολλούς ακόμη και στο να καταφύγουν στο βουνό.¹⁶⁹

Σήμερα, που τα πάθη δείχνουν να έχουν καταλαγιάσει πλέον, οι ευθύνες αποδίδονται και στις δύο πλευρές:

¹⁶²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.151

¹⁶³Προφορική συνέντευξη Τασίκα Κ.(Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2015)

¹⁶⁴Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994), σ.67

¹⁶⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 285

¹⁶⁶Προφορική συνέντευξη ο.π.,

¹⁶⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 285

¹⁶⁸Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ.(Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁶⁸Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ., ο.π.

¹⁶⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ.184

«Μετά όταν έγιναν κάτι παραξηγήσεις. Πρόεδρος ήτανε... τώρα θα πεις μήπως δε φταίξαν κι οι δικοί μας; .. Πάντα υπάρχουνε αυτές οι διεκδικήσεις. Εμείς επειδή τουρκόφωνοι.. με τις κοινότητες, με την προεδρία, πάντα είχανε. Διότι πάντα εμείς οι τουρκόφωνοι πλειοψηφούσαμε κιόλας. Επί το πλείστον τα περισσότερα χρόνια ήταν οι δικοί μας στην προεδρία.»¹⁷⁰

Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία η πολιτική διαφορά μεταξύ των δύο πληθυσμιακών ομάδων του χωριού εκφραζόταν με τη διαφορετική κομματική ταύτιση. Κάτι παρόμοιο συνέβαινε και στο Βαθύλακκο, μόνο που στα Ίμερα ήταν οι τουρκόφωνοι Πόντιοι που κρατούσαν την ταυτότητα του βενιζελικού και οι Καυκάσιοι είχαν προσχωρήσει στο αντίπαλο, Λαϊκό Κόμμα. Ενδεχομένως η επιλογή αυτή να είχε γίνει μετά το 1930-33, οπότε αρκετοί πρόσφυγες μεταστράφηκαν προς τη Δεξιά. Ως προς την συμπόρευση τους με την Αριστερά και το ΕΑΜ, η μαρτυρία αναφέρει πως η στροφή των Καυκάσιων των Ίμερων προς τα αριστερά έγινε μετά την έλευση και εγκατάσταση στην Ελλάδα, στην περίοδο της Κατοχής:

«Εδώ αλλάζανε! Αυτοί τότες ψηφίζαν Λαϊκό κόμμα κι οι δικοί μας Βενιζέλο.. Επειδή έκανε την ανταλλαγή ο Βενιζέλος... πριν τον Μεταξά, πριν τη δικτατορία. Βέβαια!»¹⁷¹

Αναφέρθηκε ήδη πως όταν το ΕΑΜ εμφανίστηκε στην ύπαιθρο χώρα, τα Ίμερα, όπως και τα υπόλοιπα γειτονικά χωριά, εντάχθηκαν στην οργάνωση. Ενώ λοιπόν, τυπικά έστω, το χωριό είχε προσχωρήσει στο ΕΑΜ φαίνεται πως προέκυψε κάποια παρεξήγηση με κεντρικό πρόσωπο τον πρόεδρο του χωριού. Όταν κάποια παιδιά κατέστρεψαν τις πινακίδες της σήμανσης που είχαν τοποθετήσει οι Γερμανοί, ο πρόεδρος επέπληξε τους γονείς με αποτέλεσμα κατά τα λεγόμενα των Τουρκόφωνων να χαρακτηριστεί από τους Καυκάσιους ως γερμανόφιλος. Το περιστατικό αναφέρθηκε στην αντάρτικη βάση, στο χωριό Καταφύγι των Πιερίων, όπου κλήθηκε να απολογηθεί ο κοινοτάρχης. Φοβούμενοι την εκτέλεση του, οι κάτοικοι του χωριού αρνήθηκαν να παραδώσουν τον πρόεδρο τους.

«Είπανε όποιος θέλει τον πρόεδρο ας έρθει να τον πάρει εδώ πέρα. Δε θα πάει ο πρόεδρος. Δεν πήγε. Να πάει στο Καταφύγι να τον ανακρίνουν γιατί δημιουργείς εσύ, άρα είσαι γερμανόφιλος.. Είχε γίνει ο διαχωρισμός. Με τον πρόεδρο, μετά τον πρόεδρο που δεν τον αφήσανε. Από κει ξεκίνησε.»¹⁷²

Το περιστατικό αναφέρεται η πρώτη αιτία για το διαχωρισμό μεταξύ των μέχρι πρότινος ομοιοσύντων κατοίκων του χωριού. Ως γνωστόν ακολούθησαν τα γεγονότα με την εμφάνιση της ΕΚΑ στη Ζαρκαδόπετρα, ανάμεσα στα Ίμερα και τη Σκάφη, ο προσεταιρισμός των χωρικών από τον Μιχάλαγα, η επίθεση του ΕΛΑΣ με την αρωγή των Καυκάσιων του χωριού και η κατοπινή σύλληψη και εκτέλεση των τριών στελεχών του ΕΑΜ και των τεσσάρων ανταρτών συνοδών τους. Το τελευταίο αυτό γεγονός αποτέλεσε καταλύτη στην όξυνση και μετέτρεψαν τη ρήξη σε αναπόφευκτη εξέλιξη. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν έθεσαν τη μία εθνοτική ομάδα απέναντι στην άλλη με οριστική κατάληξη μετά την στρατιωτική και πολιτική επικράτηση της Δεξιάς οι κατοχυρωμένοι πλέον ως κομμουνιστές Καυκάσιοι να θεωρηθούν υπεύθυνοι για τους πολλούς νεκρούς που είχαν οι Τουρκόφωνοι από τις εκτελέσεις του ΕΛΑΣ. Το αποτέλεσμα ήταν να εκδιωχθούν με τη βία από το χωριό¹⁷³ και οι περισσότεροι τους να περάσουν στην κατοχή των Τουρκόφωνων.¹⁷⁴

¹⁷⁰Προφορική συνέντευξη, ο.π.

¹⁷¹Προφορική συνέντευξη, ο.π.

¹⁷²Προφορική συνέντευξη, ο.π.

¹⁷³Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001). σ. 178, 203

¹⁷⁴Προφορική μαρτυρία Τασίκα Κ., (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

4. Πολιτική ταυτότητα στο Μεσοπόλεμο

Είναι γνωστό πως οι πρόσφυγες γενικότερα υπήρξαν προσδεμένοι πολιτικά στο βενιζελικό μπλοκ, υποστηρίζοντας εκλογικά το κόμμα των Φιλελευθέρων. Σύσσωμος ο προσφυγικός κόσμος (συμπεριλαμβανομένων των τουρκόφωνων Ποντίων) ταυτίστηκε με το χώρο αυτό, δίνοντας ποσοστά που άγγιζαν το 70-80%. Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι της Κοζάνης και της Δράμας, κατά την περίοδο 1924-1936, υπερψήφισαν τους βενιζελικούς με σταθερά ποσοστά άνω του 65%. Η προσκόλληση στο βενιζελικό στρατόπεδο οφείλεται σε δύο τινά: 1) τον αλυτρωτισμό ως βασικό άξονα της βενιζελικής εξωτερικής πολιτικής (πριν την Ανταλλαγή) και 2) την πρόθεση ένταξης στην ελλαδική πραγματικότητα και κοινωνία (μετά την Ανταλλαγή).¹⁷⁵

Ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου προς τη Μικρά Ασία και τον αλύτρωτο Ελληνισμό, έστρεψε τον τελευταίο, ήδη από τη δεκαετία του 1910, προς το συγκεκριμένο πολιτικό χώρο. Ειδικά μετά την Καταστροφή (που συντελέστηκε επί των ημερών των Λαϊκών, οι οποίοι είχαν από νωρίς ταχθεί κατά τις Μικρασιατικής Εκστρατείας) και μετά τη δραστηριοποίηση του Βενιζέλου για την επίτευξη της Ανταλλαγής, ο ηγέτης των Φιλελευθέρων θεωρήθηκε από τους πρόσφυγες σωτήρας τους. Η εκτίμηση και η προσήλωση τους για αυτόν έφτασε στο βαθμό της προσωπολατρίας.¹⁷⁶

Η ευγνωμοσύνη στο πρόσωπο του Βενιζέλου υπήρξε κοινή για όλα τα τμήματα του προσφυγικού κόσμου, όπως παραδείγματος χάριν τους Καπαδόκες του Βαθυλάκκου, που αργότερα συντάχθηκαν με το ΕΑΜ:

«Ήτανε με το Βενιζέλο αυτοί, όλοι. Όλοι οι δικοί μας, οι πρόσφυγες. Όπως θυμάμαι, ο παππούς μου, ο άλλος ο παππούς μου, οι θείοι μου, όλοι αυτοί ήταν με το Βενιζέλο. Από την πατρίδα που ήρθανε, θεώρησαν ότι αυτός ήτανε που βοήθησε και ήρθανε με τα καράβια κανονικά με την Ανταλλαγή.»¹⁷⁷

Η μνήμη του τραύματος των διωγμών και του ξεριζωμού συνδέθηκε με την προσδοκία των προσφύγων για ενσωμάτωσης τους στη νέα πατρίδα, ως λυτρωμού από τον παραλίγο αφανισμό τους. Ακόμη η ρατσιστική αντιμετώπιση του γηγενούς στοιχείου που εκφράστηκε από τον αντιβενιζελικό χώρο, στο πλαίσιο του ευρύτερου διχασμού της πολιτικής ζωής και η υπεράσπιση των προσφύγων και των συμφερόντων τους από μέρους των βενιζελικών ενίσχυσε την ταύτιση με αυτό τον χώρο. Η παράταξη των Φιλελευθέρων θεωρήθηκε εγγυητής της αποκατάστασης και ένταξης τους στο ελληνικό κράτος. Η νέα τους ταυτότητα (ως πρόσφυγες πλέον) ταυτίστηκε με το βενιζελισμό, διότι αυτός αποτελούσε το σοβαρότερο ή και μόνο εγγυητή για την πραγμάτωση της ενσωμάτωσης τους στον εθνικό κορμό.¹⁷⁸

Η επίδραση της βίαιης αφομοιωτικής πολιτικής, της ήττας στη Μικρά Ασία και τέλος του ξεριζωμού συνδιαμόρφωσαν την ταυτότητα των προσφύγων. Συγκεκριμένα όσον αφορά τους τουρκόφωνους Ποντίους, η γενοκτονική εθνοκάθαρση, την οποία υπέστησαν (και η συνεπαγόμενη αντίδραση τους σε αυτή) και η προσφυγοποίηση τους προστέθηκαν στα άλλα κύρια στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας (θρησκεία, γλώσσα, γεωγραφική προέλευση) και διαμόρφωσαν μια νέα συλλογική ταυτότητα. Τα δύο νέα στοιχεία, καθώς και η συνεπαγόμενη αναγκαιότητα ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος τους έστρεψαν σε εκείνο τον πολιτικό φορέα που

¹⁷⁵Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.100-102

¹⁷⁶Μιχαηλίδης Ι., Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες. Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης, στο Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ., (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 128

¹⁷⁷Προφορική συνέντευξη Κοσμά Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁷⁸Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ.102-105

θεώρησαν ως καλύτερο μέσο για την ενσωμάτωση τους. Η κομματική και εκλογική ταύτιση με το βενιζελικό χώρο αποτέλεσε το όχημα για την ένταξη τους. Αυτή η ταύτιση εκφράστηκε και από τις ελίτ των προσφύγων. Δεν είναι τυχαίο πως αρκετοί από τους πρώτους Ποντίους πρόσφυγες πολιτευόμενους του Μεσοπολέμου υπήρξαν βουλευτές ή και υπουργοί του βενιζελικού χώρου και μετέπειτα του Κέντρου.¹⁷⁹ Στο νομό Κοζάνης, κατά την πρώτη δεκαετία παρουσίας των προσφύγων (1922-1932) εξελέγησαν πέντε πρόσφυγες βενιζελικοί βουλευτές.¹⁸⁰

Η προσήλωση και λατρεία προς το πρόσωπο του Βενιζέλου, κατά το Μεσοπόλεμο υπήρξε χαρακτηριστική και για τους τουρκόφωνους Ποντίους :

«...μέρες περίμεναν...ο Σαρούπαυλος τα λέει αυτά, ο πεθερός μου: 'Ήρθε μια μέρα στο δημαρχείο. Ανέβηκε στο δημαρχείο. Γεμάτο κόσμος. Εμείς τα καπέλα τα ρίχνουμε στον ουρανό: Ζήτω ο Βενιζέλος! Ένας εντόπιος από κει μας όρμηξε.. '»¹⁸¹

Πράγματι, υπήρξε διάσταση μεταξύ προσφύγων και γηγενών που εξέλαβε και τη μορφή της πολιτικής-παραταξιακής και κατ' επέκταση ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Οι ρίζες της όμως, όπως αναφέρθηκε ήδη, υπήρξαν υλικές. Η οικονομικής φύσης αντίθεση του εντόπιου στοιχείου έναντι των προσφύγων εκφράστηκε με την συσπείρωση του γύρω από τον αντιβενιζελικό χώρο. Ο τελευταίος στα πλαίσια της πολιτικής αντιπαράθεσης προς τους βενιζελικούς και του Εθνικού Διχασμού υιοθέτησε αντιπροσφυγική πολιτική και συνθηματολογία και εκπροσώπησε τους δυσαρεστημένους γηγενείς (κυρίως Σλαβόφωνους*, αλλά όχι μόνο) Ενδεικτικός είναι ο χαρακτηρισμός *Κράτος των Προσφύγων* που δηλώνει την εναντίωση των γηγενών/αντιβενιζελικών στην υποστήριξη που έλαβαν οι πρόσφυγες από τους βενιζελικούς και τη συσπείρωση των πρώτων γύρω από το Βενιζέλο. Τα χωριά των προσφύγων στους νομούς της Μακεδονίας, όπως π.χ. στην Πέλλα (όπου υπήρχε και σλαβόφωνο στοιχείο), αποτέλεσαν μόνιμα προπύργια των Φιλελευθέρων. Η πολιτική ταύτιση και υπερψήφιση των βενιζελικών σήμαινε την πεποίθηση των προσφύγων πως ο συγκεκριμένος χώρος εγγυόταν την πληρέστερη ανταπόκριση στις ανάγκες και τα αιτήματα τους.¹⁸²

Η υιοθέτηση σαφούς αντιπροσφυγικής στάσης από τους αντιβενιζελικούς και μοναρχικούς (ήδη από το 1916, από την αρχή δηλαδή του Εθνικού Διχασμού) υπήρξε παράλληλη με την προσέγγιση Μικρασιατών-Βενιζέλου και έκφραση της πόλωσης μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών. Η αντίθεση προς τους πρόσφυγες ξεκίνησε με την κινητοποιήσεις για τον αποκλεισμό των προσφύγων από την αγορά εργασίας, την υποκίνηση αντιπροσφυγικών ρατσιστικών πογκρόμ (σε αντιβενιζελική βάση), τα συνθήματα κατά της εμπλοκής στη Μικρά Ασία («*Οίκαδε*») και έφτασε στη λήψη εγκληματικών μέτρων (π.χ. νόμος 2870/1922) που απαγόρευαν στους υπό διωγμόν Μικρασιάτες (εν έτει 1922) να εξοπλιστούν για την άμυνα τους, ακόμη και να έρθουν στην Ελλάδα. Η αντιπροσφυγική στάση εκπορεύτηκε από το ίδιο το παλάτι και εκφράστηκε από κυβερνητικά στελέχη (με χυδαίο και αποκάλυπτα ρατσιστικό τρόπο), μέχρι και από ένα διόλου ευκαταφρόνητο κομμάτι της (αντιβενιζελικής) διανοήσης. Για τους μοναρχικούς οι πρόσφυγες ήταν ξένοι και ανεπιθύμητοι. Μετά

¹⁷⁹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.34, 214, 248

¹⁸⁰ Πελαγίδης Σ., Η διαμόρφωση του κοινωνικού και πολιτικού σκηνικού στις περιφέρειες Καστοριάς και Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων (1932-1940), στο Καλογερόπουλος Ν., Κουτσούρης Α.(επιμ.), *Η δεκαετία του 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 48

¹⁸¹Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

*Ένα ποσοστό γύρω στο 20-30% από τους Σλαβόφωνους στήριζε εκλογικά το κόμμα των Φιλελευθέρων, επρόκειτο μάλιστα για το κομμάτι εκείνο που ταυτιζόταν συνειδησιακά με το ελληνικό έθνος. (βλ. Μιχαηλίδης Ι., ο.π., σ. 129)

¹⁸²Μιχαηλίδης Ι., ο.π., σ. 127-133

τη μαζική άφιξη των προσφύγων η εναντίον τους κινητοποίηση συνεχίστηκε και εκφράστηκε με ρατσιστικά συλλαλητήρια και δημοσιεύματα του μοναρχικού τύπου, αλλά και από πολιτευτές και επίσημους εκπροσώπους αυτής της παράταξης. Οι πρόσφυγες ήταν ανεπιθύμητοι ακόμη και ως ψηφοφόροι. Η πόλωση των δύο παρατάξεων, που συνεχίστηκε μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά, είχε συχνά θύματα τους πρόσφυγες και εκφράστηκε ακόμη και με ωμή βία, όπως ο εμπρησμός προσφυγικών οικισμών, μετά το βενιζελικό κίνημα του 1935.¹⁸³

Στην ανατολική Μακεδονία, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι δεν περιορίστηκαν στην εκλογική υποστήριξη των βενιζελικών, αλλά συντάχθηκαν μαζί τους και ένοπλα, όπως στην εισβολή στη Βουλγαρία το 1925, στο κίνημα του 1935, ακόμη και σε ένοπλες ομάδες του Κονδύλη που στόχευαν στην καταστολή λαϊκών-εργατικών κινητοποιήσεων. Η ταύτιση με το Βενιζελισμό αποτέλεσε τον κοινό παρονομαστή του προσφυγικού κόσμου, σχεδόν στο σύνολο του, μέχρι την Κατοχή. Τότε οι νέες συγκυρίες ώθησαν τους πληθυσμούς των τουρκόφωνων Ποντίων (ενεργοποιώντας παλιά στερεότυπα και δημιουργώντας νέα) στην υιοθέτηση νέων πολιτικών συμπεριφορών και σε νέες πολιτικές και παραταξιακές/κομματικές ταυτίσεις. Αυτή η εξέλιξη συνδέεται με την αλλαγή του περιεχομένου του εθνικιστικού τους φρονήματος.¹⁸⁴

Και τα τουρκόφωνα στην πλειοψηφία τους χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά προπολεμικά υπήρξαν προσανατολισμένα στο κόμμα των Φιλελευθέρων. Αυτό ίσχυε και για τα (μετέπειτα) πιο σκληροπυρηνικά αντικομμουνιστικά και δεξιά χωριά, όπως η Μεσιανή:

«Ήταν βενιζελικοί. Γενικά ο προσφυγικός κόσμος ήταν βενιζελικός. Κάποτε στη Μεσιανή η Ένωση Κέντρου βγήκε πρώτο κόμμα. Περίεργο! Μετά τα γεγονότα. Προπολεμικά ήταν όλοι τους. Αυτοί που σήμερα είναι δεξιές οικογένειες κτλ...»¹⁸⁵

Η έντονη και συχνά τελετουργική προσκόλληση¹⁸⁶ στο βενιζελικό χώρο προέκυψε από την θεμελιώδη προτεραιότητα των προσφύγων για αποκατάσταση και ενσωμάτωση στο εθνικό κέντρο. Ο Βενιζέλος έγινε σύμβολο και ηγέτης των προσφύγων γιατί αποτέλεσε για αυτούς τον εκφραστή των κυρίαρχων προσδοκιών τους. Ενδεχομένως αν οι συγκυρίες είχαν φέρει τα πράγματα διαφορετικά και κάποιος άλλος πολιτικός χώρος είχε εκφράσει τις επιδιώξεις και τα δίκαια των προσφύγων, οι πληθυσμοί αυτοί θα είχαν ταυτιστεί με εκείνο τον χώρο. Αυτό συνέβη στη δεκαετία του 1940, όταν η νέα συγκυρία τους ώθησε στην αγκαλιά της αντικομμουνιστικής Δεξιάς.

Για λόγους πρακτικούς, αλλά και ιδεολογικούς οι πρόσφυγες προσχώρησαν στο κυβερνών κόμμα των Φιλελευθέρων και εκ των πραγμάτων συνδέθηκαν με το κράτος. Από την άλλη πλευρά, οι γηγενείς θεωρούσαν τους πρόσφυγες ως ευνοούμενους του κράτους και τους εαυτούς τους παραγκωνισμένους (εξού και η φράση *Κράτος των Προσφύγων*). Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτή η αίσθηση παραγκωνισμού τροφοδότησε αποσχιστικές τάσεις. Ένας ακόμη λόγος που συνέδεσε τους πρόσφυγες περισσότερο με το κράτος (των Φιλελευθέρων) ήταν η αντιπαράθεση τους με τους γηγενείς.¹⁸⁷ Επηρεασμένοι από τα κλίμα του Εθνικού Διχασμού και υποκινούμενοι

¹⁸³Αγτζίδης Β., Μνήμη, ταυτότητα και ιδεολογία στον Ποντιακό Ελληνισμό, στο Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Αγτζίδης Β. *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη.*, Αθήνα (2010), σ. 223-233

¹⁸⁴Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.104-106 ++

¹⁸⁵Προφορική συνέντευξη Παναγιώτη Λ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁸⁶Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.101-103

¹⁸⁷Καλλιανιώτης Α., σ. 40-41, 50-51

από τη μοναρχική και εν γένει αντιβενιζελική παράταξη, οι γηγενείς αντιμετώπισαν αρχικά με εκνευρισμό και στη συνέχεια με απροκάλυπτη εχθρότητα τους πρόσφυγες. Εκείνη την εποχή έκαναν την εμφάνιση τους ρατσιστικού τύπου χαρακτηρισμοί και ύβρεις, που εν πολλοίς επιβιώνουν μέχρι σήμερα, σε συλλαλητήρια και σε ανοιχτές συγκρούσεις, που είχαν ως εφιαλτήριο (και ως πραγματικές αιτίες): 1) την πόλωση αντιβενιζελικών-βενιζελικών εκφρασμένη ως σύγκρουση γηγενών-προσφύγων και 2) τη σύγκρουση για την κατοχή των ανταλλάξιμων κτημάτων.¹⁸⁸

Σε όλη τη δεκαετία του 1920, η απήχηση άλλων πολιτικών και η διαρροή ψήφων προς αυτούς υπήρξε μικρή.¹⁸⁹ Μέχρι το 1930 η αντίθεση και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών που αντικατόπτριζαν και την αντίθεση προσφύγων-γγενών υπήρξαν ιδιαίτερα οξυμμένες. Τομή ως προς την πολιτικοποίηση και κομματική ή παραταξιακή ταύτιση του ευρύτερου προσφυγικού κόσμου αποτέλεσε το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και η Συνθήκη της Άγκυρας που σήμανε την εγκατάλειψη της προσδοκίας για πλήρη αποζημίωση των προσφύγων (εξίσωση των ελληνικών και μουσουλμανικών περιουσιών και στη συνέχεια παραχώρηση των πρώτων από την ελληνική κυβέρνηση) και τον περιορισμό μόνο στην αποκατάσταση τους. Όπως η προσμονή και επιδίωξη της αποκατάστασης και της ενσωμάτωσης οδήγησε σύσσωμο τον προσφυγικό κόσμο στην βενιζελική παράταξη, έτσι και η προδοσία των προσδοκιών τους από το Βενιζέλο προκάλεσε δυσαρέσκεια στους πρόσφυγες και απομάκρυνε αρκετούς από αυτούς από το βενιζελικό χώρο. Το Λαϊκό Κόμμα έσπευσε να αντιταχθεί, ως συνήθως, στις πολιτικές επιλογές του Βενιζέλου. Κατήγγειλε το Σύμφωνο Φιλίας και προσεταιρίστηκε σημαντική μερίδα των προσφύγων, όπως και άλλοι αντιβενιζελικοί σχηματισμοί.¹⁹⁰ Η Συνθήκη της Άγκυρας αποτέλεσε τομή στις σχέσεις μεταξύ προσφύγων και ελλαδικού πολιτικού συστήματος και κλόνισε την εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπο του Βενιζέλου, ο οποίος ολοκλήρωσε την *προδοσία* με την παράλληλη πρόταση του Μουσταφά Κεμάλ για το Νομπέλ Ειρήνης. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε και την χάραξη της φιλοκεμαλικής γραμμής που θα ακολουθεί στο εξής η ελληνική εξωτερική πολιτική. Η γραμμή αυτή υπήρξε κοινή για τις αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις με κορυφαία έκφραση της την ονομασία οδού παρακείμενης στο σπίτι, όπου γεννήθηκε ο Κεμάλ, σε οδό Κεμάλ Ατατούρκ (από την κυβέρνηση Μεταξά).¹⁹¹

Δεδομένων των πάγιων αντιπροσφυγικών θέσεων και της στάσης της αντιβενιζελικής παράταξης (η οποία εκπορευόταν από το ίδιο το Παλάτι) είναι προφανές πως η καταγγελία της προσέγγισης Βενιζέλου-Κεμάλ υπήρξε προϊόν της αντιπαραθέσης στα πλαίσια του Εθνικού Διχασμού και εξυπηρετούσε εσωτερικούς μικροπολιτικούς και ψηφοθηρικούς στόχους. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε, η αντιβενιζελική πλευρά συνέχισε να εχθρεύεται τον προσφυγικό κόσμο, μέχρι την 4^η Αυγούστου. Το νέο καθεστώς συνέχισε την ίδια τακτική, εφαρμόζοντας και αυτό τρομοκρατία κατά των προσφύγων (υποστηρικτών του κινήματος του '35) και θέτοντας περιορισμούς και απαγορεύσεις στην πολιτισμική έκφραση των προσφύγων (π.χ. ρεμπέτικο τραγούδι). Πλέον η επίσημη πολιτική γραμμή του ελληνικού κράτος ήταν η πλήρης ιδεολογική

¹⁸⁸Αγτζίδης Β., Μνήμη, ταυτότητα και ιδεολογία στον Ποντιακό Ελληνισμό, στο Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Αγτζίδης Β. *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη.*, Αθήνα (2010), σ. 227-234

¹⁸⁹Καλλιανιώτης Α., σ. 41

¹⁹⁰Πελαγίδης Σ., Η διαμόρφωση του κοινωνικού και πολιτικού σκηνικού στις περιφέρειες Καστοριάς και Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων (1932-1940), στο Καλογερόπουλος Ν., Κουτσούρης Α.(επιμ.), *Η δεκαετία του 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 41-43

¹⁹¹Αγτζίδης Β., ο.π., σ. 242-245

αφομοίωση των προσφύγων, πολλές φορές μέσω της λογοκρισίας και της αποψίλωσης της ιστορικής μνήμης τους.¹⁹² Η μεταξική εκδοχή της εθνικής ενότητας είχε σαφή ιδεολογικοπολιτικά χαρακτηριστικά και στεγανά και προβαλλόταν ως η πραγμάτωση της εσωτερικής ομόνοιας του έθνους χωρίς καμία εσωτερική διαφοροποίηση υπό τη σκέπη της συμμόρφωσης με τα κελεύσματα του καθεστώτος.¹⁹³

6. Τουρκόφωνοι Πόντιοι και Αριστερά

Η στροφή ενός αξιόλογου τμήματος των προσφύγων προς την Αριστερά ξεκίνησε μετά τη *Συνθήκη της Άγκυρας*. Μια μεγάλη μερίδα τους αισθάνθηκε προδομένη και πολιτικά άστεγη. Η στροφή προς τα Αριστερά συνεχίστηκε μετά το θάνατο του Βενιζέλου, στο πρόσωπο του οποίου κυρίως οφειλόταν η ταύτιση των προσφύγων με τους Φιλελευθέρους. Ο θάνατος του ηγέτη τους και η αντιπροσφυγική στάση των Λαϊκών συνέβαλαν στην απομάκρυνση των προσφύγων από αυτούς τους χώρους. Αν και αρχικά, στις εκλογές του 1933, ένα μεγάλο κομμάτι τους (δυσανεστημένο από το Βενιζέλο) συνέβαλε καθοριστικά στη νίκη των αντιβενιζελικών δυνάμεων, τελικά η αντιπροσφυγική βία του Λαϊκού Κόμματος μετά τα βενιζελικά πραξικοπήματα (1934 και 1935) έστρεψε τους πρόσφυγες προς τα Αριστερά. Η ανοιχτή (ακόμη και ένοπλη) συμπαρατάξη των προσφύγων με το βενιζελισμό, τους έβαλε στο στόχαστρο και της δικτατορίας Μεταξά.¹⁹⁴ Το νέο καθεστώς τους περιθωριοποίησε, αναγκάζοντας τους να αναζητήσουν άλλες διεξόδους πολιτικής έκφρασης. Αλλά και ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε απειλήσει με διώξεις τους πρόσφυγες-υποστηρικτές του, βάσει του διαβόητου *Ιδιώνυμου*, όταν εκείνοι εκδήλωσαν τη δυσανεξία τους στην πολιτική της ελληνοτουρκικής προσέγγισης και την υπογραφή της *Συνθήκης της Άγκυρας*. Μάλιστα απαγορεύτηκε η έλευση στην Ελλάδα των εγκλωβισμένων στην ΕΣΣΔ προσφύγων, καθώς θεωρήθηκαν ύποπτοι για κομμουνιστικές τάσεις.¹⁹⁵

Η συμπόρευση με την Αριστερά οφειλόταν κυρίως στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα των προσφύγων, ιδίως στους συνοικισμούς των μεγαλουπόλεων. Το ΚΚΕ είχε οργανώσει από τη δεκαετία του 1920 προπαγανδιστική εκστρατεία για τον προσεταιρισμό των «Εργατών, αγροτών και προσφύγων».¹⁹⁶ Τα ιδεολογικά κίνητρα της προσχώρησης των προσφύγων στην Αριστερά σχετίζονταν αποκλειστικά με ζητήματα του παρόντος και επ' ουδενί δεν είχαν να κάνουν με τις θέσεις της Αριστεράς, κατά το πρόσφατο παρελθόν γύρω από το μικρασιατικό ζήτημα. Στην αριστερή στροφή πρωταγωνίστησαν και ορισμένοι από τους διανοούμενους του προσφυγικού χώρου, όπως ο Γιάννης Πασαλίδης και ο Κώστας Γαβριηλίδης.¹⁹⁷ Είναι γεγονός πως μεγάλη μερίδα της ηγεσίας της μεσοπολεμικής Αριστεράς (η πλειονότητα του Π.Γ. του ΚΚΕ) ήταν προσφυγικής καταγωγής. Ο τελευταίος προερχόταν από την ομάδα των εκ Καυκάσου Ποντίων προσφύγων, η οποία

¹⁹²Ο.π., σ. 243-246

¹⁹³Μπαλά Ν., Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις*, Αθήνα (2003), σ. 131

¹⁹⁴Πελαγίδης Ε., Η διαμόρφωση του κοινωνικού και πολιτικού σκηνικού στις περιφέρειες Καστοριάς και Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων (1923-1940), στο *Η δεκαετία του 1940 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ.41-42.

¹⁹⁵Αγτζίδης Β., ο.π., σ. 241-242, 313-314,

¹⁹⁶Πελαγίδης Ε., ο.π., σ. 48

¹⁹⁷Ο.π., σ. 43

αναζητώντας σε συλλογικό επίπεδο την οργανωμένη πολιτική της εκπροσώπηση θα προσχωρήσει πρώτη, ανάμεσα στους υπόλοιπους πρόσφυγες, στην Αριστερά.¹⁹⁸

Οι Καυκάσιοι υπήρξαν οι πρώτοι που συγκρότησαν συλλόγους και συγκάλεσαν συνέδρια (σε αυτά συμμετέχουν ήδη από το 1927 και Καυκάσιοι από την Κοζάνη και Εορδαία), προωθώντας μάλιστα σε αυτά την ενότητα μεταξύ προσφύγων και γηγενών (παρότι υπήρξαν περιπτώσεις αιματηρών συγκρούσεων και αυτής της προσφυγικής ομάδας με τους γηγενείς). Αυτή η ενωτική τάση υπήρξε ένας από τους κοινούς παρονομαστές τους με το ΚΚΕ. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, οι Καυκάσιοι θεωρούνταν ήδη κομμουνιστές, λόγω των αριστερών και σοσιαλιστικών τάσεων τους, απόρροια των θετικών επιδράσεων της εμπειρίας τους από τα πρώτα χρόνια της Ρωσικής Επανάστασης και των αγροτικών μεταρρυθμίσεων του Λένιν. Οι περιοχές, όπου εγκαταστάθηκαν οι Καυκάσιοι αποτέλεσαν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930, εστίες και πυρήνες του ΚΚΕ. Αυτό συνέβη σε πολλά χωριά του Κιλκίς, το οποίο από νωρίς «έγινε κόκκινο».¹⁹⁹ Δεν είναι καθόλου τυχαίο πως η επαρχία του Κιλκίς υπήρξε από τις ελάχιστες περιπτώσεις, όπου το ΚΚΕ έβρισκε κάποια απήχηση σε αγροτικούς προσφυγικούς πληθυσμούς.²⁰⁰

Η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ, μέχρι το 1936, είχε διαμορφωθεί ήδη από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Βασισμένη σε ετερογενή κοινωνικά στρώματα υπήρξε σταθερή και περιχαρακωμένη. Οι περιοχές με τη μεγαλύτερη επιρροή του ΚΚΕ ήταν η Μακεδονία, η Θεσσαλία, η Θράκη, η Λέσβος και η Ικαρία. Εντοπιζόταν σε μικρά και μεσαία αστικά κέντρα ή μεγάλες κωμοπόλεις. Επρόκειτο για περιοχές με εργατικό δυναμικό που απασχολούνταν σε τομείς της μεταποίησης αγροτικών προϊόντων και βρισκόταν στο στάδιο μιας πρώιμης εκβιομηχάνισης, διατηρώντας ακόμα δεσμούς με την αγροτική ύπαιθρο. Σε όλες αυτές τις περιοχές και πόλεις το ΚΚΕ εξασφάλιζε ποσοστά άνω του 20%, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Καβάλα, όπου τα ποσοστά του κόμματος έφτασαν το 40%. Η Καβάλα υπήρξε η πρώτη πόλη που εξέλεξε κομμουνιστή δήμαρχο (1934), τον Μήτσο Παρτσαλίδη, ηγετικό στέλεχος της κομμουνιστικής αριστεράς και πρόσφυγα ποντιακής καταγωγής.²⁰¹

Όσον αφορά την περιοχή της Κοζάνης, όπου η προσήλωση του προσφυγικού κόσμου στο βενιζελικό μπλοκ διατηρήθηκε ως το 1933, οπότε και άρχισε να παρατηρείται μια κάποια διαρροή ψηφοφόρων εκτός της Δεξιάς και προς την Αριστερά,²⁰² ιδιαίτερη υπήρξε η απήχηση του ΚΚΕ στην κωμόπολη της Σιάτιστας (25%).²⁰³ Όσον αφορά τους πληθυσμούς των προσφύγων, η επιρροή του ΚΚΕ εντοπιζόταν και πάλι στους Καυκάσιους. Έχοντας ζήσει στο πολυπολιτισμικό πλαίσιο της τσαρικής Ρωσίας, οι Καυκάσιοι θεωρούνταν και πράγματι ήταν από τους πλέον ανεπτυγμένους πολιτισμικά πρόσφυγες. Επηρεασμένοι από το πλουραλισμό της ρωσικής αυτοκρατορίας, ήταν ανοιχτοί σε πολιτισμικά δάνεια και νέες ιδέες, όπως τα διάφορα ρεύματα του ρωσικού σοσιαλισμού και είχαν συμμετάσχει ανοιχτά στα επαναστατικά γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Οι Καυκάσιοι των Σερβίων, της Πτολεμαΐδας και της Ποντοκώμης* συνδέθηκαν στενά με το Κομμουνιστικό Κόμμα και αποτέλεσαν τους προσφυγικούς κομμουνιστικούς πυρήνες στην ευρύτερη περιοχή

¹⁹⁸Αγτζίδης Β., ο.π., σ. 258,

¹⁹⁹Αθανασιάδης Α. Μιχαηλίδης Χ., σ. 34-40, 50-52

²⁰⁰Νικολακόπουλος Η., Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-195-Συνέχειες και ασυνέχειες, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), Η Ελλάδα'36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχειες, Αθήνα (2003), σ.229

²⁰¹Νικολακόπουλος, ο.π., σ. 224-228

²⁰²Πελαγίδης Ε., ο.π., σ. 48

²⁰³Νικολακόπουλος, ο.π., σ. 227

της Κοζάνης. Ως συνέπεια της ροπής τους αυτής γνώρισαν από πολύ νωρίς την καχυποψία και τις διώξεις εκ μέρους του ελλαδικού κράτος.²⁰⁴

«Όσοι ήρθαν και ήταν από τον Καύκασο λόγω της Σοβιετικής Ένωσης ήσαν κομμουνιστάι. Και στα Ίμερα είχε Καυκάσιους.»²⁰⁵

Σε πλήρη αντίθεση προς τους Καυκάσιους ερχόταν το άλλο άκρο του Ποντίων προσφύγων, οι τουρκόφωνοι του δυτικού Πόντου. Οι Τουρκόφωνοι ουδέποτε πλησίασαν ιδεολογικά το ΚΚΕ. Η εκλογική δύναμη του κόμματος αυτού δεν ξεπέρασε ποτέ το 1 ή 2% στα χωριά των τουρκόφωνων της Κοζάνης, σε ολόκληρο το Μεσοπόλεμο. Η περιχαράκωση και η εσωστρέφεια που χαρακτήριζε τους τουρκόφωνους Ποντίους, η τουρκοφωνία, αλλά και ο αγροτικός χαρακτήρας των κοινοτήτων τους δεν ευνόησαν ή αποθάρρυναν κιάλας την διείσδυση της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Η επιρροή του εργατικού ΚΚΕ υπήρξε γενικότερα περιορισμένη στους αγροτικούς πληθυσμούς. Στην αποτυχία απήχησης του λόγου του ΚΚΕ και της Αριστεράς στους τουρκόφωνους Ποντίους έπαιξαν ρόλο και ορισμένες από τις ιδεολογικές και πολιτικές εξαγγελίες τους που αφορούσαν τη θέση της γυναίκας μέσα στην κοινωνία ή τη θρησκεία και οι οποίες εξαγγελίες έρχονταν σε αντίθεση με τις παραδοσιακές αξίες και την ταυτότητα των τουρκόφωνων Ποντίων.²⁰⁶

Ως προς την εκλογική μετατόπιση προς την Αριστερά στην περιοχή της Κοζάνης αυτή συνήθως κατευθυνόταν προς το Αγροτικό-Εργατικό Κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και συνδέονταν με τη δυσαρέσκεια των προσφύγων από την αγροτική πολιτική των μεγάλων κομμάτων. Στην προσέλευση ψηφοφόρων και υποστηρικτών μεγάλο ρόλο έπαιζαν τα πρόσωπα που αναλάμβαναν την εκπροσώπηση των κομμάτων στο λαό, οι λεγόμενοι κομματάρχες. Σε ένα τέτοιο πρόσωπο οφείλεται η εκλογική επιτυχία του ΑΕΚ στα Σέρβια (1/4 των ψήφων) και γενικότερα στην Κοζάνη, όπου ήρθε τρίτο, με 14%. Το πρόσωπο που συνέβαλε σε αυτή την επιτυχία ήταν και πάλι ένας Καυκάσιος, ο Κοσμάς Σαββίδης, ηγετική φυσιογνωμία του προσφυγικού στοιχείου των Σερβίων, με συνεταιριστική-συνδικαλιστική δράση και πολιτικός αντίπαλος του κουνιάδου του Μιχάλαγα.²⁰⁷

Η ψήφος στα διάφορα κόμματα προέκυπτε εξαιτίας της δυσαρέσκειας προς τα άλλα και από την ικανοποίηση αιτημάτων συγκυριακού χαρακτήρα. Έτσι όταν λύθηκε το πρόβλημα των τιμών του καπνού τα αγροτικά κόμματα έχασαν την εκλογική τους δύναμη στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας. Το 1936 το ΑΚΕ σε όλη την περιοχή έλαβε μόλις 890 ψήφους. Αν και το ΚΚΕ προσέλκυε μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων η γενικότερη δυναμική του στη δυτική Μακεδονία υπήρξε μικρή, τόσο σε επίπεδο βουλευτικών, όσο και δημοτικών εκλογών, ακόμη και με τη διευρυμένη μορφή του Λαϊκού Μετώπου. Το ΚΚΕ, που το 1926 διέθετε μόνο 18 μέλη στη δυτική Μακεδονία, εξέλεξε βουλευτή του 1936, τον Ανδρέα Τζήμα, λαμβάνοντας 3299 ψήφους, ήτοι το 8%. Βέβαια η εκλογική επιρροή του ΚΚΕ δεν συνεπαγόταν αυτομάτως και αποδοχή της κομμουνιστικής ιδεολογίας ή προσχώρηση στο κόμμα. Κατά συνέπεια το ποσοστό των εκλογών δεν ανταποκρίνεται στον αριθμό των ιδεολόγων κομμουνιστών και στελεχών του κόμματος.²⁰⁸ Πολύ περισσότερο συνάδουν τα εκλογικά

²⁰⁴ Αθανασιάδης Α., Μιχαηλίδης Χ., σ. 36-37, 39, 43-47, 49-50

²⁰⁵ Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

²⁰⁶ Μαραντζίδης Ν., σ. 137-140

²⁰⁷ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 39-41. & Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 234

²⁰⁸ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 41-43

ποσοστά του ΚΚΕ με τις υπογραφείσες δηλώσεις μετανοίας. Οι τελευταίες ανήλθαν σε περίπου 45.000 πανελλαδικά, ενώ τα εγγεγραμμένα μέλη του κόμματος ήταν μόλις 17.500, από τα οποία τα 2.000 φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν (αρνούμενα να υπογράψουν δηλώσεις) και 200 παρέμεινα ασύλληπτα.²⁰⁹ Παρομοίως και στην περιοχή της Κοζάνης και Εορδαίας, η πλειοψηφία των ψηφοφόρων του ΚΚΕ υπέγραψε δηλώσεις. Από την άλλη τα μέλη και οι συμπαθούντες που συνελλήφθησαν στην Κοζάνη, ανέρχονταν μόλις σε 52 άτομα, γεγονός που είναι ενδεικτικό της αναντιστοιχίας μεταξύ ψηφοφόρων και μελών. Τηρώντας τις αναλογίες με τα πανελλαδικά δεδομένα, λίγοι υπήρξαν όσοι εξορίστηκαν και ακόμη λιγότεροι όσοι έμειναν πιστοί στο κόμμα. Ανάμεσα στους δηλωσίες και πρόσφυγες κομμουνιστές, όπως ο γραμματέας της Π.Ε. δυτικής Μακεδονίας από την Ποντοκόμη.²¹⁰

7. Ιστορικές βάσεις του αντικομμουνισμού των τουρκόφωνων Ποντίων

Μέρος της πολιτικής ταυτότητας, την οποία διαμόρφωσαν σε ολόκληρο το Μεσοπόλεμο οι τουρκόφωνοι Πόντιοι αποτέλεσε και ο αντικομμουνισμός, του οποίου τα αίτια υπήρξαν ποικίλα, ιδεολογικοπολιτικά και βιωματικά. Καταρχάς η αντιπάθεια προς τον κομμουνισμό πήγαζε από τη στοχοποίηση του εκ μέρους της κυβερνώσας παράταξης των Φιλελευθέρων, με την οποία ταυτίστηκαν μαζί και για μεγάλο χρονικό διάστημα οι πρόσφυγες. Ο εξοβελισμός του ΚΚΕ από το πολιτικό σκηνικό επήλθε πολύ πριν την δικτατορία του Μεταξά, που απονομιμοποίησε ηθικά τον πολιτικό αυτό χώρο. Παρά τον Εθνικό Διχασμό, οι δύο κυρίαρχοι συνασπισμοί της εποχής συνέκλιναν ως προς τον αντικομμουνιστικό τους προσανατολισμό, ο οποίος αποτελούσε και βασικό συστατικό στοιχείο της επίσημης κρατικής ιδεολογίας, αρχής γενομένης από το Ιδιώνυμο του 1928. Μάλιστα ο πρώτος αυτός νόμος για την *ασφάλεια του κοινωνικού καθεστώτος* υπήρξε βενιζελικής έμπνευσης.²¹¹

Αναφέρθηκε ήδη πως το ΚΚΕ είχε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, αποκτήσει σταθερή και περιχαρακωμένη πολιτική επιρροή. Απευθυνόμενο σε ανομοιογενή και ετερόκλητα κοινωνικά στοιχεία είχε διαμορφώσει στα μέλη και τους υποστηρικτές του μία ξεχωριστή και αναγνωρίσιμη πολιτική κουλτούρα, έξω από το διχαστικό δίπολο του Μεσοπολέμου (βενιζελισμός-αντιβενιζελισμός).²¹² Σε μία χώρα όπως η Ελλάδα, η ταξική συνειδητότητα της εργατικής τάξης και των χαμηλότερων στρωμάτων ήταν ελάχιστα ανεπτυγμένη. Η μεγάλη μάζα των στρωμάτων αυτών παρέμενε προσδεμένη στην κυρίαρχη ιδεολογία, δηλαδή στην ιδεολογία (και την πολιτική της έκφραση) της κυρίαρχης τάξης. Το ΚΚΕ εξέφρασε από την πρώτη στιγμή την αμφισβήτηση αυτής της καθεστηκυίας τάξης και πάνω σε αυτή τη βάση αναζήτησε και βρήκε συμμάχους σε διάφορα κοινωνικά στρώματα.²¹³ Αυτή η αμφισβήτηση της κατεστημένης τάξης πραγμάτων συνδέεται με την ευρύτερη ιδεολογική βάση του ΚΚΕ και επέτρεψε την πρόσληψη του κόμματος αυτού ως μηχανισμού που

²⁰⁹Νικολακόπουλος, ο.π., σ. 220-230

²¹⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 43-45

²¹¹Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014), σ.53

²¹²Νικολακόπουλος Η., Νικολακόπουλος Η., *Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-195-Συνέχειες και ασυνέχειες*, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχειες*, Αθήνα (2003), σ. 224

²¹³Δάγκας Α., *Κομμουνιστικό κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της κομμουνιστικής Διεθνούς*, στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα (τόμος Β'-μέρος Β')*, Αθήνα (2003), σ. 159, 180

αποσκοπούσε στην πραξικοπηματική ανατροπή του καθεστώτος και τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Σε αυτή την αντίληψη βασίστηκε, τόσο η μεταξική καταστολή έναντι της επαπειλούμενης κομμουνιστικής εξέγερσης, όσο και η μετεμφυλιακή αντικομμουνιστική προπαγάνδα και ιστοριογραφία.²¹⁴ Για αυτό εξάλλου ο αντικομμουνισμός αποτέλεσε κοινό παρονομαστή των κυρίαρχων πολιτικών ελίτ.

Η απειλή της *κοινωνικής ανατροπής* και οι αρνητικές συνέπειες του Διχασμού έδωσαν στη δικτατορία του Μεταξά τα ιδεολογικά και πολιτικά ερείσματα ώστε να παρουσιάσει τον εαυτό της και τη μοναρχία ως εγγυήτριες δυνάμεις της «εθνικής ενότητας», η οποία αποτελούσε το ύψιστο ιδανικό και ζητούμενο. Παρότι το καθεστώς Μεταξά έθεσε τις βάσεις της μεταπολεμικής εθνοκοφροσύνης (π.χ. βασιλοφροσύνη, αντικομμουνισμός), η «εθνική ενότητα» που ευαγγελιζόταν δεν απέκλειε εξ αρχής από τα όρια του έθνους τους κομμουνιστές. Οι τελευταίοι ήταν *ανόητοι* και *παραπλανημένοι* ή *κακοί*, αλλά παρέμεναν Έλληνες. Η διασφάλιση της ενότητας του έθνους απαγόρευε την ανακίνηση του πολιτειακού, ενώ συνάμα έπρεπε να προστατευτεί από τον εσωτερικό εχθρό που παρέμεναν οι βενιζελικοί και φυσικά οι συνοδοιπόροι τους, οι κομμουνιστές, που από κοινού με τους πρώτους λειτουργούσαν διχαστικά και ανατρεπτικά.²¹⁵

Ερχόμενοι λοιπόν στην νέα τους πατρίδα και με κυρίαρχο το αίτημα για ένταξη και ενσωμάτωση στη νεοελληνική κοινωνία οι πρόσφυγες συνδέθηκαν (όπως ήταν φυσικό) με το κράτος, το οποίο κυβερνούσαν οι Φιλελεύθεροι (με τους οποίους ήταν συνδεδεμένοι ήδη από την εποχή το Α΄ΠΠ). Οι όποιες αποσκοπιτήσεις από το χώρο αυτό προς άλλα πολιτικά ρεύματα ήταν περιορισμένες και ευκαιριακού χαρακτήρα, τουλάχιστον πριν το 1930.²¹⁶ Συνδεδεμένοι με το κράτος, οι πρόσφυγες αφομοίωσαν την κρατική ιδεολογία, η οποία ως προς το θέμα της αντιμετώπισης του «κομμουνιστικού κινδύνου» υπήρξε ενιαία σε όλο το αστικό πολιτικό φάσμα.

Ένας ακόμη λόγος που προκάλεσε επιφυλάξεις ως προς την προσχώρηση στο ΚΚΕ και απομάκρυνε μεγάλη μερίδα των πιθανών υποστηρικτών του από αυτό ήταν η σύνδεση και εξάρτηση από την Κομμουνιστική Διεθνή και την ΕΣΣΔ που είχαν ως συνέπεια την υιοθέτηση θέσεων γύρω από το Μακεδονικό, οι οποίες σαφώς υπονόμευαν τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα στην περιοχή. Οι θέσεις για το Μακεδονικό είχαν ακόμη μεγαλύτερο βάρος στους πρόσφυγες, οι οποίοι συχνά είχαν έρθει σε αντιπαράθεση με τους γηγενείς Σλαβόφωνους. Όλα αυτά ενισχύθηκαν αργότερα όταν οι βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής στην ανατολική Μακεδονία στράφηκαν κατά του ελληνικού πληθυσμού και δη των προσφύγων. Πολλοί από αυτούς (και κυρίως τουρκόφωνοι Πόντιοι) κατέφτασαν στη δυτική Μακεδονία ως νεοπρόσφυγες (οι λεγόμενοι *Βουλγαροπρόσφυγες*). Άλλωστε η σύνδεση των Σλαβόφωνων πληθυσμών της Ελλάδας με το βουλγαρικό έθνος είχε ήδη συντελεστεί, δημιουργώντας αρνητικά στερεότυπα. Εκείνο που έμελε να ακολουθήσει ήταν η ταύτιση των κομμουνιστών με τους αυτονομιστές και τους Βουλγάρους, κάτι που δεν άρχισε να γίνει. Κομμουνιστές και *βουλγαρίζοντες* εξορίστηκαν από κοινού από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου.²¹⁷

Η γενικότερη διεθνιστική τοποθέτηση του ΚΚΕ και η θέση για πλήρη ισότητα απέναντι στις μειονότητες φάνηκε μειοδοτική στους πρόσφυγες, αφενός διότι ερχόταν

²¹⁴Παπαθανασίου Ι., Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής-το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις*, Αθήνα (2003), σ. 200-201

²¹⁵Παπαδημητρίου Δ., Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις*, Αθήνα (2003), σ. 138-145

²¹⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 40-41, 50

²¹⁷Ο.π., σ. 44-45

να ανατρέψει παγιωμένες ιεραρχικές σχέσεις και δομές, αφετέρου διότι η κύρια μειονότητα στη Μακεδονία ήταν αυτή των Σλαβόφωνων με τους οποίους είχαν ήδη προκύψει τριβές και συγκρούσεις ένεκα της αναγκαστικής συμβίωσης (μεικτά χωριά) και της διανομής των γαιών. Σε όλα αυτά θα έρθει να προστεθεί από τον πρώτο καιρό της Κατοχής η αρνητική εμπειρία της βουλγαρικής Κατοχής στην ανατολική Μακεδονία και ο νέος εκπατρισμός των εκεί προσφύγων.²¹⁸

Σημειώθηκε ήδη πως το Κομμουνιστικό Κόμμα και οι ιδεολογικές του αναφορές, όπως και αργότερα του ΕΑΜ, ήταν ξένες στους τουρκόφωνους αγροτικούς πληθυσμούς, πέραν της γενικότερα περιορισμένης απήχησης του ΚΚΕ στους αγροτικούς πληθυσμούς. Μάλιστα οι θέσεις των κομμουνιστών και εν γένει της Αριστεράς για τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας προκαλούσαν δυσφορία στους συντηρητικούς τουρκόφωνους Πόντιους.*

Χαρακτηριστικό είναι απόσπασμα μαρτυρίας κατοίκου της Μεσιανής για το ρόλο της γυναίκας στην κοινότητα των τουρκόφωνων Ποντίων, αντιπαραβαλλόμενη μάλιστα με την αντίστοιχη στην κοινότητα των πιο κοσμοπολιτών Μικρασιατών από τα Κουβούκλια.

«Οι Κουβουκλιώτες δεν έβαζαν γυναίκες στα χωράφια. Τη γυναίκα την είχαν υπεράνω όλων. Καμιά δουλειά, μόνο οικογενειακές δουλειές και τίποτε άλλο, αργαλειό και κεντήματα. Οι δικοί μας, όπως δούλευαν οι άντρες δούλευαν και οι γυναίκες, ίσως και παραπάνω.»²¹⁹

Εκτός από τα ιδεολογικής και κοσμοθεωρητικής φύσης αίτια που απέτρεψαν την προσέγγιση των τουρκόφωνων Ποντίων με το κομμουνιστικό κίνημα και Κόμμα, υπήρχαν και άλλοι ιστορικοί λόγοι που προκάλεσαν την αντιπάθεια τους απέναντι στον κομμουνισμό και τους κομμουνιστές.

Έναν πρώτο λόγο της αντίθεσης των τουρκόφωνων Ποντίων προς τον κομμουνισμό αποτέλεσε η προσέγγιση του ΚΚΕ (κατά το μεσοπόλεμο) με τους Εξαρχικούς Σλαβόφωνους. Αυτή η προσέγγιση προέκυψε αφενός εξαιτίας της πλέον αμφιλεγόμενης πολιτικής θέσης του ΚΚΕ, η οποία αφορούσε την αυτονομία της Μακεδονίας και αφετέρου της αρχικής εναντίωσης του στην εγκατάσταση των προσφύγων στις νεοπροσαρτηθείσες επαρχίες. Οι πρόσφυγες παρέμεναν σταθερά υποστηρικτές των Φιλελευθέρων και του ηγέτη τους Ελευθέριου Βενιζέλου. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο πως η μερίδα εκείνων των Σλαβόφωνων που συνδέθηκαν με το ΚΚΕ ήταν εκείνη που είχε ταχθεί κατά του ελληνικού στοιχείου και του ελληνικού κράτους, προσδοκώντας ή και δρώντας υπέρ της υπονόμησης του στις περιοχές τους.²²⁰ Από πλευράς του το ΚΚΕ από την αρχή και από ιδεολογική τοποθέτηση εξέφραζε και πρέσβευε την αμφισβήτηση του καθεστώτος και του αστικού κράτους. Πάνω σε αυτή τη βάση αναζητούσε συμμάχους σε διάφορα κοινωνικά στρώματα πέραν της εργατικής τάξης.

²¹⁸Ο.π., σ. 241

*Ορθώς επισημαίνει ο Ν. Μαραντζίδης, πως ο ρόλος της θρησκείας και η προσκόλληση σε αυτή δεν θα πρέπει να υπερεκτιμάται. Η απόπειρα να ερμηνευτεί η σύγκρουση των Τουρκόφωνων με τον ΕΛΑΣ με αποκλειστικό κριτήριο τη θρησκεία προέκυψε αργότερα, με την εργαλειοποίηση της θρησκείας και της θρησκευτικής πίστης από την Δεξιά, προκειμένου να προσεγγίσει, να συνδέσει την ιδεολογία της με τους πληθυσμούς αυτούς που έφεραν την Ορθοδοξία ως βασικό στοιχείο της ταυτότητας τους και τέλος να τους κινητοποιήσει. Όπως είκοσι χρόνια νωρίτερα ο Βενιζελισμός συνδέθηκε με την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος, στη νέα συγκυρία η Δεξιά παρουσιάστηκε σαν θεματοφύλακας της πίστης. (βλ. Μαραντζίδης Ν., Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 142-145)

²¹⁹Προφορική συνέντευξη Κώστα Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (20015)

²²⁰Μιχαηλίδης Ι., Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες. Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης, στο Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ., (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 128-130

Η τακτική αυτή ακολουθήθηκε, καθώς στην Ελλάδα, δεδομένων γενικότερων συνθηκών, η ταξική συνειδητοποίηση των εργατών αποτελούσε γενικά μειοψηφικό φαινόμενο. Η πλειονότητα του ελληνικού λαού παρέμενε προσδεμένη στην κυρίαρχη ιδεολογία και την πολιτική τάξη που την εξέφραζε.²²¹ Στο πλαίσιο αυτής της αναζήτησης συμμαχιών, πέραν της εργατικής τάξης, επήλθε και η προσέγγιση με τους δυσαρεστημένους Εξαρχικούς, ενώ από την άλλη πλευρά οι πρόσφυγες προσδέθηκαν ακόμη περισσότερο στο κράτος, εξαιτίας των αντιθέσεων με τους γηγενείς και της αντιπαλότητας μαζί τους.²²²

Ο δεύτερος λόγος ήταν η απέχθεια των Τουρκόφωνων προς τη Σοβιετική Ένωση, η οποία είχε ιστορικές αιτιάσεις στην εποχή του ποντιακού αντάρτικου. Οι χειμαζόμενοι Έλληνες στήριζαν στο ρωσικό παράγοντα μεγάλο μέρος των ελπίδων τους για υλική και πολιτική υποστήριξη στον αγώνα τους κατά των Νεοτούρκων και για την δημιουργία του ποντιακού κράτους. Η υλική υποστήριξη των ανταρτών και η προστασία του κατεχόμενου από τα τσαρικά στρατεύματα ανατολικού Πόντου έπαψαν όταν η εξουσία πέρασε στα χέρια των μπολσεβίκων.²²³

Η θεσμική Ελλάδα υπήρξε κάθε άλλο παρά άμοιρη ευθυνών για αυτή την εξέλιξη. Προσδεμένη στο άρμα της *Εγκάρδιας Συνεννόησης* και εξαρτημένη ποικιλοτρόπως από τους δυτικούς Συμμάχους, η κυβέρνηση Βενιζέλου συμμετείχε με την αποστολή ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην εκστρατεία της Ουκρανίας. Παρά τις απότρεπτικές συμβουλές Ελλήνων διπλωματών και μπολσεβίκων αξιωματούχων και τις κρούσεις φιλίας και συνεννόησης των τελευταίων, η Ελλάδα όχι μόνο συμμετείχε στην εκστρατεία, αλλά συνέχισε να τηρεί πολιτική αδιαλλαξίας έναντι της νεοπαγούς μπολσεβίκικης εξουσίας, ακόμη και όταν οι δυτικές δυνάμεις άρχισαν να συνάπτουν σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Οι συνέπειες ήταν ολέθριες για τον παρευξέινο Ελληνισμό.²²⁴

Αντίθετα προς τους προσανατολισμούς της κυβέρνησης της Ελλάδας ήταν τα συμφέροντα των Ελλήνων του Πόντου, που είδαν τους Ρώσους ως απελευθερωτές. Φοβούμενοι την επάνοδο των Τούρκων, οι Έλληνες στήριζαν τις ελπίδες τους στις μπολσεβίκικες εξαγγελίες για τον αυτοκαθορισμό των εθνοτήτων. Η Οκτωβριανή Επανάσταση μετέβαλε τα δεδομένα των πολιτικών συσχετισμών και των σχεδιασμών για την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος.²²⁵ Την αλλαγή αυτή στο διεθνές status quo εκμεταλλεύτηκε ο Μουσταφά Κεμάλ, συμπράττοντας με τους Μπολσεβίκους. Ένισχυμένος οικονομικά, διπλωματικά και προπαντός στρατιωτικά από τους Σοβιετικούς έστρεψε τις δυνάμεις του εναντίον των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και δη στον Πόντο.²²⁶ Η συμμαχία των δύο νεοπαγών καθεστώτων υπήρξε ζωτική για την θεμελίωση τους. Για τους Κεμαλικούς ειδικά υπήρξε σωτήρια, σε μία στιγμή που η καταρρέουσα αυτοκρατορία αντιμετώπιζε πραγματικό ζήτημα επιβίωσης. Τελικά οι Κεμαλικοί κέρδισαν τον πόλεμο και ολοκλήρωσαν το σχέδιο εξόντωσης και εκδίωξης των Ελλήνων του Πόντου με την αρωγή των σοβιετικών όπλων.²²⁷

Οι αγωνιζόμενοι (πρωτίστως για την επιβίωση και δευτερευόντως για την ανεξαρτησία τους) Πόντιοι γνώριζαν για αυτές τις εξελίξεις και θεώρησαν, όχι άδικα, τους Μπολσεβίκους ως έναν εκ των βασικών υπαίτιων για την τραγωδία που

²²¹ Δάγκας Α., Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της κομμουνιστικής Διεθνούς, στο Χατζηιωσήφ Χ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος* (τόμος Β2), Αθήνα(2003), σ.159,180

²²² Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 50

²²³ Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.146

²²⁴ Φωτιάδης Κ., *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα (1991), σ.86-95

²²⁵ Φωτιάδης Κ., *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.199-214

²²⁶ Φωτιάδης Κ., *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα (1991), σ.92

²²⁷ Φωτιάδης Κ., *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.354-364

υπέστησαν.²²⁸ Την ανάμνηση της σοβιετικής ευθύνης την έφεραν μαζί τους στην Ελλάδα και την μετέδωσαν στις επόμενες γενιές μαζί με την ανάμνηση της γενοκτονίας και του ξεριζωμού. Ο κατοπινός ηγέτης του Ε.Ε.Σ., Κυριάκος Παπαδόπουλος, σε φράση που του αποδίδεται φέρεται να επέρριπτε ευθέως ευθύνες στους Σοβιετικούς για τον εξοπλισμό και την υποστήριξη των κεμαλικών έναντι του αντάρτικου σωτηρίας. Ακόμη υποστήριζε πως οι Μπολσεβίκοι συνελάμβαναν και παρέδιδαν στους Κεμαλικούς τους Πόντιους αντάρτες.²²⁹

Πράγματι, στα πλαίσια της κεμαλοσοβιετικής συμμαχίας, η σοβιετική εξουσία αντιμετώπιζε τους Ποντίους αντάρτες και δη τους καπετάνιους ως συμμορίτες (υιοθετώντας έτσι την επίσημη τουρκική ρητορική), τους συνελάμβανε και τους παρέδιδε στις τουρκικές αρχές.²³⁰ Άλλωστε η σοβιετική ηγεσία παρότι γνώριζε τις κεμαλικές εγκληματικές μεθόδους σιωπούσε προκειμένου να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα.²³¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραπάνω σοβιετικής τακτικής αποτελεί και η περίπτωση του Μιχάλαγα. Όπως αναφέρθηκε, κατά την έξοδο του από τον Πόντο ο Μιχάλαγας έπεσε στα χέρια των Σοβιετικών, που παραλίγο να τον παραδώσουν στους κεμαλικούς συμμάχους τους. Τελικά, αναφέρεται πως γλίτωσε με παρέμβαση του Έλληνα πρεσβευτή και κατάφερε να φτάσει στην Ελλάδα.²³²

Ακόμη και σήμερα οι πρόσφυγες 3^{ης} γενιάς, θυμούνται τις αφηγήσεις των προγόνων τους για τις ιστορικές ευθύνες των Σοβιετικών για το δράμα των Ελλήνων του Πόντου:

«...η Ρωσία δεν είχε βοηθήσει την Τουρκία; Πως δεν τη βοήθησε!»²³³

Στα προσφυγικά χωριά των Μπουτζακίων της Κοζάνης η εθνικιστική Ε.Κ.Α. συνάντησε έδαφος για τη δημιουργία ένοπλου πυρήνα της, λόγω της αντιπάθειας των κατοίκων της περιοχής κατά του κομμουνισμού. Ορισμένοι από αυτούς είχαν ζήσει ή υπάρξει αιχμάλωτοι στην ΕΣΣΔ. Παρόμοια ήταν και η ιστορία του πατέρα του έφεδρου ανθυπολοχαγού Θεόδωρου Σιδηρόπουλου, που πρωταγωνίστησε και έχασε τη ζωή κατά την ένοπλη αντιπαράθεση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΚΑ/Εθνικιστών, στον Αυγερινό Βοΐου. Ο Σιδηρόπουλος είχε υπό την επιρροή του τους κατοίκους της Βροντής, ορισμένοι εκ των οποίων είχαν συμπολεμήσει με τον Κουκιώτη Κυριάκο Παπαδόπουλο, διατηρώντας συγγενικές και πολιτικές επαφές με τα προσφυγικά χωριά της Κατερίνης.²³⁴

Παρόμοιες ιστορίες για τις αρνητικές εντυπώσεις και τις τραυματικές μνήμες των Πόντιων προσφύγων από τα τουρκόφωνα χωριά του Αλιάκμονα καταγράφουν και ερμηνεύουν, εν μέρει, την αντιπάθεια τους για την ΕΣΣΔ και τους κομμουνιστές:

«Αυτοί τα ζήσανε. Οι δικοί μας να φανταστείς...ο αδερφός του παππού μου ο ένας στη Ρωσία είχε πάει. Έφυγε το 12 στη Ρωσία και μετά από κει γύρισε κι ήρθε εδώ. Ηξερε. Έζησε στο πετσί του την Επανάσταση, όλα! Τραβήξαν. Ο Ελληνισμός τράβηξε πάρα πολλά απ αυτούς....»²³⁵

²²⁸Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.146

²²⁹Αγτζίδης Β., *Η γενοκτονία των Ποντίων: Το άγνωστο ελληνικό ολοκαύτωμα*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.hri.org/forum/diaspora/pontos/genkt1.html>, (17/3/2017)

²³⁰Μαραντζίδης, ο.π., σ.146

²³¹Φωτιάδης Κ., *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα(2004), σ.363

²³²Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.54

²³³Προφορική συνέντευξη Βασιλή Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

²³⁴Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 163-165

²³⁵Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να καταλήξουμε πως τα βασικά αίτια του αντικομμουνισμού των τουρκόφωνων Ποντίων κατά το Μεσοπόλεμο είχαν να κάνουν με το προσεταιρισμό (από πλευράς των κομμουνιστών) εκείνων των δυνάμεων που για τους Τουρκόφωνους αντιπροσώπευαν τον κατά περίπτωση εθνικό κίνδυνο. Πριν την έλευση στην Ελλάδα οι κομμουνιστές της ΕΣΣΔ συμμάχησαν με τους Τούρκους, τους οποίους συνέδραμαν. Συνεπώς η ΕΣΣΔ θεωρήθηκε συνυπεύθυνη για τις σφαγές, τους διωγμούς και τον εκπατρισμό τους από τον ιστορικό Πόντο. Σε δεύτερη φάση, το ΚΚΕ, ως εκπρόσωπος της ΕΣΣΔ και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος φάνηκε να αμφισβητεί όχι μόνο την εσωτερική τάξη και το κράτος, αλλά και να εκφράζει εχθρικά συμφέροντα ως προς το εδαφικό status στη βόρεια Ελλάδα. Η μνήμη του ξεριζωμού ήταν ακόμα νωπή και δεδομένη λόγω του βιώματος. Όσο για το φόβο μιας νέας προσφυγιάς εξαιτίας της βουλγαρικής κατοχής και των διωγμών δεν ήταν καθόλου αφηρημένος. Οι Βουλγαροπρόσφυγες που κατέφταναν από την ανατολική Μακεδονία έκαναν το φάσμα ενός νέο εκπατρισμού και μιας νέας προσφυγιάς να μοιάζει πολύ πιθανό και κοντινό.

Όταν λοιπόν (λιγότερο από δύο δεκαετίες μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία), το ΕΑΜ (με τη συμμετοχή του ΚΚΕ) εμφανίστηκε στο πεδίο, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι είχαν ήδη το ιστορικό βίωμα ως υπόβαθρο, πάνω στο οποίο πάτησε η αντικομμουνιστική προπαγάνδα και σε συνδυασμό με τη νέα συγκυρία και το γενικότερο ιδεολογικό, πολιτισμικό και κοινωνικό χάσμα που τους χώριζε από την Αριστερά δεν δυσκολεύτηκαν να εναντιωθούν έμπρακτα στον ΕΛΑΣ ειδικότερα από τη στιγμή που ο τελευταίος σκλήρυνε τη στάση του απέναντι τους. Ο τουρκόφωνος θύλακας της Πιερίας (αργότερα και της Κοζάνης) με φυσικό ηγέτη τον Κυριάκο Παπαδόπουλο (Κισά Μπατζάκ), πρωταγωνίστησε με ενθουσιασμό στην πρωτοπόρα εμφάνιση ένοπλων εθνικιστών από τα τέλη του 1942 και επίσημα λίγο αργότερα, κατά την προσπάθεια δημιουργίας αντίπαλου δέους απέναντι στον αναδυόμενο ΕΛΑΣ.²³⁶

8. Εθνοτική ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων

Συμβολική θέση μέσα στη συλλογική μνήμη των τουρκόφωνων Ποντίων απέκτησαν πρόσωπα που αναδείχτηκαν ως τοπικές ελίτ, λόγω της δράσης που ανέπτυξαν με τη συμμετοχή τους στο ποντιακό αντάρτικο για να εξασφαλίσουν και να προστατέψουν τα μέλη της κοινότητας τους. Όσοι από αυτούς δεν κατάφεραν να επιβιώσουν, σύντομα πέρασαν στο πάνθεον των ηρώων του Πόντου. Πρώτος ανάμεσα τους υπήρξε ο πλέον θρυλικός και αναγνωρίσιμος (μέχρι και σήμερα) καπετάνιος, ο φημισμένος Κοτζιά Αναστάς, ο οποίος πεθαίνοντας μάλιστα σε νεαρή ηλικία, μυθοποιήθηκε αμέσως.²³⁷

Οι υπόλοιποι, όσοι κατάφεραν να επιζήσουν και να συνεχίσουν τη ζωή τους ως πρόσφυγες στην Ελλάδα, αναδείχτηκαν σε εξέχουσες μορφές των κοινοτήτων τους ή διατήρησαν την ήδη προνομιακή τους θέση, ως τοπική ελίτ. Ο Μιχάλαγας ήταν μία από αυτές τις μορφές. Παρομοίως δύο άλλοι από τους οπλαρχηγούς του Ε.Ε.Σ., ο Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισά Μπατζάκ) και ο Λάζαρος Αβραμίδης (Λαζίκ) είχαν υπάρξει φημισμένοι οπλαρχηγοί του Πόντου. Η ανάδειξη τους σε τοπική ελίτ προέκυψε μέσα σε συνθήκες οξυμμένης κρίσης. Η απειλή για την επιβίωση του πληθυσμού, με δεδομένη την εκπόρευση της από το ίδιο το κράτος και τους θεσμούς γέννησε την ανάγκη να στηριχτούν σε μια ηγεσία/ελίτ που μπορούσαν να εμπιστευτούν και ήταν ικανή να εγγυηθεί την ασφάλεια τους. Η συσπείρωση γύρω

²³⁶Καλλιανιώτης Α. ο.π., σ. 152-153

²³⁷Ψαθάς, Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (1966), σ. 380, 464

από αυτούς τους ηγέτες μέσα σε αυτές τις συνθήκες αύξησε την επιρροή και το κύρος αυτών των προσωπικοτήτων και παράλληλα την ευπείθεια και την εμπιστοσύνη των πληθυσμών. Έτσι οι τοπικές αυτές ελίτ απέκτησαν την δυνατότητα να κινητοποιούν την εθνοτική ομάδα και να μπορούν να τη μετατρέψουν σε ένοπλο σώμα όταν χρειάστηκε. Πολλές φορές μάλιστα οι καπετάνιοι επιβάλλονταν με τον φόβο που προκαλούσαν, παρά με το σεβασμό που ενέπνεαν. Αυτό σε συνδυασμό με την επιβολή τους πάνω σε μια κοινότητα με έντονα τα στοιχεία των σχέσεων συγγένειας και την πατριαρχική και ιεραρχική δομή της οικογένειας καθιέρωσε τις ελίτ και τις επέτρεψε να επιβληθούν.²³⁸ Αυτές οι κινητοποιητικές δυνατότητες και ικανότητες επανατέθηκαν σε λειτουργία όταν διαμορφώθηκαν εκ νέου καταστάσεις απουσίας του κράτους και έντονης απειλής για τις κοινότητες των τουρκόφωνων δυτικοπόντιων προσφύγων.

Ενδεικτική της υποταγής και της τυφλής υπακοής στους καπετάνιους είναι η αγοραία αλλά χαρακτηριστική φράση από συνέντευξη με κάτοικο των Λευκάρων:

«Εδώ ότι έλεγαν οι καπεταναίοι γινόταν. Άμα έλεγε ο καπετάνιος εδώ θα χέζεις, εκεί χέζανε. Μετά άμα τους έλεγε φάτε τα, τα τρώγανε.»²³⁹

Ο ρόλος που έπαιξαν οι ηγετικές ελίτ των ελληνικών κοινοτήτων του δυτικού Πόντου στην κινητοποίηση αυτών των πληθυσμών κατά την περίοδο της Κατοχής υπήρξε καθοριστικής σημασίας. Ξεκινώντας από την οργάνωση τους σε στρατιωτικά τμήματα, στα πρότυπα του ποντιακού αντάρτικου σωτηρίας και φτάνοντας μέχρι της ανοιχτή και αιματηρή ρήξη με το εαμικό κίνημα και δη με τον ΕΛΑΣ σε ανοιχτή συνεργασία με το γερμανικό στρατό κατοχής, οι άνθρωποι που ηγήθηκαν των τουρκόφωνων ποντιακών κοινοτήτων καθόρισαν (σε συνδυασμό με τις συνθήκες που γέννησε η κατοχική συγκυρία ή εκμεταλλευόμενοι αυτές) με τις επιλογές τους τον πολιτικό προσανατολισμό και το μέλλον των τουρκόφωνων Ποντίων. Πολιτικοποιώντας τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της εθνοτικής ομάδας στην οποία ανήκαν, οι ελίτ αυτές άλλαξαν ριζικά τον πολιτικό προσανατολισμό των φιλελεύθερων, ως επί το πλείστον, δυτικοποντίων προσφύγων. Αξιοποιώντας τις υπάρχουσες σχέσεις πατρωνίας, παρέχοντας εγγυήσεις για τη ζωή και την ασφάλεια τους και υποκαθιστώντας το κράτος συσπείρωσαν και κατεύθυναν τους Τουρκόφωνους. Η σημασία αυτής της ελίτ αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι δεν έχουν όλες οι ηγετικές ομάδες τις ίδιες ικανότητες κινητοποίησης και εκπροσώπησης ολόκληρων πληθυσμών.²⁴⁰ Ένα από τα πρόσωπα που αναδείχθηκαν και διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην κρίσιμη ιστορική περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου υπήρξε ο αρχηγός των αντικομμουνιστών (τουρκόφωνων αλλά και ελληνόφωνων Ποντίων) της δυτικής Μακεδονίας, Μιχάλαγας.

Το κύρος του εκπορευόμενο από την κοινωνική και οικονομική του ισχύ, αλλά και τις πανθομολογούμενες ηγετικές και διπλωματικές δεξιότητες του, τον ανέδειξε ως αρχηγό των τουρκόφωνων Ποντίων και των πανταχόθεν αντικομμουνιστών της δυτικής Μακεδονίας. Το κύρος αυτό ήταν που τον επέβαλλε ως πρώτο μεταξύ των διαφόρων μικρότερων καπετάνιων και οπλαρχηγών, των οποίων η εξουσία είχε συνήθως τοπική και (κυρίως ή και αποκλειστικά) εθνοτική εμβέλεια. Τα πρόσωπα αυτά απολάμβαναν ιδιαίτερη εκτίμηση από τους συγχωριανούς τους. Τέτοιοι μικρότεροι καπετάνιοι υπήρξαν ο Κοτζιά Εστάθ από τα Ίμερα, ο Μιχάλης Πεχλιβανίδης

²³⁸Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 30-31,83,110-118

²³⁹Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη(2016)

²⁴⁰Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 24-32

από τη Σκάφη, ο Πρόδρομος Γεωργιάδης από το Βαθύλακκο Παντελής Κυριακόπουλος από τα Μελίσσια²⁴¹ και ο Αχιλλέας Τριανταφυλλίδης από την Κοιλάδα.²⁴²

9. Μιχάλαγας

Ο μιλλέτπασης των τουρκόφωνων Ποντίων της δυτικής Μακεδονίας

«*Αρχηγός στο ΠΑ(γ)Ο ήτανε ο Μιχάλαγας*»²⁴³

Ο Μιχάλαγας, κατά κόσμον Μιχάλης Παπαδόπουλος, υπήρξε μια ιστορική προσωπικότητα, της οποίας της ίχνη εντοπίζονται συχνά στα όρια του μύθου. Ο θρυλικός αρχηγός των *Παοτζήδων* αποτέλεσε μια προσωπικότητα που, αν μη τι άλλο, καθόρισε με την παρουσία του τις εξελίξεις σε μία κρίσιμη εποχή και επέδρασε καταλυτικά στην δρομολόγηση της εμπλοκής των τουρκόφωνων Ποντίων του Ανατολικού Τσιαρτσιαμπά (και της δυτικής Μακεδονίας εν γένει) στην ενδοελληνική κατοχική σύγκρουση. Οι πληροφορίες γύρω από το πρόσωπο του Μιχάλαγα είναι συγκεχυμένες και ενίοτε αντικρουόμενες, αρχής γενομένης από τον τόπο καταγωγής και φτάνοντας μέχρι τα αίτια και τον τρόπο θανάτου του. Αυτό εν μέρει οφείλεται στην αναγωγή του σε θρύλο από τους τουρκόφωνους Ποντίους (και όχι μόνο από αυτούς), των οποίων αποτέλεσε ηγετική μορφή, στα χρόνια της Κατοχής και του Μεσοπολέμου αλλά και νωρίτερα από τα χρόνια του ποντιακού αντάρτικου.

Ο Μιχάλαγας γεννήθηκε στο χωριό Φερίζ Νταγ ή Χερίζ Νταγ της επαρχίας Έρπαα, στην περιοχή μεταξύ Αμάσειας και Σαμψούντας, στο δυτικό Πόντο. Επρόκειτο για ένα ορεινό χωριό, χτισμένο σε πλαγιά με πυκνή δασώδη βλάστηση. Ο οικισμός είχε δημιουργηθεί από ορθόδοξους Έλληνες που κατέφυγαν κατά κύματα στην περιοχή για να γλιτώσουν από την οθωμανική καταπίεση και τον επαπειλούμενο εξισλαμισμό. Οι κάτοικοι προήλθαν από διάφορες περιοχές του Πόντου: Σαμψούντα, Αμάσεια, Κάβζα, Καβάκ, αλλά και από πιο μακρινές, όπως τη Σεβάστεια ή ακόμη την Τραπεζούντα και την Αργυρούπολη. Το χωριό υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Μητρόπολης Αμάσειας.²⁴⁴

Ο ανεψιός του Μιχάλαγα, Κώστα Ν., πρόσφυγας δεύτερης γενιάς που γεννήθηκε και ζει στο Βατόλακκο Γρεβενών, αναφέρει πως:

«*Η καταγωγή του είναι απ τη Σεβάστεια, χωριό Φερζίνταγα.*»²⁴⁵

Το γεγονός πως το χωριό αποτελούνταν από πληθυσμούς με καταγωγή από διάφορες περιοχές του Πόντου εξηγεί ενδεχομένως την αναφορά που κάνει ο ανεψιός του Μιχάλαγα όσον αφορά την καταγωγή του τελευταίου από τη Σεβάστεια, εννοώντας πιθανά την απώτερη προέλευση της οικογένειας. Η αναφορά ωστόσο στο όνομα του χωριού είναι σωστή, αν και το Φερίζ Νταγ δεν βρίσκεται στη Σεβάστεια, αλλά στην Έρπαα, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Παρόμοια αναφορά γίνεται και από τον Θ. Καλλιανιώτη, ο οποίος αναφέρει ως τόπο καταγωγής του Μιχάλαγα την Έρπαα, σε υποσημείωση του όμως κάνει λόγο για *σοβαρή πηγή, μάλλον την αληθέστερη* κατά την οποία ο Μιχάλαγας γεννήθηκε στη

²⁴¹Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο Εμφύλιος στη δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 229 &

²⁴²Τριανταφυλλίδης Α., Από τη δράση της ΠΑΟ στην περιοχή της Κοζάνης, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 241

²⁴³Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη(2016)

²⁴⁴Σταμπουλίδης Α.Α., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015) ,σ.53,79-82

²⁴⁵Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

Σεβάστεια το 1901.²⁴⁶ Σύμφωνα με άλλη εκδοχή που ανεβάζει την ηλικία του κατά 13 χρόνια, γεννήθηκε το 1888.²⁴⁷ Πάντως η προφορική μαρτυρία του ανεπιού του τοποθετεί την ηλικία του κάπου ανάμεσα στις δύο προαναφερθείσες εκδοχές, καθώς σημειώνει πως όταν ο Μιχάλαγας έφτασε στη Μακεδονία

«θα ήταν 25 χρονών και παραπάνω...»²⁴⁸

Ο εύπορος πατέρας του δολοφονήθηκε από τους Τούρκους²⁴⁹, εξαιτίας της αντάρτικης του δράσης.²⁵⁰ Άλλωστε το χωριό βρισκόταν εντός της γεωγραφικής περιοχής όπου αναπτύχθηκε το αντάρτικο σωτηρίας (Ερπαα), αλλά και σε γεωγραφική θέση (ορεινή και δασώδη) που επέτρεπε την διεξαγωγή ανταρτοπόλεμου. Το χωριό ήταν ακραιφνώς ελληνικό και όλοι οι κάτοικοι του θρησκευόμενοι ορθόδοξοι.²⁵¹

Όπως συνέβη σε τόσες και τόσες περιοχές του δυτικού Πόντου, έτσι και στο χωριό του Μιχάλαγα η μαζική εξόντωση των Ελλήνων ώθησε τους ανθρώπους στο να δημιουργήσουν ένοπλα σώματα για να προστατευτούν:

«Εκεί αυτοί πολέμησαν επί 2 χρόνια στα βουνά. Ξέρω καλά! Ομολογούσαν οι γονείς μας. 3 χωριά ήταν εκεί. Ήταν όλοι χριστιανοί. Ένα χωριό, όλους τους ρίζανε στα πηγάδια. Όλο το χωριό το ρίζανε στα πηγάδια! Δε χωρούσαν στα πηγάδια, με τις πέτρες βουλώσανε. Και μετά και τους άλλους τους ρίζανε από ένα γκρεμό. Ομολογούσαν από εκεί, γλίτωσαν άνθρωποι. Κι έτσι βγήκανε στα βουνά.»²⁵²

Παλαιότερη μαρτυρία από επιζήσαντα κάτοικο του Φερίζ Νταγ αναφέρει πως από τις 300 οικογένειες, ήτοι 2.000 άτομα, του χωριού επέζησαν και έφτασαν στην Ελλάδα περί τα 150.²⁵³

Αναφέρεται πως ο Μιχάλαγας ανέπτυξε αντάρτικη δράση, όπως ο πατέρας του Ιστύλ αγάς* και πολέμησε εναντίον των Τούρκων, αναδεικνυόμενος σε ένδοξο καπετάνιο με μοναδικά στρατηγικά προτερήματα και σπουδαία δράση, σύμφωνα με τον Βατολακκιώτη Α.Λ. Σταμπουλίδη.²⁵⁴ Οι ηγετικές του ικανότητες ήταν αδιαμφισβήτητες και αναντίρρητες ακόμη και από τους εχθρούς του.²⁵⁵ Όπως συνέβαινε με όλες τις αντάρτικες ομάδες και τους καπετάνιους έτσι κι ο Μιχάλαγας ανέπτυξε τοπική δράση:

«Εκεί ήταν. Πολέμησε με τους χωριανούς τους.. Ήταν δραστήριος κι εκεί.»²⁵⁶

Πράγματι το όνομα του Μιχαήλ Παπαδόπουλου ή Μιχάλαγα συγκαταλέγεται ανάμεσα σε εκείνα των άλλων μεγάλων οπλαρχηγών του δυτικού Πόντου, όπως του Κισά Μπατζάκ, και του Λαζίκ²⁵⁷.

²⁴⁶Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 232,285

²⁴⁷Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.53

²⁴⁸Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

²⁴⁹Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.120 & Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.232

²⁵⁰Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.53

²⁵¹Ο.π., σ.81,83

²⁵²Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

²⁵³Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.81

*Προφανώς δεν πρόκειται για τον φημισμένο Στυλιανό Κοσμίδη, καθότι όπως αναφέρει και ο Σταμπουλίδης Α.Λ., το επώνυμο του πατέρα του Μιχάλαγα ήταν Παπαδόπουλος. Η οικογένεια Παπαδόπουλου αναφέρεται ως μια από τις διαπρεπέστερες οικογένειες του Φερίζ Νταγ (Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι Ρίζες Μας*, Αθήνα(2015), σ.53, 82)

²⁵⁴Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.81, 472-477

²⁵⁵Κολιόπουλος Ι., *Λειψασία Φρονιμάτων*, Θεσσαλονίκη (1996), β' έκδοση, σ.80

²⁵⁶Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

²⁵⁷Φωτιάδης Κ., Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004), σ.158

Έχει ήδη αναφερθεί ως ένας από τους πρώτους που ενήργησαν εκ μέρους των Ποντίων ανταρτών για την επίτευξη συμβιβασμού και ανακωχής με το Λίβα πασά. Η επιτυχής κατάληξη των διαπραγματεύσεων επήλθε χάρη στις διπλωματικές ικανότητες που του αποδίδονται, πέραν των άλλων στρατιωτικών και ρητορικών.

«Ο Μιχάλαγας ήξερε γράμματα! Είχε γλώσσα, ούτε εσύ έχεις, ούτε εγώ. Και τα τουρκικά μιλούσε και τα ελληνικά μιλούσε. Όταν έβγαζε λόγο όλος ο κόσμος πάγωνε.»²⁵⁸

Η αναντίρρητη ευφυΐα και οι αποδεδειγμένες διπλωματικές δεξιότητες του Μιχάλαγα δημιουργούσαν στους απλοϊκούς και αγράμματους χωρικούς την εντύπωση ενός μορφωμένου ανθρώπου, ενώ στην πράξη και ο ίδιος ήταν αγράμματος²⁵⁹, καθώς αγνοούσε σχεδόν πλήρως τη γραπτή ελληνική.²⁶⁰

Παρά τα παραπάνω και την καταγραφή μαρτυριών από συγγενείς και συντοπίτες του, που τον γνώρισαν προσωπικά, υπάρχουν απόψεις που αμφισβητούν την αντάρτικη δράση τόσο του πατέρα του, όσο και του ίδιου του Μιχάλαγα, επικαλούμενες κυρίως την έλλειψη επαρκών αποδεικτικών στοιχείων.²⁶¹

Χαρακτηρίζεται ακόμα σαν άνθρωπος με σπάνια ανθρωπιστικά αισθήματα. Δραστηριοποιήθηκε για την διάσωση κα έξοδο προς την Ελλάδα των καταδιωκόμενων συντοπιτών του και αναδείχτηκε έτσι σε ήρωα και σωτήρα τους. Ακόμη μέχρι σήμερα οι συντοπίτες και οι συγχωριανοί του, κουβαλώντας τις τραυματικές μνήμες της Γενοκτονίας και του ξεριζωμού που υπέστησαν, τιμούν τη μνήμη του αναγνωρίζοντας τον *ανιδιοτελή και άξιο μυλλέτπαση* (εθνάρχη) τους. Η ανθρωπιά και η ευαισθησία του φαίνονται όχι τόσο από την δραστηριοποίηση του υπέρ των ομοεθνών του, αλλά από τη στάση του έναντι των μουσουλμάνων αμάχων και γυναικόπαιδων, τα οποία λέγεται πως ποτέ δεν έβλαψε. Για το λόγο αυτό παρά την επίμονη και σχεδιασμένη καταδίωξη του από τις τουρκικές αρχές, είχε κερδίσει το σεβασμό τους.²⁶²

Την καλή εικόνα του Μιχάλαγα, ως ανθρωπιστή και καλού χαρακτήρα, αλλά και ανθρώπου με ικανότητες και προσωπικότητα, συμπληρώνουν και ενισχύουν τα λεγόμενα ανθρώπων που βρέθηκαν στην αντίπαλη πλευρά και δέχθηκαν τη βία των οπλιτών του Ε.Ε.Σ., όπως ο Πρόδρομος Κ., Καππαδόκης από το Βαθύλακκο (κέντρο των *Παοτζήδων* και του Μιχάλαγα), ο οποίος έζησε τα γεγονότα ως παιδί. Ζώντας στο Βαθύλακκο υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων και αναφέρεται στο Μιχάλαγα ως ένα καλό και έξυπνο άνθρωπο:

«Ο Μιχάλαγας δεν ήτανε κακός άνθρωπος. Ο Μιχάλαγας ήτανε, να μη λέμε...Είχε μυαλό.»²⁶³

Η ανάμνηση της δράσης του Μιχάλαγα στο αντάρτικο σωτηρίας, αλλά και στη διάσωση των προσφύγων συγχωριανών του, τον συνόδεψαν με τον ερχομό του στην Ελλάδα και φαίνεται πως αποτέλεσε το βασικό λόγο της μυθοποίησης και της αναγωγής τους σε σύμβολο, αλλά και σε φυσικό ηγέτη της κοινότητας του. Άλλωστε δεν ήταν ο μόνος καπετάνιος/αντάρτης που πέρασε στη σφαίρα του θρύλου, φημίστηκε, τραγουδήθηκε και αναδείχτηκε σε ηγέτη της κοινότητας του. Το ίδιο συνέβη με τόσους άλλους, όπως και τον έτερο αντάρτη και κατοπινό, ηγέτη του

²⁵⁸ Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2017)

²⁵⁹ Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1944, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 230

²⁶⁰ Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 240

²⁶¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.158

²⁶² Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ.53-55

²⁶³ Προφορική συνέντευξη Πρόδρομου Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

Ε.Ε.Σ., Κυριάκο Παπαδόπουλο. Ήταν τυπικό γνώρισμα των τουρκόφωνων ποντιακών κοινοτήτων ότι όποιος είχε κάνει αντάρτης ή προερχόταν από οικογένεια ανταρτών είχε τον πρώτο λόγο, κυρίως στις κρίσιμες στιγμές.²⁶⁴ Αυτό το τυπικό τους γνώρισμα θα χρησιμοποιήσουν για να κινητοποιήσουν τους συντοπίτες τους, οι τουρκόφωνες ελίτ, κατά την αντιπαράθεση με τον ΕΛΑΣ.

Εκτός από τους συντοπίτες του στον Πόντο που τον αναγνώριζαν ως ηγέτη και προστάτη τους, η φήμη του Μιχάλαγα παραμένει ακόμα και σήμερα ζωντανή ανάμεσα στους τουρκόφωνους Ποντίους, ακόμη και τρίτης γενιάς, που δεν βίωσαν την προσφυγιά, αλλά ούτε και την Κατοχή ή τον Εμφύλιο. Ενδεικτική η μαρτυρία του Νίκου Β., από τα Λεύκαρα, συγγενή και απόγονου οπλιτών του Ε.Ε.Σ. από τα Λεύκαρα και τη Σκάφη:

«Αφού ήτανε από δω! Αυτοί από κει ήταν μαζί. Στον Πόντο ήταν καπετάνιος. Ο Μιχάλαγας ήτανε φοβερός πολεμιστής. Εκεί την τελευταία νίκη που καναν συνθήκη με τους Τούρκους, ο Μιχάλαγας ήταν αιτία που κέρδισαν εκεί... Οι δικοί μας, οι Σκαφιώτες ήτανε στο βουνό μαζί.»²⁶⁵

Η συγκεκριμένη μαρτυρία είναι χαρακτηριστική για δύο λόγους. Πρώτον καταδεικνύει με ξεκάθαρο τρόπο το πώς η εμπειρία του αντάρτικου σωτηρίας υπήρξε καθοριστική για την ταυτότητα και τον αυτοπροσδιορισμό των τουρκόφωνων Ποντίων, αναδεικνύοντας σε ηγέτες και ήρωες τις εξέχουσες μορφές αυτού του αγώνα και δεύτερον γιατί δείχνει το δέσιμο και την εσωτερική συνοχή που απέκτησε η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα με τις ελίτ, που αναδείχτηκαν στο εσωτερικό της μέσα από αυτή την εμπειρία. Οι αναμνήσεις του συλλογικού παρελθόντος της ομάδας λειτουργούν σαν ηθικές αναφορές και δεσμεύσεις της, καθώς μεγαλύτερη σημασία από τα ίδια τα γεγονότα (γενοκτονία, αντάρτικο σωτηρίας, ξεριζωμός) αποκτά η απήχηση τους επάνω στους πληθυσμούς. Η συλλογική μνήμη, ειδικά για τους πρόσφυγες, αποτέλεσε θεμέλιο λίθο για τη διατήρηση της ταυτότητας τους, την ανασύσταση και την επιβίωση των κοινοτήτων τους.²⁶⁶

Κατά την έξοδο των ανταρτών από τον Πόντο, ο Μιχάλαγας πέρασε από τη Σαμψούντα στη Ρωσία. Εκεί αναφέρεται πως συνελήφθη από τους Μπολσεβίκους, οι οποίοι ήθελαν να τον παραδώσουν στους Τούρκους.²⁶⁷ Είναι γνωστό πως ο Λένιν, την περίοδο εκείνη, διατηρούσαν φιλικές και συμμαχικές σχέσεις με τον Κεμάλ.

Φτάνοντας στη δυτική Μακεδονία εγκαταστάθηκε στο Βατόλακκο Γρεβενών.²⁶⁸ Δεν έμεινε όμως για πολύ εκεί. Σύντομα ο δραστήριο Μιχάλαγας ανέπτυξε εμπορική δραστηριότητα και αναδείχτηκε σε τοπικό κοινωνικό και οικονομικό παράγοντα, αλλά και σε πάτρωνα των τουρκόφωνων Ποντίων της Κοζάνης και των Γρεβενών.²⁶⁹

«Ήρθε εγκαταστάθηκε εδώ ο Μιχάλαγας. Αλλά δεν κάθισε. Κάνα χρόνο κάθισε, έλεγε η μάνα μου. Και έφυγε στην Κοζάνη. Από κει έγινε ζωέμπορας και κατέβηκε στα Σέρβια.»²⁷⁰

Πριν εγκατασταθεί στα Σέρβια, διέμεινε για κάποιο διάστημα στα Λεύκαρα²⁷¹. Στο ίδιο χωριό κατέφυγε και πάλι με την οικογένεια του, μετά την πυρπόληση των

²⁶⁴ Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων...* σ.247-249 & Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.80-83

²⁶⁵ Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁶⁶ Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.26-30

²⁶⁷ Σταμπουλίδης Α.Α., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ. 54

²⁶⁸ Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.234

²⁶⁹ Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121

²⁷⁰ Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁷¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.157

Σερβίων από τους Ιταλούς, το Μάρτιο του 1943.²⁷² Το γεγονός της διπλής εγκατάστασης στο εν λόγω χωριό συνέβαλε σίγουρα και επέτεινε τη σύσφιξη των σχέσεων του με το συγκεκριμένο χωριό και τους κατοίκους του, όπως τον Βασίλη Δ. ή Κοντίλη, έναν από τους υπαρχηγούς του ΕΕΣ στα Λεύκαρα.

«...τον ξέρω το Μιχάλαγα, θείος μας ήταν κιόλας. Όταν έλεγε Βασίλη μου, άλλο τίποτα δεν έλεγε, τον μπαμπά μου.»²⁷³

Η μυθοποίηση των εκπροσώπων της εθνοτικής ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων και συγκεκριμένα στην περίπτωση μας, του Μιχάλαγα καταδεικνύεται και από το γεγονός της διεκδίκησης του ως συντοπίτη ή ακόμη και συγγενούς από όλους τους τουρκόφωνους Πόντιους των χωριών του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά. Ποικίλουν οι περιπτώσεις μαρτυριών(αντικρουόμενων συχνά μεταξύ τους) που αναφέρουν, πως ο Μιχάλαγας είχε εγκατασταθεί στο ένα ή στο άλλο χωριό. Αυτό προκύπτει αφενός από το γεγονός ότι ο υπερδραστήριος Μιχάλης Παπαδόπουλος κινούνταν στην ευρύτερη περιοχή Γρεβενών-Κοζάνης και στα παραποτάμια προσφυγικά χωριά του Αλιάκμονα συνάπτοντας και διατηρώντας σχέσεις με πολλούς από τους κατοίκους τους, αφετέρου λόγω των υπαρκτών διευρυμένων συγγενικών και οικογενειακών δεσμών που χαρακτηρίζουν την κοινότητα των τουρκόφωνων Ποντίων, μέσω των οποίων όλοι συνδέονται λίγο πολύ μεταξύ τους με άμεσες ή έμμεσες συγγένειες (εξ αίματος ή εξ αγχιστείας).

Η ύπαρξη και λειτουργία των συγγενικών δικτύων και των εθνοτικών δεσμών (που είχε δημιουργηθεί από τις συνθήκες διαβίωσης στον ιστορικό Πόντο και συνδέονταν με μία ευρύτερη παράδοση και ένα σύνολο αρχών και ηθών) διέτρεχαν ολόκληρη τη Μακεδονία και αξιοποιήθηκαν για την κινητοποίηση του τουρκόφωνου ποντιακού στοιχείου. Εν τέλει οι δεσμοί συγγένειας αποτέλεσαν τη βάση συγκρότησης των ένοπλων σωμάτων, πολλά εκ των οποίων στην αρχή δεν ήταν άλλο παρά διευρυμένες οικογένειες.²⁷⁴ Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν είναι εύλογο το φαινόμενο της διεκδίκησης του Μιχάλαγα από όλους σχεδόν τους τουρκόφωνους Πόντιους της περιοχής, των οποίων αποτέλεσε κεφαλή. Αυτή η διεκδίκηση του Μιχάλαγα ως «δικού τους» προκύπτει από την αίγλη που τον περιέβαλε, ως ηγέτη και εκφραστή των τουρκόφωνων Ποντίων.

«Κι αυτόν τον διεκδικούν πολλοί. Άλλοι λέν είναι απ τη Σκάφη, άλλοι απ τα Σέρβια, άλλοι απ τα Ίμερα. Τέλος πάντων μου φαίνεται είναι απ τα Σέρβια...»²⁷⁵

Αναφέρεται γενικά πως ασχολήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία με το εμπόριο (κυρίως) ζώων. Η συμπεριφορά του απέναντι στους συναλλασσόμενους μαζί του χωρικούς υπήρξε υποδειγματική, ενώ απέκτησε τη φήμη του φιλάνθρωπου προς τους πένητες. Παράλληλα ασχολήθηκε με τα δημόσια έργα, βρίσκοντας θέσεις εργασίας σε πρόσφυγες χωρικούς. Μέσα από αυτές του τις ενασχολήσεις, θα πρέπει να γνωρίστηκε και με τον εργολάβο και πρωτοπόρο του ΕΑΜ στην Κοζάνη, Μιχάλη Σουμελίδη, Πόντιο πρόσφυγα εκ Καυκάσου. Όταν ξεκίνησε η Κατοχή, ο Μιχάλαγας ανήκε ήδη στην τοπική ελίτ. Αναδειχθείς σε κοινωνικό παράγοντα της περιοχής, και συνεχίζοντας να αποτελεί εξέχουσα μορφή και πάτρωνα της κοινότητας των τουρκόφωνων Ποντίων απέκτησε τις προϋποθέσεις μετατροπής της οικονομικής του δύναμης και της κοινωνικής του επιρροής σε πολιτική ισχύ, υπό τις κατάλληλες

²⁷²Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 235

²⁷³Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη(2016)

²⁷⁴Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.115-116

²⁷⁵Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

συνθήκες.²⁷⁶ Αυτές τις συνθήκες ήρθε να διαμορφώσει η συγκυρία της Κατοχής. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ιωάννης Κολιόπουλος, ο Μιχάλαγας, ευνοημένος από τις συγκυρίες αυτές, εάν είχε αποφύγει την απροκάλυπτη και μονομερή συνεργασία με τους Γερμανούς θα είχε κάλλιστα αναδειχθεί σε εξέχουσα προσωπικότητα της όλης περιοχής.²⁷⁷

Ο Μιχάλαγας ως χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της τοπικής επαρχιακής ελίτ αποτέλεσε μέρος μίας δραστήριας και φιλόδοξης κοινωνικής ομάδας που αρχικά σε τοπικό και εν συνεχεία σε εθνικό-πανελλαδικό επίπεδο εξέφρασαν και δρομολόγησαν κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που συνέβαλαν στον επαναπροσδιορισμό και επανεκκίνηση του νεοελληνικού κράτους και των νέων προσανατολισμών του. Πολλοί από αυτούς τους τοπικούς παράγοντες έπαιξαν ρόλο στην οργάνωση και στήριξη του πληθυσμού στις δύσκολες συγκυρίες της Κατοχής, ανασυστήνοντας ή υποκαθιστώντας μηχανισμούς του ανύπαρκτου επίσημου κράτους. Οι ελίτ αυτές αναδείχθηκαν σε εκφραστές των τοπικών κοινωνιών σε μία εποχή που κάθε άλλος θεσμός κατέρρεε. Πολιτική έκφραση αυτών των δυνάμεων αποτέλεσε το ΕΑΜ.²⁷⁸ Αυτή η διαδικασία είναι που θα φέρει -έστω προσωρινά- τον Μιχάλαγα κοντά στην οργάνωση αυτή.

Την ιδιότητα του ως έμπορου επιβεβαιώνουν κι άλλες πρωτογενείς πηγές, όπως η μαρτυρία του Θόδωρου Κ. από τους Καππαδόκες του Βαθυλάκκου που συμμετείχαν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και υπήρξαν στην αντίπαλη προς τον Μιχάλαγα πλευρά:

«Αυτός ήτανε τσαμπάζης. Είναι τούρκικη λέξη. Αγοράζει και πουλάει, αλλά κάνει και τράμπα. Αλλαγή δηλαδή. Σου δινε ένα ζώο, του δινες εσύ άλλο. Αυτός έφτιανε μαύρη αγορά. Μάζευε από δω τις αγελάδες, τα βόδια, τα πήγαινε στη Λάρισα. Τα φόρτωνε στο τρένο και έπαιρνε λίρα. Δεν έπαιρνε χρήμα. Διότι το χρήμα τότε ήταν άχρηστο. Έδινες πόσα εκατομμύρια να αγοράσεις μια κότα!»²⁷⁹

Η συγκεκριμένη μαρτυρία μεταφέρει και μια επιπλέον πληροφορία για επέκταση των δραστηριοτήτων του Μιχάλαγα στην Κατοχή. Την ίδια πληροφορία μεταφέρει και άλλη εαμική πηγή. Αυτή την φορά πρόκειται για έναν από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων της Αντίστασης, του Αλέκου Σακαλή, σύμφωνα με τον οποίο ο Μιχάλαγας χαρακτηρίζεται ως άνθρωπος του συμφέροντος που αγόραζε ζώα σε χαμηλές τιμές για να μεταπουλά στους Γερμανούς στη μέγιστη δυνατή τιμή.²⁸⁰

Αλλά και από την πλευρά των λεγόμενων *Παοτζήδων* (Ε.Ε.Σ.) έχει καταγραφεί σχετική μαρτυρία για ενασχόληση του με τη μαύρη αγορά, καταδεικνύοντας πως δεν επρόκειτο για διαβολή στα πλαίσια της αντίπαλης προπαγάνδας:

«...στη Λάρισα και τα πουλούσε, μαύρη αγορά τότε.»²⁸¹

Υπάρχουν και άλλες πηγές που αναφέρουν πως ο Μιχάλαγας είχε οικονομικές δοσοληψίες (για την αγορά αλόγων) με τους Γερμανούς, καθώς και ότι την εποχή του

²⁷⁶Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 232-233. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.100. Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121

²⁷⁷Κολιόπουλος Ι., *Λειλασία Φρονημάτων*, Θεσσαλονίκη (1996), β' έκδοση, σ.80

²⁷⁸Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*(τόμος 1), Αθήνα (2000), σ. 56-57

²⁷⁹Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

²⁸⁰Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.166

²⁸¹Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Β. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

μεγάλου λιμού είχε συγκεντρώσει στα χέρια του μεγάλες ποσότητες από τρόφιμα.²⁸² Τα στοιχεία αυτά έρχονται να ενισχύσουν την άποψη για την διεξαγωγή μαύρης αγοράς, φαινομένου άλλωστε ιδιαίτερα διαδεδομένου στα χρόνια της Κατοχής που δεν ήταν παρά μία από τις φανερές πτυχές της οικονομικής δραστηριοποίησης στις συνθήκες που δημιούργησε η συγκυρία.²⁸³ Η σιτοδεία που προέκυψε λόγω της Κατοχής, ειδικά κατά το πρώτο έτος και σάρωσε τα αστικά κέντρα ευνόησε την ανάπτυξη της μαύρης αγοράς.²⁸⁴ Όσον αφορά την μετακίνηση των αγροτικών προϊόντων προς τις πόλεις, αυτή γινόταν με την μεσολάβηση των γερμανικών αρχών και ανθρώπων όπως ο τσαμπάζης Μιχάλαγας.²⁸⁵

Η ενασχόληση με τη μαύρη αγορά δίνει και μια εύλογη εκδοχή των λόγων που έφεραν το Μιχάλαγα αντιμέτωπο με το ΕΑΜ, το οποίο φαίνεται να απαιτήσε τον τερματισμό αυτής της δραστηριότητας.

«Και τέλος πάντων τον είπανε ότι δε θα ξαναπεράσεις άλλη φορά. Και αυτός σα να παραξηγήθηκε. Και ήρθε τότε... κάνανε την Π.Α.Ο.»²⁸⁶

Πριν αναφερθούμε στις διαφορετικές και αλληλοσυμπληρούμενες εκδοχές για την απόφαση του Μιχάλαγα να εναντιωθεί ένοπλα στο ΕΑΜ, οφείλουμε να αναφερθούμε στην αρχική του συμπάθεια και συμπαράταξη με το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Ο Μιχάλαγας, όπως και η πλειοψηφία των προσφύγων, ήταν υποστηρικτής των Φιλελευθέρων και μάλιστα φαίνεται πως εκφραζόταν και ανοικτά κατά του μεταξικού καθεστώτος. Όταν εμφανίστηκε το ΕΑΜ στην περιοχή της Κοζάνης και της δυτικής Μακεδονίας, προσέγγισε τον Μιχάλαγα (αναφέρθηκε ήδη πως συνδεόταν με τον Μιχάλη Σουμελίδη) ζητώντας του υλική υποστήριξη, όπως συνέβη και με άλλους τοπικούς οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες της κάθε περιοχής.²⁸⁷ Ο Μιχάλαγας ωθούμενος από ιδεολογικά κίνητρα αναδείχθηκε στον μεγαλύτερο χρηματοδότη του ΕΑΜ στην περιοχή των Σερβίων.²⁸⁸

Μάλιστα φαίνεται πως στην υπόθεση της Αντίστασης μύησε τον Μιχάλαγα ο ίδιος ο Μητροπολίτης Ιωακείμ Αποστολίδης.²⁸⁹ Άλλωστε είναι γνωστό πως το ΕΑΜ προκειμένου να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερους υποστηρικτές από κάθε κοινωνικό στρώμα χρησιμοποίησε κάθε φορά τα κατάλληλα πρόσωπα. Για τον προερχόμενο από τη βαθειά θρησκευόμενη κοινότητα των τουρκόφωνων Ποντίων και μέλος της τοπικής ελίτ Μιχάλαγα η επιλογή του δραστήριου Μητροπίτη ήταν αν μη τι άλλο εύστοχη.

Δεν είναι γνωστό σε ποιο βαθμό συνδέθηκε με το εαμικό κίνημα. Ο Σακαλής αναφέρει πως παρά τις διαπραγματευτικές προσπάθειες που έκανε ο Σουμελίδης, γραμματέας της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ, ο Μιχάλαγας δεν πείστηκε να ενταχτεί σε αυτό.²⁹⁰ Το πλέον πιθανό είναι η αναφορά στην ατελέσφορη προσέγγιση

²⁸²Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 233

²⁸³Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014), σ.427-428

²⁸⁴Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014), σ. 56

²⁸⁵Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 (τόμος 1)*, Αθήνα (2000), σ. 58

²⁸⁶Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

²⁸⁷Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121

²⁸⁸Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 232-233

²⁸⁹Μαραντζίδης Ν., Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της Κατοχής στη Βόρεια Ελλάδα, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.51-52

²⁹⁰Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.166

με το Μιχάλαγα να προκύπτει κατόπιν της τελικής κατάληξη του, όταν από υποστηρικτής του ΕΑΜ μετατράπηκε σε συνεργάτη των Ναζί. Δεν αποκλείεται η αναφορά για άρνηση ένταξης του στο εαμικό κίνημα να σχετίζεται με τις διαπραγματεύσεις με τον Μιχάλαγα, που έγιναν με πρωτοβουλία του Σουμελίδη προκειμένου να μεταστραφεί ο Μιχάλαγας που είχε αρχίσει να οργανώνει τους τουρκόφωνους κατοίκους των χωριών του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά.

Το βέβαιο είναι πάντως πως ο Μιχάλης Παπαδόπουλος προσεγγίστηκε από το ΕΑΜ και δέχτηκε να γίνει τροφοδότης του στο βωμό της εξυπηρέτησης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, παρέχοντας στρατιωτικό υλικό και ρουχισμό στους αντάρτες.²⁹¹ Οι κάτοικοι των χωριών που ακολούθησαν το Μιχάλαγα γνώριζαν από τότε την αρχική τοποθέτηση του υπέρ του ΕΑΜ. Άλλωστε αρχικά και τα ίδια τα χωριά είχαν ταχθεί στην ίδια πλευρά. Σε σημερινές μαρτυρίες τους όλοι αναφέρονται στην σύμπραξη του κατοπινού αρχηγού του Ε.Ε.Σ. με το «κομμουνιστικό» ΕΑΜ:

«Κι ο Μιχάλαγας βοηθούσε (το ΕΑΜ). Με ρούχα, παππούτσια, ζώα, αυτά.»²⁹²

«Ο Μιχάλαγας ο δικός μας, ο Μιχάλαγας, αυτός που έκανε τον αρχηγό της Δυτικής Μακεδονίας, αυτός ήτανε με τους αντάρτες, με τους κομμουνιστές ήτανε! Στην αρχή.»²⁹³

«Στην αρχή-αρχή ήταν κι αυτός... είχε ιδέες για το ΕΑΜ, αλλά μετά όταν το απέκλεισανε να μεταφέρει τα ζώα για να παίρνει λίρες μετά γύρισε στο αλλιώς.»²⁹⁴

Το πλέον σημαντικό και κομβικό σημείο της πορείας του Μιχάλαγα υπήρξε η μεταστροφή του από υποστηρικτή σε σκληρό πολέμιο του ΕΑΜ. Τα αίτια της μεταστροφής αυτής φαίνεται πως υπήρξαν ποικίλα και αλληλοσυμπληρούμενα. Οι περισσότερες πληροφορίες (συγκεχυμένες τις περισσότερες φορές) κάνουν λόγο για την παρακράτηση-κατάσχεση μεγάλου αριθμού ζώων του Μιχάλαγα από τον ΕΛΑΣ, πράγμα που τον έστρεψε εναντίον των ανταρτών.

«Ο Μιχάλαγας που λεν, τότες είχε αυτός, ήταν ζωέμπορας. Και οι αντάρτες έλεγαν 'Μιχάλη θα μας δώσεις μια γελάδα, ένα μοσχάρι.' Κάθε τόσο έδινε.. δώσε-δώσε-δώσε κι από τα Χάσια, τα χωριά, έπαιρναν τα κοπάδια έτρωγαν κι έφτασε ο Μιχάλης οργάνωσε τότες.»²⁹⁵

Η παραπάνω μαρτυρία αναπαράγει την πλέον διαδεδομένη εκδοχή, της παροχής ζώων στο ΕΑΜ, έως ότου αυτή έλαβε τη μορφή μαζικής απαλλοτρίωσης και δυσαρέστησε τον ευκατάστατο έμπορο. Η ίδια εκδοχή επαναλαμβάνεται σε διάφορες παραλλαγές με μικρές κάθε φορά αλλαγές και προσθήκες λεπτομερειών.

«Τα ζώα έπαιρναν, αλλά τον κακοφαίνονταν αυτόν όμως και έτσι πέρασε κι έκαμνε την οργάνωση. Αυτό έγινε το 43.»²⁹⁶

Η εκδοχή που υποστηρίζει σαν βάση της οικονομικής του δραστηριότητας τη μαύρη αγορά, ενασχόληση της οποίας τα όρια δεδομένων των συνθηκών ήταν πολύ ρευστά

²⁹¹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.157. Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121

²⁹²Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁹³Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁹⁴Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁹⁵Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

²⁹⁶Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

ούτως ή άλλως, παρουσιάζει ως βασικό αίτιο της δυσφορίας του Μιχάλαγα έναντι του ΕΑΜ την αντίθεση του τελευταίου σε αυτή τη δραστηριότητα του.

«Και τέλος πάντων, τον είπανε ότι δε θα ξαναπεράσεις άλλη φορά. Και αυτός σα να παραξήγηθηκε. Δεν τον άφησαν οι αντάρτες. Τον είπαν αν θα ξαναπεράσεις από δω θα χεις προβλήματα. Δεν μπορούσε. Γιατί θα πήγαινε απ το Σαραντάπορο. Εκεί πέρα ήταν όλο αντάρτες.»²⁹⁷

Το περιστατικό σημειώθηκε πράγματι στη στενωπό του Σαρανταπόρου, φαίνεται όμως, πως οι ένοπλοι που απαλλοτρίωσαν το κοπάδι του Μιχάλαγα δεν ανήκαν, αρχικά, στον ΕΛΑΣ. Κατά συνέπεια στην όλη υπόθεση υπεισήλθαν και άλλες παράμετροι, ώστε τα πράγματα να οδηγηθούν στην οριστική ρήξη του Μιχάλαγα με το ΕΑΜ και την επακόλουθη πλήρη μεταστροφή του σε εχθρό και πολέμιο του. Ο συνδυασμός πολλών αλληλοσυμπληρούμενων αιτιών είναι εύλογος διότι τα πράγματα ποτέ δεν είναι μονοσήμαντα. Όταν λοιπόν ο Μιχάλαγας διαμαρτυρήθηκε στην οργάνωση για την κλοπή των ζώων του, αντιμετωπίστηκε αρνητικά και επιθετικά από το ΕΑΜ της περιοχής. Ο λόγος ήταν ο υπολογισμός του συσχετισμού δυνάμεων από πλευράς της οργάνωσης και ο προσεταιρισμός οικονομικών ανταγωνιστών του Μιχάλαγα, που κρίθηκαν περισσότερο συμφέροντες ως συνομιλητές και συνεργάτες της οργάνωσης. Ένας ακόμη λόγος υπήρξε ο προσεταιρισμός της απαραίτητης, για άντληση ανθρώπινου υλικού, μάζας των ορεινών κτηνοτρόφων από την οποία προέρχονταν οι αίτιοι της απαλλοτρίωσης.²⁹⁸ Κατά τη διάρκεια της Κατοχής η κλοπή ή οικειοποίηση από ορεσίβιους ζώων από τα πεδινά δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο.²⁹⁹

Εκτός των παραπάνω που έχουν να κάνουν κυρίως με την οικονομική πόλωση στην περιοχή των Σερβίων, στη υπόθεση υπεισήλθαν και προσωπικές διαφορές. Ο κουνιάδος του Μιχάλαγα, Κων/νος Παντελίδης δραστηριοποιούταν στα πλαίσια της Προσφυγικής Ομάδας Σερβίων. Κάποια στιγμή ο βασικός του ανταγωνιστής προσχώρησε στο ΕΑΜ, ενώ ο Παντελίδης διατηρούσε σχέσεις με την ΕΚΑ. Σε αυτό το πλαίσιο ο Μιχάλαγας θα πρέπει να θεωρήθηκε αντιδραστικός από τους υπεύθυνους του ΕΑΜ, δεδομένου ότι στην ΕΚΑ συμμετείχαν οικονομικοί παράγοντες της Κοζάνης, ομόλογοι και προφανώς γνώριμοι του Μιχάλαγα. Τέλος στην ΕΚΑ είχαν προσχωρήσει πολλοί από τους τουρκόφωνους Ποντίους των γειτονικών χωριών, όπου ο Μιχάλαγας διατηρούσε πολλαπλές φιλικές και συγγενικές σχέσεις. Δεδομένου του ανταγωνισμού, από την πρώτη στιγμή, μεταξύ ΕΑΜ και ΕΚΑ, το πρώτο θεώρησε ύποπτο και αφερέγγυο τον ζωέμπορο των Σερβίων.³⁰⁰

Ανάμεσα στους πιο διακεκριμένους οπλοφόρους που είχαν συμβληθεί με την ΕΚΑ συγκαταλεγόταν και ο κουμπάρος του, αγροφύλακας της Σκάφης και δεινός πολεμιστής, Μιχάλης Πεχλιβανίδης. Ο Μιχάλαγας διατηρώντας και συνάπτοντας σχέσεις με πολλούς από τους συμπατριώτες του, από τον δυτικού Πόντου (και πρωτίστως με την τοπική ελίτ κάθε χωριού), φυσικό ήταν να συνδεθεί και με τον φυσικό αρχηγό των Σκαφιωτών, του οποίου είχε βαφτίσει ένα γιο.

«Ο Μιχάλαγας εμένα με βάφτισε. Μαζί είχαν αγώνα...έκαναν τότε.»³⁰¹

²⁹⁷Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

²⁹⁸Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 234. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.157-158

²⁹⁹Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949* (τόμος 1), Αθήνα (2000), σ. 57

³⁰⁰Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 233-234

³⁰¹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

Παρακινημένος και ερεθισμένος από προσωπικές εμπειρίες, ο Μιχάλαγας πήρε θέση στην διαμορφωνόμενη κατάσταση και σύγκρουση και ταχύτατα μετατράπηκε σε πολεμικό ηγέτη, αξιοποιώντας την επιρροή του, πάνω σε άλλα πρόσωπα που με τη σειρά τους επηρέαζαν τους κατοίκους των χωριών τους.³⁰² Ένας από αυτούς, ο πιο σημαντικός και αξιόμαχος, ήταν ο αγροφύλακας της Σκάφης και κουμπάρος του.

*«Ο Μιχάλαγας δεν ανακατεύονταν. Οι αντάρτες πήγαν ενόχλησαν πολλές φορές. Να πάρουν γίδια, να πάρουν λεφτά. Και ήρθε αυτός, σαν τον πατέρα μου είχε καμιά εικοσαριά, μάζεψε. Όταν πήγαν κοντά του, δυνάμωσε αυτός. Αντάρτες παν. Τελείωσαν».*³⁰³

Ο Πεχλιβανίδης ως έμπειρος και αξιόμαχος οπλαρχηγός προσεγγίστηκε από τους ιθύνοντες της ΕΚΑ, στην οποία φαίνεται να εντάχθηκε και ως οπλαρχηγός της να συμμετείχε και στη μάχη του Φαρδύκαμπου. Στην ΕΚΑ άλλωστε συμμετείχαν αρκετοί τουρκόφωνοι οπλίτες από τα χωριά της περιοχής, όπου ο Μιχάλαγας διατηρούσε φιλικές και συγγενικές σχέσεις. Αυτές οι διασυνδέσεις με τους συντηρητικούς Πόντιους ενόπλους που είχαν προσεταιριστεί οι στρατιωτικοί (προφανώς και σε συνδυασμό με τις οικονομικές δραστηριότητες του Μιχάλαγα) φαίνεται να δημιουργούσε καχυποψία και αμφιβολίες στο ΕΑΜ, με αποτέλεσμα να μην τον υποστηρίξει στο ζήτημα της κλοπής των ζώων του. Το ΕΑΜ προτίμησε να μη δυσαρεστήσει τους ορεσιβίους υπαίτιους της κλοπής. Τότε ήταν που ο Μιχάλαγας στράφηκε προς την ΕΚΑ. Η προσέγγιση του Μιχάλαγα υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της οργάνωσης.³⁰⁴ Μετά την μεταστροφή του Μιχάλαγα ακολούθησε η αποφασιστική προσχώρηση των Τουρκόφωνων στην πλευρά των αξιωματικών. Άλλωστε παρά την αμφιταλάντευσή τους μεταξύ ΥΒΕ/ΕΚΑ και ΕΑΜ, οι πρόσφυγες έκλιναν προς την πλευρά των νομιμοποιημένων στη συνείδηση τους εκφραστών του κράτους, των αξιωματικών.³⁰⁵

Στη συλλογική μνήμη των ανθρώπων της περιοχής έχει κατοχυρωθεί πως ο καταλύτης για την εξοπλισμό και οργάνωση των χωριών υπήρξε ο Μιχάλαγας, τον οποίο θεωρούν βασικό υπαίτιο για την μετέπειτα τροπή που πήραν τα πράγματα για αυτούς. Ο, νεότερης γενιάς, Γιάννης Π. μεταφέρει με τη μαρτυρία του αυτή ακριβώς την εικόνα:

*«Δεν ξέρω αν είχαν προλάβει να οργανωθούν. Δεν είχαμε εμείς τέτοια εκεί πέρα. Μετέπειτα έγιναν αυτά και εξαιτίας απ το μεγάλο το Μιχάλαγα. Και το γεγονός ότι τον είχε κουμπάρο, τον είχε εμπιστοσύνη, τον κάλεσε τον είπε θα πάμε εδώ και με κάναν έτσι, έγινε αλλιώς. Τι θέλουμε εμείς μ αυτούς. και έτσι πήγανε..»*³⁰⁶

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι είχαν ήδη οπλιστεί και αναπτύξει επαφές με τους αξιωματικούς της ΥΒΕ-ΕΚΑ, όπως τον Χ. Παπαβασιλείου. Μάλιστα ορισμένοι από τους οπλαρχηγούς, όπως ο πολυπόθητος Πεχλιβανίδης είχαν προσεγγιστεί από το ΕΑΜ (αναφέρεται και αλλού η πρόθεση του να προσεταιριστεί τους εξοπλισμένους πρόσφυγες). Οι μέθοδοι προσέγγισης του ΕΑΜ, αλλά και η ασφυκτική (για τους αυτόνομους Πόντιους αντάρτες) ιεραρχία του βοήθησαν ώστε οι επιφυλάξεις των τελευταίων να μετατραπούν σε άρνηση συμμετοχής ή συνεργασίας. Αναφέρεται

³⁰²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ/Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121

³⁰³Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

³⁰⁴Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 233-234, 255

³⁰⁵Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1944, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 229-230

³⁰⁶Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

μάλιστα πως ορισμένοι οπλαρχηγοί, ανάμεσα τους και ο Πεχλιβανίδης³⁰⁷ έπασαν θύματα δολοφονικής απόπειρας των ανταρτών, εξαιτίας της άρνησης τους να προσχωρήσουν.³⁰⁸

«Απ την αρχή ήθελαν να πάρουν μαζί, δεν πήγε. Τη νύχτα έρχονταν 2-3 αντάρτες και ήθελαν να πάρουν. Οπλοφορούσε συνέχεια. Το κανόνιζε. Ξανά δεν έρχονταν. Ντε και καλά να πάει εκεί. Ήξεραν που πολεμάει καλά. Παλιός πολεμιστής. Να τον κρατήσουν εκεί.»³⁰⁹

Η ΕΚΑ είχε και στο παρελθόν προσεγγίσει τον Μιχάλαγα στα Σέρβια, όπου διέμενε. Τελικά ο Παπαδόπουλος προσχώρησε στην ΕΚΑ και συγκεκριμένα στην ομάδα του ταγματάρχη Μάντζιου και του κουμπάρου, Μ. Πεχλιβανίδη το Φλεβάρη του 1943. Μετά τη διάλυση της οργάνωσης και την επανεμφάνιση των *Εθνικιστών* με νέο σχηματισμό, βγήκε στο βουνό ως καπετάνιος της ΠΑΟ.³¹⁰

Σταθμό σε αυτή την πρώτη φάση της δράσης του Μιχάλαγα ως μέλους της οργάνωσης των αξιωματικών αποτελεί η εμπλοκή του (αδιευκρίνιστου ακόμη βαθμού) στην υπόθεση της εκτέλεσης των επτά στελεχών του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στη Ζαρκαδόπετρα, πλησίον των χωριών Ίμερα και Λεύκαρα. Τα γεγονότα της εκτέλεσης των *Επτά* παρατίθενται εκτενώς αλλού. Εδώ αρκεί απλώς να σημειωθεί πως αποτέλεσαν την αφορμή και τον κύριο λόγο της επίθεσης του ΕΛΑΣ στη βάση της Ε.Κ.Α. στη Ζαρκαδόπετρα.

Το καλοκαίρι του 1943, με την εμφάνιση της ΠΑΟ υπό τον Χρήστο Παπαβασιλείου, ο Μιχάλαγας συμμετέχει ως καπετάνιος μαζί με τον κατοπινό υπαρχηγό του στον ΕΕΣ, τον δάσκαλο και έφεδρο αξιωματικό Γ. Ελευθεριάδη, από το ελληνόφωνο ποντιακό χωριό του Κλείτου.³¹¹

Ενταγμένος στην ΠΑΟ ο Μιχάλαγας θα συναντηθεί με ένα άλλο φημισμένος αντικομμουνιστή πρόσφυγα καπετάνιο, τον διαβόητο Φραγκίσκο Κολάρα. Ο τελευταίος όντας υπερδραστήριος, εμπειροπόλεμος και βίαιος θα αναδειχτεί μαζί με το Μιχάλαγα σε ψυχή της ομάδας Παπαβασιλείου, επιλύοντας προβλήματα που δεν μπορούσαν να διαχειριστούν οι επιτελικοί.³¹² Παρά τα κοινά χαρακτηριστικά των δύο ανδρών, όπως η εξυπνάδα και η δυναμικότητα θα επιδείξουν διαφορετική στάση απέναντι στις περιστάσεις. Ο Μιχάλαγας επιζητώντας τη μέγιστη δυνατή αυτονομία στις αποφάσεις και τις κινήσεις του (στα πρότυπα του αντάρτικου του δυτικού Πόντου) θα προτείνει στον Κολάρα την αυτονόμηση τους από την ομάδα των ανεπαρκών αξιωματικών, επιζητώντας μια πιο δυναμική και αυτόνομη δράση. Ο Κολάρας αρνήθηκε, παραμένοντας πιστά προσκολλημένος στους εκπροσώπους του στρατού. Μάλιστα ο Μιχάλαγας, ως επιδέξιος των ανθρωπίνων και κοινωνικών σχέσεων και μνημένος στη διπλωματία -λόγω επαγγέλματος, χαρακτήρα και κοινωνικής θέσης- είχε έρθει σε εκ νέου επαφές με το ΕΑΜ, το οποίο (σύμφωνα με τα όσα φαίνεται πως αποκάλυψε στον Κολάρα) αποπειράθηκε να τον εξαγοράσει για να τον προσεταιριστεί εκ νέου. Ο κατεχόμενος από το εμπορικό δαιμόνιο Μιχάλαγας είδε τις λίρες αυτές ως ευκαιρία

³⁰⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943* Θεσσαλονίκη (2000), σ. 39

³⁰⁸Καλλιανιώτης Θ., *ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1944*, στο *Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 230

³⁰⁹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

³¹⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 168, 231

³¹¹Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 167-168, 231 & Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο *Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 235-236

³¹²Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 219-220, 229

για να απαλλαγθεί τόσο από το ΕΑΜ, όσο και από τους αξιωματικούς, δίπλα στους οποίους ένιωθε ασφυκτικά και αναποτελεσματικός.³¹³

«Ένας αξιωματικός κοντά του μηδέν ήταν. Είχε και γλώσσα, ήξερε και γράμματα...»³¹⁴ Πέραν του ποσοστού αλήθειας που κρύβει η αυτοβιογραφική αναφορά του Κολάρα, το σίγουρο είναι πως ο Μιχάλαγας, ακόμη και μετά τη μεταστροφή του σε αντιεαμικό δεν είχε διακόψει τις σχέσεις που διατηρούσε με παράγοντες αυτής της πλευράς. Αυτές ακριβώς τις διασυνδέσεις χρησιμοποίησε όταν φαίνεται πως επιχείρησε να έρθει σε συνεννόηση για την τύχη των *Επτά* που συνελλήφθησαν στα Ίμερα.³¹⁵ Ακόμη αυτές οι διασυνδέσεις έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στην τύχη του μετά τη σύλληψη από τον ΕΛΑΣ.

«Το Μιχάλαγα δεν μπορούσε να τον πειράζει κανένας. Δεν τον πείραζε κανένας το Μιχάλαγα.»³¹⁶

Ένταγμένος στο 27^ο Κέντρο ή Αρχηγείο Χάδοβας ή 1^ο τάγμα του 27^{ου} συντάγματος της ΠΑΟ, υπό τον ταγματάρχη Παπαβασιλείου και με έδρα τη Ζαρκαδόπετρα ο Μιχάλαγας θα συμμετάσχει μαζί με τον Μικρό Μιχάλαγα και του τουρκόφωνους οπλίτες των Λευκάρων, Ίμέρων, Σκάφης, Μεσιανής, Βαθυλάκκου και άλλων προσφυγικών χωριών, ο Μιχάλαγας συμμετείχε σε μάχες κατά των Γερμανών, ενώ παράλληλα η ομάδα της ΠΑΟ δεχόταν ολοένα και αυξανόμενες πιέσεις από τον ισχυρότερο ΕΛΑΣ.³¹⁷ Τελικά το 27^ο Σύνταγμα θα αναγκαστεί υπό τις πιέσεις που δέχεται πανταχόθεν να συμπτυχθεί και να καταφύγει στο Κιλκίς με το Μιχάλαγα να ηγείται της 30μελούς περίπου ομάδας της ΠΑΟ.³¹⁸ Έχοντας εκτεθεί ως αντικομμουνιστής ήδη νωρίτερα, είχε φροντίσει (όπως και ο Κολάρας) να μεταφέρει την οικογένεια του στη Θεσσαλονίκη για μεγαλύτερη ασφάλεια.³¹⁹

«Στη Θεσσαλονίκη. Πήγα και στο σπίτι του...»³²⁰

Τα σχετικά με την συνεργασία του Μιχάλαγα με τις γερμανικές αρχές και τη δημιουργία του ΕΕΣ, καταγράφονται σε άλλο σημείο. Εκείνο που χρήζει προσοχής είναι πως παρά την μεταστροφή του από οικονομικό και κοινωνικό παράγοντα-υποστηρικτή του ΕΑΜ σε καπετάνιο και πρωτοστάτη του αγώνα κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ο Μιχάλαγας δεν έπαψε να διατηρεί επαφές με τους παλαιούς γνωστούς του από το εαμικό χώρο, ούτε μετέβαλε την ήπιο και καλοπροαίρετο χαρακτήρα του. Η ανθρωπιστική του συμπεριφορά δεν τον εγκατέλειψε και παρά τη σκλήρυνση, δεν αποκτηνώθηκε. Είναι κοινώς αποδεκτό πως ο Μιχάλαγας παρέμεινε επιεικής απέναντι στους αμάχους (όπως και στην Τουρκία), προστατεύοντας τους ή εμποδίζοντας τη βία που οι οπλίτες του ασκούσαν άκριτα πολλές φορές εις βάρος τους. Αναφέρεται πως ίδιος απέφευγε να βάψει τα χέρια του με αίμα, καθώς δεν συμμετείχε άμεσα σε πράξεις βίας και δολοφονίες. Ακόμη αναφέρεται πως αντιτέθηκε σε

³¹³Κολιόπουλος Ι., Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944 (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ. 267-300

³¹⁴Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

³¹⁵Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 235

³¹⁶Προφορική συνέντευξη Πρόδρομου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

³¹⁷Παπαθανασίου Π., Για τον Ελληνικό Βορρά Μακεδονία 1941-1944 Αντίσταση και Τραγωδία (τόμος 1), Αθήνα (1997), σ. 316-319

³¹⁸Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ.513-514

³¹⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 357

³²⁰Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

υπερβολικές δηλώσεις, αν και είχε και ο ίδιος μερίδιο από τα διενεργούμενα πλιάτσικα.³²¹

Ο Μιχάλαγας συνενώνοντας κάτω από την εξουσία του όλους τους Πόντιους καπετάνιους της περιοχής αναδείχτηκε σε παίζοντας σημαίνοντα ρόλο στις εξελίξεις.³²² Τυπικά η εξουσία του αφορούσε ολόκληρη τη δυτική Μακεδονία, αλλά αυτό ήταν ένα θεωρητικό μόνο σχήμα. Πρακτικά η ισχύς του δεν ξεπερνούσε τα όρια των γύρω από την Κοζάνη χωριών (Γσιαρτσιαμπάς, Μπουτζάκια, Καραγιάννια), μιας και η περιοχή της Εορδαίας τελούσε υπό την ηγεσία του (θεωρητικά υπαγόμενου στο Μιχάλαγα, πρακτικά όμως αυτόνομου) Φραγκίσκου Κολάρα.³²³ Πάντως μαζί με τους άλλους δύο Παπαδόπουλους (τον πρωτοπόρο της Πιερίας και το νεαρότερο του Κιλκίς) ο Μιχάλαγας αποτέλεσε την επίσημη ηγεσία του ΕΕΣ.³²⁴

«Τα όπλα τα τροφοδότησε ένας Μιχάλαγας. Ερχόταν απ την οργάνωση. Αυτός κοίταζε ήταν πασίγνωστος στο Βαθύλακο και στο χωριό μας είχε συγγενείς. Αυτός ήταν κεφαλή των Παγοτζήδων. Απ το Βαπτόλακο ήταν αυτός...Και αυτός ότι έλεγε...Έγιναν οργάνωση. Απ αυτόν ξεκίνησαν τα όπλα. Και το Βαθύλακο πολλές φορές πολεμοφόδια, όλα αυτά τροφοδοτούσανε. Από τους δεξιούς ερχότανε κι ήταν ο Μιχάλαγας αρχηγός.»³²⁵

Ως μέλος της ηγεσίας ο Μιχάλαγας ταξίδεψε τον Ιούλιο του 1994 (λίγο πριν το τέλος) στη Βιέννη, όπου συναντήθηκε με στελέχη του ναζιστικού κόμματος και της Βέρμαχτ, ενώ λίγο αργότερα συνυπέγραψε ευχαριστήριο τηλεγράφημα στον αρχηγό της Ομάδας Στρατού Ε΄, συνοδευμένη από εγγυήσεις για τη συνέχιση του αγώνα κατά των κομμουνιστών.³²⁶

Παρά τις παραπάνω επαφές με τους Γερμανούς και τις δέσμευσεις για τον κοινό αγώνα, λίγο καιρό αργότερα (στα τέλη του καλοκαιριού) ήρθε σε επαφές με εκπροσώπους του ΕΔΕΣ, προκειμένου να επιτευχθεί συνεννόηση για τη μετατροπή του ΕΕΣ σε ΕΔΕΣ. Ο τελευταίος ήταν πραγματικά κολυμπήθρα του Σιλβάμ για τους απεγνωσμένους οπλίτες του ΕΕΣ, που έβλεπαν το ζοφερό τέλος να πλησιάζει.³²⁷ Η απόπειρα προσέγγισης με τον ΕΔΕΣ δεν αποτέλεσε αποκλειστική ενέργεια του Μιχάλαγα. Ακριβώς στις ίδιες κινήσεις, με τα ίδια απογοητευτικά αποτελέσματα, προέβη και ο Κισά Μπατζάκ αναζητώντας κι αυτός τρόπο να ξεπλυθεί ενόψει της επέλασης του ΕΛΑΣ και της ξεκάθαρης αντίθεσης της εξόριστης κυβέρνησης.³²⁸

Μετά τη μάχη του Βαθυλάκου και τη διάλυση του ΕΕΣ, ο Μιχάλαγας ήταν ανάμεσα σε εκείνους (όλοι τους καπετάνιοι και οπλαρχηγοί) που δεν παραδόθηκαν. Επί δύο μήνες κρυβόταν μαζί με ολίγους ακόλουθους του (δύο Τρικαλινούς και μερικούς Πελαργινούς) στα ορεινά της περιοχής, στα παλιά του λημέρια, στη Ζαρκαδόπετρα. Συνελλήφθη στις αρχές Ιανουαρίου κοντά στα Ύμερα, έπειτα από μάχη με νεκρούς και από τις δύο πλευρές, στην οποία τραυματίστηκε ο ίδιος.

³²¹Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 235-238

³²²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ/Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.121 &

³²³Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...*, ο.π., σ. 237

³²⁴Καλογριάς Β., Ένοπλες ομάδες ανεξάρτητων οπλαρχηγών και εθνικιστών αξιωματικών στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα κα Αξιού (1941-1944), στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 149

³²⁵Προφορική μαρτυρία Δέσποινα Σ., (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

³²⁶Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 279-282

³²⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 161

³²⁸Δορδανάς Σ., ο.π., σ. 285

Απέφυγε την εκτέλεση λόγω της γνωριμίας του με τον επικεφαλής των ανταρτών. Η κοινωνικότητα και ο ανθρωπισμός που του είχαν προσδώσει μια καλή εικόνα, τον έσωσαν στην κρίσιμη στιγμή.³²⁹

«Στο βουνό ήταν...μετά τον πιάσανε.»³³⁰

«Έγινε μάχη, αυτός τραυματίστηκε. Έγινε μάχη, γιατί τον περιμέναν αυτόν. Πολλές φορές του στήσαν ενέδρα. Τον προδίνανε δηλαδή. Του πήγαιναν ψωμί λέγανε ότι εκεί θα ρθει τώρα πηγαίντε να τον πιάσετε κι έτσι.. πολλές φορές! Γλίτωσε κανα δυο φορές. Εδώ στα δικά μας τα βουνά. Τελευταία, εκεί που τον πιάσανε, αρχηγός, ο καπετάνιος ήταν τσοπάνος του που είχε μαζί του. Ψυχοπαίδι. Του λέει 'Σταμάτα! Εγώ θα σε σώσω σου εγγυούμαι ότι δε θα σε πειράζουν.' Κι έτσι παραδόθηκε. Τραυματισμένος κι έτσι παραδόθηκε. Αλλιώς δεν παραδίνονταν. Τον πιάσανε, τον αλυσοδέσανε. Τον πήγανε σε ένα κάρο πάνω, στο Βαθύλακο. Εκεί ήταν το κέντρο. Κάνανε δικαστήριο, τον βάλαν στη φυλακή. Πάνω στο κάρο τον είχανε και ο τσοπάνος που ήταν καπετάνιος με το πολυβόλο στο Βαθύλακο εκεί πέρα, τον φτόναν, τον κάναν...Αυτός 'όποιος ζυγώσει τον καθάρισα.' Έριχνε αυτός. Και τον βάλαν στη φυλακή. Μετά ήρθε η κυβέρνηση. Τα βρήκανε και δώσαν άσυλο. Όπως βγάλαν πολλούς!»³³¹

Πράγματι ο Μιχάλαγας μεταφέρθηκε σώος στην Κοζάνη. Η ηγεσία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ενδιαφέρθηκε να τον κρατήσει ζωντανό, αναγνωρίζοντας τη σημασία του συγκεκριμένου προσώπου. Η μόνη διαδικασία στην οποία επιβλήθηκε ήταν η ανακριτική, μιας και ουδέποτε παραπέμφθηκε σε οποιαδήποτε μορφής δίκη, όπως και πολλοί οπλαρχηγοί, τόσο επί Εαμκρατίας όσο και μετά.³³²

«Υστερα κι οι αντάρτες δεν ήθελαν να το σκοτώσουν.»³³³

«Ο Μιχάλαγας μετά απ αυτό τον πιάσανε...μετά τις μάχες...Τον Μιχάλαγα τον γνώριζαν όλοι. Δεν το σκότωσαν. Αυτός πήγε με μια χειροβομβίδα, όπως το πληροφορήθηκα εγώ, να αυτοκτονήσει. Τον πιάσανε μη λέει 'Δε σε σκοτώνουμε'... Τον κράτησαν στη φυλακή, δεν τον εκτέλεσαν...Μετά από αυτό ήρθε το κράτος απ την Αίγυπτο...»³³⁴

Μετά την αποφυλάκιση επιδόθηκε και πάλι στο εμπόριο. Παρότι η οικογένεια του διαβιούσε πλέον μόνιμα στη Θεσσαλονίκη, ο ίδιος συνέχισε να δραστηριοποιείται στην περιοχή της Κοζάνης. Παρότι έλαβε τιμές από το βασιλικό ζεύγος για τις υπηρεσίες του στον αντικομμουνιστικό αγώνα, στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας δεν απέφυγε το στιγματισμό του ως συνεργάτη των Γερμανών, χωρίς αυτό να επισύρει κάποιου τύπου νομικές κυρώσεις. Ο Μιχάλαγας διαδραμάτισε πολιτικό ρόλο στο χώρο των Εθνικοφρόνων της δυτικής Μακεδονίας (Ακρίτες ΕΣΕΑ), αλλά δεν δέχτηκε να κατέβει υποψήφιος στις εκλογές, πριμοδοτώντας και προωθώντας στη θέση του τον νεαρό Κωνσταντίνο Παπαδόπουλο, ο οποίος και εξελέγη βουλευτής Κοζάνης το 1946.³³⁵ λέγεται πως αρνήθηκε να δεχτεί και την προταθείσα από το κράτος αποζημίωση για την περιουσία που έχασε.³³⁶

Όσο η νέα φάση της σύγκρουσης κλιμακωνόταν και εντεινόταν η *Λευκή Τρομοκρατία*, ο Μιχάλαγας επαναδραστηριοποιήθηκε, όπως και πολλοί από τους οπλαρχηγούς

³²⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 415-416 & Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...ο.π.*, σ. 239

³³⁰Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

³³¹Προφορική μαρτυρία Νίκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

³³²Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...ο.π.*, σ. 239-240

³³³Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

³³⁴Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβρηλίδη (2016)

³³⁵Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...ο.π.*, σ. 240 & Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ/Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 198, 211-212

³³⁶Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), σ. 55

της προηγούμενης περιόδου και ανέλαβε αρχηγός ΜΑΥ Αλιάκμονα, στα τέλη του 1946. Κινούμενος μεταξύ Κοζάνης-Θεσσαλονίκης υπήρξε στόχος και παρολίγον θύμα της ΟΠΛΑ. Αν και κατάφερε να διαφύγει τον κίνδυνο, το τέλος του δεν άργησε να έρθει.³³⁷

Το τέλος του Μιχάλη Παπαδόπουλου αποτελεί μια ακόμη σκοτεινή πτυχή του πολυτάραχου βίου του, γύρω από την οποία πλέχθηκαν διάφοροι μύθοι με επικρατέστερο αυτόν για την εκτυρσοκρότηση ενός καινούριου όπλου, το οποίο περιεργαζόταν. Η επίσημα αποδεκτή εκδοχή αναφέρεται πράγματι στο θάνατο του Μιχάλαγα από αυτοπυροβολισμό στο κεφάλι.³³⁸

«..μες το σπίτι του σκοτώθηκε.»³³⁹

Παραφράζοντας αυτή την εκδοχή λιγότερο ή περισσότερο μία ολόκληρη παραφιλολογία έχει αναπτυχθεί γύρω από το θάνατο του. Σε ορισμένες από τις διάφορες παραλλαγές εμπλέκεται ο μυστηριώδης ρόλος της γυναίκας του και η δολοφονία του Μιχάλαγα αποδίδεται σε έγκλημα πάθους.

«Όταν γινόνταν οι επιχειρήσεις...πιάνανε όπλα, τα πάντα λάφυρα, όλα τα πιάνανε. Και συγκεντρωνόντουσαν σε μια αποθήκη στην Κοζάνη. Υπεύθυνος ήταν ο Μιχάλαγας κι με έναν αξιωματικό, γιατρό αξιωματικό. Πήγαν να ιδούνε στην αποθήκη τι οπλισμό έχοννε και τι δεν έχοννε. Εκεί αυτός ο αξιωματικός, όπως πληροφορήθηκα, αγαπούσε του Μιχάλαγα τη γυναίκα, μια όμορφη γυναίκα....Τον Μιχάλαγα τον εκτέλεσε αξιωματικός τους ελληνικού στρατού μέσα στην αποθήκη, μέσα στην Κοζάνη... Αυτοκτόνησε είπανε, εκτυρσοκρότησε το αυτόματο του εκεί που..»³⁴⁰

«Λένε ότι έγινε ατύχημα! Ότι με το όπλο έπαιζε και σκοτώθηκε. Αλλά μετέπειτα ακούστηκε, τώρα τελευταία, ότι η γυναίκα του είχε έναν γκόμενο γιατρό. Και μάλλον εκείνος τον σκότωσε. Γιατί αυτός είχε...τον φυλάγανε. Είχε παλικάρια.»³⁴¹

Κατά μία άλλη εκδοχή ο Μιχάλαγας δολοφονήθηκε από κομμουνιστές στη Θεσσαλονίκη, όπου διαβιούσε. Η εκδοχή αυτή προφανώς συγγχεί την απόπειρα που πραγματοποιήθηκε εις βάρος του από την ΟΠΛΑ Θεσσαλονίκης με το θάνατο του, λίγο καιρό αργότερα.

«Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν κουμμούνας...Ο Μιχάλαγας μετά, μετά που καθарίσανε λίγο τα πράγματα, έφυγε στη Θεσσαλονίκη. Η γυναίκα του Μιχάλαγα δεν ήταν εντάξει. Κι έκρυβε κάποιους. Γιατί αυτοί τότε, εκείνο τον καιρό, ο Μιχάλαγας, στη Βέροια υπήρχανε κάτι δικοί μας που καθарίζανε. Λέγανε αυτός είναι τέτοιος, αυτός είναι τέτοιος.. ο Παπαντρέας όλους τους είχε στείλει στα ξερονήσια. Άμα πρόδινες δηλαδή ότι αυτός είχε κάνει αυτό παίρνανε και δε χρειάζονταν τίποτα άλλο. Επειδή γίνονταν αυτά, στη Θεσ/νίκη ήτανε εκεί τον καθарίσανε, επειδή ζέρανε ότι αυτός είναι που στέλνει στα ξερονήσια.»³⁴²

Ως ημερομηνία θανάτου του Μιχάλαγα παρατίθεται η 24^η Ιανουαρίου του 1947. Αμέσως περισσότεροι των εκατό οπλαρχηγών και καπετάνιων συγκεντρώθηκαν για να εκλέξουν τον διάδοχο του, υπό την προεδρία μάλιστα του τότε Νομάρχη Κοζάνης (στοιχείο που επιβεβαιώνει την σύνδεση και την αγαστή συνεργασία των *Παοτζήδων* με τους τοπικούς εκπροσώπους και φορείς του επίσημου κράτους). Η εκλογική

³³⁷Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές..., ο.π., σ. 240-241

³³⁸Ο.π., σ. 241

³³⁹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

³⁴⁰Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν., ο.π.

³⁴¹Προφορική συνέντευξη Νίκος Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

³⁴²Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

διαδικασία ανέδειξε ως διάδοχο του Μιχάλαγα τον Στάθη (Χασιλιά) Κωνσταντινίδη καπετάνιος και οπλαρχηγός του Κλείτου.³⁴³

«Ο Χασίλας...Μετά το Μιχάλαγα αυτός έγινε. Όταν σκοτώσανε το Μιχάλαγα, αυτός έγινε.»³⁴⁴

Τον θάνατο του Μιχάλαγα ακολούθησαν μνημόσυνα προς τιμήν του. Όπως όμως σωστά έχει παρατηρηθεί η μνήμη του παραμένει ζωντανή ως και σήμερα. Απόδειξη όχι μόνο οι θρύλοι γύρω από το όνομα του ή η διεκδίκηση του από τα διάφορα χωριά, αλλά και η συζήτηση -συναισθηματικά και ιδεολογικά φορτισμένη- γύρω από το ζήτημα της απόδοσης στο Μιχάλαγα ή μη της ταυτότητας του εικονιζόμενο σε ένα παλαιό άγαλμα που κοσμούσε την κεντρική πλατεία του Βαθυλάκκου.³⁴⁵

«...λένε ότι ήταν ο Μιχάλαγας στο άγαλμα εδώ. Ουδεμία σχέση.

Ο άγνωστος στρατιώτης.. αν δεις τον πατέρα μου τον έχω φωτογραφία εγώ στρατιώτη του ελληνικού στρατού. Φορούσαν εκείνες τις γκέτες. Ακριβώς αυτή την γκέτα την είχε κι ο 'Μιχάλαγας' εδώ.»³⁴⁶

«...δεν ήταν ο Μιχάλαγας μωρέ. Άγνωστος στρατιώτης. Πήγανε από το αρχείο, πήρανε μια εικόνα.»³⁴⁷

Αν και οι μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής έρχονται να διαψεύσουν ορισμένες καταγραφές³⁴⁸ που αποδίδουν την μορφή που εικονίζει το άγαλμα στο Μιχάλαγα, ιδιαίτερη σημασία έχει το αίτημα πολλών (όποια εκδοχή και αν υποστηρίζουν) για την επανατοποθέτηση του αγάλματος, το οποίο έχει αφαιρεθεί, στην αρχική του θέση.³⁴⁹

«Δεν είναι τίποτα. Είναι ο άγνωστος στρατιώτης. Βέβαια! Άγνωστος στρατιώτης. Και τώρα σαπίζει. Να το φέρει. Η στα Λεύκαρα...και οι Μεσιανιώτες το ζήτησαν.»³⁵⁰

Το αίτημα για αποκατάσταση του αγάλματος στη θέση, όπου βρισκόταν αποτελεί ξεκάθαρη απόδειξη της επιβίωσης της μνήμης των γεγονότων της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου, αλλά και της τραγωδίας που βίωσαν τα προσφυγικά χωριά. Η πιθανολογούμενη απόδοση της μορφής του αγάλματος στο Μιχάλη Παπαδόπουλο εκφράζει τη σημασία και το κύρος των προσώπων που πρωτοστάτησαν στους αγώνες των τουρκόφωνων Ποντίων και αποτελεί ζωντανή απόδειξη της ανάμνησης και τιμής που αποδίδουν στους ηγέτες του. Η εκδοχή της απεικόνισης του άγνωστου στρατιώτη συμβολίζει την σύνδεση του τουρκόφωνου ποντιακού στοιχείου με το κράτος, λόγω της σύμπραξης στον αγώνα κατά του κοινού εσωτερικού εχθρού και την επιζητούμενη ενσωμάτωση της εθνοτικής αυτής ομάδας στον εθνικό κορμό, μέσω της ταύτισης της με τη νικήτρια παράταξη και την ιδεολογία της Εθνικοφροσύνης.

Β' ΜΕΡΟΣ

³⁴³Κωνσταντινίδης Κ., *Στάθης Θ. Κωνσταντινίδης Χασιλιάς. Ένας αλλιώτικος καπετάνιος. Η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος στη δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (2010), σ.319

³⁴⁴Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

³⁴⁵Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...ο.π.*, σ. 240-242

³⁴⁶Προφορική μαρτυρία Στέλιος Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

³⁴⁷Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

³⁴⁸Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές...ο.π.*, σ. 242 & Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), 56

³⁴⁹Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015), 56

³⁵⁰Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

10. Η συγκυρία του πολέμου. Αντίσταση και συνεργασία: το δίπολο μιας στρατιωτικοποιημένης κοινωνίας

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε η τελευταία πολεμική σύγκρουση στην οποία ενεπλάκη η Ελλάδα. Ταυτόχρονα η τριπλή Κατοχή που ακολούθησε σήμανε την κατάλυση του ελληνικού κράτους, για πρώτη φορά μετά την ίδρυση του.

Αν και η Ελλάδα κατάφερε αρχικά να αντιμετωπίσει επιτυχώς και να απωθήσει την ιταλική επίθεση, σημειώνοντας την πρώτη νίκη κατά του Άξονα, τελικά υπέκυψε στην υπέρτερη πολεμική μηχανή της ναζιστικής Γερμανίας. Για ορισμένους η ελληνική αντίσταση κατά του Άξονα ξεκίνησε από τα δύο μέτωπα του πολέμου.³⁵¹

Ο πόλεμος, ο οποίος για την Ελλάδα άρχισε στις 28 Οκτωβρίου του 1940, είχε προετοιμαστεί και εκδηλωθεί σταδιακά τα προηγούμενα χρόνια, ξεκινώντας από την καρδιά της Ευρώπης. Εφαρμόζοντας την τακτική του *Blitzkrieg* ήτοι του *κεραυνοβόλου πολέμου*, ένα χρόνο μετά την έναρξη του Β΄ΠΠ, η Γερμανία είχε καταλάβει ένα σημαντικό κομμάτι της Ευρώπης, όταν η φασιστική Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Ελλάδας.³⁵² Ο ελληνικός στρατός αντιμετώπισε με ενθουσιασμό την ιταλική εισβολή και σύντομα πέρασε στην αντεπίθεση. Οι επιδρομείς αναγκάστηκαν σε αναδίπλωση εντός του αλβανικού εδάφους. Η νικηφόρα έκβαση του πολέμου ανατράπηκε από την επίθεση της Βέρμαχτ που εξαπολύθηκε ταυτόχρονα εναντίον της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, στις 6/4/1941. Στις 20/4 ο διοικητής Α΄ Σώματος Στρατού, αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου υπέγραψε τη συνθηκολόγηση και λίγο αργότερα, στις 30/4, σχημάτισε την πρώτη κατοχική κυβέρνηση.³⁵³

Η Κατοχή στην Ελλάδα ξεκίνησε με την συνθηκολόγηση και την κατάληψη της ελληνικής πρωτεύουσας στις 27/4/1941 και ολοκληρώθηκε στις 31/5/1941 με την ολοκληρωτική κατάληψη του ελλαδικού εδάφους, μετά την πτώση της Κρήτης.³⁵⁴ Στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας, ο γερμανικός στρατός κατέλαβε την πόλη της Κοζάνης την 14^η Απριλίου του 1941 και ύψωσαν τη σημαία τους στο κτήριο της Εθνικής Τράπεζας, όπου εγκατέστησαν το Φρουραρχείο τους.³⁵⁵

Η Κατοχή επέφερε μεγάλη δεινά για τον ελληνικό λαό. Η χώρα διαιρέθηκε σε τρεις κατοχικές ζώνες και οι πόροι της τέθηκαν στη αποκλειστική διάθεση των κατακτητών. Η συντήρηση των αρχών κατοχής έπεσε επάνω στο χειμαζόμενο λαό. Οι κακουχίες, η πείνα και ο πληθωρισμός συμπληρώνονταν από εκτελέσεις και εκτοπίσεις. Από τις πρώτες κιόλας στιγμές της Κατοχής εκδηλώθηκαν αυθόρμητες αρχικά πράξεις που εξέφραζαν το πνεύμα και τη διάθεση αντίστασης.³⁵⁶ Παρά την υποτιθέμενη εθνική ενότητα που προφασίζοταν πως είχε επιτύχει το ολοκληρωτικό

³⁵¹Κουρκούτας Μ., Η Εθνική Αντίσταση (όπως την έζησα), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογε-ρόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σελ. 312-313

³⁵²Berstein S., Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης 3, Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης 1919 έως σήμερα*, Αθήνα (1997), σ.112-114 & Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.491-495

³⁵³Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (1981), σ.138 & Γασπαρινάτος Σ., *Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου*, Αθήνα (2015), σ.43-66

³⁵⁴Γασπαρινάτος Σ., *Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου*, Αθήνα (2015), σ.-50-51

³⁵⁵Αθανασιάδης Α., Μιχαηλίδης Χ., *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*, Αθήνα (2010), σ. 92

³⁵⁶Βακαλόπουλος Α., *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη (2005), σ.420-422 & Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (1981), σ.ο.π., σ.138-139

εθνικιστικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου³⁵⁷, η χωρά ήταν βαθειά διχασμένη από τη δικτατορία που ενέτεινε κι άλλο τον προϋπάρχοντα διχασμό.³⁵⁸

Ο δωσιλογισμός ήτοι η συνεργασία με τους κατακτητές υπήρξε ένα γενικό φαινόμενο που παρατηρήθηκε σε όλες τις ηττημένες χώρες της Ευρώπης, οι οποίες καταλήφθηκαν από τους Ναζί και τους συμμάχους τους, συνεπώς και στην Ελλάδα. Ο τρόπος με τον οποίο έδρασαν οι δωσίλογοι δεν υπήρξε ενιαίος, αλλά και τα κίνητρα τους δεν ήταν πάντοτε τα ίδια. Οι μορφές της συνεργασίας ποικίλουν επίσης, καθώς άλλοτε επρόκειτο για μερική συνεργασία και άλλοτε για πλήρη ταύτιση με τις δυνάμεις κατοχής, ενώ διαφορές υπάρχουν σαφώς και ως προς το επίπεδο, στο οποίο εκφράστηκε η σύμπραξη με τις αρχές κατοχής.

Η συνεργασία με τις δυνάμεις του Άξονα υπήρξε φαινόμενο που χαρακτήρισε ολόκληρη την κατεκτημένη Ευρώπη και συνέβαλε στην πραγματοποίηση των γερμανικών επιδιώξεων, διευκολύνοντας τη δράση τους σε πολιτικό/διοικητικό, οικονομικό και προπάντων στρατιωτικό επίπεδο. Με αυτή την έννοια ο δωσιλογισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο «ναζιστικός δούρειος ίππος στην Ευρώπη». Όπως το φαινόμενο του δωσιλογισμού υπήρξε πανευρωπαϊκής εμβέλειας, έτσι και το μεταπολεμικό αίτημα των δεινοπαθησάντων λαών για τιμωρία των δωσιλόγων υπήρξε πανευρωπαϊκό. Σε αντίθεση με το τι θα συνέφερε τα μεταπολεμικά καθεστώτα της Ευρώπης, η συνεργασία με τους Γερμανούς κατακτητές υπήρξε ιδιαίτερα μαζική.³⁵⁹ Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως στην, κατά τα άλλα ηρωικά αντιστεκόμενη, Κρήτη σχεδόν σε κάθε χωριό υπήρχε και ένας καταδότης.³⁶⁰

Η πολιτική που εφαρμόστηκε από την Γερμανία στις κατεχόμενες ευρωπαϊκές χώρες δεν υπήρξε ομοιόμορφη και καθοριζόταν από τους στόχους των Ναζί σχετικά με την κάθε χώρα. Επομένως και η συνεργασία με τους κατακτητές καθορίστηκε από τις επιδιώξεις των τελευταίων. Βασικός στόχος υπήρξε η αδυσώπητη εκμετάλλευση του πλούτου των κατεκτημένων χωρών, ούτως ώστε να στηριχθεί η πολεμική προσπάθεια των Ναζί στην Ανατολή. Για παράδειγμα αυτό ίσχυε ειδικά για την ανεπτυγμένη γαλλική οικονομία. Οι Γερμανοί επιδίωξαν να χρησιμοποιήσουν φασιστικά κόμματα για τη διοίκηση των χωρών. Στη Νορβηγία το όνομα του εκεί φασίστα ηγέτη έγινε συνώνυμο του δωσίλογου.³⁶¹

Τα κίνητρα της συνεργασίας με τον κατακτητή υπήρξαν ποικίλα. Πολλά από αυτά έχουν να κάνουν με ιδεολογικές αφετηρίες και αιτιάσεις, όπως η πίστη/αποδοχή του Ναζισμού ως απάντηση στα προβλήματα που ταλάνιζαν την ευρωπαϊκή κοινωνία του Μεσοπολέμου, ο «πολιτικός ρεαλισμός» και η επιδίωξη μιας καλύτερης αντιμετώπισης από τις κατοχικές δυνάμεις. Άλλα ιδεολογικά κίνητρα υπήρξαν ο εθνικισμός, ο αντισημιτισμός και φυσικά ο αντικομμουνισμός.³⁶² Ο τελευταίος μάλιστα αποτέλεσε την πτυχή εκείνη της ναζιστικής πολιτικής που δελέασε πολλούς ιδεολόγους αντικομμουνιστές σε όλη την Ευρώπη, οι οποίοι φάνηκαν εξαρχής

³⁵⁷Μπαλά Ν., Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949. Η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάνσερ Χ. (επιμ.), Η Ελλάδα'36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις, Αθήνα (2003), σ. 130-131

³⁵⁸Κουρκούτας Μ., Η Εθνική Αντίσταση (όπως την έζησα), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογε-ρόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σελ. 316

³⁵⁹Δορδανάς Σ., *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία. 1945-1975*, Αθήνα (2012), σ.35-39

³⁶⁰Φωτίου Θ., Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα. Η αιματηρή πορεία του Φριτς Σούμπερτ και του ελληνικού 'Σώματος Κυνηγών' στην κατοχική Κρήτη και Μακεδονία., Θεσσαλονίκη (2011), σ.96

³⁶¹Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.532-533

³⁶²Δορδανάς Σ., ο.π., σ.37

πρόθυμοι να συστρατευτούν με τους Ναζί στον πόλεμο εναντίον της ΕΣΣΔ ως εθελοντές των *Waffen SS*.³⁶³ Πολλοί από αυτούς βρέθηκαν στο τέλος του πολέμου να υπερασπίζονται την γερμανική πρωτεύουσα.³⁶⁴

Ο αντικομμουνισμός ως εργαλείο για τη δημιουργία συμμαχιών ενεργοποιήθηκε κυρίως μετά την εισβολή της Βέρμαχτ στην ΕΣΣΔ που επέφερε μια γενικότερη ένθερμη κινητοποίηση των απανταχού κομμουνιστών στον αγώνα κατά του Άξονα. Η υποστήριξη αυτή εκφράστηκε στην Ελλάδα με τη σχετική απόφαση της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, στις αρχές Ιουλίου. Από αρχές φθινοπώρου του 1941 η Ανώτατη Διοίκηση των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων εξέδωσε διαταγή για ενιαία γραμμή αντιμετώπισης των αντιστασιακών κινήσεων, εισάγοντας τον όρο «κομμουνιστική εξέγερση». Στο εξής κάθε αντιστασιακή πράξη αποδίδονταν στους κομμουνιστές, ως μέρος ενός μαζικού εγχειρήματος που εκπορευόταν κατευθείαν από τη Μόσχα. Στόχος αυτής της μεθοδικής προπαγάνδας ήταν να αποθαρρύνουν τα εθνικιστικά τμήματα του πληθυσμού από το να συνεργαστούν με τους κομμουνιστές, ώστε να μη δημιουργηθούν μαζικά και ισχυρά αντιστασιακά κινήματα στις κατεχόμενες χώρες. Η ίδια διαταγή προέβλεπε την επιβολή σκληρών ποινών, κυρίως της θανατικής (ιδίως για τις δολιοφθορές και την κατοχή όπλων), προπαντός όμως την μέθοδο των αναλογιών (50-100 κομμουνιστές για κάθε νεκρό Γερμανό). Οι αντιστασιακές και αντάρτικες ομάδες χαρακτηρίζονταν «συμμορίες»³⁶⁵

Η συνεργασία στο εσωτερικό των κατεκτημένων ευρωπαϊκών χωρών υπήρξε άμεσης προτεραιότητας για τις δυνάμεις κατοχής και περιέλαβε όλους τους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου: δωσιλογικές κυβερνήσεις, κρατικοί λειτουργοί, οικονομικοί παράγοντες και πολλοί πολίτες αξιοποιήθηκαν ως πράκτορες, καταδότες, διερμηνείς, μαυραγορίτες και μεσάζοντες. Δημοσιογράφοι, καλλιτέχνες και διανοούμενοι επιστρατεύθηκαν για να προπαγανδίσουν υπέρ της *Νέας Τάξης*. Οι περισσότεροι εξ αυτών απέβλεπαν στην εξασφάλιση προσωπικού κέρδους ή στην ικανοποίηση της προσωπικής τους φιλοδοξίας και ματαιοδοξίας. Ακόμη οι Ναζί αξιοποίησαν για τις ανάγκες τους τις τοπικές αστυνομίες. Τέλος σε συνεργασία με τους κατακτητές οδηγήθηκαν εθνοτικές ομάδες και μειονότητες που ζούσαν εντός των κατεκτημένων χωρών, θεωρώντας τη συνεργασία σαν ευκαιρία απόκτησης της ανεξαρτησίας τους ή απόσχισης εδαφών.³⁶⁶

Η περίπτωση των τουρκόφωνων Ποντίων, όχι μόνο της περιοχής που διερευνάται σε αυτή την εργασία, αλλά και ολόκληρης της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας (δηλαδή της κεντρικής και δυτικής) αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση που συνδυάζει το κίνητρο του αντικομμουνισμού, ο οποίος, -όπως θα φανεί- αναπτύχθηκε κυρίως βιωματικά και εξαιτίας των συγκυριών που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής, με την αξιοποίηση από μέρους των κατακτητών μίας «εθνοτικής» ομάδας*, στην προκειμένη περίπτωση των τουρκόφωνων Ποντίων της Μακεδονίας.

Θεμελιώδης διαφορά της συγκεκριμένης γλωσσικής-«εθνοτικής» ομάδας με τις άλλες που συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις του Άξονα είναι πως οι τουρκόφωνοι

³⁶³Joll J., ο.π., σ.534-536

³⁶⁴Δορδανάς Σ., ο.π., σ.39

³⁶⁵Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), σ. 50-68

³⁶⁶Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.535 & Δορδανάς Σ., *Η γερμανική στολή στη ναρθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία. 1945-1975*, Αθήνα (2012), σ.39

* Τον όρο χρησιμοποιεί για την πληθυσμιακή ομάδα των τουρκόφωνων Ποντίων ο Νίκος Μαραντζίδης στο έργο του *Γιασασίν Μιλλέτ/ Ζήτω το Έθνος*. Βασικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας αποτελεί η χρήση της τουρκικής γλώσσας, από όπου και προκύπτει η ονομασία της. Ο ίδιος ο συγγραφέας αναγνωρίζει πως η χρήση του όρου επιδέχεται κριτικής, σημειώνει ωστόσο πως τα μειονεκτήματα υπερκεράζονται από τα πλεονεκτήματα. (*Γιασασίν Μιλλέτ/ Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 35)

Πόντιοι (όπως και οι άλλοι ελληνόφωνοι πρόσφυγες) δεν εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς ελλείψει πατριωτισμού. Και σίγουρα από πλευράς τους δεν αισθάνθηκαν ποτέ λιγότερο πατριώτες από όσους εντάχθηκαν στο αντίπαλο στρατόπεδο. Αντιθέτως και παρότι ωθήθηκαν σε έμπρακτη συνεργασία με τους κατακτητές πίστευαν μέχρι τέλους πως εξυπηρετούσαν εθνικά συμφέροντα έναντι του ΕΑΜ και των κομμουνιστών που θεωρούσαν συνεργάτες των Βουλγάρων.³⁶⁷

Εκτός από τη συνεργασία που ξεκίνησε από την πρώτη στιγμή, με το σχηματισμό κατοχικής κυβέρνησης, και η αντίσταση (ο άλλος πόλος) ξεκίνησε σιγά-σιγά από τον πρώτο καιρό της Κατοχής. Όπως η συνεργασία, έτσι και η αντίσταση έναντι των κατακτητών υπήρξε φαινόμενο που χαρακτήρισε όλες τις υπό κατοχή χώρες. Σχεδόν παντού η αντίσταση εκδηλώθηκε από την αρχή της εχθρικής κατοχής, έλαβε ποικίλες μορφές και μεταχειρίστηκε όλα τα μέσα. Σημαντική υπήρξε η συμβολή των κομμουνιστών στην ευρωπαϊκή αντίσταση, η οποία εκδηλώθηκε μετά την γερμανική επίθεση και εισβολή στην ΕΣΣΔ. Η μορφή και η έκταση της αντίστασης ποικίλε από χώρα σε χώρα, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε μίας και η σημασία της υπήρξε, όπως και αυτή της συνεργασίας, πολυεπίπεδη: στρατηγική, πολιτική και ηθική.³⁶⁸ Παρά την πλήρη στράτευση στον αγώνα κατά του άξονα μετά την εισβολή στη ΕΣΣΔ, το Μ.Γ. του ΚΚΕ φαίνεται να είχε λάβει απόφαση για ένοπλη δράση από τον Μάη, πριν δλδ γίνει η επίθεση της Βέρμαχτ στη Σοβιετική Ένωση.³⁶⁹

Η αντίσταση, όπου και αν εκδηλώθηκε αποτέλεσε το αντίπαλο δέος της συνεργασίας, καθώς από κοινού αποτελούν *αρχέτυπα συμπεριφοράς* των ανθρώπων υπό συνθήκες εχθρικής κατοχής και των συνεπαγωγών της.³⁷⁰ Όπως επισημάνθηκε για το φαινόμενο της συνεργασίας/δωσιλογισμού, έτσι και η αντίσταση, τηρουμένων των αναλογιών και με δεδομένες τις κατά τόπους διαφορές, κινήθηκε πάνω σε κάποιους κοινούς άξονες και τα διάφορα αντιστασιακά κινήματα είχαν σημαντικές ομοιότητες σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

Έτσι και στην Ελλάδα η αντίσταση ξεκίνησε αυθόρμητα: με την παροχή βοήθειας σε Βρετανούς, την αφαίρεση της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη, τα σαμποτάζ εναντίον των δυνάμεων κατοχής (σε πλοία, αποθήκες, γραμμές επικοινωνίας).³⁷¹ Πρώτες εστίες εκδήλωσης της αντίστασης υπήρξαν τα αστικά κέντρα. Μέσα στο 1941 ιδρύθηκαν οι δύο μεγαλύτερες αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΑΜ και ΕΔΕΣ), ενώ η ανάπτυξη των πρώτων ένοπλων τμημάτων τους πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του επόμενου έτους. Ακολούθησαν και άλλες οργανώσεις: ΕΚΚΑ, ΥΒΕ/ΠΑΟ. Μέσα στο 1943 το ΕΑΜ είχε εξελιχθεί σε κυρίαρχη δύναμη, με το στρατιωτικό του σκέλος τον ΕΛΑΣ να αποτελεί το 80% της ένοπλης αντίστασης.³⁷² Επομένως λόγω της δυναμικής και του μεγέθους του, αλλά και του κοινωνικού και πολιτικού προσανατολισμού το ΕΑΜ υπήρξε ο κύριος αντίπαλος τόσο των κατακτητών, όσο και των ένοπλων δωσίλογων. Όταν μάλιστα η σταδιακά

³⁶⁷Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ.69

³⁶⁸Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.535 & Δορδανάς Σ., Δορδανάς Σ., *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία. 1945-1975*, Αθήνα (2012), σ.541-544

³⁶⁹Αθανασιάδης Α., Μιχαηλίδης Χ., *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*, Αθήνα (2010), σ.105

³⁷⁰Θωμαδάκης, Σ., Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ.119

³⁷¹Χόνδρος, Ι., *Η ελληνική Αντίσταση 1941-1944*, στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ. 69-71

³⁷²Κουσουρής, Δ., *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2013), σ. 57-59. & Χόνδρος, Ι., *Η ελληνική Αντίσταση 1941-1944*, στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ. 72-76

εντεινόμενη κρίση και η διάλυση των δομών της κοινωνίας έφτασαν στην κορύφωση τους το ΕΑΜ βρέθηκε στο στόχαστρο όχι μόνο των αποκάλυπτων συνεργατών, αλλά και της λεγόμενης γκρίζας ζώνης. Η τελευταία βρισκόμενη αρχικά ανάμεσα στους δύο αντίπαλους πόλους, παρασύρθηκε από τις εξελίξεις, σε συνθήκες γενικευμένης κοινωνικής αποσύνθεσης και πόλωσης των δύο στρατοπέδων, και τάχθηκε απέναντι στον «κομμουνιστικό κίνδυνο» που αντιπροσώπευε το ΕΑΜ.³⁷³

Οι ένοπλες αντι-εαμικές οργανώσεις αποτέλεσαν τον κύριο όγκο των ένοπλων συνεργατών του κατακτητή. Η ένοπλη συνεργασία εκδηλώθηκε σε ολόκληρη τη χώρα, λαμβάνοντας διαφορετικές διαστάσεις και έκταση στην κάθε περίπτωση. Βέβαια οι διακυμάνσεις στο βαθμό και την έκταση που έλαβε αυτή η συνεργασία, καθώς και όσον αφορά τα κίνητρα τόσο των ηγετών, όσο και των μαχητών της κάθε οργάνωσης, υπήρξαν μεγάλες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα κίνητρα που ώθησαν ένα διόλου αμελητέο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας να συνεργαστεί με τον κατακτητή υπήρξαν ποικίλα και συνήθως λειτούργησαν συνδυαστικά, συμπληρώνοντας ή καλύπτοντας το ένα το άλλο.³⁷⁴

11. Πρώιμες αντιστασιακές κινητοποιήσεις. Οι παρακαταθήκες

Στο πλαίσιο του διαμελισμού της ελλαδικής επικράτειας σε ζώνες κατοχής, η δυτική Μακεδονία βρέθηκε διαιρεμένη σε μία γερμανική και μία ιταλική ζώνη. Οι Γερμανοί έθεσαν υπό την κατοχή τους το ανατολικό τμήμα της δυτικής Μακεδονίας³⁷⁵. Επρόκειτο ουσιαστικά για εκείνες τις περιοχές (νομός Κοζάνης πλην Γρεβενών και Βοΐου και νομός Φλώρινας) που τους συνέφεραν τόσο οικονομικά, όσο και στρατηγικά (για ευκολότερη επικοινωνία και μετακίνηση). Οι Γερμανοί ενδιαφέρονταν για τον έλεγχο της μοναδικής σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου, από όπου, μέσω Αμυνταίου, μετέφεραν το σημαντικότερο για τις ανάγκες του πολέμου χρώμιο και για τον αμαξιτό δρόμο που περνώντας από τα στενά του Σαρανταπόρου οδηγούσε προς τη Θεσσαλία. Ο δρόμος αυτός τέμνονταν κάθετα, με γέφυρα, τον Αλιάκμονα, περνούσε δίπλα από τα προσφυγικά χωριά των τουρκόφωνων Ποντίων του ανατολικού Τσιατσιαμπά και μέσα από το κεντρικότερο εξ αυτών, το Βαθύλακκο. Κυρίως κατά το πρώτο διάστημα της Κατοχής τα συγκοινωνιακά δίκτυα βρίσκονταν σε οικτρή κατάσταση, τα καύσιμα κόστιζαν πολύ ακριβά και ελέγχονταν αυστηρά, ενώ τα μεταφορικά ζώα, επιταγμένα από το κράτος για τις ανάγκες πολέμου, βρέθηκαν να πωλούνται από τους Γερμανούς σε δημοπρασίες.³⁷⁶

Σε μία χώρα με ελάχιστους δρόμους, η σημασία του κύριου οδικού άξονα που διασχίζοντας το θεσσαλικό κάμπο και περνώντας από την Κοζάνη οδηγούσε από την Αθήνα στη Γιουγκοσλαβία υπήρξε πολλαπλή και κρίσιμη για τους Γερμανούς μέχρι και το τέλος του πολέμου όταν χρειάστηκε να αποσύρουν τα στρατεύματά τους προς το βορρά.³⁷⁷

³⁷³Κουσουρής, Δ., *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2013), 57 & 64-71

³⁷⁴Μαραντζίδης Ν., Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της κατοχής στη Βόρεια Ελλάδα, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.48

³⁷⁵Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονιμάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ.34

³⁷⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.29, 51-57

³⁷⁷Chandlerσ. 46

Η αρχή της συνεργασίας με τις κατοχικές δυνάμεις στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας συνδέεται με τις αποσχιστικές/μειονοτικές κινήσεις που εκδηλώθηκαν στην περιοχή. Ορισμένοι ρουμανίζοντες Βλάχοι στα Γρεβενά (στον τότε νομό Κοζάνης) εκδηλώθηκαν υπέρ των δυνάμεων κατοχής και ακολούθως προέβησαν σε ανοιχτή προσχώρηση και συνεργασία με τους Ιταλούς. Τα προνόμια που άρχισαν να απολαμβάνουν οι πρώτοι αυτοί *μηδίσαντες* ήταν υλικής υφής και αφορούσαν δωρεάν διανομές (πρωτίστως τροφίμων) και διευκολύνσεις (π.χ. εξάσκηση μαύρης αγοράς). Αμέσως ξεκίνησε η δημιουργία του *Πριγκηπάτου της Πίνδου*. Ως αντίδραση σε αυτές τις κινήσεις τυχοδιωκτικού και αποσχιστικού χαρακτήρα επήλθε η κινητοποίηση προσώπων από τη δημόσια διοίκηση και άλλων με πολιτική δράση.³⁷⁸

Πρωτοπόροι της πρώιμης αυτής αντιστασιακής κίνησης στη δυτική Μακεδονία υπήρξαν πρόσωπα της ευρύτερης Αριστεράς, που παλιότερα είχαν υποστεί διώξεις από το καθεστώς Μεταξά. Ανάμεσα τους ο πολιτευτής του ΑΚΕ Μήτσος Τασιανόπουλος και, αδιαφιλονίκητος αρχηγός, ο γιατρός Τηλέμαχος Ευθυμιάδης. Με επικεφαλής μία επιτροπή απαρτιζόμενη από διάφορους αριστερούς της περιοχής ιδρύθηκε στα τέλη Απριλίου του 1941 η *Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση*.³⁷⁹

Η οργάνωση, που αποτέλεσε ουσιαστικά προπομπό του ΕΑΜ, έθεσε ως στόχο τη δημιουργία δικτύου, τη στελέχωση της με νέα μέλη, καθώς και τη συγκέντρωση τηλεπικοινωνιακού υλικού και κυρίως οπλισμού.³⁸⁰ Είναι γνωστό πως αμέσως μετά τη διάλυση του μετώπου τα όπλα, σε αντίθεση με τα τρόφιμα, αφθονούσαν.³⁸¹ Η εμπόλεμη κατάσταση και η κατοχή μετέβαλαν τις συνθήκες και αντέστρεψαν τους όρους. Στρατιώτες που επέστρεφαν από το μέτωπο πετούσαν όπλα, πυρομαχικά και λοιπό υλικό στο ύπαιθρο της δυτικής Μακεδονίας, τα οποία κατόπιν πολίτες (μεμονωμένα ή και ομαδικά) έσπευδαν να συγκεντρώσουν και να αποθηκεύσουν σε κρύπτες και άλλες ασφαλείς θέσεις.³⁸² Τον οπλισμό αυτό αργότερα θα αξιοποιήσουν τόσο ο ΕΛΑΣ, όσο και οι αντίπαλοι του, όπως οι τουρκόφωνοι Πόντιοι του Ε.Ε.Σ.

Οι πληροφορίες για την ύπαρξη των όπλων που άφησε πίσω του ο στρατός ήταν ευρέως διαδεδομένες και πολλοί δραστήριοι πολίτες, ακόμα και από τα προσφυγικά χωριά του Τσιαρτσιαμπά, ασχολήθηκαν με τη συλλογή και φυσικά την εμπορεία των όπλων αυτών:

«Όταν διαλύθηκε ο τακτικός στρατός από κει τα όπλα τα είχαν πετάξει. Είχανε πάρει από κει ο κόσμος και τα πουλούσε. 2-3 δρομολόγια είχε κάνει ο πατέρας μου με μουλάρια. Πήγαιναν αγοράζαν από κει, τα πήγαιναν Κατερίνη.»³⁸³

Η διάρκεια ζωής της πρωτοπόρας αντιστασιακής οργάνωσης *Ελευθερία* υπήρξε σύντομη. Διαλύθηκε, χωρίς να προλάβει να αναπτύξει δράση, έπειτα από συλλήψεις που διενήργησαν οι Ιταλοί κατά διαφόρων παραγόντων των Γρεβενών και ανάμεσα τους στελεχών της οργάνωσης. Στο σύντομο αυτό διάστημα, η οργάνωση αντιμετώπιστηκε με καχυποψία από το Μ.Γ. του ΚΚΕ, το οποίο εκείνο τον καιρό ανασυστηνόταν, εξαιτίας της αντίθεσης του τελευταίου στην ηγετική θέση που κατείχε στην *Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση* ο δηλωσίας Τηλέμαχος Ευθυμιάδης.³⁸⁴ Η ανασύσταση του Μ.Γ. επήλθε έπειτα από την δραπέτευση ή

³⁷⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.19-20

³⁷⁹Δρόσος Ζ., Φαρδύκαμπος. *Η Δυτική Μακεδονία στ' άρματα*, Αθήνα (1984), σ.51-54

³⁸⁰Ο.π., σ.55-56

³⁸¹Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία Φρονιμάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ.66

³⁸²Δρόσος Ζ., ο.π., σ.47-48

³⁸³Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

³⁸⁴Δρόσος Ζ., ο.π., σ.63

αποφυλάκιση σημαντικού αριθμού στελεχών του ΚΚΕ.³⁸⁵ Ανάμεσα σε όσους απελευθερώθηκαν, δηλώνοντας βουλγαρική εθνικότητα, υπήρχαν και είκοσι επτά τοπικά στελέχη του ΚΚΕ, από τους κρατούμενους της Ακροναυπλίας. Ορισμένοι από αυτούς διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα κατοπινά γεγονότα, τόσο πανελλαδικά, όπως ο Ανδρέας Τζήμας (Βασίλης Σαμαρινιώτης), όσο και τοπικά, όπως ο Λάζαρος Ζησιάδης ή Τερπόφσκι.³⁸⁶ Ο τελευταίος ανέλαβε εκ μέρους του Μ.Γ. τη γενική καθοδήγηση της Π.Ε. του ΚΚΕ στη δυτική Μακεδονία.³⁸⁷

Ουσιαστικά το ΜΓ είχε αρχίσει να ανασυγκροτείται πριν ακόμη οι Γερμανοί εισέλθουν στη Θεσσαλονίκη, απελευθερώνοντας την προηγούμενη μόλις ημέρα δώδεκα κρατούμενους κομμουνιστές της Ακροναυπλίας που είχαν μεταφερθεί στη Θεσσαλονίκη. Ένας από τους τρεις πρωτοπόρους που ανέλαβαν την ανασυγκρότηση του Μ.Γ. και την απελευθέρωση των δώδεκα κομμουνιστών ήταν ο Σίμος Κερασίδης.³⁸⁸ Επρόκειτο για έναν νεαρό προσφυγικής καταγωγής, από την Οινόη του Πόντου και κάτοικο Θεσσαλονίκης. Ο Κερασίδης, που έχει χαρακτηριστεί ως *μαιτρ των αποδράσεων*, είχε εκδηλωθεί ήδη από τις πρώτες στιγμές της Κατοχής υπέρ της ανάπτυξης ένοπλης δράσης.³⁸⁹

Με την πρόθεση ανάληψης ενεργού αντιστασιακής δράσης τα μέλη του Μ.Γ. αποφάσισαν από τα τέλη Απριλίου του 1941 τη συγκρότηση της οργάνωσης *Ελευθερία*, την ίδια δηλαδή εποχή που στα Γρεβενά δημιουργείται η *Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση*. Το Μ.Γ. καλούσε σε συγκρότηση ενιαίου μετώπου, ενώ προχώρησε σε επαφές με άλλους πολιτικούς χώρους, αλλά και ορισμένους προοδευτικούς αξιωματικούς, όπως ο Δημήτρης Ψαρρός και κάλεσε επίσημα τους αξιωματικούς να ηγηθούν του ένοπλου αγώνα.³⁹⁰ Τα μέλη του ΚΚΕ ανέλαβαν από την πρώτη στιγμή την πρωτοβουλία για ένοπλη δράση, αλλά και για συμπόρευση και συνεργασία με αξιωματικούς. Τελικά όμως οι τελευταίοι, σε ένα μεγάλο μέρος τους, όπως φάνηκε αργότερα δεν ήταν έτοιμοι να αναλάβουν τέτοια δράση και μάλιστα υπό την ηγεσία των κομμουνιστών.

Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα του εξοπλισμού με την προμήθεια όπλων κυρίως από τον οπλισμό που είχε άφησε πίσω του ο στρατός και τα οποία περισυνέλλεξαν μέλη των τοπικών οργανώσεων του ΚΚΕ, σχηματίστηκαν τα πρώτα ένοπλα τμήματα της *Ελευθερίας*. Εκτός της σχετική παρότρυνσης της *Ελευθερίας*, η συγκέντρωση και απόκρυψη ή προγενέστερη κατοχή όπλων ήταν κάτι που συνέβαινε σε μεγάλη κλίμακα. Παράλληλα οι πρώτες σχηματισθείσες αντάρτικες ομάδες ξεκίνησαν επιθέσεις σε σταθμούς χωροφυλακής προκειμένου να εξοπλιστούν. Η αρχή των ένοπλων τμημάτων έγινε από το νομό Σερρών και στη συνέχεια του γειτονικού Κιλκίς. Ακολούθησε η περιοχή της Κατερίνης στην Πιερία και τέλος δύο χωριά της Εορδαίας στη δυτική Μακεδονία: οι Πύργοι και το Μεσόβουνο.³⁹¹ Είναι η εποχή που μέσω της *Ελευθερίας* τα μέλη του Μ.Γ. ήρθαν σε αντίθεση με την οργάνωση του Τηλέμαχου Ευθημιάδη. Ήταν ένα πρώτο σημάδι της ανεκτικότητας που έμελε να δείξει το κατοπινό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ σε άλλες μη ανήκουσες ή ελεγχόμενες από αυτό

³⁸⁵ Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.17

³⁸⁶ Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ.36-38

³⁸⁷ Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.18

³⁸⁸ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα...*, σ.32

³⁸⁹ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.133

³⁹⁰ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα...*, σ.32-33

³⁹¹ Ο.π., σ.33-37

οργανώσεις, καθώς και σε πρόσωπα που δεν ταυτίζονταν πλήρως με την γραμμή του, όπως ο δηλωσίας Ευθυμιάδης.

12. Γερμανική προληπτική καταστολή Αντίστασης και Αντίποινα

Το Μεσόβουνο αποτέλεσε σταθμό για την εξέλιξη και κλιμάκωση της αντίστασης και την αρχή της αιματηρής σύγκρουσης με τις κατοχικές δυνάμεις, ειδικά στη δυτική Μακεδονία, αλλά και γενικότερα, λόγω του πρώιμου ολοκαυτώματος του.

Πριν αναφερθούν τα σχετικά με το Μεσόβουνο γεγονότα είναι χρήσιμο να σημειωθεί πως ένα από τα πρώτα μελήματα των Γερμανών υπήρξε ο αποπλισμός του ελληνικού πληθυσμού, προκειμένου να επιτευχθεί η ασφάλεια του γερμανικού στρατού αλλά και να αποθαρρυνθεί ο πληθυσμός από την όποια πρωτοβουλία ένοπλης αντίστασης. Έτσι σχεδιάστηκαν και διενεργήθηκαν έρευνες για κρυμμένα όπλα και ορίστηκαν προθεσμίες παράδοσης και ποινές. Αναφέρθηκε ήδη πως η ανακάλυψη κατοχής όπλων επέφερε την εσχάτη των ποινών. Όσοι δεν παρέδιδαν τα όπλα που κατείχαν, εκτελούνταν. Η όλη εκστρατεία για την κατάσχεση των όπλων αποσκοπούσε περισσότερο στον εκφοβισμό, παρά στον ουσιαστικό αποπλισμό του πληθυσμού. Στην όλη διαδικασία ενεπλάκησαν μοιραία, τόσο η Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης και ο Τύπος, όσο και η τοπική αυτοδιοίκηση, καθώς ο επιχειρούμενος αποπλισμός διενεργούταν σε ολόκληρη τη Μακεδονία.³⁹² Η εμπλοκή των μηχανισμών του κράτους στην όλη διαδικασία ήταν αναπόφευκτη, καθώς το ίδιο το κράτος είχε τεθεί στην υπηρεσία των κατοχικών δυνάμεων.

Οι κενές θέσεις που είχαν δημιουργηθεί στο διοικητικό μηχανισμό, όσον αφορά την Μακεδονία, καλύφθηκαν με τον διορισμό μόνιμων και εφέδρων αξιωματικών. Σε πολλές ωστόσο περιπτώσεις το προϋπάρχον καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου διατηρήθηκε καθώς πολλοί από τους παλιούς υψηλόβαθμους λειτουργούς αλλά και κοινοτάρχες παρέμειναν στις θέσεις τους. Αυτοί, πρωτίστως οι αξιωματικοί και δευτερευόντως οι λοιποί κρατικοί λειτουργοί, θα αποτελέσουν τα κατοπινά μέλη της Υ.Β.Ε. Όλοι τους υπάγονταν στο Γενικό Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας, συνταγματάρχη Αθανάσιο Χρυσόχου, μια διφορούμενη και αντιφατική προσωπικότητα, που τηρούσε ισορροπητική στάση ανάμεσα στους Γερμανούς, την ελληνική κυβέρνηση και τους Βρετανούς συμμάχους.³⁹³

Παρόλα αυτά η άφιξη των Γερμανών συνοδεύτηκε από ορισμένες αλλαγές στην τοπική αυτοδιοίκηση. Για την περιοχή της Κοζάνης έχει καταγραφεί η αλλαγή σύνθεσης σε 31 κοινοτικά συμβούλια και παύση εν είδη «παραίτησης» 11 κοινοταρχών. Οι αλλαγές αυτές έρχονταν να αθροιστούν στις προστριβές για την τοπική εξουσία που ανέκαθεν υπήρχαν και είχαν ήδη οξυνθεί και πολλαπλασιαστεί εξαιτίας παρόμοιων αλλαγών που επέφερε το μεταξικό καθεστώς.³⁹⁴ Οι διαμάχες γύρω από τη νομή της κοινοτικής εξουσίας και οι προσωπικές αντιπαλότητες ή πολλές φορές ο εκρηκτικός συνδυασμός τους λειτούργησε συχνότατα ως θρυαλλίδα για την έκρηξη της βίας και το διαχωρισμό σε αντίπαλα στρατόπεδα σε πολλά χωριά, κατά την περίοδο της Κατοχής. Αυτό, όπως θα φανεί παρακάτω, συνέβη και σε ορισμένα από τα (μεικτά) προσφυγικά χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά.

Προκειμένου να αντιμετωπίσει την ανάπτυξη αντιστασιακών κινήσεων, κυρίως από τους κομμουνιστές, η γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Νοτιοανατολικής Ευρώπης

³⁹²Ο.π., σ.39-49

³⁹³Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.22, 149-151

³⁹⁴Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.130

αποφάσισε τη λήψη προληπτικών αντιμέτρων για τα κατεχόμενα Βαλκάνια. Υιοθετήθηκε η τακτική του εκφοβισμού και της τρομοκρατίας του πληθυσμού σε συνδυασμό με την αρχή της συνυπευθυνότητας, η οποία εκφράστηκε μέσω της εφαρμογής μαζικών αντιποίνων. Οι πρώτες συλλήψεις κομμουνιστών ξεκίνησαν στις 5 Ιουλίου 1941, ενώ οι πρώτες αντιστασιακές ενέργειες δεν είχαν εκδηλωθεί ακόμη. Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν τον προληπτικό χαρακτήρα των γερμανικών μέτρων. Σύντομα οι συλλήψεις επεκτάθηκαν και στην επαρχία. Σε αυτή την διαδικασία οι Γερμανοί είχαν την συνεργασία και την αρωγή των ελληνικών τοπικών αρχών και σωμάτων ασφαλείας, καθώς και πρωτοπόρων δωσιλόγων, όπως ο Γεώργιος Πούλος. Όταν μάλιστα από το φθινόπωρο του 1941 ξεκίνησαν να εκδηλώνονται δολιοφθορές στις επικοινωνίες και δη στις συγκοινωνίες οι Γερμανοί προχώρησαν στην εφαρμογή των μαζικών αντιποίνων και τις σφαγές-ολοκαυτώματα ολόκληρων χωριών, όπως το Μεσόβουνο. Οι εκτελέσεις ομήρων και οι επιθέσεις εναντίον χωριών και αμάχων αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής αντιποίνων που εφάρμοσαν οι Γερμανοί προκειμένου να συντρίψουν κάθε εστία αντίστασης.³⁹⁵ Ζητούμενο παρέμενε πάντα η τρομοκρατία του πληθυσμού με στόχο την αδρανοποίηση του ως προς την ανάληψη αντιστασιακής δράσης.

I) Το προοίμιο: Μεσόβουνο

Το Μεσόβουνο αποτελεί ακραιφνές παράδειγμα της πρώιμης αντίστασης και της τρομοκρατικής επιβολής αντιποίνων, συγχρόνως είναι και το πρώτο χωριό, στο οποίο χύθηκε αίμα με αφορμή την κατάληψη της κοινοτικής αρχής. Ο νεοδιορισθείς πρόεδρος ανέλαβε την κοινοτική εξουσία με βασική αποστολή την εξασφάλιση της μη παρακράτησης από τους κατοίκους του μέρους της παραγωγής που σκόπευαν να επιτάξουν οι αρχές κατοχής. Ενδεχομένως θεωρήθηκε κατάλληλος ως μη έχων οικογενειακούς δεσμούς με το χωριό και άρα ανεπηρέαστος. Όταν ο παλιός πρόεδρος της κοινότητας αρνήθηκε να παραδώσει τη θέση του, κανείς δεν υποστήριξε το νέο κοινοτάρχη. Η επιβολή της νέας κοινοτικής αποφασίστηκε να γίνει με παρέμβαση της Χωροφυλακής, την οποία συνόδευσε γερμανικός στρατός προκειμένου να ερευνήσει για όπλα στα πλαίσια των διεξαγόμενων ερευνών του.³⁹⁶

Δεδομένου ότι οι δολιοφθορές και οι επιθέσεις κατά των γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων είχαν πλέον ξεκινήσει (στα Κρούσσια από τις ανταρτοομάδες της *Ελευθερίας*) οι Γερμανοί μπήκαν στο Μεσόβουνο (10/10/1941) μαζί με τη χωροφυλακή, που ερχόταν να επιβάλλει τον νεοδιορισθέντα κοινοτάρχη, για να αναζητήσουν όπλα, καθώς και τον τοπικό σύνδεσμο του ΚΚΕ. Η σύλληψη του παλιού προέδρου και της συζύγου του Ανθόπουλου, όξυνε κι άλλο το πνεύματα και οδήγησε στην δολοφονία του νέου προέδρου, από έναν κάτοικο που είχε προσωπικά μαζί του. Η χωροφυλακή επενέβη ξανά και αιχμαλωτίστηκε από τους ένοπλους χωρικούς που μετέφεραν τους απαχθέντες χωροφύλακες στο Βέρμιο. Παρά τις διαβεβαιώσεις για αμνήστευση, ένεκα των οποίων άλλωστε οι ένοπλοι γύρισαν πίσω στο χωριό, οι Γερμανοί εφαρμόζοντας τα προαποφασισμένα σκληρά κατασταλτικά και τρομοκρατικά μέτρα, εκτέλεσαν λίγες ημέρες αργότερα 165 άνδρες και πυρπόλησαν το χωριό. Κυρίαρχο

³⁹⁵ Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), Θεσσαλονίκη (2002), σ. 50-60, 127

³⁹⁶ Ο.π., 131-132

κριτήριο υπήρξε η προφύλαξη της παρακείμενης σιδηροδρομικής γραμμής, από πιθανά μελλοντικά σαμποτάζ.³⁹⁷

Την όλη κινητοποίηση κατά των αρχών κατοχής, πέρα από τα ενδοκοινοτικά (απόκρυψη παραγωγής-άρνηση αποδοχής νέου προέδρου-προσωπικές αντιπαλότητες) φαίνεται να είχαν ενισχύσει και οι πρώτες κινήσεις των ανταρτών στα Κρούσσια και η πρωτοπόρα, αν και αποτυχημένη, εξέγερση της Δράμας. Από την άλλη πλευρά οι ίδιες αυτές ενέργειες ώθησαν τους Γερμανούς να εφαρμόσουν τα αιματηρά αντίποινα, τόσο για την κατοχή όπλων, όσο και για την απόπειρα δολιοφθοράς στη ζωτικής σημασίας για αυτούς σιδηροδρομική γραμμή, την οποία επιχείρησαν οι Μεσοβουνιώτες.³⁹⁸ Η διενέργεια δολιοφθορών και επιθέσεων σε σιδηροδρομικές γραμμές και αυτοκινητοπομπές υπήρξε γενικότερη τακτική των ανταρτών, κατά το φθινόπωρο του 1941. Ανάμεσα στα άλλα μέτρα που έλαβαν οι Γερμανοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή υπήρχε και η οδηγία για την αξιοποίηση πολιτών στη φύλαξη εγκαταστάσεων στρατιωτικού ενδιαφέροντος.³⁹⁹ Σε αυτό το πεδίο θα αξιοποιηθούν οι τουρκόφωνοι Πόντιοι των χωριών του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά, αργότερα κατά το 1944, όταν θα εξοπλισθούν από τους Γερμανούς.

II) Οι συνέπειες των αντιποίνων για την εξέλιξη της Αντίστασης

Τα σκληρά αντίποινα των Γερμανών στο Μεσόβουνο και την κεντρική Μακεδονία, όπως και τα αντίστοιχα των Βουλγάρων, στα ανατολικά, μετά την εξέγερση της Δράμας λειτούργησαν καταλυτικά στην αργοπορημένη ανάπτυξη του εαμικού αντιστασιακού κινήματος σε αυτές τις περιοχές και στην απροθυμία των πληθυσμών των περιοχών να ενταχθούν σε αυτό και να στρατολογηθούν από τον ΕΛΑΣ. Μάλιστα στην ανατολική Μακεδονία η εξόντωση ή η φυγή της κομμουνιστικής ηγεσίας που οργάνωσε την εξέγερση της Δράμας, είχε ως αποτέλεσμα να μείνει το πεδίο ανοιχτό για την ανάληψη δράση από τους εθνικιστές. Στη δυτική Μακεδονία κατέφυγαν πολλοί από τους λεγόμενους *Βουλγαροπρόσφυγες* μεταφέροντας την τραγική εμπειρία τους από τη βουλγαρική καταστολή και τα μέτρα εκβουλαρισμού της περιοχής τους. Αρκετοί από τους *Βουλγαροπρόσφυγες* εγκαταστάθηκαν στα χωριά της Κοζάνης.⁴⁰⁰ Η εγκατάσταση των Πόντιων προσφύγων από τις περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας σε χωριά της δυτικής και κεντρικής Μακεδονίας σχετίζεται με τους εθνοτικούς δεσμούς μεταξύ των τουρκόφωνων, ιδίως, Ποντίων (οι οποίοι είναι ιδιαίτερα στενοί) και στα διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα. Οι *Βουλγαροπρόσφυγες* κατέφευγαν σε χωριά όπου υπήρχαν συγγενείς ή συντοπίτες τους από τον Πόντο.⁴⁰¹

³⁹⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.23-24 & Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 132-137, 174

³⁹⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.136-138

³⁹⁹Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ.61-65

⁴⁰⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.140-141. Καλογριάς Β., *Ένοπλες ομάδες ανεξάρτητων οπλαρχηγών και εθνικιστών αξιωματικών στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού (1941-1944)*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.184-185. Κολιόπουλος, Ι.,(2016), *Η Μακεδονία στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, αναρτήθηκε 18/03/2013, από <http://www.imma.edu.gr/imma/history/14.html>. Χατζηναστασίου Τ., *Οι εθνικιστές οπλαρχηγοί στη βουλγαροκρατούμενη Μακεδονία και Θράκη*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.297-299

⁴⁰¹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001) σ.115-116

«Οι κομιτατζήδες αυτοί, το ΚΚΕ, ξέρω γω το ένα το άλλο. Όταν εκεί άρχισαν Έλληνες και Βούλγαροι να πετσοκόβουνε τους δεξιούς. Από κει ήρθανε εδώ κάτι παιδιά νέα. Ήτανε καμιά δεκαριά-εικοσαριά. Και ένας μάλιστα ήτανε γαμπρός εδώ. Ήρθε εδώ παντρεύτηκε.»⁴⁰²

Ορισμένοι από τους πρόσφυγες της Ανατολικής Μακεδονίας αναδείχθηκαν σε καπετάνιους της δυτικής ή κεντρικής.⁴⁰³ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ιορδάνη Χασιαρή ή Χασερή που κατέφυγε από την Καλλίφυτο Δράμας, μετά την ανάμειξη του στα γεγονότα του 1941, στη Μεσιανή Κοζάνης και χρίστηκε καπετάνιος από τον ίδιο τον Μιχάλαγα.⁴⁰⁴

Το ίδιο συνέβη όχι μόνο στη δυτική Μακεδονία, αλλά και στους άλλους τουρκόφωνους θύλακες της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας, όπως στην Πιερία, όπου οι τουρκόφωνοι Πόντιοι πρωταγωνίστησαν στη δημιουργία και έξοδο στο βουνό της πρώτης εθνικιστικής ομάδας.⁴⁰⁵ Παρόμοιες εξελίξεις παρατηρούνται και στο Κιλκίς με τους εκεί τουρκόφωνους Πόντιους καπετάνιους να αναλαμβάνουν δράση τόσο εναντίον της επαπειλούμενης επέκτασης της βουλγαρικής ζώνης όσο και κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, σε συνεργασία με αξιωματικούς της ΥΒΕ ή και την χωροφυλακή. Η ανάπτυξη δράσης Πόντιων οπλαρχηγών στην περιοχή είχε ξεκινήσει ήδη από το 1941 με κύριο άξονα την αντιβουλγαρική δράση.⁴⁰⁶

Η ανάληψη δράσης όμως από μέρους των τουρκόφωνων Ποντίων του δεν εκδηλώθηκε όταν, μετά το φθινόπωρο του 1941, άρχισαν να καταφτάνουν οι Βουλγαροπρόσφυγες. Χρειάστηκε να μεσολαβήσουν ακόμη δύο χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων νέες δυνάμεις εμφανίστηκαν στο προσκήνιο και προέκυψαν νέοι συσχετισμοί δυνάμεων και νέα δεδομένα.

Το βασικό δεδομένο που προκάλεσε τον εξοπλισμό των προσφυγικών χωριών που μελετάμε, όπως και μια σειρά άλλων χωριών σε ολόκληρη τη δυτική και κεντρική Μακεδονία, από τις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής, σχετίζεται με την εμφάνιση και τη δράση της μαζικότερης και πιο ισχυρής αντιστασιακής οργάνωσης στην Ελλάδα, του ΕΑΜ και του στρατιωτικού του σκέλους, του ΕΛΑΣ. Σε αντίθεση με ότι συνέβη στην ανατολική Μακεδονία, στη δυτική και την κεντρική ο ΕΛΑΣ προηγήθηκε στον τομέα της ανάληψης ενεργού δράσης έναντι των αντιπάλων του.⁴⁰⁷ Κατά τους ισχυρισμούς των επικριτών του, αλλά και των αντιπάλων του, αυτός ήταν ο κύριος ή ο μοναδικός υπαίτιος της σύγκρουσης:

«..αυτοί άμα δεν ερχότανε, δεν πολεμούσανε! Αυτοί ήρθανε στο μαχαλά και πολεμήσανε!»⁴⁰⁸

⁴⁰²Προφορική συνέντευξη, Γιάννης Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016): ενδεικτική η μαρτυρία της σύγχυσης μεταξύ εθνοκαθαρτικής-αφομοιωτικής πολιτικής στην βουλγαροκρατούμενη Μακεδονία με την αντικομμουνιστική προπαγάνδα που παρουσίαζε το ΚΚΕ ως σύμμαχο του βουλγαρικού εθνικισμού. Η προπαγάνδα αυτή συνεχίστηκε και στα μετεμφυλιακά χρόνια για να δημιουργήσει το άλλοθι της εναντίωσης στους κομμουνιστές και το ΕΑΜ, καθώς δεν ήταν παρά συνεργάτες των ξένων κατακτητών.

⁴⁰³Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.116

⁴⁰⁴Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.242

⁴⁰⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.152-153

⁴⁰⁶Καλογοριάς Β., *Ένοπλες ομάδες ανεξάρτητων οπλαρχηγών και εθνικιστών αξιωματικών στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού (1941-1944)*, Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.129-135

⁴⁰⁷Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονιμάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944* (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996), σ.88

⁴⁰⁸Προφορική συνέντευξη, Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

Η ανάμειξη και ο βαθμός εμπλοκής της *Ελευθερίας* στην εξέγερση του Μεσόβουνου δεν έχει διευκρινιστεί. Φαίνεται πως η ανάγκη προφύλαξης της παραγωγής από τις επιτάξεις, οι διαπροσωπικές διαμάχες και οι κοινοτικές έριδες έπαιξαν σημαντικότερο ρόλο στην εξέγερση που προκάλεσε το μεγάλο αιματοκύλισμα. Η δράση των ανταρτών στη γειτονική κεντρική Μακεδονία και η απειλή της ασφάλειας των συγκοινωνιών ήταν που οδήγησε στο ολοκαύτωμα του χωριού, καθώς οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τα μαζικά αντίποινα σαν προληπτικό μέτρο κατά της ανάπτυξης αντιστασιακής δράσης και για τη δική τους προφύλαξη.⁴⁰⁹

Τα μαζικά αντίποινα, που εφάρμοσε η Βέρμαχτ σε ολόκληρη τη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία (δυτική και κεντρική) είχαν καρποφορήσει, επιτυγχάνοντας τον στόχο τους: την τρομοκράτηση της υπαίθρου που με τη σειρά της επέφερε το ζητούμενο, δηλαδή την αποτροπή της αντιστασιακής δραστηριοποίησης του πληθυσμού. Μάλιστα κατά την ίδια περίοδο επιχειρήθηκε από την Γενική Διοίκηση Μακεδονίας η συγκρότηση τοπικών πολιτοφυλακών σε κάθε χωριό προκειμένου να συνδράμει στο έργο της χωροφυλακής κατά των ανταρτών (π.χ. Ευκαρπία Σερρών). Ακόμη πολίτες επιστρατεύτηκαν για να εργαστούν στην οχύρωση των οδικών δικτύων.⁴¹⁰ Η δημιουργία τοπικής πολιτοφυλακής προοιόνιζε την κατοπινή και πιο εκτεταμένη δημιουργία ένοπλων ομάδων τοπικού χαρακτήρα (Ε.Ε.Σ.) που υποκείμενες στις γερμανικές δυνάμεις θα συμμετείχαν ενεργά στον ένοπλο αγώνα κατά του ΕΛΑΣ.

13. Υ.Β.Ε.: Η εθνική αντίσταση των αξιωματικών και οι παρακαταθήκες του κρατικού αντικομμουνισμού

Την ίδια εποχή με το ολοκαύτωμα του Μεσόβουνου (φθινόπωρο 1941) έκανε γνωστή την ύπαρξη της στην Κοζάνη μια άλλη οργάνωση, η ΥΒΕ. Ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1941, στη Θεσσαλονίκη (η οποία αποτέλεσε και κέντρο της) από μία ολιγομελή ομάδα αξιωματικών του στρατού. Το όνομα της: *Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος* δήλωνε και τη στοχοθεσία της οργάνωσης, που ήταν η υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας στις βόρειες επαρχίες της (Μακεδονία-Θράκη), καθώς εκεί εντοπιζόταν ο μέγιστος εθνικός κίνδυνος λόγω της βουλγαρικής κατοχής που αποσκοπούσε σε προσάρτηση και της ανάπτυξης αποσχιστικών-μειονοτικών κινήσεων. Στην οργάνωση μυήθηκαν πρωτίστως αξιωματικοί, μόνιμοι και έφεδροι, αλλά και κρατικοί υπάλληλοι και «εκλεκτοί Έλληνες», όπως συγκεκριμένα για την περιοχή της Κοζάνης, ο γιατρός και διανοούμενος Διονύσιος Μανέντης. Από τους πρώτους μυηθέντες αξιωματικούς στην οργάνωση υπήρξαν οι ταγματάρχες Δ. Χατζής και Α. Λαλόπουλος, οι οποίοι μύησαν κι άλλους συναδέλφους τους και διάφορους *ευπόληπτους πολίτες*, όπως τον προαναφερθέντα γιατρό, ενώ ακόμη πλησίασαν και εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης. Άλλωστε πολλοί αξιωματικοί είχαν στελεχώσει θέσεις στον κρατικό μηχανισμό, από την Υπηρεσία Επισιτισμού μέχρι επιστάτες σε σχολεία και από υπηρεσίες στις κατά τόπους Νομαρχίες και Δήμους μέχρι κοινοτάρχες.⁴¹¹ Ο φερόμενος ως επικεφαλής της ΥΒΕ στην περιοχή της

⁴⁰⁹ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ.74. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.173-174

⁴¹⁰ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ. 118-120

⁴¹¹ Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.143-146 & Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.32 & Παπαθανασίου Π., *Για τον ελληνικό βορρά. Μακεδονία 1941-1943 Αντίσταση και τραγωδία*, Αθήνα (1997), σ.27-41

Κοζάνης ήταν ο ταγματάρχης Λαλόπουλος⁴¹², ενώ τη διαχείριση είχε στα χέρια του ο έτερος ταγματάρχης, ο Χατζής.⁴¹³

Αν και στόχος της οργάνωσης ήταν η διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας με την αντίδραση *κατά πάσης ενέργειας ή προπαγάνδας* που αποσκοπούσε σε αυτή και την ενίσχυση του *Ελληνικού Εθνικού φρονήματος*⁴¹⁴, στο καταστατικό της δεν γινόταν λόγος για ανάληψη ένοπλης δράσης. Οι λόγοι ήταν ο φόβος για την επιβολή των τρομοκρατικών αντιποίνων, η πεποίθηση για την αναγκαιότητα καλής προετοιμασίας και η αντίθεση των επιτελικών στην τακτική του ανταρτοπόλεμου. Τα δύο πρώτα είχαν αποδειχθεί ως αναγκαιότητες ήδη από την τραγωδία του Μεσόβουνου. Η ΥΒΕ δεν ανέπτυξε δράση εναντίον των γερμανικών αρχών. Αφενός διότι έχοντας ως κύριο μέλημα την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της Μακεδονίας έβλεπε ως βασικό εχθρό το βουλγαρικό αλυτρωτισμό, αφετέρου διότι (όπως υποστήριζαν ορισμένα στελέχη της) κάθε απόπειρα αντίστασης κατά των Γερμανών αποτελούσε *μωρία*.⁴¹⁵

Ως προς την επικοινωνιακή της πολιτική η ΥΒΕ αναπαρήγαγε τον επίσημο λόγο της Πολιτείας, πράγμα καθόλου τυχαίο άλλωστε, μιας και πολλοί αξιωματικοί, που αποτελούσαν και τη δεξαμενή άντλησης μελών της ΥΒΕ, είχαν επανδρώσει ήδη θέσεις της δημόσιας διοίκησης. Αυτός ήταν ένας επιπλέον αποτρεπτικός λόγος για την ανάληψη ένοπλης δράσης από τους αξιωματικούς, που έτσι θα έχαναν τη θέση και το βιοπορισμό τους. Ακόμη ήταν έξω από την όλη νοοτροπία και παιδεία των στρατιωτικών η αντικρατική και μη θεσμική δράση. Οι περισσότεροι αξιωματικοί πειθαρχικοί στην ιεραρχία, παρέμεναν πιστοί στην κυβέρνηση και το στέμμα ως εγγυητές της διατήρησης του καταλυμένου κράτους. Η προβλεπόμενη από το καταστατικό της οργάνωσης εχεμύθεια, σε συνδυασμό με την επιλεκτική απεύθυνση σε επιτελικούς και κρατικούς αξιωματούχους έφερε ως αποτέλεσμα μια περιορισμένη απήχηση. Προς αυτό την κατεύθυνση συνέβαλε και η ελλιπής επικοινωνιακή πολιτική παρά την πνευματική και ιδεολογική καθοδήγηση από καλλιεργημένους και *ευυπόληπτους πολίτες*.⁴¹⁶

Παρά το γενικότερο εθνικιστικό και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό της ηγεσίας, αλλά και των μελών της ΥΒΕ, από την αρχή συμμετείχαν στις τάξεις της μέλη, κυρίως νέοι (επιστήμονες και έφεδροι αξιωματικοί), της *Σοσιαλιστικής Ένωσης* και του *Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος* (Σ.Κ.Ε.). Στην επίμονη θέση αυτών οφείλεται ως ένα βαθμό η παροδική προσέγγιση που έγινε αργότερα με το ΕΑΜ.⁴¹⁷

Φερόμενος ως καθοδηγητής της οργάνωσης εμφανίζεται ο αμφιλεγόμενος και διφορούμενος κατοχικός διοικητής της Μακεδονίας, συνταγματάρχης Χρυσοχόου, ο οποίος αποσκοπούσε στην αναχαίτιση του εκβουλγαρισμού της ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.^{418*} Λόγω επαγγέλματος και ιδεολογίας ο Χρυσοχόου, όπως και

⁴¹²Κέντρος Σ., Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 303

⁴¹³Σακκαλής Α., Λίγα λόγια για την Αντίσταση στο Νομό μας, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 188

⁴¹⁴Παπαθανασίου Π., Για τον ελληνικό βορρά. Μακεδονία 1941-1943 Αντίσταση και τραγωδία, Αθήνα (1997), σ.29-30

⁴¹⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.144-152, 222

⁴¹⁶Ο.π., σ.144-152, 241

⁴¹⁷Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά Μακεδονία 1941-1944 Αντίσταση και Τραγωδία*(τόμος 1), Αθήνα (1997), σ.149,151

^{418*}Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014), σ.64-65.

άλλοι συνάδελφοι και υφιστάμενοι, του που επηρεάζονταν και καθοδηγούνταν από αυτόν, διαπνεόταν από μια έντονη αντιπάθεια προς τον κομμουνισμό και την αντάρτικη δράση. Από αυτόν φαίνεται να εκπορευόταν και η στάση αναμονής και μη ανάληψης δράσης από πλευράς της ΥΒΕ. Δεδομένων των επαφών του με το Κάιρο, ο Χρυσοχόου ανέμενε συμμαχική ενίσχυση και προέτρεπε σε αναμονή και ειρηνική δράση. Παράλληλα κρατούσε ισορροπητική στάση, εμφανιζόμενος ως νομιμόφρων έναντι των Γερμανών. Η αντικομμουνιστική τοποθέτηση του Χρυσοχόου και της ΥΒΕ δεν εκδηλώθηκε εξαρχής. Αυτό συνέβη κατά το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942, όταν δηλαδή το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ άρχισε να ενδυναμώνεται και να κάνει αισθητή την παρουσία του, όπως και αναφορές στη συμμετοχή του ΚΚΕ στην ίδρυση και το εσωτερικό του. Ήταν τότε που ο Χρυσοχόου στοχοποίησε επίσημα τους κομμουνιστές. Κατά τον συνταγματάρχη η κομμουνιστική προπαγάνδα εξυπηρευόσε βουλγαρικά συμφέροντα, κυρίως λόγω της θέσης του ΚΚΕ για το Μακεδονικό Ζήτημα και συνεπώς οι κομμουνιστές αποτελούσαν εχθρούς της χώρας. Γενικότερα ενοχλητική για πολλούς ήταν η διεθνιστική θέση του ΚΚΕ και κατά συνέπεια και του ΕΑΜ για τις μειονότητες.⁴¹⁹

Εκτός αυτών ο αντικομμουνισμός αποτελούσε κοινή συνιστώσα του κυρίαρχου πολιτικού φάσματος από την εποχή του μεσοπολέμου και είχε αναχθεί ήδη προπολεμικά σε κρατική ιδεολογία, κοινώς αποδεκτή και από τις δύο κυρίαρχες παρατάξεις. Κατά την περίοδο της Κατοχής, ο αντικομμουνισμός αποτέλεσε κοινή συνισταμένη όλων των, κατά τα άλλα ετερογενών, δυνάμεων που περιελάμβανε η λεγόμενη «γκρίζα ζώνη», δηλαδή το φάσμα των αντικομμουνιστικών δυνάμεων που βρίσκονταν ανάμεσα στους δύο πόλους: της απροκάλυπτης συνεργασίας και της ενεργού αντίστασης.. Όσο μάλιστα πλησίαζε η Απελευθέρωση και ενώ οι Σύμμαχοι προετοίμαζαν το μεταπολεμικό status quo των Βαλκανίων και της ανατολικής Μεσογείου, η πόλωση μεταξύ ΕΑΜ και παραδοσιακών ελίτ εντεινόταν προοδευτικά.⁴²⁰ Οι μόνιμοι αξιωματικοί του στρατού αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο μέρος (αν όχι των ελίτ) του επαπειλούμενου από το ΕΑΜ κοινωνικού status.⁴²¹

Συνεπώς και με βάση τα παραπάνω η προπολεμική τοποθέτηση των αξιωματικών στο βενιζελικό ή στο αντίπαλο (βασιλικό-μεταξικό) μπλοκ είχε μικρή ή και ελάχιστη σημασία. Η αρνητική στάση τους έναντι των κομμουνιστών ήταν προκαθορισμένη. Χαρακτηριστικό άλλωστε είναι το γεγονός πως την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ιωάννη Ράλλη είχαν προτείνει σημαίνουσες πολιτικές φυσιογνωμίες του Μεσοπολέμου που προέρχονταν από τον κεντρώο, βενιζελικό και αντιβασιλικό χώρο, όπως: ο πολιτικός Θεμιστοκλής Σοφούλης και οι στρατηγοί Στυλιανός Γονατάς και Θεόδωρος Πάγκαλος.⁴²² Επίσης ο πρωτοπόρος και απροκάλυπτος δωσίλογος Γεώργιος Πούλος, που κινήθηκε πέρα από τη «γκρίζα ζώνη» και προέβη σε ανοιχτή συνεργασία με τους Γερμανούς, υπήρξε βενιζελικός προπολεμικά και μάλιστα ένας

*Ο Παρμενίων Γ. Παπαθανασίου, γιος του ηγετικού στελέχους της Υ.Β.Ε. αναφέρει πως ο Χρυσοχόου δεν υπήρξε ούτε καν απλό μέλος της οργάνωσης (Παπαθανασίου Π., *Για τον ελληνικό βορρά. Μακεδονία 1941-1943 Αντίσταση και τραγωδία*, Αθήνα (1997), σ.110)

⁴¹⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.148-152, 241

⁴²⁰Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014), σ. 53, 61-68, 91-93

⁴²¹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 241

⁴²²Γασπαρινάτος Σ., *Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου*, Αθήνα (2015), σ.98

από τους απότακτος κινηματίες του 1935.⁴²³ Επομένως ο αντικομμουνισμός των αξιωματικών, ο οποίος είχε βαθιές ρίζες στην προπολεμική εποχή ενεργοποιήθηκε όταν το ΕΑΜ έκανε την εμφάνιση του στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας, επεκτείνοντας τη δράση και την επιρροή του.

Έτσι όταν το φθινόπωρο του 1942 άρχισε να γίνεται λόγος για την ανάπτυξη αντάρτικης δράσης και την ύπαρξη του ΕΛΑΣ ορισμένοι από τους αξιωματικούς της ΥΒΕ άρχισαν να εκδηλώνονται υπέρ της ανάληψης δράσης από μέρος της οργάνωσης. Κύριος στόχος η αναχαίτιση της εξάπλωσης του ΕΛΑΣ. τα προβλήματα ήταν αρκετά: εύρεση μελών και πεδίου, κατήχηση, ο βιοπορισμός των επιτελικών καθώς και το ζήτημα της πρόθεσης ή δυνατότητας του να δράσουν στο πρωτόγνωρο πλαίσιο της παρανομίας. Ένας ακόμη ανασταλτικός παράγων υπήρξε η καθυστέρηση της αναμενόμενης συμμαχικής χρηματικής βοήθειας. Η επίσημη εμφάνιση του στρατιωτικού σκέλους της ΥΒΕ έγινε τελικά το Μάρτιο του 1943, αν και η ύπαρξη ένοπλων εθνικιστών προσφύγων στο βουνό είχε προηγηθεί από τα τέλη του 1942. Οι τουρκόφωνος ποντιακός θυλάκας της Πιερίας αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο της πρώτου εθνικιστικού ένοπλου τμήματος, στη συγκεκριμένη περιοχή. Καταλυτική ήταν η παρουσία του βετεράνου αντάρτη Κυριάκου Παπαδόπουλου ή Κισά Μπατζάκ. Οι συγγενικοί και εθνοτικοί δεσμοί μεταξύ των τουρκόφωνων της Πιερίας και της Κοζάνης λειτούργησαν καταλυτικά ως προς τη δημιουργία ενός δικτύου ένοπλων εθνικιστικών προσφυγικών σωμάτων.⁴²⁴

Στην παραμεθόριο περιοχή του Κιλκίς, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1941 παρατηρείται η έξοδος στο βουνό (Κρούσσια) μη κομμουνιστικών ένοπλων ομάδων υπό τους τουρκόφωνους Πόντιους καπετάνιους Ισαάκ και Κεπελέκ, ενώ το ίδιο συμβαίνει και στην περιοχή της Νιγρίτας Σερρών με την εμφάνιση της ομάδας του επίσης Πόντιου καπετάν Λευτέρη.⁴²⁵

14. Ε.Κ.Α.: Η πρώτη μη εαμική ένοπλη οργάνωση

Λύση στο αδιέξοδο όσων δυσφορούσαν με τη μη ανάληψη ένοπλης δράσης, ήρθε να δώσει, με την εμφάνιση της μία άλλη *εθνικιστική* οργάνωση από την Κοζάνη, η ΕΚΑ. Η εμφάνιση της συνδέεται με την δυσφορία εμπόρων της περιοχής και αξιωματικών από τη δυναμική εμφάνιση του ΕΛΑΣ και τη ληστρική δράση ένοπλων ομάδων, περισσότερο ή λιγότερο συνδεδεμένων μαζί του. Η ΕΚΑ αποσκοπούσε στο να σπάσει το μονοπώλιο του ΕΛΑΣ ως προς τη διεξαγωγή ένοπλης αντίστασης, ειδικά μετά τη διαπίστωση της κομμουνιστικής επιρροής. Εμφανίστηκε το φθινόπωρο του 1942 στρατολογώντας και δημιουργώντας πυρήνες στα προσφυγικά χωριά της Κοζάνης, ιδιαίτερα στα Μπουτζάκια. Με την περιοχή αυτή είχε προσωπικές γνωριμίες ο αντικομμουνιστής ταγματάρχης Χρήστος Παπαβασιλείου, ο οποίος ήταν ήδη μέλος της ΥΒΕ και θεωρείται βασικός καθοδηγητής της ΕΚΑ. Άλλος πυρήνας δημιουργήθηκε ανάμεσα στους πρόσφυγες του Βοΐου με πρωτοπόρους αξιωματικούς, όπως ο Πόντιος Θ. Σιδηρόπουλος από τη Βροντή, χωριό με σημαντικό αριθμό τουρκόφωνων, πρώην ανταρτών και συμμαχητών του Κισά Μπατζάκ. Η πρώτη ένοπλη ομάδα της ΕΚΑ διατηρούσε επαφές με το εθνικιστικό ένοπλο σώμα του

⁴²³ Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.49-51, 155-160

⁴²⁴ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 148-153

⁴²⁵ Καλογριάς Β., *Ένοπλες ομάδες ανεξάρτητων οπλαρχηγών και εθνικιστών στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού 1941-1944*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 129-130

Κατερινιώτη Θεόφιλου Βαή, επεκτείνοντας το δίκτυο επικοινωνίας μεταξύ των εθνικιστών Κοζάνης-Πιερίας. Λόγω ιδεολογικών καταβολών και της σημαντικής παρουσίας αξιωματικών του στρατού, οι οργανώσεις ΥΒΕ και ΕΚΑ λειτουργούσαν σαν συγκοινωνούντα δοχεία. Η οργάνωση είχε εξαπλωθεί σε πολλά προσφυγικά χωριά ολόκληρου του νομού Κοζάνης. Από τις αρχές του 1943, εποχή επέκτασης της ΕΚΑ και σταδιακής ανόδου του ΕΑΜ, μέσω του ΕΛΑΣ, πρώτη γνώρισε τις δυσφημιστικές επιθέσεις του δεύτερου, έως τα τέλη του Γενάρη του 1943, όταν για αδιευκρίνιστους μέχρι σήμερα λόγους το ένοπλο τμήμα της ΕΚΑ έβαλε κατά φορτηγού που ανήκε στον ταμία του ΕΑΜ Κοζάνης. Εν συνεχεία ο εαμικός τύπος εξέθεσε δημόσια την ταυτότητα των μελών της ΕΚΑ αναγκάζοντας την ομάδα να απομακρυνθεί και στη συνέχεια να διαλυθεί. Ο πυρήνας της ΕΚΑ στο χωριό Χαραυγή χτυπήθηκε και διαλύθηκε. Ακόμη υπήρξαν εκτελέσεις ορισμένων μελών της. Το οριστικό τέλος της ΥΒΕ/ΕΚΑ ήρθε όταν ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε κατά της έδρας της στο βουνό Ζαρκαδόπετρα. Ένα μήνα μετά την εκτέλεση των επτά στελεχών του ΕΑΜ, από ενόπλους της ΕΚΑ.⁴²⁶

Αξιοποιώντας τις προσβάσεις σε πληροφόρηση και οικονομική ενίσχυση από εύπορους υποστηρικτές, όπως ο ιδρυτής της Μ. Γκέκας η ΕΚΑ άρχισε να αναπτύσσεται στην περιοχή της Κοζάνης και δη γύρω από τα Σέρβια, όπου υπήρχε και η αναγκαιότητα ενός αναχώματος στις αντάρτικες ομάδες του Ολύμπου και ληστρικές συμμορίες του Σαρανταπόρου. Φαίνεται πως πυρήνας της ΕΚΑ άρχισε να σχηματίζεται στο Βελβεντό το οποίο χτισμένο ανάμεσα στον Αλιάκμονα και τα Πιέρια είχε καίρια θέση στη διαδρομή που ένωνε την Κοζάνη με την Πιέρια. Από εκεί περνούσε ο δρόμος το εμπορίου όπλων, αλατιού και των συγγενικών δικτύων που ένωνε τις κοινότητες των τουρκόφωνων ποντίων των δύο νομών.⁴²⁷

15. Η ΕΚΑ και οι τουρκόφωνοι Πόντιοι του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά. Η Σκάφη και ο Μικρός Μ^{ον}χάλαγας

Η ΕΚΑ ξεκίνησε να στρατολογεί κόσμο στην περιοχή της Κοζάνης το φθινόπωρο του 1942. Τη δεξαμενή άντλησης ανθρώπινου δυναμικού αποτέλεσαν τα προσφυγικά χωριά της περιοχής. Η αρχή έγινε από την Οινόη και ακολούθησαν τα Μπουτζάκια, πεδίο προνομιακό για την αντάρτικη δράση λόγω ιδεολογίας του πληθυσμού, επαφών με τους αξιωματικούς, αλλά και γεωγραφίας. Ακολούθησαν άλλα χωριά όπως ο Κλείτος, η Εορδαία, το Βόιο και τα Γρεβενά. Στην περιοχή του Τσιαρτσιαμπά, γύρω από τον ποταμό Αλιάκμονα λίγα γηγενή χωριά εντάχθηκαν στην ΕΚΑ. Πρωταγωνιστής στην περιοχή υπήρξε ο ταγματάρχης Λ. Μάντζιος.⁴²⁸ Αντιθέτως τα τουρκόφωνα προσφυγικά χωριά του Τσιαρτσιαμπά τελούσαν υπό την έντονη επιρροή των αξιωματικών της ΥΒΕ. Σύμφωνα με εαμικές πηγές ο εξοπλισμός των Τουρκόφωνων από τα Ύμερα και τα όμορα χωριά είχε ξεκινήσει ήδη από το καλοκαίρι του 1942.⁴²⁹

Πυρήνας της ΕΚΑ δημιουργήθηκε στο ορεινό προσφυγικό χωριό της περιοχής Σκάφη. Καταλυτικό ρόλο για την ένταξη των Σκαφιωτών και στη συνέχεια την επέκταση της επιρροής της ΕΚΑ στα γύρω χωριά, έπαιξε ο αγροφύλακας της Σκάφης Μιχάλης Πεχλιβανίδης που έμεινε γνωστός ως ο Μικρός Μιχάλαγας. Ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης των εμπειροπόλεμων και ακατάβλητων Σκαφιωτών ήταν γιος του

⁴²⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 155-172

⁴²⁷Ο.π., σ. 161-162

⁴²⁸Ο.π., σ. 162-164

⁴²⁹Κέντρος Σ., *Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 304

Θανάσ'Αγά, αντάρτη του δυτικού Πόντου, ενώ και ο ίδιος σε νεαρή ηλικία είχε καταφύγει στο βουνό ως ένοπλος.⁴³⁰

«Ο παππούς μου σκότωσε τρεις τέσσερις Τούρκους χωροφύλακες, πήρε τα όπλα και βγήκε στα βουνά... ήταν μικρός (ο πατέρας μου), τον πατέρα του σκότωσαν κι αυτόνα να σκοτώσουν και λέει ένας Τούρκος: αν θα με δώσεις 40 λίρες, θα σε απαλλάξω. Και λέει αυτός 50 θα σε δώσω και τον πήρε από του Τούρκου τα χέρια. Την άλλη μέρα έφυγε στα βουνά. Στους Έλληνες δηλαδή.. Σκότωσαν τον πατέρα του και μετά έγινε κι αυτός αντάρτης... είχε αγριέψει απ την Τουρκία! Είδε τον πατέρα του σκοτωμένο. Κι αυτόν τον είχαν δεμένο έτσι..»⁴³¹

Αναγκασμένος από τις συνθήκες ο Πεχλιβανίδης κατέφυγε στο βουνό, όπως τόσοι και τόσοι δυτικοπόντιοι, όπου έζησε σαν αντάρτης και μυήθηκε στη βία και τα όπλα. Η εξοικείωση του με τα όπλα και το αξιόμαχο του χαρακτήρα που διαμόρφωσε, τον οδήγησε να αναλάβει ρόλο αγροφύλακα στο ορεινό χωριό, άμα τη αφήξει του, μετά την Ανταλλαγή.

«Όταν ήρθε ο πατέρας μου επειδής έκανε πόλεμο στους Τούρκους, ήταν σκληρός φαίνεται, τον έβαλαν αγροφύλακα..... Μόλις ήρθε απ την Τουρκία, τον έβαλαν.. Λένε αυτόν να βάλουμε αγροφύλακα. Σε 3-4 χωριά. Μετά συνέχισε. Όλο αγροφύλακας ήτανε...»⁴³²

Η σκληρή και ηγετική του φυσιογνωμία τον επέβαλε και πέραν των συγχωριανών του, ακόμη και στο εντόπιο στοιχείο της περιοχής. Πέραν όμως της επιβολής και του κύρους του αναφέρεται πως επρόκειτο για έναν έξυπνο και οξυδερκή άνθρωπο.⁴³³

«Αν ήθελε ο πατέρας μου για να κάνει παράδες...εεε!! Αν έκανε έναν βλάχο έτσι, έπεφτε. Αυτός ήταν περήφανος, δεν έκανε..»⁴³⁴

Ο Μικρός Μιχάλαγας έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη για τα άλογα και τα όπλα.⁴³⁵ Η συμπάθεια αυτή οφειλόταν στη θητεία του στο αντάρτικο σωτηρίας του Πόντου. Τόσο ο ίδιος, όσο και ορισμένοι άλλοι Σκαφιώτες είχαν στην κατοχή τους ή έφεραν πάνω τους όπλα:

«Οπλοφορούσε συνέχεια. Ο πατέρας μου ανέκαθεν είχε. Ορισμένοι είχαν, μερακλήδες»⁴³⁶

Οι Σκαφιώτες άλλωστε διακρίνονταν για την συνοχή τους ως ενιαίο σώμα, η οποία εν μέρει οφειλόταν στην καταγωγή τους από το ίδιο χωριό, το φημισμένο Φουντουκλί της Αμάσειας. Η συνοχή και η ομοιογένεια ενισχυόταν ακόμη από το γεγονός πως είχαν πολεμήσει όλοι μαζί ως τοπική αντάρτικη ομάδα στα βουνά του Πόντου.

«Οι Σκαφιώτες πιο δεμένοι ήτανε. Από το ίδιο χωριό. Το Φουντουκλί. Αμάσεια. Ήταν αμιγές ελληνικό χωριό. Και ήταν όλοι στα βουνά γιατί ήτανε όλοι φυγόδοκοι. Δεν πηγαίναν φαντάροι, φεύγανε. Ο παππούς μου ήτανε 10 χρόνια στο βουνό. Και είχανε αντάρτικοι αυτοί.. Αυτοί επειδή ήτανε συμπαγείς, από ένα μέρος, από ένα χωριό και

⁴³⁰Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.255

⁴³¹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁴³²Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁴³³Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.255

⁴³⁴Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁴³⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.37

⁴³⁶Προφορική συνέντευξη, ο.π.

στο βουνό ήταν μαζί.. Ο ένας εξαρτιόταν από τον άλλο. Ήταν άλλη ψυχολογία. Αλλιώς σκεφτόταν ο κόσμος»⁴³⁷

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει Σκαφιώτης, κάτοικος σήμερα της Μελίκης Ημαθίας, οι κάτοικοι της Σκάφης είχαν όλοι καταγωγή από το ίδιο χωριό

«Κατά 99%!»⁴³⁸

Τέλος η συνοχή του χωριού ενισχυόταν από το μεγάλο βαθμό ενδογαμίας που καθιστούσε τους περισσότερους συγγενείς μεταξύ τους. Για το λόγο αυτό λειτουργούσαν ως ενιαία ομάδα υπό την καθοδήγηση του καπετάνιου τους.⁴³⁹

Αναφέρεται μάλιστα πως λόγω της μεγάλης συνοχής και των συγγενειών μεταξύ τους οι Σκαφιώτες προκειμένου να λάβουν κάποια απόφαση, λειτουργούσαν εν είδη πολεμικού συμβουλίου.

«Αυτοί πέρναν αποφάσεις κι όλοι μαζί τις τηρούσανε. Δεν ήταν δηλαδή η άποψη ενός.

Μαζευόνταν στα σπίτια και κάναν κουβέντες. Μιλάγανε. Συνέλευση! Δηλαδή ο καπετάνιος δεν έκανε ότι ήθελε, ότι να πει. Καθόνταν και συζητάγανε.»⁴⁴⁰

Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω η Σκάφη φαίνεται πως αποτελούσε το κατεξοχήν παράδειγμα μιας τουρκόφωνης ποντιακής κοινότητας που λειτούργησε ως η απόλυτη στρατιωτική δομή. Όπως ήταν φυσικό στον κόσμο της υπαίθρου η φήμη της Σκάφης και φυσικά του πολέμαρχου καπετάνιου της ήταν μεγάλη. Οι παλαίμαχοι αντάρτες του Πόντου προκαλούσαν πραγματικό δέος και τρόμο.

«..οι πιο καλύτεροι πολεμιστές ήταν οι Σκαφιώτες. Όταν είχαν έρθει εδώ πέρα όπλα δε δίναν και στους άλλους στο χωριό(στα Λεύκαρα). Μόνο αυτοί είχαν. Δεν τους δίναν όπλα. Δεν είχαν άλλοι όπλα.»⁴⁴¹

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που η ΕΚΑ και ο ταγματάρχης Παπαβασιλείου επέλεξαν να δημιουργήσουν βάση της ένοπλης ομάδας του στη Σκάφη. Την παρουσία του εκεί επιβεβαιώνει η μαρτυρία του εν ζώη γιου του Πεχλιβανίδη, ο οποίος μάλιστα είχε λειτούργησει και ως κομιστής και σύνδεσμος για την ένοπλη ομάδα της ΕΚΑ:

«Ο Παπαβασιλείου ήτανε εθνικιστής, καθεαυτού....Αυτός έβγαλε ένα κόμμα στο Σκάφη.

Βγήκε στη Ζαρκαδόπετρα. Έκατσε κάμποσο εκεί... εγώ έκανα κοντά του, νερό κουβαλούσα. Ήταν καμιά εικοσαριά αξιωματικοί, τους κουβαλούσα νερό με ένα γομαράκι. Σιγά-σιγά. Ήταν κι οι Γερμανοί: -Που πας; -Στα πρόβατα. Μικρός ήμουνα, δεν με πείραζαν... Κρύβονταν κι απ τους Γερμανούς κι απ τους αντάρτες. ο

Παπαβασιλείου. Κι απ τους 2 κρύβονταν.»⁴⁴²

Η προσχώρηση του αγροφύλακα της Σκάφης στην ΕΚΑ λέγεται πως έγινε χωρίς περιστροφές.⁴⁴³ Πάντως τον Μικρό Μιχάλαγα, λόγω της φήμης του, προσέγγισε επανειλημμένως και το ΕΑΜ, προκειμένου να τον πείσει να προσχωρήσει στις τάξεις του ΕΛΑΣ.

«Απ την αρχή ήθελαν να πάρουν μαζί, δεν πήγε. Τη νύχτα έρχονταν 2-3 αντάρτες και ήθελαν να πάρουν...Ντε και καλά να πάει εκεί. Ήξεραν που πολεμάει καλά. Παλιός πολεμιστής. Να τον κρατήσουν εκεί... Αυτός δεν ήθελε να είναι κουμμουνιστής.»⁴⁴⁴

⁴³⁷Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴³⁸Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁴³⁹Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.255

⁴⁴⁰Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁴¹Προφορική συνέντευξη Βασίλη Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁴²Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁴⁴³Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.37

⁴⁴⁴Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

Αναφέρθηκε ήδη πως η εμφάνιση της ΕΚΑ συνδέεται με την αντίδραση του εμπορικού κόσμου και των στρατιωτικών -που επιθυμούσαν πλέον το πέρασμα στην ενεργό δράση- έναντι στην άνοδο του ΕΑΜ και συνεπώς αναζήτησε υποστηρικτές εκεί όπου ήταν μειωμένη η απήχηση του ΕΑΜ. Όπως τα περισσότερα προσφυγικά χωριά και δη τα τουρκόφωνα έτσι και η Σκάφη αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη της ΕΚΑ.⁴⁴⁵

Καθώς οι αξιωματικοί είχαν ήδη ανακαλύψει την κομμουνιστική φύση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ⁴⁴⁶ δεν ολιγόρησαν διόλου ως προς την αποκάλυψη της αλήθειας στους χωρικούς:

«...είχαν έρθει του στρατού. Κάποιος Παπαβασιλείου, ένας Παπαθανασίου που κάνανε την οργάνωση κι αυτοί τους μιλάγανε. Το γνωρίζανε...»⁴⁴⁷

Αυτή η προπαγάνδα πατούσε πάνω στην ήδη υπάρχουσα αντιπάθεια ή και αποστροφή λόγω εμπειρίας των τουρκόφωνων Ποντίων προς τον κομμουνισμό και συνδεόταν επίσης με τις αρνητικές εμπειρίες που έφεραν μαζί τους οι *Βουλγαροπρόσφυγες* που είχαν ήδη φτάσει στην περιοχή. Η αντικομμουνιστική προπαγάνδα στην περιοχή του Αλιάκμονα ενισχυόταν από την ιδεολογική καθοδήγηση του Βελβεντινού δικηγόρου και πολιτευόμενου Ιωάννη Αντωνιάδη. Άλλωστε χωρίς την πολιτική και ιδεολογική καθοδήγηση ανθρώπων όπως ο Γκέκας, ο Αντωνιάδης ή οι επιτελείς του στρατού ήταν δύσκολο για τους αγράμματους τουρκόφωνους χωρικούς να προσεγγίσουν και να ερμηνεύσουν αναλυτικά το περιεχόμενο της ρητορικής του ΕΑΜ.⁴⁴⁸

Τα παραπάνω έρχονταν να συνδεθούν με τον έντονο εθνικισμό που χαρακτήριζε ούτως ή άλλως όλους τους πρόσφυγες. Ο εθνικισμός αυτός, όσον αφορά τους τουρκόφωνους Πόντιους είχε καλλιεργηθεί πριν την Ανταλλαγή, εξαιτίας της βίαιης ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης και του αγώνα που διεξήγαγαν στον Πόντο. ενισχύθηκε δε με τον ξεριζωμό και την προσκόλληση στην παράταξη του Βενιζέλου που ταυτίστηκε για αυτούς με την έννοια της πατρίδας. Η προσήλωση στην εθνική Ιδέα και το Βενιζελισμό ήταν οι καταλύτες για την αφομοίωση τους. Για αυτό και οι αξιωματικοί, ως εκπρόσωποι του καταλυμένου κράτους νομιμοποιούνταν στη συνείδηση τους πολύ περισσότερο από τα κηρύγματα του ΕΑΜ.⁴⁴⁹

16. ΕΑΜ : εμφάνιση, οργάνωση και άνοδος

Τα εκτεταμένα μέτρα (πυρπολήσεις χωριών, μαζικές εκτελέσεις, συλλήψεις και φυλακίσεις) που έλαβαν οι Γερμανοί για την καταστολή και ανάσχεση της αντίστασης απέδωσαν καρπούς στα τέλη του 1941. Η αντάρτικη δράση ανεστάλη για ένα περίπου χρόνο, μέχρι να κάνει την εμφάνιση του ο ΕΛΑΣ. Η προπαγάνδα μέσω του τύπου, η διαρκής έκδοση διαταγών για βαρύτερες ποινές, η αναζήτηση πληροφοριοδοτών και συνεργατών και οι συνεχείς καταδιώξεις οδήγησαν τελικά τους αντάρτες σε τέλμα. Αποφασίστηκε η διάλυση των ένοπλων τμημάτων της *Ελευθερίας* και η οργάνωση περιήλθε σε αδράνεια. Ακολούθησε αλλαγή πλεύσης του Μ.Γ. με την ανάληψη της θέσης του γραμματέα από το Μάρκο Βαφειάδη, με επικεφαλής τον οποίο το Μ.Γ. εργάστηκε, καθόλη τη διάρκεια του 1942, για τη συγκρότηση και

⁴⁴⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.36-37

⁴⁴⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.159

⁴⁴⁷Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁴⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.159-161

⁴⁴⁹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.103, 105, 253

οργάνωση των τμημάτων του ΕΛΑΣ και την υπέρβαση των δυσκολιών που προέκυψαν από τη γερμανική τρομοκρατία.⁴⁵⁰

Τα στελέχη του ΚΚΕ στην Κοζάνη, όπως ο Αλέκος Σακαλής (Πετρόμπυρης), είχαν ανακτήσει επαφές με το Μ.Γ. ήδη από το καλοκαίρι του 1941. Η ανασυγκρότηση του Μ.Γ. υπό του Βαφειάδη επέφερε βελτίωση στα πράγματα και μονιμοποίηση της κατάστασης. Την οργάνωση ομάδων και την αρχή του εξοπλισμού τους ανέλαβαν για την περιοχή της Κοζάνης ο Σακαλής και για την Εορδαία ο Βασίλειος Τσουκαλίδης από την Ποντοκώμη.⁴⁵¹ Στο ποντιακό αυτό χωριό συγκλήθηκε μάλιστα συγκέντρωση πριν ακόμη από την έλευση των Γερμανών. Πρώιμες οργανωτικές κινήσεις θα ξεκινήσουν και στο Βελβεντό (κοντά στα προσφυγικά χωριά του Αλιάκμονα), ενώ στο Βόιο, την Πτολεμαΐδα και το Βέρμιο άρχισαν να συγκροτούνται οι πρώτοι ένοπλοι πυρήνες. Οι πρώτοι αυτοί αντιστασιακοί άρχισαν αμέσως να αναζητούν όπλα, τα οποία αφθονούσαν. Όπλα αναζητούσαν και οι Γερμανοί, εξαπολύοντας απειλές θανάτου προς όσους τα απέκρυπταν, και τα συγκέντρωναν σε ειδική αποθήκη κοντά στη Νομαρχία της Κοζάνης.⁴⁵²

Οι πρώτοι ένοπλοι (ανυπότακτοι και κομμουνιστές) στα ορεινά της Καστοριάς, ωθούμενοι από την ιταλική βία που στόχευε σε επιτάξεις και αφοπλισμό της γεμάτης όπλα υπαίθρου (συχνά με τη επικουρία ρουμανιζόντων και εκπροσώπων της τοπικής αυτοδιοίκησης), διαλύθηκαν σύντομα. Τα πράγματα δεν ήταν ακόμη έτοιμα. Η προετοιμασία και οι επαφές για την οργάνωση ένοπλων τμημάτων στη δυτική Μακεδονία συνεχίστηκε καθόλη τη διάρκεια του 1942, χωρίς να ληφθεί οριστική απόφαση.⁴⁵³ Για την ακρίβεια οι επαφές είχαν αρχίσει από τις πρώτες ημέρες της γερμανικής επίθεσης.* Συνεχίστηκαν κλιμακούμενες για να οδηγήσουν στη σταδιακή ανάπτυξη της Αντίστασης στην περιοχή, με ενέργειες όπως την απαλλοτρίωση πολεμικού υλικού ή την μαχητική υπεράσπιση της μη παράδοσης της σοδειάς στις κατοχικές αρχές και φτάνοντας στην εμφάνιση των πρώτων ενόπλων στον Όλυμπο.⁴⁵⁴

Μεγάλο ρόλο στην εξάπλωση του ΕΑΜ, έπαιξαν οι οργανωτικές δομές που το κληροδότησε ένας από τους βασικούς, αν όχι ο βασικότερος στυλοβάτης του, το ΚΚΕ. Το μοναδικό προηγούμενο παράδειγμα κομματικής οργάνωσης που είχε υπάρξει στη χώρα ήταν το κόμμα των Φιλελευθέρων, χωρίς επ' ουδενί ο οργανωτικός του μηχανισμός να πλησιάζει το επίπεδο συγκρότησης του νέου τύπου κόμματος που αποτελούσε το εργατικό κόμμα. Το μοντέλο αυτό κόμματος έγινε πρότυπο μίμησης και παραδειγματισμού για τον αστικό πολιτικό κόσμο.⁴⁵⁵ Παρόλα αυτά μεταξική καταστολή είχε καταφέρει να αποδιοργανώσει και εξαρθρώσει την οργανωτική δομή του κόμματος σε μεγάλο βαθμό. Ανακτώντας επαφές αρχικά σε τοπικό επίπεδο και

⁴⁵⁰ Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), Θεσσαλονίκη (2002), σ.122-145

⁴⁵¹ Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.39-40

⁴⁵² Αθανασιάδης Α., Μιχαηλίδης Χ., *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*, Αθήνα (2010), σ. 97-106

⁴⁵³ Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία Φρονημάτων...*, σ. 84. Ρόσιος Α. (Υψηλάντης), *Στα φτερά του Οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001), σ.75-77.

* Στις διεργασίες συμμετείχαν πολλοί από τους μετέπειτα πρωταγωνιστές των γεγονότων της εαμικής Αντίστασης, όπως ο μητροπολίτης Ιωακείμ ή ο Γιώργος Μέντζας, ο οποίος εκτελέστηκε μαζί με άλλους έξι στα Ίμερα το Μάρτιο του 1943).

⁴⁵⁴ Κέντρος Σ., Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 300 & Σακαλής Α., Λίγα λόγια για την Αντίσταση στο νομό μας, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 187-188

⁴⁵⁵ Δάγκας Α., Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της κομμουνιστικής Διεθνούς, στο Χατζιωσήφ Χ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος* (τόμος Β2), Αθήνα(2003), σ.158

χωρίς σύνδεση με το κέντρο και το Μ.Γ. διάφορα στελέχη θα κινητοποιηθούν (υπό τη σκιά των κατοχικών αρχών) και θα ανασυστήσουν την Π.Ε. δυτικής Μακεδονίας.⁴⁵⁶

Το εαμικό κίνημα εξαπλώθηκε γρήγορα χάρη στην οργανωτική του δομή, την εύληπτη στοχοθεσία του και την αποφασιστικότητα των στελεχών του. Ωστόσο η εξαπλώση του στην ύπαιθρο επήλθε μετά την εμφάνιση του ΕΛΑΣ και την έναρξη της δράσης του. Οι απλοϊκοί και συνήθως αμόρφωτοι πληθυσμοί άσχετα από το αν ήταν γηγενείς ή πρόσφυγες, ελληνόφωνοι ή μη αντιμετώπιζαν προβλήματα ως προς την πρόσληψη και την κατανόηση των θεωρητικών αρχών και των εξαγγελιών του ΕΑΜ. Χρειάζονταν συγκεκριμένες, υλικής φύσης, υποσχέσεις σχετικές με τα καθημερινά και ζωτικά προβλήματα τους καθώς και την ανάλογη απλούστευση και εκλαΐκευση των μηνυμάτων που τους έφεραν οι διαφωτιστές του ΕΑΜ. Οι κατηχούμενοι, συχνά και οι κατηχητές ήταν αμότεροι ολιγογράμματοι ή αγράμματοι άνθρωποι. Σημαντικό ρόλο στην αύξηση απήχησης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ φαίνεται να έπαιξε η ηθική και υλική υποστήριξη των Βρετανών Συμμάχων. Έπειτα από την αναπτυσσόμενη δράση του ΕΛΑΣ στη Στερεά Ελλάδα προωθήθηκε και η ανάπτυξη του βορειότερα.⁴⁵⁷ Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, το Νοέμβριο του 1942, η οποία είχε πανελλαδική απήχηση έδωσε σημαντική ώθηση στην επέκταση του ΕΛΑΣ και συνεπώς του ΕΑΜ. Την ίδια εποχή η μάχη του Στάλινγκραντ, έδινε νέα τροπή στον πόλεμο, αλλάζοντας τους συσχετισμούς σε παγκόσμιο επίπεδο.⁴⁵⁸ Κατά παρόμοιο τρόπο η γερμανική εισβολή στην ΕΣΣΔ, την προηγούμενη χρονιά, είχε επηρεάσει ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, δημιουργώντας του αισιόδοξες προσδοκίες.⁴⁵⁹

Βασικό στοιχείο της επιτυχίας του ΕΑΜ υπήρξε η ανταπόκριση στις καθημερινές ζωτικές ανάγκες του χειμαζόμενου λαού. Επρόκειτο για ανάγκες αμεσότερες από την οργάνωση αντίστασης κατά των κατακτητών και αφορούσαν την καθημερινή επιβίωση του πληθυσμού στις σκληρές συνθήκες της Κατοχής με τον επισιτισμό να καταλαμβάνει –όπως πάντοτε άλλωστε- την πρώτη θέση. Σε αυτή την άμεση και ταχεία ανταπόκριση, όπως και στο σχηματισμό και τη δράση του ΕΛΑΣ οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η δημιουργία της ευρύτερης κοινωνικής βάσης από κάθε άλλη αντιστασιακή οργάνωση.⁴⁶⁰ Η δραστηριοποίηση του ΕΑΜ για την υπεράσπιση των φτωχότερων στρωμάτων από τη διατροφική κρίση που διήρκεσε καθόλη την περίοδο της Κατοχής συνδέεται με την παράλληλη ανάδυση δομών λαϊκής αυτοδιοίκησης και αυτονόμησης τμημάτων της υπαίθρου, που ανέτρεπαν το παραδοσιακό καθεστώς. Η διαδικασία αυτή που έχει περιγραφεί ως *εξέγερση των περιφερειακών ελίτ* αποτέλεσε μέρος της πώλωσης που επήλθε με την κοινωνική αποσύνθεση και οδήγησε στην εσωτερική σύγκρουση, αποτελώντας ουσιαστικά την ταξική συνιστώσα της ενδοελληνικής κατοχικής σύγκρουσης.⁴⁶¹

Μέχρι το τέλος της Κατοχής το ΕΑΜ θα διαλύσει ή απορροφήσει όλες τις μικρότερες αντιστασιακές οργανώσεις. Η κλιμακούμενη μαζικοποίηση του σε συνδυασμό με τη στροφή του πολέμου στα τέλη του 1942 και τις αρχές το 1943, θα βγάλει από την αδράνεια τις προνομιούχες τάξεις και πολιτικές δυνάμεις και θα ενεργοποιήσει τον προπολεμικό αντικομμουνισμό εν όψει της διακύβευσης του

⁴⁵⁶Κέντρος Σ., Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 299-300

⁴⁵⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.179, 184-185,190-191

⁴⁵⁸Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.42

⁴⁵⁹Δορδανάς Σ., *Αντίποινα...*, σ.51

⁴⁶⁰Κουρκούτας Μ., Η εθνική Αντίσταση (όπως την έζησα), Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 322-323

⁴⁶¹Κουσουρής ., σ. 56-57

μεταπολεμικού κοινωνικού καθεστώτος, το οποίο απειλούσε το μαζικοποιημένο και εξαπλωμένο σε όλη τη χώρα ΕΑΜ.⁴⁶² Επιζητώντας να επιτύχει τη μέγιστη δυνατή μαζικότητα στη βάση του ΕΑΜ επεδίωξε να εντάξει στις τάξεις του τόσο τους ποικιλώνυμους παρανόμους, όσο και τον προσφυγικό κόσμο, ο οποίος είχε αποτελέσει στήριγμα της Ε.Κ.Α. και για αυτό κινήθηκε προς την αντικατάσταση των τοπικών ιθυνόντων με καταλληλότερα πρόσωπα, κατά περίπτωση, καθώς η προπαγάνδη των θέσεων όσο ξεκάθαρα διατυπωμένες και αν ήταν δεν ήταν εύκολη δεδομένου του μορφωτικού επιπέδου της πλειοψηφίας του αγροτικού κόσμου (πολλά δε μάλλον των τουρκόφωνων προσφύγων). Στόχος του ΕΑΜ ήταν να επιτύχει την πολυθρύλητη *εθνική ενότητα* υπό την δική του καθοδήγηση.⁴⁶³

Πράγματι το ΕΑΜ θεωρούσε την εθνική ενότητα ως βασική προϋπόθεση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Σε αντίθεση με την εθνική ενότητα του μεταξικού καθεστώτος, η οποία εδράζει στη βάση του αντικομμουνισμού και της βασιλοφροσύνης, η έννοια αυτή υπό την οπτική του ΕΑΜ δεν σημαίνει παρά την ενότητα του λαού και τη σύμπραξη όλων των πατριωτικών δυνάμεων στον αγώνα κατά των κατακτητών. Το ίδιο θα επιδιώξει σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής να παρουσιάζεται ως ο απόλυτος εκφραστής της εθνικής ενότητας. Απέναντι στην πλειοψηφική συσπείρωση του λαού στον εθνικό αγώνα τάσσονται όσοι αποτελούν εχθρό του λαού και της ενότητας του και χαρακτηρίζονται ως προδότες και δωσίλογοι.⁴⁶⁴

Πρωτεύουσα θέση στη ρητορική του ΕΑΜ κατείχε το ζήτημα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, χωρίς να απουσιάζουν κάποιες γενικόλογες αναφορές και εξαγγελίες των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που στόχευε να πραγματοποιήσει μεταπολεμικά. Υπήρχε πάντα η επιφύλαξη και η φειδώ στη χρήση κοινωνικών μηνυμάτων προκειμένου να μην προκαλέσουν αντιδράσεις ή φοβικότητα και κυρίως να μην επιφέρουν διάσπαση στην πολυπόθητη και αναγκαία για τον αγώνα εθνική ενότητα.⁴⁶⁵

Παρά τις ευρύτερες συγκυρίες, που αναδιαμόρφωναν το πλαίσιο και την πολλαπλή κατήχηση του ΕΑΜ, ακόμα και με την κυκλοφορία εντύπων, όπως η εφημερίδα *ΝΙΚΗ* (πρωτοκυκλοφόρησε στα τέλη του 1942 στην Κοζάνη) η εικόνα που είχε ο αγροτικός πληθυσμός των χωριών που γράφονταν στην *Οργάνωση* (έτσι λεγόταν στην ύπαιθρο το ΕΑΜ) για τη φύση και το χαρακτήρα της ήταν απολύτως συγκεχυμένη. Μέχρι το Νοέμβριο του 1942, το ίδιο το ΕΑΜ δεν είχε αποκαλύψει τη συμμετοχή του ΚΚΕ, ενώ στην περιοχή των Σερβίων Κοζάνης η αντιστοιχία μεταξύ *Κόμματος* και ΚΚΕ παρέμενε εν πολλοίς αδιευκρίνιστη μέχρι το Δεκέμβριο του 1944, μετά δηλαδή την Απελευθέρωση.⁴⁶⁶

Η μυστικοπάθεια αυτή ως προς την πραγματική ταυτότητα της οργάνωσης δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο του ΕΑΜ, το οποίο άλλωστε ήταν λογικό να μην αναφερθεί στη συμμετοχή του ΚΚΕ στις τάξεις, δεδομένων των προπολεμικών διώξεων και της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Ακόμη και η *εθνικιστική* ΥΒΕ κρατούσε ερμητική την ταυτότητα της, όπως άλλωστε προέβλεπε το καταστατικό της, που σύμφωνα με

⁴⁶²Ο.π., σ. 59-62

⁴⁶³Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 184-185, 189

⁴⁶⁴Μπαλτά Ν., Διαστάσεις το εθνικού και αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949, η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάϊσερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49 Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, σ. 130-137

⁴⁶⁵Καλλιανιώτης Α., σ. 89-190 & Μπαλτά Ν., Διαστάσεις του εθνικού και αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949, η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάϊσερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49 Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, σ. 132

⁴⁶⁶Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.185, 191

το 5^ο άρθρο υποχρέωνε τους εταίρους να τηρούν απόλυτη εχεμύθεια.⁴⁶⁷ Το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της στεγανότητας της οργάνωσης, καθόριζε όμως και περιόριζε την έκταση της εξάπλωσης της.⁴⁶⁸

Έγινε ήδη λόγος για την στοχοποίηση του ΕΑΜ από τον Χρυσόχοου, όσο αυτό επεκτεινόταν, όπως και για την συκοφαντική προπαγάνδα του ΕΑΜ κατά της ΕΚΑ, που εμφανίστηκε ως ανάχωμα προς αυτό. Η ΥΒΕ συκοφαντήθηκε επίσης, ενώ η Επιθεώρηση Νομαρχιών παρομοίαζε και εξίσωνε την προπαγάνδα του ΕΑΜ και των κομμουνιστών με την βουλγαρική και ρουμανική.⁴⁶⁹ Σταδιακά η αυτονομηση και αυτοοργάνωση της υπαίθρου υπό την καθοδήγηση του ΕΑΜ, σε συνδυασμό με την ευρύτερη κοινωνική διάλυση, τις σκληρές περιστάσεις της Κατοχής και το ζήτημα της εδαφικής ακεραιότητας έθεσαν σε κίνηση των προϋπάρχοντα αντικομμουνισμό που θα αποτελέσει το κοινό παρονομαστή όλων εκείνων που για λόγους οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς αντιστρατεύονταν το ΕΑΜ ή απειλούνται από την άνοδο του και τις δυνάμεις που εκπροσωπούσε. Αποτέλεσμα υπήρξε η σύμπτυξη του αντιαμικού στρατοπέδου, το οποίο σταδιακά πέρασε υπό τον έλεγχο του κατοχικού κράτους, πλησιάζοντας ολοένα και πιο πολύ στη συνεργασία με τον κατακτητή. Για πολλούς δεδομένης της λήξης του πολέμου με ήττα του Άξονα, η σύμπραξη μαζί του ήταν παροδική και λιγότερη επικίνδυνη από την ενδυνάμωση και επικράτηση του ΕΑΜ που μεταφραζόταν σε κομμουνιστικό κίνδυνο.⁴⁷⁰

1) Πρόσληψη

Ενδεικτικό της σύγχυσης που επικρατούσε στον πληθυσμό για τη φύση και το περιεχόμενο του ΕΑΜ είναι το περιστατικό που καταγράφει στα απομνημονεύματα του ο Κοζανίτης καπετάνιος του ΕΛΑΣ Πετρόμπεης. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του τελευταίου η (απόφοιτος Γυμνασίου) κόρη του γιατρού και βουλευτή των Φιλελευθέρων στα Γρεβενά Ηλία, σε συγκέντρωση συνομηλίκων της που τραγουδούσαν αντάρτικα τραγούδια, συμμετείχε τραγουδώντας το γνωστό ύμνο της δικτατορίας Μεταξά.⁴⁷¹ Η περίπτωση είναι αντιπροσωπευτική μιας και η νεαρή κοπέλα ήταν απόφοιτος Γυμνασίου και κόρη μέλους της τοπικής ελίτ.

Το παραπάνω περιστατικό αναφέρεται για να τονίσει το βαθμό άγνοιας και σύγχυσης στον ανενήμερωτο και αποκομμένο από τις κεντρικές εξελίξεις πληθυσμό. Δεδομένου πως η εγγράμματη κόρη ενός εύπορου τοπικού παράγοντα αγνοούσε το ασυμβίβαστο μεταξύ των αντάρτικων τραγουδιών του ΕΛΑΣ και των ύμνων της 4^{ης} Αυγούστου μπορούμε εύκολα να μαντέψουμε σε ποιο βαθμό έφτανε η άγνοια και η παρανόηση των αγράμματων και αποκομμένων σχετικά τουρκόφωνων προσφύγων. Οι περισσότεροι από αυτούς, πρώτης γενιάς, δεν έμαθαν ποτέ την ελληνική και εξακολουθούσαν σε όλη τους ζωή να μιλούν την τουρκική.

Το πλέον χαρακτηριστικό για τη συγκεχυμένη εικόνα που υπήρχε στον πληθυσμό είναι η σύγχυση των ονομάτων και του χαρακτήρα των οργανώσεων. Αυτή η κατάσταση διατηρήθηκε από τους γηραιότερους καθώς σε αυτούς παγιώθηκε η χρήση των όρων, τους οποίους χρησιμοποιώντας ήρθαν αντιμέτωποι με τα γεγονότα. Αλλά και οι νεότεροι χρησιμοποιούν, ακόμη και σήμερα, τους ίδιους λανθασμένους ιστορικά όρους. Αυτό προκύπτει από έλλειψη σχετικής πληροφόρησης, αλλά κυρίως από το ότι η ιστορική τους μνήμη προκύπτει μέσα από την αναπαραγωγή της

⁴⁶⁷ Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά* (τόμος Α), Αθήνα (1997), σ.30

⁴⁶⁸ Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.144, 163-164

⁴⁶⁹ Ο.π., σ. 220-221

⁴⁷⁰ Κουσουρή Δ., σ. 61-66

⁴⁷¹ Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.56

οικογενειακής μνήμης. Οι νεότεροι δηλαδή γνωρίζουν για τα ιστορικά γεγονότα της εποχής σαν κομμάτι της οικογενειακής τους ιστορίας και της ιστορίας του χωριού τους και κατά συνέπεια η ιστορική τους γνώση και συνείδηση συνοδεύεται συχνά από προκατασκευασμένες αξιολογήσεις και συναισθήματα,⁴⁷² καθώς επίσης και παγιωμένες στο χρόνο παρανοήσεις.

«Και πως ξεκίνησε. Ήρθαν εδώ στο χωριό. Γιατί κάποιιοι ήταν στην ΕΠΟΝ. Ήταν πολλοί. Στην αρχή. Το 41. Απ το χωριό. Μετά ήρθε το ΕΑΜ, το ΕΠΟΝ(!). Και εκεί πάνω ήρθαν και κάναν διαφώτιση σε σπίτια, σε μαχαλάδες, γιατί το χωριό ήταν μαχαλάδες.»⁴⁷³

Πράγματι η όλη οργανωτική ανάπτυξη του ΕΑΜ περιελάμβανε και την στελέχωση της ΕΠΟΝ⁴⁷⁴. Βέβαια η παραπάνω μαρτυρία μεταφέρει μια εσφαλμένη ιστορικά πληροφορία. Αφενός η ΕΠΟΝ υπήρξε υποκείμενη στο ΕΑΜ οργάνωση και όχι άσχετη με αυτό και αφετέρου διότι η ΕΠΟΝ στην περιοχή της Κοζάνης δεν αναπτύχθηκε από το 1941, αλλά μόνο μετά την επίσημη ίδρυση της, τον Φεβρουάριο του 1943.⁴⁷⁵

Οι παρανοήσεις και η σύγχυση δεν προέκυπταν μόνο από την άγνοια των αγράμματων χωρικών προσφύγων, αλλά και από τις συγκεχυμένες πληροφορίες γύρω από την ταυτότητα των οργανώσεων. Έτσι π.χ. η λανθασμένη εντύπωση που υπάρχει ακόμα στους πληθυσμούς σχετικά με τη διασύνδεση μεταξύ ΕΑΜ-ΚΚΕ-ΕΠΟΝ κτλ οφείλεται ως ένα βαθμό και στη απόκρυψη αρχικά του χαρακτήρα των οργανώσεων.

«Η ΕΠΟΝ δεν ήταν όμως όπως μετά που ήρθε το ΕΑΜ. Το ΕΑΜ πλέον ήτανε ένοπλο. Οργανωμένο ήταν. Το ΚΚΕ ήταν μέσα... Δεν ήταν μ' αυτή τη μορφή. Δε φαινόταν. Το κατέλωσε το ΚΚΕ, την ΕΠΟΝ»⁴⁷⁶

Ένας ακόμη λόγος για τη σύγχυση των ονομάτων και την παρανόηση της φύσης των οργανώσεων, πέρα από την ετεροχρονισμένη αποκάλυψη της συμμετοχής του ΚΚΕ στο ΕΑΜ, ήταν και η ρήξη που επήλθε αργότερα μεταξύ εθνικιστών-αντικομμουνιστών και ΕΑΜ/ΕΛΑΣ που όξυνε την πόλωση και την εχθρότητα προς τους κομμουνιστές. Κομμουνιστές και αντάρτες έγιναν ένα.

Η απόκρυψη ή έστω η μη διαφήμιση της συμμετοχής του ΚΚΕ υπήρξε μέρος της επικοινωνιακής στρατηγικής του ΕΑΜ, το οποίο προσδοκούσε να μαζικοποιήσει το τη βάση του και να διευρύνει τη δράση του. Κινούμενο προς αυτή την κατεύθυνση και απευθυνόμενο σε με κομμουνιστές και αριστερούς, αλλά σε όλο το φάσμα των Ελλήνων πολιτών, το ΕΑΜ επέλεξε τη χρήση μιας συγκεκριμένης και καλά επεξεργασμένης ορολογίας και προγραμματικών δηλώσεων. Αποσκοπώντας στον προσεταιρισμό κοινωνικών στρωμάτων από τους παρανόμους της υπαίθρου μέχρι τους πρόσφυγες και από εκεί μέχρι παλαιοκομματικούς και οικονομικά επιφανείς πολίτες, το ΕΑΜ έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην προπαγάνδα, αλλά και στην επιλογή των κατάλληλων προσώπων για την κάθε περίπτωση.⁴⁷⁷

Οι ίδιες συγχύσεις και παρανοήσεις, από μέρους των τουρκόφωνων Ποντίων που μελετάμε, παρατηρούνται και ως προς την πρόσληψη της οργάνωσης στην οποία συμμετείχαν οι ίδιοι, δηλαδή του ΕΕΣ Σε καμία από τις συνεντεύξεις και συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν δεν έγινε αναφορά στο πραγματικό όνομα της εν λόγω οργάνωσης. Ακόμη και πρόσωπα που υπήρξαν οπλίτες του ΕΕΣ, κάνουν λόγο για την

⁴⁷²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.238

⁴⁷³Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁷⁴Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.185-186

⁴⁷⁵Ρόσιος Α. (Υψηλάντης), *Στα φτερά του Οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001), σ.69

⁴⁷⁶Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁷⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 183-187

Οργάνωση ή όταν αναφέρονται σε αυτήν ονομαστικά χρησιμοποιούν το όνομα της ΠΑΟ, η οποία όμως δεν είναι ταυτόσημη και είναι προγενέστερη του ΕΕΣ.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Αναστάση Κ., από τα Λεύκαρα που σε νεαρή ηλικία υπήρξε για ένα διάστημα οπλίτης του ΕΕΣ ενώ κατονομάζει με σαφήνεια το όνομα του αρχηγού της οργάνωσης, συγχέει τον ΕΕΣ με την ΠΑΟ:

«Έρχεται ο Μιχάλαγας έπιασε μερικά άτομα από το χωριό μια οργάνωση να κάνει. Αυτό έγινε μετά ΠΑΟ Έκανε την οργάνωση. Αρχισε να πηγαίνει στη Μεσιανή, στο Ροδίτη, στο Βαθύλακο. Από κει κίνησαν.»⁴⁷⁸

Η ίδια παρανόηση παρατηρείται και στους προερχόμενους από την αντίπαλη πλευρά, του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, όπως οι Καππαδόκες του Βαθυλάκκου:

«Και ήρθε τότε, που λες εσύ απ τη Σκάφη, κάνανε την ΠΑΟ Και είπανε: Πατριωτική Αντικουμμουνιστική Οργάνωση. Και ιδρύσανε την ΠΑΟ... Από δω απ το χωριό στην Π.Α.Ο. ήτανε όλοι οι Πόντιοι.»⁴⁷⁹

Η αναφορά του ΕΕΣ ως ΠΑΟ είναι τόσο διαδεδομένη που έχει παγιωθεί μέχρι και σήμερα να αποκαλούνται οι οπλίτες του Ε.Ε.Σ. «Παοτζήδες». Αυτό τον όρο χρησιμοποιούσαν ακόμα και τα επίσημα όργανα και έντυπα του ΕΑΜ, αναφερόμενα στον μεταγενέστερο ΕΕΣ.⁴⁸⁰ Διόλου σπάνιες είναι οι αναφορές στην ΥΒΕ ως ΠΑΟ, ακόμη και όταν πρόκειται στην περίοδο πριν την μετατροπή της πρώτης στη δεύτερη.⁴⁸¹ Σε μεγάλο βαθμό η διάκριση έχει κυρίως χρονολογική σημασία, δεν παύει όμως να είναι ενδεικτική της σύγχυσης που επικρατεί ακόμη και σήμερα κυρίως λόγω της τότε ρευστότητας στις ραγδαίες εξελίξεις.

Πέρα από την παραπάνω διαδεδομένη και επικρατούσα εντύπωση η σύγχυση έφτανε και ως το σημείο να έχει θεωρηθεί η ΠΑΟ ως ανήκουσα στο ΕΑΜ.⁴⁸²

II) Άνοδος ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στη δυτική Μακεδονία. Φαρδύκαμπος: Συνεργασία και ρήξη

Καθώς για τον κόσμο της υπαίθρου η κατανόηση των μηνυμάτων, του περιεχομένου και της ιδεολογίας του ΕΑΜ ήταν δύσκολη έως και ανέφικτη, εκείνο που χρειαζόταν ήταν οι έμπρακτες αποδείξεις του αντιστασιακού αγώνα. Η αρχή της έμπρακτης παρουσίας των ανταρτών στη δυτική Μακεδονία έγινε με την εμφάνιση στην περιοχή ενός τμήματος του Θεσσαλικού ΕΛΑΣ. Πιθανό είναι η εμφάνιση των ανταρτών του Ολύμπου να έγινε κατόπιν συνεννόησης με το ΕΑΜ Κοζάνης, προκειμένου να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα και να προωθήσει την ανάπτυξη του κινήματος στην περιοχή. Από τα Χριστούγεννα του 1942 και κατά το πρώτο διάστημα του 1943 το θεσσαλικό τμήμα επέκτεινε τη δράση του από τη Δεσκάτη στα ορεινά των Σερβίων και τα εντόπια χωριά του Τσαρτσιαμπά, μέχρι και το Βαθύλακκο (ο οποίος βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο Κοζάνης-Σερβίων). Στα χωριά αυτά οι αντάρτες προέβησαν σε αφοπλισμό των σταθμών χωροφυλακής, εκτελέσεις συνεργατών των Ιταλών, αλλά και σε πλιάτσικο, συνοδευόμενο από βία κατά κατοίκων. Τελικά τα νεοδημιουργηθέντα τμήματα Μπούρινου και Σινιάτσικου, που στάλθηκαν για να

⁴⁷⁸Προφορική συνέντευξη Αναστάση Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁷⁹Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁸⁰ IX Μεραρχία ΕΛΑΣ, Γραφείο Ια Διαταγή, Ε.Π. 6279, Προσωπικό Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου & Οδηγητής, 7-6-1944, σ. 1, Προσωπικό Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

⁴⁸¹Ζηκόπουλος Ι., Η μάχη του Φαρδύκαμπου Σιατίστης, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 124

⁴⁸²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος.*, Ηράκλειο (2001), σ.125

αναχαιτίσουν τους αντάρτες του Ολύμπου, ενώθηκαν μαζί τους, ενώ προσχώρησαν και γηγενείς χωρικοί.⁴⁸³

Πράγματι η εμφάνιση και η δράση του θησσαλικού ΕΛΑΣ επιτάχυνε την εμφάνιση ένοπλων τμημάτων της περιοχής, όπως αυτό του Δημήτρη Τασσιανόπουλου που αποπλίζοντας ή ενσωματώνοντας σταθμούς χωροφυλακής (π.χ. Σιάτιστα, με προσχώρηση και του διοικητή της), προσέλευσαν συνεχώς νέα μέλη. Ακολούθησε η εμφάνιση και νέας ομάδας και η εξάπλωση της δράσης στο Βοΐο. Ομάδες σχηματίστηκαν και στην Καστοριά. Επικεφαλής των ανταρτοομάδων αναλάμβαναν, ακόμη και κεντρώοι ή δεξιοί έφεδροι και μόνιμοι αξιωματικοί. Ανάμεσα τους και ο αντικομμουνιστής πρόσφυγας Θόδωρος Σιδηρόπουλος.⁴⁸⁴

Μετά τη διάλυση της Χωροφυλακής, η Σιάτιστα κατέστη ουσιαστικά ελεύθερη και έτοιμη να διαδραματίσει κομβικό ρόλο στην περεταίρω ανάπτυξη της Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία. Με κέντρο τη Σιάτιστα δόθηκε μία από τις σημαντικότερες μάχες και κερδίστηκε μια μεγάλη νίκη κατά των Ιταλών με ιδιαίτερη σημασία για την απόκτηση εμπειρίας των ανταρτών, την παλλαϊκή συμμετοχή και την ευρεία απήχηση της.⁴⁸⁵ Επικεφαλής της επιτροπής του ΕΑΜ ανέλαβε ο Γιώργος Μέντζας, ενώ σε όλα τα χωριά δημιουργήθηκαν δεκαρχίες.⁴⁸⁶ Η ευρύτερη περιοχή του Βοΐου μετατράπηκε σταδιακά στα χρόνια της Κατοχής σε κέντρο αντιστασιακής οργάνωσης και δράσης, του οποίου η σημασία ξεπερνούσε συχνά τα ελλαδικά όρια.⁴⁸⁷

Ήδη από τον Ιανουάριο του 1943 είχαν πραγματοποιηθεί ορισμένες επαφές μεταξύ στελεχών της ΥΒΕ και του ΕΑΜ. Με παρότρυνση των συμμετεχόντων στην ΥΒΕ μελών του Σ.Κ.Ε. και την κεντρική γραμμή της οργάνωσης η ΥΒΕ ήρθε σε συνεννόηση με το ΕΑΜ. Συμφωνήθηκε η συνεργασία μεταξύ των δύο οργανώσεων. Τα ασυμβίβαστα σημεία παρέμεναν η επιμονή των αξιωματικών για κατάργηση πολιτικών υπεύθυνων στα ένοπλα τμήματα, ενώ το ΕΑΜ επέμενε στην πλήρη ενσωμάτωση της ΥΒΕ. Άλλες σημαντικές διαφορές προέκυψαν γύρω από τις εθνικές εδαφικές διεκδικήσεις και το ζήτημα των Σλαβόφωνων και Βουλγαριζόντων, το πλέον επίμαχο για την ΥΒΕ.⁴⁸⁸

Ένα από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα ήταν αυτό της στάσης του ΕΑΜ απέναντι στο Μακεδονικό ζήτημα, το βουλγαρικό αλυτρωτισμό και τις θέσεις για τις μειονότητες με τις οποίες καλούσε σε ενότητα, συσπείρωση και κοινή δράση. Είναι γνωστές τόσο οι θέσεις του ΚΚΕ γύρω από την ανεξαρτησία της Μακεδονίας, όπως και η εμμονή των εθνικιστών αξιωματικών της ΥΒΕ στο ζήτημα της εδαφικής ακεραιότητας της βορείου Ελλάδας. Οι τελευταίοι κατηγορούσαν το ΚΚΕ για φιλοβουλγαρισμό και προπαγάνδα υπέρ του βουλγαρικού εθνικισμού/αλυτρωτισμού και το ΕΑΜ για φιλοκομμουνισμό. Σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση αυτής της θεώρησης έπαιξε η ιδεολογική καθοδήγηση υψηλόβαθμων αξιωματικών που κατείχαν ισχυρές θέσεις και διασυνδέσεις στον κρατικό μηχανισμό του κατοχικού κράτους, όπως ο Α. Χρυσόχου που θεωρούσε το εαμικό κίνημα προδοτικό. Όχι μόνο οι υψηλόβαθμοι επιτελικοί, αλλά και εν γένει οι μόνιμοι αξιωματικοί του στρατού είχαν γαλουχηθεί επί χρόνια σε

⁴⁸³Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.191-194, 199-201

⁴⁸⁴Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944 (τόμος Α')*, Θεσσαλονίκη (1996), σ. 84-87

⁴⁸⁵Ρόσιος Α., *Στα φτερά του οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001), σ.75, 91-92

⁴⁸⁶Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.46

⁴⁸⁷Γκανάτσιος Β., *Αλβανικός πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση στη Δυτ. Μακεδονία. Μια γενική επισκόπηση*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 170-172

⁴⁸⁸Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά Μακεδονία 1941-1944 Αντίσταση και Τραγωδία (τόμος 1)*, Αθήνα (1997), σ.151-153

ένα ανάλογο ιδεολογικό περιβάλλον⁴⁸⁹, του οποίου ο αντικομμουνισμός είχε καταστεί βασική συνιστώσα σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.⁴⁹⁰ Βέβαια στην πράξη το ΕΑΜ θα προσπαθήσει και θα καταφέρει να αποτρέψει το σλαβόφωνο στοιχείο της Φλώρινας να εκφραστεί υπέρ της απόσχισης. Καταλυτική σε αυτό το σημείο υπήρξε η συμβολή του Σλαβόφωνου κομμουνιστή και στελέχους του Μ.Γ. Λάζαρου Ζησιάδη ή Τερπόφσκι.⁴⁹¹

Μία επιπρόσθετη και θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στο ΕΑΜ και την ΥΒΕ/ΕΚΑ αφορούσε την θέση των δύο πλευρών σχετικά με την αντιστασιακή δράση. Ουσιαστικά επρόκειτο για δύο διαφορετικές θεάσεις, δύο διαφορετικά πολιτικοστρατιωτικά ρεύματα και κατευθύνσεις. Το ΕΑΜ τάχθηκε υπέρ της ενεργού και απροκάλυπτης επιθετικής αντίστασης κατά των κατακτητών, ενώ η δεύτερη (εκείνη των αξιωματικών), όπως προαναφέρθηκε προσέγγισε το ζήτημα διαφορετικά με αποτέλεσμα σύντομα τα δύο ρεύματα να έρθουν σε ρήξη.⁴⁹²

Με παρότρυνση της εξόριστης κυβέρνησης, εντολή των κεντρικών της ΥΒΕ και δημόσιο κάλεσμα του μητροπολίτη Κοζάνης, Ιωακείμ Αποστολίδη, πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ αξιωματικών και ΕΑΜ στα τέλη Ιανουαρίου του 1943. Συμβιβάζοντας τους όρους που τέθηκαν εκατέρωθεν, οι δύο πλευρές υπέγραψαν πρωτόκολλο συνεργασίας. Οι αξιωματικοί είχαν εντολή να συνεργαστούν, αποφεύγοντας την προσχώρηση και διεκδικώντας τη *διοίκηση και διεύθυνση του αγώνα*. Στρατιωτικός επικεφαλής ανέλαβε ο πρωτοπόρος της ΥΒΕ Κοζάνης, ταγματάρχης Λαλόπουλος. Παρά την επίτευξη της συμφωνίας, δεν υπήρξε αληθινή συνεννόηση μεταξύ των δύο πλευρών.⁴⁹³ Η εαμική πλευρά δε δέχονταν επί της ουσίας τους όρους των αξιωματικών που διεκδικούσαν να μονοπωλήσουν τη διοίκηση και επεδίωκαν να αποπολιτικοποιήσουν το αντιστασιακό κίνημα.⁴⁹⁴

Την παροδική συμμετοχή των αξιωματικών του στρατού στον ΕΛΑΣ επιβεβαιώνουν και οι μαρτυρίες των τουρκόφωνων Ποντίων, οι οποίοι -όντας σε επαφή και συνεννόηση μαζί τους- γνώριζαν από τότε την προσωρινή συνεργασία ΕΑΜ/ΕΛΑΣ-Υ.Β.Ε./Ε.Κ.Α., αλλά και των άλλων προσφύγων της περιοχής που συντάχθηκαν με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ:

«Ταυτόχρονα εκεί μπήκανε και άνθρωποι από το στρατό, αξιωματικοί για την πατρίδα!»⁴⁹⁵

«Στην αρχή ήτανε πολλοί στρατιωτικοί, αλλά μετά με τον Εμφύλιο γυρίσανε.»⁴⁹⁶

Πριν την αναπόφευκτη ρήξη μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και αξιωματικών της Υ.Β.Ε./Ε.Κ.Α., εξαιτίας της απόστασης που τους χώριζε, οι δύο συνεργαζόμενες παρατάξεις προέβησαν σε μια από κοινού επιχείρηση που στέφτηκε με επιτυχία και αποτέλεσε τομή για την εξέλιξη της κατοχικής ιστορίας στην περιοχή. Η σημασία της

⁴⁸⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 150-151, 185, 190, 221

⁴⁹⁰Κουσουρής Δ., σ. 53, 62

⁴⁹¹Κέντρος Σ., *Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 301

⁴⁹²Γκανάτσιος Β., *Αλβανικός πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση στη Δυτ. Μακεδονία. Μια γενική επισκόπηση*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 172-174

⁴⁹³Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.200, 243-245

⁴⁹⁴Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.48-50

⁴⁹⁵Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Μ. (Βαθύλακκος), Προσωπικό Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁴⁹⁶Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Προσωπικό Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

νίκης στο Φαρδύκαμπο (4-5 Μαρτίου 1943) θεωρήθηκε πανελλαδικής (ακόμη και παμβαλκανικής) εμβέλειας.⁴⁹⁷

Μια ιταλική αυτοκινητοπομπή, δύναμης ενός λόχου, με κατεύθυνση τα Γρεβενά έπεσε σε ενέδρα τοπικών ανταρτών στη θέση Βίγλα κοντά στη Σιάτιστα. Η ενέδρα της Βίγλας που προκάλεσε, την επόμενη ημέρα τη μάχη του Φαρδύκαμπου, έδωσε το βάφτισμα του πυρός, ανέβασε το ηθικό και εξασφάλισε οπλισμό για τους αντάρτες.⁴⁹⁸ Οι Ιταλοί είχαν νεκρούς και τραυματίες, ενώ τα δέκα από τα έντεκα αυτοκίνητα αιχμαλωτίστηκαν. Η επιτυχία της επιχείρησης δημιούργησε κλίμα ενθουσιασμού και προσέλκυσε πολλούς προς κατάταξη. Ένα ιταλικό τάγμα ξεκίνησε από τα Γρεβενά και δεχόμενο διαρκείς παρενοχλήσεις κινήθηκε προς τη Σιάτιστα για να απελευθερώσει τους αιχμαλώτους.⁴⁹⁹

Παράλληλος στόχος υπήρξε η τιμωρία της Σιάτιστας και η καταστολή του ένοπλου κινήματος, σκοπός για τον οποίο κινητοποιήθηκε η ιταλική μεραρχία της Λάρισας. Μετά από μάχη δύο ημερών, οι Ιταλοί περικυκλωμένοι και πλευροκοπημένοι από τα διάφορα τμήματα, δεκαρχίες και εξοπλισμένους χωρικούς (που συνέρρεαν στη μάχη από τη Σιάτιστα, τα Γρεβενά, το Βόϊο κ.α.), αναγκάστηκαν σε παράδοση. Οι Έλληνες πέτυχαν μεγάλη νίκη, αιχμαλωτίζοντας και αφοπλίζοντας το ιταλικό τάγμα. Πέραν της απόκτησης σημαντικού οπλισμού, η μάχη προσέδωσε κύρος και πολεμική εμπειρία στους αντάρτες, ανεβάζοντας το ηθικό και προκαλώντας παλλαϊκή συμμετοχή.⁵⁰⁰

Πράγματι και παρά τα τις προσπάθειες οικειοποίησης της νίκης και απόκρυψης της συμμετοχής της άλλης πλευράς, που προέκυψε αργότερα εξαιτίας της ρήξης και της ιδεολογικής πόλωσης, στη μάχη του Φαρδύκαμπου συμμετείχαν αμφότεροι οι εθνικιστές αξιωματικοί και οπλίτες της ΥΒΕ/ΕΚΑ και ο ΕΛΑΣ, αλλά και ανένταχτοι πολίτες. Εκτός από πολλούς μετέπειτα τοπικούς ηγέτες του ΕΛΑΣ, συμμετείχαν μεταξύ άλλων οι μόνιμοι αξιωματικοί Πόρτης, Μπουλογιάννης, Χατζής, Τσάμπουρας, Μάντζιος και ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Θόδωρος Σιδηρόπουλος. Μεταξύ των οπλιτών της ΕΚΑ υπήρχαν χωρικοί από τα Βέντζια, τα Καραγιάννια, τα εντόπια χωριά του Τσιαρτσιαμπά και τα προσφυγικά των Μπουτζακίων. Παρόντες ήταν ακόμη οι εμπειροπόλεμοι Σκαφιώτες και φυσικά ο αρχηγός τους Μιχάλης Πεχλιβανίδης, ο Μικρός Μιχάλαγας συμμετέχοντας στο πλευρό των αξιωματικών της Ε.Κ.Α.⁵⁰¹

17. Μετά το Φαρδύκαμπο: Συνέπειες της νίκης και η αρχή της ρήξης.

Εν όψει της μάχης στο Φαρδύκαμπο το ΕΑΜ Σιάτιστας κάλεσε σε ενιαία δράση εναντίον του κοινού κινδύνου. Οι αξιωματικοί δέχτηκαν να συμμετάσχουν (παρά την καχυποψία) καθώς είχε ήδη υπάρξει σχετική απόφαση της διοίκησης της τοπικής Υ.Β.Ε. για ανάληψη ένοπλης δράσης κατά των Ιταλών.⁵⁰² Εν όψει της μάχης οι

⁴⁹⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.200, 247-249

⁴⁹⁸Ρόσιος Α., *Στα φτερά του οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001), σ.81

⁴⁹⁹Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.46-48

⁵⁰⁰Ρόσιος Α., *Στα φτερά του οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001), σ.81-92

⁵⁰¹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.249-252. Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949)*, στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.255. Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.48-49

⁵⁰²Ζηκόπουλος Ι., *Η μάχη του Φαρδύκαμπου Σιατίστης*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 125-126

αξιωματικοί διεκδίκησαν ανοιχτά την ανάληψη της ηγεσίας των ένοπλων τμημάτων που θα συγκροτούσε το ΕΑΜ. Για την εαμική πλευρά η προκλητική αυτή απαίτηση ερχόταν να κόντρα στη γραμμή της μονοπώλησης της αντιστασιακής δράσης και σε αυτή αποδίδεται -όχι άδικα- μεγάλο μέρος της ευθύνης για την κατοπινή ρήξη.⁵⁰³

Παρόλα αυτά η ηγεσία του ΕΑΜ ήτοι οι Κερασίδης και Ζησιάδης δέχτηκαν την υπαγωγή των τμημάτων του ΕΛΑΣ υπό τους αξιωματικούς της Υ.Β.Ε. Μαζί με τους αξιωματικούς στην ποριοχή κατέφθασαν και ένοπλοι τουρκόφωνοι Πόντιοι από τα Ίμερα και τα γειτονικά χωριά. Τελικά, παρά τις παραχωρήσεις και τη διάθεση συνεννόησης το κοινό Αρχηγείο Βαρνούντος δεν έμελε να έχει ζωή μεγαλύτερη από τρεις ημέρες, καθώς αμέσως μετά τη νίκη του Φαρδύκαμπου και την αντεπίθεση της ιταλικής φάλαγγας τα πράγματα πήραν άλλη τροπή και η συνεργασία μετατράπηκε σε ρήξη.⁵⁰⁴

Στις 6 Μαρτίου ισχυρές ιταλικές δυνάμεις από τη Λάρισα έφτασαν στα Σέρβια, τα οποία παρέδωσαν στις φλόγες. Στις 2 του μηνός είχε πυρπολήθει η γέφυρα του Αλιάκμονα, ενθαρρύνοντας τη σύγκρουση στο Φαρδύκαμπο και προκαλώντας την καταστροφή της παραποτάμιας κωμόπολης. Στις 7 Μαρτίου πραγματοποιήθηκε νέα σύσκεψη στην Σιάτιστα, όπου συμμετείχαν στρατιωτικοί και πολιτικοί, όλοι οι επικεφαλής των μόνιμων τμημάτων του ΕΛΑΣ και ακόμη ο Λάζαρος Ζησιάδης. Αποφασίστηκε η οχύρωση κοντά στη Σιάτιστα και η αποστολή δύο τμημάτων στην περιοχή Βαθυλάκκου, στη βόρεια όχθη του Αλιάκμονα, για να παρεμποδίσει την επισκευή της γέφυρας και τη διέλευση της ιταλικής φάλαγγας που ερχόταν να καταστείλει την αντίσταση.⁵⁰⁵

Ενόσω η αντιστασιακή δράση κλιμακωνόταν βαδίζοντας στην μετωπική σύγκρουση με τις κατοχικές δυνάμεις, η περιοχή των τουρκόφωνων προσφυγικών χωριών του Αλιάκμονα εμπλεκόταν ολοένα και περισσότερο, κυρίως εξαιτίας της θέσης της επάνω ή πλησίον του κεντρικού οδικού άξονα Σερβίων-Κοζάνης, αποδεικνύοντας τη σημασία των συγκοινωνιακών δικτύων. Η γεωγραφική θέση καθόριζε την κομβικότητα και εν ολίγοις το μέλλον των χωριών αυτών.

Παρόντες στην περιοχή, αναφέρεται πως ήταν, εκτός των Χατζή και Μάντζιου, και ο Παπαβασιλείου. Εκεί προσήλθε τμήμα του εφεδρικού ΕΛΑΣ προς ενίσχυση των υπολοίπων. Επικεφαλής του εγχειρήματος είχε οριστεί ο ταγματάρχης Μάντζιος. Ο τελευταίος είχε σχηματίσει τμήμα, αποτελούμενο από οπλισμένους άνδρες των προσφυγικών χωριών της περιοχής, με έδρα το Ροδίτη. Οι ένοπλοι πρόσφυγες είχαν συγκεντρωθεί στα υψώματα των Λευκάρων, προκειμένου να αμυνθούν υπέρ των αμάχων και των γυναικόπαιδων των χωριών, αν αυτά δέχονταν επίθεση των Ιταλών.⁵⁰⁶

Αμέσως μετά την εντυπωσιακή αρχή της αντιστασιακής δράσης στην περιοχή, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι, παρακινημένοι από τους αξιωματικούς, έδωσαν και αυτοί το παρών στην ενιαία ακόμα αντίσταση, συγκροτώντας ένοπλα σώματα στα πρότυπα του αντάρτικου σωτηρίας (τοπική δράση, υπεράσπιση αμάχων). Ανάμεσα στους τοπικούς οπλαρχηγούς που είχαν συγκεντρωθεί στην περιοχή, παρακολουθώντας τις εξελίξεις αναφέρονται τα ονόματα του Μιχάλαγα, του Πεχλιβανίδη (Μικρού

⁵⁰³Σακαλής Α., Λίγα λόγια για την Αντίσταση στο Νομό μας, στο Εταιρία Μελετών Ανω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 188

⁵⁰⁴Κέντρος Σ., Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944), στο Εταιρία Μελετών Ανω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 305-306

⁵⁰⁵Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος η δυτική Μακεδονία στ' άρματα*, Αθήνα(1984), σ.145-146. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 248-249. Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου,, σ. 157

⁵⁰⁶Καλλιανιώτης Α., ο.π. σ. 259-261. Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ50-52

Μιχάλαγα) και του καπετάνιου των τουρκόφωνων Ποντίων του Βαθυλάκκου, Πρόδρομου Γεωργιάδη. Αξιωματικοί και ένοπλοι χωρικοί αλληλοεπηρεάστηκαν ως προς τα επαπειλούμενα αντίποινα με τους δεύτερους να προβάλουν τον κίνδυνο που συνέτρεχε για τα χωριά τους, με βασικό επιχείρημα την πρόσφατη καταστροφή των γειτονικών Σερβίων.⁵⁰⁷

«Λοιπόν, από δω ξεκίνησαν για να χτυπήσουν τη γέφυρα. Οι αντάρτες, με αντάρτες ήταν. Είχαν κι όπλα κι εδώ. Κι αυτοί ήρθαν εδώ να παν. Μόλις κατέβηκαν εδώ κάτω... μερικοί πήγαν μπροστά τους, όλοι, 'όχι δε θα χτυπήσετε' 'θα χτυπήσετε', 'δε θα χτυπήσετε.' 'Αμα θα χτυπήσετε, λέει, εμείς, ο καθένας έχει 5-6 παιδιά. Που θα πάμε; Ούτε δάσος έχουμε ούτε τίποτα. Θα ρθουν θα μας κάψουν όλους.' Με το ζόρι τους γύρισαν. Γύρισαν εδώ.»⁵⁰⁸

Προβλέποντας τα βαρύτατα αντίποινα που θα συνόδευαν μια επιχείρηση εντός της γερμανοκρατούμενης ζώνης, αλλά και τις υπέρτερες ιταλικές (ενδεχομένως και γερμανικές) δυνάμεις που θα είχαν να αντιμετωπίσουν, οι αξιωματικοί δίστασαν να χτυπήσουν τους Ιταλούς στην περιοχή των Σερβίων. Ορισμένοι άρχισαν να αποχωρούν και ο Μάντζιος έδωσε εντολή για αναστολή της επιχείρησης. Εν τέλει οι αντάρτες του ΕΛΑΣ αποχώρησαν. Κινούμενοι προς τα δυτικά του Τσιαρτσιαμπά συνάντησαν τον απεσταλμένο του Μακεδονικού Στρατηγείου, Σίμο Κερασίδη, ο οποίος είχε μόλις φτάσει στην περιοχή για να μεταφέρει τη γραμμή της κεντρικής καθοδήγησης και να συμβάλλει στο συντονισμό και την περεταίρω οργάνωση του ΕΛΑΣ.⁵⁰⁹

Ακολούθησε νέα σύσκεψη αξιωματικών-ΕΛΑΣ, όπου αποφασίστηκε η συγκρότηση του αντάρτικου *Αρχηγείο Βαρνούντος*, με αρχηγό τον Μάντζιο και εκπρόσωπο του ΕΑΜ τον Ευστράτιο Κέντρο. Στη συνάντηση συμμετείχαν και οι Ζησιάδης-Κερασίδης.⁵¹⁰ Σημείο τριβής αποτέλεσε το ζήτημα της άμυνας ή υποχώρησης. Η διάλυση είχε ήδη αρχίσει και αποφασίστηκε η αποδέσμευση των δεκαρχιών και η απομάκρυνση από το Μπουγάζι (Σιάτιστα) του μόνιμου ΕΛΑΣ. Η διάσταση απόψεων μεταξύ ΕΑΜ και αξιωματικών εκφράστηκε ακόμη με την παρότρυνση του Κέντρου για εθελοντική παραμονή των ανταρτών, παρά την εντολή για διάλυση από τον επίσημο επικεφαλής, Μάντζιο. Απέμειναν λίγοι Ελασίτες. Οι οπλίτες της Ε.Κ.Α., αποχώρησαν με τους αξιωματικούς. Ο Μάντζιος απέφυγε περαιτέρω συνεννόηση με τον ΕΛΑΣ. Θεωρήθηκε ως ο κύριος υπεύθυνος για τη διάσπαση και τότε ο Κέντρος μετέφερε στο Σακαλή (Πετρόμπεη) την άνωθεν εντολή για σύλληψη του Μάντζιου. Ήταν η αρχή της ρήξης. Όταν η ιταλική φάλαγγα έφτασε στο Μπουγάζι, οι Ελασίτες που αποφάσισαν πλέον να δράσουν μόνοι τους δεν πρόλαβαν να ανασυγκροτήσουν τις διαλυμένες πλέον δυνάμεις. Οι Ιταλοί αντιμετώπισαν τους αντάρτες με μικρές μόνο αψιμαχίες. Μετά την διάσπαση στο Μπουγάζι η ελληνική άμυνα υπερφαλαγγίστηκε από τους Ιταλούς, οι οποίοι προέλασαν καταστρέφοντας, βορείως προς το Βόιο και την Καστοριά και νότια προς τα Γρεβενά, τα οποία εκκένωσαν, παίρνοντας μαζί τους την εγκλωβισμένη εκεί φρουρά. Η Σιάτιστα, η Νεάπολη, το Τσοτύλι και δεκάδες χωριά του Βοΐου και των Γρεβενών λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν. Ανάμεσα σε αυτά και το χωριό του Μιχάλαγα, Βατόλακκος Γρεβενών. Η

⁵⁰⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.71

⁵⁰⁸Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁰⁹Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος η δυτική Μακεδονία στ' άρματα*, Αθήνα(1984), σ. 146-148. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.259-261

⁵¹⁰Γκανάτσιος Β., *Αλβανικός Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση στη Δ. Μακεδονία*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 175

διασπασμένη από τις διαφωνίες και τις εκατέρωθεν δυσπιστίες άμυνα των Ελλήνων απέτυχε να προστατέψει την περιοχή.⁵¹¹

Αποτέλεσμα της επέλασης και της εκκένωσης της περιοχής από την ιταλική φάλαγγα ήταν η δημιουργία της «Ελεύθερης Ελλάδας» στη δυτική λεκάνη του ποταμού Αλιάκμονα. Από εκεί και πέρα ξεκίνησε η δημιουργία των αρχηγείων και υπαρχηγείων του ΕΛΑΣ, χωρίς τη συμμετοχή πλέον των *Εθνικιστών*.⁵¹²

Εν όψει της καταστροφικής επέλασης των Ιταλών στο Βόιο και δεδομένης της εκδηλωθείσας ασυμφωνίας και ρήξης, ορισμένοι από τους ιθύνοντες των αξιωματικών εξέφρασαν την πρόθεση τους να απευθυνθούν στην Ανώτατη Γερμανική Διοίκηση και να ζητήσουν την υπαγωγή της περιοχής στη γερμανική ζώνη κατοχής, προκειμένου να αποφευχθούν τα αντίποινα. Όταν αυτά εφαρμόστηκαν, οι αξιωματικοί άρχισαν να επιρρίπτουν τις ευθύνες στην ηγεσία του ΕΑΜ.⁵¹³

Τα γεγονότα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για πολλούς λόγους. Αποτελούν καταλύτη για την ανάπτυξη της αντιστασιακής δράσης και την άνοδο του ΕΛΑΣ στην περιοχή, σηματοδοτούν επίσης την μαζικοποίηση της συμμετοχής του πληθυσμού στην Αντίσταση (ο κόσμος της υπαίθρου είχε πλέον χειροπιαστά τεκμήρια της δράσης των ανταρτών) και το πλέον σημαντικό την αρχή της συνεργασίας αλλά και της ρήξης μεταξύ ΕΛΑΣ και *Εθνικιστών*. Σημαντικότερο ακόμη και από τον άμεσο στόχο του να πληγούν οι ιταλικές δυνάμεις ήταν η δημιουργία μια ελεύθερης ζώνης και η δημιουργία διεξόδου προς την οροσειρά της Πίνδου.⁵¹⁴ Τελικά η εύθραυστη συνεννόηση μεταξύ αξιωματικών και ΕΛΑΣ δεν έμελε να διαρκέσει για πολύ.

Οι διαφωνίες ΕΛΑΣ και αξιωματικών εκφράστηκαν γύρω από δύο ζητήματα όπως ήδη αναφέρθηκε. Το πρώτο ήταν η επιμονή των αξιωματικών για ανάληψη του αγώνα αποκλειστικά από τους ίδιους. Οι αξιωματικοί αρνούσαν να δεχθούν «*την υπαγωγή των τμημάτων τους υπό κομματικό έλεγχο*». ⁵¹⁵ Η συμμετοχή τους στο κοινό αντιστασιακό μέτωπο υπαγορευόταν από τις οδηγίες της καθοδήγησης τους και αποτελούσε κίνηση τακτικής και όχι πρόθεση προσχώρησης. Οι αξιωματικοί τηρούσαν στάση αναμονής ως προς τη στιγμή που θα εξέφραζαν την πρόθεση τους να αναλάβουν αυτοί την αρχή του αγώνα.⁵¹⁶

Το δεύτερο ήταν η αναστολή του αγώνα εξαιτίας του φόβου των αντιποίνων. Για το ζήτημα της ηγεσίας του αγώνα οι διαστάσεις απόψεων εκφράστηκαν με οξύ τρόπο σε δύο συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν εν όψει της ιταλικής προέλασης προς τη Σιάτιστα και το Βόιο. Διεξαγόμενες σε τεταμένο κλίμα οι δύο συναντήσεις δεν οδήγησαν παρά μόνο στην όξυνση των πνευμάτων και σε σκλήρυνση των θέσεων των δυο πλευρών. Παρόντες σε αυτές, όπως και σε όλες τις προηγηθείσες συναντήσεις, μετά το Φαρδύκαμπο, ήταν τα δύο ηγετικά στελέχη του μακεδονικού ΕΑΜ, Κερασιδής και Ζησιάδης. Μπορεί να υποτεθεί πως τα δυο ηγετικά στελέχη

⁵¹¹ Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος η δυτική Μακεδονία στ' άρματα*, Αθήνα(1984), σ.146-150. Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.262-268. Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.52-55

⁵¹² Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία φρονημάτων.....*, σ.82

⁵¹³ Γκανάτσιος Β., *Αλβανικός Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση στη Δ. Μακεδονία*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 173-174

⁵¹⁴ Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.49

⁵¹⁵ Παπαθανασίου Π., *Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου*,, σ. 157

⁵¹⁶ Ζηκόπουλος Ι., *Η μάχη του Φαρδύκαμπου Σιατίστης*, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 124-125

ίσως να βρίσκονταν πίσω από την σκλήρυνση της γραμμής των καπετάνιων του ΕΛΑΣ να αναλάβουν αυτοί την αρχή του αγώνα.⁵¹⁷

Για τους επαγγελματίες των όπλων, μόνιμους αξιωματικούς ήταν απαράδεκτη η ανάληψη ηγεσίας από τους πολίτες και δη κομμουνιστές, από τους οποίους αρνούνταν να λάβουν εντολές. Από την άλλη προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ζήτημα των αντιποίνων και της επιμελητείας των ομάδων, οι αξιωματικοί ήταν κατά της εξόδου μεγάλης μάζας χωρικών στο βουνό και μάλιστα τάχτηκαν υπέρ της διεξαγωγής του αγώνα στους σλαβόφωνους θυλάκες και κατά της βουλγαρικής διείσδυσης. Οι αξιωματικοί και *Εθνικιστές* οπλαρχηγοί ενοχλούνταν σαφώς από τις προθέσεις του ΕΑΜ να προσεγγίσει τους Σλαβόφωνους.⁵¹⁸ Στο συνδυασμό του αντικομμουνισμού και της Σλαβοφοβίας των εθνικιστών συνέβαλε η καταγωγή του Ζησιάδη, ο οποίος όντας Σλαβόφωνος θεωρούνταν από τους αξιωματικούς ως «*σλανόφρων*».⁵¹⁹

Μετά την αποχώρηση των Ιταλών και τη δημιουργία της ελεύθερης ζώνης, είχε έρθει η ώρα για το ξεκαθάρισμα μεταξύ των διαφωνούντων παρατάξεων. Το ΕΑΜ επέρριπτε τις ευθύνες στους αξιωματικούς, κατηγορώντας τους για σαμποτάζ. Οι χαρακτηρισμοί και οι λεκτικές επιθέσεις πλήθηναν και σκλήρυναν.⁵²⁰ Ο Αλέκος Σακαλής (Πετρόμπεης) αναφέρει στα απομνημονεύματά του πως στα τέλη Μαρτίου του δόθηκε η εντολή, προερχόμενη από την επιτροπή ΕΑΜ Γρεβενών (Φίλος Γ΄)* να σπεύσει στον Κρόκο και να συλλάβει τον ταγματάρχη Μάντζιο. Η διαταγή πραγματοποιήθηκε και ο συλληφθείς ταγματάρχης παραδόθηκε στο υπαρχηγείο του 5^{ου} Συντάγματος, στο χωριό Μεταξά.⁵²¹

Η αιματηρή όξυνση μεταξύ ΕΛΑΣ και *Εθνικιστών* ξεκίνησε από την Καστοριά, με καταλύτη την παρουσία του Φραγκίσκου Κολάρα. Από εκεί πέρασε στο Βόιο, όπου τα βαρύτατα ιταλικά αντίποινα και οι συνέπειες τους έστρεψαν πολλούς (πληγέντες ή όσους φοβούνταν) υπέρ των αξιωματικών, όπως συνέβη και στα προσφυγικά χωριά του Τσιαρτσιαμπά. Οι χωρικοί αρνούνταν την τροφοδοσία των ανταρτών, από τις τάξεις των οποίων άρχισαν διαρροές. Παράλληλα οι εθνικιστές ίδρυσαν ξεχωριστό αρχηγείο στον Πεντάλοφο, κατόπιν οδηγίας της ΥΒΕ Θεσσαλονίκης. Στην περιοχή του Βοΐου άλλωστε υπήρχε το μαζικότερο ένοπλο τμήμα *Εθνικιστών*, με επικεφαλής τον προαναφερθέντα πρόσφυγα αξιωματικό, Θόδωρο Σιδηρόπουλο. Οι *Εθνικιστές* ξεκίνησαν να στρατολογήσει από τα προσφυγικά χωριά της περιοχής. Η επικείμενη σύγκρουση είχε αρχίσει να φαίνεται στον ορίζοντα. Είχαν άλλωστε προηγηθεί αιματηρές συγκρούσεις των δύο πλευρών σε Καστοριά και Θεσσαλία.⁵²²

Τα γεγονότα της σύγκρουσης ΕΛΑΣ με εθνικιστικά τμήματα άλλων περιοχών έγιναν γνωστά και στα χωριά των Τουρκόφωνων που είχαν συσπειρωθεί στην ΕΚΑ.

«Απ τα Τρίκαλα ήρθανε εδώ. Εκείνους τους εξόντωσαν εκεί, το ΕΑΜ. Τους χτυπήσανε και από κει ήρθανε εδώ. Δηλαδή εκεί πολύ πιο μπροστά άρχισαν να χτυπάνε. Το ΕΑΜ είχε αρχίσει να εξοντώνει όλες τις άλλες οργανώσεις...Γιατί ήδη, απ το 43 και μετά είχε ξεκαθαρίσει το τοπίο, ότι οι Γερμανοί θα χάσουνε. Και αυτοί πλέον, το ΕΑΜ το

⁵¹⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.265-266

⁵¹⁸Κολιόπουλος Ι., Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944 (τόμος Α΄), Θεσσαλονίκη (1996), σ.87-89

⁵¹⁹Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου,, σ. 157

⁵²⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.78

⁵²¹Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ. 55-56

⁵²²Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.269-274

*έπαιρνε πολιτικά καθαρά πλέον. Να κυριαρχήσουνε. Δεν αφήναν άλλους να
μεγεθύνουνε...»⁵²³*

Η παραπάνω μαρτυρία από κάτοικο των Λευκάρων (3^{ης} γενιάς) μεταφέρει την επίσημη άποψη και ερμηνεία της ηγεσίας και των απολογητών της ΥΒΕ/ΠΑΟ. Σύμφωνα με αυτή, οι αξιωματικοί κινητοποιήθηκαν για τη δημιουργία ξεχωριστού αρχηγείου, μετά την αθέτηση από μέρους του ΕΑΜ (κατά την δική τους εκτίμηση) της «*Συμφωνίας συνεργασίας*» (25-27 Μαρτίου). Η τελική απόφαση ήρθε στις αρχές Μαρτίου, όμως η κινητικότητα των αξιωματικών και των πληθυσμών που είχαν στην επιρροή τους είχε ήδη ξεκινήσει. Σύμφωνα με μία πηγή τα τμήματα των αξιωματικών αριθμούσαν περί τους 400 άνδρες. Κέντρο των δυνάμεων αυτών ορίστηκε το χωριό του Βοΐου, Αυγερινός, όπου εγκατασταθήκαν φυλάκια και άρχισαν να συρρέουν οι άνδρες των τμημάτων.⁵²⁴

Στα τέλη Μαρτίου (25-27) αμέσως πριν δοθεί η εντολή για σύλληψη του ταγματάρχη Μάντζιου, καταγράφεται η πληροφορία για την εκδήλωση *κάποιας κίνησης* από τους Τουρκόφωνους στα Ίμερα, υπό την επιρροή και καθοδήγηση του Μιχάλαγα. Την πληροφορία μετέφερε σε κλιμάκιο του ΕΛΑΣ στην Οινόη, ο γραμματέας του ΕΑΜ Ίμέρων. Παρά την αρχική απόφαση για επέμβαση του ΕΛΑΣ, ο γραμματέας της νομαρχιακής επιτροπής του ΕΑΜ, Μιχάλης Σουμελίδης, παλιός γνώριμος του Μιχάλαγα, ανέβαλε την επιχείρηση ενόψει διαπραγματεύσεων με τον τελευταίο προκειμένου να μεταστραφεί και να προσχωρήσει στο ΕΑΜ.⁵²⁵

Όπως μαρτυρούν τα γεγονότα, η κατάσταση των πραγμάτων ήταν ακόμη πολύ ρευστή και τίποτε δεν έδειχνε να είναι προκαθορισμένο. Προσωπικές γνωριμίες και διαπροσωπικές σχέσεις έδειχναν να επιδρούν αποφασιστικά στη δρομολόγηση σημαντικών πολιτικών εξελίξεων, στις οποίες κύριο ρόλο έπαιζαν οι ελίτ και οι στιγμιαίες αποφάσεις τους. Και ο χαρακτήρας των προσώπων συνέβαλε σημαντικά στις εξελίξεις. Η αποφασιστικότητα, η αδιαλλαξία και η εριστικότητα συχνά δρομολόγησαν τα πράγματα, καθορίζοντας τη συνέχεια. Τα στοιχεία του χαρακτήρα ενός από τους πρωταγωνιστές της σύγκρουσης στο Βόιο φαίνεται πως λειτούργησαν καταλυτικά ως προς την τροπή που πήραν τα πράγματα. Βέβαια είναι αμφίβολο το αν τα πράγματα θα είχαν κυλήσει διαφορετικά, σε περίπτωση που ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Σιδηρόπουλος δεν είχε το συγκριμένο χαρακτήρα.

Η όξυνση είχε αρχίσει να κλιμακώνεται και η βία να εκδηλώνεται στο νομό Κοζάνης από τα τέλη Μάρτη, μετά τη διάσπαση στο Μπουγάζι. Έτσι η απαγωγή του Μάντζιου στις 2 Απριλίου δεν ήρθε σαν κεραυνός εν αιθρία. Ακολούθησε η σύλληψη άλλων δύο αξιωματικών (Αγγελόπουλου, Πόρτη) στις 5 Απριλίου. Και οι τρεις μεταφέρθηκαν στη Βουχωρίνα Βοΐου, νέο αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Μετά την τελευταία σύλληψη, οι *Εθνικιστές* αποφάσισαν να ενεργήσουν και κινήθηκαν προς τη Βουχωρίνα. Τελικά ο ΕΛΑΣ τους πρόλαβε και τους αιφνιδίασε στο χωριό Αυγερινός. Η ομάδα Αστραπή και ο εφεδρικός ΕΛΑΣ περικύκλωσαν τους *Εθνικιστές* στο σχολείο του χωριού. Η μάχη άναψε σύντομα. Ο οξύθυμος Σιδηρόπουλος σκοτώθηκε, οι αιχμαλωτισθέντες οπλίτες αποπλίστηκαν και αφέθηκαν ελεύθεροι αποχωρώντας ή προσχωρώντας στον ΕΛΑΣ. Αμέσως μετά συνελλήφθησαν οι επικεφαλής των *Εθνικιστών* (πέντε αξιωματικοί) και οδηγήθηκαν στη Βουχωρίνα, όπου αρχικά φυλακίστηκαν. Εκεί μεταφέρθηκαν και οι τρεις αξιωματικοί που είχαν αιχμαλωτιστεί νωρίτερα. Πέντε από τους συνολικά οκτώ δικάστηκαν και εκτελέστηκαν στις 13

⁵²³Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁵²⁴Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. σ. 157

⁵²⁵Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ. 55

Απριλίου του 1943, ανάμεσα τους και ο ταγματάρχης Μάντζιος. Ακολούθησε η διάλυση των *Εθνικιστών* και στο Μελάνθιο Καστοριάς και οι εκτέλεση άλλων τριών κεφαλών τους στο Νεστόριο, πέντε ημέρες αργότερα. Μετά την καταστολή της *ανταρσίας των Εθνικιστών* ο ΕΛΑΣ κατέστη κυρίαρχος στο δυτικό και ορεινό τμήμα της δυτικής Μακεδονίας.⁵²⁶

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η (έστω και σύντομη) αναφορά στις εκδοχές γύρω από τα γεγονότα του Αυγερινού, καθώς η σύγκρουση που πραγματοποιήθηκε εκεί αποτέλεσε την αφετηρία της αιματηρής ρήξης μεταξύ των συνεργαζόμενων έως τότε (έστω και με διαφωνίες και αντιφάσεις) μετέπειτα αντίπαλων πλευρών. Η πλευρά των αξιωματικών υποστηρίζει πως η αρχή έγινε όταν οι αντάρτες συνέλαβαν ορισμένους από τους αξιωματικούς και οι συνάδελφοι τους συγκεντρώθηκαν στον Αυγερινό προκειμένου να επικοινωνήσουν με τους αντάρτες στον Πεντάλοφο για την εξεύρεση λύσης και την εκτόνωση της τεταμένης κατάστασης. Εκεί, έπειτα από τηλεφωνικές διαπραγματεύσεις, ορίστηκε συνάντηση την επομένη, με αντιπροσωπεία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ που θα ερχόταν στον Αυγερινό. Η τηλεφωνική συζήτηση έκλεισε φιλικά και ο Σιδηρόπουλος απέσυρε τις φρουρές τους από τα φυλάκια και ξεκίνησε η προετοιμασία κοινού γεύματος σε γιορτινό κλίμα συμφιλίωσης. Με αυτές τις διαθέσεις ανέμεναν την έλευση του ΕΛΑΣ, όταν την άλλη ημέρα το πρωί χτυπήθηκαν από τα πολυβόλα των ανταρτών. Η επίθεση στον Αυγερινό, σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, δεν ήταν μάχη, παρά ενέδρα του ΕΛΑΣ.⁵²⁷

Ενώ λοιπόν η εκδοχή των αξιωματικών-εθνικιστών κάνει λόγο για εξαπάτηση και αιφνιδιασμό από μέρος του ΕΛΑΣ, η άλλη πλευρά αποδίδει την αρχή της αιματοχυσίας στον Αυγερινό στους αξιωματικούς και δη στον Σιδηρόπουλο. Σύμφωνα με αυτή τη δεύτερη εκδοχή, η εντολή που είχαν τα δύο τμήματα του ΕΛΑΣ που περικύκλωσαν τον Αυγερινό (Αριανού και Αστραπής) ήταν να μη προκαλέσουν αιματοχυσία, χτυπώντας «στο ψαχνό». Άλλωστε, αν αυτό συνέβαινε ο ΕΛΑΣ θα μπορούσε να εξοντώσει όλους τους αντιπάλους και να μη θρηνήσει θύματα, χτυπώντας με βαρύ οπλισμό και από απόσταση. Η αρχή στον κύκλο του αίματος έγινε όταν ο Σιδηρόπουλος δολοφόνησε με πιστόλι (ή σύμφωνα με άλλη μαρτυρία με μαχαίρι) έναν αντάρτη, με τον οποίο γνωριζόταν και μάλιστα συνδεόταν και με κάποια κουμπαριά. Ο αντάρτης πλησίασε τον αξιωματικό για να καταλαγιάσει τα πνεύματα και εκείνος, σύμφωνα με τις αφηγήσεις, τον δολοφόνησε εν ψυχρώ. Ακολούθησε η δολοφονία ενός ακόμη αντάρτη από τους Τουρκόφωνους της ομάδας του Σιδηρόπουλου. Τον αριθμό (δύο) των νεκρών ανταρτών και τα ονοματεπώνυμα τους επιβεβαιώνουν διαφορετικές αφηγήσεις είτε αυτοπτών μαρτύρων, είτε συγγενών τους.⁵²⁸

Μάλιστα σύμφωνα με αντάρτες που συμμετείχαν στα γεγονότα του Αυγερινού, οι συγκεντρωμένοι στον Αυγερινό αξιωματικοί δεν είχαν αποσύρει τα φυλάκια τους και

⁵²⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.274-279. Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.82. Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου, , στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 158.

⁵²⁷Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 158. Συζήτηση (Καραμπέρης Σ.), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 216-217

⁵²⁸Συζήτηση (Μαυρομάτης Σ., Τσάτας Α., Νταϊλάνης Β.), , στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 214-215, 219-220

ο Σιδηρόπουλος είχε συμβουλευσει τους κατοίκους του χωριού να μην κυκλοφορούν έξω από αυτό. Λέγεται τέλος πως ο ίδιος είχε απειλήσει ευθέως τον Αριανό, στην τηλεφωνική επικοινωνία της προηγούμενης ημέρας, πως αν οι αντάρτες εμφανίζονταν στον Αυγερινό τους περίμενε ο θάνατος.⁵²⁹ Τα πνεύματα είχαν οξυνθεί και παρότι τα αφηγήματα των δύο πλευρών είναι αντιφατικά και σαφώς ιδεολογικά και συναισθηματικά φορτισμένα, είναι προφανές πως και τα δύο μέρη ήταν προετοιμασμένα για τη σύγκρουση, η οποία τελικά συνέβη και ανέδειξε νικητή τον καταλληλότερα προετοιμασμένο και ισχυρότερο παράγοντα, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Σε διάστημα περίπου δύο εβδομάδων οι μη εαμικές ομάδες της περιοχής διαλύθηκαν και οι επικεφαλής τους εξοντώθηκαν πολιτικοστρατιωτικά ή και κυριολεκτικά. Ακολούθησε η περαιτέρω ανάπτυξη και οργάνωση του ΕΛΑΣ, με τη δημιουργία των δύο Αρχηγείων: Βαρνούτσος και Πίνδου. Οι αντάρτες συνέχισαν να δρουν υπό τη μορφή ομάδων ατάκτων. Πάντως ο βασικός στόχος, δηλαδή ο έλεγχος των αρχηγείων και εφαρμογή της κεντρικής γραμμής του ΕΑΜ, είχε επιτευχθεί. Τα ιταλικά αντίποινα που ακολούθησαν την αναπτυσσόμενη δράση των ανταρτών, ώθησαν αρκετούς νέους από τα γηγενή χωριά της δυτικής ζώνης του Αλιάκμονα να προσχωρήσουν στον ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού. Παράλληλα άρχισε να οργανώνεται ο εφεδρικός ΕΛΑΣ, στα μετόπισθεν (εν είδη *χωριών φρουρίων*). Το καλοκαίρι, προς φθινόπωρο του 1943, μαζί με τον εφεδρικό ΕΛΑΣ, η δύναμη των ανταρτών στην περιοχή έφτανε περίπου τις 3.000. Το Σεπτέμβριο δημιουργήθηκε η ΙΧ Μεραρχία με έδρα τον Πεντάλοφο Βοΐου.⁵³⁰

Η μεγάλη επιτυχία της μάχης στο Φαρδύκαμπο και η συνεπακόλουθη ανάπτυξη του αντάρτικου, η δημιουργία της «Ελεύθερης Ελλάδας» και η καταστολή-διάλυση των *εθνικιστικών* οργανώσεων ικανοποίησαν την ηγεσία του ΕΑΜ και άνοιξαν το δρόμο για την εξάπλωση της κυριαρχίας του ΕΛΑΣ στη δυτική Μακεδονία.

Μετά τις εκτελέσεις των αξιωματικών στο Βόιο, ο ΕΛΑΣ στράφηκε προς τα άλλα *εθνικιστικά* τμήματα της ΕΚΑ, χτυπώντας και διαλύοντας τα με συντονισμένες επιχειρήσεις-επιθέσεις σε χωριά ορμητήρια τους, στα τέλη Απριλίου του 1943. Αμέσως μετά τον Κολάρα και τη Χαραυγή, σειρά είχε το τμήμα των Παπαβασιλείου-Μιγάλαγα-Πεχλιβανίδη, με έδρα τη Ζαρκαδόπετρα και πεδίο δράσης τα υψώματα ανάμεσα στον Τσιαρτσιαμπά και Μπουτζάκια. Όταν τα τμήματα του ΕΛΑΣ έφτασαν στην περιοχή δεν βρήκαν παρά τα πτώματα των επτά εκτελεσθέντων εαμιτών αιχμαλώτων (οι οποίοι είχαν εκτελεστεί λίγες ημέρες πριν ως αντίποινα για τους πέντε αξιωματικούς). Οι επικεφαλής του τμήματος της ΕΚΑ, είχαν καταφύγει για ασφάλεια στη Θεσσαλονίκη, ενώ οι οπλίτες-χωρικοί είχαν διαλυθεί και επιστρέψει στα χωριά τους.⁵³¹

Το πρώτο αίμα μεταξύ των δύο αντίπαλων ελληνικών πλευρών/στρατοπέδων είχε χυθεί με τις εκτελέσεις των αξιωματικών στο Βόιο. Όπως προκύπτει από ποικίλες πηγές και των δύο πλευρών οι ιθύνοντες του Μ.Γ. (Κερασίδης και Ζησιάδης) ήταν παρόντες στις συσκέψεις και διαβουλεύσεις σχετικά με τη συνεργασία των αξιωματικών και του ΕΛΑΣ. Δεδομένης της σημαίνουσας θέσης τους στην ιεραρχία του ΕΑΜ θα πρέπει να είχαν ενημέρωση, αν όχι ανάμειξη, στη λήψη των αποφάσεων για εκκαθάριση της ηγεσίας των αξιωματικών. Από την αντίπαλη πλευρά πάντως θεωρήθηκαν ως οι κύριοι υπεύθυνοι για τα γεγονότα του Αυγερινού. Ειδικά ο Σλαβόφωρος Ζησιάδης, ο οποίος κατηγορήθηκε όπως και ο Αρβανιτόβλαχος Κέντρος

⁵²⁹Συζήτηση(Νταϊλάνης Β), στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 220

⁵³⁰Κολιόπουλος Ι., Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944 (τόμος Α'), Θεσσαλονίκη (1996) σ. 90- 96,104

⁵³¹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες ο.π.*, σ. 281-283

ως οι κύριοι υπαίτιοι των εκτελέσεων, καθώς τους αποδίδεται ότι προέδρυσαν στη σύσκεψη που έλαβε τη σχετική απόφαση.⁵³² Όταν λοιπόν βρέθηκαν στα χέρια των εθνικιστών πλήρωσαν με το ίδιο νόμισμα, ανοίγοντας περαιτέρω τον κύκλο του αίματος.

18. Η εκτέλεση των *Επτά*

Γεγονός κομβικής σημασίας, το οποίο λειτούργησε καταλυτικά στην περαιτέρω όξυνση των σχέσεων μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και *Εθνικιστών* και οδήγησε στην οριστική ρήξη ήταν η εκτέλεση τριών στελεχών του μακεδονικού ΕΑΜ (δύο κορυφαίων και ενός τοπικού) και των τεσσάρων ανταρτών συνοδών-συνδέσμων τους.⁵³³ Η εκτέλεση που έμεινε γνωστή ως η εκτέλεση των *Επτά*, αποτέλεσε το σοβαρότερο ποιοτικό πλήγμα που κατάφεραν οι *Εθνικιστές* κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, υπό τη μορφή αντιποίνων για τις εκτελέσεις των αξιωματικών στο Βοΐο.⁵³⁴

Ανάμεσα στους επτά εκτελεσθέντες υπήρχαν τρία σημαίνοντα στελέχη του ΕΑΜ. Ο Γιώργος Μέντζας, δικηγόρος από τη Σιάτιστα, ήταν μέλος της Επιτροπής πόλης του ΕΑΜ στη δυτική Μακεδονία και υπεύθυνος για τη γενέτειρά του. Είχε συμβάλει στην επιτυχία της ενέδρας κατά των Ιταλών στη Βίγλα. Οι άλλοι δύο συνταξιδιώτες του ήταν πρόσωπα με μεγαλύτερη επιρροή και θέση στο εαμικό κίνημα. Επρόκειτο για τους Σίμο Κερασίδη και Λάζαρο Ζησιάδη του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ και ηγετικές μορφές του ΕΑΜ στη Μακεδονία, για τους οποίους έχει γίνει ήδη λόγος. Μαζί τους βρίσκονταν οι δύο σύνδεσμοι του Κερασίδη από την Πιερία και άλλοι δύο αντάρτες από τα Γρεβενά που συνόδευαν την ομάδα κατά την αποχώρηση της προς τα Πιέρια.⁵³⁵

Εμπνευσμένο από την άνοδο της εαμικής αντίστασης στη δυτική Μακεδονία και τις πρώτες τις επιτυχίες το Μακεδονικό Γραφείο του ΕΑΜ έστειλε στην περιοχή τον Κερασίδη για να συμβάλει εκ μέρους της κεντρικής οργάνωσης στον περαιτέρω συντονισμό και ανάπτυξη της αντίστασης. Στη περιοδεία του στις περιφέρειες Καστοριάς-Βοΐου-Σιάτιστας-Γρεβενών ήταν μαζί του οι Ζησιάδης και Μέντζας.⁵³⁶

Τελευταίος σταθμός των περιοδεύοντων στελεχών του ΕΑΜ ήταν η πόλη των Γρεβενών, όπου συναντήθηκαν με στελέχη της οργάνωσης από την Κοζάνη, όπως ο μητροπολίτης Ιωακείμ και ο Μιχάλης Σουμελίδης.⁵³⁷ Η συνάντηση αυτή πρέπει να

⁵³² Παπαθανασίου Π., Πρωτογενή στοιχεία για τη διάσπαση της Εθνικής Αντίστασης στη δυτική Μακεδονία μετά την ένδοξη μάχη του Φαρδύκαμπου, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 159-161

⁵³³ Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.131

⁵³⁴ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.287, 293

⁵³⁵ Ο.π., 284. Τα ονόματα των συνοδών αναφέρονται από τον Ζαχαρία Δρόσο (βλ. Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.189), ως εξής: οι δύο Γρεβενιώτες Παναγιώτης Τριανταφύλλου και Νίκος Κατσαντώνης, Μιχάλης Μπελούκας από τον Παντελεήμονα Πιερίας και Βασίλης Τερζόπουλος από το Τρίλοφο Πιερίας. Ο Θανάσης Καλλιανιώτης αναφέρει τα ονόματα με μικρές μόνο διαφοροποιήσεις: ο Παναγιώτης Τριανταφύλλου αναφέρεται ως Τάσιος και ο Μιχάλης Μπελούκας ως Μιχάλη Γουλάρας. Τέλος ο Νίκος Κατσαντώνης αναφέρεται ως Νίκος Νίτσιος (βλ. Καλλιανιώτης, ο.π., σ284). Είναι προφανές πως τα επώνυμα που αναφέρει ο Δρόσος είναι απλώς τα αντάρτικα ψευδώνυμα των τεσσάρων ανταρτών. Η επιτύμβια στήλη που έχει στηθεί από το ΚΚΕ στο σημείο της δολοφονίας επιβεβαιώνει και διορθώνει ελαφρώς τα ονόματα: έτσι ο Τριανταφύλλου αναφέρεται ως Τάσιος κι όχι Τάσιος, Ο Νίτσιος αναφέρεται απλά με το ψευδώνυμο, ελαφρώς διαφοροποιημένο (ως Κουτσαντώνης) και ο Γουλάρας ως Μπινούκας και όχι Μπελούκας. Οι Κερασίδης, Μέντζας και Τερζόπουλος αναφέρονται και στις τρεις πηγές χωρίς καμία παραλλαγή. Ενώ στην πλακέτα του ΚΚΕ ο Ζησιάδης αναφέρεται ως Ζήσης!

⁵³⁶ Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.189

⁵³⁷ Ο.π. σ.189

πραγματοποιήθηκε στις 6-7 Απριλίου, αμέσως πριν την περικύκλωση των *Εθνικιστών* και των αξιωματικών στον Αυγερινό. Δεν αποκλείεται μάλιστα εκεί να πάρθηκε ή έστω να επικυρώθηκε η απόφαση για καταστολή των *Εθνικιστών*. Παρόλα αυτά η συμμετοχή των Κερασίδη-Τερπόφσκι στη λήψη της απόφασης αυτής δεν έχει διασταυρωθεί. Η πιθανή υπευθυνότητα των δύο ηγετών του ΕΑΜ βασίζεται στην υψηλή τους θέση στην ιεραρχία του κινήματος και στο γεγονός πως βρίσκονταν εκείνη την περίοδο στην περιοχή για την οργάνωση και ανάπτυξη της αντίστασης. Στην εν λόγω σύσκεψη αποφασίστηκε η δημιουργία του Αρχηγείου Πίνδου. Στις 12 Μαρτίου, οι δυο τους συμμετείχαν σε σύσκεψη μεταξύ ΥΒΕ/ΕΚΑ και ΕΛΑΣ για την οργάνωση της από κοινού άμυνας. Όταν μάλιστα εκδηλώθηκαν οι πρώτες τριβές και διαφωνίες, ο Κερασίδης φαίνεται πως μεσολάβησε κατευναστικά. Πιστεύεται ωστόσο πως οι αντιδράσεις των αξιωματικών για το ζήτημα της ηγεσίας προκλήθηκαν έπειτα από έντονη επιμονή των καπετάνιων να αναλάβουν οι ίδιοι τα ηνία. Η απαίτηση αυτή προβλήθηκε μετά από απόφαση εαμικής σύσκεψης, όπου πιθανόν να συμμετείχαν και οι Κερασίδης-Τερπόφσκι.⁵³⁸

Δεδομένης της όλης δράσης που είχαν αναπτύξει, ο μεν Κερασίδης για την ανασυγκρότηση του Μ.Γ. του ΚΚΕ, αλλά και την προετοιμασία της ένοπλης αντίστασης, ήδη από τις πρώτες μέρες της Κατοχής, ο δε Ζησιάδης για την οργάνωση της αντίστασης στη δυτική Μακεδονία⁵³⁹ είναι πολύ πιθανό πως στις σημαντικές αποφάσεις που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση των διαφωνούντων *Εθνικιστών* (αξιωματικών και πολιτών) να συμμετείχαν και τα δύο αυτά κορυφαία στελέχη.

Έχοντας παραμείνει για ένα περίπου μήνα στην περιοχή⁵⁴⁰, ο Σίμος Κερασίδης, και οι δύο σύνδεσμοι που τον συνόδευαν, αποχώρησε από τη δυτική Μακεδονία μαζί με τους Ζησιάδη-Μέντζα και δύο αντάρτες. Σύμφωνα με εαμικές μαρτυρίες σκόπευαν να παραβρεθούν σε μία σύσκεψη του ΕΛΑΣ στα Πιέρια.⁵⁴¹ Η διαδρομή, την οποία επέλεξαν να ακολουθήσουν, ήταν η ίδια μέσω της οποίας είχε φτάσει στη δυτική Μακεδονία ο Κερασίδης, διασχίζοντας τον ποταμό Αλιάκμονα με πλοιάριο από πορθμείο κοντά στο χωριό Ίμερα, προκειμένου να φτάσουν στο Βεβλεντό και από εκεί να ανέβουν στα Πιέρια.⁵⁴²

Αν και φαίνεται λογικό τα μέλη της ομάδας να απέφυγαν τη διέλευση τους από την πόλη της Κοζάνης, έχει καταγραφεί μαρτυρία σύμφωνα με την οποία οι πέντε από τους επτά πέρασαν τη νύχτα της 9^{ης}/4^{ου}* στην Κοζάνη, ενώ οι άλλοι δύο που μετέφεραν το υλικό της οργάνωσης διέμειναν στην Οινόη. Τελικά είτε διανυκτέρευσαν ορισμένοι από την ομάδα στην Κοζάνη, είτε όχι, το πρωί της 10^{ης}

⁵³⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.265-266, 276-277, 284

⁵³⁹Ο.π., σ.89-90, 269

⁵⁴⁰Ο.π., σ.284

⁵⁴¹Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.55

⁵⁴²Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.189

*Διαφορετικές πηγές αναφέρουν διαφορετικές ημερομηνίες ή αντιφατικές πληροφορίες με αποτέλεσμα να προκύπτει ζήτημα τόσο σχετικά με την ακριβή τοποθέτηση των ημερομηνιών, όσο και την ακολουθία των γεγονότων. Για παράδειγμα ο Ζαχαρίας Δρόσος αναφέρει πως ο Κερασίδης έφτασε στη δυτική Μακεδονία ένεκα των «επαναστατικών γεγονότων», εννοώντας φυσικά στην ανάπτυξη του αντάρτικου και τις νίκες στη Βίγλα και το Φαρδύκαμπο. Παρόλα αυτά και ενώ οι μάχες αυτές σημειώθηκαν στις αρχές Μαρτίου, ο Δρόσος τοποθετεί την έλευση του Κερασίδη στις αρχές Απριλίου. Οπως όμως αναφέρθηκε ήδη ο Κερασίδης και Ζησιάδης ήταν παρόντες σε συσκέψεις που πραγματοποιήθηκαν στο πρώτο μισό του Μαρτίου. Η τοποθέτηση ενός γεγονότος σε άλλη χρονική στιγμή προκαλεί την μετατόπιση και όλων των ακόλουθων, καθώς αυτά συνδέονται μεταξύ τους αλυσιδωτά. Οι ημερομηνίες που αναφέρονται εδώ είναι σύμφωνες με τα όσα αναφέρει στη διδακτορική του διατριβή ο Α. Καλλιανιώτης, οι οποίες είναι εξακριβωμένες (βλ. Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007))

Απριλίου φαίνεται πως ξεκίνησαν ομού από την Οινόη με κατεύθυνση προς τα Λεύκαρα (από το βουνό) και από εκεί, περνώντας πάλι από ορεινό πέρασμα, έφτασαν στα Ίμερα και συγκεκριμένα στον τουρκόφωνο μαχαλά της Αύρας.⁵⁴³

Αντίθετη προς την εκδοχή του περάσματος της ομάδας από την Οινόη είναι η εκδοχή που παρατίθεται από το Ζαχαρία Δρόσο, σύμφωνα με την οποία η ομάδα του Κερασίδη έφτασε από τα Γρεβενά στα Ίμερα, περνώντας από το Χρώμιο και την Αιανή, κινούμενη δηλαδή παραποτάμια.⁵⁴⁴ Η διανυκτέρευση εντός της πόλης της Κοζάνης θα ήταν ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη για πρόσωπα τόσο σημαντικά όσο ο Κερασίδης και ο Τερπόφσκι. Η Κοζάνη άλλωστε, παρά τη δημιουργία μιας ελεύθερης ζώνης μετά την αποχώρηση των Ιταλών από τα Γρεβενά, παρέμενε πάντα υπό τον έλεγχο των Γερμανών.⁵⁴⁵

Λίγες ημέρες νωρίτερα, στα τέλη του Μάρτη, είχε πραγματοποιηθεί στην Οινόη μία συνάντηση μεταξύ στελεχών του ΕΑΜ και ανταρτών του ΕΛΑΣ. Εκεί ο τοπικός γραμματέας του ΕΑΜ από τα Ίμερα έφερε στους αντάρτες του καπετάν Πετρόμπρη την είδηση πως στο χωριό του είχε ξεκινήσει να εκδηλώνεται κάποια κίνηση της ΥΒΕ/ΕΚΑ με υποκινητή τον Μιχάλη Παπαδόπουλο. Ο Μιχάλαγας εκμεταλλευόμενος την επιρροή του στους τουρκόφωνους Ποντίους, είχε καταφέρει διχάζοντας το χωριό, να προσεταιριστεί το τουρκόφωνο τμήμα του.⁵⁴⁶

Στον προσεταιρισμό αυτό, ο δαιμόνιος ζωέμπορος είχε αρωγούς τον ιερέα των Τουρκόφωνων και τον κτηνοτρόφο Ευστάθιο Σταυρίδη. Δεδομένης της προσήλωσης των τουρκόφωνων Ποντίων στη θρησκεία και συνεπώς του ηγετικού ρόλου που έπαιξε για τις κοινότητες τους ο κλήρος -ήδη από τον ιστορικό Πόντο- αλλά και της κοινωνικής αποδοχής του εύπορου κτηνοτρόφου από τους συγχωριανούς του, η σύμπραξη της τοπικής αυτής ελίτ με το Μιχάλαγα, που συνιστούσε τοπική ελίτ της ευρύτερης περιοχής και δη των τουρκόφωνων Ποντίων, επέφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα τη μεταστροφή των Ίμεριωτών σε αντιαμική θέση, παρότι αρχικά, όπως και όλα τα χωριά της περιοχής, τα Ίμερα είχαν και αυτά προσχωρήσει και οργανωθεί στο ΕΑΜ. Υπήρχε μάλιστα και εφεδρικός ΕΛΑΣ στο χωριό, με επικεφαλής ένα τουρκόφωνο οπλαρχηγό, και είχε συμμετάσχει στις επιθέσεις εναντίον της Ιταλικής μεραρχίας που κινητοποιήθηκε μετά το Φαρδύκαμπο.⁵⁴⁷

Στην οργάνωση του ΕΑΜ και στο εφεδρικό ΕΛΑΣ συμμετείχαν από κοινού Τουρκόφωνοι και Καυκάσιοι. Μαρτυρίες σημερινών τουρκόφωνων κατοίκων επαληθεύουν το γεγονός.

«Στην οργάνωση όλα τα χωριά είχανε μπει εδώ. Κι όταν χτυπήσαν το Σαραντάπορο με τους Ιταλούς κι απ το χωριό μας ήταν κάπου 8-9 οπλίτες εκεί πέρα.... Είχανε κάνει 9μελες συμβούλιο. Οι 5 ήτανε απ τους Καυκάσιους κι οι 4 απ τους τουρκόφωνους.»⁵⁴⁸

Η αλλαγή στάσης των τουρκόφωνων ήταν κάθε άλλο παρά τυχαία. Συνδέεται με την γενικότερη μεταστροφή εναντίον του ΕΛΑΣ, που συντελέστηκε εκείνη το διάστημα της άνοιξης του 1943 και αφορούσε τους εθνικιστές οπλαρχηγούς, όπως του Κολάρα ή τους αξιωματικούς, όπως τον Σιδηρόπουλο και τους προσφυγικούς πληθυσμούς που αυτοί επηρέαζαν.

⁵⁴³Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.284-285

⁵⁴⁴Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.189

⁵⁴⁵Σκακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.54

⁵⁴⁶Ο.π., σ.55

⁵⁴⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.285-286

⁵⁴⁸Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

Όταν, στα τέλη Μαρτίου 1943, ο Πετρόμπεης και οι συν αυτό Ελασίτες που βρίσκονταν στην Οινόη πληροφορήθηκαν για την μεταστροφή των Ιμεριωτών προθυμοποιήθηκαν να αναλάβουν δράση και να κινηθούν προς τα Ίμερα για διαλύσουν την κίνηση του Μιχάλαγα. Αντιπροσωπεία όμως του ΕΑΜ απέτρεψε τους αντάρτες να χτυπήσουν το χωριό. Ο παλιός γνώριμος του Μιχάλαγα, παράγοντας του ΚΚΕ και γραμματέας της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ, Μιχάλης Σουμελίδης, ανέλαβε να μεταπείσει το Μιχάλαγα μέσω διαπραγματεύσεων και να τον πείσει να περάσει στην πλευρά του ΕΑΜ.⁵⁴⁹

Οι διαπραγματεύσεις τελικά κατέληξαν άκαρπες. Οι Τουρκόφωνοι οπλίτες δεν παρέμειναν στην εαμική πλευρά, ούτε παρέδωσαν τον οπλισμό τους. Έτσι ένα αντάρτικο τμήμα από τα Σέρβια με τη συμμετοχή και Καυκάσιων από τα Ίμερα χτύπησε τους οπλισμένους χωρικούς. Η επίθεση πρέπει να πραγματοποιήθηκε στις 9 Απριλίου, μία ημέρα δηλαδή πριν φτάσουν στο χωριό οι *Επτά*. Οι αψιμαχίες δεν οδήγησαν πουθενά. Οι μεν οπλίτες κάλεσαν προς ενίσχυση τους, τους Λευκαριώτες και Σκαφιώτες, οι δε αντάρτες οπισθοχώρησαν προς τα ορεινά γύρω από το Βελβεντό, μαζί τους και οι Καυκάσιοι που είχαν εκτεθεί έναντι των συγχωριανών τους. Τη σπουδαιότερη συνέπεια της επίθεσης αποτέλεσε η εγκαθίδρυση φυλακίων γύρω από το χωριό από τους τουρκόφωνους οπλίτες. Ένα από αυτά τα φυλάκια συνάντησαν ερχόμενοι προς το συνοικισμό Αύρα οι *Επτά* και συνελήφθησαν.⁵⁵⁰ Κατά αυτό τον τρόπο, τα Ίμερα αποτέλεσαν το πρώτο χωριό της περιοχής που χτυπήθηκε και στη συνέχεια οχυρώθηκε κατά του ΕΛΑΣ.

Μαρτυρία από τα Ίμερα αναφέρει για την πρώτη αυτή επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον των τουρκόφωνων Ποντίων: «*Αυτοί τα όπλα, ανεβαίνουν πάνω. Παίρνουν τα όπλα στα χέρια, αρχινάνε έστω και στον αέρα. Αυτοί όμως εν τω μεταξύ, οι Καυκάσιοι... που χαν έρθει καμιά 30αριά ήταν το μόνιμο προσωπικό κι από δω οι δικοί μας οι Καυκάσιοι είχαν περικυκλώσει να τους πιάσουνε. Ο σκοπός τους απ αυτούς δεν επέτυχε. Μόλις άρχισε, σηκώθηκαν φύγανε.*»⁵⁵¹

Δεδομένης της εμπλοκής των Λευκαριωτών και κυρίως των Σκαφιωτών στην αντιμετώπιση της επίθεσης κατά των Τουρκόφωνων στα Ίμερα, συγκεχυμένες πληροφορίες αποδίδουν τη σύλληψη των *Επτά* στους Σκαφιώτες και τον περίφημο αρχηγό τους, το Μιχάλη Πεχλιβανίδη ή Μικρό Μιχάλαγα (Κιουτσούκ Μουχάλαγα). Η απόδοση της σύλληψης στον Πεχλιβανίδη οφείλεται επίσης στη φήμη του τελευταίου, ο οποίος υπήρξε ένας σκληροτράχηλος και υπερδραστήριος πολεμιστής, γιος φημισμένου αντάρτη του Πόντου και φυσικός αρχηγός των επίσης σκληροτράχηλων και αξιόμαχων Σκαφιωτών.⁵⁵²

«*Αυτοί οι 7 που λένε οι διαφωτιστές που τους καθάρισαν εκεί πάνω. Τους πιάσανε σε μια ενέδρα, στη Σκάφη, στο Γιασκάμ. Από κει περνούσαν. Ήταν οι δικοί μας εκεί πέρα.... Οι δικοί μας πιάσαν τα άκρια, γιατί ξέραν από ενέδρες και τέτοια. Αυτοί μια ζωή ήταν... εμένα μου τα είπε ο θείος μου που ήταν εκεί.*»⁵⁵³

Η αλήθεια όμως είναι πως η σύλληψη των στελεχών του ΕΑΜ και των ανταρτών συνοδών τους δεν πραγματοποιήθηκε από τους Σκαφιώτες, αλλά από τους οπλίτες του συνοικισμού Αύρα στα Ίμερα.⁵⁵⁴ Οι μαρτυρίες των Ιμεριωτών έρχονται να

⁵⁴⁹Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.55

⁵⁵⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.285-286

⁵⁵¹Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁵²Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.255

⁵⁵³Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁵⁴Καλλιανιώτης, ο.π., σ.255

επιβεβαιώσουν τις πληροφορίες, τονίζοντας όμως πως οι οπλίτες του χωριού συμμετείχαν μόνο στη σύλληψη και όχι στην εκτέλεση των *Επτά*: «...δήθεν τους πιάσαν οι δικοί μας και τους εκβίασαν. Ότι τους πιάσαν οι δικοί μας τους πιάσανε, αλλά δεν τους σκοτώσαν οι δικοί μας. Υπήρχαν αξιωματικοί, όταν πήγε να ιδρυθεί η ΠΑΟ...»⁵⁵⁵

Το γεγονός πως η σύλληψη των αιχμαλώτων έγινε στην Αύρα δεν είναι τυχαίο γιατί αφενός από εκεί θα έπαιρναν το πλοιάριο για να περάσουν στην απέναντι όχθη του ποταμού, αφετέρου ο οικισμός αυτός ελεγχόταν απόλυτα από τους Τουρκόφωνους. «...ο άλλος ο μαχαλάς ήταν καθαρός, τουρκόφωνοι ήταν στην Αύρα που λέμε, εκεί δεν υπήρχε Καυκάσιοι. Καυκάσιοι ήταν μόνο εδώ, σ αυτό το μαχαλά. Εκεί ήτανε καθαροί τουρκόφωνοι.»⁵⁵⁶

Οι επτά Εαμίτες βρέθηκαν ξαφνικά μέσα στον κλοιό των εμπειροπόλεμων χωρικών και εγκλωβιστήκαν. Εντύπωση προκαλεί ακόμη και σήμερα η ευκολία με την οποία οι *Επτά* έπεσαν στα χέρια των οπλιτών των Ιμέρων. Φαίνεται πως δεν ήταν ενήμεροι για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή και για το βαθμό ανάπτυξης του αντιεαμικού αισθήματος και της αντίστοιχης κινητικότητας. Αρχικά θεώρησαν πως επρόκειτο για ενέδρα φίλιας δύναμης. Όταν κατάλαβαν περί τίνος επρόκειτο επεδίωξαν μάταια να έρθουν σε επαφή με κάποιους παράγοντες από το χωριό.⁵⁵⁷ Ο Κερασιδής, αποτρέποντας τους οπλίτες να ανοίξουν πυρ, προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τον Μιχάλαγα θεωρώντας πως θα κατάφερναν να συνεννοηθούν (ενδεχομένως λόγω των διαπραγματεύσεων που διεξάγονταν μαζί του εκείνη την περίοδο).⁵⁵⁸

Πιθανότατα η ευκολία της σύλληψης των απροετοίμαστων Εαμιτών να οφείλεται και σε δική τους ολιγογρία ως προς τα μέτρα που είχαν λάβει για να προφυλαχθούν ή την πληροφόρηση τους για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί. Ίσως οι επιτυχίες του ΕΛΑΣ έναντι των Ιταλών και η δημιουργία της *Ελεύθερης Ελλάδας* να τους είχαν γεμίσει αυτοπεποίθηση. Επίσης το ξεκαθάρισμα και η επικράτηση του ΕΛΑΣ έναντι των *Εθνικιστών* στο Βόιο δημιούργησε μάλλον εσφαλμένα την εντύπωση πως ο αντίπαλος είχε αποπλιστεί και τιθασευτεί παντού.⁵⁵⁹ Το μόνο βέβαιο είναι πως δεν περίμεναν την ενέδρα και τη σύλληψη τους.

«Και το βράδυ που τους πιάσανε...Αφού μαζεύτηκαν αυτοί, πέρασαν απ τα Λεύκαρα, απ' το βουνό, κατεβαίνοντας το δρομάκι εκεί πέρα τους μπλοκάρουν. Αυτοί είχαν την εντύπωση ότι 100% αυτό που λέγανε επέτυχαν...Αυτοί ήταν οπλισμένοι, αλλά δεν ήξεραν τι γινόταν, αν επέτυχε ο σκοπός τους. Τους αφοπλίζουνε...»⁵⁶⁰

«Αυτοί εγκλωβιστήκαν. Είχαν τόση σιγουριά που περνούσαν αβίαστα από τα χωριά και προκαλούσαν (φαντάζομαι εγώ με τις κουβέντες που γίνονται). Και κάποια στιγμή κάποιοι τους πιάσανε να δούνε ποιοι ήτανε αυτοί οι κύριοι.»⁵⁶¹

Οι επτά διαβάτες αιχμαλωτίστηκαν αναίμακτα και οδηγήθηκαν σε μία αχυρώνα εντός του χωριού, όπου και κρατήθηκαν. Τις ανακρίσεις των αιχμαλώτων διηύθυναν οι αξιωματικοί Παπαβασιλείου και Ελευθεριάδης. Αναφέρεται πως ο οπλισμός, τα χρήματα και η αλληλογραφία των στελεχών κατασχέθηκαν.⁵⁶² Παρόλα αυτά μαρτυρί-

⁵⁵⁵Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁵⁶Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁵⁵⁷Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.190-191

⁵⁵⁸Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.57

⁵⁵⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.286

⁵⁶⁰Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁶¹Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁶²Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.84

ες χωρικών αναφέρουν πως οι συλληφθέντες πρόλαβαν να καταστρέψουν κάποια από τα στοιχεία:

«Αυτοί κάποια έγγραφα τότε τα μάσησαν, τα έσκισαν, τα καναν. Δεν ξέρω τι στοιχεία είχανε για την οργάνωση τους.»⁵⁶³

«Σ αυτούς μέσα, έναν έψαχναν. Και δεν τον πρόδωσαν. Έναν χαρτί έφαγε. Χτυπούσαν, ουχ δεν έκανε.»⁵⁶⁴

Κατά τη διάρκεια της κράτησης τους στον αχυρώνα, ο Σίμος Κερασίδης φαίνεται να άφησε κρυφά σημείωμα, με το οποίο ενημέρωνε για τη σύλληψη και αιχμαλωσία του από την ΥΒΕ. Αναφέρεται ακόμη πως στο σημείο υπήρχαν νύξεις που ενδεχομένως αναφέρονταν στις εκτελέσεις της Βουχωρίνας, αποδεικνύοντας την υπευθυνότητα των Κερασίδη, Ζησιάδη και ενδεχομένως του Μέντζα. Το σημείωμα εντοπίστηκε από ένα παιδί που στάλθηκε κατόπιν επί τόπου για ανεύρεση τυχόν στοιχείων.⁵⁶⁵

Το τυχαίο της σύλληψης των *Επτά* οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι οπλίτες δεν γνώριζαν αρχικά με ποιους είχαν να κάνουν. Προφανώς αυτό διαπιστώθηκε κατόπιν των ανακρίσεων. Η παρουσία ανάμεσα τους των δύο κορυφαίων στελεχών, που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τις εκτελέσεις των αξιωματικών στο Βόιο, φαίνεται πως δημιούργησε αργότερα την εντύπωση ότι εξ αρχής ήταν γνωστή η ταυτότητα τους και αναζητούταν κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Πάντως και οι δύο προφορικές πηγές αναφέρονται σε καταστροφή κάποιων εγγράφων από τους αιχμαλώτους.

Όταν διαπιστώθηκε η ταυτότητα των ανθρώπων που είχαν στα χέρια τους, οι *Εθνικιστές* αναζήτησαν επαφές με το ΕΑΜ της περιοχής, προκειμένου να προβούν σε ανταλλαγή αιχμαλώτων. Οι επαφές αναζητήθηκαν με εκπροσώπους του ΕΑΜ από τα προσφυγικά χωριά Ποντοκόμη και Οινόη, όπου κατοικούσαν Πόντιοι πρόσφυγες από τον Καύκασο (όπως και στα Ίμερα). Μέχρι όμως να επιτευχθούν οι επαφές, οι αιχμαλωτισθέντες αξιωματικοί στο Βόιο είχαν πλέον εκτελεστεί. Τότε ήταν που πάρθηκε η απόφαση της εκτέλεσης των *Επτά* ως αντίποινα για το θάνατο των αξιωματικών στη Βουχωρίνα.⁵⁶⁶

Η απόφαση για την εκτέλεση δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Προηγήθηκαν έντονες συζητήσεις που διανθίστηκαν με σοβαρές διαφωνίες, φτάνοντας στο σημείο να χυθεί ακόμη και αίμα. Νεκρός έπεσε ο αρχηγός των Ίμεριωτών οπλιτών.⁵⁶⁷ Το διακύβευμα δεν ήταν μόνο η λήψη της απόφασης για θανάτωση ή μη των αιχμαλώτων, εξαιτίας των συνεπειών που θα επέσυρε και το ποιος θα αναλάμβανε να διαπράξει τους φόνους, αλλά και η διαρπαγή των χρημάτων και των όπλων, που έφεραν μαζί τους οι επτά αιχμάλωτοι. Ενδεχομένως κάποιοι (πιθανότερο οι αξιωματικοί) να γνώριζαν το γεγονός πως ο Κερασίδης ήταν επικηρυγμένος με ένα αξιόλογο χρηματικό.⁵⁶⁸

«Και εκεί μετά αφού έγινε αυτή όλη η συζήτηση. Ναι μεν αυτοί έλεγαν ότι άμα τους σκοτώσουν θα μας κάψουν τα χωριά και οι άλλοι λέγαν άμα τους αφήσουμε, αφού τους πιάσαμε τώρα, πάλι θα γίνει το κακό. Τι κάνουμε τώρα, τους αφήνουμε ή δεν τους αφήνουμε; Και αυτό τους έφαγε πάρα πολύ χρόνο! Τους βασάνισε δηλαδή μέχρι να τους σκοτώσουν. Δεν ήταν κάτι απλό: Πήραμε και τους σκοτώσαμε.»⁵⁶⁹

⁵⁶³Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁵⁶⁴Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁶⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 284, 286

⁵⁶⁶Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.286-287

⁵⁶⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη(200), σ.85

⁵⁶⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.287

⁵⁶⁹Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

Η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε στην ορεινή θέση Ζαρκαδόπετρα που βρίσκεται πάνω από το χωριό Σκάφη. Εκεί είχαν μεταφερθεί οι κρατούμενοι μετά την ματαίωση της ιδέας για ανταλλαγή αιχμαλώτων. Παρόντες φαίνεται πως ήταν τουρκόφωνοι οπλίτες των Ιμέρων, της Σκάφης, των Λευκάρων αλλά και αξιωματικοί της ΕΚΑ. Στο ορεινό σημείο μεταξύ Ιμέρων και Σκάφης, οι *Επτά* απογυμνώθηκαν από το ρουχισμό τους και εκτελέστηκαν ενώ ήταν δεμένοι. Τα πτώματα ρίχτηκαν μέσα σε ένα παρακείμενο πολυβολείο. Στη συνέχεια σκεπάστηκαν με πέτρες, ενώ φαίνεται πως από επάνω ανάφτηκε και μία φωτιά για να σβήσει τα ίχνη του συμβάντος.⁵⁷⁰ Πιθανότατα η ορεινή θέση επιλέχθηκε επειδή εκεί βρισκόταν η βάση της ΕΚΑ και του Παπαβασιλείου, αλλά και επειδή κανείς δεν επιθυμούσε να πραγματοποιηθεί η εκτέλεση μέσα στο χωριό του και συνεπώς να αναλάβει την ευθύνη.

*«Σε κάποια άλλα χωριά δεν τους θέλανε. Ούτε στα Ίμερα τους θέλαν, ούτε στα Λεύκαρα τους θέλαν. Δηλαδή ήταν ένα ζήτημα μετά, αφού πήραν την απόφαση να τους εκτελέσουν, που θα τους εκτελέσουν. Για να μη χρεωθεί το χωριό.»*⁵⁷¹

Οι φόβοι για αντίποινα από τους αντάρτες είχαν βάση καθώς οι επικεφαλής αξιωματικοί γνώριζαν για την τύχη των συναδέλφων, τους που είχαν εναντιωθεί στον ΕΛΑΣ και οι χωρικοί είχαν ήδη δεχθεί μια επίθεση από τους αντάρτες πρόσφατα. Στην ενίσχυση των φόβων αυτών φαίνεται πως συνέβαλαν οι προειδοποιήσεις των ίδιων των αιχμαλώτων που γνωρίζοντας το τι θα επακολουθήσει προσπάθησαν να προειδοποιήσουν τους οπλίτες για να σώσουν τις ζωές τους.

*«Απ αυτά που λένε, έφεραν οι ανθρώποι άρνηση και μέσα, τους είπανε ότι 'μη μας σκοτώνετε γιατί θα βρείτε χειρότερα...θα βρείτε μεγάλο μπελά'. Τότε σχεδόν το αντάρτικο σε πολλά μέρη είχε φουντώσει.»*⁵⁷²

Για τη φυσική κυρίως αυτουργία των επτά φόνων δεν έχει υπάρξει μέχρι σήμερα συγκεκριμένη απόδοση ευθυνών. Υπεύθυνοι για τις εκτελέσεις φέρονται να ήταν τόσο οι αξιωματικοί (Παπαβασιλείου και Ελευθεριάδης), όσο και οι καπετάνιοι και οπλίτες των τουρκόφωνων χωριών που παραβρέθηκαν εκεί. Απίθανη φαίνεται η εκδοχή της ηθικής και φυσικής αυτουργίας από Γερμανούς, η οποία προφανώς προέκυψε αργότερα όταν τα χωριά εξοπλίστηκαν από τους τελευταίους.⁵⁷³

Πάντως μαρτυρίες προερχόμενες από την εαμική πλευρά της περιοχής (Βαθύλακκος) αναπαράγουν μέχρι σήμερα την εκδοχή της παρουσίας και συμμετοχής των Γερμανών στην εκτέλεση:

*«Και τους πιάσανε οι αυτοί απ τα Ίμερα, λέγεται κάπως, Ζαρκαδόπετρα. Τους πιάσανε και τους εκτελέσανε μαζί με τους Γερμανούς.»*⁵⁷⁴

Σύμφωνα με μαρτυρία της κόρης του Μιχάλαγα η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε ερήμην του ίδιου καθώς αυτός απουσίαζε στην Κοζάνη, προκειμένου να συζητήσει με τους αξιωματικούς για το χειρισμό του ζητήματος. Άλλες πηγές αποδίδουν στο Μιχάλαγα την ανάληψη συγκρότησης του ανταρτοδικείου που καταδίκασε τους επτά αιχμαλώτους. Αναφέρεται μάλιστα πως ο ίδιος ήταν όχι μόνο παρών στην εκτέλεση, αλλά συμμετείχε, εκτελώντας έναν από τους επτά.⁵⁷⁵ Η άποψη αυτή είναι μεταγενέστερη και αποδίδει στο Μιχάλαγα την πρωτοβουλία και την υπαιτιότητα

⁵⁷⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.287

⁵⁷¹Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁷²Προφορική συνέντευξη Αναστάση Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁷³Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.287-288

⁵⁷⁴Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁷⁵Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ.132

συγκρότησης του ανταρτοδικείου που καταδίκασε τους κρατουμένους.⁵⁷⁶ Πάντως είναι περισσότερο εύλογη η εκδοχή της ανάθεσης συγκρότησης του ανταρτοδικείου από την *Διοίκησιν Κοζάνης*, δηλαδή τους αξιωματικούς που γνώριζαν για τις εκτελέσεις της Βουχωρίνας και επιθυμούσαν να ανταποδώσουν για το θάνατο του Μάντζιου και των άλλων συναδέλφων τους.⁵⁷⁷

Άλλη μαρτυρία προερχόμενη από τον οπλαρχηγό (Ε.Ε.Σ.) του Βαθυλάκκου, Πρόδρομο Γεωργιάδη, αναφέρεται στην προθυμοποίηση του Μιχάλαγα για διαπραγματεύσεις με το ΕΑΜ σχετικά με τους αιχμαλώτους. Πριν όμως ξεκινήσουν οι συνομιλίες, οι αιχμάλωτοι εκτελέστηκαν. Σύμφωνα με αυτή την άποψη υπεύθυνοι για τη φυσική, τουλάχιστον, αυτουργία ήταν οι διαφωνούντες μεταξύ τους για τη νομή της λείας χωρικοί. Η εκδοχή αυτή συνάδει με την παραπάνω (για επίσκεψη στην Κοζάνη ώστε να ληφθεί απόφαση σχετικά με την τύχη των *Επτά*), αν δεν τη συμπληρώνει. Έτσι κι αλλιώς, ο διπλωμάτης Μιχάλαγας παρά την μεταστροφή του (πρόσφατη μάλιστα) δεν είχε διακόψει τις επαφές που διατηρούσε με γνωστούς του, από το εαμικό στρατόπεδο.⁵⁷⁸

Ούτε και η συμμετοχή του αγροφύλακα και καπετάνιου της Σκάφης (και κουμπάρου του Μιχάλαγα), Μιχάλη Πεχλιβανίδη στην εκτέλεση των *Επτά* δεν είναι εξακριβωμένη. Οι φήμες και από τις δύο πλευρές είναι αντικρουόμενες, Έχει καταγραφεί μαρτυρία από την πλευρά των *Παιοτζήδων* για παρουσία του Μικρού Μιχάλαγα στην εκτέλεση, αλλά και άλλη από την εαμική πλευρά που θέλει το Σκαφιώτη καπετάνιο να μην είναι παρών, λόγω οξυδερκούς επιφυλακτικότητας. Προνοητικός όντας, απέφυγε να εκτεθεί.⁵⁷⁹

Την ίδια άποψη υποστηρίζει και η μαρτυρία του γιου του, ο οποίος τονίζει πως στην πρώιμη αυτή φάση οι τουρκόφωνοι Πόντιοι χωρικοί απέφευγαν ακόμη να εμπλακούν στα γεγονότα, τα οποία αποδίδει αποκλειστικά στους αξιωματικούς και την πρωτοβουλία στον ταγματάρχη Παπαβασιλείου:

«Ο Παπαβασιλείου ήταν εκεί! Τους δίκασαν εκεί (Ζαρκαδόπετρα). Εκείνα εμείς δε θυμόμαστε. Αυτοίνοις δουλειά. Εμείς μόνο έβλεπαμε. Εμείς ακόμα δεν είχαμε μπει στο μαντρί... Έλεγαν τους καθάρισαν. Οι αξιωματικοί, από την Κοζάνη. Οι δικοί μας ήταν αγράμματοι αλλά το σκέφτονταν. Αυτοί ήταν όλοι εγγράμματοι. Οι αξιωματικοί τους σκοτώσαν, από την Κοζάνη.»⁵⁸⁰

Συνεχίζοντας, ο γιος του καπετάνιου της Σκάφης και βαφτιστικός του Μιχάλαγα, σημειώνει πως η σύλληψη των στελεχών του ΕΑΜ πραγματοποιήθηκε πράγματι από τους οπλίτες των Ιμέρων, στην εκτέλεση όμως δεν ήταν παρόντες ούτε ο πατέρας, αλλά ούτε και ο νονός του: *«...που πιάσαν, εκεί πιάσαν. Εκεί μέσα δεν ήταν ούτε ο ένας ούτε ο άλλος. Αυτοί ήτανε κανα δυο αξιωματικοί από την Κοζάνη. Οι δικοί μας ήταν αγράμματοι, άλλα είχαν λογικό. Λέει ο πατέρας μου τους αξιωματικούς: όπως πιάσατε να καθαρίσετε. Και σκότωσαν.»⁵⁸¹*

Σύμφωνα με την παραπάνω μαρτυρία, λοιπόν, ο καπετάνιος της Σκάφης αρνήθηκε να εμπλακεί και αποποιήθηκε κάθε ευθύνη, την οποία θεώρησε πως έπρεπε να αναλάβουν οι ίδιοι οι αξιωματικοί που άλλωστε είχαν δημιουργήσει την όλη κατάσταση.

⁵⁷⁶Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.235

⁵⁷⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 288

⁵⁷⁸Ο.π.

⁵⁷⁹Ο.π., σ.255

⁵⁸⁰Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁸¹Προφορική συνέντευξη, ο.π.

Άλλη μαρτυρία από νεότερης γενιάς Σκαφιώτη, που αναπαράγει ακούσματα του από αφηγήσεις των παλαιότερων, ενισχύει την παραπάνω άποψη που θέλει τον Μικρό Μιχάλαγα ενήμερο για τα τεκταινόμενα αν και μάλλον αμέτοχο στην εκτέλεση.

«Δεν ξέρω αν ήταν εκεί. Αλλά ενήμερος θα ήταν, πιστεύω. Χωρίς αυτοί να είναι ενήμεροι δε θα μπορούσαν να τους σκοτώσουν... Ειδοποιήθηκαν τα χωριά, ίσως ειδοποιήθηκαν καπεταναραίοι. Τι θα τους κάνουμε, που θα τους πάμε, τι θα κάνουμε;»⁵⁸²

Συνεχίζοντας την παράθεση των αντιφατικών μεταξύ τους πληροφοριών γύρω από τη φυσική παρουσία ή απουσία των ηγητόρων της περιοχής, ας σημειωθεί και μία ακόμη μαρτυρία που θέλει το Μιχάλαγα, παρόντα στο χωριό των Ιμέρων, την ημέρα που συνελλήφθησαν οι *Επτά*. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η παρουσία και η εμπλοκή του στο γεγονός υπήρξε τυχαία.

«Και εκείνο το βράδυ ο Μιχάλης ο Παπαδόπουλος βρέθηκε στη Σκάφη. Κι έτσι μπερδεύτηκε κι αυτός. Αν έφευγε Θεσσαλονίκη υπήρχε περίπτωση να μη μπερδευτεί. Αφού έγιναν και τα γεγονότα σταμάτησε κι αυτός εδώ πέρα. Μπερδεύτηκαν. Το βράδυ εκείνο, εκείνον τον αυτόν τον είχε πάρει ο πατέρας μου στο σπίτι. Μετά τους καθαρίσαν εδώ απάνω.»⁵⁸³

Έχει καταγραφεί η πληροφορία πως η εντολή δόθηκε από τη *Διοίκηση Κοζάνης* (προφανώς υπονοείται της ΥΒΕ/ΕΚΑ) και κατόπιν τούτου πραγματοποιήθηκαν οι εκτελέσεις. Μάλιστα φαίνεται πως δόθηκε και η συγκατάθεση του τοπικού παράγοντα των Ιμέρων Ευστάθιου Σταυρίδη και του ιερέα του χωριού, ο οποίος προηδρεύσε και στο δικαστήριο που στήθηκε για τους επτά κρατουμένους. Η εκτέλεση σύμφωνα με την εν λόγω μαρτυρία έγινε όντως ως αντίποινα για τους νεκρούς αξιωματικούς και πραγματοποιήθηκε δια τουφεκισμού.⁵⁸⁴ Από την άλλη πλευρά, του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, αναφέρεται πως η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε με μαχαίρια.⁵⁸⁵ Η άποψη αυτή δεν έχει διασταυρωθεί, αλλά ενδεχομένως να αποτελεί μέρος της φημολογίας που αναπτύχθηκε κατόπιν και αποσκοπούσε στο να εμφανίσει ακόμη πιο σκληρή και απάνθρωπη την υπόθεση της εκτέλεσης των επτά αιχμαλώτων.

Τέλος, σύμφωνα με την προηγούμενη προφορική πηγή, η εκτέλεση και των επτά έγινε από το ίδιο άτομο, το οποίο ανέλαβε προσωπικά την ευθύνη καθώς κανείς άλλος δεν τολμούσε. Σύμφωνα και με αυτή τη μαρτυρία η εκτέλεση έγινε δια τουφεκισμού: *«Πάντως είπαν ότι ενώ δίσταζαν όλοι, κάποιος έβγαλε το πιστόλι και τους εκτέλεσε. Ένας! Έβγαλε το πιστόλι, 7 ήταν. Δεν ήταν τους στήσαν και πήραν όλοι τα όπλα. Ένας την έκανε τη δουλειά, αφού δεν μπορούσαν να αποφασίσουν όλοι.»⁵⁸⁶*

Ίσως πράγματι την εκτέλεση να την πραγματοποίησε ένα μόνον άτομο. Η απόφαση πάντως δεν μπορεί να ήταν μόνο δική του, δεδομένης της κρισιμότητας του ζητήματος, της εμπλοκής τόσο των παραγόντων και προσώπων, αλλά και της αναφοράς για συγκρότηση, έστω και υποτυπώδους δικαστηρίου -με ή χωρίς σχετική οδηγία από την Κοζάνη-.

Παρά τα όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τη συμμετοχή του Μιχάλαγα και των τουρκόφωνων Ποντίων των γύρω χωριών, η γενική εικόνα που είχε από τότε σχηματιστεί για την εαμική πλευρά ήταν πως εκτός του Παπαβασιλείου, που έπαιξε

⁵⁸²Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁸³Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ιμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁸⁴Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.288

⁵⁸⁵Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.57

⁵⁸⁶Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

κομβικό ρόλο, η όλη υπόθεση της σύλληψης των *Επτά* ήταν έργο του Μιχάλαγα και των ενόπλων που τον ακολουθούσαν.⁵⁸⁷

«Και τώρα άρχισαν, λέει άλλος στη Σκάφη, λέει άλλος στα Ίμερα.. Άλλος μπορεί να λέει στα Λεύκαρα. Κάπου ενδιάμεσα έγινε. Τώρα από ποιους ανθρώπους έγινε, πως εκτελέστηκαν, δεν ξέρω»⁵⁸⁸

Όπως ήταν λογικό η ευθύνη για την εκτέλεση χρεώθηκε στην ηγεσία των ενόπλων και αυτή ήταν οι αξιωματικοί και η τοπική ελίτ των τουρκόφωνων Ποντίων. Οι συνέπειες υπήρξαν βαρύτατες και τις υπέστησαν όχι μόνο οι επικεφαλής, αλλά και οι οπλισμένοι κάτοικοι της περιοχής που θεωρήθηκαν συνυπεύθυνοι. Η απώλεια του Κερασίδη και του Ζησιάδη υπήρξε βαρύτατη για το ΕΑΜ, το οποίο μέσω του επίσημου έντυπου οργάνου του ότι θα εκδικούνταν για το θάνατο των πολύτιμων στελεχών του. Η υπόσχεση αυτή δεν αθετήθηκε.⁵⁸⁹

Το ΕΑΜ δια του δημοσιογραφικού του οργάνου, της εφημερίδας *Ελευθερία*, δημοσίευσε ειδική έκδοση στην οποία καταγγέλλει την *άτιμη και φρικιαστική δολοφονία* των στελεχών του από την ΕΚΑ, κατονομάζοντας ως βασικούς υπαίτιους τους Παπαβασιλείου και Ελευθεριάδη. Στο ίδιο πρωτοσέλιδο γινόταν επίσης λόγος για τη συκοφάντηση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα από τον Χρυσόχοου, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως προδότης και πατριδοκάπηλος και οι εκτελεστές των *εφτά Λαϊκών Αγωνιστών* ως όργανά του.⁵⁹⁰ Η αντιπαράθεση του ΕΑΜ με τους εκπροσώπους της Πολιτείας και τους στρατιωτικούς είχε οξυνθεί κατακόρυφα.

Το γεγονός της εκτέλεσης επέφερε ραγδαία κλιμάκωση των γεγονότων. Τον Μάιο, ένα δηλαδή μήνα μετά τις εκτελέσεις, ο ΕΛΑΣ επέδραμε εναντίον της Ζαρκαδόπετρας, στο πλαίσιο της συντονισμένης επιχείρησης του σε ολόκληρη την ύπαιθρο της Κοζάνης με στόχο την οριστική διάλυση της ΥΒΕ/ΕΚΑ. Η τοποθεσία είχε ήδη εγκαταλειφθεί. Εκεί βρέθηκαν οι σωροί των επτά δολοφονημένων στελεχών που είχαν ριγμένοι μέσα στο πολυβολείο και σκεπασμένοι με πέτρες. Οι νεκροί ανασύρθηκαν και θάφτηκαν κανονικά σε άλλη θέση, λίγο πιο πέρα.⁵⁹¹

«Πήγαν τα βγαλαν ύστερα. Παράχωσαν εκεί, σε ένα χαράκωμα. Βρωμούσε ο τόπος. Περνούσα κι εγώ»⁵⁹²

Η πρόσληψη

Η δολοφονία των ανταρτών και του Μέντζα δεν είχαν την ίδια βαρύτητα με αυτές των Κερασίδη και Ζησιάδη. Η απώλεια των δύο τελευταίων υπήρξε μεγάλο πλήγμα για το ΕΑΜ και το ΚΚΕ. Η μνήμη του Σίμου Κερασίδη τιμάται ακόμη και σήμερα με αναφορές στη δράση και τη δολοφονία τους, τόσο από το χώρο του ΚΚΕ και της ευρύτερης Αριστεράς, όσο και το χώρο του ποντιακού Ελληνισμού.⁵⁹³ Αναφορές από το Κομμουνιστικό Κόμμα γίνονται και στο έτερο κορυφαίο στέλεχος που

⁵⁸⁷ Δρόσος Ζ., *Φαρδύκαμπος*, Αθήνα(1984), σ.190-191 & Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997), σ.57

⁵⁸⁸ Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁸⁹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.289

⁵⁹⁰ *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*, Θεσσαλονίκη, 6 Ιουνίου 1943, σ.1, από http://metwpoistorias.blogspot.gr/2011/12/blog-post_15.html

⁵⁹¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.172, 283, 288

⁵⁹² Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

⁵⁹³ Μέτωπο Ιστορίας Ενάντια στη λήθη και στη διαστρέβλωση(2011), *Σίμος Κερασίδης*, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://metwpoistorias.blogspot.gr/2011/12/blog-post_15.html, (16/3/2017) & Πόντος και Αριστερά., *Θυμόμαστε τον αγωνιστή Σίμο Κερασίδη*, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://pontosandaristera.wordpress.com/2013/04/12/kerasidis/>, (16/3/2017)

δολοφονήθηκε στη Ζαρκαδόπετρα, το Λάζαρο Ζησιάδη, αλλά και στο ίδιο το γεγονός της εκτέλεσης, όπου μάλιστα έχει στηθεί και τιμητική πλακέτα με τα ονόματα των επτά εκτελεσθέντων.⁵⁹⁴

Το ΕΑΜ τίμησε τους νεκρούς του. Συγκεκριμένα στην ειδική έκδοση της *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ*, της 6^{ης} Ιουνίου σε σχετικά σύντομο, αλλά περιεκτικό άρθρο πλέκεται το εγκώμιο των νεκρών αγωνιστών (και δη του Κερασίδη που χαρακτηρίζεται ως «πορθητής φυλακών και ρεζίλευτής της Ειδικής Ασφάλειας», «λεβεντονιός», «θυελλώδης μαχητής» και «παλικάρι»). Το κείμενο σημειώνει με ιδιαίτερους χρωματισμούς το βαρύ κόστος της απώλειας των αγωνιστών του που εκδηλώνονται με φράσεις όπως «μεγάλος σπαραγμός» «ψυχική οδύνη». Η αναφορά στην εκτέλεση των *Επτά* κλείνει με την υπόσχεση για εκδίκηση της θυσίας τους.⁵⁹⁵

Από την άλλη πλευρά η εκτέλεση των *Επτά* αποτέλεσε τομή στις σχέσεις μεταξύ των προσφυγικών χωριών και του ΕΛΑΣ και υπήρξε κορυφαία στιγμή της μεταξύ τους πόλωσης. Το γεγονός αυτό έχει καταγραφεί στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της περιοχής, ως μία σημαντική στιγμή, καταλυτικής σημασίας για την περαιτέρω εξέλιξη της ιστορίας της περιοχής τους, καθώς δρομολόγησε τη βέβαιη και δεδηλωμένη εχθρότητα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ απέναντί τους.

Μεταφέροντας διασταυρωμένες πληροφορίες ανάμεικτες με άλλες συγκεχυμένες, η μαρτυρία του χωρικού Πέτρου Γ. παρέχει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εικόνας την οποία εξακολουθούν να έχουν μέχρι σήμερα για τα γεγονότα οι κάτοικοι των Ιμερών: «Αυτοί οι 7 ήταν εκτελεστική εξουσία. Θα ρχόταν, θα παίρνανε την αφρόκρεμα, ποιος μπορεί να δράσει εδώ κατευθείαν στο εκτελεστικό. Είχαν έρθει και στα Λεύκαρα, στη Σκάφη ειδοποιήθηκαν...»⁵⁹⁶

Στο ίδιο μοτίβο άλλη μαρτυρία αναπαράγει τις φήμες σχετικά με τους σκοπούς και το περιεχόμενο της δράσης των *Επτά*, καθώς και το πόσο σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε η σύλληψη και η εκτέλεση τους.

«...αυτοί οι επτά άμα δεν τους σκοτώνανε, έλεγαν η Κοζάνη, περιφέρεια κομμουνιστές θα γινόντανε, θέλουν δε θέλουν. Τόσο δραστηριότητες ήτανε. Είχανε κάτι χαρτιά και τα πίνανε! Για να μην τα βρούνε! Ποιος ξέρει τι σχεδιάζανε;»⁵⁹⁷

Πέραν του προφανούς ότι δηλαδή η φημολογία αποτέλεσε κομμάτι της προπαγάνδας που ασκήθηκε προκειμένου να πειστούν οι χωρικοί να συμμετάσχουν στην εκτέλεση, φαίνεται πως εν μέρει λειτούργησε και ως δικαιολογία για το έγκλημα της εν ψυχρώ εκτέλεσης των επτά αιχμαλώτων. Όσο μεγαλύτερος ήταν ο κίνδυνος που αποφεύχθηκε χάριν της εκτέλεσης, τόσο μικρότερο το βάρος στις συνειδήσεις των κατοίκων για το κακό που διαπράχθηκε με τη συνέργεια ή έστω την ανοχή τους.

Ο Πέτρος Γ. συνεχίζει, αναφερόμενος στη συμβολή της εκτέλεσης για την αποτροπή του κομμουνιστικού κινδύνου, προσθέτοντας ένα επιπλέον στοιχείο. Παρέχει μια πληροφορία, η οποία προφανέστατα προήλθε από την ενημέρωση που έκαναν στους οπλίτες οι επικεφαλής αξιωματικοί και σχετίζεται με την ονομαστική αναφορά του πρώτου νεκρού της σύγκρουσης μεταξύ ΕΛΑΣ και *Εθνικιστών*, στον Αυγερινό.

«Είχανε χαρτιά, στοιχεία από κάθε χωριό πόσα άτομα θα καθαρίσουνε. Κατάλαβες; Από κάθε χωριό! Τώρα στα Ίμερα, ποιος μπορεί να κινηθεί; Ποιος είναι δραστήριος; Ο

⁵⁹⁴ Ριζοσπάστης (2011), *Τιμή στα επτά δολοφονημένα στελέχη του ΚΚΕ*, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6195147>, (16/3/2017) & Ριζοσπάστης (2003), *Έδωσε τα πάντα στον αγώνα του ΚΚΕ*, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=1766695>, (16/3/2017)

⁵⁹⁵ *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*, Θεσσαλονίκη, 6 Ιουνίου 1943, σ.1, από http://metwpoistorias.blogspot.gr/2011/12/blog-post_15.html

⁵⁹⁶ Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁹⁷ Προφορική συνέντευξη Κυριακής Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

A, ο Β. Πάρ' τους αυτούς, οι υπόλοιποι μετά θα υποκύψουν. Όπως υποκύψανε κιόλας. Διότι με το Σιδηρόπουλο τότες που τον καθάρισαν πάνω ήτανε κι ο Καραμπέρης, αυτοί μαζί....»⁵⁹⁸

Σύμφωνα με την παραπάνω μαρτυρία, εξαιτίας της μικρής χρονικής απόστασης της επίθεσης του ΕΛΑΣ κατά του χωριού τους από την έλευση των *Επτά*, δημιουργήθηκε στους αγράμματους κατοίκους των Ιμέρων η εντύπωση πως τα ηγετικά στελέχη είχαν έρθει για να εκκαθαρίσουν το χωριό από την ηγεσία του. Λίγες μόνο ημέρες πριν είχαν προηγηθεί οι εκτελέσεις στο Βόϊο και δεν αποκλείεται αυτή η εκδοχή, της εκκαθάρισης της ελίτ του χωριού, να προβλήθηκε εσκεμμένα από τους αξιωματικούς προκειμένου να πετύχουν τη συγκατάθεση ή και τη συμμετοχή των χωρικών στην εκτέλεση.

Ακόμη και σήμερα που τα ονόματα των επτά εκτελεσμένων έχουν διασταυρωθεί και αναγράφονται σε τιμητική πλάκα στον τόπο της εκτέλεσης, οι τουρκόφωνοι κάτοικοι του χωριού διατηρούν στη μνήμη τους τα επικοινωνιακά τρικ που ενταγμένα στο ευρύτερο πλαίσιο της αντικομμουνιστική προπαγάνδας της εποχής εκείνης παρουσίαζαν και τους επτά να είναι υψηλόβαθμα στελέχη και δὴ *κατά το πλείστον σλανόφωνοι*.⁵⁹⁹

«...απ αυτούς οι 3 ήτανε Βούλγαροι. Ο Τερπόσκυ, αυτοί ήτανε απ τη Βουλγαρία... Ο Τερπόσκυ, αυτοί λέγανε ότι ήτανε γνήσιοι Βούλγαροι. Απ τη Βουλγαρία. Ήτανε απ τους 7 μέσα. Αυτοί ήτανε η εκτελεστική εξουσία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.»⁶⁰⁰

Στην πραγματικότητα κανείς από τους επτά αιχμαλώτους δεν ήταν Βούλγαρος. Ο Ζησιάδης/Τερπόφσκυ, ο οποίος αναφέρεται και ονομαστικά -με ένα μικρό μόνο λάθος- ήταν Σλαβόφωνος από το Δενδροχώρι Καστοριάς. Επρόκειτο για έναν συνεπή ιδεολόγο κομμουνιστή, που είχε σπουδάσει στο ΚΟΥΤΒ της Μόσχας, ήταν. Γύρω από το όνομα του κυκλοφορούσαν πολλές φήμες, αστήρικτες μέχρι σήμερα, που τον παρουσίαζαν ως φιλοβούλγαρο ή πράκτορα των βουλγαρικών συμφερόντων.⁶⁰¹ Στην πραγματικότητα ο Ζησιάδης είχε παρέμβει κατόπιν εντολής του ΚΚΕ στην περιοχή της Φλώρινα για να εξομαλύνει την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί όταν ένα τμήμα της εκεί κομματικής οργάνωσης είχε υιοθετήσει τα συνθήματα του Κ.Κ. Βουλγαρίας για βουλγαροποίηση της Μακεδονίας.⁶⁰² Είχε επίσης συνδράμει στο συμβιβασμό και την ανάληψη κοινής δράσης Ποντίων και Σλαβόφωνων.⁶⁰³ Αργότερα, έως και σήμερα, ο Τερπόφσκυ θεωρήθηκε και διεκδικήθηκε ως πρωτεργάτης του αποσχιστικού μακεδονικού⁶⁰⁴

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως η πληροφόρηση, την οποία είχαν από τον καιρό εκείνο οι χωρικοί για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν και στα οποία συμμετείχαν και οι ίδιοι, λιγότερο ή περισσότερο, προήλθε από την προπαγάνδα που ασκήθηκε επάνω τους. Οι αγράμματοι τουρκόφωνοι γνώριζαν το

⁵⁹⁸ Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ήμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁵⁹⁹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.287

⁶⁰⁰ Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ήμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁰¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-994)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.89-90

⁶⁰² Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία Φρονιμάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη (1995), σ.242-243

⁶⁰³ Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943*, Θεσσαλονίκη (2000), σ.26

⁶⁰⁴ Pollitecon Publications, *Lazo Trpovski* (2009), διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://www.pollitecon.com/html/freedom_fighters/lazo_trpovski.htm, (17/5/2017) & МАКЕДОНСКИ СВЕДОШТВА, Лазо Трповски (2011), διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://macedoniantestimony.blogspot.gr/2011/09/>, (17/5/2017)

όνομα ενός από τους αιχμαλώτους και προφανώς εκείνου που παρέπεμπε με ευκολία στο σλαβικό στοιχείο. Ακόμη και σήμερα διατηρείται η πεποίθηση πως επρόκειτο για Βούλγαρους στην πλειοψηφία τους, ενώ η επιτύμβια πλάκα (που βρίσκεται τοποθετημένη στο σημείο της εκτέλεσης), καθώς και άλλες ιστορικές πηγές αποδεικνύει το αντίθετο. Κανείς, πλην του Ζησιάδη, δεν έφερε σλαβικό ονοματεπώνυμο ή ψευδώνυμο.

Η σύγχυση που επικρατούσε και εξακολουθεί να αναπαράγεται μέχρι τις μέρες μας, γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας και της στοχοθεσίας των εαμικών στελεχών που εκτελέστηκαν τον Απρίλιο του 1943 στ Ζαρκαδόπετρα φανερώνεται από την διαπλοκή έγκυρων λεπτομερειών με άσχετες, διαστρεβλωμένες και ψευδείς πληροφορίες σχετικά με τους *Επτά*. Παραδείγματος χάριν η αναφορά στο πραγματικό επώνυμο ενός από τους αντάρτες της Κατερίνης συναντάται με διάφορες άτοπες αναφορές για τον τόπο προέλευσης ορισμένων από τους άλλους. Αναφέρεται η ύπαρξη συνοδών από τα Ίμερα ή την Οινόη. Πιθανόν οι αναφορές στα δύο αυτά χωριά να προέκυψαν αργότερα, εξαιτίας της κατοπινής ρήξης μεταξύ Τουρκόφωνων και Καυκάσιων των Ίμέρων και λόγω των εκτελέσεων της Οινόης που συνέδεσαν το συγκεκριμένο χωριό με την τραγική μοίρα πολλών Τουρκόφωνων της περιοχής.

«Και το βράδυ ήταν στην Οινόη. Πήγαν 3 από δω, απ το χωριό μας για να τους συνοδέψουνε. Ήταν κι ένας απο την Οινόη μέσα σ' αυτούς, τους 7. Ένας ήτανε απ την Κατερίνη... Του Τερζόπουλου αδερφός ήταν. Τερζόπουλος, βουλευτής... Ένας ήτανε απ το Νεστόριο επάνω. Κι αυτός Σλαβομακεδόνας. Ένας είπανε ήτανε απ της Εδέσσης τα χωριά. Ένας απ την Οινόη, Καυκάσιος.»⁶⁰⁵

Δεδομένης της θέσης στο εαμικό κίνημα που κατείχαν οι τρεις από τους εκτελεσθέντες, οι χωρικοί-οπλίτες αφέθηκαν να πιστεύουν πως επρόκειτο συλλήβδην για ανώτατα στελέχη των ανταρτών. Αυτό προφανώς διευκόλυνε την όποια συγκατάθεση τους στην εκτέλεση και δικαιολόγησε την βία που ασκήθηκε τότε, αλλά και αυτή που ακολούθησε ως συνέπεια της εκτέλεσης.

«Ακόμα και τώρα λένε ότι αν αυτούς δεν τους πιάνανε τότες, ήτανε κερδισμένοι.»⁶⁰⁶

Οι μόνοι που θα μπορούσαν να γνωρίζουν την ταυτότητα των αιχμαλώτων, όπως και το ψευδώνυμο του Ζησιάδη, ήταν οι αξιωματικοί ή κάποιοι τοπικοί παράγοντες με πρόσβαση σε κάποια πληροφόρηση. Οι τουρκόφωνοι κάτοικοι των χωριών δεν γνώριζαν στην πλειοψηφία τους να διαβάζουν την ελληνική, δεδομένης της τουρκοφωνίας⁶⁰⁷, αλλά και των κοινωνικών συνθηκών (πρόσφυγες, φτωχοί αγρότες). Ενδεικτική η αναφορά του Γιώργου Π. (γιου του Μικρού Μιχάλαγα) για την μορφωτική κατάσταση των τουρκόφωνων Ποντίων την εποχή εκείνη:

«Μην κοιτάς οι δικοί μας...όλοι αγράμματοι ήταν.»⁶⁰⁸

Συμπερασματικά καταλήγουμε πως οι *Επτά* έπεσαν τυχαία στα χέρια των Ίμεριωτών (10 Απριλίου 1943), οι οποίοι είχαν μόλις οργανωθεί για να αντιμετωπίσουν την επίθεση του ΕΛΑΣ (9 Απριλίου 1943). Η επίθεση αυτή εντάσσεται στην ευρύτερη ρήξη που είχε μόλις επέλθει μεταξύ αξιωματικών-*Εθνικιστών* και ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Όταν εξακριβώθηκε η ταυτότητα των κρατουμένων επιχειρήθηκε η ανταλλαγή τους με τους αιχμαλώτους αξιωματικούς του Βοΐου. Καθώς όμως η αλυσιδωτή εξέλιξη των γεγονότων υπήρξε ταχύτατη, μέχρι να ολοκληρωθούν οι ανακρίσεις και να βρεθεί επικοινωνία με τους εκπροσώπους του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, οι αιχμάλωτοι αξιωματικοί εκτελέστηκαν στη Βουχωρίνα (13 Απριλίου 1943). Εφόσον πλέον δεν υπήρχε

⁶⁰⁵Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁰⁶Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁶⁰⁷Προφορική συνέντευξη Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

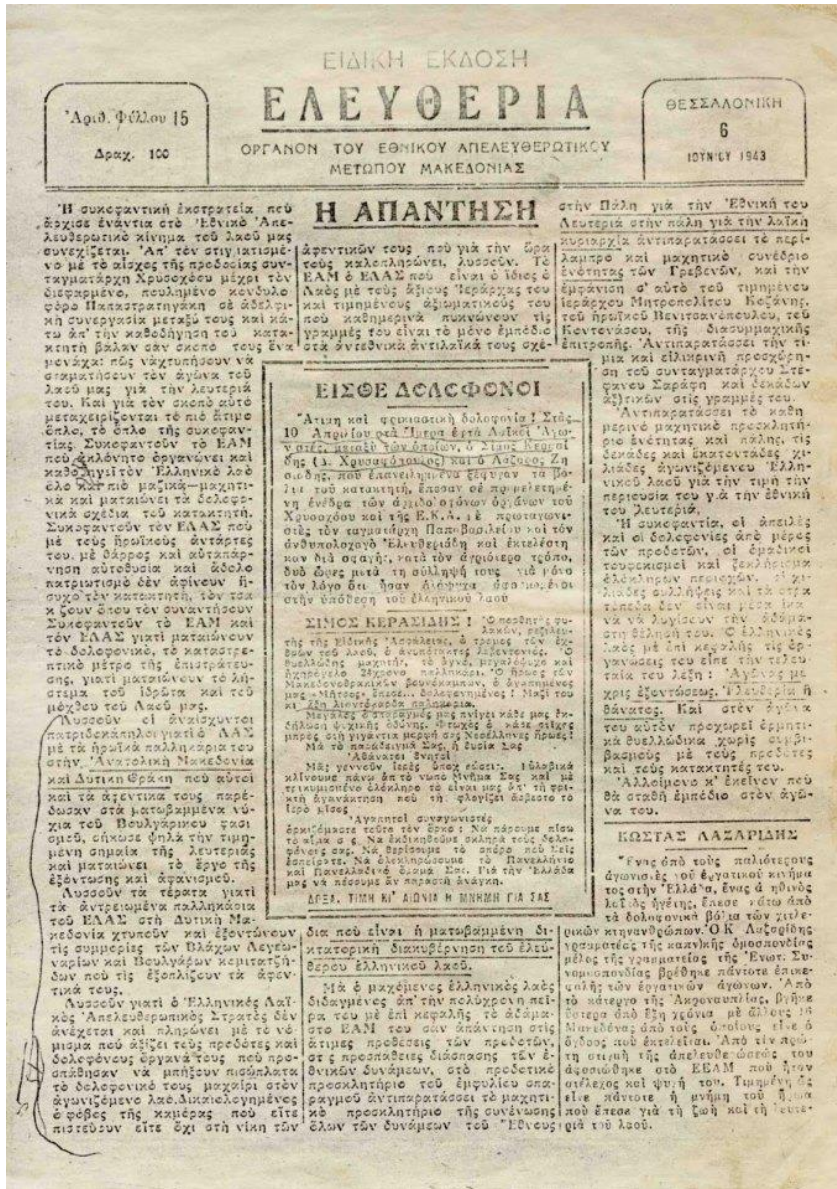
⁶⁰⁸Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2017)

Τιμητική πλακέτα στο σημείο εκτέλεσης των *Επτά*⁶¹⁴

https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%BE_%D0%A2%D1%80%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8 (17/5/2017)

⁶¹⁴Ριζοσπάστης (2011), *Τιμή στα επτά δολοφονημένα στελέχη του ΚΚΕ*, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6195147>, (16/3/2017)

Το κείμενο για τον Σίμο Κερασίδη κατέληγε με την υπόσχεση για εκδίκηση:

«Αγαπητοί συναγωνιστές, ορκιζόμαστε τούτο τον όρκο: Να πάρουμε πίσω το αίμα σας. Να εκδικηθούμε σκληρά τους δολοφόνους σας. Να θερίσουμε το σπόρο που Σεις εσπείρατε. Να ολοκληρώσουμε το Πανελλήνιο και Πανελλαδικό όνειρο Σας. Για την Ελλάδα μας να πέσουμε αν παραστεί ανάγκη.

ΔΟΞΑ, ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ ΓΙΑ ΣΑΣ»*

*Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γραφή της οριστικής και κτητικής αντωνυμίας «Σεις» και «Σας» με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, για να δώσει έμφαση στην τιμή προς τους νεκρούς αγωνιστές.

18. Το τέλος της ΥΒΕ και η εμφάνιση της ΠΑΟ.

Η υπερβολικά σύντομη δράση της ΥΒΕ/ΕΚΑ (Μάρτιο-Απρίλιο 1943) έληξε με την διάλυση της, έπειτα από τις επιθέσεις και τις εκτελέσεις ορισμένων εκ των ηγετών της από τον ΕΛΑΣ. Η οργάνωση των εθνικιστών αξιωματικών επανεμφανίστηκε το καλοκαίρι του 1943, με νέο όμως όνομα. Η σύγχυση που επικρατεί γύρω από τον πραγματικό χρόνο εμφάνισης της ΠΑΟ είναι χαρακτηριστική.⁶¹⁵ Σύγχυση όμως επικρατεί γενικότερα γύρω από τα χρονικά όρια δράσης της. Ως ΠΑΟ. αναφέρεται τόσο από τους αντιπάλους του, όσο και από τα ίδια τα μέλη του, ο κατοπινός δωσιλογικός σχηματισμός του ΕΕΣ. Η δυσφημιστική εκστρατεία του ΕΑΜ έναντι της ΥΒΕ και της ΠΑΟ, σε συνδυασμό με την γενικότερη σύγχυση (σχετικά με τη φύση, το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τα ονόματα των οργανώσεων) που κυριαρχούσε στους πληθυσμούς της υπαίθρου, εκφράζεται χαρακτηριστικά από σύγχρονη μαρτυρία κατοίκου του Βαθυλάκκου, που αναπαράγει την εαμική επικοινωνιακή ορολογία για την αντίπαλη οργάνωση:

«Και είπαν: Πατριωτική Αντικουμμουνιστική Οργάνωση. Και ιδρύσανε την ΠΑΟ.»⁶¹⁶

Ακόμη και οι εκπρόσωποι ή απολογητές της οργάνωσης χρησιμοποιούν το όνομα της ΠΑΟ για να αναφερθούν στην προκάτοχο της (ΥΒΕ), σε χρονικές στιγμές πολύ πριν την εμφάνιση της ΠΑΟ.⁶¹⁷ Αυτό ενδεχομένως να εκφράζει και την πρόθεση να παρουσιαστούν οι δυο οργανώσεις ως ένα και το αυτό. Άλλωστε η ΠΑΟ ήταν η συνέχιση της ΥΒΕ, στη δεύτερη κατοχική περίοδο.

Η πραγματική ονομασία της ΠΑΟ ήταν *Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση* και βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην εμφάνιση της ήταν 1) οι φόβοι για είσοδο των Βουλγάρων στη γερμανοκρατούμενη ζώνη, 2) η επιβεβαίωση ύπαρξης Βρετανών συνδέσμων στο Βόιο και η υπογραφή συμφώνου για ενίσχυση από τη Μέση Ανατολή καθώς και 3) η πρόθεση των Βρετανών να ενισχύσουν την ενεργό δράση των αξιωματικών. Πράγματι εν όψει της δημιουργίας Γενικού Στρατηγείου με τη συμμετοχή των ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΥΒΕ, οι Βρετανοί επιθυμούσαν την προώθηση της ΠΑΟ σε ισότιμη ανάπτυξη με το ΕΑΜ, προκειμένου να λειτουργήσει ως αντίβαρο σε αυτό. Οι Βρετανοί επεδίωξαν τη συμμετοχή αξιωματικών και στον ΕΛΑΣ, ως εσωτερικό αντισταθμισμα και για την αναβάθμιση του αξιόμαχου του. Εφαρμόζοντας αντιφατική πολιτική, ενίσχυαν στρατιωτικά τον ΕΛΑΣ, ως την πλέον αποτελεσματική στρατιωτική δομή, ενώ παράλληλα εργάζονταν για την πολιτική υπονόμευση του ΕΑΜ.⁶¹⁸

Η ΠΑΟ υπήρξε πράγματι συνέχεια της ΥΒΕ, ως προς τη στελέχωση, τους στόχους και το περιεχόμενο της. Ως βασικό σκοπό είχε ορίσει τη συνέχιση *του αγώνος του Έθνους και του Στρατού*, παρουσιαζόμενη ουσιαστικά ως συνεχιστής του κράτους. Η Βουλγαρία αποτελούσε ασυμβίβαστο εχθρό του έθνους, ενώ η οργάνωση αρνούνταν να πάρει θέση γύρω από πολιτικά ζητήματα, πριν την απελευθέρωση. Τάχθηκε εξ αρχής υπέρ της συνεργασίας με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο και φυσικά το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής τα οποία αναγνώριζε ως αρχές στις οποίες υπαγόταν. Η οργάνωση εγγυόταν τη διατήρηση της τάξης μετά την απελευθέρωση και την αποτροπή κάθε απόπειρας *επικρατήσεως δια της βίας μιας ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ οποθενδήποτε προερχομένης*. Η τελευταία φράση αποτελούσε έμμεση πλην σαφή

⁶¹⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.218, 317-318

⁶¹⁶Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁶¹⁷Παπαθανασίου Π., ο.π., σ.41-43, 59

⁶¹⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 319-321

αναφορά στην οργανική και δεδηλωμένη αντίθεση της οργάνωσης προς τους κομμουνιστές. Τέλος η διαφορά σε σχέση με την ΥΒΕ ήταν η ανάληψη οργάνωσης και διεξαγωγής ένοπλου αγώνα, ως συνέχεια του ελληνο-ιταλικού πολέμου, δεχόμενη μάλιστα τη συνεργασία με οποιαδήποτε ελληνική ή συμμαχική οργάνωση, υπό την προϋπόθεση της δράσης στα πλαίσια του *Συμμαχικού Σκοπού*. Εκπρόσωποι της ΠΑΟ περιόδευαν στην ύπαιθρο για να οργανώσουν τον πληθυσμό.⁶¹⁹

«...το Π.Α.Ο. στα Σέρρας είχε ιδρυθεί πολύ νωρίτερα λόγω των Βουλγάρων, οι κομιτατζήδες αυτοί, το ΚΚΕ, ξέρω γω το ένα το άλλο.»⁶²⁰

«Έκαναν οργάνωση. Πήγαιναν έλεγαν έτσι θα κάνουμε. Έπιαναν, μάζευαν κόσμο.»⁶²¹

Από τον Ιούλιο του 1943, αρκετοί αξιωματικοί βγήκαν στο βουνό, λίγοι όμως προσχώρησαν στον ΕΛΑΣ. Αντιθέτως αρκετοί από αυτούς άρχισαν να συλλαμβάνονται από τις πρώτες κιόλας στιγμές από τους αντάρτες.⁶²² Όπως αναφέρουν πηγές φίλιες προς την ΠΑΟ, αυτή ουδέποτε στρατολόγησε με τη βία, αλλά στελεχωνόταν από αξιωματικούς και εμπειροπόλεμους πολεμιστές του '40 ή χωροφύλακες, τους οποίους συλλαμβάνοντας ενέτασσε με τη βία στις τάξεις του ο ΕΛΑΣ. Στρατιωτικό σκέλος της ΠΑΟ αποτέλεσε ο Ελληνικός Στρατός (Ε.Σ.).⁶²³ Οι κάτοικοι των τουρκόφωνων χωριών αναφέρονται ακόμη στην αντίθεση ΕΑΜ-αξιωματικών.

«Ήτανε κι άλλος αξιωματικός, στην Κοζάνη ήτανε. Ταυτόχρονα αυτοί όπως ήτανε στο αντάρτικο, όσοι μέσα ήτανε αξιωματικοί και πήρανε χαμπάρι ότι έναν-έναν όσοι είναι αντίθετοι τους σκοτώνουν, αυτοί για να γλιτώσουν την ψυχή τους ερχόταν εδώ στην οργάνωση τη δικιά μας. Ο Ξυπόλυτος, αξιωματικός της χωροφυλακής ήρθε με το γιο του γιατί αυτούς τους καταλάβανε ότι ήτανε εθνικόφρονες»⁶²⁴

Σε κάθε νομό δημιουργήθηκαν Κέντρα Αντίστασης (Κ.Α.) με διοικητή τον αρχαιότερο μόνιμο αξιωματικό που μετείχε της οργάνωσης. Στην Κοζάνη, όπως και προηγούμενα με την ΥΒΕ, επικεφαλής ορίστηκε ο ταγματάρχης Λαλόπουλος.⁶²⁵ Στα νότια της Κοζάνης, στη Ζαρκαδόπετρα δημιουργήθηκε τμήμα υπό τον γνωστό στην περιοχή από πριν ταγματάρχη Παπαβασιλείου και υπαρχηγό τον πρώην δήμαρχο Σερβίων, Β. Δεμίρη. Ο Παπαβασιλείου, στρατιωτικός αρχηγός της ΠΑΟ Κοζάνης (*Αρχηγείο Χάδοβας*) είχε δραστηριοποιηθεί εκεί και το προηγούμενο διάστημα με την ΕΚΑ.⁶²⁶

«η Π.Α.Ο. από δω πάρε μέχρι πέρα Θεσ/νίκη το να ταλλο, όλες αυτές οι οργανώσεις Κιλκίς το να ταλλο, Π.Α.Ο. λεγότανε. Π.Α.Ο. Κοζάνης, Δυτικής Μακεδονίας, Κεντρικής και ξέρω γω...»⁶²⁷

«Μετά από αυτό ιδρύθηκε η ΠΑΟ, στη Ζαρκαδόπετρα που λένε.. Είχανε αυτόν τον.. Λαλόπουλος; Δήθεν έφτιαχνε είναι μαζί τους με τον Παπαβασιλείου που είχε κάνει τότε τη οργάνωση αυτή... Ζαρκαδόπετρα απάνω. Λεύκαρα, Ίμερα, Μεσιανή, Βαθύλακο, Ροδίτη, απ την Αυγή είχαν να πούμε, μέσα από την Κοζάνη αξιωματικοί. Εθνική αντίσταση τους λέγαν τότε. Εθνικόφρονες λέγονταν αυτοί»⁶²⁸

⁶¹⁹Παπαθανασίου Π., ο.π., σ.42-53, 434

⁶²⁰Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶²¹Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.,(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁶²²Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.321

⁶²³Παπαθανασίου Π., ο.π., σ.46, 425

⁶²⁴Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶²⁵Παπαθανασίου Π., ο.π., σ. 59

⁶²⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.324

⁶²⁷Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., ο.π.

⁶²⁸Προφορική μαρτυρία Πέτρου Γ, (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Από τη Θεσσαλονίκη, με εντολή του παρασκηνιακού Χρυσοχόου, στάλθηκε στα τέλη Ιούλη του 1943 ο σκληρός αντικομμουνιστής οπλαρχηγός Φραγκίσκος Κολάρας. Φέρνοντας μαζί του χρήματα για την ενίσχυση του τμήματος, ο Κολάρας έφτασε στη Ζαρκαδόπετρα με εντολή να συναντήσει τους Παπαβασιλείου και Μιχάλαγα, οι οποίοι είχαν ανέβει στο βουνό από τον προηγούμενο μήνα. Μαζί τους πάντοτε παρών, σε ρόλο πρωτοπαλίκαρου του Μιχάλαγα, βρισκόταν ο κουμπάρος του, ο Μικρός Μιχάλαγας, από τη Σκάφη.⁶²⁹

«Ο μπαμπάς μου δεν πήγαινε με όποιον... αυτόν από πίσω έπαιρνε. Αν θα πάω εγώ με το Μιχάλη, δεν έχω ανάγκη άλλους. Θα με σώσει. Ο άλλος πιο σκληρός ήταν.»⁶³⁰

Ο καπετάνιος έφτασε στη Σκάφη, όπου συνάντησε τον Παπαβασιλείου μαζί με ορισμένους αξιωματικούς και δέκα μόλις οπλίτες.

«Ο Παπαβασιλείου πιο νωρίς εδώ ήτανε. 20 αξιωματικοί. Ανέβηκαν στο βουνό το δικό μας εκεί. Στο Σκάφη δεν έχει νερό.»⁶³¹

Όπως εξήγησε στον καπετάνιο ο Παπαβασιλείου, οι κάτοικοι της περιοχής δεν είχαν ενδιαφερθεί να συνδράμουν την ομάδα, όχι μόνο με τη μη συμμετοχή, αλλά χωρίς καν την παροχή οπλισμού, τον οποίο φαίνεται πως είχαν υποσχεθεί στην ομάδα. Πράγμα το οποίο αποθάρρυνε και απογοήτευε τους αξιωματικούς.

«Η Π.Α.Ο. στην αρχή, όταν ήρθανε αυτοί ήταν εδώ ακόμα αξιωματικοί από την Κοζάνη, αξιωματικοί της χωροφυλακής ξέρω γω...μερικοί ήτανε εδώ, κάνανε, θέλανε να ιδρύσουνε. Αλλά ξέρεις ότι ο λαός, ο κόσμος δηλαδή δε συμφωνεί. Και σηκώθηκαν και φύγανε οι άνθρωποι επειδή δεν μπορούσαν να τους βάλουνε σε κάποια στρατιωτική πειθαρχία...Λοιπόν δυσκολεύτηκαν, επειδή τους λέγανε κάτι οι στρατιωτικοί και δε δεχότανε.... Ήθελαν να ιδρύσουνε εναντίον των Γερμανών.»⁶³²

Ο Κολάρας δραστηριοποιήθηκε προσωπικά για τον εξοπλισμό της ομάδας, δείχνοντας ιδιαίτερο ζήλο και δίνοντας ζωή στο τμήμα. Με τις εξορμήσεις του για την ανεύρεση όπλων ήταν αυτός που όπλισε ακόμα και τους αξιωματικούς. Πραγματοποιώντας επισκέψεις, επιδρομές στην πραγματικότητα, σε χωριά της περιοχής και αξιοποιώντας πληροφορίες που συγκέντρωναν, απαλλοτριώναν όπλα, πυρομαχικά και άλλα χρήσιμα εφόδια (κουβέρτες, караβάνες, παγούρια κτλ), χρησιμοποιώντας το πιο αποτελεσματικό μέσο πειθούς, τη βία και τις απειλές έναντι των κατοίκων. Γυρνώντας σε χωριά των Μπουτζακίων, της Εορδαίας, και της Φλώρινας ο Κολάρας επιστράτευε οπλίτες και συγκέντρωνε όπλα. Οι ένοπλοι της ΠΑΟ επιδίδονταν κυριολεκτικά σε αγώνα δρόμου και χρόνου με τους αντάρτες του ΕΛΑΣ για την εξασφάλιση των κρυμμένων στα χωριά όπλων. Συνήθως ο ΕΛΑΣ τους είχε προλάβει και συγκεντρώνει πρώτος τα όπλα.⁶³³

«Στην αρχή δεν είχαν όπλα. Είχανε πρόβλημα με τα όπλα.»⁶³⁴

Πρόβλημα εξακολουθούσε να αποτελεί η ελλιπής στελέχωση σε ανθρώπινο δυναμικό. Οι οπλίτες των γύρω χωριών δεν προσέρχονταν στο τμήμα, παρά το σχετικό προς αυτούς κάλεσμα, πλην ορισμένων από τα Ίμερα. Το ζήτημα μάλιστα αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ Κολάρα και Μιχάλαγα. Έγιναν προσπάθειες συντονισμού και με άλλα τμήματα της ΠΑΟ, όπως του Σαρή στα ορεινά πάνω από Σέρβια.⁶³⁵

⁶²⁹Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.255

⁶³⁰Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.,(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁶³¹Προφορική μαρτυρία, ο.π.

⁶³²Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶³³Κολιόπουλος Ι., *Λειψασία Φρονημάτων*,σ.291-298

⁶³⁴Προφορική μαρτυρία Βασίλη Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶³⁵Ο.π., σ.294-296

Εκτός της ύπαρξης των γύρω χωριών που λειτουργούσαν ως δεξαμενές άντλησης ανθρώπινου δυναμικού, την ανάπτυξη του τμήματος ευνόησε το ότι η Ζαρκαδόπετρα αποτελούσε ελεύθερο πεδίο, αλλά και η απόσυρση του ΕΛΑΣ από τους γύρω ορεινούς όγκους προς την Ήπειρο προ μηνών. Βέβαια, όπως φάνηκε αργότερα, η τοποθεσία δεν ενδείκνυτο για τη διεξαγωγή μάχης και ελιγμών. Άλλο πρόβλημα αποτέλεσε το ζήτημα της επιμελητείας. Παρόλα αυτά, τελικά η αρχικώς μικρή δύναμη του τμήματος της Ζαρκαδόπετρας ενισχύθηκε με την προσέλευση αξιωματικών, χωροφυλάκων και προπαντός κατοίκων των γύρω χωριών, κυρίως των Λευκάρων και των Ιμέρων.⁶³⁶

«Είχαν έρθει κάτι αξιωματικοί... Ήταν αρκετοί ανθυπολοχαγοί... Αλλά οι δικοί μας πίστευαν ότι θα φεύγαν οι Γερμανοί, θα ρχόταν οι Άγγλοι»⁶³⁷

«Και μετά σιγά-σιγά η οργάνωση ανεβήκανε στη Σκάφη. Ο Μιχάλαγας ύστερα ήρθε, είδε. Αυτοί που ήθελε να πάνε μαζί του, πήγανε στη Σκάφη. Ζαρκαδόπετρα που λένε, εκεί μαζευτήκανε αυτοί. Εδώ το χωριό αρχίνησε με τους αυτουνούς... εμείς κι εμείς είμαστε. Δεν είχαμε αντίπαλο δηλαδή. Από κει έγινε ένα κίνημα.»⁶³⁸

«Ύστερα συμπλήρωσε καμιά 60ρια άτομα, πήγε στην Κοζάνη ψώνισε παγούρια-μαγούρια, τσάντες-μάντες. Πήγαν Ζαρκαδόπετρα, από κει έφυγε...εγώ τον μέτρησα 75 άτομα είχε.»⁶³⁹

Παρότι το ΕΑΜ από τη πρώτη στιγμή ξεκίνησε να διαβάλλει την ΠΑΟ ως συνεργάτιδα των Γερμανών⁶⁴⁰ και όργανο της Γκεστάπο⁶⁴¹, λόγω της ιδεολογικής αντίθεσης, του ανταγωνισμού στο πεδίο, της αμοιβαίας καχυποψίας και κυρίως του αιματοβαμμένου παρελθόντος τους, η ίδια η ΠΑΟ αν και δεν συγκρούστηκε με τους Γερμανούς, μάλλον κυρίως λόγω αδυναμίας και ανεπάρκειας, δεν διέκειτο φιλικά προς αυτούς. Οι Γερμανοί είχαν κατασχέσει τον ασύρματο επικοινωνίας της ΠΑΟ και εκτελέσει τον κάτοχο του.⁶⁴² Οι λίγοι άλλωστε αξιωματικοί που οργανώθηκαν πρώτοι στη Ζαρκαδόπετρα λάμβαναν μέτρα προφύλαξης τόσο από τους Γερμανούς, όσο και από τον ΕΛΑΣ:

«Κρύβονταν κι απ τους Γερμανούς κι απ τους αντάρτες. ο Παπαβασιλείου. Κι απ τους 2 κρύβονταν.»⁶⁴³

Χαρακτηριστική είναι η πρόθεση σύγκρουσης με το σώμα το Πούλου, το οποίο νωρίτερα, όπως και οι Γερμανοί, είχε καταδιώξει ένα τμήμα της Ζαρκαδόπετρας, στα μέσα Σεπτεμβρίου.⁶⁴⁴ Άλλωστε η εμφάνιση του Πούλου στην περιοχή της Εορδαίας αποτελούσε το βασικότερο ανάχωμα στην εξάπλωση της ΠΑΟ σε εκείνη την περιοχή. Παρά τις εκεί συμπάθειες προς το πρόσωπο του, ο Πούλος παρέμενε ανεπιθύμητος στην περιοχή της Κοζάνης.⁶⁴⁵

Και ενόσω διαρκούσε ακόμη το καλοκαίρι του 1943 και η ΠΑΟ πάλευε να ισχυροποιηθεί και να εξοπλιστεί, ο ΕΛΑΣ, που αύξανε και πύκνωνε διαρκώς τις δυνάμεις του, είχε ήδη αρχίσει να καταδιώκει και να διαλύει τα τμήματα της, αιχμαλωτίζοντας και απορροφώντας πολλούς από τους αξιωματικούς. Ενέδρες του ΕΛΑΣ

⁶³⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.325-326

⁶³⁷Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ.,(Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶³⁸Προφορική μαρτυρία Αναστάση Κ.,(Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶³⁹Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.,(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁶⁴⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.323

⁶⁴¹Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά*, ο.π., σ.404-406

⁶⁴²Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.326

⁶⁴³Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.,(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁶⁴⁴Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων*,σ.297-298

⁶⁴⁵Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 353-354

και μάχες συνέβαιναν σε ολόκληρη τη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, όπως στο Πάικο και το Κιλκίς ή την Πιερία.⁶⁴⁶ Αμφότερες αυτές οι περιοχές της κεντρικής Μακεδονίας διέθεταν σημαντικούς θύλακες τουρκόφωνων ποντιακών πληθυσμών.

Στην περιοχή του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά και των Σερβίων οι επαφές-προστριβές μεταξύ ΕΛΑΣ και ΠΑΟ είχαν ξεκινήσει ήδη από το καλοκαίρι. Αρχικά φαίνεται πως υπήρξε μια αναγνωριστική επαφή μεταξύ των δύο πλευρών, έξω από το Βαθύλακκο (εύλογο κυρίως λόγω κομβικότητας της θέσης του χωριού, μερίδα των κατοίκων του οποίου συμμετείχαν αργότερα στη σύγκρουση υπέρ του ΕΑΜ). Στις 12 Αυγούστου, δύο *Παοτζήδες* αιχμαλωτίστηκαν από Ελασίτες στο Βελβεντό, ακολούθησε αιχμαλωσία οκτώ εαμικών Καυκάσιων από τα Ίμερα και αναίμακτη ανταλλαγή των αιχμαλώτων. Τα πράγματα έγιναν πιο σκληρά όσο προχωρούσε το φθινόπωρο του 1943. Νέες συλλήψεις *Παοτζήδων* στα Μπουτζάκια προκάλεσε αιματηρή αυτή την φορά αντίδραση της ΠΑΟ, η οποία περικύκλωσε το χωριό Οινόη και σκότωσε τους δύο επικεφαλής του εφεδρικού ΕΛΑΣ (23/9/1943). Το αίμα που χύθηκε, όξυνε την κατάσταση και έφερε τα πράγματα ένα βήμα πιο κοντά στη σύγκρουση. Η Χ Μεραρχία του ΕΛΑΣ, από το Βέρμιο, άρχισε να σφίγγει τον κλοιό γύρω από τη Ζαρκαδόπετρα.⁶⁴⁷

Ήδη από τα μέσα Σεπτεμβρίου, τμήματα της ΠΑΟ είχαν επισημάνει την πυκνή παρουσία του ΕΛΑΣ στο Βέρμιο. Και ενώ συνέβαιναν όλα αυτά, ο φαίνεται πως ο Μιχάλαγας, όντας δυσαρεστημένος και μη εμπιστευόμενος τους αξιωματικούς προσέγγισε τον Κολάρα προτείνοντας του να αποχωρήσουν από την Ζαρκαδόπετρα και να αυτονομηθούν δυσαρεστημένος από τους αξιωματικούς, τους οποίους έκρινε ανεπαρκείς. Το δέλεαρ που επιχείρησε να χρησιμοποιήσει ήταν δύο σακούλες μες λίρες Αγγλίας, τις οποίες είχε προσκομίσει ένας σύνδεσμος του ΕΑΜ από τα Σέρβια και φίλος του Μιχάλαγα.⁶⁴⁸ Ο τελευταίος μπορεί μεν να είχε μετατραπεί από επιτυχημένο έμπορο σε αντικομμουνιστή οπλαρχηγό, δεν είχε απωλέσει ωστόσο ούτε την ικανότητα του να συναλλάσσεται, ούτε τις διπλωματικές του ικανότητες, ούτε βέβαια είχε διακόψει τις επαφές του με παλιούς του γνώριμους που βρίσκονταν πλέον στην αντίπαλη πλευρά.⁶⁴⁹

Η αυτονομιστική τάση του Μιχάλαγα δεν αποτελεί εξαίρεση, αλλά μάλλον κανόνα της αντίθεσης των Ποντίων καπετάνιων με τους αξιωματικούς, με τους οποίους δέχτηκαν μεν να συμπράξουν, αλλά όχι και να τεθούν υπό τον πλήρη έλεγχο τους. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται (με τις ανάλογες διαφοροποιήσεις και διακυμάνσεις) σε ολόκληρη τη βόρεια Ελλάδα, όπου γενικότερα είχε υπάρξει προσέγγιση των ένοπλων ποντιακών σχηματισμών με τους αξιωματικούς, χωρίς όμως σημαντικά αποτελέσματα. Πολλοί υπήρξαν οι καπετάνιοι που δεν δέχτηκαν να λειτουργήσουν υπό τη σκέπη των αξιωματικών και τελικά αυτονομήθηκαν, όπως π.χ. ο Λαζίκ στην περιοχή του Κιλκίς.⁶⁵⁰

Οι προσπάθειες προσεταιρισμού του Μιχάλαγα στην αρχή της ρήξης επαναλήφθηκαν και κατά το καλοκαίρι και πάλι όμως χωρίς αποτέλεσμα.⁶⁵¹ Οι λίρες τις οποίες ο Μιχάλαγας παρουσίασε στον Κολάρα, ενδεχομένως να ήταν το δόλωμα μιας νέας

⁶⁴⁶ Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά*, σ. 425, 434, 438-439

⁶⁴⁷ Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.328-330

⁶⁴⁸ Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων*,σ.297, 299

⁶⁴⁹ Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.235

⁶⁵⁰ Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτη το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 126-128

⁶⁵¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.328

απόπειρας του ΕΑΜ να κερδίσει το Μιχάλαγα και μέσω αυτού τους πληθυσμούς και οπλίτες που επηρέαζε. Τελικά ο Κολάρας περισσότερο οξύς και τραχύς, βίαιος και πιο αδιάλλακτος από τον έμπορο Μιχάλαγα, αρνήθηκε την πρόταση του τελευταίου και μάλιστα την ανέφερε στον ταγματάρχη Παπαβασιλείου, με τον οποίο φαίνεται πως είχε ιδιαίτερους δεσμούς. Άλλωστε ο πρώην εθελοντής της μικρασιατικής εκστρατείας δε διέθετε την πείρα των αυτόνομων Ποντίων ανταρτών και όντας φανατικός αντικομμουνιστής δεν δεχόταν επ' ουδενί τις εαμικές λίρες.⁶⁵²

Την ίδια ημέρα που σημειώθηκε το περιστατικό με τις λίρες (απόδειξη των επαφών του που διατηρούσε ακόμη ο Μιχάλαγας με την άλλη πλευρά και πως οι γέφυρες επικοινωνίας δεν είχαν ακόμη κοπεί) έφτασε στη Ζαρκαδόπετρα από την Κοζάνη, ο ταγματάρχης Λαλόπουλος, κομίζοντας μήνυμα από το Αρχηγείο της ΠΑΟ. Το μήνυμα με αποδέκτη τον Παπαβασιλείου ανέφερε τη συγκέντρωση ισχυρών δυνάμεων του ΕΛΑΣ με στόχο να χτυπήσουν τη Ζαρκαδόπετρα. Περιελάμβανε επίσης τη διαταγή για σύμπτυξη προς βορρά και ένωση με την ΠΑΟ του Κιλκίς.⁶⁵³ Τα γεγονότα αυτά ήταν γνωστά και στους κατοίκους των γύρω χωριών, μιας και συμμετείχαν και αυτοί ως οπλίτες της ομάδας Παπαβασιλείου. Η αναφορά στα γεγονότα και τα πρόσωπα είναι χαρακτηριστική, καθώς τα όσα διαδραματίστηκαν καθόρισαν τις κατοπινές εξελίξεις και έμειναν στη μνήμη των χωρικών προσφύγων.

«Κι αυτός ο Λαλόπουλος, δήθεν ήταν τους περικυκλώσουν, είπε αντάρτες και τους έκανε να σηκωθούνε να φύγουνε. Οι δικοί μας είχανε φύγει. Κατέβηκαν μετά στον κάμπο, μετά απ τον κάμπο τα χωριά τα δικά μας. Άλλοι δεν τον ακολουθήσαν μετά. Αυτή η οργάνωση όπως ήταν έτσι, μετά πήγε στο Κιλκίς.»⁶⁵⁴

Δεδομένης της κατάστασης, ήτοι της περικύκλωσης από Γερμανούς/Πουλικούς και ΕΛΑΣ, η Ζαρκαδόπετρα εγκαταλείφθηκε μέσα στο πρώτο τριήμερο του Οκτωβρίου και η πορεία προς Κρούσια ξεκίνησε. Η ΠΑΟ Κοζάνης έκλεισε το σύντομο κύκλο της καταδιωκόμενη σκληρά από τον ΕΛΑΣ.⁶⁵⁵

«...στη Ζαρκαδόπετρα δεν μπόρεσαν να κάτσουν. Πέρασαν στο Κιλκίς.»⁶⁵⁶

«...οι δικοί μας δεν είχανε τις δυνάμεις, δεν είχαν οργανωθεί ακόμα έτσι για να έχουν όπλα, σηκωθήκανε απ εδώ πέρα και πήγανε πεζοπορία, έφυγανε στο Κιλκίς. Στο δρόμο που πηγαίνανε είχανε έναν Αράπογλου λεγότανε Ιωάννης. Αυτός κατέβαινε στα χωριά έπαιρνε ψωμί, έπαιρνε σφαίρες, τους πήγε μέχρι το Κιλκίς...Εκεί έκαναν πόλεμο. πιαστήκανε με τους Γερμανούς.»⁶⁵⁷

Πράγματι αναφέρεται και από τον ίδιο τον Κολάρα, πως στην πορεία τους προς το Κιλκίς οι καταδιωκόμενοι Παοτζήδες χτυπήθηκαν και από τους Γερμανούς.⁶⁵⁸ Η καταδίωξη κράτησε περίπου ένα μήνα. Αντιμετωπίζοντας τις καιρικές συνθήκες και αποφεύγοντας τους διώκτες τους, χρησιμοποιώντας παροδικά καταλύματα, δίνοντας μάχες και αναζητώντας διαρκώς τροφή και πολεμοφόδια, το σώμα της Ζαρκαδόπετρας που αρχικά αριθμούσε περί τους 100-110 άνδρες, άρχισε να εμφανίζει τις πρώτες λιποταξίες. Τελικά οι επικεφαλής: Παπαβασιλείου-Μιχάλαγας-Κολάρας και εξήντα περίπου οπλίτες έφτασαν εξαθλιωμένοι στο Κιλκίς. Μια

⁶⁵²Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων*,σ.270-275, 284, 299-300

⁶⁵³Ο.π., σ. 299-300

⁶⁵⁴Προφορική μαρτυρία Πέτρου Γ.(Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁶⁵⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.330-332

⁶⁵⁶Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

⁶⁵⁷Προφορική συνέντευξη Αναστάση Κ.(Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁶⁵⁸Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων*,σ. 300-302

εξεταζόμενη λύση υπήρξε η φυγή προς Μέση Ανατολή, μέσω Χαλκιδικής. Λίγοι ήταν εκείνοι που το κατάφεραν.⁶⁵⁹

Ο Κολάρας στο αυτοβιογραφικό του σημείωμα επιβεβαιώνει την αρχή των λιποταξιών κατά τη διάρκεια της δυσχερούς πορείας αναφέροντας όμως μόνο την περίπτωση τεσσάρων οπλιτών από τα Ίμερα και τα Λεύκαρα.⁶⁶⁰ Ένας από εκείνους που επέστρεψαν πίσω νωρίς ήταν ο Μιχάλαγα της Σκάφης. Επιστρέφοντας μάλιστα πίσω αποφάσισε να παραμείνει στο εξής αμέτοχος. Ο οπλαρχηγός λειτουργώντας παραδοσιακά ως αντάρτης του Πόντου δεν μπορούσε να δράσει σε άγνωστο τόπο, μακριά από το δικό του πεδίο δράσης, το χωριό του.⁶⁶¹

«Ήταν ο πατέρας μου 12 άτομα. Λέει θα φύγω εγώ. Αμάν Μιχάλη μη μ' αφήνεις! Δεν μπορώ λέει εγώ δε γνωρίζω τον τόπο. Κι έτσι έφυγε αυτός. Τα παιδιά τα δικά του πήρε ξεκίνησε, διέσχισε τον κάμπο αυτό. Ήρθε στη Σκάφη. Αυτούς που πήρε τους έφερε πίσω. Ο Παπαβασιλείου έμεινε εκεί. Αλλά αντάρτες ήταν πολύ εκεί. Δεν άντεξε, τον σκότωσαν. Στο Κιλκίς έγινε πολύ μάχη.»⁶⁶²

Εφαρμόζοντας πιστά τον κώδικα του Πόντιου οπλαρχηγού ο Μικρός Μιχάλαγας, υπεύθυνος για τους οπλίτες του χωριού του, επέστρεψε πίσω στη βάση του, συνοδευμένος από ολόκληρη την ομάδα των Σκαφιωτών οπλιτών. Η μόνη πληροφορία στην παραπάνω μαρτυρία, που αν και δεν είναι λανθασμένη, είναι ετεροχρονισμένη, είναι αυτή που τοποθετεί το θάνατο του Παπαβασιλείου. Πράγματι δεν επέστρεψε ποτέ στη Ζαρκαδόπετρα, όχι όμως γιατί σκοτώθηκε (αυτό συνέβη αργότερα).

Επικεφαλής των ενωμένων πλέον τμημάτων της Κοζάνης και του Κιλκίς ήταν ο Παπαβασιλείου και ο υπομοίραρχος της Χωροφυλακής Μήτσου. Οι δύο αξιωματικοί ήρθαν σε επαφή με την ηγεσία της ΠΑΟ από τη Θεσσαλονίκη, από όπου έλαβαν οδηγό εκ μέρους της οργάνωσης για να κινηθούν προς τη Χαλκιδική και από εκεί προς την Μέση Ανατολή. Στη διαδρομή όμως το τμήμα Κοζάνης-Κιλκίς ενημερώθηκε για γερμανική επέμβαση και εξάρθρωση των εκπροσώπων της οργάνωσης που θα συναντούσαν στη Χαλκιδική και έλαβε την οδηγία να κινηθεί προς Θεσσαλονίκη.⁶⁶³

Πριν αναφερθούμε στην προσέγγιση μεταξύ του καταδιωκόμενου τμήματος της ΠΑΟ με τις γερμανικές αρχές, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη αναφορά στη διάκριση μεταξύ της ΠΑΟ και του ΕΕΣ. Παρά τα αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, όπως ορισμένα ηγετικά πρόσωπα και ο κοινός αντικομμουνιστικός παρονομαστής, οι δύο οργανώσεις διαφέρουν σε αρκετά σημεία. Το πρώτο από αυτά, το γεγονός πως η ΠΑΟ είχε κυρίως αντιστασιακό χαρακτήρα -οδεύοντας όλο και περισσότερο προς τον αντικομμουνισμό-, ενώ ο ΕΕΣ υπήρξε εξ αρχής συνδεδεμένος και συνεργαζόμενος με τις γερμανικές αρχές κατοχής, εναντίον των οποίων ουδέποτε στράφηκε.

Η ηγεσία της ΠΑΟ ήδη από τις αρχές του 1944 αναγκάστηκε να διακόψει κάθε είδους σχέσεις με του εξοπλισμένους εκ των Γερμανών και προέβη ακόμη σε καταδίκη των ληστρικών επιδρομών τους. Η διατήρηση επαφών με τον ΕΕΣ την

⁶⁵⁹Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη (2007), σ.330, 357

⁶⁶⁰Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων*,σ. 300-302

⁶⁶¹Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949)*, στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ.236, 256

⁶⁶²Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π.,(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2017)

⁶⁶³Τριανταφυλλίδης Α., σ. 239-240

εξέθεταν τόσο ενόπιον της εξόριστης κυβέρνησης, όσο και ενόπιον του λαού. Παρόλα αυτά τόσο οι οπλαρχηγοί του ΕΕΣ, αλλά και το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εξακολούθησαν να χρησιμοποιούν το όνομα της ΠΑΟ αναφερόμενοι στον ΕΕΣ και για τους εξοπλισμένους χωρικούς τον όρο *Παοτζήδες*. Οι μεν οπλαρχηγοί αντλούσαν κύρος από τη χρήση του ονόματος της οργάνωσης των αξιωματικών, ο δε ΕΛΑΣ εξυπηρετούνταν στην προπαγάνδα εναντίον της αντίπαλης οργάνωσης.⁶⁶⁴ Βέβαια φαίνεται πως μεταπο-λεμικά άνθρωποι της ΠΑΟ ανέχθηκαν ή καλλιέργησαν περεταίρω την εντύπωση πως οι Πόντιοι καπετάνιοι συμμετείχαν στην οργάνωση τους. Η πιθανότερη εξήγηση σχετίζεται με την πρόθεση τους να εμφανίσουν ενισχυμένη την δύναμη της οργάνωσης. Τη διάσταση μεταξύ ΠΑΟ και Ποντίων οπλαρχηγών του ΕΕΣ ενέτεινε ακόμη περισσότερο η τάση αυτονομίας των τελευταίων και η αδυναμία συνεργασίας με τους επιτελικούς, ακόμη και όταν αυτοί είχαν αρχικά μύσει τους αντικομμουνιστές καπετάνιους. Τέλος πέραν της απροκάλυπτης συνεργασίας με τους Γερμανούς (την οποία καταδίκασε η επίσημη ΠΑΟ), οι Πόντιοι αντικομμουνιστές καπετάνιοι είχαν μία έντονη και δεδηλωμένη ανοιχτά αντιαγγλική στάση. Αντιθέτως η ΠΑΟ ήταν εξ αρχής φιλικά προσκείμενη και ακολουθούσε τη βρετανική πολιτική⁶⁶⁵

Ένας επιπλέον λόγος είναι πως η ΠΑΟ, ξεκινώντας ως ΥΒΕ και στελεχωμένη από αξιωματικούς που υπηρετούσαν σε κρατικές θέσεις, εκπροσωπώντας θεσμικά την επίσημη ελληνική Πολιτεία, είχε πάρει από νωρίς αντικομμουνιστική και αντιεαμική θέση. Δεδομένων των αντικομμουνιστικών αισθημάτων πολλών από τους αξιωματικούς που ηγούνταν αυτής, η οργάνωσης, ωθήθηκε σταδιακά προς τον αγώνα κατά του κομμουνισμού, ως κύριου στόχου της. Όσο οξυνόταν η σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ η ΠΑΟ βιάζετο όλο και περισσότερο προς τη συνεργασία με δωσιλογικούς μηχανισμούς ή και τους ίδιους τους Γερμανούς. Πράγματι, η διάλυση της οργάνωσης από τον ΕΛΑΣ ώθησε όσους δεν εγκατέλειψαν την ένοπλη δράση να προσχωρήσουν σε αντιεαμικές οργανώσεις (π.χ. ΕΔΕΣ) ή να συνεργαστούν ανοιχτά με τους κατακτητές (ΕΕΣ). Αφενός η πόλωση και η ανοιχτή σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, αφετέρου η εξ αρχής εχθρική στάση πολλών στελεχών της ΥΒΕ/ΠΑΟ τους οδήγησε να θεωρήσουν τους Γερμανούς ως ελάσσονα κίνδυνο και να συνεργαστούν μαζί τους κατά του «εσωτερικού εχθρού».⁶⁶⁶

Σε όλα τα παραπάνω μπορεί να προστεθεί και συνυπολογιστεί η ενυπόγραφη δημόσια δήλωση των Παπαβασιλείου και Μιχάλαγα για την προσχώρηση τους στην πλευρά των Γερμανών, στην ιδρυτική προκήρυξη της δωσιλογικής ΠΟΕΤ.

Έτσι οι οργανωμένοι οπλίτες του ΕΕΣ πέρασαν στην ιστορία και κυρίως στην συλλογική λαϊκή μνήμη και των δύο πλευρών ως *Παοτζήδες*. Ακόμη και σήμερα οι αναφορές που γίνονται από τους κατοίκους των εξοπλισμένων χωριών στην οργάνωση που συμμετείχαν οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους γίνεται με τους όρους *ΠΑ(γ)Ο Παοτσήδες* ή *Παοτζήδες*. Αλλά και τα επίσημα έγγραφα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αναφερόμενα στους σχηματισμούς του ΕΕΣ και τη δράση τους, χρησιμοποιούσαν τους ίδιους όρους, μιλώντας για ΠΑΟ και Παοτζήδες, μήνες μετά τη διάλυση της ΠΑΟ.⁶⁶⁷

Από την πλευρά της η προπαγάνδα του ΕΑΜ καταλόγιζε στην ΠΑΟ και τον επικεφαλής της, ταγματάρχη Παπαβασιλείου, ληστρική και τρομοκρατική δράση ως όργανα των Γερμανών, πριν ακόμη ξεκινήσει η καταδίωξη της ΠΑΟ και μήνες πριν

⁶⁶⁴Κολιόπουλος Ι., σ.75-76

⁶⁶⁵Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 127-128

⁶⁶⁶Fleischer H., Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης. Ελιγμός ή Συνεργασία;, στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ.95-98

⁶⁶⁷Οδηγητής, 7/6/44, σ. 1, Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

την πραγματοποίηση της συμφωνίας μαζί τους. Χαρακτηριστική είναι η μομφή για συνεργασία και συνεννόηση του τμήματος Παπαβασιλείου-Μιχάλαγα με τον Πούλο. Παράλληλα καλούσε το λαό, αλλά και τους αξιωματικούς σε καταδίκη και απομάκρυνση από τη *χιτλερόδουλη* ΠΑΟ και σε συστράτευση στα πλαίσια του ΕΛΑΣ (προβάλλεται για λόγους γοήτρου ως οργανωμένος πλέον τακτικός στρατός). Εξισώνοντας την ΠΑΟ και την ηγεσία της με τις γερμανικές αρχές (Γκεστάπο) και τον Πούλο, προετοίμαζε την επερχόμενη ανηλεή επίθεση κατά της οργάνωσης. Χωρίς προστριβές και μιλώντας μέσω του επίσημου οργάνου της, η Π.Ε. Κοζάνης του ΕΑΜ υποσχόταν στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943 «*θάνατο, φωτιά, τσεκούρι στα χιτλερόδουλα αιμοσταγή σκυλιά της ΠΑΟ*». ⁶⁶⁸

19. Η συνεργασία με τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις. Ο Εθνικός Ελληνικός Στρατός.

*«Αλλά στην αρχή...και οι παοτζήδες χτυπούσαν και τους Γερμανούς
αλλά και οι Γερμανοί χτυπούσαν. Μετά που έκαναν αυτή τη συμφωνία...»* ⁶⁶⁹

Η ιδεολογικοπολιτική και στρατιωτική πόλωση μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ΠΑΟ οδήγησε το καταδιωκόμενο τμήμα της τελευταίας στα όρια του αφανισμού. Για να ξεφύγουν από το διπλό κίνδυνο κατέληξαν σε μια απόφαση, η οποία λειτούργησε σαν αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Τα ηγετικά μέλη της ΠΑΟ παραδόθηκαν στους Γερμανούς (12/11/1943), για να σωθούν και έκαναν εκείνο, για το οποίο τους είχε κατηγορήσει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Οι αντικομμουνιστές αξιωματικοί και οπλαρχηγοί κατέληξαν σε συμφωνία συνεργασίας με τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής.

Δεδομένων των αντικομμουνιστικών αισθημάτων πολλών αξιωματικών που ηγούνταν αυτής, η ΠΑΟ ωθήθηκε σταδιακά στην αναγωγή ως κύριου στόχου της του αγώνα κατά του κομμουνισμού. Όσο οξυνόταν η σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ η ΠΑΟ βιάζε όλο και περισσότερο προς τη συνεργασία με δωσιλογικούς μηχανισμούς ή και τους ίδιους τους Γερμανούς. Πράγματι, η διάλυση της από τον ΕΛΑΣ, οδήγησε όσους δεν εγκατέλειψαν την ένοπλη δράση να προσχωρήσουν σε αντιαμικές οργανώσεις (π.χ. ΕΔΕΣ) ή να συνεργαστούν ανοιχτά με τους κατακτητές (ΕΕΣ). Αφενός η πόλωση και η ανοιχτή σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, αφετέρου η εξ αρχής εχθρική στάση πολλών στελεχών της ΥΒΕ/ΠΑΟ τους οδήγησε να θεωρήσουν τους Γερμανούς ως ελάσσονα κίνδυνο και να συνεργαστούν μαζί τους κατά του «*εσωτερικού εχθρού*». ⁶⁷⁰

«Είδανε ότι δεν τα βγάζουνε πέρα. Κατεβαίνει ο Μιχάλαγας με τον Παπαδόπουλο, τον Κιλκισαίο και κάνουνε μια συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς δηλαδή γίνηκε η οργάνωση η ΠΑΟ.»* ⁶⁷¹

⁶⁶⁸Νίκη, 30-09-1943., σ. 1-4, Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

⁶⁶⁹Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ., (Γμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁷⁰Fleischer H., Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης. Ελιγμός ή Συνεργασία;, στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984), σ.95-98

*Εννοεί τον ΕΕΣ, το όνομα του οποίου φαίνεται να αγνοούσαν τόσο οι οπλίτες που μετείχαν σε αυτόν, όσο και οι σημερινοί κάτοικοι των χωριών. Σε καμία από τις συνεντεύξεις δεν έχει γίνει λόγος για τη συγκεκριμένη οργάνωση, όλοι αναφέρονται σε αυτήν ως ΠΑΟ και στους οπλίτες της ως *Παοτζήδες*. οι πληροφορίες εμφανίζονται συγκεχυμένες. Η σύναψη συμφωνίας με τους Γερμανούς και τα αίτια της αναφέρονται σωστά. Η παράλειψη αφορά στο όνομα της οργάνωσης που δημιουργήθηκε από τη συμφωνία των ηγετών της ΠΑΟ με τους Γερμανούς. Για τους χωρικούς του ανατολικού Τσαρτσιαμπαί, η οργάνωση του Μιχάλαγα εξακολουθεί μέχρι σήμερα να ονοματίζεται ΠΑΟ.

⁶⁷¹Προφορική μαρτυρία Αναστάση Κ.,(Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Η εναπομείνασα ομάδα της ΠΑΟ Κοζάνης παραδόθηκε στους Γερμανούς και συμφώνησε μαζί τους συνεργασία εναντίον του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ο Χρήστος Παπαβασιλείου και ο Μιχάλαγας συμπεριλήφθηκαν ανάμεσα στα ιδρυτικά στελέχη της ΠΟΕΤ του Αντώνη Βήγου, υπογράφοντας μάλιστα προκήρυξη που καλούσε το λαό σε συστράτευση με την οργάνωση και δήλωνε απερίφραστα την πρόθεση εξοπλισμού της από τους Γερμανούς προκειμένου «να φέρωσι εις πέρας τον αναληφθέντα εθνικόν αγώνα.»⁶⁷²

Ο ποντιόφωνος οπλαρχηγός της ΠΑΟ και κατόπιν του ΕΕΣ, Αχιλλέας Τριανταφυλλίδης, από την Κοιλιάδα Μπουτζακίων, ο οποίος είχε ακολουθήσει το τμήμα της ΠΑΟ Κοζάνης μέχρι το Κιλκίς και είχε επιστρέψει νωρίτερα από το Μιχάλαγα στην περιοχή, αναφέρει πως ο Μιχάλαγας οδηγήθηκε σε σύναψη συμφωνίας με τους Γερμανούς, κατόπιν οδηγιών που έλαβε από την ηγεσία της ΠΑΟ στη Θεσσαλονίκη.⁶⁷³ Η πρόθεση του Μιχάλαγα για συμφωνία με τους Γερμανούς αποσκοπούσε στην προστασία της χώρας από την επικράτηση των κομμουνιστών, αμέσως μετά τη διαφαινόμενη και αναμενόμενη αποχώρηση των Γερμανών, οι οποίοι ούτως ή άλλως μάχονταν ήδη κατά των κομμουνιστών. Ο Μιχάλαγας ανέλαβε ηγετική θέση συσπειρώνοντας τα υπολείμματα της πάλαι ποτέ ΠΑΟ και κυρίως τους ποντιακούς πληθυσμούς (πρωτίστως τους τουρκόφωνους) υπό την εποπτεία του Όττο Στάρκ της γερμανικής αντικατασκοπίας.⁶⁷⁴ Ο εν λόγω αξιωματικός ανήκε στο Επιτελικό Γραφείο 1c. Το γραφείο αυτό και το Τμήμα Αντικατασκοπίας 250 είχε ήδη αποκτήσει επαφή με το αντικομμουνιστικό πυρήνα των τουρκόφωνων Ποντίων της Πιερίας. Κέντρο της περιοχής ήταν το χωριό Κούκος και αδιαμφισβήτητος αρχηγός ο παλιός καπετάνιος του Πόντου, Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισά Μπατζάκ). Μετά την επιτυχή άμυνα των σκληροτράχηλων Ποντίων ανταρτών έναντι των επιθέσεων του ΕΛΑΣ στο πλαίσιο εκκαθάρισης των εστιών της *Αντίδρασης*, που ακολούθησε τη διάλυση της ΠΑΟ, ο Κισά Μπατζάκ τράβηξε την προσοχή των Γερμανών, οι οποίοι ήδη παρακολουθούσαν τις κινήσεις του. Ο Κισά Μπατζάκ και το ένοπλο τμήμα του αντιμετώπισαν με επιτυχία της επιθέσεις του ΕΛΑΣ έναντι του Κούκου. Οι Γερμανοί τελικά επενέβησαν για να απωθήσουν τους αντάρτες και να απελευθερώσουν τους αιχμαλώτους (17-24 Νοεμβρίου 1944). Τότε το χωριό αυτό, όπως και τα γειτονικά χωριά εντάχθηκαν στους γερμανικούς σχεδιασμούς για την προστασία των συγκοινωνιών (σιδηροδρομικής γραμμής) και ως ανάχωμα στην προσχώρηση του κόσμου στον ΕΛΑΣ. Οι χωρικοί της περιοχής εκπαιδεύτηκαν και εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς, οι οποίοι έχοντας διαπιστώσει επί του πρακτέου τις ικανότητες τους στήριζαν επάνω τους μεγάλες προσδοκίες.⁶⁷⁵ Η αρχή της συνεργασίας των Κουκιωτών με τους Ναζί προέκυψε σχεδόν ταυτόχρονα με την αντίστοιχη του Μιχάλαγα. Άλλωστε και προηγουμένως μέσω της ΠΑΟ, αλλά και των εθνοτικών συγγενικών δικτύων των τουρκόφωνων Ποντίων υπήρχαν επαφές και αλληλεπίδραση (εθνοτικές, συγγενικές και οικονομικές σχέσεις) μεταξύ των δύο τουρκόφωνων ποντιακών πυρήνων.

⁶⁷² Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.218-219

⁶⁷³ Τριανταφυλλίδης Α., Από τη δράση της ΠΑΟ στην περιοχή της Κοζάνης, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 240

⁶⁷⁴ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ.512-514

⁶⁷⁵ Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.552-562

Πιθανόν, κατόπιν μεταξύ τους διαφωνιών, οι δύο πρόσφυγες καπετάνιοι χώρισαν τους δρόμους τους. Έτσι ο σκληροτράχηλος Φραγκίσκος Κολάρας κινήθηκε προς την Πιερία και συγκεκριμένα προς τον πυρήνα του αντικομμουνιστικού μπλοκ, τον Κούκο. Ο Μιχάλαγας, μαζί με τους (περίπου) 30 οπλίτες που τον είχαν ακολουθήσει καταδιωκόμενοι από τον ΕΛΑΣ, επέστρεψε στον ανατολικό Τσιαρτσιαμπα φέρνοντας μαζί του οπλισμό και στολές, που κατά μία εκδοχή ήταν της Αγροφυλακής. Βάση του έκανε για άλλη μια φορά τη Ζαρκαδόπετρα⁶⁷⁶, ενώ τον πρώτο πυρήνα υποστήριξης του και δεξαμενή άντλησης οπλιτών αποτέλεσαν τα τρία χωριά: Σκάφη, Λεύκαρα, Ίμερα.⁶⁷⁷ Τα χωριά αυτά θεωρούνται ακόμη ως σήμερα τα πλέον σκληροπυρηνικά και συμπαγή αντικομμουνιστικά χωριά.

«Τα Ίμερα, τα Λεύκαρα... η Σκάφη ήτανε πιο καθαρή. Ολοκάθαρη η Σκάφη!»⁶⁷⁸

Τα ίδια αυτά χωριά είχαν αποτελέσει κατά το προηγούμενο διάστημα τον σκληρό πυρήνα της ΠΑΟ, ακολουθώντας τα ίδια πρόσωπα ως ηγέτες τους.⁶⁷⁹

Αμέσως ο Μιχάλαγας άρχισε να στρατολογεί χωρικούς για να ενισχύσει την οργάνωση του. Η εμπειρία από τη σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, την καταδίωξη και την διάλυση της ΠΑΟ είχε δημιουργήσει στους αντικομμουνιστές την πεποίθηση για την αναγκαιότητα ενός σοβαρότερου εγχειρήματος. Αυτό ήταν πλέον δυνατό δεδομένης της ασφάλειας που εγγυόταν η ανοχή και υποστήριξη των Γερμανών (ηθική και υλική). Οι χωρικοί καλούνταν να αρνηθούν την υλική υποστήριξη προς τον ΕΛΑΣ που συνήθιζε να επιτάσσει γεννήματα και αγροτικά προϊόντα ή να αναλάβουν ενεργητικότερη δράση εναντίον του. Οι χωρικοί δεν ήταν και πολύ πρόθυμοι να πράξουν το τελευταίο, δεδομένης της απουσίας κινδύνου από τους αντάρτες, οι οποίοι είχαν αποτραβηχτεί πέρα από τα νοτιοδυτικά του Αλιάκμονα μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1943 και είχαν αποδυναμωθεί, αντιμετωπίζοντας συρρίκνωση των δυνάμεων τους, μετά την παύση της συμμαχικής ενίσχυσης (συνέπεια των επιθέσεων του ΕΛΑΣ κατά της ΠΑΟ και του ΕΔΕΣ).⁶⁸⁰ Κατά τα άλλα οι επιχειρήσεις των Ναζί είχαν πλήξει περισσότερο τα ορεινά χωριά παρά τους αντάρτες. Το μεγαλύτερο πλήγμα για αυτούς ήταν έμμεσο και αφορούσε την καταστροφή και εκκένωση αρκετών από αυτά τα χωριά, τα οποία αποτελούσαν πηγή ανεφοδιασμού τους.⁶⁸¹

Ο Μιχάλαγας ξεκίνησε να περιοδεύει τα χωριά της περιοχής και να επεκτείνει την οργάνωση. Ο Αναστάσης Κ. από τα Λεύκαρα, που σε εφηβική ηλικία υπήρξε για ένα διάστημα οπλίτης του ΕΕΣ, θυμάται την αρχική εμφάνιση του Μιχάλαγα και την αρχή της στρατολόγησης και οργάνωσης των χωρικών:

«Στη Θεσσαλονίκη το κάνανε. Από κει ήρθαν οπλισμένοι, ελεύθερα. Κυκλοφόρησαν με στρατιωτικά γερμανικά αυτοκίνητα, ήρθανε από κει... Ήρθανε εδώ. Εκείνη την ημέρα που ήρθανε, εμείς είχαμε γάμο. Το 43. Το Δεκέμβριο μήνα. Ήρθανε, καθόμασταν, χορεύαμε, κάναμε. Αυτοί με τα όπλα μπήκανε στο δωμάτιο. 'Τι γίνεται,' Δεν ήτανε για,

⁶⁷⁶Καλλιανιώτης Α., Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946), Θεσσαλονίκη (2007), σ. 357

⁶⁷⁷Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο Εμφύλιος στη δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 229

⁶⁷⁸Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ.(Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁷⁹Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 229

⁶⁸⁰Καλλιανιώτης Α., Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946), Θεσσαλονίκη (2007), σ. 359

⁶⁸¹Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ. 500

οργάνωση δεν είχανε. Τίποτα δεν είχανε. Καθίσανε, τους κεράσαμε. Πιάνουνε κάτι παιδιά απ το χωριό μας, καμιά 7-8 παιδιά παίρνουν τα όπλα.»⁶⁸²

Μία από τις πρώτες κινήσεις του Μιχάλαγα αποτέλεσε η επίσκεψη του στο χωριό του το Βατόλακκο Γρεβενών. Ήταν απολύτως φυσικό, βάσει των δομικών χαρακτηριστικών των ποντιακών ένοπλων σχηματισμών πως ο ηγέτης των αντικομμουνιστών θα επιχειρούσε να οργανώσει το χωριό του, όπου άλλωστε διαβιούσαν συντοπίτες και συγγενείς του. Η μέθοδος που εφαρμόστηκε για τον πειθαναγκασμό ή και εξαναγκασμό των κατοίκων του Βατόλακκου να συμμετάσχουν στη νέα οργάνωση βασίστηκε στο πρότυπο που εφαρμόστηκε και σε άλλες περιοχές από τους Γερμανούς και τους αντικομμουνιστές συνεργάτες τους.

Η στρατολόγηση και τα κίνητρα συμμετοχής στις ένοπλες ομάδες του ΕΕΣ συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με τις σχέσεις εκπροσώπησης μεταξύ των κατοίκων των τουρκόφωνων χωριών και της παραδοσιακής ηγεσίας τους. Έτσι η ταύτιση των αρχηγών με την ηγεσία του ΕΕΣ συμπαρέσυρε και ολόκληρο το χωριό, το οποίο λειτουργούσε ως επιμέρους αυτόνομη μονάδα της οργάνωσης. Στις αρχές του 1944, στον Κούκο και σε άλλα χωριά της Πιερίας, οι Γερμανοί επεδίωξαν να δημιουργήσουν κλίμα τρομοκρατίας με την εφαρμογή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων προκειμένου να προωθήσουν τη συσπείρωση των αντικομμουνιστικών δυνάμεων. Όπου ο φόβος των αντιποίνων δεν λειτουργούσε σαν κίνητρο ικανό να κινητοποιήσει τους πληθυσμούς επιστρατεύτηκαν άλλα μέσα, όπως η παραδειγματική τιμωρία ορισμένων και φυσικά η προπαγάνδα της ηγεσίας του νεοπαγούς ΕΕΣ (στηριγμένη στην προηγηθείσα αντικομμουνιστική προπαγάνδα των άλλων οργανώσεων, όπως της ΠΑΟ), ή απειλές για εγκλεισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και για πυρπολήσεις σπιτιών. Μια επιπλέον απειλή υπήρξε ότι όσοι δεν συμμετείχαν σε συγκεντρώσεις του ΕΕΣ θα θεωρούνταν κομμουνιστές. Τέλος δεδομένης της συμμετοχής ολόκληρων χωριών και οικογενειών στις ένοπλες ομάδες του ΕΕΣ, ήταν λογικό πολλές φορές να υπάρχουν θύματα ανάμεσα στους συγγενείς των αρχηγών ή των μαχητών τους. Αυτό προσέθετε ένα ακόμη λόγο για τη διεξαγωγή του αγώνα κατά του ΕΛΑΣ, αλλά και τη σκλήρυνση πολλών οπλαρχηγών, μιας και στην όλη υπόθεση υπεισέρχονταν και προσωπικοί λόγοι αντεκδίκησης, όπως συνέβη χαρακτηριστικά με τα θύματα της οικογένειας του ίδιου του Κισά Μπατζάκ.⁶⁸³

Το πρότυπο της προπαγάνδας μέσω του εκφοβισμού υπό το φάσμα των γερμανικών αντιποίνων ακολούθησε και ο Μιχάλαγας, ο οποίος επισκέφτηκε το Βατόλακκο μαζί με γερμανικές δυνάμεις. Οι Γερμανοί παρέδωσαν το χωριό στις φλόγες. Ο Μιχάλαγας συγκέντρωσε τους κατοίκους θέτοντας τους ενώπιον του επαπειλούμενου αφανισμού τους, εάν δεν τον ακολουθούσαν και δεν εντάσσονταν στην οργάνωση του.

«Ήρθε ο Μιχάλαγας μ' αυτούς εδώ. Έκαψαν το χωριό. Με τους Γερμανούς μαζί. Επί το πλείστον για να πανικοβληθούν πράγματι οι Γερμανοί θα τους σκοτώσουνε και πήρε με το μέρος τους... Κάψαν το χωριό! Κάψαν το χωριό οι Γερμανοί... ότι οι Γερμανοί θα σας κάψουν όλους, θα σκοτώσουν. Ελάτε με μένα μου για να γλιτώσετε.»⁶⁸⁴

Όπως συνέβη και στην περίπτωση του Κούκου, έτσι και στο Βατόλακκο, αμέσως μετά οι κάτοικοι του χωριού, αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν και να ακολουθήσουν τον Μιχάλαγα και τους Γερμανούς πάτρωνές του. Όπως και στην περίπτωση της

⁶⁸²Προφορική μαρτυρία Αναστάση Κ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁸³Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ.262-275 & Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.222 & Κωστόπουλος Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνικοφροσύνη*, Αθήνα (2013), σ.24

⁶⁸⁴Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν., (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Πιερίας, οι κάτοικοι εξαναγκάστηκαν να ακολουθήσουν το Μιχάλαγα⁶⁸⁵, γνωρίζοντας την -απροκάλυπτη άλλωστε- συνεργασία του με τους Γερμανούς.

«Οι άλλοι το ήξεραν. Οι μεγαλύτεροι το ήξεραν...Αλλά τους σήκωσε από δω.. Όλους. Όσοι πρόλαβαν ανέβηκαν στα τζεπς των Γερμανών και μας πήγανε στην Κοζάνη. Εκεί καθίσαμε κάπου 10 μέρες 15 σ ένα σχολείο που ήταν γυμνάσιο. Μετά μας έκανε διανομή στα χωριά. Μερικοί καθίσανε στην Κοζάνη... Ροδίτη δεν ξέρω. Λεύκαρα ήτανε! Και στο Βαθύλακο πολλοί απ το χωριό μας»⁶⁸⁶

Λόγω της κεντρικής θέσης του Βαθυλάκκου (τον οποίο διασχίζει ο κεντρικός οδικός άξονας Σερβίων-Κοζάνης) και της εγκατάστασης εκεί αρκετών οπλιτών από άλλες περιοχές, όπως το Βατόλακκο, ο Βαθύλακκος θεωρήθηκε και εξακολουθεί να θεωρείται ως κέντρο της *Αντίδρασης* και του ΕΕΣ, παρότι το κέντρο της οργάνωσης υπήρξε η πόλη της Κοζάνης.⁶⁸⁷ Πράγματι στο Βαθύλακκο λόγω της κεντρικότητας του χωριού συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός ενόπλων από άλλες περιοχές. έχοντας ως ορμητήριο το συγκεκριμένο χωριό ανέπτυξαν τη δράση τους σε όλη τη γύρω περιοχή, συμβάλλοντας έτσι στο να δημιουργηθεί η εντύπωση πως ο Βαθύλακκος ήταν το κέντρο της οργάνωσης του ΕΕΣ. Ανάμεσα στους επήλυδες οπλίτες και διάφορες πρόσφυγες από την ανατολική Μακεδονία και συγκεκριμένα την περιοχή της Δράμας, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από την απειθία⁶⁸⁸ και τη βιαιότητα τους. Οι Δραμινοί αυτοί οπλίτες είχαν εγκατασταθεί τόσο στο Βαθύλακκο, όσο και σε άλλα γειτονικά χωριά, όπως τη Μεσιανή.⁶⁸⁹

«Μένανε εδώ. Οι δικοί μας οι χωριανοί δεν ήταν σκληροί. Σκληροί ήταν αυτοί που είχαν έρθει απ έξω. Κι απ τους χωριανούς μας θα υπήρχε. Σε ένα σύνολο δεν είναι όλοι άγιοι. Θα υπάρχουνε κι αυτοί. Αλλά περισσότερο μας έβλαψανε, τα θύματα που είχαμε φταίνε οι ξένοι. Αυτός ο Χασερής λεγόντανε, ο άλλος λεγόνταν Ξυπόλητος. Ήτανε πολλοί...Οι περισσότεροι ήτανε μόνοι τους, αλλά μερικοί είχανε και οικογένειες... Και είχανε έρθει κάτι απ τα Τρίκαλα... Όλοι οι τυχοδιώκτες φύγαν απ τα χωριά τους κι ήρθαν εδώ. Πηγαίνανε στην Καισαρειά, στην Κάλιανη, ατιμίες κάνανε, παίρνανε προίκες. «από πού είσαι; απ το Βαθύλακο.» δεν έλεγαν αν είναι απ την Πτολεμαΐδα ή από αλλού και είχε πάρει ένα κακό όνομα το χωριό μας.»⁶⁹⁰

Η επέκταση της οργάνωσης υπήρξε ταχεία. Και στην περιοχή της Κοζάνης η εφαρμογή των σκληρών αντιποίνων λειτούργησε αποτελεσματικά ως προσέλκυσης των χωρικών στον ΕΕΣ. Αφορμή υπήρξε η εκτέλεση από Ελασίτες ενός Γερμανού γιατρού στο Βατερό -πλησίον της Κοζάνης- που ακολουθήθηκε από εκτελέσεις και αιχμαλωσία των χωρικών έως ότου αυτοί δέχτηκαν να λάβουν όπλα. Σύντομα τα Καραγιάννια, τα Μπουτζάκια, το μεγαλύτερο μέρος του Τσιαρτσιαμπά τα προσφυγικά χωριά των Σερβίων, και της Εορδαίας εντάχθηκαν στην οργάνωση.⁶⁹¹ Ο αντίκτυπος των σκληρών τρομοκρατικών αντιποίνων (που αποδεικνύει και την αποτελεσματικότητα του μέτρου) παραμένει ζωντανός στις αφηγήσεις των τουρκόφωνων χωρικών, παρότι η θέση των δικών τους χωριών ήταν μακριά από το

⁶⁸⁵ Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 267-268

⁶⁸⁶ Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν., ο.π.

⁶⁸⁷ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 370

⁶⁸⁸ Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), Οι άλλοι καπετάνοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 222-223

⁶⁸⁹ Προφορική μαρτυρία Παναγιώτης Λ., (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁹⁰ Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁶⁹¹ Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο Εμφύλιος στη δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 234

Βατερό και παρότι τα συγκεκριμένα χωριά είχαν ήδη εξοπλιστεί και αντιταχθεί στον ΕΛΑΣ. Το πρώτο χωριό των Καραγιαννίων που εξοπλίστηκε από τα υπήρξε η Καλαμιά λόγω του διότι εκεί πραγματοποιήθηκε η δολοφονία του γιατρού, απόδειξη πως τα σκληρότατα γερμανικά αντίποινα ήταν ο πλέον σημαντικός που οδήγησε στον εξοπλισμό των πεδινών προσφυγικών χωριών.⁶⁹²

«Αυτό τον γιατρό τον σκότωσαν στο Βατερό, όταν πήγε στην Ξηρολίμνη να κοιτάξει μια ασθενή... Πήγε. Στο γυρισμό, στο Βατερό τον σκότωσαν... Έπιασαν και 15-20 άτομα, 17 άτομα, από 20 χρονώ μέχρι 50 χρονώ, καμιά 15 άτομα σκότωσαν... Κι έτσι έκαναν. Αυτή τη ζημία έκαναν. Οι αντάρτες αυτή τη ζημία έκαναν!»⁶⁹³

Η δημιουργία των ένοπλων αντικομμουνιστικών ομάδων επισημοποιήθηκε στις αρχές του 1944 και μία μόλις ημέρα μετά τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ σε Λεύκαρα και Σκάφη (3 Ιανουαρίου). Η Ομάδα Στρατού Ε ανέθεσε στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου τη δημιουργία δύο *εθελοντικών λόχων* στην περιοχή Κοζάνης και Πτολεμαΐδας. Οι δύο λόχοι θα αποτελούνταν από 200 οπλίτες έκαστος και θα εξοπλιζόνταν, λόγω γερμανικών επιφυλάξεων, με ατομικό και όχι βαρύ οπλισμό. Ο περιορισμένος αριθμός όπλων και ο αυστηρός έλεγχος διατηρήθηκε και αργότερα, αποτελώντας βασική προϋπόθεση της συνεργασίας με τους Έλληνες αντικομμουνιστές χωρικούς. Τελικά η δύναμη των δύο λόχων έφτασε στους 500 περίπου οπλίτες. Αντίστοιχος υπήρξε και ο αριθμός των όπλων που τους δόθηκαν. Τα δύο αυτά σώματα ονομάστηκαν *Ελληνικοί Εθελοντικοί Λόχοι Ασφαλείας*. Επικεφαλής των τμημάτων ορίστηκαν ο Μιχάλαγας για την Κοζάνη και ο Κολάρας για την Πτολεμαΐδα. Όπλα και πυρομαχικά προβλέφθηκε να δοθούν μόνο στις πλήρως ελεγχόμενες «*συμμορίες*» και στο βαθμό που δε θα γίνονται επικίνδυνα αξιόμαχες. Σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης στην Ελλάδα προβλεπόταν η «*πλήρης αναστολή αυτής της επιχείρησης*».⁶⁹⁴ Οι Γερμανοί όντας πάντα προετοιμασμένοι και επιφυλακτικοί δεν θα ρίσκαραν την παροχή οπλισμού σε Έλληνες, έστω και εχθρικούς προς το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, εν εξελίξει μιας συμμαχικής επέμβασης στην Ελλάδα. Άλλωστε όπως σημειώθηκε και αλλού οι χωρικοί είχαν ήδη οπλιστεί με δικά τους μέσα, σε μία εποχή που η εύρεση όπλων ήταν κάθε άλλο παρά δύσκολη υπόθεση.

Ο Μιχάλης Παπαδόπουλος ανέλαβε «Γενικός Αρχηγός των ομάδων του ΕΕΣ».⁶⁹⁵ Δεύτερος υπό τον Μιχάλαγα διορίστηκε ο υπολοχαγός και συγχωριανός του Λεωνίδα Ιωαννίδης. Ο Μιχάλαγας έφερε τον «βαθμό» του καπετάνιου. Η κοινή ονομασία των συσπειρωμένων αντικομμουνιστών της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας (δηλαδή κεντρικής και δυτικής) υπήρξε *Εθνικός Ελληνικός Στρατός* (ΕΕΣ). Η συμμετοχή των μόνιμων αξιωματικών στις τάξεις του ΕΕΣ υπήρξε περιορισμένη και αφορούσε κυρίως χαμηλόβαθμους αξιωματικούς του στρατού και υπαξιωματικούς της χωροφυλακής. Οι ανώτεροι αξιωματικοί απέφυγαν συστηματικά να εκτεθούν συμμετέχοντας στην οργάνωση. Άλλωστε αυτές ήταν και οι οδηγίες που έπαιρναν από τη Θεσσαλονίκη. Η άρνηση οφειλόταν σε ποικίλους λόγους. Ο πρώτος ήταν βιοποριστικός καθώς η συμμετοχή θα σήμαινε απόλυση από το Στρατό. Ο δεύτερος είχε να κάνει με την αποφυγή εμπλοκής σε μια εμφύλια σύρραξη και ο τρίτος με το ουσιαστικό χάσμα που υπήρχε μεταξύ των Επιτελικών του τακτικού στρατού και άτακτων και ανυπότακτων, απείθαρχων οπλιτών. Περιορισμένος υπήρξε και ο αριθμός των πολιτικών στελεχών και καθοδηγητών της οργάνωσης, λόγω

⁶⁹² Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 379

⁶⁹³ Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Φ., (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁶⁹⁴ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα* ο.π., σ. 511-514

⁶⁹⁵ Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 236

δυσκολιών συνύπαρξης και συνεννόησης με τους απείθαρχους και αυτόνομους οπλαρχηγούς⁶⁹⁶ Ένας τελευταίος λόγος ήταν πως πέραν του κοινού αντικομμουνιστικού παρονομαστή μεταξύ τουρκόφωνων οπλιτών και αξιωματικών, υπήρχε και η διαφοροποίηση ως προς τις εκατέρωθεν συμπάθειες έναντι των Άγγλων. Οι Πόντιοι αντικομμουνιστές έτρεφαν και σφόδρα αντιβρετανικά αισθήματα.⁶⁹⁷ Ενδεικτική είναι η περίπτωση του καπετάν Αχιλλέα που δήλωνε ανοιχτά κατά των Άγγλων, τους οποίους έβλεπε να ενθαρρύνουν και να ενισχύουν τους κομμουνιστές, ενώ ο ίδιος διεξήγαγε αγώνα για την προστασία της Ελλάδας από το σλαβικό κίνδυνο.⁶⁹⁸

Δ) Η προπαγάνδα

Ο Κοζανίτης δικηγόρος Π. Δαδούλης ανέλαβε την έκδοση του έντυπου προπαγανδιστικού οργάνου του ΕΕΣ. Επρόκειτο για την εφημερίδα *Πατρίς*.⁶⁹⁹ Εξετάζοντας αρχειακό υλικό από φύλλα της εφημερίδας εντοπίζεται με σαφήνεια και αποκρυσταλλωμένο το αντικομμουνιστικό και εθνικιστικό προφίλ της οργάνωσης. Το περιεχόμενο της αφορούσε στην προβολή του ιδεολογικού υπόβαθρου της οργάνωσης και την προπαγάνδη των «εθνικών» της στόχων. Η προάσπιση των εθνικών συμφερόντων τοποθετούνταν πάνω από κάθε υπερεθνικό ή ατομικό συμφέρον. Τονίζονταν η πίστη στην αδιάκοπη και ενιαία συνέχεια του έθνους, ενώ είναι ενδιαφέρουσες οι αναφορές στο Θεό, την πατρίδα και το έθνος. Οι επιρροές της ναζιστικής ιδεολογίας και κοσμοθεωρίας είναι επίσης εμφανείς: ζωτικός χώρος, υπεροχή του ελληνικού πολιτισμού, αντισοβιετική προπαγάνδα και ορολογία (*εβραιοπλουτοκράτες και πανσλαβιστές, πάτρωνες του Στάλιν, ο κομμουνισμός ως παράγωγο του κατώτερου πολιτισμού της ασιατικής βαρβαρότητας*).⁷⁰⁰

Χαρακτηριστικό αναγνωρίσιμο και στη στάση αρκετών οπλαρχηγών υπήρξε η αντιπάθεια προς τους Άγγλους, αλλά και τους άλλους ξένους, όχι όμως και προς τους Γερμανούς. Η συνεργασία και ο εξοπλισμός από τους τελευταίους δεν αποκρύφτηκε. Αντιθέτως προβάλλεται από την εφημερίδα ως μια θετική εξέλιξη στον αγώνα εναντίον του πολύ επικινδυνότερου και ύπουλου εσωτερικού εχθρού: των εκ γενετής απάτριδων και *πατριδοκτόνων* κομμουνιστών, οι οποίοι αποτελούσαν όργανα των *προαιώνιων εχθρών* του Ελληνισμού, που αποσκοπούσαν στη σοβιετικοποίηση της ελληνικής γης. Έτσι οι Γερμανοί παρουσιάζονται ως έντιμοι συναγωνιστές σε αυτό τον αγώνα, *δανειζόντας* όπλα και παρέχοντας την ανοχή τους στους οπλίτες του ΕΕΣ. Ο γερμανικός στρατός κατοχής χαρακτηρίζεται *μεγαλόψυχος*, οι Γερμανοί στρατιώτες *φλογεροί* και ο λοχαγός Στάρκ ως *φιλέλληνας*. Τέλος η εφημερίδα, πέραν των κολακευτικών σχολίων προς τους Γερμανούς, έκανε λόγο για τις κοινές δράσεις και εκκαθαρίσεις εναντίον του προδοτικού ΕΛΑΣ που τρομοκρατεί και καταδυναστεύει τους απανταχού Έλληνες, τους οποίους ο ΕΕΣ απάλλαξε από την τρομοκρατία. Η συνεργασία με τους Γερμανούς προβάλλεται ως ύψιστη μορφή αγώνα υπέρ του έθνους, ενώ δε λείπει η συκοφαντική δυσφήμιση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, όπως και η προβολή της αθρόας προσέλευσης στις τάξεις της οργάνωσης. Όπως και τα εαμικά

⁶⁹⁶Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 366-369

⁶⁹⁷Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 128

⁶⁹⁸Αχιλλέας Τριανταφυλλίδης, ο.π., σ. 239

⁶⁹⁹Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο Εμφύλιος στη δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 234

⁷⁰⁰Πατρίς, 26 16-07-1944., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου, σ. 1-4

έντυπα από τη δική τους πλευρά, η Πατρίς προέβαλε τον ΕΕΣ ως εκφραστή της εθνικής ενότητας και καλούσε σε ένταξη του λαού σε αυτόν.⁷⁰¹

Ενδεικτική της ταυτότητας και της επικοινωνιακής πολιτικής του ΕΕΣ είναι και μια προκήρυξη που κυκλοφόρησε απευθυνόμενη «ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ». Η προκήρυξη, της οποίας το περιεχόμενο είναι ακραιφνώς προπαγανδιστικό, επαναλάμβανε τις αναφορές στον κομμουνισμό που εκτελώντας «εντολήν της Μόσχας», εκμεταλλεύτηκε την συγκυρία του πολέμου για να θέσει σε εφαρμογή «την πατριδοκτόνον δράσιν του». Επαναλαμβάνεται ο χαρακτηρισμός των κομμουνιστών και του ΕΑΜ ως «ο θανασιμώτερος εχθρός της πατρίδος» που κατηγορείται ως υπεύθυνος για την πρόκληση εμφυλίου πολέμου που απειλεί «να σαρώσει τα πάντα Πατρίδα, Θρησκείαν, Οικογένειαν και συγχρόνως όλας τας ηθικάς αξίας του πολιτισμού μας». Οι αναφορές στο τρίπτυχο της αναδυόμενης εθνικοφροσύνης είναι συχνές και επαναλαμβανόμενες. Η απάντηση που καλούνταν να δώσουν οι Έλληνες πατριώτες δεν ήταν άλλη από τη συμπαρατάξη με την Γερμανία στον Πανευρωπαϊκό αγώνα εναντίον των κομμουνιστών. Οι Γερμανοί στρατιώτες χαρακτηρίζονται *τίμιοι*, ενώ ο Φύρερ του Τρίτου Ράιχ αναφέρεται ως *Αρχηγός της Γερμανίας*. Η προπολεμική κυβέρνηση της Ελλάδας λοιδορείται ως προδοτική και ανεύθυνη, έναντι του ΕΕΣ που προβάλλεται ως το άκρον άωτον του πατριωτισμού. Πέρα από τις συνήθεις μομφές στους κομμουνιστές ως μισθωμένα όργανα των Σλάβων και των *Εβραίοπλουτοκρατών*, η προκήρυξη επιχειρούσε να στηρίξει τις κατηγορίες κατά του ΕΑΜ, με αναφορές στο θέσεις του ΚΚΕ για το Μακεδονικό ζήτημα. Πάνω σε αυτή τη βάση γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στο κυρίαρχο μετεμφυλιακό δόγμα για τη μη ελληνικότητα των κομμουνιστών, οι οποίοι «δεν υπήρξαν Έλληνες και εις την εποχήν την προπολεμικήν». Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δήλωση πως στόχος του ΕΕΣ δεν είναι απλώς η πάταξη του κομμουνισμού προκειμένου να εμποδιστεί η καταστροφή της πατρίδας (η οποία εντέχνως ταυτίζεται με το κράτος) και η διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της, αλλά και η δημιουργία ενός εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος. Προς την κατεύθυνση αυτή θεωρείται επιτακτική η εθνική ενότητα και η αρωγή όλων προς «τη συντριβήν και την εξόντωσιν...του οικόσιτου αναρχικού Μπολσεβίκου».⁷⁰²

Αναλύοντας το δισέλιδο (αλλά πυκνό σε μηνύματα και πληροφορίες ως προς την ιδεολογική και πολιτική κατεύθυνση των ιθυνόντων του ΕΕΣ) κείμενο προκύπτουν χρήσιμες πληροφορίες για την διείσδυση της ναζιστικής προπαγάνδας στο λόγο των εγχώριων αντικομμουνιστών, οι οποίοι πηγαίνουν ένα βήμα πέρα από την αντίθεση τους στον προελαύνοντα κομμουνισμό που απειλούσε την πατρίδα και καταθέτουν την πρόταση τους για την υπαγωγή της Ελλάδας στη ναζιστική μεταπολεμική Ευρώπη. Παράλληλα κάνουν την εμφάνιση τους στοιχεία που θα αποτελέσουν δομικά υλικά του μεταπολεμικού εθνικού αφηγήματος και της νέας κρατικής ιδεολογίας (*Εθνικοφροσύνη*), όπως το τρίπτυχο «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια», αλλά και ο αποκλεισμός των χαρακτηρισμένων ως κομμουνιστών από το έθνος.

Πράγματι υπήρξε γενικότερο το φαινόμενο της απόδοσης μομφών κατά του ΕΑΜ ότι επεδίωκε το διχασμό των Ελλήνων. Αυτό το φαινόμενο, οξυνόμενο προοδευτικά με την πάροδο του χρόνου, οδήγησε στα χρόνια του Εμφυλίου και κυρίως κατά τη μετεμφυλιακή εποχή στη θεώρηση των αντιστασιακών ως μη Ελλήνων, καθότι υπήρξαν εχθροί του έθνους, το οποίο προβάλλεται ως μεταφυσική έννοια με έντονα δοσμένη τη φυλετική διάσταση και στηριγμένο στα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη. Στα πλαίσια της εθνικής ενότητας όπως την εννοούσε η αντικομμουνιστική και εθνικό-

⁷⁰¹ Πατρίς, 26 16-07-1944., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου, σ. 1-4

⁷⁰² Προκήρυξη ΕΕΣ., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου, σ. 1-2

φρων Δεξιά, όποια δύναμη τασσόταν κατά του εθνικού συμφέροντος δεν μπορούσε παρά να μην είναι ελληνική. Η δαιμονοποίηση και συκοφάντηση του αντιπάλου ή η απόδοση συνωμοτικού χαρακτήρα στη δράση του εσωτερικού αποτελούσε ακόμη ένα βασικό χαρακτηριστικό της αντιαμικής και αντικομμουνιστικής προπαγάνδας που είχε αρχίσει να σκληραίνει και να μορφοποιείται ήδη από το 1944.⁷⁰³ Ενδεικτική επιβεβαίωση των παραπάνω οι μομφές που αποδίδει η προαναφερθείσα προκήρυξη εναντίον του μητροπολίτη Ιωακείμ (προφανώς λόγω του κύρους που είχαν στο λαό, οι ιεράρχες) ως «φιλόδοξον και ιδιοτελή, εν ταυτώ δε επικίνδυνον», που κατέληξε «όργανον των κομμουνιστών»⁷⁰⁴

Ός προς την απήχηση που είχε προπαγάνδα, την οποία εξαπέλυσαν οι ιθύνοντες του αντικομμουνιστικού μπλοκ σε συνεργασία με τις κατοχικές αρχές, είναι σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένα από τα λεγόμενα των σύγχρονων κατοίκων των τουρκόφωνων χωριών. Σχεδόν επτά δεκαετίες μετά το πέρας του Εμφυλίου, η συνωμοσιολογία περί συνεργασίας των κατευθυνόμενων από τη Μόσχα κομμουνιστών/ανταρτών παραμένει εμπεδωμένη και καλά θεμελιωμένη στις συνειδήσεις των τουρκόφωνων Ποντίων, ακόμη και των νεότερων γενεών.

«Αυτό έγινε μετά. Στο δεύτερο στάδιο. Εκεί στο Κιλκίς χτυπήσανε. Να φανταστείς αυτός ο Παπαδόπουλος χτυπούσε τους Βούλγαρους. Σε μια ενέδρα πέσανε, οι Βούλγαροι τους πίασανε. Τους παραδώσανε στους κομμουνιστές κι οι κομμουνιστές τους εκτέλεσανε.»⁷⁰⁵

Ενδιαφέρον υπάρχει επίσης και ως προς την πρόσληψη των Γερμανών κατακτητών από τους κατοίκους των εξοπλισμένων χωριών. Οι χωρικοί δεν δείχνουν να έχουν αφομοιώσει την προπαγάνδα υπέρ του εθνικοσοσιαλιστικού μέλλοντος της χώρας. Φαίνεται όμως πως αντιλαμβάνονταν άλλα περισσότερο απλά και άμεσου ενδιαφέροντος στοιχεία, όπως η εξασφάλιση των χωριών τους και η αποφυγή των γερμανικών αντιποίνων.

«Εμείς δεν είχαμε φόβο απ τους Γερμανούς. Εφόσον οι Γερμανοί δεν μας πείραζανε. Εδώ κάνανε μία οργάνωση και λένε 'δε θα σας πειράζουμε, να μη μας πειράζουνε κι οι άλλοι', οι αντάρτες.»⁷⁰⁶

«Πάντως με τους Γερμανούς κάνανε μια συνεργασία. Και κάνανε την εθνική οργάνωση. Δηλαδή με τους Γερμανούς. Έναν Γερμανό σκότωναν, 100 Έλληνες σκότωναν οι Γερμανοί. Για να μη γίνει αυτό έγινε μια οργάνωση σε όλη την Ελλάδα! Περιοχές-περιοχές. Σε συνεργασία με τους Γερμανούς. Να μην περάζουν τους Γερμανούς, να μην περάζουν κι οι Γερμανοί. Αλλά τι κάνανε; Είπαμε ξένοι ήταν αξιωματικοί. Πήγαιναν στα χωριά χτυπούσανε. Γιατί δεν πήγαινες εκεί το Γερμανό, φάλαγγα που σταματάει και πηγαίνεις στα χωριά και χτυπάς τους Έλληνες; Οι αντάρτες τώρα που λένε αντάρτες κάναμε για την πατρίδα. Τον κακό τους τον καιρό! Γιατί δε χτυπούσες τους Γερμανούς; Εκεί ήταν οι Γερμανοί! Αυτό έγινε.»⁷⁰⁷

Η παραπάνω μαρτυρία μεταφέρει την πληροφορία πως οι τουρκόφωνοι χωρικοί γνώριζαν ότι ο σχηματισμός ένοπλων τμημάτων σε συνεργασία με τους Ναζί είχε πανελλαδική εμβέλεια. Άλλωστε αυτό δεν αποτελούσε μυστικό, δεδομένου ότι ο ίδιος ο ΕΕΣ έκανε σχετικές αναφορές, όπως παραδείγματος χάρη στην προαναφερθείσα

⁷⁰³Μπαλά Ν., Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), Η Ελλάδα'36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχειες, Αθήνα (2003), σ. 132-137

⁷⁰⁴Προκήρυξη ΕΕΣ., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου, σ. 1

⁷⁰⁵Προφορική μαρτυρία Νίκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁰⁶Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁰⁷Προφορική μαρτυρία Θανάση Α., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

προκήρυξη.⁷⁰⁸ Από την άλλη πλευρά, έρμια της προπαγάνδας που δέχτηκαν οι χωρικοί αναπαράγουν τις μομφές που αποδίδονταν στον ΕΛΑΣ πως ουδέποτε χτύπησε τους Γερμανούς, ενώ αντιθέτως στρεφόταν αποκλειστικά κατά Ελλήνων. Η τελευταία αυτή άποψη αποτελεί απόρροια της ίδιας αντικομμουνιστικής προπαγάνδας που απέδιδε στον ΕΛΑΣ μονομερώς τις ευθύνες της εμφύλιας ένοπλης αντιπαράθεσης και την αποκλειστικότητα ως προς την πρόθεση πρόκλησης εμφύλιου πολέμου.

Την άνοιξη του 1944 ο ΕΕΣ είχε επιτάξει ως βάση του ένα αρχοντικό, σε κεντρικό σημείο της Κοζάνης, όπου διατηρούσε γραφείο, μαγειρείο και κρατητήριο, μιμούμενος τη στρατιωτική οργάνωση και δομή.⁷⁰⁹ Την ίδια περίοδο διέθετε στην κατοχή του περί τα 4000 όπλα, εκ των οποίων μόλις το 1/8 είχαν δοθεί από τους Ναζί. Τα υπόλοιπα προέρχονταν από τον ελληνικό στρατό. Τα πρόσφατα και ιδιαίτερος σκληρά γερμανικά αντίποινα είχαν σπρώξει αρκετά χωριά (Καραγιάννια, Μπουτζάκια) να εξοπλιστούν, αυξάνοντας το ανθρώπινο δυναμικό του ΕΕΣ. Από τον Φλεβάρη του 1944 και κατά την περίοδο της άνοιξης τα ένοπλα αντικομμουνιστικά τμήματα των χωρικών συμμετείχαν στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξήγαν οι Ναζί, αποδεικνύοντας τη μαχητική τους ικανότητα και βρίσκοντας την ευκαιρία να περάσουν στην αντεπίθεση μετά τις πρώτες επιθέσεις που είχαν δεχτεί από μέρους του ΕΛΑΣ.⁷¹⁰ Ο κύκλος της βίας είχε ανοίξει, προκαλώντας αντεκδικήσεις και αντίποινα. Για τους Πόντιους οπλίτες και δη για τους τουρκόφωνους, αυτή η τακτική ήταν γνώριμη από τον καιρό του αντάρτικου σωτηρίας. Πράγματι οι πρώτες επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον των εξοπλισμένων προσφυγικών χωριών του Αλιάκμονα είχαν πραγματοποιηθεί στις αρχές Γενάρη (1944). Τα χωριά Λεύκαρα και Σκάφη, τα οποία χτυπήθηκαν πρώτα, είχαν άλλωστε ανοιχτούς λογαριασμούς με τον ΕΛΑΣ από την εποχή της ΥΒΕ/ΕΚΑ και της ΠΑΟ.⁷¹¹

Η επιτυχής αντιπαράθεση με τον ΕΛΑΣ στο πεδίο της μάχης αποτέλεσε προϋπόθεση για την ενίσχυση και εξοπλισμό των οπλαρχηγών και των ενόπλων τους από τους Γερμανούς.⁷¹² Αυτό που ώθησε τους Γερμανούς να υποστηρίξουν τους Τουρκόφωνους και άλλους οπλαρχηγούς εναντίον του ΕΛΑΣ ήταν η αποτελεσματικότητα τους στην εμφύλια σύγκρουση. Οι Ναζί αξιοποιώντας κάθε ευκαιρία διαίρεσης του πληθυσμού με κύριο εργαλείο τον αντικομμουνισμό δεν μπορούσαν να αφήσουν αυτή τη λαμπρή ευκαιρία ανεκμετάλλευτη. Οι συντηρητικοί και παραδοσιακοί χωρικοί του ΕΕΣ παρασύρθηκαν από την αντίθεση τους προς την Αριστερά γενικά και το ΕΑΜ ειδικά και ενεπλάκησαν στην κατοχική εμφύλια σύγκρουση, η οποία προετοίμασε σταδιακά τα αντίπαλα στρατόπεδα της κατοπινής, γενικευμένης σύγκρουσης του 1946-1949. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι πολλοί από τους πρωταγωνιστές του ΕΕΣ, εκτός από τη συνέχιση του αγώνα κατά του ΕΛΑΣ αμέσως μετά την Απελευθέρωση, συμμετείχαν στο πλευρό των κυβερνητικών δυνάμεων στον Εμφύλιο Πόλεμο. Για τη σύμπραξη τους αυτή, αρκετοί τιμήθηκαν και επιβραβεύτηκαν αργότερα, όπως ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος που

⁷⁰⁸ Προκήρυξη ΕΕΣ., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου, σ. 1

⁷⁰⁹ Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941 - 1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 370

⁷¹⁰ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ. 516

⁷¹¹ Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 361-364

⁷¹² Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 258-260

εξελέγη βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος και αναγνωρίστηκε δις αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία.⁷¹³

Οι μαχητές του ΕΕΣ, που κατά κοινή παραδοχή των Γερμανών αλλά και του ΕΛΑΣ, αποτελούσε την πλέον αξιόμαχη οργάνωση που τάχτηκε στο πλευρό των κατακτητών εξοπλίστηκαν και εκπαιδεύτηκαν από τους Γερμανούς. Ο ΕΕΣ αντικατέστησε την ΠΟΕΤ και ο επικεφαλής των ομάδων της Πιερίας αναδείχτηκε σε γενικό αρχηγό. Η έδρα του ΕΕΣ μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη και η οργάνωση συμπεριέλαβε όλους τους τοπικούς οπλαρχηγούς και τα ένοπλα τμήματα τους στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία.⁷¹⁴

II) Διαφορές του Εθνικού Ελληνικού Στρατού από άλλους συνεργάτες

Ο Εθνικός Ελληνικός Στρατός και οι «εθνικιστές» οπλαρχηγοί και οπλίτες του αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση ενόπλων που εξοπλίστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους Ναζί στον αγώνα κατά της Αντίστασης. Η διαφορά τους από τα πάσης φύσεως *Τάγματα Ασφαλείας* έγκυται κυρίως στα βασικά κίνητρα που τους οδήγησαν σε συστράτευση με τις κατοχικές δυνάμεις, αλλά και στο γεγονός πως οι ίδιοι εμφανίζονταν ως υπερασπιστές των εθνικών συμφερόντων απέναντι σε εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς. Δεν ήταν λίγοι από αυτούς που αρχικά πολέμησαν τους κατακτητές.⁷¹⁵ Οι λόγοι, τους οποίους επικαλέστηκαν οι ίδιοι για τη συνεργασία τους με τις δυνάμεις κατοχής αφορούν την αντίθεση τους προς το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και την πρόθεση τους να υπερασπίσουν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, από τους Βούλγαρους κατακτητές, τους αυτονομιστές, αλλά και τους κομμουνιστές, συγχέοντας συχνά τον σλαβισμό με τον κομμουνισμό. Με τους Βούλγαρους και τους κομμουνιστές να αποτελούν τον κατεξοχήν εχθρό, η συνεργασία με τους Ναζί δεν αναιρούσε την φιλοπατρία τους μπροστά στην ανάγκη για αποσόβηση του μείζονος κινδύνου.⁷¹⁶ Σημαντικό στοιχείο για την στράτευση αλλά και το αξιόμαχο των οπλαρχηγών αυτών αποτελεί η προέλευση των περισσότερων εξ αυτών (70%) από τον Πόντο –και δη από τουρκόφωνες περιοχές του δυτικού Πόντου– ή από άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας (15%). Οι πληθυσμοί αυτοί και κυρίως οι τουρκόφωνοι Πόντιοι ήταν εμπειροπόλεμοι και εξοικειωμένοι με την οπλοκατοχή και οπλοχρησία. Το αντάρτικο του Πόντου, ακόμη και όταν δεν αποτελούσε άμεσα βιωμένη ανάμνηση, λειτούργησε σαν αποτελεσματικός κινητοποιητικός μύθος.⁷¹⁷ Βέβαια παρά το μεγάλο ρόλο που έπαιξαν οι εθνοτοπικές σχέσεις, φτάνοντας στο σημείο να ταυτιστούν οι Πόντιοι με τις εθνικιστικές οργανώσεις, οι οργανώσεις αυτές δεν υπήρξαν εθνοτικά ομοιογενείς. Οι Πόντιοι (τουρκόφωνοι αλλά και ελληνόφωνοι) υπερτερούσαν αριθμητικά, αλλά δεν ήταν οι μόνοι που συμμετείχαν στις οργανώσεις αυτές. Γενικότερα πάντως οι πρόσφυγες εντάχθηκαν στους αντικομμουνιστικούς ένοπλους σχηματισμούς και τον ΕΕΣ με τις άλλες υπό-ομάδες πλην των Ποντίων να υστερούν κατά πολύ ως προς τα ποσοστά τους.⁷¹⁸

⁷¹³Καλογριάς Β., ο.π., σ.178-180

⁷¹⁴Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 260-265, 275-276

⁷¹⁵Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.221

⁷¹⁶Μαραντζίδης Ν., Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της Κατοχής στη Βόρεια Ελλάδα, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.30-33

⁷¹⁷Ο.π., σ.39-46

⁷¹⁸Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 114-115

Ορισμένοι εμπειροπόλεμοι, όπως ο Μικρός Μιγάλαγας, δεν άφησαν ποτέ τα όπλα από την εποχή της δράσης τους στο δυτικό Πόντο.

«Ο πατέρας μου ανέκαθεν είχε. Ορισμένοι είχαν, μερακλήδες»⁷¹⁹

Τα κίνητρα δράσης των οπλαρχηγών και των χωρικών του ΕΕΣ διαφέρουν κατά πολύ από τα ωφελιμιστικά κίνητρα πολλών άλλων συνεργατών που γοητεύτηκαν από τις φιλοδοξίες για απόκτηση εξουσίας ή τις δυνατότητες πλουτισμού. Ούτε ο Εθνικοσοσιαλισμός και η επικράτηση της *Νέας Τάξης* και του Γ' Ράιχ δέλεασαν τους -τουρκόφωνους στην πλειοψηφία τους- μαχητές του ΕΕΣ. Και αν ακόμη τα προαναφερθέντα κίνητρα δεν εξέλειπαν πλήρως ή αν προέκυψαν στην πορεία, δεν ήταν αυτά που οδήγησαν τους ένοπλους του ΕΕΣ σε ανοιχτή συνεργασία με τους Γερμανούς. Κίνητρο αποτέλεσε η αυτοπροστασία. Στράφηκαν προς τον κατακτητή προκειμένου να υπερασπιστούν τα χωριά και τις οικογένειες τους από τον ΕΛΑΣ και να προστατέψουν (όπως πίστευαν) τη χώρα και το μεταπολεμικό καθεστώς από τους κομμουνιστές. Η επιλογή των Γερμανών για προστασία από τον ΕΛΑΣ έγινε με αποκλειστικό κριτήριο το ότι οι Γερμανοί ήταν η μόνη ικανή δύναμη να τους ενισχύσει έναντι του αντιπάλου τους.⁷²⁰

Και στις δύο περιοχές της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας, οι περισσότεροι οπλαρχηγοί ξεκίνησαν τη δράση τους ενταγμένοι ή συνδεδεμένοι με μη αριστερές οργανώσεις όπως ή ΥΒΕ-ΠΑΟ, η ΈΚΑ ή ο ΕΔΕΣ. Μετά την διάλυση της ΠΑΟ από τον ΕΛΑΣ πολλοί από αυτούς κατέφυγαν για προστασία στους Γερμανούς, όπως ο *primus inter pares* του ΕΕΣ, Κυριάκος Παπαδόπουλος. Σε πολλές περιπτώσεις η αντιαμική δράση είχε ξεκινήσει από τους κόλπους αυτών των οργανώσεων (π.χ. ΕΚΑ Κοζάνης), οι οποίες μάλιστα τους είχαν παραχωρήσει, την πολύ σημαντική για αυτούς, αυτονομία δράσης. Η αυτονομία αυτή, την οποία δεν προτίθετο να παραχωρήσει ο ΕΛΑΣ, υπήρξε συχνά μία από τις αιτίες της ρήξης με τον τελευταίο. Υπήρξαν όμως και εκείνοι που συνεργάστηκαν αρχικώς με το ΕΑΜ, πριν μεταστραφούν και μετατραπούν σε σκληρούς αντιπάλους του, όπως ο προεξάρχων του ΕΕΣ στη Δυτική Μακεδονία, Μιγάλης Παπαδόπουλος.⁷²¹

Οι *Εθνικιστές* του ΕΕΣ διέφεραν ριζικά από τους Ρουμανόβλαχους Λεγεωνάριους και τους Σλαβόφωνους κομιτατζήδες που αμφότεροι συνεργάστηκαν ένοπλα με τις δυνάμεις κατοχής και έδρασαν επίσης στη βόρεια Ελλάδα. Τόσο οι Λεγεωνάριοι, όσο και οι κομιτατζήδες έδρασαν εντός των πλαισίων αποσχιστικών κινήματων που αποσκοπούσαν στον εδαφικό ακρωτηριασμό της χώρας.⁷²² Αντιθέτως οι *Εθνικιστές* του ΕΕΣ αγωνίστηκαν για να αποτρέψουν αυτό το ενδεχόμενο και αν τελικά δε συγκρούστηκαν με τους μεν ή τους δε, αυτό οφείλεται σε δύο λόγους, ένα χρονικό και ένα γεωγραφικό. Με τους μεν Λεγεωνάριους δεν συνέπεσαν χρονικά, καθώς η Λεγεώνα δημιουργήθηκε και διαλύθηκε πριν εμφανιστούν τα τμήματα των αντικομμουνιστών του ΕΕΣ. Από την άλλη πλευρά όσον αφορά τους Κομιτατζήδες η σύγκρουση μεταξύ αυτών και του ΕΕΣ οφείλεται στη γεωμορφολογία της δυτικής Μακεδονίας καθώς ανάμεσα στους *Εθνικιστές* της Κοζάνης και της Εορδαίας και

⁷¹⁹Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π., (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁷²⁰Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 256-257, 523

⁷²¹Καλογριάς Β., Ένοπλες ομάδες ανεξάρτητων οπλαρχηγών και εθνικιστών αξιωματικών στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού (1941-1944), Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.127-131 & Δορδανάς Σ., Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944, Θεσσαλονίκη (2006), σ.250-257 & Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ.222-233, 272

⁷²²Κουσουρής, Δ., *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2013), σ. 61

τους Κομιτατζήδες παρεμβάλλονταν αδιάβατα βουνά και λίμνες. Εξάλλου οι κοινοί πάτρωνες τους Γερμανοί φρόντισαν να αποφευχθεί κάθε πιθανή συνάντηση των δύο δυνάμεων.⁷²³

Ως προς τα Ευζωνικά Τάγματα που δημιουργήθηκαν και έδρασαν σε διάφορες περιοχές της νότιας (κυρίως) Ελλάδας εντοπίζονται και πάλι διαφορές, όχι μόνο ως προς τα κίνητρα συμμετοχής των ενόπλων σε αυτά, αλλά και σχετικά με την ίδια τη στοχοθεσία των οργανώσεων αυτών. Τα Τάγματα εξυπηρετούσαν αφενός τον σχεδιασμό των Γερμανών για διάσπαση του κοινωνικού ιστού και το διχασμό της ελληνικής κοινωνίας, προκειμένου να δημιουργήσουν αναχώματα στην άνοδο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, προκαλώντας εμφύλιο πόλεμο, αλλά και να εξοικονομήσουν γερμανικό αίμα.⁷²⁴ Οι λόγοι ίδρυσης τους ήταν περισσότερο πολιτικοί, παρά στρατιωτικοί. Άλλωστε εκτός από τους γερμανικούς σχεδιασμούς (πανευρωπαϊκής εμβέλειας)⁷²⁵ η δημιουργία των ταγμάτων εξυπηρετούσε και μεγάλη μερίδα του αστικού πολιτικού κόσμου, αλλά ακόμα και τους Συμμάχους, που ανησυχούσαν για το μεταπολεμικό κοινωνικό status της χώρας, το οποίο έβλεπαν να απειλεί η άνοδος του ΕΑΜ.⁷²⁶ Ουδεμία αναφορά γινόταν για την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας. Τέλος τα Ευζωνικά Τάγματα της νότιας Ελλάδας υπάγονταν στην κυβέρνηση Ράλλη, ενώ ο ΕΕΣ ιδρύθηκε, οργανώθηκε και εξοπλίστηκε απευθείας από τους Γερμανούς, στους οποίους υπαγόταν.⁷²⁷

III) Η συγκρότηση των ένοπλων τουρκόφωνων Ποντίων

Όπως ήδη αναφέρθηκε οι πρόσφυγες -και δη οι Πόντιοι- υπήρξαν από τους πρώτους που συγκρότησαν ένοπλα τμήματα, ήδη πριν από τα τέλη του 1942 και τη σύνδεση και συνεργασία με αξιωματικούς της ΥΒΕ/ΕΚΑ, διατηρώντας όμως την αυτονομία τους. Δεδομένης της πρόσδεσης τους στο κράτος και τους θεσμικούς εκφραστές του, οι πρόσφυγες στράφηκαν με απόλυτη φυσικότητα στους αξιωματικούς του στρατού, οι οποίοι άλλωστε ήδη από τον καιρό της δικτατορίας, αλλά και στα χρόνια της Κατοχής (με δεδομένη την απουσία του επίσημου κράτους και της κυβέρνησης) επάνδρωναν τον κρατικό μηχανισμό. Ενδεικτική της πρόσδεσης στο κράτος η φράση κατοίκου των Λευκάρων όταν αναφέρεται στην περίοδο πριν τον Β'ΠΠ και την Κατοχή για να κάνει το διαχωρισμό με την αμέσως επόμενη περίοδο.

«Τότε ακόμα το κράτος δεν είχε διαλυθεί. Τότε είχαμε το κράτος μας!»⁷²⁸

Διατηρώντας σε μερικές περιπτώσεις επαφές με τα προσφυγικά χωριά (όπως ο Χ. Παπαβασιλείου) οι αξιωματικοί αποτέλεσαν τον καταλύτη για την κατεύθυνση που έλαβε η κινητοποίηση των προσφύγων προς την εθνικιστική και στη συνέχεια αντικομμουνιστική στράτευση τους. Οι επιτελικοί και διάφορα πολιτικά πρόσωπα με επιρροή φαίνεται πως τελικά φέρουν την ευθύνη για τη δρομολόγηση μιας σειράς

⁷²³Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 268-269

⁷²⁴Κωστόπουλος Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνικοφροσύνη*, Αθήνα (2013), σ.15

⁷²⁵Mazower Μ., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα (1994), σ.355-356

⁷²⁶Γασπαρινάτος Σ., *Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου*, Αθήνα (2015), σ.97-107

⁷²⁷Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ.37-39, 90, 157-158, 207-215, 288-289, 295 & Κωστόπουλος Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνικοφροσύνη*, Αθήνα (2013), σ.15-20

⁷²⁸Προφορική μαρτυρία Σοφία Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

αποφάσεων και εξελίξεων που οδήγησαν την πλειοψηφία των τουρκόφωνων (και όχι μόνο) Ποντίων προς τον εξοπλισμό από τις αρχές κατοχής.⁷²⁹

Η ΥΒΕ/ΕΚΑ αναζήτησε πεδίο στρατολόγησης και δράσης σε περιοχές όπου δεν είχε διεισδύσει το ΕΑΜ και υπήρχε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη της. Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι φιλικό προς τους στρατιωτικούς και ανεπηρέαστοι ή και αντίθετοι προς το ΕΑΜ αποτέλεσαν την πρώτη και καλύτερη επιλογή. Οι αξιωματικοί πλησίασαν τα χωριά που είχαν ήδη οπλιστεί και με την κατάλληλη προπαγάνδα πέτυχαν τον προσεταιρισμό των προσφύγων.

Οι πρώτοι αυθόρμητοι σχηματισμοί ένοπλων τμημάτων που συγκροτήθηκαν για να αντιταχθούν στους Γερμανούς και ιδίως τους Βούλγαρους κατακτητές προήλθαν από πρόσφυγες αγρότες της ανατολικής Μακεδονίας. Ανάμεσα τους κυριαρχούσαν οι τουρκόφωνοι του δυτικού Πόντου. Οι ομάδες αυτές υπήρξαν αυτόνομες (όπως και στον ιστορικό Πόντο) και (αρχικά) ανένταχτες πολιτικά. Βασικό κοινό γνώρισμα των ομάδων αυτών σε ολόκληρη τη Μακεδονία -παρά τις κατοπινές διαφοροποιήσεις μεταξύ βουλγαρικής και γερμανικής-ιταλικής ζώνης- υπήρξε η πρωτεύουσα θέση των Τουρκόφωνων, την οποία τους αναγνώριζαν και οι λοιποί πρόσφυγες, και ο εθνικισμός που τους διέκρινε (σταδιακά και ο αντικομμουνισμός). Όταν το νομιμοποιημένο στη συνείδηση των εθνικιστών προσφύγων κράτος εξέλειψε, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι κινητοποιήθηκαν βασισμένοι στην ανάμνηση του (σχετικά πρόσφατου) ποντιακού αντάρτικου. Η πολεμική πείρα (τόσο από το αντάρτικο, όσο και από τον πρόσφατο πόλεμο), η κατοχή όπλων και της πολεμικής τεχνογνωσίας, η κινητοποιητικές δυνατότητες των ελίτ (που συχνά είχαν προκύψει χάρη στη διακεκριμένη δράση τους ως αντάρτες), διευκόλυναν τους Τουρκόφωνους να συγκροτήσουν τις αυτόνομες τοπικές ομάδες τους. Η καταλυτικής σημασίας επίδραση του ποντιακού αντάρτικου φαίνεται από το γεγονός της αναπαραγωγής των ίδιων δομικών στοιχείων, με πρώτο την τοπικότητα. Κάθε χωριό ή ομάδα κοντινών χωριών αποτελούσε μία ένοπλη ομάδα με τον δικό της αρχηγό.⁷³⁰

Αναφέρθηκε ήδη πως για την περιοχή της Κοζάνης τα προσφυγικά χωριά Ίμερα και Σκάφη υπήρξαν από τα πρώτα χωριά που δημιούργησαν ένοπλες ομάδες. Η τελευταία μάλιστα αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα τουρκόφωνης ποντιακής κοινότητας που λειτουργούσε σαν πολεμικό σώμα. Οι σχέσεις συγγένειας και οι παραδόσεις του ποντιακού αντάρτικου, που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο ως προς την κινητοποίηση και προσέλκυση μελών στην ομάδα ή την ανάδειξη της ηγεσίας βρίσκουν απόλυτη εφαρμογή σε αυτή την περίπτωση. Η ομοιογένεια, οι διευρυμένοι οικογενειακοί δεσμοί -λόγω της ενδογαμίας-, η πολεμική εμπειρία της κοινότητας και η παρουσία ενός δοκιμασμένου και αδιαφιλονίκητου ηγέτη, που ενέπνεε σεβασμό αλλά και φόβο καθιστούν την Σκάφη πρότυπο τουρκόφωνης ποντιακής κοινότητας-ένοπλου σώματος και τον καπετάνιο της αρχετυπική μορφή παραδοσιακού ηγέτη της εθνοτικής του ομάδας και φορέα της ανταρτικής παράδοσης του δυτικού Πόντου.⁷³¹

Βέβαια δεν προέρχονταν όλοι οι οπλαρχηγοί και καπετάνιοι που ανέλαβαν δράση από τη γενιά των παλαιών ανταρτών του Πόντου. Σε αυτούς ανήκε ο παλιός αντάρτης

⁷²⁹Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 228

⁷³⁰Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 109.114

⁷³¹Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 115-120

του Πόντου και ηγέτης των Ποντίων του Βαθυλάκκου, Πρόδρομος Γεωργιάδης.⁷³² Ένα μεγάλο μέρος των προσώπων που ηγήθηκαν ανήκε στη νέα γενιά, για την οποία το αντάρτικο του Πόντου λειτούργησε περισσότερο ως κινητοποιητικός μύθος παρά ως άμεσα βιωμένη εμπειρία. Πολλοί από αυτούς είχαν αποκτήσει πολεμική εμπειρία από τον πρόσφατο ελληνο-ιταλικό πόλεμο. Ουσιαστικά επρόκειτο για τη μεταβίβαση της εξουσίας από τη μία γενιά στην επόμενη, η οποία εξαναγκάστηκε από τις συνθήκες που διαμόρφωσε η συγκυρία του πολέμου και της Κατοχής⁷³³. Η περιορισμένη συμμετοχή της παλαιότερης γενιάς έχει να κάνει και με το γεγονός πως πολλοί από τους αντάρτες του Πόντου δεν επιβίωσαν από τη σύγκρουση με του Τούρκους.

«Οι περισσότεροι σκοτώθηκαν στην Τουρκία, οι μεγαλύτεροι όλοι. Ήρθανε τα παιδιά. Των 15 χρονών, 16. λιγότεροι ήρθανε μεγάλη ηλικία. Οι Τούρκοι σκότωσαν. Τον παππού μου. 40 παλικάρια σκότωσαν στον πατέρα μου το χωριό.

Υπήρχαν και παντρεμένοι ήρθανε. Στην ΠΑΟ αυτοί ήταν από 50 κάτω.»⁷³⁴

Μία περίπτωση νεότερου σε ηλικία που ήρθε σε μικρή ηλικία, έχοντας μια μικρή μόνο συμμετοχή στο αντάρτικο του Πόντου και απέκτησε περισσότερη πολεμική πείρα χάριν του ελληνο-ιταλικού πολέμου αποτέλεσε ο Κοντίλης από τα Λεύκαρα.⁷³⁵

Τα εθνοτικά δίκτυα μεταξύ των διαφόρων θυλάκων των τουρκόφωνων Ποντίων στη βόρειο Ελλάδα επέτρεψαν και προώθησαν την κινητοποίηση αυτών των πληθυσμών. Οι Βουλγαροπρόσφυγες της ανατολικής Μακεδονίας επηρέασαν καταλυτικά τους τουρκόφωνους Ποντίους της δυτικής Μακεδονίας, όπου κατέφυγαν για να σωθούν μετά την βουλγαρική κατοχή των περιοχών τους. Ορισμένοι από αυτούς μάλιστα αναδείχθηκαν σε οπλαρχηγούς στις νέες αυτές περιοχές (π.χ. ο Ιορδάνης Χασιαρής, ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Μεσιανή και αναδείχθηκε σε ένα από τα πρωτοπαλίκαρα του Μιχάλαγα).⁷³⁶

Στην αρχή της συγκρότησης τους οι χαλαροί ένοπλοι σχηματισμοί προμηθεύονταν όπλα από τα προϋπάρχοντα της προπολεμικής περιόδου ή από εκείνα που άφησε πίσω του ο υποχωρών ελληνικός και αγγλικός στρατός.⁷³⁷

«Γεμάτο ήταν η αγορά. Πουλούσανε όπλα παντού. Πάντοτε έτσι γίνεται σε πόλεμο!...»⁷³⁸

«Από την επιστροφή των φαντάρων. Από κει παίρναν όπλα. Απ το στρατό.»⁷³⁹

Μια άλλη πηγή εφοδιασμού όπλων στην πρώτη φάση της Κατοχής αποτέλεσε, η διευρυμένη και πανταχού παρούσα μαύρη αγορά.⁷⁴⁰

«Όπλα είχε ο καθένας στο σπίτι του. Είχανε πάρει όπλα. Όταν διαλύθηκε το μέτωπο, είχανε πάρει όπλα... Ο πατέρας μου φέρνανε όπλα από πάνω και πηγαίνανε κάτω και τα

⁷³²Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ. 264

⁷³³Μαραντζίδης Ν., Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της Κατοχής στη βόρεια Ελλάδα, στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ. 34-36

⁷³⁴Προφορική μαρτυρία Κώστας Ν., (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷³⁵Προφορική μαρτυρία Σοφία Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷³⁶Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα(2006), σ. 242-243 & Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 115-116

⁷³⁷Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 123

⁷³⁸Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷³⁹Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁴⁰Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 312

πουλούσανε. Απ την Καστοριά, απ τα Γρεβενά φέρναν όπλα τα πουλούσανε. Και αυτόν τον είχαν σαν μεσίτη. Κι ήτανε γνωστός.»⁷⁴¹

Συγκροτημένοι σε μικρότερο βαθμό και με λιγότερη δράση, σε μεταγενέστερους χρόνους και διατηρώντας στενότερες επαφές με τους επιτελικούς των του τακτικού στρατού οι τουρκόφωνοι Πόντιοι των χωριών του Αλιάκμονα (όπως και ευρύτερα στη δυτική και κεντρική Μακεδονία) από ότι οι συντοπίτες τους στην ανατολική Μακεδονία, είχαν ήδη μια χαλαρή έστω συγκρότηση και εξοπλισμό όταν έφτασε σε αυτούς το ΕΑΜ ζητώντας την στήριξη και προσχώρηση τους. Είτε ηθελημένα, είτε κατ' ανάγκη οι Πόντιοι οπλαρχηγοί διατήρησαν κάποια όχι εχθρική στάση με το ΕΑΜ. Παρότι δεν προσχώρησαν, προχώρησαν σε κάποια χαλαρή συνεργασία, πριν προκύψει η πόλωση μεταξύ των εθνικιστών και αξιωματικών με τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ.⁷⁴²

Όπως είναι γνωστό η σταδιακή ανάπτυξη και επικράτηση του ΕΑΜ στηρίχθηκε στον ΕΛΑΣ. Η εντολή, με την οποία δόθηκε ώθηση στην εμφάνιση και οργάνωση των ανταρτών στην περιοχή, στόχευε στην μαζικοποίηση του ΕΛΑΣ και στην φανερή εμφάνιση του στο πεδίο. Το ΕΑΜ αποσκοπούσε στην έξοδο και διατήρηση στο βουνό όσο το δυνατό μεγαλύτερου αριθμού ενόπλων. Για τον προσεταιρισμό των κατοίκων της υπαίθρου, ανάμεσα τους και τους πρόσφυγες, η οργάνωση τοποθέτησε στις ανάλογες θέσεις, πρόσωπα που κρίνονταν ως καταλληλότερα, συνήθως με εθνοτικά/πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Τα στελέχη του ΚΚΕ και οι πολιτικοί του ΕΑΜ διαδραμάτισαν σημαντικότατο ρόλο στην πορεία του ΕΛΑΣ. Εκτός από τις αντάρτικες ομάδες άρχισαν να στελεχώνονται και να αναπτύσσονται όλες οι δομές της οργάνωσης, όπως η ΕΠΟΝ. Η διαφώτιση ήταν μια καθόλου εύκολη υπόθεση τόσο για τους ελληνόφωνους γηγενείς όσο και για τους πρόσφυγες⁷⁴³

Τα προσφυγικά χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά δέχθηκαν επισκέψεις εκπροσώπων του ΕΑΜ και συνηγόρησαν υπέρ της ένταξης στην *Οργάνωση*⁷⁴⁴, όπως ήταν γνωστό στην ύπαιθρο το ΕΑΜ. Το ένα μετά το άλλο τα χωριά προσχώρησαν ή «γράφτηκαν» στο ΕΑΜ.

Τα χωριά οργανώνονταν στο σύνολο τους, λειτουργώντας ως μια ενιαία μονάδα και όχι κατά άτομο. Η συμμετοχή και η μαζικότητα προσέλευσης στο ΕΑΜ περιγράφονται με σαφήνεια στις αφηγήσεις των σημερινών κατοίκων.

Ενώσω τα πράγματα παρέμεναν ρευστά και η ιδεολογικό-πολιτική και στρατιωτική αντιπαράθεση δεν είχε εκδηλωθεί και οξυνθεί, τα περισσότερα προσφυγικά χωριά εντάχθηκαν, έστω και τυπικά στην οργάνωση του ΕΑΜ.

«Εμείς εδώ το χωριό μας είχανε μπει στην οργάνωση... Όχι μόνο το χωριό. Όλα τα χωριά είχανε μπει.»⁷⁴⁵

«Όταν ήρθαν οι Γερμανοί και μπήκαν στον τόπο μας, έγινε το αντάρτικο. Δηλαδή έγινε το ΕΑΜ, το οποίο είχανε οργανωθεί τα χωριά αυτά όλα και να ενισχύσουν το αντάρτικο και να αντισταθούνε προς τους Γερμανούς. Να βγούνε έξω και να...»⁷⁴⁶

«Γραφήκαμε...Γράφτηκαν, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ λεγόταν τότες. ΚΚ δεν υπήρχε. ΕΑΜ-ΕΛΑΣ λεγόταν αυτοί. Γραφήκαμε η περιοχή μας, εδώ πέρα. Ήρθαν εδώ πέρα, Μεσιανή, Λεύκαρα, Ίμερα, ξέρω γω, γραφήκαμε σε εκείνους το κόμμα. Το χωριό!...Γραφήκαν

⁷⁴¹Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ., (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁷⁴²Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ*, ο.π., σ. 124-128

⁷⁴³Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941 - 1946)* σ. 183-186, 191. Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία Φρονημάτων Α'*.....σ. 95, 100-102

⁷⁴⁴Καλλιανιώτης Α., *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941 - 1946)* σ. 191

⁷⁴⁵Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ., (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁷⁴⁶Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

το κόμμα. Μεγάλοι, σαν χωριό. Δεν ξέρω πως γράφτηκαν, γράφτηκαν. Όπως είναι όλο το χωριό, γράφτηκαν εκεί πέρα.»⁷⁴⁷

Η παραπάνω μαρτυρία αποδίδει χαρακτηριστικά την μαζική προσέλευση των χωριών στην οργάνωση, δείχνοντας την τάση τους να λειτουργούν ως ενιαίο σύνολο. Με τον ίδιο τρόπο λειτούργησαν τον επόμενο χρόνο όταν προσχώρησαν στο Μιγάλαγα και εξοπλίστηκαν μαζικά εναντίον του ΕΛΑΣ. Επίσης η παραπάνω φράση σκιαγραφεί και την γενικότερη σύγχυση γύρω από την ταυτότητα της οργάνωσης και την άγνωστη στους πολλούς συμμετοχή του ΚΚΕ.

Στο ΕΑΜ προσχώρησαν αρχικά και οι σκληρότεροι όλων των Τουρκόφωνων της περιοχής, οι εμπειροπόλεμοι Σκαφιώτες.

«Εγώ νομίζω ότι ήτανε με το ΕΑΜ τότε. Ποιο ήταν η πρώτη οργάνωση; Και μετά έγινε το ΕΛΑΣ. Κι ο Μιγάλαγας εκεί ήταν! Το 40 ήταν όλοι μαζί τότε.»⁷⁴⁸

Έχουν αναφερθεί ήδη οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι απλοϊκοί και αγράμματοι αγροτικοί πληθυσμοί και δη οι τουρκόφωνοι Πόντιοι, ως προς την πρόσληψη του περιεχομένου του προγράμματος και της προπαγάνδας του ΕΑΜ. Έχουν επίσης καταγραφεί τα χαρακτηριστικά της πολιτικής και ιδεολογικής τους ταυτότητας και οι βιωματικές ή ιδεολογικές αντιθέσεις τους προς την κομμουνιστική ιδεολογία. Όλα αυτά λειτούργησαν ως προϋποθέσεις πάνω στην οποίες πάτησε η αντικομμουνιστική προπαγάνδα των αξιωματικών της ΥΒΕ/ΕΚΑ, όταν δεδομένης της ανόδου του ΕΑΜ, κινητοποιήθηκε ο προϋπάρχων αντικομμουνισμός των αξιωματικών και άλλων πολιτικών παραγόντων και προσώπων (από το φθινόπωρο του 1942 και έπειτα), οι οποίοι είχαν δεσμούς και ασκούσαν επιρροή στα προσφυγικά χωριά. Η προπαγάνδα-αποσαφήνιση του περιεχομένου του λόγου του ΕΑΜ σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις του από τα χωριά των προσφύγων, κινητοποίησε τα αντανakλαστικά των τελευταίων και τους έφερε απέναντι στο ΕΑΜ.

Ένας επιπρόσθετος λόγος που ευνόησε τη προσέγγιση με τους αξιωματικούς υπήρξε η μεγαλύτερη δυνατότητα ευελιξίας, που οι τελευταίοι παρείχαν στους αυτόνομους και απείθαρχους Πόντιους οπλαρχηγούς, σε σχέση με το άτεγκτο ΕΑΜ. Παρά τη μεγαλύτερη συμπάθεια προς τους αξιωματικούς-εκφραστές του κράτους, οι κάτοικοι των χωριών ταλαντεύονταν και δεν προσχωρούσαν ενεργά σε καμία από τις δύο οργανώσεις, μέχρι τη στιγμή που ο *μιλλέτπασης* Μιγάλαγας πήρε την κομβικής σημασίας απόφαση να συστρατευτεί με την ΥΒΕ/ΕΚΑ.⁷⁴⁹

Ως προς το πρότυπο της οργάνωσης οι τουρκόφωνοι Πόντιοι χρησιμο-ποίησαν το μοντέλο του αντάρτικου σωτηρία με βασικό χαρακτηριστικό την τοπικότητα, τόσο ως προς τη στελέχωση όσο και ως προς τη δράση. Αυτό φυσικά αφορούσε και την ηγεσία. Η τοπικότητα συνδέεται, συνοδεύεται και συμπληρώνεται από ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα, το οποίο λειτούργησε και σαν τροχοπέδη σε σχέση με τη συνοχή και το συντονισμό των ευρύτερων σχηματισμών που επιχειρήθηκαν αργότερα. Πρόκειται για την αυτονομία της κάθε μικρής τοπικής ομάδας.⁷⁵⁰ Κάθε χωριό είχε το δικό του καπετάνιο ή οπλαρχηγό.

⁷⁴⁷Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Φ.(Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁷⁴⁸Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π.(Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁷⁴⁹Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998), σ. 229-230

⁷⁵⁰Μαραντζίδης Ν., Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της Κατοχής στη βόρεια Ελλάδα, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 55-56

«Το κάθε χωριό και είχε έναν...»⁷⁵¹

Το χωριό αποτέλεσε τον πυρήνα, την κεντρική μονάδα των ένοπλων σχηματισμών των τουρκόφωνων Ποντίων. Η δομή αυτή διατηρήθηκε και αργότερα στα πλαίσια της ΥΒΕ/ΕΚΑ-ΠΑΟ και του ΕΕΣ. Τόσο οι Έλληνες αξιωματικοί, όσο και οι Γερμανοί, αλλά και οι Βρετανοί δεν μπόρεσαν να υπερβούν τις δυσκολίες που γεννούσε η τοπική και αυτόνομη δομή και ιδιοσυγκρασία των ένοπλων σχηματισμών στην προσπάθεια τους να ενοποιήσουν και να χρησιμοποιήσουν τις υπολογίσιμες αυτές δυνάμεις. Ακόμη και το ζήτημα της ιεραρχίας ανάμεσα στους Πόντιους οπλαρχηγούς παρέμενε αδιευκρίνιστο και ρευστό. Συχνά είχε να κάνει με τη δύναμη πυρός που μπορούσε να παρατάξει η κάθε μονάδα, αλλά αυτό το στοιχείο δεν ήταν αποκλειστικό ή ανεξάρτητο από άλλες παραμέτρους. Πάντως όταν οι αυτόνομες τοπικές ομάδες απέκτησαν μια κάποια (έστω και υποτυπώδη) συνοχή και συγκρότηση η ιεραρχική της δομή περιελάμβανε μία πυραμίδα από οπλαρχηγούς. Σε χωριά που ήταν μοιρασμένα σε μαχαλάδες συναντώνταν συχνά μικρότεροι οπλαρχηγοί με μεγαλύτερη όμως επιρροή στο μαχαλά τους από ότι ο ανώτερος τους οπλαρχηγός ή καπετάνιος.⁷⁵²

IV) Τα χωριά

«Είχε οπλαρχηγούς σε κάθε χωριό.»⁷⁵³

Από τις αρχές του 1944, όταν πολλά πεδινά και κυρίως προσφυγικά χωριά της περιοχής της Κοζάνης εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς ή υπό την ανοχή τους προκειμένου να προστατευτούν από τα γερμανικά αντίποινα, δημιουργώντας παράλληλα ένα δίκτυο ασφαλείας γύρω από τους τελευταίους. Δεν ήταν όμως όλα τα χωριά το ίδιο οργανωμένα και αξιόμαχα στον αγώνα κατά του ΕΛΑΣ. Προεξάρχουσα θέση ανάμεσα τους κατείχαν τα χωριά των τουρκόφωνων Ποντίων, διότι λόγω της εμπειρίας από το αντάρτικο του δυτικού Πόντου διέθεταν την πολεμική δομή και πείρα, αλλά και την ανάλογη ηγεσία ώστε να λειτουργήσουν ως ενιαίες στρατιωτικές μονάδες.

«Στα Πετρανά δεν ήτανε παοτζήδες, σχεδόν ήταν ανεξάρτητοι, αλλά με το μέρος του ΕΑΜ. Η φωλιά ήταν εδώ, το χωριό μας. ΠΑΟ: Βαθύλακο, Μεσιανή, Ροδίτης, Λεύκαρα, Σκάφη, Ίμερα και οι Αυλές. Όπου υπήρχε τουρκόφωνο στοιχείο.»⁷⁵⁴

Αλλά ακόμη και μέσα στο ίδιο χωριό υπήρχαν διαφορές, όταν τύχαινε οι κάτοικοι του να ανήκουν σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες. Αυτό δεν αφορά μόνο τα μεικτά χωριά που αποτελούνται από πρόσφυγες και γηγενείς (π.χ. Κρανίδια), αλλά και αμιγώς προσφυγικά χωριά κατοικούμενα από πρόσφυγες διαφορετικής προέλευσης. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το χωριό Βαθύλακκος, στο οποίο συνυπάρχουν από την αρχή της προσφυγικής εγκατάστασης Μικρασιάτες, Καππαδόκες και (τουρκόφωνοι) Πόντιοι. Διαχωρισμένοι κυρίως βάση των κοινοτικών εκλογικών

⁷⁵¹Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁷⁵²Καλλιανιώτης Θ. Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη δυτική Μακεδονία (1942-1949), στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 222-223 & ⁷⁵²Μαραντζίδης Ν., *Οι ένοπλοι εθνικιστές αρχηγοί της Κατοχής στη βόρεια Ελλάδα*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 34

⁷⁵³Προφορική μαρτυρία Στέλιος Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁷⁵⁴Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

διαφορών και ερίδων οι κάτοικοι του χωριού βρέθηκαν στα χρόνια της Κατοχής διαιρεμένοι βαθειά, εξαιτίας της συμπόρευσης των Τουρκόφωνων με τον ΕΕΣ.⁷⁵⁵

«Από δω απ το χωριό στην ΠΑΟ ήτανε όλοι οι Πόντιοι. Οι Καπαδόκες και οι Προύσαληδες ήτανε με το ΕΑΜ. Πήγανε οι περισσότεροι. Μείνανε μερικοί ανήμποροι και από τους Προύσαληδες μερικοί πήγανε στην Κοζάνη και δεν ήταν ούτε από δω ούτε από κει, αλλά περισσότερο έκλειναν προς το ΕΑΜ..»⁷⁵⁶

Αρχηγός των οπλιτών του Βαθυλάκκου ανέλαβε ο τουρκόφωνος Πρόδρομος Γεωργιάδης, παλαιός αντάρτης του Πόντου από την περιοχή της Σεβάστειας. Ο ευέξαπτος και σκληροτράχηλος πρώην καπετάνιος, επιβεβαιώνοντας τον κανόνα της εξέχουσας θέσης που κατείχαν μέσα στην κοινότητα τους, οι παλιοί αντάρτες, είχε διατελέσει πρόεδρος του οικισμού της Νέας Σιγής (Γιονουσλού)⁷⁵⁷, ενός από τους δύο οικισμούς που τότε αποτελούσαν το σημερινό χωριό Βαθύλακκο. Ο Γεωργιάδης είχε προσεγγιστεί και αυτός από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, στον οποίο αρνήθηκε να ενταχθεί, επικαλούμενος λόγους υγείας. Αντιθέτως υποστήριξε την εθνικιστική Υ.Β.Ε./Ε.Κ.Α. και αργότερα την ΠΑΟ (όπως οι περισσότεροι τουρκόφωνοι της περιοχής)⁷⁵⁸.

«Από δω ήταν. Γεωργιάδης. Κομίτατζη τον χαρακτηρίζαν οι ίδιοι από το χόρο τους.»⁷⁵⁹

«Μετά αυτός ο Κομίτατζής ανάλαβε να συνεργαστεί με τους Γερμανούς.»⁷⁶⁰

Εκτός από τους Τουρκόφωνους που ακολούθησαν το Μιχάλαγα και προσχώρησαν στον ΕΕΣ, υπήρξαν και εκείνοι που πέρασαν στο αντίπαλο στρατόπεδο, είτε ενεργά (βγαίνοντας στο βουνό), είτε παθητικά (υποστηρίζοντας από τα μετόπισθεν). Επρόκειτο για τους Καπαδόκες κατοίκους του χωριού.

«Ήτανε πιο πολλοί οι Καπαδόκες οι δικοί μας εδώ. Γιατί μόνο τα αδέρφια του πατέρα μου να σου πάρω... όλοι ήτανε. Πήγανε στο ΕΑΜ για την πατρίδα, έτσι; Λίγοι μείνανε εδώ... Οι οργανωμένοι, αυτοί με τα όπλα ήτανε στο βουνό. Αλλά και με τους άλλους οι οποίοι ήταν εδώ, συνεργαζόντουσαν.»⁷⁶¹

Όπως ήταν λογικό η κάθε πλευρά είχε τη δική της ηγεσία.

«Υπεύθυνος του ΕΛΑΣ ήταν ένας από το Βαθύλακο, Ελευθέριος Χήνας. Αυτός είχε φύγει το 43-44 απ το χωριό στο ΕΛΑΣ.»⁷⁶²

«Δεν μπορείς να τον πεις αριστερό αλλά ήτανε του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Φρούραρχος εδώ της περιοχής.»⁷⁶³

Το όνομα Χήνας ήταν φυσικά το ψευδώνυμο του καπαδοκικής καταγωγής Λευτέρη Ο., ο οποίος εγκαταστάθηκε ως πρόσφυγας σε σχετικά μεγάλη ηλικία, στο παραποτάμιο Βαθύλακκο.

«Ο παππούς μου ήταν απ αυτούς που πολέμησαν. Κι αυτός είχε μια διαχείριση. Τη διαχείριση εδώ στην περιοχή. Στο Σπάρτο είχανε την έδρα Ο παππούς μου είχε βγάλει τη σχολή στην πατρίδα. Το γυμνάσιο στην Καισάρεια. Ξέρω ότι ήταν κεντρικό πρόσωπο και ήταν θέματα της διαχείρισης για τα τρόφιμα.»⁷⁶⁴

⁷⁵⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 370-371

⁷⁵⁶Προφορική μαρτυρία, ο.π.

⁷⁵⁷Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τόμος Β', Αθήνα 1975, σ.333

⁷⁵⁸Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 264

⁷⁵⁹Προφορική μαρτυρία Κοσμάς Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶⁰Προφορική μαρτυρία Πρόδρομος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶¹Προφορική μαρτυρία Κοσμάς Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶²Προφορική συνέντευξη Κώστας Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶³Προφορική μαρτυρία Κοσμάς Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶⁴Προφορική συνέντευξη Στέλιου Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Η κάθε εθνοτική ομάδα, πολιτικοποιώντας στις νέες συνθήκες την προγενέστερη κοινοτική διαμάχη, ομαδοποιήθηκε και κινήθηκε προς διαφορετική κατεύθυνση.⁷⁶⁵

«Ναι. Ήταν που χαν πάει. Ήταν οι περισσότεροι Καππαδόκες. Οι Καππαδόκες, αυτοί ένας-ένας πήγαν εκεί μεριά. Γιατί δε θέλανε να μείνουν μαζί μας εδώ πέρα, ήθελαν να φύγουν εκεί μεριά...Εμείς είχαμε οργάνωση δικιά μας κι αυτοί ήτανε άλλη οργάνωση. Έναν-έναν και τους τράβηξαν όλους πέρα.»⁷⁶⁶

Βέβαια αρχικά και λόγω της εσωτερικής δομής που διέθεταν οι τουρκόφωνοι Πόντιοι επιχείρησαν να εντάξουν στην οργάνωση τους και τους Καππαδόκες συγχωριανούς τους.

«Μετά εδώ πέρα και οι δικοί μας που ήταν οι άλλοι απ τους Καππαδόκες. Δεν πήγαν από κει πέρα. Είχαν ένα μάλωμα εδώ είχανε όπλα, τους είχαν οπλίσει οι παοτζήδες. Οι Τουρκόφωνοι. Ο παραπατέρας μου ήταν παοτζής...Είχαν κι απ τους δικούς μας.»⁷⁶⁷

Όσο η πόλωση εντεινόταν οι σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων οξύνονταν. Όσο προχωρούσε το 1944, υπό την πίεση των τουρκόφωνων *Παοτζήδων*, οι εαμικοί Καππαδόκες άρχισαν να εγκαταλείπουν το χωριό, καταφεύγοντας στους ανταρτοκρατούμενους ορεινούς όγκους, ανάμεσα τους κι ο επικεφαλής τους, Ελευθέριος Ο.⁷⁶⁸

«Εγώ πήγαινα ψωμί...Οι Καππαδόκες ήτανε κάτω στα χωράφια. Φοβόντουσαν οι άνθρωποι να ρθουν εδώ πέρα και τους πήγα εγώ ψωμί να φάνε.»⁷⁶⁹

Ο Βαθύλακκος αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση χωριού που επιβεβαιώνει την παρατήρηση πως οι ένοπλοι σχηματισμοί των Ποντίων εθνικιστών υπήρξαν εθνοτικά ομοιογενείς ή πως αυτό αποτέλεσε επιδίωξη των ηγετών τους. στην περίπτωση του Βαθυλάκκου, οι Τουρκόφωνοι επιδίωξαν να στρατολογήσουν και τους Καππαδόκες συγχωριανούς τους και για ένα διάστημα το πέτυχαν. Βέβαια η εικόνα που έχει δημιουργηθεί πως επρόκειτο για εθνοτικά προσδιορισμένες ομάδες, οφείλεται στις σχέσεις εθνοτοπικού χαρακτήρα (διευρυμένες οικογένειες, συγγενικά και εθνοτικά δίκτυα και αλληλεπίδραση των τουρκόφωνων κοινοτήτων, υπακοή και προσήλωση στη τοπική εθνοτική ελίτ) που έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη συγκρότηση τους. Ακόμη έπαιξαν το ρόλο τους στην παγίωση -μεταγενέστερη- αυθαίρετων εθνοτικών ή κοινωνικό-οικονομικών χαρακτηριστικών-στερεοτύπων γύρω από τους Τουρκόφωνους Ποντίους και τις εθνικιστικές ή δωσιλογικές οργανώσεις, στις οποίες συμμετείχαν.⁷⁷⁰

Τα Λεύκαρα υπήρξαν ένα χωριό κατοικημένο αποκλειστικά από πρόσφυγες καταγόμενους από το δυτικό Πόντο. Συνεπώς η ένοπλη ομάδα του εν λόγω χωριού υπήρξε εθνοτικά ομοιογενείς, καθώς δεν υπήρχαν εθνοτικές μειονότητες, ανάμεσα στους κατοίκους. Η μόνη διαφοροποίηση προκύπτει ίσως όσον αφορά εκείνους που έμειναν αμέτοχοι ή αποστασιοποιημένοι από τα γεγονότα, παραμένοντας και πιο μετριοπαθείς.

«Αυτό το Π.Α.(γ)Ο., όλοι εμείς εδώ το χωριό, όλοι ήταν το ίδιο σκατά. Μόνο οι Κ. δεν ήταν σαν όλους λίγο. Ήταν κεντρώοι, να πω, οι άνθρωποι...όχι τέτοια πράγμα να κάνουν, αντάρτες και τέτοια. Τελευταία-τελευταία αυτά τα κατάλαβαμε.»⁷⁷¹

Η εικόνα των Λευκάρων στα χρόνια της Κατοχής υπήρξε αρκετά διαφορετική από ότι σήμερα. Ο πρώην μουσουλμανικός συνοικισμός Ακ-Σακλή που μετονομάστηκε σε Λεύκαρα αποτελούνταν από εννέα μαχαλάδες διασκορπισμένους σε μια ευρύτερη

⁷⁶⁵Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 371

⁷⁶⁶Προφορική μαρτυρία Γιάννη Α., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶⁷Προφορική μαρτυρία Πρόδρομος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁶⁸Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 371

⁷⁶⁹Προφορική μαρτυρία Πρόδρομος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁷⁰Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 114-115, 128

⁷⁷¹Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

έκταση τριών χιλιομέτρων, στην περιοχή γύρω από το σημερινό και σαφώς συρρικνωμένο χωριό.⁷⁷² Την εποχή της Κατοχής, το χωριό διατηρούσε τη μορφή που είχε κατά την έλευση των προσφύγων, ήταν δηλαδή διασκορπισμένο στους εννέα μαχαλάδες. Αρχηγός ορίστηκε από τους καπετάνιους (Μιχάλαγα και Μικρό Μιχάλαγα) ο Πέτρος Πεχλιβανίδης.

«...ο Πέτρος ήταν οπλαρχηγός. Δεν ήταν καπετάνιος. Απλώς είπανε στα Λεύκαρα θασαι εσύ. Για να ελέγχουν το παιχνίδι.»⁷⁷³

Ο Πέτρος Πεχλιβανίδης υπήρξε ο αρχηγός των οπλιτών του ΕΕΣ στα Λεύκαρα. Σύμφωνα με μία πηγή η επιλογή του ως αρχηγού των οπλιτών στο χωριό του έγινε από τους Σκαφιώτες και μάλιστα λόγω της συγγένειας του με τον Μικρό Μιχάλαγα που λεγόταν επίσης Πεχλιβανίδης.⁷⁷⁴

Κατά μία άλλη πηγή, περισσότερο αξιόπιστη η συνωνυμία του Λευκαριώτη οπλαρχηγού με την διευρυμένη οικογένεια του καπετάνιου της Σκάφης δεν οφειλόταν σε απευθείας συγγένεια.

«Δεν ήταν ξαδέρφια. Ο Πέτρος... ένας μπάρμπας είχε πάρει τη μάνα του, λεγόταν Πεχλιβανίδης. Ο Πέτρος πήγε εκεί και γράφτηκε Πεχλιβανίδης.»⁷⁷⁵

Δεν είναι γνωστό αν η εξ αγχιστείας σύνδεση του με την οικογένεια του Μικρού Μιχάλαγα βρισκόταν πίσω από την ανάληψη εκ μέρους του της αρχηγίας των οπλιτών στο χωριό του. Το βέβαιο είναι πως ο επικεφαλής των Λευκαριωτών *Παοτζήδων* ήταν και ο πλέον μορφωμένος ανάμεσα στους συγχωριανούς του.

«Εκείνη την περίοδο ήταν ο πιο εγγράμματος. Ήξερε να διαβάζει, να γράφει και να μιλάει ελληνικά.»⁷⁷⁶

Δεδομένης της μορφολογίας του χωριού, το οποίο αποτελούνταν από επι μέρους μαχαλάδες, υπήρχαν και άλλοι μικρότεροι οπλαρχηγοί με ακόμη πιο περιορισμένη και εξειδικευμένη γεωγραφικά εμβέλεια. Ένας από αυτός ο Βασίλης Δ., γνωστός και ως Κοντίλης.

«Ο πατέρας ήτανε σαν διμοιρίτης, κάπως έτσι.»⁷⁷⁷

Έχει γίνει ήδη λόγος για το σκληρό πυρήνα των ένοπλων τουρκόφωνων της Σκάφης και το φημισμένο καπετάνιο της, Κατά παρόμοιο τρόπο οργανώθηκαν και τα άλλα χωριά: Ίμερα, Μεσιανή και Ροδίτη. Με τους τουρκόφωνου Ποντίους να αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία επαναλήφθηκε με μικρές διαφοροποιήσεις το πρότυπο συγκρότησης και οργάνωσης των περισσότερων τουρκόφωνων χωριών.

Στα μεικτά Ίμερα οι πλειοψηφούντες Τουρκόφωνοι (μειοψηφία αποτελούσαν οι Καυκάσιοι) προσχώρησαν μαζικά στην ΥΒΕ/ΕΚΑ αρχικά και κατά συνέπεια στη διάδοχη ΠΑΟ και κατόπιν στον ΕΕΣ, ακολουθώντας την τοπική ελίτ του χωριού και της εθνοτικής τους ομάδας. Επρόκειτο για τον ιερέα του τουρκόφωνου μαχαλά και τον γνωστό οικονομικό και κοινωνικό παράγοντα του χωριού, τον ηλικιωμένο *τσορμπατζή* (μεγαλοαγρότη) Κοτζά Εστάθ. Ο πρώτος επικεφαλής των ένοπλων Ίμεριωτών σκοτώθηκε στις αψιμαχίες μεταξύ των οπλιτών για το μοίρασμα της λείας των *Επτά*, μετά την εκτέλεση τους.⁷⁷⁸

⁷⁷²Βαής Δ.Θ., *Από τον Πόντο στη Νεράϊδα*, Θεσσαλονίκη (1991), σ.107-8

⁷⁷³Προφορική μαρτυρία Νίκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁷⁴Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁷⁵Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁷⁷⁶Προφορική συνέντευξη Βασίλη Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁷⁷Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁷⁸Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 110, 128. & Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 285-287

Στη θέση του εκλιπόντος δεν άργησε να αναδειχτεί νέος οπλαρχηγός, χάρη στην πάγια τάση για αυτονομία και την έλλειψη πειθαρχίας και συνεννόησης που χαρακτήριζε τους τουρκόφωνους αντάρτες.

«Όλοι ήταν αρχηγοί. Αρχηγό είχαν, αλλά ποιος τον άκουγε τον αρχηγό. Ο πεθερός μου ήτανε. Τσιτίρ τον λέγανε, παρατσούκλι. Επικεφαλής ήτανε ο Μιχάλαγας.»⁷⁷⁹

Το θέμα της ηγεσίας έλαβε ανάλογη εξέλιξη και στην ομοιογενή και σκληροπυρηνική Μεσιανή.

«Στη Μεσιανή ήταν 4-5. Δεν ήταν ένας. Κάποτε οι Γερμανοί θέλαν να βάλουνε σε μια σειρά τους Παοτζήδες. Τους βάλανε στη σειρά τους λένε παιδιά ποιος είναι αρχηγός σας; Να κάνει 1 βήμα μπροστά. Κάνουν όλοι ένα βήμα μπροστά κ στο τέλος έμεινε ένας πίσω. Οι Γερμανοί κατάλαβαν ότι αυτός είναι ο αρχηγός. Δεν κατάλαβαν καλά οι Έλληνες και πήγαν όλοι ένα βήμα μπροστά. Του λένε εσύ τι είσαι; Εγώ είμαι οπλίτης. Καλά αρχηγοί είναι αυτοί, είναι δυνατόν; Ναι, λέει, είναι όλοι αρχηγοί. Εσύ γιατί δεν είσαι; Εγώ λέει είμαι κουτσός!»

«Απ τη Μεσιανή ήταν πολλοί. Ήτανε άγριοι!»⁷⁸⁰

Πρωταγωνιστικό ρόλο ως δοτός επικεφαλής των οπλιτών της Μεσιανής, διορισμένος απευθείας από τον ίδιο το Μιχάλαγα, έπαιξε ο Ιορδάνης Χασιερός, βουλγαροπρόσφυγας από το Καλλίφυτο Δράμας. Δεδομένης της ύπαρξης τοπικών οπλαρχηγών του χωριού, ο νεοφερμένος και βίαιος Χασιερός δεν άσκησε κατ'ουσίαν την εξουσία που του παραχωρήθηκε, αν και στα τέλη του 1944, του παραχωρήθηκε από τον ίδιο το Μιχάλαγα η γενική εποπτεία 4 χωριών (Μεσιανή, Ροδίτης, Λεύκαρα, Σπάρτο). Ο Χασιερός και οι ομάδα των ενόπλων που τον συνόδευε (επίσης βουλγαροπρόσφυγες)⁷⁸¹ ευθύνονται ως ένα βαθμό για την κακή φήμη που απέκτησε η Μεσιανή ένεκα των βιαιοτήτων και των δηώσεων.

«Η ΠΑΟ τότε δεν ήταν απ τη Μεσιανή, όλοι. Ήταν αρκετοί Δραμινοί. Ζούσαν εκεί στη Μεσιανή, στα σπίτια. Αυτοί φιτάχναν τα αίσχη τους επειδή ήταν μακρινή περιοχή... ερχόντουσαν στην ΠΑΟ σκοτώνανε, βιάζαν τον έλεγαν από πού είσαι; Απ τη Μεσιανή. Αυτός δεν ήταν απ τη Μεσιανή, ήταν απ τη Δράμα... Ο Χατζής μου είπε «Έπρεπε να ντρεπόμαστε που είμαστε από τη Μεσιανή». Ο άνθρωπος γέννημα θρέμμα της Μεσιανής και έλεγε είναι ντροπή!»⁷⁸²

Επικεφαλής των περίπου είκοσι οπλιτών του Ροδίτη ήταν ο, γεννημένος στην Αμάσεια, Παύλος Παυλίδης γνωστός ως Καρά-Παύλος. Φαίνεται πως διορίστηκε παρά αναδείχτηκε στην ηγεσία του τμήματος του χωριού του. Παρά την παρουσία του Καρά-Παύλου ως επικεφαλής των ενόπλων του Ροδίτη, δεν ασκούσε ο ίδιος την πραγματική εξουσία μέσα στο χωριό ασκούσαν οι δύο κοινοτάρχες. Όπως συνέβαινε στα περισσότερα χωριά της ελληνικής επαρχίας την εποχή εκείνη, τα πρόσωπα που αποτέλεσαν την τοπική ελίτ ήταν συνήθως οι πρόεδροι ή οι αγροφύλακες. Στο Ροδίτη οι ηγετικές φυσιογνωμίες του χωριού ήταν οι δύο πρόεδροι, ο ένας, προπολεμικός και αιρετός και ο άλλος διορισμένος. Ο πρώτος είχε εκλεγεί πρόεδρος του χωριού -2 φορές- ήδη από το 1929, ενώ ο δεύτερος είχε διοριστεί κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής.⁷⁸³ Το κριτήριο της επιλογής του (κατά τα λεγόμενα των συγχωριανών του) ήταν τα λίγα γράμματα που γνώριζε.

⁷⁷⁹ Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ., (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁸⁰ Προφορική μαρτυρία Πρόδρομος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁸¹ Καλλιανιώτης Θ., Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, Αθήνα (2006), σ. 242-243

⁷⁸² Προφορική μαρτυρία Παναγιώτης Λ., (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁷⁸³ Κυριακίδης Γ., Ροδίτης-Κουβούκλια Ιστορική Αναδρομή Το χθες και το σήμερα, Ροδίτης (1995)

««Ο Καρυπίδης ήταν περίπου, 20 χρόνια και παραπάνω, πρόεδρος. Αλλά ήταν αιρετός πρόεδρος. Ο άλλος δεν ήταν αιρετός. Ο μπάρμπα-Γιάννης που λέμε. Δεν ήταν αιρετός. Όταν ήρθαν(οι Γερμανοί) εκείνη την εποχή, την ανακατωσούρα...λίγα γράμματα ήξερε.»⁷⁸⁴

Ο Καρα-Παύλος φαίνεται να γνώριζε τις επαφές των κοινοταρχών με τον ΕΛΑΣ, με τους οποίους φέρεται να είχε κατ' ιδίαν επαφές και ο ίδιος. Όταν το χωριό χτυπήθηκε για δεύτερη φορά (10/44) 15 από τους οπλίτες παραδόθηκαν. Όταν οι αντάρτες πάτησαν το χωριό τους υποδέχτηκαν χωρίς να ανοίξουν πυρ. Μάλιστα οι οπλίτες του χωριού παραδόθηκαν στον ΕΛΑΣ οικιοθελώς. Το χωριό σώθηκε λόγω της πολιτικής των δύο κοινοταρχών, αλλά και του Καρα-Παύλου που ακόμη και αν δεν συνεργάστηκε στο βαθμό που το έπραξαν οι άλλοι δύο, η διακριτικότητα και η ανοχή του υπήρξε καταλυτική καθώς ως αρχηγός των ενόπλων του χωριού θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό εμπόδιο και ανατρεπτικό παράγοντα στην κατευναστική -προς τον ΕΛΑΣ στάση των κοινοταρχών.⁷⁸⁵

V) Η αρχή της σύγκρουση: Επιθέσεις ΕΛΑΣ κατά εξοπλισμένων χωριών και η ανάπτυξη της δράσης του Ε.Ε.Σ.

Η σύγκρουση του ΕΛΑΣ με τους τουρκόφωνους Ποντίους και τις ένοπλες ομάδες τους δρομολογήθηκε από το καλοκαίρι του 1943 και έλαβε μεγαλύτερη έκταση από τις αρχές του επόμενου έτους. Η σύγκρουση αυτή αφορούσε όλη την έκταση της Μακεδονίας και υπήρξε παράλληλη, παρά τη σημαντική διαφορά μεταξύ γερμανοκρατούμενης και βουλγαροκρατούμενης ζώνης. Στην τελευταία οι Πόντιοι εθνικιστές καπετάνιοι δεν προέβησαν σε συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις.⁷⁸⁶

Η σειρά των χωριών της Κοζάνης ήρθε στα τέλη του 1943. Οι επιθέσεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων και είχαν ως στόχο τον Πελαργό στην Εορδαία, τη Σκάφη και τα Λεύκαρα στην Κοζάνη. Πρώτος χτυπήθηκε ο Πελαργός, στις 30 Δεκεμβρίου και στις 2 Ιανουαρίου 1944 χτυπήθηκαν τα δύο όμορα χωριά της Κοζάνης. Την ευθύνη του σχεδιασμού και της διεξαγωγής της επίθεσης εναντίον των δύο προσφυγικών χωριών έφερε η ΙΧ μεραρχία του ΕΛΑΣ. Η διοίκηση της μεραρχίας δε φαίνεται να είχε πρόθεση πρόκλησης σοβαρής σύρραξης και ίσως αυτό να εξηγεί εν μέρει την ελλιπή οργάνωση, προετοιμασία και συντονισμό των επιθέσεων. Βασικά μειονεκτήματα του ΕΛΑΣ υπήρξαν ο κακός συντονισμός των επιθέσεων κα κυρίως η άγνοια γύρω από το πεδίο δράσης και τη γεωγραφία της περιοχής, τις θέσεις των οπλιτών και τη διεξαγωγή μάχης έναντι οχυρωμένων οικισμών (σε αντίθεση με τους αμυνόμενους, οι οποίοι μάλιστα αγωνίζονταν υπέρ βωμών και εστιών). Οι δύο επικεφαλής (Λιάκος και Βελισάριος) των ανταρτικών τμημάτων δεν ήταν πρόθυμοι να ασκήσουν βία κατά των χωρικών. Ο ένας εξ αυτών μάλιστα προτίθετο απλώς να ζητήσει από τους κατοίκους να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Η διλοχία που χτύπησε τα Λεύκαρα αναγκάστηκε να διασπαστεί εξαιτίας του κατακερματισμού του χωριού σε πολλούς μαχαλάδες. Πανικός κατέλαβε τους επιτιθέμενους. Ο εφεδρικός ΕΛΑΣ τράπηκε σε φυγή. Τρεις οικίες παραδόθηκαν στις φλόγες και ο μόνος νεκρός των Λευκάρων υπήρξε ένας σκοπός, ο οποίος δεν έπεσε στη μάχη, αλλά εκτελέστηκε ως αιχμάλωτος. Η επίθεση στη Σκάφη, όπου

⁷⁸⁴Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Φ., (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁷⁸⁵Κυριακίδης Γ., *Ροδίτης-Κουβούκλια Ιστορική Αναδρομή Το χθες και το σήμερα*, Ροδίτης (1995) & Καλλιανιώτης Θ., *Οι αντικομμουνιστές καπετάνιοι στη Δυτική Μακεδονία*, στο Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006), σ. 266-267

⁷⁸⁶Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001) σ. 165-166

κάηκαν ορισμένα σπίτια, υπήρξε πιο σκληρή, χωρίς όμως κανένα ουσιαστικό στρατιωτικό αποτέλεσμα.⁷⁸⁷

Αν και οι δύο επιθέσεις εναντίον των δύο τουρκόφωνων οικισμών δεν επέφεραν κανένα σοβαρό στρατιωτικό αποτέλεσμα, η επίσημη προπαγάνδα του ΕΑΜ παρουσίασε το χτύπημα των δύο χωριών σαφώς υπερτιμημένο. Ανακοινωθέν της ΙΧ μεραρχίας αναφερόμενο στην επίθεση κατά των δύο χωριών, έκανε λόγο για σοβαρές απώλειες, οι οποίες ωστόσο παρέμεναν μη εξακριβωμένες. Για να δοθεί περισσότερη έμφαση στην επιτυχία του ΕΛΑΣ υπογραμμίζεται πως τα δύο χωριά αποτελούσαν «οργανωμένες εστίες αντιδράσεως».⁷⁸⁸

Η απειρία στις επιθέσεις κατά οχυρωμένων οικισμών καθώς και η απροθυμία της ηγεσίας των ανταρτών να προκληθεί αιματοχυσία οφείλονται πέραν των άλλων και στο πρώιμο ακόμη στάδιο της σύγκρουσης, κατά το οποίο αμφότερες οι δύο αντίπαλες πλευρές δεν είχαν θρηνήσει ακόμη θύματα. Τα πνεύματα δεν είχαν οξυνθεί και δεν είχε δημιουργηθεί αιματηρό προηγούμενο. Αυτό όμως δεν άργησε να συμβεί.

Οι επιθέσεις αυτές (έστω και ανεπιτυχείς) προκάλεσαν την αντίδραση των οπλισμένων χωρικών. Τα χτυπήματα προκάλεσαν μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων, κινητοποιώντας τους κατοίκους των οπλισμένων και οργανωμένων χωριών. Ήταν τώρα η σειρά των Τουρκόφωνων να περάσουν στην αντεπίθεση. Στις 5 Ιανουαρίου επισκέφτηκαν 3 γειτονικά χωριά: το προσφυγικό Σπάρτο και τα εντόπια Άνω και Κάτω Κώμη. Τα τρία χωριά εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής του Ε.Ε.Σ. και οι κάτοικοι τους εξοπλίστηκαν. Στο Σπάρτο μάλιστα η προσχώρηση στο γερμανόφιλο αντιεαμικό στρατόπεδο επισφραγίστηκε με αίμα τριών Επονιτών (οι δύο εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς). Μέσα στις αμέσως επόμενες ημέρες το ίδιο χωριό δέχθηκε ένοπλη επίθεση από τμήμα του ΕΛΑΣ. Δυσκολότερα ήτα τα πράγματα για την προώθηση της οργάνωσης των εντόπιων χωριών Αιανής και Κεσαρειάς. Η απόσταση τους από τον πυρήνα των Τουρκόφωνων και η εγγύτητα τους στην *Ελεύθερη Ελλάδα* δεν επέτρεψε τον εξοπλισμό και την συμπερίληψη τους στη σφαίρα επιρροής του ΕΕΣ. Παρότι τα δύο χωριά εξοπλίστηκαν εν μέρει, ο ΕΛΑΣ επέδραμε και εξουδετέρωσε τους πυρήνες των δύο χωριών αιχμαλωτίζοντας ή εκτελώντας τους πρωτοστατήσαντες.⁷⁸⁹ Τα δύο αυτά χωριά ήταν τα κοντινότερα προς τους αντάρτες σε ολόκληρη την περιοχή του Τσιαρτσιαμπά.⁷⁹⁰

Την ίδια περίοδο οι συγκρούσεις κλιμακώνονται σε ολόκληρη τη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, με επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον οπλισμένων χωριών. Παρά την μαζική συμμετοχή και πρωτοκαθεδρία των τουρκόφωνων Ποντίων (λόγω εμπειρίας, εθνοτικών δεσμών και δομής των κοινοτήτων τους) οι ένοπλες ομάδες του Ε.Ε.Σ. δεν ήταν αμιγώς τουρκόφωνες. Ο εθνοτοπικός χαρακτήρας είχε καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση της τελικής τους εικόνας, αλλά η οργάνωση περιέλαβε και άλλους προσφυγικούς ή γηγενείς πληθυσμούς (όπως στην Άνω και Κάτω Κώμη ή -έστω και χωρίς επιτυχία εν τέλει- την Αιανή και την Καισαρεία). * Πολύ περισσότερη σημασία είχε η γεωγραφική θέση των χωριών που εξοπλίζονταν και συγκεκριμένα η εγγύτητα τους σε αστικά κέντρα ή συγκοινωνιακούς κόμβους.⁷⁹¹

⁷⁸⁷Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 360-363

⁷⁸⁸ΕΛΑΣ 53^{ον} Σύνταγμα Πίνδου, Διαταγή, 10-2-1944, Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

⁷⁸⁹Καλλιανιώτης ., ο.π., σ.363-364 & Μαραντζίδης Ν., σ.174

⁷⁹⁰Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

*Και στο αντάρτικο του δυτικού Πόντου, όπου πλειοψηφούσαν οι ελληνο-ορθόδοξοι πληθυσμοί, συμμετείχαν και άλλοι, ακόμη και μουσουλμάνοι (έστω μειοψηφικά και μεμονωμένα). Η ίδια δομή διατηρήθηκε και στη Μακεδονία, δύο δεκαετίες αργότερα.

⁷⁹¹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001) σ. 114-115, 166-167, 174

Μια τέτοια περίπτωση αποτέλεσαν τα πεδινά χωριά των Μπουτζακίων της Κοζάνης, κατοικούμενα από ελληνόφωνους Πόντιους. Τα χωριά εξοπλίστηκαν εναντίον των ανταρτών (με πρόσχημα ή πραγματική αιτία την απελευθέρωση αιχμαλώτων από τους Γερμανούς) με αποτέλεσμα να δεχτούν τις συνεπακόλουθες επιθέσεις του ΕΛΑΣ. οι αντάρτες και πάλι επιχείρησαν να συλλάβουν τους επικεφαλής των χωρικών, θέλοντας να αποφύγουν την αιματοχυσία (η όξυνση δεν είχε ακόμη προχωρήσει ως το σημείο που έφτασε στα τέλη του 1944). Τελικά μετά την αποτυχία τους να αιχμαλωτίσουν τους αρχηγούς των *Εθνικιστών* στον Άγιο Δημήτριο και την απόθεση τους από τη γειτονική Κοιλάδα, οι αντάρτες συμπεριέλαβαν και αυτή τη συστάδα χωριών στη μαύρη λίστα των αντιδραστικών. Μετά τις επιθέσεις ορισμένοι από τους χωρικούς κατέφυγαν προς το Βαθύλακκο για περισσότερη ασφάλεια. Το ίδιο έπραξαν και κυνηγημένοι οπλίτες της Κάτω Κώμης, μετά την επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του χωριού τους. Το διχασμένο εθνοτικά και ιδεολογικά χωριό θα αποτελέσει στο εξής τόπο συγκέντρωσης των απανταχού αντικομμουνιστών και *Εθνικιστών* οπλιτών και θα θεωρηθεί, έκτοτε, κέντρο της *Αντίδρασης*.⁷⁹²

Αξίζει να σημειωθεί πως την προηγούμενη ημέρα της επίθεσης στα χωριά των Μπουτζακίων, το τμήμα του Υψηλάντη και ενώ κατευθυνόταν προς τα εκεί, πραγματοποίησε επίθεση εναντίον του Γερμανού γιατρού έξω από το Βατερό, που είχε ως αποτέλεσμα την επιβολή αντιποίνων με εκτελέσεις τουλάχιστον είκοσι κατοίκων των χωριών Βατερό και Καλαμιά και άλλων κρατουμένων, ενώ αρκετοί χωρικοί οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στην Κοζάνη. Προκειμένου να αποφευχθεί η εκτέλεση των αιχμαλώτων χωρικών, η ηγεσία των χωριών (κοινοτάρχες) ανέλαβαν πρωτοβουλία να εξοπλίσουν και να οχυρώσουν τα χωριά, εγγυώμενοι την ασφάλεια των Γερμανών, αλλά και των ιδίων από τους αντάρτες. Πράγματι οι Γερμανοί απελευθέρωσαν τους αιχμαλώτους και έδωσαν οπλισμό στους χωρικούς. Έτσι άλλη μία ομάδα (επίσης προσφυγικών) χωριών (αυτή τη φορά στα δυτικά της Κοζάνης), τα Καραγιάννια, εξοπλίστηκε από τους Γερμανούς εναντίον του ΕΛΑΣ.⁷⁹³ Σταδιακά και ήδη από τον πρώτο κιάλας μήνα του 1944, το υποστηριζόμενο από τους Γερμανούς αντικομμουνιστικό μπλοκ είχε αρχίσει να παίρνει μορφή και να διευρύνεται, περιλαμβάνοντας τα προσφυγικά χωριά περίξ της πόλης της Κοζάνης. Τα γεγονότα έτρεχαν με ραγδαία ταχύτητα και το ένα οδηγούσε στο άλλο με ρυθμούς ντόμινο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εξελίξεις μπορούσαν να είναι προβλέψιμες και ελεγχόμενες εκ των προτέρων.

VI) Συμμετοχή στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις: Κοινή δράση με τους Γερμανούς

Παράλληλα με τις πρώτες συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΕΣ τέθηκε σε εφαρμογή το προκαθορισμένο σχέδιο των Γερμανών που προέβλεπε εντατικοποίηση του πολέμου κατά των ανταρτών και στόχευε στον περιορισμό της δύναμης τους, την αποκοπή τους από τις εστίες ανεφοδιασμού και φυσικά την εξασφάλιση των συγκοινωνιακών δικτύων, εν όψει της επικείμενης αποχώρησής τους από την Ελλάδα. Η εφαρμογή του σχεδίου αφορούσε στη διεξαγωγή μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Η αρχή έγινε από το όρος Πάικο με την επιχείρηση *Elefant*, στην οποία συμμετείχαν μόνο γερμανικές δυνάμεις. Ακολούθησε μια νέα επιχείρηση (*Wolf*) στην

⁷⁹²Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007), σ.364-365, 370, 373

⁷⁹³Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ. 500-510

ΐδια περιοχή και στη μεθοριακή γραμμή Ελλάδα-Γιουγκοσλαβίας, στην οποία συμμετείχαν βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις, που πέρασαν στη γερμανοκρατούμενη κεντρική Μακεδονία. Οι επιχειρήσεις του Ιανουαρίου κατέδειξαν τη γερμανική πρόθεση για σκλήρυνση της στάσης τους και διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον των ανταρτών. Για το λόγο αυτό και επιδιώκοντας την αύξηση των διαθέσιμων δυνάμεων, οι Ναζί χρησιμοποίησαν κάθε δυνατή εφεδρεία και βοηθητική δύναμη. Στις πρώτες εκκαθαρίσεις δέχτηκαν τη συνδρομή των Βουλγάρων συμμάχων τους. Στις αντίστοιχες επιχειρήσεις που διεξήχθησαν το αμέσως επόμενο διάστημα και επεκτάθηκαν και στη δυτική Μακεδονία ήταν η σειρά των ελληνικών ένοπλων τμημάτων να προσφέρουν τη βοήθεια τους στους Γερμανούς. Συνοδεύοντας τις περιορισμένες αριθμητικά δυνάμεις των SS και της Βέρμαχτ, οι ενοποιημένες δυνάμεις των αντικομμουνιστών οπλιτών συμμετείχαν στις εκκαθαρίσεις του Φεβρουαρίου και Μαρτίου του 1944.⁷⁹⁴

Πάντως η συμμετοχή των Ελλήνων οπλιτών στις γερμανικές επιχειρήσεις δεν ήταν μόνιμη. Συνήθως οι ομάδες αυτές δρούσαν κατά μόνας, ενώ η δράση τους και το επίπεδο της σκληρότητας που επεδείκνυαν καθοριζόταν από το αν συνόδευαν ή όχι τους Γερμανούς.⁷⁹⁵ Μεταξύ των δύο ιδιόμορφων συνεργαζόμενων δυνάμεων δεν υπήρχε ιδιαίτερη εμπιστοσύνη.⁷⁹⁶ Συνήθως οι Γερμανοί απέφευγαν να επέμβουν στις συμπλοκές και μάχες μεταξύ οπλιτών και ανταρτών, είτε επρόκειτο για επιθέσεις των πρώτων, είτε των δεύτερων στα αντίπαλα χωριά. Αυτό συνέβη σε πολλές επιθέσεις του ΕΛΑΣ όπως αυτή στην Κάτω Κώμη⁷⁹⁷, ή και στα ΐδια τα χωριά των τουρκόφωνων Ποντίων. Ενδεικτική περίπτωση αποτελούν τα σχετικά απομονωμένα ΐμερα. Όταν το χωριό χτυπήθηκε από τον ΕΛΑΣ και ακολούθησε πολύωρη μάχη, οι Γερμανοί που βρίσκονταν στη γέφυρα του Αλιάκμονα απέφυγαν να σπεύσουν σε βοήθεια των χωρικών.

«Πολύ-πολύ δεν ανακατεύονταν. Αυτούς τους σύμφερε να σκοτωθούμε εμείς αναμεταξύ μας. Δεν καταλαβαίνεις τώρα; Όταν χτυπήθηκε το χωριό, είχε γίνει 8-10 ώρες μάχη εδώ πέρα. Από την γέφυρα δεν ακούγαν αυτοί τι γίνεται εδώ πέρα; Δεν ήξεραν; Αλλά εντάξει. Φερ ειπείν άμα ήθελαν να βοηθήσουν...αλλά ούτε ήρθαν, ούτε τίποτα.»⁷⁹⁸

Η αποφυγή της ενεργού εμπλοκής των Γερμανών δε ήταν καθόλου τυχαία. Σε πρώτο επίπεδο εξυπηρετούσε το σχεδιασμό τους για πρόκληση εμφυλίου πολέμου δια του διχασμού του πληθυσμού σε κομμουνιστές και αντικομμουνιστές. Από την άλλη λόγω των περιορισμένων δυνάμεων τους και έπειτα από τις νέες εξελίξεις (διαφαινόμενη ήττα του Άξονα, προέλαση Σοβιετικών, αδυναμία καταβολή ανταρτών), οι Γερμανοί επιθυμούσαν να δημιουργήσουν γύρω τους ένα προστατευτικό πλαίσιο, αποφεύγοντας να εκθέτουν τις δικές τους δυνάμεις, αλλά και να κινητοποιώντας όσο το δυνατό μεγαλύτερη αριθμητικά δύναμη πυρός στις εναντίον των ανταρτών εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.⁷⁹⁹ Με λίγα λόγια η πρόθεση των Γερμανών ήταν να αξιοποιήσουν τους Έλληνες συνεργάτες τους προς εξυπηρέτηση των δικών τους πολεμικών σχεδιασμών. Αυτό συνέβη πράγματι στις μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1944.

⁷⁹⁴ Δορδανάς Σ., Αντίποινα, σ. 475-499, 517

⁷⁹⁵ Μαραντζίδης Ν., σ. 171

⁷⁹⁶ Καλλιανιώτης Θ., ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη δυτική Μακεδονία 1943-1945, στο Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998

⁷⁹⁷ Καλλιανιώτης Α., σ. 364-365

⁷⁹⁸ Προφορική συνέντευξη Πέτρος Γ. (ΐμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη

⁷⁹⁹ Δορδανάς Σ., σ. 475-476. Καλλιανιώτης Α., σ. 365

Οι εκκαθαρίσεις των τελών του 1943 και των αρχών του 1944 δεν είχαν πλήξει ουσιαστικά τους αντάρτες, σε αντίθεση με πολλά από τα χωριά και τους αμάχους που βρέθηκαν στο πέρασμα των Γερμανών (είτε επρόκειτο πράγματι για υποστηρικτικές βάσεις του ΕΛΑΣ, είτε όχι). Επιστρέφοντας στο πεδίο δράσης τους, έπειτα από την αναδίπλωση λόγω των εκκαθαρίσεων, οι αντάρτες συνέχισαν τις επιθέσεις εναντίον μεμονωμένων γερμανικών στόχων και πλέον εναντίον και των ελληνικών, εξοπλισμένων από τους Γερμανούς, χωριών.⁸⁰⁰ Η επιτυχία των επιθέσεων και του αφοπλισμού των χωριών Άνω και Κάτω Κώμης (προφανώς σε συνδυασμό με την αποτυχία των εκκαθαρίσεων να πλήξουν ουσιαστικά τον ΕΛΑΣ) αύξησαν την αισιοδοξία και την αυτοπεποίθηση του ΕΑΜ που αποφάσισε μία συμβολική κίνηση-επίδειξη ισχύος και κύρους με τη διοργάνωση μίας συνδιάσκεψης του στο ορεινό - αλλά σε μικρή απόσταση από την Κοζάνη- ποντιακό χωριό των Λιβερών. Μία ομάδα του ΕΛΑΣ εγκαταστάθηκε στα γειτονικά και επίσης φιμλοεαμικά Σιδερά. Η συνδιάσκεψη ξεκίνησε στις 30 Ιανουαρίου.⁸⁰¹

Η πληροφορία για τη συνεδρίαση έφτασε στους Γερμανούς, ενδεχομένως από τα γειτονικά χωριά, που είχαν εξοπλιστεί κατά του ΕΛΑΣ. Οι Γερμανοί, συνοδευόμενοι από *Πασοζήδες* (σε ρόλο βοηθών και κυρίως οδηγών), βάδισαν κυκλωτικά προς τα δύο χωριά. Παρά την εσκεμμένη ολιγοπλοία κάποιων από τους οπλίτες που αποσκοπούσε στο να βοηθήσει τους αντάρτες να ξεφύγουν, οι Γερμανοί τελικά εξολόθρευσαν την ομάδα των Ελασιτών στα Σιδερά, έκαψαν το χωριό πλην της εκκλησίας, του σχολείου και των κατοικιών των κοινοτικών συμβούλων, ξυλοκόπησαν τους κατοίκους των Λιβερών, αιχμαλώτισαν και εκτέλεσαν ορισμένους επιλεκτικά και τέλος πυρπόλησαν το χωριό ολοσχερώς. Για το ΕΑΜ, η επιχείρηση αποτέλεσε παταγώδη ήττα, καθώς συνέτριψε το κύρος του, φέρνοντας αποτέλεσμα ακριβώς αντίθετο από αυτό που αναμενόταν να φέρει η συνεδρίαση. Αντιθέτως, για τους Γερμανούς, η επιτυχία υπήρξε σημαντική: καταδείχτηκαν οι δυνατότητες των αντικομμουνιστών οπλιτών και η αδυναμία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να αντιμετωπίσει τους εχθρούς του, το αντιστασιακό κίνημα εξαρθρώθηκε εν μέρει (αρκετά μέλη της τοπικής ηγεσίας εκτελέστηκαν στα Λιβερά) και ένας μεγάλος αριθμός χωριών ενθαρρύνθηκε και εξωθήθηκε στο να δεχτεί όπλα από τους Γερμανούς και να ενταχθεί στο συνασπισμό των αντικομμουνιστικών εξοπλισμένων χωριών.⁸⁰²

Οι ξυλοδαρμοί, οι εμπρησμοί και φυσικά η λαφυραγώγηση ήταν μέρος των καθηκόντων που αναλάμβαναν οι *Πασοζήδες*.⁸⁰³ Στην επιχείρηση αυτή συμμετείχαν οπλισμένοι χωρικοί από το γειτονικό Μαυροδένδρι* (υπό την ηγεσία του παλαιού κοινοτάρχη του προσφυγικού χωριού Μελίσσια, καπετάν Παντελή Κυριακόπουλου) και από την Καλαμιά (το πρώτο χωριό που εξοπλίστηκε στα Καραγιάννια, αμέσως μετά την εκτέλεση του Γερμανού γιατρού) υπό τον τουρκόφωνο Πόντιο Αβραάμ Σεμερτζίδη. Αμφότεροι οι οπλίτες της Καλαμιάς και του καπετάν Παντελή θα συμμετάσχουν λίγο αργότερα στην εκκαθαριστική επιχείρηση του Βερμίου και την καταστροφή της Ερμακιάς.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ Δορδανάς Σ., Αντίποινα, σ. 494-500

⁸⁰¹ Καλλιανιώτης Α., σ. 374-376

⁸⁰² Ο.π., σ. 375-379

⁸⁰³ Μαραντζίδης Ν., σ.170

*Χαρακτηριστική περίπτωση που επιβεβαιώνει την τάση για ανάπτυξη τοπικής δράσης, η οποία υπήρξε βασικό γνώρισμα της τακτικής που εφάρμοζαν οι οπλίτες του Ε.Ε.Σ., αναπαράγοντας τον τύπο της ποντιακής ανταρτο-ομάδας (από το αντάρτικο σωτηρίας), η οποία δρούσε πάντα αυτόνομα (αν και ενίοτε σε συνεργασία με άλλες γειτονικές) και τοπικά.

⁸⁰⁴ Δορδανάς Σ., σ. 527. Καλλιανιώτης Α., σ. 377-379

Τη δεύτερη ημέρα του Φεβρουαρίου μικρό τμήμα Ελλήνων οπλιτών συνόδευσε μονάδα των SS, η οποία κινήθηκε προς το ορεινό χωριό Καστανιά, πάνω από τα Σέρβια, και συμμετείχε σε επιχείρηση που κατέληξε στη σύλληψη και εκτέλεση δέκα αγροτών κατοίκων του χωριού. Η όλη επιχείρηση ολοκληρώθηκε με τη συνήθη επίταξη ζώων και την πυρπόληση οικιών. Κατά τις επόμενες ημέρες διεξήχθη εκκαθαριστική επιχείρηση των γερμανικών δυνάμεων, χωρίς συμμετοχή Ελλήνων, στις ορεινές περιοχές των Αντιχασίων και των Καμβουνίων με αφετηρία τα Σέρβια. Η γερμανική επιχείρηση ολοκληρώθηκε αφήνοντας πίσω της κατεστραμμένα ορεινά χωριά νοτιώς των Σερβίων και αρκετούς νεκρούς, αλλά χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα.⁸⁰⁵

Περνώντας στην αντεπίθεση και επιζητώντας αναβάθμιση του κύρους του και επέκταση του πεδίου δράσης του στα πεδινά γύρω από την Κοζάνη, ο ΕΛΑΣ επέδραμε κατά το μήνα Φεβρουάριο εναντίον των εξοπλισμένων ποντιακών χωριών της Εορδαίας και της Κοζάνης. Η αρχή έγινε με τη (δεύτερη) αποτυχημένη επιδρομή κατά του Πελαργού και κατόπιν των γειτονικών Κομνηνών. Στο δεύτερο χωριό, το 2/16 τάγμα του ΕΛΑΣ Βερμίου έπληξε σοβαρά το τοπικό τμήμα (3^{ος} λόχος) του ΕΕΣ. Ακολούθησε επίθεση εναντίον των Μπουτζακίων, στα χωριά Κλείτο, Ακρινή, Άγιο Δημήτριο και Ρυάκιο. Τα χωριά αυτά είχαν αρχικά ενταχτεί στο ΕΑΜ και διατηρούσαν ακόμη περισσότερους ή λιγότερους συμπαθούντες. σε αυτούς φαίνεται να οφείλεται, εν μέρει, η επιτυχία που σημείωσαν οι αντάρτες κατά την επίθεση τους εναντίον του Κλείτου και του Αγίου Δημητρίου. Στην τελευταία από τις επιθέσεις, εναντίον του Ρυακίου έσπευσαν να βοηθήσουν οι οπλίτες του γειτονικού Τετράλοφου, αλλά και οι ακαταμάχητοι Σκαφιώτες που κατέβηκαν από του, προστρέχοντας τα ξημερώματα προς ενίσχυση των συμμαχητών τους.⁸⁰⁶

«Μέσα στον κάμπο εκεί.. Τετράλοφο, πέρα, Πολύμυλο.. εκεί ήταν φωλιά ανταρτών..

Εεχεε! Πιο μακρρά.. Στο Τσαλντές εκεί έκαναν πόλεμο, όπως πήγαιναν...»⁸⁰⁷

Κυνηγημένοι από τις ενισχύσεις των *Παοτζήδων*, οι αντάρτες οπισθοχώρησαν προς το Βέρμιο. Η βάση τους βρισκόταν στο δυσπρόσιτο, ορεινό, σλαβόφωνο χωριό Ερμακιά. Εκεί μετέφεραν τους ομήρους που αιχμαλώτιζαν μετά τις επιθέσεις στα οπλισμένα χωριά και σε θέση κοντά στο χωριό πραγματοποιούνταν οι ανακρίσεις και εκτελέσεις των αιχμαλώτων αυτών.⁸⁰⁸ Μετά τις επιθέσεις στα Μπουτζακία και την αναδίπλωση του τάγματος του Κολοκοτρώνη προς το Βέρμιο διαπιστώθηκε πως ο ορεινός αυτός όγκος αποτελούσε βάση ανταρτικών σωμάτων που διενεργούσαν επιθέσεις εναντίον των γύρω πεδινών οπλισμένων χωριών, στο πλαίσιο του αγώνα που διεξαγόταν ανάμεσα στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα για την επέκταση της επικράτειας και την εμπέδωση της κυριαρχίας τους σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο γεωγραφικά χώρο. Ουσιαστικά το Βέρμιο μεσολαβεί μεταξύ των Μπουτζακίων και του Τσιαρτσιαμπά και συνεπώς αποτελούσε κατάλληλη θέση για τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ κατά των δύο αυτών περιοχών.⁸⁰⁹

Μέχρι τότε είχαν χτυπηθεί μόνο ορισμένα από τα χωριά των Μπουτζακίων (Κλείτος και Ακρινή), καθώς με τη βελτίωση του καιρού κατά τη διάρκεια του Φεβρουαρίου, οι αντάρτικες ομάδες που είχαν αναδιπλωθεί χωρίς να υποστούν σημαντικά πλήγματα από τις προηγηθείσες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, είχαν επανεμφανιστεί στο πεδίο. Στις αρχές Μαρτίου οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις επεκτάθηκαν στη δυτική Μακεδονία και αποφασίστηκε η εκκαθάριση του ορεινού όγκου του Βερμίου. Η

⁸⁰⁵ Δορδανάς Σ., σ. 517-522

⁸⁰⁶ Καλλιανιώτης Α., σ. 380-386

⁸⁰⁷ Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβρηλίδη (2016)

⁸⁰⁸ Καλλιανιώτης Α., σ. 383-387

⁸⁰⁹ Δορδανάς Σ., σ. 525-526

επιχείρηση έλαβε την κωδική ονομασία «*Kuckuc*» και ορίστηκε να ξεκινήσει στις 6 Μαρτίου.⁸¹⁰ Η καταστροφή της Ερμακιάς δεν υπήρξε πρωταρχικός στόχος της επιχείρησης.⁸¹¹ Αυτό συνέβη αργότερα και μόνο κατόπιν αλλαγής του σχεδιασμού, εφόσον οι αντάρτες είχαν αποτραβηχτεί στα ενδότερα του Βερμίου. Τότε οι Γερμανοί και οι Έλληνες συνοδοί και συνεργάτες τους βάδισαν προς το ορεινό χωριό, στο οποίο επιτέθηκαν επανειλημμένα, καίγοντας οικίες, εκτελώντας ορισμένους κατοίκους ως αντάρτες, λαφυραγωγώντας κυρίως ζώα και συλλαμβάνοντας αιχμαλώτους. Μετά την αναδίπλωση του ΕΛΑΣ, η επιχείρηση διακόπηκε προσωρινά.⁸¹² Η ολοκληρωτική καταστροφή του χωριού επήλθε, όταν πραγματοποιήθηκε νέα επίθεση μετά την προαναφερθείσα επιδρομή του ΕΛΑΣ, στα χωριά των Μπουτζακίων. Αυτή τη φορά χτυπήθηκαν τα χωριά Άγιος Δημήτριος και Ρυάκιο (24/3/1944). Οι Γερμανοί και οι ακόλουθοι τους εισέβαλαν στην Ερμακιά και παρέδωσαν στις φλόγες όσα οικήματα είχαν διασωθεί, ενώ εκτέλεσαν περισσότερους από τριάντα κατοίκους που βρέθηκαν εκεί. Συνολικά τα θύματα του χωριού υπολογίζονται περί τα πενήντα επτά.⁸¹³

Στην επιχείρηση «*Kuckuk*» στο Βέρμιο συμμετείχε εκτός του γερμανοντυμένου τμήματος του Πούλου (πλην της τελευταίας επίθεσης) και μικρός αριθμός *Παοτζήδων* του Ε.Ε.Σ., κυρίως από το σκληρό πυρήνα των Τουρκόφωνων του Τσιαρτσιαμπά, δηλαδή τα χωριά Λεύκαρα και Σκάφη, τα οποία ήταν άλλωστε εκείνα που είχαν δεχτεί ως τότε επίθεση από τον ΕΛΑΣ. Τα πάθη είχαν εξαφθεί και το κακό προηγούμενο είχε δημιουργηθεί. Άλλωστε στην επιχείρηση κατά της Ερμακιάς συμμετείχαν και οπλίτες από τα δύο χωριά των Μπουτζακίων που είχαν πρόσφατα χτυπηθεί και αυτά. Οι επιθέσεις των ανταρτών εναντίον των χωριών τους είχαν οξύνει τα πνεύματα των οπλισμένων χωρικών, οι οποίοι έχοντας τη δυνατότητα να αντεπιτεθούν, το έπραζαν. Ο κύκλος της βίας είχε ήδη ανοίξει. Περισσότερη πειθώ χρειάστηκε για να επιτευχθεί η συμμετοχή εκείνων των χωριών που δεν είχαν δεχθεί ακόμη τις επιθέσεις των ανταρτών.* Από πλευράς τους οι Γερμανοί επεδίωκαν την συμμετοχή του Ε.Ε.Σ. περισσότερο για να τον εκθέσουν ως συνεργάτη τους και για να πιστοποιήσουν επί τω έργω την μαχητική του αξία.⁸¹⁴ Κατά αντίστοιχο τρόπο είχαν ελέγξει το αξιόμαχο των τμημάτων του Κισά Μπατζάκ στην περιοχή της Πιερίας.⁸¹⁵

Μετά την επιχείρηση του Βερμίου και την καταστροφή της Ερμακιάς, ο ΕΛΑΣ έχασε το κύριο ορμητήριο του στην περιοχή, ενώ τα γειτονικά Μπουτζάκια έπαψαν να απειλούνται για ένα διάστημα περίπου πέντε μηνών.⁸¹⁶ Από πλευράς των Γερμανών όμως η επιχείρηση δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και διακόπηκε μετά την αναδίπλωση των ανταρτών. Ακολούθησε η επάνοδος των ανταρτών στο Βέρμιο και η διαταγή του Γ.Σ. του ΕΛΑΣ για επιθέσεις εναντίον των γερμανικών δυνάμεων και των ένοπλων Ελλήνων συνεργατών τους. Πρώτος στο στόχαστρο των Ελασιτών βρέθηκε ο Πούλος και το τμήμα του. Σε όλο το διάστημα

⁸¹⁰Ο.π., σ. 517-526

⁸¹¹Καλλιανιώτης Α., σ.

⁸¹²Δορδανάς Σ., σ. 526-529

⁸¹³Καλλιανιώτης Α., σ. 385, 389

*Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ξεκάθαρα πως ο βασικότερος λόγος που οδήγησε τους ένοπλους χωρικούς να συγκρουστούν με τον ΕΛΑΣ ήταν η προστασία των χωριών τους (για αυτό και οπλίστηκαν) και η εκδίκηση.

⁸¹⁴Καλλιανιώτης Α., σ.387-388

⁸¹⁵Δορδανάς Σ., σ. 533-535

⁸¹⁶Καλλιανιώτης Α., σ. 390

μεταξύ Ιανουαρίου-Μαΐου 1944 πραγματοποιήθηκαν επανειλημμένες, επιτυχείς και αιματηρές επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον γερμανικών στόχων κυρίως στη διάβαση από Κοζάνη προς Βέροια, αλλά και στην περιοχή της Βέροιας. Μία μάλιστα αιφνιδιαστική ενέδρα του ΕΛΑΣ εναντίον μίας γερμανικής φάλαγγας, η οποία αποδεκατίστηκε, ανέτρεψε τους γερμανικούς σχεδιασμούς. Η σχεδιαζόμενη από καιρό γερμανική επιχείρηση στη βόρεια Πίνδο αναβλήθηκε και δόθηκε προτεραιότητα σε δύο νέες συνδυαστικές επιχειρήσεις στο Βέρμιο, κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Απριλίου.⁸¹⁷

Από το Βέρμιο άλλωστε πραγματοποιούνταν και επιθέσεις εναντίον εξοπλισμένων χωριών, όπως το τουρκόφωνο ποντιακό χωριό Μανιάκι στην περιοχή Αμυνταίου και κοντά στον Πελαργό. Οι κάτοικοι του χωριού προέρχονταν από τις ίδιες περιοχές με τους τουρκόφωνους κατοίκους του Τσιαρτσιαμπά. Οι αντάρτες μετά την επίταξη ζώων και την σύλληψη αιχμαλώτων κατέφυγαν και πάλι στο Βέρμιο.⁸¹⁸

Προκειμένου οι γερμανικές δυνάμεις να ανταπεξέλθουν στο δύσκολο εγχείρημα, το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης επέτρεψε την αξιοποίηση όλων των προσφερόμενων επικουρικών δυνάμεων. Ανάμεσα στις πολύμορφες και ετερόνυμες δυνάμεις που συγκέντρωσαν οι Γερμανοί υπήρχαν και τμήματα του Ε.Ε.Σ. Κοζάνης. Το σχέδιο της διπλής επιχείρησης περιελάμβανε την εξαπάτηση του εχθρού μέσω προσποιήσεων στη μετακίνηση των τμημάτων και τη διαρροή ψευδών πληροφοριών. Για το λόγο αυτό οι Γερμανοί παραπληροφόρησαν τον Ε.Ε.Σ., πράγμα που δείχνει –όπως σωστά παρατηρεί ο Σ. Δορδανάς– την ελλιπή εμπιστοσύνη που έδειχναν οι Ναζί προς τους Έλληνες συνεργάτες τους. Οι *Παοτζήδες* που συμμετείχαν στις επιχειρήσεις προέρχονταν από τα χωριά των Μπουτζακίων και ανέλαβαν το έργο της ανάκτησης του ελέγχου των ορεινών της περιοχής τους, λαμβάνοντας μέρος σε εξονυχιστικές έρευνες, μετά την κατάληψη των συγκεκριμένων περιοχών. Αφετηρία τους θα ήταν τα οχυρωμένα χωριά τους.⁸¹⁹ Όπως συνήθως, οι Πόντιοι οπλίτες του Ε.Ε.Σ. θα συμμετείχαν στην αντι-αντάρτικη εκκαθάριση, αναπτύσσοντας τη δράση τους σε τοπικό επίπεδο. Στις επιχειρήσεις αυτές του Απριλίου δε φαίνεται να συμμετείχαν οι Τουρκόφωνοι των χωριών του Αλιάκμονα.

Στόχος της εκκαθαριστικής επιχείρησης ήταν ο εγκλωβισμός και η εξολόθρευση των τμημάτων του ΕΛΑΣ, καθώς επίσης και η εξάρθρωση των πηγών ανεφοδιασμού, δηλαδή η καταστροφή ολόκληρων ορεινών χωριών. Οι κάτοικοι αντιμετώπιστηκαν ως πιθανοί αντάρτες και συνεπώς εκτελούνταν ή αιχμαλωτιζόνταν χωρίς να τύχουν διαφορετικής μεταχείρισης. Εκατοντάδες κάτοικοι των χωριών που επιχείρησαν να διαφύγουν ή να κρυφτούν θεωρήθηκαν πιθανοί αντάρτες και εκτελέστηκαν, ανάμεσα τους γυναίκες, παιδιά (ακόμη και βρέφη) και ηλικιωμένοι. Πολλοί από αυτούς κάηκαν ζωντανοί. Ο φόρος αίματος που πλήρωσε ο άμαχος πληθυσμός των χωριών του Βερμίου υπήρξε βαρύτατος, ειδικά στην περίπτωση των Πύργων και του μαρτυρικού Μεσόβουνου. Συνολικά οι νεκροί των δύο μόνο χωριών ανήλθαν στους πεντακοσίους είκοσι. Οι περισσότεροι νεκροί ήταν άμαχοι και όχι αντάρτες του ΕΛΑΣ, παρότι οι Γερμανοί δήλωναν πως οι εκτελεσθέντες και συλληφθέντες ήταν μέλη των «συμμοριών». Σε ορισμένες από τις εκτελέσεις των άμαχων χωρικών συμμετείχαν και οπλίτες του Ε.Ε.Σ. Αφού κατέστρεψαν και πυρπόλησαν πολλά από τα χωριά του Βερμίου, τα οποία θεώρησαν βάσεις και κρησφύγετα των ανταρτών, οι Γερμανοί άφησαν φρουρές σε αυτά και ξεκίνησαν την καταδίωξη του ΕΛΑΣ, χωρίς όμως θεαματικά αποτελέσματα. Ο ΕΛΑΣ αναγκάστηκε να αναδιπλωθεί και να καταφύγει στο Πάικο. Τα τμήματα του δεν εξοντώθηκαν, ούτε διαλύθηκαν και

⁸¹⁷ Δορδανάς Σ., *Αντίποινα*, σ. 614-623

⁸¹⁸ Καλλιανιώτης Α., σ. 390-391

⁸¹⁹ Δορδανάς Σ., σ. 623-627

επέστρεψαν στο Βέρμιο αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών για να συνεχίσουν τις επιθέσεις εναντίον των χωριών της περιοχής που είχαν εξοπλιστεί από τους Γερμανούς (πολλές φορές μέσω απειλών και βίας), μετά το πέρας των επιχειρήσεων. Οι επιθέσεις αυτές του ΕΛΑΣ, που εξυπηρετούσαν το γερμανικό σχέδιο για πρόκληση ενδοελληνικής σύγκρουσης προς όφελος τους, πραγματοποιήθηκαν κατά το μήνα Μάιο, όταν οι Γερμανοί ξεκίνησαν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και στην κεντρική Μακεδονία, στο Πάικο και τον Βόρα.⁸²⁰

Στο πλαίσιο αυτών των επιθέσεων εντάσσονται και οι επιθέσεις εναντίον των χωριών Μανιάκι, Περικοπή Βιτσιού. Στις επιθέσεις αυτές πράγματι συμμετείχαν και τμήματα του Βερμίου. Δεν έχει επιβεβαιωθεί όμως αν οι κάτοικοι του Μανιακίου είχαν λάβει μέρος στην αιματηρή εκκαθάριση του Απριλίου στο Βέρμιο και συνεπώς κατά πόσο οι εκτελέσεις αιχμαλώτων από το χωριό οφείλονται σε αυτή.⁸²¹ Ακόμη και αν δεν ήταν οι κάτοικοι του συγκεκριμένου χωριού που συμμετείχαν στις σφαγές στα χωριά του Βερμίου, οι εκτελέσεις από μέρος του ΕΛΑΣ αποτελούσαν την απάντηση του τελευταίου προς τους αντιπάλους του, τους εγχώριους συνεργάτες των Γερμανών. Η επιθέσεις του ΕΛΑΣ εκτός από απάντηση στις γερμανικές επιχειρήσεις αποτελούσαν και επίδειξη της δυναμικής των ανταρτών, που είχαν καταφέρει να ξεφύγουν από το γερμανικό κλοιό και να επιστρέψουν στο πεδίο. Ο ΕΛΑΣ επεδίωκε να αντιπαραβάλλει την ισχύ του στην ολοένα αυξανόμενη δύναμη των εξοπλισμένων από τους Γερμανούς, Ελλήνων αντικομμουνιστών.

Σε ειδικό Δελτίο του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ (Ιούλιος 1944), που φέρει την υπογραφή του Στέφανου Σαράφη, αναφέρεται η προσπάθεια του αντάρτικου στρατού να ανακόψει την ανοδική πορεία και ενδυνάμωση των «αντιδραστικών δυνάμεων», η οποία οφειλόταν στη γερμανική ενίσχυση και την αξιοποίηση των δυνάμεων αυτών από τους Ναζί στις εκκαθαριστικές τους επιχειρήσεις. Η απάντηση του ΕΛΑΣ στον εξοπλισμό και επανεξοπλισμό «αντιδραστικών» χωριών πήρε για άλλη μία φορά τη μορφή επιθέσεων στα χωριά αυτά με στόχο τον αφοπλισμό τους. Πολλές φορές οι αντάρτικες επιχειρήσεις έφταναν μέχρι την καταστροφή των εχθρικών χωριών. Μάλιστα γίνεται και ξεχωριστή αναφορά στην πυρπόληση του Μανιακίου, μαζί με μία σειρά επιθέσεων σε διάφορα χωριά της Καστοριάς και σε περιοχές της κεντρικής Μακεδονίας.⁸²²

VII) Οι κάτοικοι των «εξοπλισμένων χωριών» για τη συμμετοχή τους στις γερμανικές εκκαθαρίσεις

Παρά την ύπαρξη ιστορικών καταγραφών για τα γεγονότα της περιόδου εκείνης και τη συμμετοχή των Τουρκόφωνων *Παοτζήδων* στις επιχειρήσεις εναντίον Βερμίου-Ερμακιάς, οι ίδιοι οι κάτοικοι των χωριών του Τσιαρτσιαμπά, στις αφηγήσεις τους αποφεύγουν να αναφερθούν στη συμμετοχή των οπλιτών των χωριών τους, όχι μόνο στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις, αλλά και γενικότερα στις γερμανικές εκκαθαρίσεις. Ακόμη και σε επίπεδο ιστορικής έρευνας, τα περιορισμένα ακόμη στοιχεία δεν συνάδουν μεταξύ τους, ως προς την προέλευση των οπλιτών και τα ακριβή στοιχεία γύρω από τον τόπο και τον χρόνο της συμμετοχής των χωρικών σε επιχειρήσεις από κοινού με τους Γερμανούς. Όσον αφορά τους νεότερους κατοίκους των χωριών, οι ελλείψεις πληροφορίες γύρω από τα γεγονότα αυτά μπορεί να οφείλονται είτε σε ελλιπή γνώση τους, δεδομένου ότι οι περισσότεροι ήταν είτε αμέτοχοι, είτε (αν οι συμμετέχοντες βρίσκονται ακόμη εν ζωή) θα πρέπει να ήταν νεαροί και με

⁸²⁰ Δορδανάς Σ., σ.630—653, 659-660

⁸²¹ Καλλιανιώτης Α., σ, 390-391

⁸²² ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Γραφείον Ια, Ε.Π. 6041/4/7/44 Διαταγή, (28-7-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

περιορισμένες αρμοδιότητες και εικόνες των γεγονότων. Είναι βέβαια λογικό να αρνούνται να μιλήσουν για τα τραυματικά αυτά γεγονότα, δεδομένου μάλιστα του κατοπινού στίγματος του συνεργάτη και του δωσίλογου ή της ντροπιαστικής δράσης, π.χ. της λαφυραγωγίας ενός κατεστραμμένου χωριού.⁸²³

«Ορισμένες επιχειρήσεις κάνανε και με γερμανούς, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία σ' αυτό. Σίγουρα κάνανε, αλλά δεν τολμούσαν κι ήταν χοντροκομμένο να παραδεχτούνε ότι πήγανε με Γερμανούς. Ο Χατζής δεν μου είπε ποτέ ότι πήγε με Γερμανό. Όλο λέει πηγαίναμε εμείς. Ήταν σίγουρο ότι κάνανε. Δεν τολμούσαν όμως να το πούνε γιατί ήταν ντροπή. Την ντροπή δεν την είχαν τότε. Την είχαν όταν ήρθε η Απελευθέρωση και μετά.

Τότε ήρθε η ντροπή. Όταν το φτιάχναν δεν ντρεπόντουσαν.»⁸²⁴

Κατά παρόμοιο τρόπο οι κάτοικοι της Ερμακιάς -από τη θέση του θύματος βέβαια- αρνούνται ακόμη μέχρι σήμερα να αναφερθούν στα γεγονότα των επιχειρήσεων που οδήγησαν στην καταστροφή του χωριού τους.⁸²⁵ Από την πλευρά τους οι μεγαλύτεροι ηλικιακά κάτοικοι των τουρκόφωνων προσφυγικών χωριών, αναφέρονται πάντα σε επιχειρήσεις, τις οποίες πραγματοποιούσαν μόνοι τους οι οπλίτες του χωριού, χωρίς να συνοδεύουν ή να συνοδεύονται από τους Γερμανούς. Σε συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με κατοίκους όλων των χωριών οι απαντήσεις στο σχετικό ερώτημα είναι οι ίδιες:

«Δεν υπήρχαν Γερμανοί μαζί. Στρατός γερμανικός, όχι... Κάνανε μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. ΠΑΟ-ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.»⁸²⁶

«Όχι με τους Γερμανούς δεν πηγαίναν! Οι Γερμανοί πήγαιναν μόνοι τους.»⁸²⁷

«Με τους Γερμανούς όχι. Οι Γερμανοί τους εκμεταλλεύτηκαν και τους έπαιρναν για μαζί τους μόνο για σκοπιά. Να τους φυλάνε τα βράδια. Τους βάζανε φύλακες. Αλλά από κει και πέρα τίποτα άλλο. Αυτό. Τους δικούς μας δεν τους πήρανε. Δεν πήγαν με τους Γερμανούς πουθενά, σε καμιά μάχη.»⁸²⁸

Ορισμένες βέβαια φορές η άρνηση της συμμετοχής σε κοινές επιχειρήσεις με τους Γερμανούς αποδίδεται σε σχετική συνεννόηση μεταξύ των δύο μερών, ως πιθανό μέρος της συμφωνίας που είχαν συνάψει:

«Όχι. Δεν πήγαν με τους Γερμανούς μαζί! Χώρια πήγαιναν. Είχαν δυναμώσει. Τους έλεγαν Παιοτζήδες. Μπα, δεν πήγαιναν με τους Γερμανούς. Είχαν κανονίσει.»⁸²⁹

Η άλλη πλευρά, των εαμικών του Βαθυλάκκου, απαλλαγμένη από το στίγμα της συνεργασίας με τον κατακτητή δεν βαρύνεται ηθικά και συναισθηματικά ως προς το να αναφερθεί σε κοινή δράση των Παιοτζήδων με τους Γερμανούς.

«Με Γερμανούς βεβαίως. Μαζί με τους Γερμανούς πολεμάμε τους κομμουνιστάς.»⁸³⁰

Αλλά και από την ίδια την πλευρά των τουρκόφωνων Παιοτζήδων υπάρχουν μαρτυρίες που παραδέχονται και επιβεβαιώνουν τη σύμπραξη αυτή, εξηγώντας μάλιστα τους λόγους και τον τρόπο δράσης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ανεψιός του Μιχάλαγα, Κώστας Ν.

⁸²³Καλλιανιώτης Α., Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946), Θεσσαλονίκη (2007), σ. 388

⁸²⁴Προφορική μαρτυρία Παναγιώτη Λ.(Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸²⁵Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), Θεσσαλονίκη (2002), σ. 528

⁸²⁶Προφορική μαρτυρία Στέλιου Ε.(Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸²⁷Προφορική μαρτυρία Κυριάκου Φ.(Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁸²⁸Προφορική μαρτυρία Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁸²⁹Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁸³⁰Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ.(Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

«Επιχειρήσεις πήγαιναν με τους Γερμανούς. Και χωρίς τους Γερμανούς, αλλά δίπλα θα ήταν και οι Γερμανοί. Έγιναν, έγιναν πολλές φορές... Οι Γερμανοί δεν τους ακολουθούσαν εκεί σ εκείνα τα κοντινά σημεία ..τότε που σου είπα μια διμοιρία των 100 που κατέβηκαν και κυνήγησαν όλο το ΕΛΑΣ.»⁸³¹

VIII) Ισχυροποίηση Ε.Ε.Σ.

Μετά την επιχείρηση «Maigewitter» στο Βέρμιο, εκτός από τον εξοπλισμό περισσότερων πεδινών χωριών, οι Γερμανοί είχαν προχωρήσει και στην ενίσχυση των ήδη υπαρχόντων τμημάτων του Μιχάλαγα και του Φραγκίσκου Κολλάρα. Ολόκληρο το 1944 υπήρξε το έτος των γερμανικών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων (εννέα συνολικά για κεντρική και δυτική Μακεδονία).⁸³² Κατά τον Απρίλιο ήδη το Μ.Γ. του ΚΚΕ υπολόγιζε τους ένοπλους αντικομμουνιστές σε ολόκληρη τη Μακεδονία σε περίπου δέκα χιλιάδες. Όσο για τις μονάδες του Μιχάλαγα αυτές υπολογίζονταν (και από άλλες πηγές, πέραν ΕΑΜ και ΚΚΕ) σε δύο έως δυόμισι χιλιάδες άνδρες (οι περισσότεροι σε όλη τη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία).⁸³³

Η ίδια κατάσταση εξακολουθούσε να επικρατεί και κατά το καλοκαίρι του 1944, μετά τις μεγάλες γερμανικές εκκαθαρίσεις της Άνοιξης. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους (6-6-1944) Διαταγή της ΙΧ μεραρχίας του ΕΛΑΣ, επιβεβαίωνε την ενεργό συμμετοχή των δυνάμεων της δυτικής Μακεδονίας σε επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ και έκανε λόγο για την ύπαρξη του ίδιου αριθμού ενόπλων Τουρκόφωνων στην περιοχή της Κοζάνης. Συγκεκριμένα αναφέρονται δύο χιλιάδες οπλίτες από τα τουρκόφωνα χωριά. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη καταγεγραμμένη δύναμη πυρός των Ελλήνων αντικομμουνιστών σε ολόκληρη τη Μακεδονία, με δεύτερα κατά σειρά τα εξοπλισμένα τμήματα της περιοχής Κιλκίς και Νιγρίτας-Λαγκαδά. Παρά όμως την αριθμητική υπεροχή των *Παοτζήδων* της Κοζά-νης κρίνονταν από την ηγεσία των ανταρτών ως λιγότερο σημαίνων και παροδικός κίνδυνος σε σχέση με τα ένοπλα ποντιακά χωριά της κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας, τα οποία θεωρούνταν από τον ΕΛΑΣ «περισσότερον υπολογίσιμος» εχθρός και η καταβολή του κρινόταν αναγκαίος εχθρός. Αντιθέτως ο κίνδυνος από τα χωριά της δυτικής Μακεδονίας θεωρούνταν πως συνέτρεχε μόνο όσο οι Γερμανοί πάτρωνες τους εξακολουθούσαν να ενθαρρύνουν και να υποκινούν τη δράση τους. Ως σοβαρότερη εξοπλισμένη δύναμη των Τουρκόφωνων της Κοζάνης η διαταγή του ΕΛΑΣ παρουσίαζε τον Βαθύλακκο.⁸³⁴ Το συγκεκριμένο χωριό λόγω της γεωγραφικής του θέσης αποτελούσε και κέντρο της όλης περιοχής των τουρκόφωνων χωριών.

Πάντως η ηγεσία του ΕΛΑΣ θεωρούσε του Τουρκόφωνους της δυτικής Μακεδονίας σκληρούς και αξιόμαχους πολεμιστές και τους χαρακτήριζε επίσης φανατικούς, ενώ επιβεβαίωνε την συμμετοχή τους στις γερμανικές εκκαθαρίσεις που είχαν έως τότε πραγματοποιηθεί. Η Διαταγή του Γενικού Στρατηγείου δεν παρέλειπε επίσης να αναφερθεί (και για σαφώς προπαγανδιστικούς λόγους) στην επιτυχία των τμημάτων του ΕΛΑΣ ως προς την καταβολή του Ε.Ε.Σ. της περιοχής και στη διάλυση αρκετών από τις βάσεις του, προκαλώντας «στασιμότητα», αλλά και «κάποια διαρροή» προς τον ΕΛΑΣ.⁸³⁵ Η κατάσταση που περιγράφει η Διαταγή ίσχυε και για άλλες περιοχές της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας. Εκτός από τις επιθέσεις που προαναφέρθηκαν σε εξοπλισμένα χωριά των περιοχών γύρω από το Βέρμιο ή το Βίτσι, επιθέσεις του

⁸³¹ Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸³² Δορδανάς Σ., Αντίποινα, σ. 652, 751

⁸³³ Μαραντζίδης Ν., σ. 168-169

⁸³⁴ ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Γραφείον Ια, Διαταγή, (27-6-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

⁸³⁵ Ο.π.

ΕΛΑΣ πραγματοποιούνταν κατά το ίδιο διάστημα και σε άλλες περιοχές, όπως σε χωριά του Κιλκίς και της Ημαθίας.⁸³⁶

Η δυνατότητα των τμημάτων του ΕΛΑΣ να επιτίθενται και να καταβάλουν τα εξοπλισμένα του Ε.Ε.Σ. οφειλόταν στην ουσιαστική αποτυχία των γερμανικών επιχειρήσεων του προηγούμενου διαστήματος (1^ο εξάμηνο 1944). Οι ίδιες οι γερμανικές εκθέσεις επιβεβαιώνουν την στρατιωτική αποτυχία των εκκαθαρίσεων ως προς την καταστολή της αντιστασιακής δράσης των «συμμοριών» (δηλαδή των ανταρτών). Τα τμήματα του ΕΛΑΣ επέστρεφαν μετά την αποχώρηση των Γερμανών στα όρη (Βέρμιο, Πάικο, Βόρα και Όλυμπο) συνεχίζοντας τις επιθέσεις εναντίον γερμανικών στόχων στις συγκοινωνιακές γραμμές και κατά των εξοπλισμένων «εθνικιστικών» χωριών. Η γερμανική στρατιωτική ηγεσία επαναπροσδιόρισε το σχεδιασμό της για τις μελλοντικές αντιανταρτικές επιχειρήσεις στοχεύοντας κυρίως στην καταβολή των ανταρτών και όχι πλέον στην τρομοκράτηση του πληθυσμού. Η επιδίωξη των Γερμανών ήταν η διατήρηση του ελέγχου των κύριων οδικών αρτηριών και η εξασφάλιση των μετόπισθεν τους στο μέγιστο δυνατό βαθμό και με τις περιορισμένες αριθμητικά δυνάμεις που διέθεταν. Στο στόχαστρο βρέθηκαν οι ανταρτοκρατούμενες περιοχές των Γρεβενών και το Βοΐου και γενικότερα οι περιοχές της βόρειας και νότιας Πίνδου.⁸³⁷

Η εν λόγω επιχείρηση, μετά από πολλές αναβολές, μεταφέρθηκε από τον Μάρτιο στις αρχές Ιουλίου. Η επιχείρηση έλαβε την ονομασία *Steinadler* και βασικός της στόχος ορίστηκε η κύκλωση της ΙΧ μεραρχίας και η κατάληψη του αντάρτικου κέντρου του Πενταλόφου. Εκτός από τις γερμανικές δυνάμεις, στην επιχείρηση συμμετείχαν και τρία τμήματα του Ε.Ε.Σ από την Κοζάνη και με επικεφαλής τον Μιχάλαγα. Ο στόχος της συμμετοχής του Ε.Ε.Σ., όπως και σε προηγούμενη επιχείρηση, ήταν η παραπλάνηση του ΕΛΑΣ ως προς το χώρο διεξαγωγής της επιχείρησης. Οι οπλίτες του Ε.Ε.Σ., συνοδεύοντας τους Γερμανούς της ομάδας «Ανατολής» συμμετείχαν στην κατάληψη των Γρεβενών. Εκτός από την πυρπόληση οικημάτων, τη λαφυραγώγηση των χωριών, τη συγκέντρωση ζώων και τις εκτελέσεις αμάχων οι Γερμανοί κατάφεραν πλήγματα κατά των ανταρτών, όπως και την κατάληψη του Πενταλόφου, δηλαδή το βασικό στόχο της επιχείρησής τους. Ο ΕΛΑΣ απέσυρε όλα τα τμήματα του από τα βουνά της Κοζάνης (Άσκιο, Μπούρινο), από τα Γρεβενά και το Βόιο, τα οποία συμπύχθηκαν προς τη Βάλια Κάλντα. Επόμενη κίνηση των διωκτικών μονάδων ήταν η κύκλωση των αναδιπλωμένων ανταρτικών δυνάμεων. Μετά την επιτυχή απώθηση των ανταρτών και την παράλληλη καταστροφή και λεηλασία πολυάριθμων οικισμών του Βοΐου και των Γρεβενών (συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της πόλης) και τις εκτελέσεις εκατοντάδων πολιτών, οι Γερμανοί όρισαν μία νέα επιχείρηση για την καταδίωξη των απωθημένων ανταρτικών τμημάτων. Η επιχείρηση *Steinadler* υπήρξε η τελευταία μεγάλη γερμανική επιχείρηση εκκαθάρισης και απέβη επιτυχής, μιας και όλες οι περιοχές που τελούσαν υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ ανακαταλήφθηκαν (αν και για σύντομο χρονικό διάστημα) από τους Γερμανούς.⁸³⁸

Τα σημαντικά χτυπήματα που δέχτηκε ο ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της επιχείρησης *Steinadler*, η απώλεια του κέντρου τους στον Πεντάλοφο και της *Ελεύθερης Ελλάδας* υπήρξαν σημαντικά για την αναχαίτιση της δράσης του.⁸³⁹ Οι αντάρτες δεν άργησαν να επιστρέψουν στις περιοχές από τις οποίες είχαν εκδιωχθεί, όμως η σημαντική

⁸³⁶Μαραντζίδης Ν., σ. 175

⁸³⁷Δορδανάς Σ., Αντίποινα, σ.

⁸³⁸Δορδανάς Σ., σ. 677-702

⁸³⁹Καλλιανιώτης Α., σ. 392

απώλεια πολεμικού υλικού περιόριζε σημαντικά τις δυνατότητες δράσης τους.⁸⁴⁰ Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο ΕΛΑΣ αναγνώριζε την σημαντική ενδυνάμωση του Ε.Ε.Σ. μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της Άνοιξης, που οδήγησαν στον εξοπλισμό πολλών νέων χωριών της περιφέρειας της Κοζάνης. Οι «αντιδραστικές δυνάμεις της Μακεδονίας» χαρακτηρίζονταν από το Γενικό Στρατηγείο ως «αρκετά σοβαρές». Η ενδυνάμωση τους αποτελούσε σύμφωνα με το ενημερωτικό Δελτίο ως αποτέλεσμα της ενίσχυσης των Γερμανών, λόγω της συμμετοχής τμημάτων των *Παοτζήδων* σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Ο ΕΛΑΣ ήταν καλά πληροφορημένος και ενήμερος τόσο για την τακτική της δημιουργία εφεδρειών μέσα από τον ελληνικό πληθυσμό, όσο και για τους λόγους που αυτό συνέβαινε (εξασφάλιση οδικών αρτηριών για την αποχώρηση τους και φύλαξη των μετόπισθεν σε πιθανή απόβαση των Συμμάχων).⁸⁴¹

Μετά την αναχαίτιση της δράσης του από τα πλήγματα που του επέφερε η μεγάλη επιχείρηση *Steinadler*, η ανάπτυξη της δράσης του ΕΛΑΣ εναντίον των εξοπλισμένων χωριών περιορίστηκε στους διάφορους νόμους της κεντρικής Μακεδονία στη δυτική Μακεδονία, οι αντάρτες επανήλθαν περίπου ένα μήνα αργότερα, με συντονισμένες επιθέσεις εναντίον των εξοπλισμένων προσφυγικών χωριών της Κοζάνης. Η αρχή έγινε από τα Μπουτζάκια και συγκεκριμένα από τον Κλείτο, στις 23 Αυγούστου. Η επιλογή του συγκεκριμένου χωριού ως πρώτου στόχου αμέσως μετά από μία περίοδο ύφεσης της δράσης του τοπικού ΕΛΑΣ, έγινε ακριβώς διότι το χωριό αυτό θεωρήθηκε εύκολος στόχος. Παρά την πυρπόληση ορισμένων οικιών, οι *Παοτζήδες* κατάφεραν να αμυνθούν έως ότου έφθασαν βοηθητικά τμήματα από τη γειτονική Κοιλάδα και το Μαυροδένδρι. Ο ΕΛΑΣ αναχαιτίστηκε και κυνηγήθηκε μέχρι το έλος του Σαρί Γκιολ όπου εγκλωβίστηκε και αποδεκατίστηκε βαλλόμενο από τους διώκτες του.⁸⁴²

Σύμφωνα με Δελτίο Πληροφοριών του Επιτελικού γραφείου της ΙΧ Μεραρχίας για το μήνα Ιούλιο τα χωριά των Μπουτζακίων είχαν δεχτεί επιθέσεις τους ΕΛΑΣ και είχαν αφοπλιστεί (Άγιος Δημήτριος, Κλείτος). Δεδομένης της ημερομηνίας έκδοσης του Δελτίου (21-8-1944), ο αφοπλισμός των χωριών που αναφέρεται σε αυτό δεν μπορεί αν συμπίπτει με την αποτυχημένη επίθεση στον Κλείτο. Άλλωστε το Δελτίο αναφέρεται στα γεγονότα του μήνα Ιουλίου.⁸⁴³ Αν πράγματι οι επιθέσεις συνέβησαν και απέβησαν επιτυχείς ως προς τον αφοπλισμό των τριών χωριών, αυτά θα πρέπει να επανεξιπλίστηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα.

20. Οδεύοντας προς το τέλος:

Οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ στα τουρκόφωνα χωριά, πριν την Απελευθέρωση

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 28 Αυγούστου, το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ κοινοποιούσε Διαταγή που μετέφερε ανακοίνωση της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, με την οποία αποκήρυττε δημόσια την Π.Α.Ο., δηλώνοντας πως οι δυνάμεις της Μέσης Ανατολής δεν είχαν ουδεμία σχέση και δεν ενίσχυαν με κανένα τρόπο τη συγκεκριμένη οργάνωση.⁸⁴⁴ Η αποκήρυξη αυτή της Π.Α.Ο. από τη Μέση Ανατολή συνέπεσε με το νέο κύκλο επιθέσεων του ΕΛΑΣ, αυτή την φορά εναντίον του σκληρού πυρήνα των *Παοτζήδων* της Κοζάνης. Για πρώτη φορά μετά από μήνες, οι

⁸⁴⁰ Δορδανάς Σ., σ. 702

⁸⁴¹ ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Γραφείον Πα, Ε.Π. 6041/4/7/44 Διαταγή, (28-7-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

⁸⁴² Καλλιανιώτης Α., σ. 392

⁸⁴³ ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Επιτελικό Γραφείο Πα, Δελτίο Πληροφοριών υπ' αριθ. 8 (21-8-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

⁸⁴⁴ ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Γραφείον Πα, Ε.Π. 6279 Διαταγή (28-7-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

αντάρτες στράφηκαν εναντίον των εξοπλισμένων Τουρκόφωνων του ανατολικού Τσιαρτσιμπά. Έχοντας πλέον εμπειρία από επιθέσεις εναντίον οχυρωμένων χωριών το 2/16 τάγμα του ΕΛΑΣ, σε συνεργασία με το 2/17, επιτέθηκαν εναντίον των χωριών της περιοχής. Το πρώτο τμήμα χτύπησε στα χωριά Μεσιανή-Κουβούκλια-Ροδίτη και το δεύτερο επιτέθηκε κατά του Βαθυλάκκου. Τα δύο τμήματα πραγματοποίησαν συντονισμένα χτυπήματα εναντίον των τεσσάρων οικισμών, τα οποία εκδηλώθηκαν ταυτόχρονα λόγω της εγγύτητας των χωριών μεταξύ τους.⁸⁴⁵ Προφανώς η συντονισμένη επίθεση αποσκοπούσε στην αποφυγή της επανάληψης των γεγονότων στα Μπουτζάκια, όπου οι οπλίτες γειτονικών χωριών έσπευσαν να συνδράμουν τον Κλείτο. Ο κίνδυνος στην περίπτωση των χωριών του Τσιαρτσιμπά ήταν ακόμη μεγαλύτερος δεδομένης της εγγύτητας των χωριών.

Το τίμημα για τους επιτιθέμενους υπήρξε βαρύ εξαιτίας του αξιόμαχου των Τουρκόφωνων οπλιτών, έμπειρων από το αντάρτικο του Πόντου, της οχύρωσης των χωριών, αλλά και της φυσικής γεωγραφίας, ιδίως του Βαθυλάκκου που δυσχέραινε την πρόσβαση των ανταρτών. Αυτοί οι λόγοι συντέλεσαν πολύ περισσότερο στη δυσκολία που συνάντησαν οι Ελασίτες, παρά η φημολογούμενη επέμβαση των Γερμανών, οι οποίοι έσπευσαν να συνδράμουν τους συνεργάτες τους. Μάλιστα ο ΕΛΑΣ υποστηρίζει πως κατά τη μάχη φονεύθηκαν συνολικά 70 Έλληνες «προδότες» και Γερμανοί. Σύμφωνα όμως με τον Α. Καλλιανιώτη, ουδεμία κίνηση των Γερμανών σημειώθηκε από την Κοζάνη ή τη γέφυρα των Σερβίων προς το Βαθύλακκο.⁸⁴⁶

Η φημολογία περί επέμβασης των Γερμανών δεν προκύπτει όμως μόνο από την πλευρά του ΕΛΑΣ, αλλά και των ίδιων των τουρκόφωνων *Πασοζήδων*. Όπως αφηγείται ο συγγενής του Μιχάλαγα, Κώστας Ν., ο οποίος ήταν παρών -αν και μικρός σε ηλικία- κατά την επίθεση του ΕΛΑΣ στο Βαθύλακκο, οι Γερμανοί έσπευσαν με μικρή δύναμη και καταδίωξαν τους Ελασίτες έξω από το χωριό.

«12 Γερμανοί όλο το ΕΛΑΣ κνήγησε.. μια διμοιρία είχε στη γέφυρα: 22-21 πόσοι ήταν, τα ξέρω. Γιατί περνούσα απ τα Κρανίδια και ερχόμασταν. Δε μας πειράζαν... ανέβηκαν προς τον Αι Ηλία, ακροβολισμένοι οι Γερμανοί και διάλυσαν όλα τα μέτωπα. Το αντιαρματικό έβαζε απ την πλατεία και χτυπούσαν αυτοunuός κι αυτοί προχωρούσανε. Χάθηκαν οι αντάρτες και λένε ότι εμείς τους Γερμανούς χτυπούσαμε.»⁸⁴⁷

Φαίνεται πως αμφότερες οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές επικαλούνται την παρουσία Γερμανών προκειμένου να ενισχύσουν το κύρος τους, εκμεταλλευόμενη η κάθε πλευρά την παρουσία αυτή κατά τον τρόπο που την εξυπηρετούσε. Για τους μεν αντάρτες η παρουσία των Γερμανών αναβάθμιζε την μαχητική αξιόσύνη του ΕΛΑΣ που κατάφερε να έρθει αντιμέτωπος με τους πανίσχυρους Γερμανούς και μάλιστα με επιτυχία. Από τη άλλη για τους Τουρκόφωνους η επέμβαση των Γερμανών αποτελούσε εγγύηση της ασφάλειας τους από τους αντάρτες και σήμαινε τη συνδρομή και ενίσχυση του πλέον ισχυρού και κατά συνέπεια ρυθμιστικού παράγοντα των γεγονότων.

Στην περίπτωση του Βαθυλάκκου, το βέβαιο είναι πως οι αντάρτες αντιμετώπισαν τα πυρά των οπλοπολυβόλων που διέθεταν οι χωρικοί και τα οποία τους είχαν παραχωρήσει οι Γερμανοί. Οι Τουρκόφωνοι οχυρωμένοι στα φυλάκια του χωριού, πίσω από ψηλούς τείχους ή μέσα από κατοικίες και διαθέτοντας βαριά όπλα, προέβαλαν σθεναρή αντίσταση προκαλώντας σημαντικές απώλειες στους αντάρτες.⁸⁴⁸

⁸⁴⁵Καλλιανιώτης Α., σ.393

⁸⁴⁶Ο.π., σ.393-394

⁸⁴⁷Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν.(Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁴⁸Καλλιανιώτης Α., σ. 393-394

«Ο πατέρας μου είχε πολυβόλο. Όλα τα φυλάκια χαλούσανε και του πατέρα μου το φυλάκιο δεν μπορούσανε.»⁸⁴⁹

Λιγότερη αντίσταση προέβαλαν οι Καπαδόκες, που οπλισμένοι πάρα τη θέληση τους αποτελούσαν την πρώτη γραμμή άμυνας του Βαθυλάκκου. Ο κύριος όγκος των οπλιτών αποτελούσε μία δεύτερη γραμμή άμυνας, στο εσωτερικό του χωριού, στον οικισμό της Νέας Σιγής, όπου ήταν εγκατεστημένοι οι τουρκόφωνοι Πόντιοι και οι Μικρασιάτες (Προύσαληδες) του χωριού. Παραδίδοντας στην πυρά κάποιες από τις πρώτες οικίες που βρήκαν στο πέρασμα τους οι αντάρτες, σταμάτησαν τελικά μπροστά στη δυναμική αντίσταση της δεύτερης αμυντικής γραμμής. Προκειμένου να αντιμετωπίσουν το βαρύ οπλισμό των *Παοτζήδων*, οι αντάρτες έβαλαν προς τις θέσεις των αμυνόμενων με όλμους, οι οποίοι προκαλώντας τυφλά χτυπήματα άφησαν πίσω άμαχα θύματα, όπως ένα 14χρονο παιδί.⁸⁵⁰ Ο Κώστας Ν. αναφέρει χαρακτηριστικά πως η μητέρα του γλίτωσε κατά τύχη το θάνατο από ένα τυφλό χτύπημα με όλμο.

«Τα γυναικόπαιδα ήμασταν στο αχούρι Ένα βόδι δικό μας βγήκε απ το αχούρι κι έφευγε. Η μάνα μου πήγε να το γυρίσει πέφτει μια οβίδα στο βόδι στο νύχι. Από πίσω η μάνα μου ήταν στο 1 μέτρο. Δεν έσκαζε η βόμβα. Αμα έσκαζε θα ήταν θρύψαλα και η μάνα μου και το βόδι.»⁸⁵¹

Συνολικά τα καταγεγραμμένα θύματα των οπλιτών που αναφέρονται ανήλθαν περίπου σε έντεκα, όσοι και οι νεκροί αντάρτες. ορισμένοι σκοτώθηκαν στη μάχη και άλλοι εκτελέστηκαν, όπως δύο αιχμάλωτοι που συνέλαβαν κατά την οπισθοχώρηση τους οι αντάρτες και εκτελέστηκαν στην Καισαρεία προς παραδειγματισμό και αποτροπή επανεξοπλισμού του εν λόγω χωριού.⁸⁵² Τα χωριά Μεσιανή και Βαθύλακκος θεωρούμενα ως τα πλέον επικίνδυνα σαν «εστίες προδοτών» πυρπολήθηκαν. Ειδικά ο Βαθύλακκος που όπως έχει σημειωθεί ξανά θεωρούνταν κέντρο της «αντίδρασης», έπρεπε να χτυπηθεί για να πάψει να αποτελεί ανάχωμα στην ανάπτυξη του ΕΛΑΣ. Τα τοπικά στελέχη εμφανίζονταν έτοιμα για το αναγκαίο αυτό χτύπημα. Άλλωστε δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ πίεσαν τα πράγματα προς την κατεύθυνση αποφασιστικών παρεμβάσεων-χτυπημάτων εναντίον τοπικών εχθρικών στόχων, οι οποίοι σε μία πρώτη ανάλυση δεν φαίνονταν να εξυπηρετούν κάποιο κεντρικό σχεδιασμό, αλλά περισσότερο τοπικές και περιφερειακές αντιπαλότητες, χωρίς αυτό να σημαίνει την απουσία και άγνοια του κεντρικού μηχανισμού. Μέσω των προπαγανδιστικών του οργάνων (π.χ. *Ελευθερία*) το ΕΑΜ προωθεί τέτοιες περιφερειακές λύσεις και επικροτεί την ανάληψη τοπικών πρωτοβουλιών που συνθέτουν ή συνάδουν με τις κεντρικές πολιτικές επιλογές. Τοπικό-περιφερειακό και κεντρικό πολιτικό σκηνικό βρισκονταν σε μία διαρκή αλληλοεπιρροή.⁸⁵³ Η πρωτοβουλία των τοπικών οργανώσεων και μηχανισμών φαίνεται στην περίπτωση της επίθεσης εναντίον των τουρκόφωνων χωριών από την εκδήλωση της εκδικητικής διάθεσης των ανταρτών εξαιτίας του θανάτου ενός καπετάνιου του 2/16 τάγματος.⁸⁵⁴

21. Η αντίστροφη μέτρηση Τελευταίες επιθέσεις πριν την Απελευθέρωση

⁸⁴⁹ Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν.(Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁵⁰ Καλλιανιώτης Α., σ.394

⁸⁵¹ Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν.(Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁵² Καλλιανιώτης Α., σ. 394-395

⁸⁵³ Μαραντζίδης Ν., σ. 176-179

⁸⁵⁴ Καλλιανιώτης Α., σ. 393

Μετά τις επιθέσεις στα χωριά των Τουρκόφωνων, κατά το τελευταίο διάστημα του Αυγούστου, ακολούθησαν επιθέσεις εναντίον της Άρδασας στο Άσκιο και στα Καραγιάννια, εν όψει της προετοιμαζόμενης επίθεσης του ΕΛΑΣ εναντίον της Κοζάνης. Αψιμαχίες σημειώθηκαν σε διάφορα χωριά της περιοχής, προκαλώντας θύματα και από τις δύο πλευρές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίθεση του ΕΛΑΣ στο Βατερό. Κατά τη διάρκεια της επίθεσης στο κοντινό προς την Κοζάνη χωριό, οι Γερμανοί αναμείχθηκαν, βάζοντας μέσα από την Κοζάνη και διευκολύνοντας έτσι την προσφυγή των οπλιτών προς την πόλη. Το γεγονός υπήρξε πρωτοφανές και αποτύπωνε την κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι κατακτητές κατά τους τελευταίους μήνες της παρουσίας τους στην Ελλάδα.⁸⁵⁵

Πράγματι η κατάσταση για τις γερμανικές δυνάμεις, κατά τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, είχε χειροτερέψει δραματικά. Οι επιθέσεις εναντίον γερμανικών στόχων σε οχυρές θέσεις, αυτοκινητοπομπές και οι δολιοφθορές σε συγκοινωνιακά δίκτυα ήταν καθημερινές καθόλη τη διάρκεια του καλοκαιριού το 1944. Οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και πολεμικό (ή άλλου τύπου) υλικό ήταν μεγάλες. Προς αντιμετώπιση της κλιμακούμενης και πολύμορφης δράσης του ΕΛΑΣ, οι Γερμανοί σχεδίασαν και πραγματοποίησαν μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες παρά τον άρτιο σχεδιασμό και την επιτελική οργάνωση δεν υπήρξαν ουσιαστικά επιτυχείς. Μοναδική εξαίρεση υπήρξε η τελευταία μεγάλη επιχείρηση του Ιουλίου (*Steinadler*), η οποία έπληξε μεν, παροδικά δε το αντιστασιακό κίνημα στη δυτική Μακεδονία. Οι περισσότερες επιχειρήσεις δεν κατάφεραν να πλήξουν τους αντάρτες, παρά μόνο τον άμαχο πληθυσμό της υπαίθρου. Άλλωστε η διεξαγωγή συνεχώς νέων επιχειρήσεων επιβεβαίωνε την ύπαρξη του «προβλήματος» των ανταρτών. Από τον Αύγουστο άλλωστε του 1944 ξεκίνησε η σταδιακή εκκένωση της Ελλάδας από τις γερμανικές στρατιωτικές και πολιτικές δυνάμεις.⁸⁵⁶

Την ίδια περίοδο ο ΕΛΑΣ παρατηρούσε την αρχή της πτώσης του ηθικού των εξοπλισμένων από τους Ναζί Ελλήνων δωσιλόγων. Το επιτελικό γραφείο Πα της ΙΧ μεραρχίας του ΕΛΑΣ σημείωνε την περιορισμένη δραστηριότητα των «εξοπλισμένων αντιδραστικών δυνάμεων» κατά το προηγούμενο διάστημα, παρατηρώντας μόνο σποραδικές κινήσεις που αποσκοπούσαν στην τρομοκράτηση του πληθυσμού. Παρόλα αυτά οι εγχώριοι συνεργάτες των Γερμανών έδειχναν να ακολουθούν τους τελευταίους στην εξασθένιση της ισχύος τους, με παράλληλη συρρίκνωση των αριθμητικών μεγεθών των τμημάτων τους σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας. Ακόμη από τον Ιούνιο του ίδιου έτους φαίνεται πως είχαν παρατηρηθεί οι πρώτες απόπειρες προσεταιρισμού του ΕΔΕΣ, ενόψει της επερχόμενης αποχώρησης των Γερμανών που θα άφηνε έκθετους τους οπλισμένους συνεργάτες τους. Οι προβλέψεις των επιτελικών των ανταρτών προέβλεπαν τον αναγκαστικό τερματισμό της δράσης των τμημάτων αυτών υπό τις νέες συνθήκες και τις νέες κατευθύνσεις που έτεινα να ακολουθήσουν. Παρόλα αυτά ο ΕΛΑΣ δεν έπαυε να θεωρεί ακόμη εχθρικούς και επικίνδυνους αυτούς τους σχηματισμούς και να τους βλέπει ως «σοβαρό εμπόδιο».⁸⁵⁷

Σε αυτό το πλαίσιο της αντιμετώπισης του μειούμενου, αλλά υπαρκτού ακόμη κινδύνου εντάσσονται οι επιθέσεις που πραγματοποιούσε ο ΕΛΑΣ κατά το διάστημα του Αυγούστου και Σεπτεμβρίου εναντίον των οπλισμένων χωριών. η ένταση συνεχιζόταν και μάλιστα εντεινόταν όσο η Κατοχή πλησίαζε στο τέλος και η τάξη που είχαν

⁸⁵⁵Ο.π., σ. 397

⁸⁵⁶Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), Θεσσαλονίκη (2002), σ. 703, 751-754

⁸⁵⁷ΕΛΑΣ ΙΧ Μεραρχία Επιτελικό Γραφείο Πα, Δελτίο Πληροφοριών υπ' αριθ. 8 (21-8-1944), Αρχείο Ν. Χατζηδημητράκου

εγκαθιδρύσει τα γερμανικά όπλα διασαλευόταν ολοένα και περισσότερο.⁸⁵⁸ Στις επιθέσεις που ήδη αναφέρθηκαν ήρθαν να προστεθούν και άλλες, όπως στο επίσης προσφυγικό Μαυροδένδρι, όπου κυριαρχούσαν αριθμητικά οι τουρκόφωνοι Πόντιοι. Το χωριό χτυπήθηκε μετά από αποτυχημένη επίθεση του ΕΛΑΣ στην Κοζάνη και λόγω της συμμετοχής των οπλιτών του χωριού στην υπεράσπιση της πόλης από την επίθεση των ανταρτών. Η επίθεση κατά του Μαυροδενδρίου εκτός από εκδικητικό χαρακτήρα είχε και ένα πιο πρακτικό στόχο, την εξουδετέρωση των χωριών-οχυρών γύρω από την Κοζάνη, προκειμένου να δημιουργηθεί αντάρτικος κλοιός γύρω από την πόλη.⁸⁵⁹

Πλέον απέμενε να αποπλιστούν δύο ακόμη συστάδες χωριών: τα Μπουτζάκια και ο ανατολικός Τσιαρτσιαμπάς, που βρισκόταν κοντά στον οδικό άξονα Σερβίων-Κοζάνης. Την 4^η ημέρα του Οκτωβρίου τα ίδια τμήματα που είχαν επιδράσει εναντίον του Βαθυλάκκου, Μεσιανής και Ροδίτη επέστρεψαν διενεργώντας νέα επίθεση, ενισχυμένα μάλιστα από τον Εφεδρικό ΕΛΑΣ. Όπως συνήθως οι Γερμανοί δεν επενέβησαν. Οι εμπειροπόλεμοι Τουρκόφωνοι, έχοντας ενισχυμένες οχυρώσεις, κατάφεραν για άλλη μια φορά να αμυνθούν επιτυχώς, προκαλώντας στους αντιπάλους πάνω από είκοσι νεκρούς. Αντίστοιχη ήταν η κατάληξη της επίθεσης που πραγματοποιήθηκε από άλλες μονάδες του μόνιμου και εφεδρικού ΕΛΑΣ εναντίον των Ιμέρων. Αφήνοντας πίσω επτά νεκρούς και με πολλούς τραυματίες οι αντάρτες αποσύρθηκαν μετά τη σχετική επιτυχία που είχαν αρχικά, φτάνοντας μέχρι τη μέση του χωριού και καίγοντας τα σπίτια του. Η ήττα τους οριστικοποιήθηκε όταν επενέβησαν οι *Παοτζήδες* της Σκάφης.⁸⁶⁰

*«Και στα Ίμερα. Πήγαιναν να βοηθήσουν και στα Ίμερα...»*⁸⁶¹

Ο ΕΛΑΣ, κατά την αποχώρηση του, εφαρμόζοντας μία συνήθη τακτική (όπως π.χ. στον Κούκο Πιερίας⁸⁶²) πήρε μαζί του μερικές οικογένειες Τουρκόφωνων, τις οποίες απελευθέρωσε κατόπιν απειλών για σκληρά αντίποινα από πλευράς των τελευταίων. Την ίδια τακτική, της ομηρίας αμάχων είχαν εφαρμόσει και στην επίθεση του Αυγούστου κατά του Κλείτου. Μετά την οπισθοχώρηση των ανταρτών οι Τουρκόφωνοι έκαψαν οικίες των Καυκάσιων του χωριού, προεικονίζοντας την επερχόμενη τελική ρήξη κατά τους επόμενους μήνες. Οι Τουρκόφωνοι του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά είχαν αντιμετωπίσει για ακόμη μία φορά επιτυχώς την επιδρομή του ΕΛΑΣ, πολεμώντας υπέρ βωμών και εστιών και χωρίς την οποιαδήποτε ενίσχυση και αρωγή από μέρους των Γερμανών. Η μοναδική περίπτωση κατά την οποία οι Γερμανοί είχαν επέμβει υπέρ των *Παοτζήδων* ήταν εκείνη της επίθεσης στο Βατερό.⁸⁶³

*«Οι Γερμανοί ήταν στη γέφυρα. Δεν κουνιόνταν καθόλου! Να ρθουν να αναμειχτούν και να χτυπήσουν οι Γερμανοί ουδέποτε.»*⁸⁶⁴

21. Κορύφωση της σύγκρουσης και συντριβή του *Εθνικού Ελληνικού Στρατού*.

⁸⁵⁸ Δορδανάς Σ., Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944), Θεσσαλονίκη (2002), σ. 753

⁸⁵⁹ Καλλιανιώτης Α., σ. 397-399

⁸⁶⁰ Καλλιανιώτης Α., σ. 399-401

⁸⁶¹ Προφορική μαρτυρία Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁸⁶² Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, σ. 258

⁸⁶³ Καλλιανιώτης Α., σ. 393, 400-402

⁸⁶⁴ Προφορική μαρτυρία Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

I) Το προανάκρουσμα

Οι προειδοποιήσεις από μέρος του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ προς τα χωριά των τουρκόφωνων Ποντίων του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά είχαν ξεκινήσει πριν από την επανεμφάνιση του Μιχάλαγα. Χαρακτηριστικό είναι το 14^ο φύλλο της τοπικής εαμικής εφημερίδας *Νίκη*, το οποίο κυκλοφόρησε τη 15^η Νοεμβρίου 1943, την ίδια δηλαδή περίοδο που ο Μιχάλαγας βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη και σε επαφή με τους Ναζί.

Στο φύλλο αυτό ο μητροπολίτης Ιωακείμ καλούσε το λαό σε συστράτευση με το ΕΑΜ για τη νίκη εναντίον του κατακτητή, αλλά και των εγχώριων συνεργατών του. Παρότι τονίζόταν πως δεν επρόκειτο παρά για «*ολίγους προδότας ή παραπλανηθέντας*» ο πνευματικός ηγέτης του ΕΛΑΣ ξεκαθάριζε πως «*ο Εθνικός αγρός*» θα «*ξεκαθαριστεί και από τα ζιζάνια αυτά*». Ήταν ένα απερίφραστο προμήνυμα για το τι έμελε να επακολουθήσει. Σε άλλα άρθρα της εφημερίδας γινόταν λόγος για *δορυφόρους του κατακτητή και εθνοπροδότες, για πράχτορες, ντόπιους εκμεταλλευτές, μαυραγορίτες και κοράκια της μαύρης αντίδρασης*. Το πλέον χαρακτηριστικό είναι η γενικευτική ταύτιση όλων των μη εαμικών οργανώσεων (ΠΑΟ, ΥΒΕ, ΕΚΑ, ΕΔΕΣ) με τη γερμανική Γκεστάπο. Οι οργανώσεις αυτές κατηγορούνταν ευθέως για ανοιχτή συνεργασία με τους κατακτητές και η εφημερίδα μετέφερε τις εγγυήσεις του ΕΛΑΣ πως, όπως τους κατακτητές, «*θα τους τσακίσει κι αυτούς*», ενώ με μεγαλόστομες αναφορές χαιρέτιζε και προέβαλε την επίθεση και τον αφοπλισμό του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Τέλος η εφημερίδα καλούσε τους Έλληνες αξιωματικούς να αποφύγουν την προπαγάνδα των Γερμανών και να τιμήσουν την ιδιότητα τους, προσχωρώντας στο ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ.⁸⁶⁵

Παρά τους βαρείς χαρακτηρισμούς και τις ξεκάθαρες αναφορές σε βίαιη καταστολή των οργανώσεων και των πάσης φύσεως «*συνεργατών του κατακτητή*», στην πέμπτη σελίδα του φύλλου δημοσιεύτηκε σύντομο κάλεσμα προς τα τρία παραποτάμια χωριά-πυρήνες των τουρκόφωνων Ποντίων. Με τον τίτλο «*ΓΙΑ ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΙΜΕΡΑ, ΛΕΥΚΑΡΑ, ΣΚΑΦΗ*»* το κείμενο, που υπέγραφε ο Γραμματέας της Περιφερειακής Επιτροπής του ΕΑΜ, καλούσε τους κατοίκους των χωριών να απαγκιστρωθούν από την ΠΑΟ και να αποβάλλουν «*το δηλητήριο που σας πότισαν οι προδότες εκείνοι που σας παρέσυραν στην ΠΑΟ*». Οι χωρικοί παρουσιάζονται σαν παρασυρμένοι και εξαπατημένοι, παρά την καλή τους πρόθεση να αγωνιστούν για τον εθνικό σκοπό. Ο αρθρογράφος συνέχιζε παρέχοντας διαβεβαιώσεις πως δεν υπήρχε κανένας φόβος για αυτούς και πως η πρόσφατη απομάκρυνση τους από την (καταδικωόμενη) ΠΑΟ -την οποία δεν ακολούθησαν, παρά ορισμένοι- τους είχε αποκαταστήσει στη συνείδηση του κόσμου και του ΕΑΜ, αποτελώντας μία ξεκάθαρη *πατριωτική χειρονομία*. Το κείμενο δε θα μπορούσε να κλείνει παρά με ένα ανοιχτό κάλεσμα για προσχώρηση χωρίς δισταγμούς στις τάξεις του ΕΛΑΣ.⁸⁶⁶

Ο δημόσιος πολιτικός λόγος του ΕΑΜ, όπως διατυπώνεται μέσω του δημοσιογραφικού του οργάνου, ανταποκρινόταν πλήρως στην προπαγανδιστική γραμμή της οργάνωσης και στη γενικότερη στάση που τηρούσε κατά τη διάρκεια της Κατοχής και δη κατά τη φάση της σύγκρουσης με τις αντίπαλες οργανώσεις και το διαμορφωνόμενο αντιεαμικό μπλοκ. Το ΕΑΜ αυτοπαρουσιαζόταν ως θεματοφύλακας της «*εθνικής ενότητας*». Η προπαγάνδα του ΕΑΜ παρουσιάζει την έννοια αυτή ως τη βασικότερη προϋπόθεση του διεξαγόμενου αγώνα κατά των δυνάμεων κατοχής, ενώ υπογράμιζε διαρκώς το εθνικοαπελευθερωτικό περιεχόμενο αυτού του

⁸⁶⁵ *ΝΙΚΗ*, 15 Νοεμβρίου 1943, σ. 1-3,5

*Η έντονη γραφή υπάρχει στο πρωτότυπο

⁸⁶⁶ *ΝΙΚΗ*, ο.π., σ. 5

αγώνα. Το ΕΑΜ αυτοπαρουσιαζόταν ως η κρυστάλλωση της «εθνικής ενότητας», η οποία αποτελούσε τον πυρήνα της ιδεολογίας και της στοχοθεσίας του.⁸⁶⁷

Οι ρητές προειδοποιήσεις προς τους υποθετικούς ή πραγματικούς συνεργάτες τους κατακτητή. Το Νοέμβριο του 1943 η *Νίκη* (στο ίδιο πάντα ύφος και με την ίδια ιδεολογικά φορτισμένη ορολογία) προειδοποιούσε τα τουρκόφωνα χωριά Σκάφη, Λεύκαρα και Ίμερα να, παρά ταύτα οι επιθέσεις εναντίον των τριών χωριών υπήρξαν απρόσμενες. Πέραν της πολιτικής σκοπιμότητας, οι επιθέσεις εξυπηρετούσαν και καθαρά πρακτικούς λόγους, τη συγκέντρωση δηλαδή των απαραίτητων αγροτικών γεννημάτων, δεδομένης της δύσκολης κατάστασης, στην οποία είχε περιέλθει ο ΕΛΑΣ μετά τις εκκαθαρίσεις των τελευταίων μηνών του 1943 που είχαν αναγκάσει τους αντάρτες σε αναδίπλωση και τους είχαν αποκόψει από τις πηγές ανεφοδιασμού τους. Ακόμη οι συμμαχικές ρίψεις είχαν σταματήσει εξαιτίας της επιθετικότητας του ΕΛΑΣ έναντι των εθνικιστικών οργανώσεων (ΕΔΕΣ και ΠΑΟ). Συνεπώς η επίταξη των αναγκαίων, για την επιβίωση των ανταρτών, προϊόντων κρινόταν απαραίτητη, κυρίως όταν επρόκειτο να επιταχθούν από τους πληθυσμούς που είχαν κατοχυρωθεί από το ΕΑΜ ως εχθρικά και αντιδραστικά.⁸⁶⁸

Στο στόχαστρο του ΕΛΑΣ βρέθηκαν οι τουρκόφωνοι ποντιακοί πληθυσμοί σε όλη την έκταση της Μακεδονίας, καθώς παρά τις όποιες υπαρκτές διαφορές και ανταγωνισμούς τους με τους αξιωματικούς της ΠΑΟ οι αυτόνομες ένοπλες ομάδες των Ποντίων είχαν συνδεθεί με την οργάνωση αυτή. Από τη συνεργασία αυτή πήγαζε η επιθετικότητα που εκδήλωσε ο ΕΛΑΣ ήδη από την άνοιξη του 1943, όταν επέδραμε εναντίον της Ζαρκαδόπετρας. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους εκτός από την εκδίωξη της ΠΑΟ Κοζάνης, ο ΕΛΑΣ χτύπησε τα χωριά του Κιλκίς Παρόχθιο και Σπουργίτη. Στο τελευταίο μάλιστα, τόπο καταγωγής του καπετάν Λαζίκ, είχαν καταφύγει και Παοτζήδες των Ιμέρων και της Σκάφης. Όσο προχωρούσε ο Οκτώβρης και ο Νοέμβρης του 1943, επιθέσεις δέχθηκαν μια σειρά τουρκόφωνων χωριών στο Κιλκίς και τις Σέρρες. Ακολούθησε η πολιορκία και αιχμαλωσία κατοίκων του Κούκου που ώθησε σε αποδοχή συνεργασίας με τους Γερμανούς. Οι επιθέσεις από δυνάμεις της Χ και ΧΙ μεραρχίας έναντι χωριών της κεντρικής Μακεδονίας συνεχίστηκε και κατά το επόμενο διάστημα.⁸⁶⁹

II) Η μάχη του Βαθυλάκκου: καταβολή και αποχώρηση

Οι οχυρωμένοι στα οπλισμένα χωριά κάτοικοι, οπλίτες και φιλοξενούμενοι, μετά την αποτυχημένη έκβαση των διαπραγματεύσεων ενίσχυσαν τις οχυρώσεις των θέσεων τους, τύκνωσαν τις γραμμές τους και ανέμεναν πανέτοιμοι της πρωινή επίθεση, παρακολουθώντας την κύκλωση των χωριών τους από το παρατηρητήρια τους. Ο ακριβής χρόνος της επίθεσης δεν τους ήταν βέβαια γνωστός. Είχαν όμως ενημερωθεί κατάλληλα από τον αρχηγό τους, ο οποίος είχε εγκαταλείψει την διαπραγμάτευση πριν πέσει η νύχτα. Όπως ο Βαφειάδης, έτσι κι ο Μιχάλαγας δεν χρειάστηκε να περιμένει μέχρι τέλους για να προδικάσει την έκβαση της διαδικασίας. Όταν ξημέρωσε η 24^η Νοεμβρίου, ξεκίνησε η προέλαση του ΕΛΑΣ. Οι αντάρτες κινήθηκαν αργά και αποφασιστικά και μέχρι το δειλινό είχαν «πατήσει» τα Πετρανά και το Βαθύλακκο, ενώ παράλληλα κατέλαβαν το Δρέπανο και την Κοιλιάδα. Σε γενικές γραμμές, παρά τη δαπάνη μεγάλης ποσότητας πυρομαχικών, αμφότερες οι

⁸⁶⁷Μπαλάτ Ν., Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας, στο Φλάισερ Χ., *Η Ελλάδα '36- '49 Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, σ.131-132

⁸⁶⁸Καλλιανιώτης Α., σ.359-360

⁸⁶⁹Μαραντζίδης Ν., 173-175

δύο πλευρές είχαν μικρές απώλειες. Οι περισσότερες απώλειες των ανταρτών προκλήθη καν από τους οχυρωμένους οπλίτες των Πετρανών. Οι τελευταίοι διέθεταν αντιαεροπορικό ταχυβόλο και μυδράλια, με τα οποία είχαν βάλει και κατά του Βαφειάδη, όταν εκείνος προσήλθε την προηγούμενη νύχτα για να συμμετάσχει στις συζητήσεις. Το κλίμα ήταν τεταμένο και η κατάληξη σχεδόν προδιαγραμμένη από την αρχή. Οι νεκροί του τμήματος Γιαννούλη ήταν υπερδιπλάσιοι των αμυνόμενων (δεκατρείς νεκροί αντάρτες, έναντι πέντε οπλιτών). Ευκολότερη ήταν η κατάληψη του Βαθυλάκκου (τέσσερις νεκροί αντάρτες).⁸⁷⁰

«Εδώ τώρα ψευτοαντίσταση κάνανε, δεν κάνανε αντίσταση. Διότι τι θα πιάνανε... Εμείς ήμασταν μικροί, αντίσταση δεν μπορούσαμε να κάνουμε. Η αντίσταση ήταν όταν πια ήρθε το καθεστώς και ήρθε ο στρατός»⁸⁷¹

Εν πολλοίς η ευκολία στην προέλαση και την επικράτηση του ΕΛΑΣ είχε να κάνει με την απουσία των Γερμανών. Εκτός της αριθμητικής μείωσης των αντιπάλων, ο ΕΛΑΣ μπορούσε να διεξάγει τη μάχη υπό το φως της ημέρας.⁸⁷²

«Ήταν μόνο οι παοτζήδες. Γιατί ήταν στα τελευταία. Οι Γερμανοί είχαν φύγει. Άμα ήταν οι Γερμανοί που να ρθούνε..!»⁸⁷³

Αναφέρθηκε ήδη ότι το τμήμα που χτύπησε το Βαθύλακκο ανήκε στο 53^ο σύνταγμα της ΙΧ του ΕΛΑΣ και είχε επικεφαλής το γνωστό αντιστασιακό Σεραφεΐμ Καρασάββα. Στην επίθεση δεν φαίνεται να έλαβαν μέρος οι εαμικοί του χωριού (Καπαδόκες), σύμφωνα με μαρτυρία του εγγονού του καπετάνιου των Καπαδοκών του χωριού, που συμμετείχαν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

«Όταν έγινε η μάχη εδώ μέσα ήτανε το 70% ξένοι!. Ξένοι αντάρτες. Δηλαδή από άλλες περιοχές ήρθανε. Σε άλλους χρεώθηκε η μάχη του Βαθυλάκου. Πολύ λίγοι ήτανε από δω μέσα. Και εκείνοι δε συμμετείχανε. Δε συμμετείχαν οι δικοί μας. Δεν στηρίζαν αυτό. Το κάναν αυτοί. Σου λέει γιατί να κάνω εδώ πέρα... Ο κόσμος γνωρίζονταν.. Ποιον να κάνω. Αφού τους ξέρω όλους! Δεν έχω τη δύναμη να το κάνω. Για αυτό ήρθανε από αλλού και το χρεώσανε στο Βαθύλακο. Το λεγε κι ο παππούς μου αυτό... Οι Βαθυλακιώτες δεν ήταν οι ίδιοι! Αυτό το ξέρω σίγουρα.»⁸⁷⁴

Την ίδια θέση, σχετικά με τη συμμετοχή Βαθυλακκιωτών στην επίθεση και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν, υποστηρίζει και η αντίθετη πλευρά, των τουρκόφωνων Ποντίων-οπλιτών του ΕΕΣ:

«Δεν ήταν χωριανοί, να ένας δυο που σκοτωθήκανε. Πηγαίνανε σε άλλα χωριά. Δεν έρχονταν. Τι εφήρμοσε το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Θέλαν να σκοτώσουν στο Βαθύλακκο; Φέρνανε απ τα Χάσια. Από δω μπορούσαν να πάρουν, να στείλουν στα Χάσια. Να μην είναι γνωστοί. Αυτό είναι το όλο θέμα.»⁸⁷⁵

Η μικρή απόσταση που χωρίζει μεταξύ τους τα χωριά των τουρκόφωνων Ποντίων του Τσιαρτσιαμπά, ιδίως το Βαθύλακκο, τη Μεσιανή και το Ροδίτη -τα τρία χωριά είναι σχεδόν ενωμένα-επέτρεπε στους κατοίκους τους να παρακολουθούν τα τεκταινόμενα και την εξέλιξη της μάχης. Μία πολύ καλή πηγή αποτελεί η χειρόγραφη καταγραφή της προφορικής μαρτυρίας του Μεσιανιώτη *Παοτζή*, Όμηρου Ασλανίδη, ο οποίος ήταν παρών στα γεγονότα.

Η κλαγγή της μάχης του Βαθυλάκκου έφτανε μέχρι τη γειτονική Μεσιανή, η οποία φυλασσόταν καλά από τους οπλίτες του χωριού. Όταν από τις πρώτες πρωινές ώρες έγινε αντιληπτό το ξέσπασμα της μάχης, οι *Παοτζήδες* της Μεσιανής έσπευσαν να

⁸⁷⁰Ο.π., σ. 407-408

⁸⁷¹Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Μ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁷²Καλλιανιώτης Α., σ. 408

⁸⁷³Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁷⁴Προφορική συνέντευξη Κοσμά Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁷⁵Προφορική συνέντευξη Στέλιου Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

πάρουν θέση στα κατά τόπους φυλάκια του χωριού. Αντάρτες δεν εμφανίστηκαν μέσα στο χωριό, παρά μόνο οβίδες και αδέσποτες σφαίρες, μία από τις οποίες τραυμάτισε θανάσιμα μία κάτοικο του χωριού. Ένα απόσπασμα οπλιτών που επιχείρησε να διαφύγει συνάντησε στο δρόμο για Κοζάνη ενέδρα Ελασιτών και μετά τον βαρύ τραυματισμό ενός χωριανού αναγκάστηκε σε οπισθοχώρηση. Όταν το βράδυ η μάχη τελείωσε, οι κάτοικοι άκουγαν τα κελεύσματα των ανταρτών που καλούσαν τους οπλίτες σε παράδοση με παράλληλες εγγυήσεις πως «δεν έχουν να πάθουν τίποτα».⁸⁷⁶

Κατά την ώρα του δειλινού οι υπερασπιστές του Βαθυλάκκου υπέκυψαν στην πολεμική και αριθμητική υπεροχή των αντιπάλων τους και εγκατέλειψαν τις προσπάθειες συνέχισης της «ψευτοαντίστασης» που προέβαλαν έως τότε. Έχοντας αντισταθεί σθεναρά έως τότε οι οπλίτες άρχισαν να εγκαταλείπουν τις θέσεις τους και να τρέπονται σε άτακτη φυγή, επιλέγοντας ο καθένας όποιο τρόπο διαφυγής και όποια κατεύθυνση μπορούσε. Όσοι από τους Καλπαδόκες του χωριού -που είχαν οπλιστεί με τη βία-έφεραν όπλα, παραδόθηκαν αμαχητί. Άλλοι, κυρίως όσοι προέρχονταν από μακρινές περιοχές κινήθηκαν προς τα ορεινά, στη Ζαρκαδόπετρα. Ορισμένοι αναζητήσαν κρησφύγετο εντός ή εκτός του χωριού και οι υπόλοιποι κινήθηκαν προς τα χωριά τους.⁸⁷⁷ Φοβούμενοι τη σύλληψη, αμέσως μετά τη μάχη, αρκετοί Βαθυλακκιώτες οπλαρχηγοί και οπλίτες κινήθηκαν προς τη Μεσιανή. Μαζί τους αναφέρεται πως ήταν και ένα τμήμα της Χωροφυλακής μαζί με τον διοικητή του. Οι οπλαρχηγοί των δύο χωριών (Βαθυλάκκου και Μεσιανής) προσπάθησαν, με «βεβιασμένες διαβουλεύσεις» να συγκροτήσουν σχέδιο δράσης. Τελικά επικράτησε ο πανικός και ξεκίνησε η άτακτη και αυθόρμητη φυγή από τη Μεσιανή. Οι πιο ψύχραιμοι καπετάνιοι και ο διοικητής της χωροφυλακής αποφάσισαν να κινηθούν προς τα Λεύκαρα, μέσω Ροδίτη, και εκεί να οργανώσουν εκ νέου την άμυνα τους.⁸⁷⁸

Η φυγή από το Βαθύλακκο και στη συνέχεια από τη Μεσιανή προς τα ενδότερα δεν αποτέλεσε κοινή επιλογή των *Παοτζήδων*, οι οποίοι οπισθοχωρούσαν πανικόβλητοι μετά τη καταβολή. Εκτός από τον πανικό μετά την ήττα και την έλλειψη σχεδιασμού και συντονισμού, τη σύγχυση επέτεινε περαιτέρω η προτροπή εκ μέρους του ΕΑΜ και των ανταρτών προς τους οπλίτες να παραδοθούν. Μάλιστα ο επικεφαλής του ΕΑΜ Βαθυλάκκου, Χήνας (Λευτέρης Ιακώβου), προέτρεπε τους συγχωριανούς του *Παοτζήδες* να παραδοθούν, διαβεβαιώνοντας τους συγχρόνως πως μόνο οι οπλαρχηγοί επρόκειτο να λογοδοτήσουν και πως δε συνέφερε τους οπλίτες να τους ακολουθήσουν. Πολλοί είτε από ευπιστία, είτε επειδή δεν είχαν συγγενικούς ή φιλικούς δεσμούς στο Ροδίτη και τα Λεύκαρα άρχισαν να παραδίδονται στον ΕΛΑΣ. αυτή η εξέλιξη διέσπασε κι άλλο την ήδη διερρηγμένη συνοχή των οπλιτών. Όσοι διέθεταν συγγενείς και γνωστούς στα απάτητα ακόμη χωριά ή δεν πίστεψαν τις διαβεβαιώσεις των αντιπάλων τους, ακολούθησαν τους καπετάνιους προς τα γειτονικά χωριά.⁸⁷⁹ Οι τελευταίοι, ακόμη και αν δε γνώριζαν τα όσα είχαν επακολουθήσει της μάχη του Κιλκίς, ήταν αναμενόμενο να αποφύγουν την παράδοση και μόνο βάσει των διαβεβαιώσεων του ΕΑΜ που έκαναν σαφές ότι αυτοί επρόκειτο σίγουρα να λογοδοτήσουν. Όπως φάνηκε πολύ σύντομα είχαν δίκιο, το ίδιο και οι οπλίτες που δεν πείστηκαν από τις εγγυήσεις του εχθρού.

Όπως και στα Πετρανά, έτσι και στο Βαθύλακκο οι αντάρτες μετά την επικράτηση τους και την κατάληψη του χωριού πραγματοποίησαν έρευνες για την ανακάλυψη τυχόν κρυμμένου οπλισμού και κυρίως κρυμμένων οπλιτών. Πολλοί από αυτούς που

⁸⁷⁶Προφορική μαρτυρία Όμηρου Ασλανίδη(Μεσιανή), Αρχείο Κούλας Κυριακίδου (29/11/1992)

⁸⁷⁷Καλλιανιώτης Α., σ. 408

⁸⁷⁸Προφορική μαρτυρία Όμηρου Ασλανίδη(Μεσιανή), Αρχείο Κούλας Κυριακίδου (29/11/1992)

⁸⁷⁹Ο.π.

βρέθηκαν να κρύβονται στο χωριό και τους οποίους πρόλαβαν να συλλάβουν οι αντάρτες, εκτελέστηκαν εκείνο το βράδυ ή στάλθηκαν αιχμάλωτοι σε διάφορους τόπους κράτησης. Πολλοί από αυτούς είχαν κρυφτεί μετά τη μάχη σε διάφορες τοποθεσίες μέσα στο χωριό, όπου και βρέθηκαν από τους αντάρτες. Κατάφεραν να διασωθούν όσοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους μέσα στο χωριό και κρύφτηκαν στα διάφορα υψώματα ή κατευθύνθηκαν προς τα χωριά τους. Συνολικά εκτελέστηκαν 86 άτομα στα Πετρανά (ανάμεσα τους δύο γυναίκες και ένα νήπιο) και 49 στο Βαθύλακκο, το κέντρο της «αντίδρασης» (εκ των οποίων οι 6 ήταν γυναίκες). Μέσα στα δύο αυτά χωριά εκτός των οπλισμένων κατοίκων και των οπλιτών των γύρω χωριών βρίσκονταν και πολλοί από άλλες περιοχές, όπως οι αντικομμουνιστές οπλίτες από τη Θεσσαλία (ΕΑΣΑΔ)⁸⁸⁰, οπλίτες από τον Πελαργό Εορδαίας⁸⁸¹, αλλά και από συγχωριανοί του Μιχάλαγα από το Βατόλακκο Γρεβενών⁸⁸².

«Απ τα Πετρανά σκοτώσαν καμιά 80-85 άτομα. Τους μαζέψαν. Εκεί τους σκοτώσαν.»⁸⁸³

Στο Βαθύλακκο υπήρξε διάκριση ανάμεσα στους αιχμαλώτους σε κατοίκους της περιοχής και σε ξένους, όσον αφορούσε την τύχη τους. Αυτή η διάκριση προέκυψε βάση της εντολής που φαίνεται να μεταφέρθηκε από τους καπετάνιους ή (το πιο πιθανό από τους πολιτικούς επιτρόπους του ΕΑΜ μέσα σε κάθε τμήμα. Οι οπλίτες που δεν κατάγονταν από την περιοχή εκτελούνταν πάραυτα, ενώ οι άλλοι εκτελούνταν ή όχι κατόπιν σχετικής πληροφόρησης από τους Εαμίτες τους χωριού. Άσχετα από το βαθμό στον οποίο αυτό συνέβη και την κατάληξη που είχαν οι κάτοικοι του Βαθυλάκκου, η αρχή της διάκρισης μεταξύ εντόπιων και ξένων *Παοτζήδων* τηρήθηκε. Ορισμένοι Βαθυλακκιώτες αιχμάλωτοι προστατεύτηκαν. Κάτι αντίστοιχο δεν εφαρμόστηκε με τους οπλίτες των Ιμέρων, δύο ημέρες αργότερα.⁸⁸⁴

Για τους οπλίτες από άλλες περιοχές ήταν δύσκολο να ελεγχθεί η ταυτότητα και το ποιόν του καθενός, αφετέρου βρίσκονταν μακριά από τις εστίες τους και δεν ήταν οικείοι των κατοίκων. Συχνά δε αυτοί ευθύνονταν και για αρκετά έκτροπα, καθώς δρούσαν μακριά από τον τόπο τους και δεν υπολόγιζαν προσωπικές ή άλλες σχέσεις και γνωριμίες. Από την άλλη οι κάτοικοι του Βαθυλάκκου και της γύρω περιοχής, ακόμη και σε διαφορετικά πλέον στρατόπεδα ήταν γνωστοί μεταξύ τους. Κοινωνικές ή και οικογενειακές σχέσεις ήταν υπαρκτές. Ακόμη, για αυτούς ήταν εύκολο να διασταυρωθεί η δράση και η συμπεριφορά τους και η υπευθυνότητα τους ή μη για ορισμένες πράξεις.

Στις εκτελέσεις σαφώς συμπεριλήφθηκαν και κάτοικοι του χωριού. Κάποιοι από αυτούς αιχμαλωτίστηκαν κατά τη διάρκεια της μάχης. Άλλους τους συνέλαβε ο ΕΛΑΣ μέσα στα σπίτια τους κατά τη διάρκεια των ερευνών που έγιναν ακριβώς για το σκοπό αυτό, όπως τον πατέρα του Στέλιου Ε.

«Παίρνανε απ τα σπίτια...Βγάζανε αυτοί. Είχανε τα έκτακτα στρατοδικεία. Να τον πατέρα μου. Θα σου πω παράδειγμα από τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου κοιμόντανε στο σπίτι, ο άλλος ο γείτονας κοιμόντανε στο σπίτι. Λοιπόν, κι ο άλλος ο γείτονας πάλι στο σπίτι. Ήρθαν το πρωί τους πήραν και τους πηγαΐναν στην Αμυγδαλιά. Τον ένα τον πήραν πίσω του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τους άλλους δυο τους πήραν εκεί στο ρέμα και τους σκοτώσανε. Έτσι. Ο πατέρας μου ήτανε στην ΠΑΟ. Ήτανε στα πράματα.»⁸⁸⁵

⁸⁸⁰Καλλιανιώτης Α., σ. 370, 403, 407-408

⁸⁸¹Μαραντζίδης Ν., σ. 192-194

⁸⁸²Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁸³Προφορική συνέντευξη Νίκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁸⁴Καλλιανιώτης Α., σ. 411

⁸⁸⁵Προφορική συνέντευξη Στέλιου Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

Οι εκτελέσεις αυτές δεν ήταν οι μόνες. Στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης μαζικές εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν, εκτός από τα Πετρανά και το Βαθύλακκο, αμέσως μετά την επικράτηση του ΕΛΑΣ, και σε άλλες τοποθεσίες όπου διεξήχθησαν μάχες ή κατάληψη των οικισμών. Εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν στα Ίμερα και στα επίσης προσφυγικά χωριά Κοιλιάδα, Τετράλοφο, Ποντοκόμη, Πολύμυλο και φυσικά στην Οινόη. Οι μαζικές συλλήψεις και εκτελέσεις συνόδευσαν σε πολλές περιοχές την στρατιωτική επικράτηση του ΕΛΑΣ έναντι των εξοπλισμένων χωριών του ΕΕΣ. Τέτοιες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν, κατόπιν συνοπτικών διαδικασιών υπό την εποπτεία λαϊκών δικαστηρίων, στο Κιλκίς μετά την ομώνυμη μάχη ή στον Προμαχώνα Σερρών.⁸⁸⁶

Η πανομοιότυπη λύση που δόθηκε στο ζήτημα αφοπλισμού και διάλυσης του ΕΕΣ, με τις κατά τόπους μαζικές εκτελέσεις των αφοπλισμένων αιχμαλώτων σε όλο το εύρος της Μακεδονίας καταδεικνύει πως η απόφαση υπήρξε κεντρική και αφορούσε το σύνολο των εξοπλισμένων χωριών. Η απόφαση της εκτέλεσης των αιχμαλώτων προήλθε από την ηγεσία της ΙΧ και Χ μεραρχίας, αλλά προφανώς σχεδιάστηκε και εκπορεύτηκε από ακόμη ψηλότερα και πιθανώς ο καπετάνιος ή ο πολιτικός επίτροπος των μεραρχιών να μετέφερε την διαταγή και επέπτευε επί τόπου την εφαρμογή της. Πάντως φαίνεται πως δεν επρόκειτο για προειλημμένη απόφαση, μιας και οι πρώτοι αιχμάλωτοι των Πετρανών οδηγούνταν στην Κοζάνη, όπου επρόκειτο να κρατηθούν, όταν έφτασε η οδηγία να τους γυρίσουν πίσω και να τους εκτελέσουν. Ακόμη φαίνεται πως δεν εφάρμοσαν όλοι οι επικεφαλής των ανταρτών την εντολή εξολόθρευσης του αντιπάλου, όπως οι Υψηλάντης και Πτολεμαίος. Ο πρώτος μετέφερε με ασφάλεια τους αιχμαλώτους του στην Κοζάνη, ενώ ο δεύτερος προστάτευσε οπλίτες από την εκτέλεση στα Πετρανά. Στην στάση των δύο καπετάνιων, εκτός φυσικά του χαρακτήρα τους φαίνεται πως έπαιξε ρόλο και η γνωριμία τους με πρόσωπα μέσα από την αντίπαλη πλευρά, όπως η γνωριμία του Υψηλάντη με τον καπετάν Αχιλλέα της Κοιλιάδας, ο οποίος και μαζί όλοι οι *Παοτζήδες* παραδόθηκαν κατόπιν προσυνεννόησης με τους αντιπάλους.⁸⁸⁷

III) Η φυγή προς τα Λεύκαρα

Κορυφαίο γεγονός της κατοχικής ενδοελληνικής σύγκρουσης για την περιοχή της Κοζάνης αποτέλεσε η μαζική εκτέλεση της Οινόης. Η μάχη του Βαθυλάκκου υπήρξε ουσιαστικά το δυτικομακεδονικό αντίστοιχο της μάχης του Κιλκίς. Όπως και στο Κιλκίς, έτσι και στην περιοχή του Βαθυλάκκου η μάχη και η επικράτηση του ΕΛΑΣ συνοδεύτηκε από μαζικές εκτελέσεις των οπλιτών του ΕΕΣ. Η εκτέλεση της Οινόης υπήρξε η μαζικότερη και για αυτό η πλέον τραυματική για τους κατοίκους της περιοχής και αποτέλεσε τη τελευταία πράξη του δράματος αυτού, η οποία γράφτηκε αμέσως μετά την ολοκλήρωση της επέλασης του ΕΛΑΣ στα εξοπλισμένα προσφυγικά χωριά της βορειοανατολικής όχθης του Αλιάκμονα. Υπολογίζεται πως εκτελέστηκαν περί τους 165 άνδρες, πολλοί εκ των οποίων από τα γύρω προσφυγικά ή μεικτά χωριά. Από τα χωριά αυτά προέρχονταν οι οπλίτες της περιοχής, ανάμεσα τους όμως υπήρχαν και άλλοι από τους ενόπλους που είχαν καταφύγει στην περιοχή και από τα γύρω χωριά, όσοι είχαν γλιτώσει από τις συλλήψεις της προηγούμενης ημέρας στα Πετρανά και το Βαθύλακκο. Συνολικά στις εκτελέσεις σε ολόκληρη την περιοχή (Μπουτζάκια, Τσιαρτσιαμπάς κ.α.) υπολογίζεται πως έχασαν τη ζωή τους περισσότεροι από 700 (άλλες -αντικομμουνιστικές- πηγές κάνουν λόγο για πάνω από

⁸⁸⁶Μαραντζίδης Ν., σ 185-187

⁸⁸⁷Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ. 408, 411

800 νεκρούς), η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων (περισσότεροι από 500) σε μαζικές εκτελέσεις.⁸⁸⁸

Αμέσως μετά την κατάληψη του Βαθυλάκκου από τον ΕΛΑΣ οι οπλίτες κινήθηκαν μαζικά προς τα Λεύκαρα και τα γύρω υψώματα. Το συνονθύλευμα των *Πασοζήδων* που κινήθηκαν προς τα Λεύκαρα περιελάμβανε όλους τους συγκεντρωμένους στο Βαθύλακκο οπλίτες και όχι μόνο τους κατοίκους των γύρω χωριών.

«Το ΕΛΑΣ τους έσφιγγε. Και σουρούπωμα ήρθαν στα Λευκαρα. Ο στρατός όλος. Δε χωρούσε! Εκεί συγκεντρωθήκανε. Το ΕΛΑΣ έπιασε τα βουνά. Ήρθαν απ την Κοζάνη, περικύκλωσε όλο. Μόνο στη Σκάφη ήταν ανοιχτός ο χώρος. Εκείνα τα βουνά. Χαράματα σηκώθηκαν κι έφυγαν οι δικοί μας...3-4 μέρες άντεξε στα βουνά. Εδώ κι εκεί φεύγανε. Όσο άντεξε. Πόσο θα αντέξει;»⁸⁸⁹

Την επόμενη της μάχης του Βαθυλάκκου, ο ΕΛΑΣ, αφήνοντας φρουρές στα αφοπλισμένα και κατειλημμένα χωριά βάδισε προς τα Λεύκαρα. Την ίδια ημέρα ξεκίνησε και η επίθεση εναντίον του προκεχωρημένου φυλακίου του Ε.Ε.Σ., της Σκάφης. Στο δρόμο για τα Λεύκαρα οι αντάρτες «πάτησαν» με τη σειρά τα χωριά Μεσιανή, Κουβούκλια και Ροδίτη. Στη διαδρομή φονεύτηκαν ορισμένοι μεμονωμένοι οπλίτες που βρέθηκαν στο διάβα των ανταρτών. Στα χωριά αυτά δεν προβλήθηκε καμιά αντίσταση μιας και οι οπλίτες τα είχαν εκκενώσει, συγκεντρωμένοι στα γύρω υψώματα.⁸⁹⁰

Μπαίνοντας στα χωριά οι αντάρτες -παρά τις εκτελέσεις που πραγματοποίησαν κατά τη διάρκεια της νύχτας- επαναλάμβαναν τα καλέσματα προς παράδοση των οπλισμένων χωρικών. Μόλις ξημέρωσε κανονικά οι αντάρτες άρχισαν έρευνες, όπως και την προηγούμενη ημέρα στο Βαθύλακκο, για εύρεση τυχόν κρυμμένου οπλισμού ή και οπλιτών. Στα σπίτια βέβαια βρίσκονταν συνήθως μόνο γυναικόπαιδα, μιας και οι άντρες είχαν τραπεί σε φυγή από την προηγούμενη νύχτα. Παράλληλα με τις έρευνες οι Ελασίτες καλούσαν τους χωρικούς να μην αποκρύπτουν οπλισμός ή άνδρες και να ειδοποιήσουν τους ενόπλους οικείους τους να επιστρέψουν στα σπίτια, εγγυώμενοι πως *«οι αθώοι δε θα πάθουν τίποτε»*, ενώ σε διαφορετική περίπτωση καθώς το χωριό ήταν περικυκλωμένο θα ακολουθούσε *«σφαγή σε αθώους και ενόχους ανεξαρτήτως»*. Για ακόμη μία φορά έγινε διαχωρισμός ανάμεσα σε οπλίτες και καπετάνιους, με τους δεύτερους να μην περιλαμβάνονται στις εγγυήσεις περί ασφάλειας των αθώων. Μέσα στη σύγχυση και το χάος που δημιουργήθηκε, οι χωρικοί άρχισαν να αναζητούν τους δικούς τους για να τους μεταφέρουν τα νέα και τις διαβεβαιώσεις του ΕΛΑΣ. Ορισμένοι οπλίτες αφού περιπλανήθηκαν από χωριό σε χωριό και τελικά πιστεύοντας τις εγγυήσεις που τους δόθηκαν, αποφάσισαν να παραδοθούν.⁸⁹¹ Ρόλο στην όλη σύγχυση και την ευπιστία των κατοίκων των χωριών έπαιξε και η άγνοια για τα γεγονότα που είχαν προηγηθεί. Εκτός της ταχύτητας, με την οποία έτρεχαν οι εξελίξεις, ο ΕΛΑΣ εκτελώντας του αιχμαλώτους νύχτα και θάβοντας τους γρήγορα, είχε εξασφαλίσει μία αποτελεσματικότερη μυστικότητα γύρω από το όλο θέμα. Για μήνες μετά τις εκτελέσεις ο τρόπος εκτέλεσης και ο αριθμός των θυμάτων αποτέλεσε αντικείμενο φημολογίας.⁸⁹²

Ο ΕΛΑΣ μετά την κατάληψη των χωριών εγκαθιστούσε φρουρές, όπως στα Πετρανά και το Βαθύλακκο και συνέχιζε την πορεία του προς τα Λεύκαρα. Όσες φρουρές των οπλιτών υπήρχαν ακόμα μέσα στα χωριά εγκαταλείπονταν και οι

⁸⁸⁸Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 182-186

⁸⁸⁹Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁹⁰Καλλιανιώτης Α., σ., ο.π., 409

⁸⁹¹Προφορική μαρτυρία Όμηρου Ασλανίδη(Μεσιανή), Αρχείο Κούλας Κυριακίδου (29/11/1992)

⁸⁹²Καλλιανιώτης Α., σ. 411

φυγάδες κατευθύνονταν προς το Λεύκαρο για να ενωθούν με τους υπόλοιπους.⁸⁹³ Συγκεντρωμένοι στα βουνά και αγνοώντας πως οι συμμαχητές τους που παραδόθηκαν στα Πετρανά και το Βαθύλακκο εκτελέστηκαν, αποφάσισαν να πράξουν και αυτοί το ίδιο. Συζητώντας μεταξύ τους οι Παιοζήδες αποφάσισαν να παραδοθούν. Τότε ήταν που η ηγεσία διαφοροποιήθηκε και δεν ακολούθησε την κατεύθυνση της παράδοσης.

«Οι άλλοι σηκώθηκαν από κει και ήρθανε εδώ. Εδώ στα Λεύκαρο ήρθανε. Πιάσανε εκείνα τα βουνά.»⁸⁹⁴

«Τότε αυτοί, οι δικοί μας, όλοι, από παντού κι από τα Τρίκαλα ακόμα ήρθανε εδώ. Το τελευταίο το ΠΑ(γ)Ο εδώ. Όλοι έφυγαν στο βουνό. Και από το χωριό όλοι φύγανε πάλι.

Φύγανε, στο βουνό πήγανε. Εδώ, εδώ πάνω. Στα δικά μας τα βουνά. Ήτανε από παντού: εδώ, Σκάφη, Μεσιανή, Βαθύλακος.. από το Ροδίτη ήτανε...μόνο ο Καραπαύλος ήτανε. Ύστερα από τα Κρανίδια, οι δικοί μας, οι Πόντιοι, οι πρόσφυγες. Όλοι μαζεύτηκαν εδώ, στο δικό μας. Πόσα; 300, πόσα άτομα..δεν τα ξέρω, δεν ήμουνα εκεί πέρα. Ακριβώς πως τα λέγανε.»⁸⁹⁵

Ο ΕΛΑΣ έφτασε στα Λεύκαρο νωρίς το πρωί της 25^{ης} Νοέμβρη. Όπως είχε συμβεί και στα άλλα χωριά, με την έλευση των ανταρτών οι οπλίτες που βρίσκονταν εντός του χωριού κατέφυγαν στα γύρω υψώματα. Ο Αναστάσης Κ., που ήταν παρών ως οπλίτης και ένας από τους λίγους νέους του χωριού που απέφυγε την εκτέλεση, αφηγείται σχετικά με την είσοδο του ΕΛΑΣ στο χωριό του:

«Νωρίς μπήκανε στο χωριό. Πολύ νωρίς! Ούτε μεσημέρι δεν ήτανε. Όταν μπήκανε στο χωριό εμείς όλοι φύγαμε στο βουνό. Κι εγώ ήμουνα στο βουνό... Οι αντάρτες το χωριό το πήγανε το καταλείψανε. Πιάσανε εδώ την Παναγία, αυτά...Οι δικοί μας όλοι απέναντι.»⁸⁹⁶

Τα Λεύκαρο, σχετικά πιο αποκομμένα από τα υπόλοιπα τρία χωριά (Βαθύλακκο, Μεσιανή, Ροδίτη) βρίσκονταν στο βάθος της πεδινής έκτασης και περικυκλωμένα από τους ορεινούς όγκους, ακριβώς κάτω από τη Σκάφη και πίσω από τα Ίμερα. Οι αντάρτες κινούμενοι αργά και σταθερά, είχαν καταλάβει σταδιακά όλη τη γύρω περιοχή. Βασισμένοι στην απουσία των Γερμανών και την αριθμητική και οπλική υπεροχή τους έσφιγγαν ολοένα το κλοιό γύρω από το διαλυμένο πλέον Ε.Ε.Σ.⁸⁹⁷ Οι Παιοζήδες που είχαν καταφύγει στα Λεύκαρο, ως ύστατη λύση, βρέθηκαν περικυκλωμένοι και χωρίς άλλες προοπτικές διαφυγής.

IV) Η παράδοση των Λευκάρων

Κατά την παράδοση των οπλιτών του Ε.Ε.Σ. υπολογίζεται ότι αιχμαλωτίστηκαν περί τους δύο χιλιάδες από αυτούς, είτε στα Πετρανά, το Βαθύλακκο και τα Λεύκαρο (την επόμενη ημέρα), είτε σε άλλα χωριά. Η ηγεσία της οργάνωσης δεν βρισκόταν ανάμεσα τους. Οι καπετάνιοι και οπλαρχηγοί απέφυγαν να παραδοθούν στους διώκτες τους και παρέμειναν στα γύρω βουνά. Το ίδιο έπραξε φυσικά και ο αρχηγέτης των Παιοζήδων της δυτικής Μακεδονίας, ο Μιχάλαγας.⁸⁹⁸ Άλλωστε, οι ρητές και επαναλαμβανόμενες αναφορές των ανταρτών στο διαχωρισμό των απλών οπλιτών από τους οπλαρχηγούς και καπετάνιους δεν άφηνε το παραμικρό περιθώριο αμφιβολιών για τη μοίρα που τους περίμενε.

⁸⁹³Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Μ. & Γιάννη Γ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁹⁴Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρο), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁹⁵Προφορική συνέντευξη Σοφία Δ. (Λεύκαρο), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁹⁶Προφορική συνέντευξη Αναστάσης Κ. (Λεύκαρο), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁸⁹⁷Καλλιανιώτης Α., σ. 408

⁸⁹⁸Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 182-183

Αμέσως μετά την φυγή των οπλιτών από τα Λεύκαρα και την άφιξη της πλημμυρίδας των ανταρτών, οι τελευταίοι απευθύνθηκαν προς τους πρώτους επαναλαμβάνοντας για άλλη μία φορά το κάλεσμα προς παράδοση, μιας και δεν υπήρχε πλέον για αυτούς κανένα περιθώριο διαφυγής. Το κάλεσμα συνοδεύτηκε από την πάγια πλέον διαβεβαίωση για την ασφάλεια όσων παραδίδονταν και την εγγύηση για το ατελέσφορο της συνέχισης του αγώνα.

«Ξημερώνοντας φύγανε στο βουνό Πατσούρα των Λευκάρων. Φεύγοντας αυτοί γέμισαν οι αντάρτες στο χωριό και άρχισαν να κάνουν προπαγάντα ότι να παραδοθούνε αυτά τα άτομα που είναι στο βουνό γιατί δεν έχουν δυνάμεις να πολεμήσουνε. Αν κάνουν πόλεμο οι αντάρτες, θα τους σκοτώσουν όλους. Κι έτσι ήτανε. Οι δικοί μας δεν είχαν δύναμη να πολεμήσουν με τους αντάρτες. Αυτοί είχανε δυναμώσει για καλά. Ήτανε σε θέση όλους να τους σκοτώσουν. Αυτοί ήτανε αντάρτες πάλι από δω απ τα χωριά και απ άλλες περιοχές ήτανε... Να παραδοθούνε, δε θα τους πειράζονε. Ούτε μια μύτη δε θα ματώσει. Κι έστειλαν το Σωτήρη.»⁸⁹⁹

Ρόλο στη διαπραγμάτευση για την παράδοση των οπλιτών φαίνεται να έπαιξε ο προαναφερθείς πρόεδρος των Λευκάρων, τον οποίο έστειλαν ως μεσολαβητή για να πείσει τους συγχωριανούς του να παραδοθούν. Στο σπίτι του μάλιστα, αναφέρεται, πως είχαν εγκαταστήσει οι αντάρτες τη βάση τους μέσα στο χωριό.⁹⁰⁰

«Αλλά οι δικοί μας όλοι μαζευτήκανε όταν μπήκανε και πήρανε και αρχίνησαν να βγαίνουνε και να φωνάζονε ότι 'Δε θα κάνουμε τίποτα, ελάτε να παραδοθείτε.'

Βάζανε γυναίκες. Βάζανε ανθρώπους γονείς για να φωνάζουν.»⁹⁰¹

Η αδυναμία να αμυνθούν έναντι του υπέρτερου ΕΛΑΣ, οι εγγυήσεις των ανταρτών, η μεσολάβηση των συγχωριανών και οικείων τους και τέλος η άγνοια για τις εκτελέσεις των Πετρανών και του Βαθυλάκκου ώθησαν τους οπλίτες να δεχθούν να κατεβούν από τα βουνά και να παραδοθούν.

«Αυτοί εδώ δεν ζέρανε τι έχει γίνει εκεί. Φτιάχνονε μια σύσκεψη, οι περισσότεροι λένε: 'Θα παραδώσουμε κι εμείς τα όπλα. Αφού εκείνοι παραδώσανε τα όπλα θα παραδώσουμε κι εμείς.' Ο περισσότερος πληθυσμός από τους 400, πόσοι ήτανε, έρχονται κατεβαίνουν στο χωράφι το δικό μας.»⁹⁰²

Με τη λήψη της απόφασης για κάθοδο και παράδοση, επήλθε διάσπαση και διάσταση απόψεων μεταξύ των *Παοτζήδων*. Η ελίτ της οργάνωσης αρνήθηκε να παραδοθεί. Μαζί με τους καπετάνιους παρέμειναν και ορισμένοι άλλοι που ακολούθησαν το παράδειγμά τους και απέφυγαν να παραδοθούν. Ανάμεσα σε αυτούς και δύο μικρότερης εμβέλειας οπλαρχηγοί, διακεκριμένοι για τη δράση τους, οι οποίοι αρνήθηκαν επίσης να παραδοθούν καθόλη τη διάρκεια της λεγόμενης *Εαμοκρατίας*. Επρόκειτο για τον Κοντίλη από τα Λεύκαρα και τον Ισπάτ-Αλέξη από τα Κρανίδια.

«Καμιά εκατοστή δεν έρχονται. Μένουνε εκεί, όπως ο πατέρας, ο Μιχάλαγας, ο Πέτρος, αυτοί....ο Μιχάλαγας αυτός (δείχνει προς τη Σκάφη)...Με τους 400-500 εδώ ήρθε. Δεν παραδόθηκε κι εκείνος.»⁹⁰³

Οι δύο οπλαρχηγοί από τα Λεύκαρα και τα Κρανίδια προσπάθησαν να μεταπείσουν τους συμπολεμιστές τους και να τους αποτρέψουν από το να παραδοθούν. Ο Κοντίλης ανακαλώντας μνήμες από την εποχή που είχε ζήσει τους διωγμούς στο δυτικό Πόντο, απηύθυνε έκκληση στους συγχωριανούς του, κάνοντας μάλιστα και σύγκριση μεταξύ του παλιού με το νέο εχθρό.

⁸⁹⁹Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰⁰Προφορική συνέντευξη Αναστάσης Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰¹Προφορική συνέντευξη Αναστάσης Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰²Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰³Προφορική συνέντευξη, ο.π.

«Και όλοι σηκωθήκανε με αυτό το πράγμα που είπανε «Παραδοθείτε». Όλοι τους κατέβηκαν να παραδοθούνε. Κι ο μπαμπάς μου κλαίοντας τους είπε: “Μην παραδίνεστε. Εγώ ξέρω στην Τουρκία, όποιος παραδίνονταν, οι Τούρκοι τον σκότωναν. Αυτοί, λέει, είναι χειρότερα απ’ τους Τούρκους, θα σας σκοτώσουν, μην πάτε!»⁹⁰⁴

Κατά παρόμοιο τρόπο, συμβουλευοντας τους συγχωριανούς του, έπραξε και ο Ισπάτ Αλέξης, του οποίου η κόρη μεταφέροντας τις αφηγήσεις του πατέρα της για την παράδοση αναφέρεται και στην παρουσία του Κοντίλη:

«Μετά που παραδόθηκαν τα 300 άτομα, ήταν κι ο Βασίλης (Κοντίλης) μέσα. Ήταν κι ο πατέρας μου. Τώρα τους συγκεντρώνει όλους τους χωριανούς μου, τα αδέρφια μου και τους λέει ‘δε θα παραδοθούμε’.⁹⁰⁵

Κουρασμένοι από τη μάχη και την καταδίωξη, μη βλέποντας να υπάρχει άλλη διέξοδος, πιστεύοντας στις εγγυήσεις των ανταρτών για την ασφάλεια τους, αγνοώντας τη μακροϊστορία (εκτελέσεις Βαθυλάκκου και Πετρανών) και το γενικό πλαίσιο που διαμορφωνόταν στην υπόλοιπη χώρα (εκκαθάριση αντικομμουνιστικών σχηματισμών, μάχη Κιλκίς κτλ) και τέλος επηρεασμένοι από τους εσωτερικούς ενδοκοινοτικούς ανταγωνισμούς, την απειθαρχία και τους μικρό-εγωισμούς οι τουρκόφωνοι οπλίτες αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τις προτροπές των οπλαρχηγών και θεωρώντας πως το ζήτημα της σύγκρουσης με τον ΕΛΑΣ είχε λήξει, αντέδρασαν στην εξουσία των οπλαρχηγών και αποφάσισαν να μην τους ακολουθήσουν στο εξής. *«Κανένας δεν τους άκουσε. Πήγε και τελευταία έπιασε το θείο μου, της αδελφής του τον άντρα και του λέει: ‘Άμα πεθάνω θα πεθάνεις, άμα δεν πεθάνω, θα ζήσεις μαζί μου. Μην πας, κατεβαίνεις’ ‘Τι, λέει, με θέλεις εμένα υπηρέτη;’ εμένα ο μπαμπάς μου δεν ήταν ένας τεμπέλης άνθρωπος να περιμέναμε από κείνον. Να, του είπε μια κουβέντα, ήρθε, παραδόθηκε.»⁹⁰⁶*

Ακόμη και οι συγγενείς αρνήθηκαν να ακούσουν τις προτροπές των πιο υποψιασμένων και θεώρησαν τη στιγμή εκείνη κατάλληλη για να διαφοροποιηθούν από την ελίτ και να αμφισβητήσουν την πρωτοκαθεδρία της, επιλέγοντας τον «ασφαλή» δρόμο της παράδοσης. Οι οπλίτες των Κρανιδίων, όπως και οι Λευκαριώτες, αρνήθηκαν να ακούσουν τις προτροπές του Ισπάτ Αλέξη. Ακόμη και οι δύο γιοι του δεν τον ακολούθησαν.

«Αυτοί δεν άκουσαν τον πατέρα μου. Λένε Αλέξη τώρα εσύ ότι θέλεις κάνε. Εμείς θα παραδοθούμε. Ο πατέρας μου, λέει, αφού εσείς δε με ακούτε, λέει στα αδέρφια μου: ‘Εσείς θα μείνετε μαζί μου. Μην πάτε μ αυτούς. Δε θέλω να παραδοθείτε.’ και τα αδέρφια μου απαντάνε στον πατέρα μου ‘Πατέρα κι εμείς θα παραδοθούμε. Δεν ξέρεις, αφού είπανε...έχουμε φίλους στο χωριό, θα μας βοηθήσουνε. Δε θα μας σκοτώσουν’ δηλαδή εμπιστεύτηκανε στους φίλους από το χωριό, οι οποίοι ήταν κομμουνισταί, αλλά λάθος ήτανε. Αυτοί οι ίδιοι δε βοηθήσανε και έδωσαν καταθέσεις να σκοτωθούν τα παιδιά. Μετά φτάνει στον μικρό τον αδερφό μου: ‘Κι ο Μιχάλης θέλει να παραδοθεί. Εσύ, λέει, μείνε μαζί μου. Μην πας μαζί τους’. Κι ο αδερφός μου λέει στον πατέρα μου: ‘Όπου πάει ο Μιχάλης θα πάω κι εγώ!’ και ξεκινάνε να κατεβαίνουν στο χωριό... ‘Εμείς τι κάνουμε τώρα;’ λέει ο πατέρας μου στο Βασίλη ‘Εμείς δε θα παραδοθούμε!’ Αυτοί οι 2 έξι μήνες, μένουνε στο βουνό.»⁹⁰⁷

Μία από τις φωνές που προσπάθησε να αποτρέψει τους Παιοζήδες να παραδοθούν ήταν και αυτή του ίδιου του Μιχάλαγα. Τελικά όμως, ούτε και ο Μιλλέτπασης εισακούστηκε.

⁹⁰⁴Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰⁵Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι. Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰⁶Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁰⁷Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

«Μη φεύγετε ρε. Θα σας κόψουνε σαν τα γουρούνια. Δε θα μείνει ούτε ένας. Θα σκοτώσουν. Αυτοί οι άνθρωποι δεν είναι καλοί άνθρωποι' τους έλεγε. Αλλά αυτός δεν πήγε. Αυτός χώρια πήγε... και έλεγε 'Σας λυπάμαι, δε θα αφήσουν ούτε ένα. Όσο λιγότεροι μπορέσετε να πάτε.'»⁹⁰⁸

Εν τέλει η παράδοση των οπλιτών συντελέστηκε. Οι οπλίτες κατέβηκαν στα Λεύκαρα και παραδόθηκαν, συγκεντρωμένοι μέσα σε ένα χωράφι στις παρυφές του χωριού. Έτυχε μάλιστα το χωράφι να ανήκει στην οικογένεια του Κοντίλη.

«Ένα χωράφι έχουμε εμείς πιο πέρα, έξω από το χωριό. Εκεί κατέβηκαν και παραδόθηκαν όλοι τους.»⁹⁰⁹

Στα Λεύκαρα επαναλήφθηκε η εφαρμογή της οδηγίας για διαλογή ανάμεσα στους αιχμαλώτους που προορίζονταν για εκτέλεση, ώστε να εξαιρεθούν ορισμένοι κάτοικοι της περιοχής. Πλήθος μαρτυριών επαληθεύει την πληροφορία ότι όσοι από τους κατοίκους του χωριού είχαν γιους που βρίσκονταν ανάμεσα στο αμάλγαμα των συλληφθέντων κλήθηκαν να σπείσουν να παραλάβουν τα παιδιά τους. Συγκεκριμένα για το ρόλο αυτό επιλέχθηκε ο πρόεδρος του χωριού, στο σπίτι του οποίου είχαν εγκαταστήσει τη βάση τους οι αντάρτες. Αδιευκρίνιστο παραμένει ακόμη το αν και κατά πόσο ο συγκεκριμένος άνδρας διατηρούσε υπόγειες επαφές με τους αντάρτες, μομφή την οποία του αποδίδουν ή υπαινίσσονται ακόμη και σήμερα κάτοικοι των Λευκάρων και των γύρω χωριών. Πάντως και μεταξύ των κατοίκων υπάρχουν διχογνωμίες για τη στάση του κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο. Ορισμένοι πιστεύουν πως απλά διαδραμάτισε ένα ρόλο λόγω της θέσης του μεταξύ των χωριανών και άλλοι του αποδίδουν συνεργασία με τον ΕΛΑΣ, θεωρώντας τον προδοτικό στοιχείο.⁹¹⁰

Οι θεωρούμενοι αθώοι συγκεντρώθηκαν στο χωράφι, όπου παρέδωσαν τα όπλα και εκεί έγινε μια διαλογή, κυρίως των μικρότερων σε ηλικία, με καταγωγή από το χωριό.

«...εμείς τι κάναμε; Κι άμα μας σκοτώσουν στα σπίτια μας θα μας σκοτώσουν» έρχονται, εκεί περιμένουν, όλοι στο χωράφι μέσα. 180 άτομα, 184 άτομα.(;) Όσοι είναι παιδιά να φύγουν είπαν. Αυτοί, τα παιδιά φύγανε. Ο Σωτήρης ήρθε πήρε 2-3 άτομα, τα παιδιά του. Το γαμπρό του δεν τον πήρε...»⁹¹¹

«Το Σωτήρη το ρωτήσανε 'πρόεδρος εσύ είσαι;' 'εγώ είμαι', 'έτσι κι έτσι χώρισε του χωριού τα παιδιά'. Όλα τα παιδιά τα χώρισε. Όλοι το λένε, δεν το κρύβουν, ότι μας χώρισε...τα Λευκαριώτικα τα παιδιά τα χώρισε, 2-3 φορές. Όλοι μαζί μπήκανε μέσα.

Κατάλαβανε οι υπόλοιποι. Τρικαλινοί, Μεσιανιώται. Εδώ ήτανε 300-400 άτομα εκεί... 'Πάρε τα παιδιά σου και φύγε' τον είπανε. Πήρε τα παιδιά του, έφυγε. Ο Σωτήρης.. Τους υπόλοιπους πήρανε, όποιος είπε 'είμαι άρρωστος' τους βάλανε στον απάνω μαχαλά, σε ένα σπίτι. Το πρωί, έτσι μάθαμε, εκείνους εκείνο το βράδυ τους σκοτώσανε και τους υπόλοιπους τους πήγαν απάνω και τους σκοτώσαν στην Οινόη.»⁹¹²

Ο Θ. Καλλιανιώτης επιβεβαιώνει, με τα πορίσματα της έρευνας του, την εκτέλεση ορισμένων αιχμαλώτων στο ύψωμα πάνω από τα Λεύκαρα κατά τη διαδρομή προς την Οινόη. Αναφέρει μάλιστα τον αριθμό των τριάντα επτά εκτελεσθέντων. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι αντάρτες εκτέλεσαν επι τόπου ορισμένους από τους άνδρες που συνέλαβαν στο δρόμο προς τα Λεύκαρα, ενδεχομένως για να μειώσουν τον όγκο των αιχμαλώτων και να αποφύγουν τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού τους μαζί.⁹¹³

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από την αφήγηση του Λευκαριώτη Γιάννη Δ., ο οποίος αναφέρεται σε μικρότερο αριθμό εκτελεσθέντων, η εκδοχή του όμως συνάδει

⁹⁰⁸Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹⁰⁹Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹⁰Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹¹Προφορική συνέντευξη Κυριάκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹²Προφορική συνέντευξη Αναστάση Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹³Καλλιανιώτης Α., σ. 409

με την πρόθεση μείωσης του όγκου των αιχμαλώτων ως αιτίας των εκτελέσεων στο συγκεκριμένο σημείο.

«Στο δρόμο εδώ όπως είναι η χαράδρα, ανεβαίνανε για την Οινόη, καμιά δεκαριά είχανε σκοτώσει, όσοι δε μπορούσαν να βαδίσουνε.»⁹¹⁴

V) Η εκτέλεση της Οινόης

«Αυτοί, η Οινόη είναι Καυκάσιοι. Τουρκόφωνοι δεν έχει εκεί πέρα.»⁹¹⁵

Οι περισσότεροι τουρκόφωνοι οπλίτες της περιοχής που παραδόθηκαν στα Λεύκαρα προέρχονταν από το ίδιο χωριό, το Βαθύλακκο και τη Μεσιανή. Η πλειοψηφία οδηγήθηκε αιχμάλωτη στην Οινόη, όπου και εκτελέστηκαν μέσα στο δημοτικό σχολείο του προσφυγικού χωριού. Οι αντάρτες έκλεισαν τους αιχμαλώτους μέσα στο σχολικό κτήριο και εξαπέλυσαν ριπές πολυβόλων από τις πόρτες και τα παράθυρα.⁹¹⁶ Υπήρχαν επίσης οπλίτες και από άλλα χωριά της ευρύτερης περιοχής, όπως για παράδειγμα από το μεικτό χωριό της απέναντι πλευράς του Αλιάκμονα, Κρανίδια.⁹¹⁷ Οι κάτοικοι του Ροδίτη απέφυγαν την αιχμαλωσία, χάρη στην ευελιξία και διπλωματικότητα με την οποία χειρίστηκε το ζήτημα η τοπική ελίτ. Οι κάτοικοι των Ιμέρων είχαν καταφύγει στα γύρω υψώματα και τη Ζαρκαδόπετρα, ενώ από τη συμπαγή πολεμική ομάδα της Σκάφης, που λειτουργούσε σαν αντάρτικο τμήμα πολύ περισσότερο από ότι τα άλλα χωριά, δεν παραδόθηκε κανείς.

«Στην Οινόη δεν ήταν κανείς από τη Σκάφη. Ούτε ένας.»⁹¹⁸

Για το συνολικό αριθμό των εκτελεσθέντων στο σχολείο της Οινόης, ο Ν. Μαραντζίδης παραθέτει τον αριθμό των 165 ατόμων⁹¹⁹, ενώ ο Α. Καλλιανιώτης κάνει λόγο για 95 νεκρούς.⁹²⁰ Από την πλευρά των Τουρκόφωνων, δηλαδή των θυμάτων των μαζικών εκτελέσεων, παρατίθενται μεγαλύτεροι αριθμοί, εξαιτίας της έντονης φημολογίας που αναπτύχθηκε μέσα στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη περίοδο που κυριάρχησε ο ΕΛΑΣ, αλλά και λόγω της μεθοδευμένης και προπαγανδιστικής τακτικής του ΕΑΜ που διοχέτευε καλά επεξεργασμένες και ελεγχόμενες πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα και τις εκκαθαρίσεις των αντιεαμικών οργανώσεων και των εξοπλισμένων χωριών. Οι φήμες είχαν να κάνουν με την προσαύξηση του προβαλλόμενου αριθμού των θυμάτων ή τον περιορισμό του πεδίου όπου πραγματοποιήθηκαν οι εκτελέσεις. Ακόμη διαφορές εντοπίζονται ανάμεσα στις πληροφορίες που δίνονταν στη δημοσιότητα από τις τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ

⁹¹⁴Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹⁵Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016). Η χαρακτηριστική αυτή φράση επιβεβαιώνει τη διαπίστωση του Νίκου Μαραντζίδη πως εκεί όπου υπήρξαν πολλά θύματα προερχόμενα από μία συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα (τουρκόφωνοι Πόντιοι Λευκάρων, Μεσιανής και Βαθύλακκου) η εθνοτική διαμάχη -ή έστω αντιπάθεια- πολιτικοποιείται και οξύνεται περισσότερο, αποκτώντας *μονιμότερο χαρακτήρα*. Ακόμη και αν τα Λεύκαρα (από όπου προέρχεται η συγκεκριμένη μαρτυρία) δεν υπήρξαν μεικτό χωριό (όπως τα Ίμερα, ο Βαθύλακκος και τα Κρανίδια, τα δύο πρώτα με δύο ή και τρεις ομάδες προσφύγων, το τρίτο με πρόσφυγες και γηγενείς), όπου το χάσμα μεταξύ των εθνοτικών ομάδων βάθυνε φτάνοντας σε βαθμό πραγματικού διχασμού ή αδυναμίας συμβίωσης, οι κάτοικοι ακόμα και σήμερα κρατούν ζωντανό και βιώνουν το διαχωρισμό και την εχθρότητα τους από τις αντίπαλες εθνοτικές ομάδες και ιδίως τους Καυκάσιους. (βλ. Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 234)

⁹¹⁶Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 185-186

⁹¹⁷Προφορική μαρτυρία Δέσποινας Δ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹¹⁸Προφορική μαρτυρία Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹¹⁹Μαραντζίδης Ν., σ. 185

⁹²⁰Καλλιανιώτης Α., σ. 409

και από τον κεντρικό μηχανισμό.⁹²¹ Άλλες φήμες σχετίζονταν με διάφορες αναφορές για τον απάνθρωπο τρόπο θανάτωσης των αιχμαλώτων με φρικτά βασανιστήρια.

«Όλη τη νύχτα τους τυρρανήσανε. Το αίμα έτρεχε σαν λάκκο. Και ξημερώνοντας τους δολοφονήσανε.»⁹²²

Η επιμονή στην εστίαση των γεγονότων μέσα από την προβολή του αριθμού των νεκρών -πολλές φορές προσαυξημένου- αποτέλεσε συνήθη τακτική της αντικομμουνιστικής Δεξιάς (όχι μόνο της ελληνικής) και εφαρμόστηκε αρχικά από τους ίδιους τους Ναζί. Η «*πτωματολογία*» υπήρξε προπαγανδιστικό εργαλείο στην εκστρατεία συκοφάντησης του κομμουνιστικού κινήματος και της Αντίστασης, τόσο στα εμφυλιακά, όσο και στα μετεμφυλιακά χρόνια (μέχρι και τη Χούντα).⁹²³ Το επίσημο κράτος, ήδη από την επαύριον της επικράτησης του μετά τη Βάρκιζα, έσπευσε να εκμεταλλευτεί πολιτικά το ζήτημα της μνήμης των θυμάτων των *Παοτζήδων*, ανάγοντας τους σε σύμβολα του αντικομμουνιστικού αγώνα.⁹²⁴

Η εκτέλεση των αιχμαλώτων στην Οινόη εντασσόταν στο ευρύτερο πρόγραμμα εκκαθάρισης των δωσίλογικών ένοπλων σχηματισμών και των *Ταγμάτων Ασφαλείας* εν γένει. Σε αντίθεση όμως με τη μάχη του Κιλκίς, όπου αρκετοί ηγήτορες του ΕΕΣ και των άλλων οργανώσεων (ανώτεροι αξιωματικοί και οπλαρχηγοί) σκοτώθηκαν στη μάχη, εκτελέστηκαν ή συνελλήφθησαν,⁹²⁵ στις εκτελέσεις των Ιμέρων και της Οινόης που ακολούθησαν τη μάχη του Βαθυλάκκου δεν εκτελέστηκε κανείς από την ηγεσία του ΕΕΣ της περιοχής. Τα μόνα θύματα ήταν απλοί οπλίτες και συνήθως εκείνοι που δεν είχαν βεβαρημένο παρελθόν εξαιτίας της δράσης τους.

«Στην Οινόη που σκοτώθηκαν, δε σκοτώθηκαν οι φταίχτες. Δεν σκοτώθηκαν αυτοί που είχαν ευθύνη κάποιων πράξεων τους. Αυτοί δεν παραδόθηκαν.. Αυτοί που ήταν ένοχοι δεν παραδόθηκε κανείς! Όλοι ζήσανε.. Δεν καθάρισαν κανένα αρχηγό. Δηλαδή οι άνθρωποι ζήσανε και τους ήξερα κι εγώ μετά σαν παπούδες. Πέθαναν από βαθειά γεράματα στο χωριό μου. Δεν πάθαν τίποτα. Δεν παραδόθηκαν. Αν εγώ είχα κάνει αρκετά εγκλήματα, σε εισαγωγικά, δεν παραδίδονται.»⁹²⁶

Το στοιχείο εκείνο που επιτείνει το δραματικό χαρακτήρα της μαζικής εν ψυχρώ εκτέλεσης των αιχμαλώτων είναι πως ανάμεσα τους υπήρχαν πολλοί νέοι. Επρόκειτο ακόμη και για ανήλικα παιδιά που είχαν οπλιστεί από τους μεγαλύτερους. Οι νέοι ήταν κυρίως αυτοί που παραδόθηκαν, έχοντας λιγότερη ενημέρωση και περισσότερη εμπιστοσύνη στις εξαγγελίες των ανταρτών ή περισσότερο καθαρή τη συνείδηση τους. Πέρα από την εκτέλεση νέων και αθώων ατόμων, έναν άλλο στοιχείο που εξόργισε τους κατοίκους των χωριών υπήρξε το γεγονός της εξαπάτησης των αιχμαλώτων, οι οποίοι παραδόθηκαν πιστεύοντας τις εγγυήσεις για τη ζωή τους και τελικά βρέθηκαν ενώπιον των αντάρτικων κανών.⁹²⁷ Μάλιστα το τέχνασμα των ανταρτών για παραπλάνηση των αιχμαλώτων συνεχίστηκε μέχρι τελευταίας στιγμής, καθώς και μετά την παράδοση και τον αποπλισμό αφέθηκαν να πιστεύουν πως δε θα οδηγηθούν στο θάνατο. Η πληροφορίες που λάμβαναν ήταν πως επρόκειτο να δικαστούν.

⁹²¹Ο.π., σ. 411-412

⁹²²Προφορική μαρτυρία Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹²³Μαργαρίτη Γ., 65 χρόνια από τη Μάχη του Κιλκίς: Η αναμέτρηση δύο κόσμων, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://erodotos.wordpress.com/2009/12/01/maxi-kilkis/> (20/6/2017)

⁹²⁴Μαραντζίδης Ν., σ. 196-197

⁹²⁵Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 509-510

⁹²⁶Προφορική μαρτυρία Παναγιώτη Α. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹²⁷Ασλανίδη Ο., Το χρονικό της σφαγής από τους Κ/Σ στην Οινόη Κοζάνης το Νοέμβρη του 44, *Εθνική Αντίσταση*, (δεν αναφέρεται ημερομηνία), σ. 3, από Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδου

«Τα όπλα τα δώσανε εδώ στη γκορτζιά (στο χωράφι). Όλα τα όπλα μαζευτήκανε εκεί. Στίβα ολόκληρη! Τους έλεγαν θα πάμε να σας δικάσουμε. Τους μαζέψανε από κει και τους οδηγήσανε στην Οινόη.»⁹²⁸

Βέβαια σύμφωνα με αφηγήσεις των ίδιων των Τουρκόφωνων ο αρχικός προορισμός της πορείας των αιχμαλώτων δεν ήταν η Οινόη, αλλά η Κοζάνη. Το προσφυγικό χωριό ήταν μόνο ενδιάμεσος προορισμός, όπου η πορεία θα έκανε μία στάση, πριν συνεχίσει τη διαδρομή προς την Κοζάνη.⁹²⁹ Μετά την συγκέντρωση των όπλων και τη διαλογή όσων αφέθηκαν να φύγουν από το σύνολο των αιχμαλώτων ξεκίνησε η πορεία προς την Οινόη. Κατά τη διαδρομή στους ανυποψίαστους αιχμαλώτους λέγεται πως δεν επιτράπηκε ούτε μία στάση για νερό.

«Από κει τους μαζέψαν και πέρασαν στην Οινόη από το βουνό. Απ το βουνό κατέβηκαν αυτοί και παραδόθηκαν έξω στα χωράφια. Τους πήραν από κει και φύγανε. Κανένα δεν άφησαν να ρθουν στα σπιτια. Και όταν έφτασαν στη βρύση δίψασαν φαίνεται. Μερικοί είπανε να πάμε να πιούμε νερό και είπανε νερό δε θα πιείτε εδώ, θα πιείτε στην Οινόη.»⁹³⁰

Δεν είναι γνωστό αν σκοπός του ΕΛΑΣ ήταν πράγματι η μεταφορά των αιχμαλώτων στην Κοζάνη και η Οινόη αποτελούσε απλώς ενδιάμεση στάση, όπου κατόπιν αποφασίστηκε να εκτελεστούν οι κρατούμενοι ή αν επρόκειτο για παραπλανητικό τέχνασμα και η εκτέλεση αποτελούσε προειλημμένη απόφαση. Παρόλα αυτά κατά την πορεία προς την Οινόη, πάνω από το βουνό, φαίνεται πως εκδηλώθηκε από μέρους των ανταρτών η πρόθεση να γλιτώσουν όσο το δυνατό περισσότερους από τους αιχμαλώτους *Παοτζήδες*. Πλήθος μαρτυριών από τους κατοίκους των χωριών της περιοχής αναφέρονται στην προσπάθεια των Ελασιτών να βοηθήσουν τους συλληφθέντες.

«Ρε κι αυτοί που τους πηγαίνανε, και οι στρατιώτες που τους πηγαίνανε... τι στρατιώτες! Οι φρουροί που έστειλαν, λάσκα ήτανε, νύχτα πηγαίνανε ρε! Και μπορούσαν να φύγουνε κιόλας! Οι στρατιώτες τους οδήγησαν εκεί..! Τα παιδιά...κι αυτοί λίγο μεγαλύτεροι δεν ζέρανε; Δεν ζέρανε που πάνε; Καθόλου δε σκέφτηκαν; Λάσκα τους άφησαν βρε! Λάσκα τους πηγαίναν. Δηλαδή άμα μαζεύονταν...4 ήταν λένε. Τώρα δεν ξέρω πόσοι μπορεί να ήταν, οι φρουροί, ρε θα τους είχανε πνίξει. Σηκώνεσαι και πας εκεί πέρα...»⁹³¹

«Στη διαδρομή έξω από τη Μεσιανή, νομίζω ήταν και μια γυναίκα λέει 'Δε θες να κατουρήσεις;' πήγα κ κατουρησα, έρχομαι πίσω. Η γυναίκα προχωράει μπροστά, δρόμο. Την ακολουθάω τους φτάνω και συνεχίζω μαζί. Κάποια στιγμή λέει κάποιον άλλον 'Δε θέλετε να κατουρήσετε ρε παιδιά; '.. ξέρω γω.. κι άλλοι αντάρτες. Τους έλεγαν να κατουρήσουν, για να φύγουνε. Κατουράω λέει κι όπως φεύγανε, ζαπλώνω. Φεύγουν αυτοί! Περιμένω 2-3 λεπτά, εξαφανίζονται. Φεύγουνε. Έτσι γλίτωσαν. Χαζά δηλαδή. Δεν μπορεί να σε πιάσουν αιχμάλωτο και να σ' αφήσουνε. Δε γίνονται αυτά. Οι άνθρωποι ήτανε.. ζέραν ότι κάτι μπορεί να γίνει. Σου λέει άστους ανθρώπους 18-20 χρονών παιδιά ήτανε. Έτσι γλιτώσανε.»⁹³²

Η συμπεριφορά της ολιγομελούς φρουράς που συνόδευε τους αιχμαλώτους χαρακτηρίζεται από αυτόπτες μάρτυρες που επέζησαν ως «*άμση με γέλια και τραγουδία*». Έπειτα από περπάτημα μίας ώρας η πορεία σταμάτησε φτάνοντας στην Οινόη. Εκεί οι αιχμάλωτοι αφέθηκαν σχεδόν ελεύθεροι να κυκλοφορούν μέσα στο χωριό, «*χωρίς*

⁹²⁸Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹²⁹Ανώνυμη γραπτή μαρτυρία (Μεσιανή), Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδη

⁹³⁰Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹³¹Προφορική μαρτυρία Θανάσης Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹³²Προφορική μαρτυρία Παναγιώτης Λ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

αυστηρό περιορισμό». Ορισμένοι επεδίωξαν να συναντηθούν με γνωστούς και φίλους τους από το χωριό, χωρίς όμως να καταφέρουν να συναντήσουν κανένα. Φαίνεται πως οι κάτοικοι της Οινόης είχαν λάβει οδηγίες να μην έρθουν σε επαφή με τους αιχμαλώτους. Οι περισσότεροι αιχμάλωτοι βρίσκονταν συναθροισμένοι στο προαύλιο του σχολείου. Δεν άργησε η στιγμή που δόθηκε η εντολή να μπουνε όλοι μέσα στο σχολικό κτήριο, ενώ ταυτόχρονα αυξήθηκε ο αριθμός των φρουρών και μεταβλήθηκε η συμπεριφορά τους. Όσο πλησίαζε το σούρουπο, οι αιχμάλωτοι οπλίτες άρχισαν να ζητούν νερό. Λίγο αργότερα οι φρουροί που περίμεναν έξω από το σχολείο άρχισαν να βγάζουν τους αιχμαλώτους κατά μικρές ομάδες με πρόσχημα την ικανοποίηση του αιτήματός τους. Όσοι πρόλαβαν ήπιαν νερό και στη συνέχεια οδηγήθηκαν σε κάποιο γειτονικό χώρο, όπου αφού τους έγδυσαν, τους έδεσαν ανά ζεύγη με μία τριχιά και όταν αυτή εξαντλήθηκε με «αγκαθωτά σύρματα».⁹³³

«Μετά, στη συνέχεια τους ξεγυμνώνουν, παπούτσια, κάλτσες, πουφάνια, πουκάμισα, σακάκια, μόνο με εσώρουχα τους πήγανε στην Οινόη.»⁹³⁴

Η παραπάνω μαρτυρία επιβεβαιώνει την προηγούμενη ως προς το γεγονός της αφαίρεσης των ρούχων από τους *Παοτζήδες*, ωστόσο φαίνεται απίθανο οι αντάρτες να έγδυσαν τους αιχμαλώτους κατά τη διάρκεια της πορείας προς την Οινόη. Δεδομένων των συνθηκών, κάτω από τις οποίες διαδραματίστηκαν τα γεγονότα και της μυστικοπάθειας, με την οποία χειρίστηκε την όλη υπόθεση το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ, οι φήμες γύρω από το πώς αυτά εξελίχθηκαν κυριάρχησαν και πολλές φορές αναμείχθηκαν με τα πραγματικά γεγονότα σε τέτοιο βαθμό που για τους χωρικούς αποτελούν μέχρι σήμερα αναπόσπαστο κομμάτι της πραγματικότητας των ημερών εκείνων. Πολλές φορές οι φήμες προκύπτουν (συν τοις άλλοις) και σαν φυσικό επακόλουθο ενός τραυματικού γεγονότος, όπως η απροειδοποίητη (και για αυτό απροσδόκητη) μαζική εκτέλεση.

Και άλλες μαρτυρίες χωρικών, βασισμένες στις αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων της εκτέλεσης, που κατάφεραν να γλιτώσουν ή σε αφηγήσεις των κατοίκων της Οινόης επιβεβαιώνουν ή συμπληρώνουν την εικόνα της μαζικής εκτέλεσης. Κατά μία μαρτυρία η εκτέλεση φαίνεται πως ξεκίνησε εφόσον είχε ήδη νυχτώσει και κατά μία εκδοχή γύρω στις 21.30 με 22.00 μ.μ. και είχε ολοκληρωθεί γύρω στα μεσάνυχτα, όπως φαίνεται να επιβεβαιώνουν οι κάτοικοι του χωριού, αναφέροντας την ώρα που σταμάτησαν να ακούγονται πυροβολισμοί.⁹³⁵ Άλλες αφηγήσεις αναφέρουν πως η εκτέλεση ξεκίνησε γύρω στα μεσάνυχτα. Επιβεβαιώνεται όμως, παρά την ασυμφωνία ως προς την ακριβή ώρα, η μεταφορά των κρατουμένων στον αρχικό τόπο εκτέλεσης, ανά ομάδες και ζεύγη.

«Κατά τις 12-1 η ώρα τη νύχτα, τους σκότωσαν. Δεμένα τα χέρια 4-5 άτομα στην εκτέλεση κι αυτόνανε.»⁹³⁶

Ασχέτως από την ώρα της εκτέλεσης, φαίνεται πως κάποιοι από τους κρατουμένους κατάλαβαν το σχέδιο των ανταρτών και κατάφεραν να δραπετεύσουν. Αποτελεί κοινό τόπο στις μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής, η πληροφορία πως αρκετοί από τους αντάρτες που ανέλαβαν την εκτέλεση των οπλιτών ήταν Βούλγαροι (εννοώντας τους βουλγαρίζοντες Σλαβόφωνους). Σύμφωνα με πληθώρα αναφορών από κατοίκους της περιοχής, τόσο από πλευράς των τουρκόφωνων *Παοτζήδων*, όσο και των εαμικών (Καπαδόκες Βαθυλάκκου) οι Σλαβόφωνοι υπήρξαν οι κύριοι υπαίτιοι της μαζικής εκτέλεσης στη Οινόη. Κατά τη μεταφορά της πρώτης φουρνιάς αιχμαλώτων στον τόπο εκτέλεσης, κάποιος *Βουλγαροπρόσφυγας* από τη Δράμα, ο οποίος γνώριζε την

⁹³³Ανώνυμη γραπτή μαρτυρία (Μεσιανή), Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδη

⁹³⁴Προφορική μαρτυρία Δέσποινας Σ. (Κρανίδα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹³⁵Ανώνυμη προφορική μαρτυρία (Μεσιανή), Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδη

⁹³⁶Προφορική μαρτυρία Κυριάκου Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

βουλγαρική γλώσσα, άκουσε έναν αντάρτη να αποκαλύπτει σε κάποιο συμπολεμιστή του την επερχόμενη τύχη των αιχμαλώτων.

«Ήτανε κι αυτό το παιδί απ τη Δράμα, ήτανε ένας άλλος Γιώργος. Εκεί ακριβώς, πως τους πηγαίνανε, λέει ένας Βούλγαρος στον άλλον: 'Δε φτάνει εδώ; να τους καθαρίσουμε.' 'Όχι, του λέει –στα βουλγάρικα συνεννοούνται- έχουμε ανοίξει τέτοια... Αυτά τα ακούει αυτός ο γαμπρός που ήξερε, απ τη Δράμα, και λέει 'Μπαρμπα-Γιάννη θα μας σκοτώσουνε. Θα κάνουνε όπως κάνανε σε μας εκεί'»⁹³⁷

«Ο ένας ήτανε του Δημητρού ο γαμπρός. Ήτανε απ τη Δράμα και ήξερε βουλγάρικα. Αυτοί βουλγάρικα λέγανε «τώρα εδώ να τους σκοτώσουμε». Αυτός μόλις άκουσε λέει «έτσι κι έτσι θα μας σκοτώσουνε». Από κει προσπάθησαν, μερικοί λυθήκανε.»⁹³⁸

Είναι άγνωστο αν όντως ο συγκεκριμένος πολίτης καταλάβαινε το γλωσσικό ιδίωμα το Σλαβόφωνων και αν όντως η συζήτηση ήταν αυτή ή αν απλώς ακούγοντας την διάλεκτο αυτή, ο Δραμινός οπλίτης επανέφερε στη μνήμη του την εμπειρία της βουλγαρικής κατοχής στην ανατολική Μακεδονία και βάσει αυτής αλλά και της όλης κατάστασης που διαμορφωνόταν (γδύσιμο οπλιτών, δέσιμο και μεταφορά έξω από το χώρο κράτησης κατά ομάδες) υποπτεύτηκε τι επρόκειτο να συμβεί. Δεν αποκλείεται ορισμένοι από τους αιχμαλώτους να είχαν ήδη αντιληφθεί πως επρόκειτο να εκτελεστούν, άσχετα με το εάν όντως έγινε η συγκεκριμένη συζήτηση μεταξύ των φερόμενων ως Σλαβόφωνων ανταρτών.

Πάντως το σίγουρο είναι πως ορισμένοι κρατούμενοι κατάφεραν να ξεφύγουν από τον κλοιό των ανταρτών, είτε αυτό συνέβη με αφορμή την προαναφερθείσα συζήτηση είτε όχι. Οι πληροφορίες για τα γεγονότα αυτά προκύπτουν από τις κατοπινές αφηγήσεις αυτών που κατάφεραν να δραπετεύσουν. Αυτές τις αφηγήσεις αναπαράγουν με τις μαρτυρίες, τους οι σημερινοί κάτοικοι της περιοχής.

«Ο Μπαρμπα-Γιάννης ήτανε τελευταίος στο σκοινί πως τους είχανε δεμένους. Ένας αντάρτης έπιανε του Μπαρμπα-Γιάννη το χέρι και το άλλο χέρι ήταν δεμένο. Τον βάζει κάτω, θηρίο σκέτο. Και φωνάζει. Εκεί κανα-δυο σκοτώθηκαν. 3-4 πόσοι ήταν, απ το χωριό, μόνο απ το χωριό μας μπόρεσαν γλιτώθηκαν. Αυτός (ο Μπαρμπα-Γιάννης), τραυματισμένος ε; Τραυματίστηκε.»⁹³⁹

«Πως λύθηκαν, πως έκαναν; Και τον σκοντάφτει τον Αρ.. Και αυτός το κάνει το χέρι του και το χέρι του το γλιτώνει απ αυτόνα και αυτός αρχίζει να τρέχει. Ο αντάρτης δεν το είχε οπλισμένο το όπλο του το είχε κρεμασμένο στο λαιμό. Όσπου να ξεκινήσει να πυροβολάει, τον τραυμάτισε απεδώ (αριστερό ώμο). Και εκείνη τη βραδιά ήρθε εδώ στο δικό μας το μαχαλά πάνω-πάνω ψηλά, ήξεραν εκεί. Ήρθε και κρύφτηκε. 5-6 άτομα γλιτώσανε τότε.»⁹⁴⁰

Δεν αποκλείεται η ολιγωρία των ανταρτών να βάλουν κατά των δραπετών να μην ήταν τυχαία, ειδικά αν συσχετιστεί με τις ποικίλες μαρτυρίες για την εσκεμμένη ελαστικότητα τους ως προς τη φύλαξη των κρατουμένων κατά τη μεταφορά τους στην Οινόη. Πάντως μετά την απόδραση κάποιων από τους πρώτους Πασζήδες φαίνεται πως λήφθηκε η απόφαση να εκτελεστούν οι υπόλοιποι μέσα στο κτήριο του σχολείου, προφανώς για να μην επαναληφθεί το περιστατικό.

«...λύθηκαν έτσι τα χέρια τους και γλίτωσαν. Υστερα, άλλο δεν τους έβγαλαν. Τους έβαλαν μέσα και έβαλαν τα πολυβόλα απ τα παράθυρα και τους θέρισαν μέσα. Για να μη φύγουν άλλοι, οι Παγοτσήδες να τελειώσουν!»⁹⁴¹

⁹³⁷Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹³⁸Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Β. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹³⁹Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴⁰Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴¹Ο.π.

«Εκεί τους κλείσανε στο σχολείο, τα παράθυρα βάζουνε τα πολυβόλα, όσοι σκοτώθηκαν, σκοτώθηκαν...»⁹⁴²

Όταν ολοκληρώθηκε η εκτέλεση, ήρθε η ώρα της ταφής των νεκρών. Οι εκτελεσθέντες οπλίτες τάφηκαν μαζικά με συνοπτικές διαδικασίες και φυσικά χωρίς την παρουσία των συγγενών και προσφιλών τους προσώπων.⁹⁴³ Οι αφηγήσεις των κατοίκων των χωριών και συγγενών των θυμάτων αναφέρουν πως οι ομαδικοί τάφοι ήταν ήδη έτοιμοι πριν την εκτέλεση, θέλοντας να καταδείξουν και τον προμελετημένο χαρακτήρα της μαζικής εκτέλεσης.

«...πρώτου να κάνουν αυτή τη δουλειά είχαν ανοίξει τάφους για να τους ρίζουνε εκεί μέσα.»⁹⁴⁴

«και κάνανε ομαδικούς τάφους. Ανοίξανε μεγάλα αυτά. Βάλανε 5-10 άτομα. Τους σκεπάσανε και από πάνω σε αυλαγάδες, δίπλα από το χωριό τα χωράφια και φυτέψανε κολοκύθια. Και τα αδέρφια μου είναι εκεί. 2 αδέρφια μου.»⁹⁴⁵

Δεν έχει διασταυρωθεί από τον γράφοντα αν πράγματι ο ΕΛΑΣ ή οι κάτοικοι του χωριού φύτεψαν οποιοδήποτε είδος λαχανικών, υπήρξε πάντως εξακριβωμένα συστηματική η προσπάθεια του ΕΑΜ να δημιουργήσει εντυπώσεις στο πλαίσιο της πολιτικής προπαγάνδας, που εξυπηρετούσε τις σκοπιμότητες του, είτε αποκρύπτοντας είτε διαστρεβλώνοντας στοιχεία και δεδομένα. Επίσης είναι γνωστή η φημολογία που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους ηττημένους και δη στις οικογένειες όσων θρήνησαν θύματα, των οποίων την τύχη για αρκετό καιρό αγνοούσαν.⁹⁴⁶ Τα ίδια ισχύουν και για τα θύματα των επιθέσεων και των εκτελέσεων στα άλλα εξοπλισμένα χωριά (Ίμερα, Σκάφη).

Τα πτώματα των εκτελεσθέντων οπλιτών παρέμειναν θαμμένα στον ομαδικό τάφο της Οινόης για όσο διήρκεσε η μεταβατική περίοδος που ονομάστηκε *Εαμοκρατία*.

«Μετά, το Μάιο ήρθε πάλι η Δεξιά στα πράγματα, οι αντάρτες εξαφανίστηκαν και οι δικοί μας είχαν ευκαιρία να παν να πάρουν τα πτώματα και απ όλα τα χωριά μαζεύτηκαν, εδώ γύρω, απ όλα τα χωριά: Μεσιανή, Βαθύλακο, Λεύκαρα, Νεράιδα, Βατερό που είχαν άτομα, Μαυροδέντρι που είχαν άτομα, καθένας να γνωρίσει και να πάρει τους ανθρώπους τους. Κι έτσι έγινε. Όλοι ήταν εκεί, σκάβανε, ανοίγανε. Ένας απ το χωριό είπε αυτό το χωράφι όπως το βλέπετε είναι σκαμμένο και τα πτώματα των ανθρώπων σας είναι εδώ. Σκάψανε τους βγάλανε και τους δικούς μας τους θάψανε στα Λεύκαρα. Μετά τους πήραμε και τους πήγαμε στο χωριό. Ο πεθερός μου δε βρέθηκε. Λίγο ξύπνιος ήτανε. Αυτός φαίνεται έκανε να φύγει και που ακριβώς τον σκότωσαν, μπορεί να τον έφαγαν τα σκυλιά, οι λύκοι. Μόνο τον πεθερό μου δε βρήκαμε. Και τα αδέρφια μου βρήκαμε και τα άλλα 2 πατζανάκια βρήκαμε, την πεθερά μου.»⁹⁴⁷

«Και μετά τους είχανε παραχώσει και μετά τα σκυλιά, μου φαίνεται, βγάλανε τα... και όπως έχουμε το ρέμα εμείς, απ την Οινόη ερχότανε και είχαν αναγνωρίσει το σακάκι του ενός, ένα κομμάτι.»⁹⁴⁸

Η μαζική εκτέλεση της Οινόης στοίχειωσε τους κατοίκους των χωριών της περιοχής. Ακόμη και οι μετέχοντες στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, Καππαδόκες του Βαθύλακκου στιγματίστηκαν από το γεγονός το οποίο θεωρούν και αυτοί ως αναντίρρητο έγκλημα με θύματα αθώους.

⁹⁴²Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴³Ασλανίδη Ο., Το χρονικό της σφαγής από τους Κ/Σ στην Οινόη Κοζάνης το Νοέμβρη του 44, *Εθνική Αντίσταση*, (δεν αναφέρεται ημερομηνία), σ. 3, από Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδου

⁹⁴⁴Προφορική μαρτυρία Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴⁵Προφορική μαρτυρία Δέσποινας Σ. (Κρανίδα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴⁶Καλλιανιώτης Α., σ. 411-413

⁹⁴⁷Προφορική μαρτυρία Δέσποινας Σ. (Κρανίδα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁴⁸Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ. (Βαθύλακος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

«Αλλά την πληρώσανε πολύ ακριβά. Είχανε πολλά θύματα. Και τα θύματα τους όλα ήτανε αθώοι.. Και απ τις δυο μεριές γίνονταν έκτροπα. Κι αυτοί που σκοτώσαν εκείνους κακώς. Κι οι δικοί μας που σκοτώσαν στην Αμυγδαλιά και στην Οινόη. Σκοτώθηκαν όλοι οι αθώοι... Πολλούς σκοτώσανε! Σκοτώσανε παιδιά. Σκοτώσαν έναν πατέρα με γιο. Σκοτώσαν πολλά..»⁹⁴⁹

Για τους ίδιους τους τουρκόφωνους Πόντιους που υπήρξαν οι ίδιοι τα θύματα των εκτελέσεων το τραύμα υπήρξε ασυγκρίτως μεγαλύτερο. Η εκτέλεση της Οινόης κατέχει την πρώτη θέση και λειτουργεί και κάπως συμβολικά, αντιπροσωπεύοντας και τις άλλες εκτελέσεις (Βαθυλάκκου, Πετρανών, Ιμέρων) ως η κορυφαία και δραματικότερη στιγμή της ενδοελληνικής κατοχικής σύγκρουσης στην περιοχή. Σε όσα από τα χωριά ήταν μεικτά, με τη εθνοτικές ομάδες να βρίσκονται αντιμέτωπες, ενταγμένες η κάθε μία σε διαφορετικά στρατόπεδα, η εσωτερική διαίρεση και ο διχασμός εντάθηκε και διατηρήθηκε για πολλά χρόνια. Το τραύμα της εμφύλιας σύγκρουσης έγινε μέρος της ταυτότητας των πληθυσμών και καθόρισε, όπως το προηγούμενο τραύμα της γενοκτονίας και της προσφυγιάς την πολιτική ταύτιση και την εκλογική συμπεριφορά των τουρκόφωνων Ποντίων. Νέα κοινωνικά και πολιτικά στερεότυπα δημιουργήθηκαν και κατοχυρώθηκαν ως αναπόσπαστα στοιχεία της ταυτότητας τους. η πρόσληψη του έξω κόσμου γίνεται μέσα από αυτά τα σχήματα και από τις οικογενειακές αφηγήσεις στα τραυματικά γεγονότα του παρελθόντος, κρατώντας τις μνήμες του εμφυλίου πολέμου ζωντανές μέχρι σήμερα και μετατρέποντας τις σε φίλτρο, μέσω του οποίου ερμηνεύουν ακόμη και σήμερα τις σχέσεις τους με τις εθνοτικές εκείνες ομάδες με τις οποίες βρέθηκαν αντιμέτωποι.⁹⁵⁰

Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων στα γεγονότα για τα όσα διαδραματίστηκαν ήταν συχνές και σαφείς, μεταφέροντας στους νέους την εικόνα που οι μεγαλύτεροι είχαν σχηματίσει για το χαρακτήρα της συγκεκριμένου γεγονότος, της μαζικής εκτέλεσης. Ενδεικτικές είναι οι αφηγήσεις του Κοντίλη από τα Λεύκαρα, ενός από τους ελάχιστους *Παοτζήδες* που δεν παραδόθηκαν μέχρι τέλους. Αφηγούμενος στον εγγονό του τα γεγονότα της εμφύλιας σύγκρουσης που αποτέλεσαν πραγματικά τραυματική και σοκαριστική εμπειρία για τους Τουρκόφωνους, κατέθετε τα σχόλια του και για την εκτέλεση της Οινόης.

«Ότι ήταν έγκλημα και ότι σκοτώσαν παιδιά αμούστακα. Και ότι ήταν αθώα παιδιά, δεν είχαν πιάσει όπλο.. αυτά.»⁹⁵¹

Στο σημείο αυτό -και πριν κλείσει το παρόν κεφάλαιο- κρίνεται σκόπιμη μία μικρή αναφορά στο ζήτημα της παρουσίας Βουλγάρων μεταξύ των ανταρτών που συμμετείχαν στα γεγονότα. Στην απόδοση της ευθύνης -αποκλειστικής συχνά- στους «Βούλγαρους» συμπίπτουν οι εκδοχές και των δύο αντίπαλων πλευρών. Συγκεκριμένα μαρτυρίες Καππαδοκών χωρικών από το Βαθύλακκο που συμμετείχαν στο ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ αναφέρονται στην παρουσία των «Βουλγάρων», οι οποίοι ξεχώριζαν από τους Έλληνες αντάρτες, ως προς τη σκληρότητα, αλλά και τη σκοπιμότητα. Συχνά οι αφηγήσεις των εαμικής προέλευσης χωρικών εμφανίζονται επηρεασμένες ή και καθορισμένες από την δεξιά προπαγάνδα, η οποία άλλωστε κυριάρχησε μονοπωλιακά στα μεταπολεμικά χρόνια.

«Αυτοί φτιανανε πολλά οι Γιουγκοσλάβοι.. οι Σλαβομακεδόνες. Όλο ψέματα λέγανε αυτοί. Μια δόση που ήμαν και μικρός εγώ. Όλο ψέματα λεγαν. Στο ΕΛΑΣ που ήταν κι οι δικοί μας, πολλούς αξιωματικούς που πιάναν τους καθαρίζαν αυτοί οι Σκοπιανοί.

⁹⁴⁹Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ. (Βαθυλάκκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁵⁰Μαραντζίδης Ν., σ. 234-240

⁹⁵¹Προφορική μαρτυρία Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

Σκοτώναν τους δικούς μας. Μετά το πήραν χαμπάρι οι δικοί μας. Και δω που ερχόντανε αυτοί φτιάναν τα περισσότερα. Οι Σκοπιανοί δεν είναι άνθρωποι.»⁹⁵²

Η ταυτότητα των σλαβόφωνων ανταρτών στη συνείδηση των Τουρκόφωνων είναι ρευστή καθώς άλλοτε γίνεται λόγος για Σκοπιανούς και άλλοτε για Βουλγάρους. Από την πλευρά τους οι Τουρκόφωνοι μιλούν μετά βεβαιότητας για την παρουσία των αλλοεθνών στους οποίους πράγματι απέδιδαν και συνεχίζουν να αποδίδουν τη μεγαλύτερη ευθύνη για τις μαζικές εκτελέσεις.

«Το λέγανε κι οι δικοί μας. Αυτοί ήτανε πολύ πιο σκληροί.»⁹⁵³

Η σύνδεση των Σλαβόφωνων της Μακεδονίας με το βουλγαρικό κατοχικό στρατό και τις αποσχιστικές τάσεις, θεωρούνται ακόμη και σήμερα ως το κίνητρο και ο τελικός στόχος των Σλαβόφωνων-Βουλγάρων. Η προϋπάρχουσα σύγκρουση γηγενών με τους πρόσφυγες είχε αναζωπυρωθεί και εκδηλωθεί δια της στράτευσης στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα, δίνοντας νέες κατευθύνσεις στις παλιές έριδες.⁹⁵⁴ Με την εθνοτική αυτή διαμάχη και την όλη προπαγάνδα του εθνικιστικού στρατοπέδου για την υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας στην βόρεια Ελλάδα (αρχής γενομένης από την ΥΒΕ/ΠΑΟ), οι σλαβομακεδονικής καταγωγής αντάρτες θεωρήθηκαν σύμμαχοι των Βούλγαρων -και Βούλγαροι οι ίδιοι-. Η εθνοτική διαμάχη προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα και η βία κατά των τουρκόφωνων Πόντιων εξηγήθηκε ως σύγκρουση των ανθελληνικών στοιχείων έναντι των πιο μαχητικών υπερασπιστών του ελληνικού εθνισμού.

«Όλοι αυτοί ήτανε. Αυτοί κάναν όλη τη ζημιά. Αυτοί οι πουσταράδες. Αυτοί είχαν από την αρχή το σκοπό να κάνουν μακεδονικό κράτος. Και εμείς, γενικά η δικιά μας η ράτσα ήταν πολύ... αυτοί πολεμούσαν πολύ. Δεν τους θέλανε. Ξέραν ότι το πρόβλημα εμείς ήμασταν.»⁹⁵⁵

Από την παραπάνω μαρτυρία φαίνεται ξεκάθαρα η επίδραση των αφηγήσεων και της προπαγάνδας που έχει τις ρίζες της στα βιώματα των Βουλγαροπροσφύγων, μιας και αυτοί ήρθαν στα χωριά, οι κάτοικοι όμως των χωριών αυτών δεν ήρθαν αντιμέτωποι με τους Βούλγαρους, ούτε προπολεμικά, ούτε κατά την κατοχή.

Για τους αγράμματους Τουρκόφωνους η παρουσία των Σλαβόφωνων σήμαινε αυτόματα ύπαρξη εχθρικών στοιχείων, όπως η συνεργασία με τη Βέρμαχτ και τα Ες-Ες δε σήμαινε πως ήταν προδότες του έθνους, για την υπεράσπιση του οποίου άλλωστε θεωρούσαν πως πολεμούσαν έναντι των δυνάμεων που το επιβουλεύονταν. Η συνεργασία με τους Γερμανούς κρινόταν επιθυμητή στο βαθμό που ο ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ τους φαινόταν «διαβολικώτερος» εχθρός (κατά τον Ενεπεκίδη). Για αυτούς η ιδεολογία των Γερμανών, αλλά και η συνεργασία τους με αποσχιστικά κινήματα δεν σήμαινε οτιδήποτε.⁹⁵⁶ Ενδεχομένως να τους ήταν και άγνωστη -τουλάχιστον όσον αφορά τους απλούς οπλίτες-.

Έτσι η παρουσία ορισμένων Σλαβόφωνων στο τμήμα Γιαννούλη, (αποτέλεσμα της υπαρκτής συνεργασίας του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ με την εθνοτική αυτή ομάδα, στα πλαίσια της δράσης του και όχι στο πλαίσιο της συνεργασίας με το βουλγαρικό κατοχικό στρατό) παρερμηνεύθηκε και παρουσιάζεται εκ τότε έτσι ώστε να γίνεται λόγος για μαζική παρουσία και αποκλειστική υπαιτιότητα των «Βουλγάρων» για τη βία που εκδηλώθηκε από μέρος του ΕΛΑΣ στις επιθέσεις και εκτελέσεις.⁹⁵⁷ Η ίδια ερμηνεία της υπαιτιότητας των Σλαβόφωνων για την υπερβολική βία από μέρος του ΕΑΜ

⁹⁵²Προφορική μαρτυρία Πρόδρομου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁵³Προφορική μαρτυρία Παναγιώτη Λ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁵⁴Μαραντζίδης Ν., σ. 178

⁹⁵⁵Προφορική μαρτυρία Νίκου Β. (Λεύκαρη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁵⁶Μαραντζίδης Ν., σ. 172-173

⁹⁵⁷Καλλιανιώτης Α., σ. 410

συναντάται και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, όπως της μάχης του Κιλκίς. Εκεί ο μεγάλος αριθμός των θυμάτων που είχαν οι Πόντιοι *Παοτζήδες*, αποδόθηκε στο εθνοτικό μίσος των Σλαβόφωνων για τους πρόσφυγες.⁹⁵⁸

«Το θέμα είναι ότι οι αντάρτες ήταν συνεργάτες των Βουλγάρων. Δεν ήταν με τους Ρώσους και με τους άλλους. Εδώ στο χωριό μας μέσα, την πρώτη μέρα που ήρθανε οι Βούλγαροι...ήταν ένας λόχος, μια διμοιρία, ξέρω γω. Και δώ στο χωριό μέσα. Εδώ στην πλατεία ήταν μια ομάδα, καμια 15ρια και χορεύανε μέσα και συγκεκριμένα, όπως χορεύανε ο πρώτος γυρνούσε την πλάτη με τον άλλον και μιλούσανε βουλγάρικα, είχανε στολή στρατιωτική βουλγάρικη, ενώ οι άλλοι οι αντάρτες είχανε τα ρούχα αυτά. Φέρανε τους Βουλγάρους εδώ με τους αντάρτες.»⁹⁵⁹

Άλλη μαρτυρία από τα Πετρανά, όπου έγινε η πρώτη επίθεση, αναφέρει κι εκεί την παρουσία των «ντόπιων», μιας και την εκεί επίθεση είχε αναλάβει το τμήμα του Γιαννούλη –όπου έχει εξακριβωθεί η παρουσία Σλαβόφωνων ανταρτών-. Πάντως, πέραν της δεξιάς, κυρίως μεταπολεμικής προπαγάνδας (*Εαμοβούλγαροι* κτλ) φαίνεται πως η πλέον πιθανή εξήγηση για την απόδοση της υπαιτιότητας για όλη τη βία που εκδηλώθηκε τις ημέρες των μαζικών εκτελέσεων στους «Βούλγαρους», είναι η βαθύτερη ανάγκη και των δύο πλευρών (ανταρτών και *Παοτζήδων*) να αποδώσουν τα φρικτά γεγονότα σε κάποια εξωτερική, εχθρική δύναμη. Υπήρξε και εξακολουθεί να είναι επίπονο στους απλούς χωρικούς να ερμηνεύσουν και να κατανοήσουν την μαζική και ωμή βία εναντίον τόσων πολλών και κατά βάση αθώων μεταξύ ομοεθνών. Είναι πάντως γνωστό πως στις εκτελέσεις των οπλιτών του ΕΕΣ συμμετείχαν και άλλοι ελληνόφωνοι (γηγενείς και πρόσφυγες) και διόλου αλλόφρονες πληθυσμοί, όπως συνέβη με τους Καυκάσιους των Ιμέρων.⁹⁶⁰

Η συμμετοχή των Καυκάσιων (Ποντίων) κατοίκων του χωριού στην εκκαθάριση των *Παοτζήδων*, αναφέρεται και για την περίπτωση της Οινόης.⁹⁶¹ Το αποτέλεσμα ήταν να μεγαλώσει το χάσμα ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες και να προκληθεί έντονο μίσος και αποστροφή των θυμάτων προς τους θύτες. Ειδικά όσο οι παλαιότερες γενιές, που βίωσαν από κοντά τα γεγονότα, παραμένουν εν ζωή, τα συναισθήματα εναντίον των Καυκάσιων της Οινόης παραμένουν αναλλοίωτα.

«Και σε κείνο το χωριό να μην ακούσω όνομα...»⁹⁶²

Εν τέλει η απόφαση για την τελική λύση στο ζήτημα των *Παοτζήδων* στα χωριά της Κοζάνης, όπως και άλλου σε ολόκληρη τη Μακεδονία, υπήρξε προϊόν συνδυασμού της πρόθεσης της λαϊκής βάσης του εαμικού κινήματος και των αποφάσεων που λήφθηκαν σε επίπεδο κεντρικού σχεδιασμού (για αυτό και συναντώνται αντίστοιχα μέτρα και τρόπος δράσης σε διάφορες περιοχές). Όπως συνήθως σε δεδομένες συνθήκες, όπως αυτές της κατοχικής συγκυρίας τα άτομα -η λαϊκή βάση- βρέθηκε αναγκασμένη να πειθαρχήσει στις οδηγίες και τις εντολές της ηγεσίας, μη έχοντας εναλλακτική επιλογή. Τέτοια περίπτωση αποτέλεσαν οι Καυκάσιοι των Ιμέρων που επέδωσαν τη συμμετοχή τους στη βία κατά των τουρκόφωνων συγχωριανών τους στην αναγκαιότητα προσαρμογής στις άνωθεν εντολές.⁹⁶³ Τελικά δεν άργησε ο καιρός που έμελε να πληρώσουν για την επιλογή τους να πειθαρχήσουν στα κελεύσματα της οργάνωσης τους.

⁹⁵⁸ Μαραντζίδης Ν., σ. 18

⁹⁵⁹ Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Μ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁶⁰ Καλλιανιώτης Α., σ. 409-410

⁹⁶¹ Ασλανίδη Ο., Το χρονικό της σφαγής από τους Κ/Σ στην Οινόη Κοζάνης το Νοέμβριο του 44, *Εθνική Αντίσταση*, (δεν αναφέρεται ημερομηνία), σ. 3, από Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδου

⁹⁶² Προφορική μαρτυρία Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁶³ Μαραντζίδης Ν., σ. 179

VI) Οι τελευταίοι-μη παραδοθέντες Παοτζήδες: Κοντίλης (μελέτη περίπτωσης)

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σταθούμε στη μελέτη μιας μεμονωμένης περίπτωσης, ενός από τους μικρότερους πρωταγωνιστές, που αναδείχθηκαν κατά την περίοδο αυτή της σύγκρουσης. Εκτός από την τοπική ελίτ της ευρύτερης περιοχής (π.χ. Μιχάλαγας και του κάθε χωριού (τοπικοί καπετάνιοι, οπλαρχηγοί, π.χ. Μικρός Μιχάλαγας) η συγκυρία της Κατοχής και της ενδοελληνικής σύγκρουσης ανέδειξε και άλλα πρόσωπα, τα οποία λόγω της δράσης που ανέπτυξαν και της συμμετοχής τους στα γεγονότα ξεχώρισαν με την μαχητικότητα, τη δυναμική, τις ηγετικές ικανότητες, το χαρακτήρα, την αποφασιστικότητα και συχνά τη σκληρότητα τους.⁹⁶⁴ Μία από τις περιπτώσεις που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί ο Βασίλης Δ. από τα Λεύκαρα, ο επονομαζόμενος και Κοντίλης. Γιος αντάρτη του δυτικού Πόντου (που αυτοκτόνησε περικυκλωμένος από το τουρκικό απόσπασμα που τον καταδίωκε) εγκαταστάθηκε σε νεαρή ηλικία στα Λεύκαρα, όπου και έζησε την υπόλοιπη ζωή του ως αγρότης. Κατά την περίοδο της Κατοχής, ανακαλώντας τις μνήμες και την εμπειρία του από το ποντιακό αντάρτικο, στο οποίο συμμετείχε έμμεσα, πήρε μέρος στο ένοπλο τμήμα του Ε.Ε.Σ. Λευκάρων, όπου ανέπτυξε ιδιαίτερη μαχητικότητα σαν ένα από τα πρωτοπαλίκαρα του χωριού.⁹⁶⁵

Δεδομένης της απουσίας βιβλιογραφικών αναφορών στους μικρούς και δευτερεύοντες αυτούς πρωταγωνιστές της κατοχικής εμφύλιας σύγκρουσης, κύρια πηγή για την αναπαράσταση των γεγονότων που σχετίζονται με τη δράση τους, κυρίως κατά το διάστημα της μη παράδοσης τους, η μελέτη στηρίχτηκε σε προφορικές συνεντεύξεις με τους άμεσους απογόνους των ιστορικών προσώπων που μελετώνται εδώ. Στόχος της πρώτης αυτής απόπειρας καταγραφής της δράσης των εν λόγω προσώπων είναι η ανασύνθεση των γεγονότων που συντελέστηκαν κατά το διάστημα που το ΕΑΜ ο και ΕΛΑΣ κυριάρχησαν πολιτικά το πρώτο και στρατιωτικά ο δεύτερος, αλλάζοντας τους συσχετισμούς δυνάμεων. Ο ΕΛΑΣ κατέβηκε και εγκαταστάθηκε στα πεδινά χωριά και οι ελάχιστοι οπλοφόροι του Ε.Ε.Σ., αφού απέφυγαν να παραδοθούν στους διώκτες τους κατέφυγαν κυνηγημένοι στα βουνά.

«Ο παππούς μου, ο πατέρας της μάνας μου, ο οποίος από μικρό παιδί, 13-14 χρονών ήτανε, αναγκάστηκε να είναι και αντάρτης στον Πόντο, ανταρτόπουλο τέλοσπαντων, όχι σε μόνιμη βάση, όταν πήγαινε φαγητά, ο οποίος ήτανε από τους δεινούς πολεμιστές κατά την περίοδο του (κατοχικού) Εμφυλίου»⁹⁶⁶

Η θέση του μέσα στην άτυπη ιεραρχία της οργάνωσης ήταν ανάμεσα στο καπετάνιο ή τον οπλαρχηγό και τους απλούς οπλίτες, ίσως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μικρός οπλαρχηγός με δικαιοδοσίες που εξαντλούνταν στα όρια του χωριού του, αλλά σίγουρα μεγαλύτερης εμβέλειας από έναν απλό οπλοφόρο.

«Ο πατέρας ήτανε σαν διμοιρίτης, κάπως έτσι. Κανονικά εδώ ήτανε ο Πέτρος ο Π. (αρχηγός).»⁹⁶⁷

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο Κοντίλης ήταν ένας από τους ελάχιστους οπλίτες του Ε.Ε.Σ. που παρέμεινε ασύλληπτος μέχρι τέλους. Η περίπτωση του είναι αντιπροσωπευτική για να καταδείξει το χαρακτήρα των τουρκόφωνων Ποντίων που έχοντας μία ιδιαίτερη ιδιοπροσωπία, την παράδοση της τοπικότητας και την ανάμνηση του αντάρτικου σωτηρίας μετατράπηκαν από τη συγκυρία της κατοχικής εμφύλιας σύγκρουσης σε σκληρούς αντικομμουνιστές πολεμιστές. Ο Κοντίλης ανήκει σε

⁹⁶⁴Μαραντζίδης Ν., ΑΛΛΟΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΙ

⁹⁶⁵Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁶⁶Προφορική συνέντευξη Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹⁶⁷Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

εκείνη την κατηγορία των οπλιτών-οπλαρχηγών που δεν συμμετείχε άμεσα στο αντάρτικο του Πόντου, λόγω ηλικίας, παρότι ήταν αυτόπτης μάρτυρας. Η συμμετοχή του μπορεί να θεωρηθεί έμμεση, καθώς στα βουνά του δυτικού Πόντου απέκτησε την πρώτη του επαφή με τα όπλα, αλλά κυρίως την εμπειρία, την τεχνογνωσία του ανταρτοπόλεμου και τον ηθικό κώδικα των Ποντίων ανταρτών, τα οποία αξιοποίησε όταν η συγκυρία διαμόρφωσε τις κατάλληλες συνθήκες.⁹⁶⁸

Όπως αρκετοί από τους Τουρκόφωνους που αναδείχθηκαν σε αξιόμαχους πολεμιστές της περιόδου εκείνης, έτσι και ο Κοντίλης είχε λάβει μέρος στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο του 1940.⁹⁶⁹ Η πρόσφατη πολεμική εμπειρία είχε προσδώσει πολεμική πείρα στους συμμετέχοντες, την οποία αξιοποίησαν στην κατοπινή κατοχική τους δράση. Ο Κοντίλης αναδείχτηκε σε έναν από τους πλέον αξιόμαχους πολεμιστές και απέκτησε ιδιαίτερη φήμη στα χωριά της περιοχής, κυρίως λόγω της μη παράδοσης του στους αντάρτες.

Όταν ξεκίνησε η παράδοση των οπλιτών στα Λεύκαρα, κυρίως της νεολαίας, ο Κοντίλης όπως και οι περισσότεροι πεπειραμένοι και με τη μεγαλύτερη εμπλοκή (όπως και η ηγεσία), αρνήθηκε να παραδοθεί. Ακόμη και όταν οι υπόλοιποι άρχισαν να παραδίδονται, αυτός δεν το έπραξε.

«Δεν παραδόθηκε ποτέ στους αντάρτες, ο μόνος στην περιοχή που δεν παραδόθηκε.»⁹⁷⁰ Ο Κοντίλης μαζί με το φίλο και συμπολεμιστή του από τα Κρανίδια Αλέξη Σ. ή Ισπάτ Αλέξη παρέμειναν στο βουνό μέχρι το τέλος της λεγόμενης *Εαμοκρατίας*. Το γεγονός πως ελάχιστοι μόνο ξέφυγαν από τον κλοιό των μαχητών του ΕΛΑΣ και την αναπόφευκτη μοίρα της εκτέλεσης σημάδεψε τη μνήμη των τουρκόφωνων Ποντίων που κάνουν ακόμη αναφορές στους λίγους αυτούς που απέφυγαν το θάνατο στη Οινόη. Ανάμεσα τους ο Κοντίλης ήταν ο πιο γνωστός.

«Ο Κοντίλης από κει μέσα έφυγε. Κατάλαβε ότι θα τους σκοτώσουν. Ένας ο Κοντίλης έφυγε. Κι άλλα 2 έφυγαν. 3 άτομα έφυγαν.»⁹⁷¹

Όπως αναφέρθηκε ο Κοντίλης και ο Ισπάτ Αλέξης ήταν από αυτούς που κατέβαλαν προσπάθειες για να μεταπείσουν τους συγχωριανούς του και να τους αποτρέψει από το να παραδοθούν. Εκείνοι όμως αμφισβητώντας την εξουσία τους, αρνήθηκαν να ακούσουν τις συμβουλές τους και παραδόθηκαν.

«Ο πατέρας μου όταν πια παραδόθηκαν κι έγινε αυτή η σφαγή, δεν παραδόθηκε. Λέει στην Τουρκία στον εχθρό άμα έκανες έτσι, κράτησες όπλο, τον έριξες σφαίρα, μην παραδίνεσαι γιατί αυτός θα σε καθαρίσει εδώ ήτανε ο μπάρμπα-Γιάννης ο Αρ. ήτανε πολύ στενοί φίλοι. Και τον παρακαλούσε εκεί πάνω να μην παραδοθεί, να μην πάει. Και τον λέει ο Αρ. «Αρκετά τον κόλο σου κρατήσαμε» Δηλαδή σε φυλάξαμε...»⁹⁷²

Έχοντας απομείνει μόνοι, απομονωμένοι και αποκλεισμένοι από οποιαδήποτε συμμαχική δύναμη οι δύο φυγάδες παρέμειναν για το επόμενο διάστημα, όσο κράτησε η κυριαρχία του ΕΛΑΣ, κρυμμένοι σε μία αθέατη σπηλιά στο βουνό Πατσούρα των Λευκάρων.⁹⁷³ Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν εξαιρετικά δύσκολες, σχεδόν πρωτόγονες, καθώς επάνω στο βουνό οι φυγάδες είχαν να αντιμετωπίσουν εκτός από το χειμώνα, την έλλειψη τροφίμων και συνθηκών υγιεινής.

««6 μήνες ήταν στο βουνό. Μέχρι εδώ γένια. Η ψείρα και οι κόνιδες ήταν κομπολόι. Κι εκεί έσμιζαν το αίμα τους και έγιναν αδέρφια.»⁹⁷⁴

⁹⁶⁸Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁶⁹Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁹⁷⁰Προφορική συνέντευξη Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹⁷¹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Μελίκη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹⁷²Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁷³Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁷⁴Προφορική συνέντευξη, ο.π.

Αναγκαστικά επισκέπτονταν κατά διαστήματα τις οικογένειες τους μέσα στα Λεύκαρα (πριν την παράδοση των οπλιτών η οικογένεια του Ισπάτ Αλέξη είχε εκδιωχθεί από τα ανταρτοκρατούμενα Κρανίδια και είχε καταφύγει στα πιο ασφαλή Λεύκαρα) προκειμένου να προμηθευτούν τα απαραίτητα εφόδια και να δουν τους οικείους τους. Κατά την περίοδο αυτή, της πλήρους κυριαρχίας των ανταρτών και στη δυτική Μακεδονία, τα διάφορα τμήματα του ΕΛΑΣ χτένιζαν την περιοχή αναζητώντας τους τελευταίους ένοπλους. Τα μέτρα προφύλαξης που λάμβαναν οι φυγάδες κατά τις επισκέψεις τους στο χωριό κρίνονταν άκρως απαραίτητα για την ασφάλεια τους. Αναπαράγοντας τακτικές των ανταρτών του Πόντου, κρυμμένοι σε θάμνους, σε αχυρώνες έξω από τα σπίτια, περίμεναν να λάβουν τροφή από τους δικούς τους και να φύγουν και πάλι για το βουνό.

«Κρύβονται μες τα πουρνάρια, τη νύχτα κατεβαίνανε, μπαίνανε στις αχυρώνες. Όπως είναι το βουνό σε κείνα τα σπίτια. Εκεί σύρριζα που είναι.»⁹⁷⁵

Στην αρωγή των κυνηγημένων συμμετείχαν όλα τα μέλη της οικογένειας, καθώς και διάφοροι χωριανοί.

«Ο Φώτης ο Λ. κουβάλησε ψωμί, ο Καπίκης, Μιχάλης περισσότερο...»⁹⁷⁶

«Αυτός απ τα Κρανίδια έμενε με το μπαμπά μου μαζί. Αυτόνα τον είχαμε στην αχυρώνα. Κι ο μπαμπάς μου ήταν εκεί. Ξέρεις πως τον πήγαινα εγώ εκείνον φαί; Καλάθια είχαμε μεγάλα, για τα ζώα άχυρο βάζαμε και φέρναμε. Εκείνο το καλάθι το παίρνα στο χέρι μου το σκέπαζα με μια πετσέτα επίτηδες για να μην ιδεί κάποιος ότι στο χέρι μου πιάτο πηγαίνω. Από πάνω κάτι άλλο έβαζα για να μην καταλάβουνε. Το σκέπαζα και πήγαινα.

Στο πατόζυλο χτυπούσα. Αυτός καταλάβαινε. Ερχότανε. Άχυρο γεμάτο ήτανε.

Σέρνοντας ερχότανε. Επαιρνε το φαί, πήγαινε πίσω, έτρωγε.»⁹⁷⁷

Συχνά κατά τους ελέγχους για τη σύλληψη των καταζητούμενων, οι τελευταίοι τύχαινε να βρίσκονται μέσα στο χωριό. Στην προσπάθεια τους να ξεφύγουν αναγκάζονταν να δώσουν πραγματικές μάχες ώστε να σπάσουν τον κλοιό των ανταρτών.

«2-3 τρεις φορές, όταν ήρθε να πάρει ψωμί και τυρί ή ότι άλλο έπαιρνε και νερό για να πάει στο βουνό, νύχτες.. την περίοδο που κρυβόντανε...έρχονταν στο σπίτι να πάρει ψωμί –τυρί και ότι άλλα τρόφιμα μπορούσε και νερό και να ξαναφύγει, περικύκλωναν το σπίτι. Και 3 φορές μάλιστα το σπίτι παππού που ήτανε στον πάνω μαχαλά, το είχανε κάψει. Αυτός κρυβότανε σε διάφορα σημεία. Πότε στην αχυρώνα του σπιτιού που ήτανε σε συνέχεια με το σπίτι, πότε μες στο τζάκι κρυβότανε. Και όταν έβαζαν φωτιά αναγκαζότανε για να φύγει να δώσει μάχη μόνος του ενάντια σε πολλούς αντάρτες. εκεί φαντάζομαι στις σκληρές μάχες που δίνονταν –ενδεικτικό ότι ήτανε καλός μαχητής-ποτέ δεν τραυματίστηκε, ποτέ δεν κινδύνεψε. Πάντα τα κατάφερνε.»⁹⁷⁸

Ο κίνδυνος ελλόχευε για τους καταζητούμενους Παοτζήδες ακόμα και στο ίδιο τους το σπίτι και η επιβίωση τους βασιζόταν στην ευρηματικότητα τους ως προς την εύρεση κρυψώνων που δε θα γίνονται αντιληπτές κατά τους ελέγχους, καθώς δεν μπορούσαν να βασιστούν ούτε στους συγχωριανούς τους, ορισμένοι εκ των οποίων συνεργάζονταν με τους αντάρτες. Αν τα Λεύκαρα θεωρούνταν και πράγματι ήταν ένα από τα πιο σκληρά χωριά, με μαζική συμμετοχή στην οργάνωση του Ε.Ε.Σ., την περίοδο μετά τη διάλυση της οργάνωσης και την κυριαρχία του ΕΛΑΣ ορισμένοι έδειξαν τάσεις συνεργασίας και φαίνεται πως κάποιοι κάτοικοι του χωριού παρείχαν πληροφορίες στους αντάρτες για την έλευση και την κίνηση υπόπτων μέσα στο χωριό.

⁹⁷⁵Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁷⁶Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁹⁷⁷Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁷⁸Προφορική συνέντευξη Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

«Κατά πάσα πιθανότητα κάποιος από το χωριό, κάποιος από το χωριό τον καρφώνανε. Γιατί λίγη ώρα μετά που έρχονταν στο σπίτι να πάρει ψωμί –τυρί και ότι άλλα τρόφιμα μπορούσε και νερό και να ζαναφύγει, περικούκλωναν το σπίτι.»⁹⁷⁹

Μαρτυρίες συγγενών και απογόνων του Κοντίλη κάνουν λόγο για ανθρώπους των ανταρτών (συμπαθούντες ή συνεργαζόμενους μαζί τους), η οποίοι έσπευδαν να ενημερώσουν όταν ο Κοντίλης εμφανιζόταν μέσα στο χωριό. Σύμφωνα μάλιστα με τον γιο του ήταν οι ίδιοι οι συγχωριανοί του που έσπευδαν να τον καταδιώξουν.

«Υποχρεονότανε να έρχεται στο σπίτι να παίρνει ψωμί, να κρύβεται. Αλλά κάθε φορά που ερχότανε, γυρίζανε το σπίτι, το περικούκλωνανε. Απ το χωριό μας άνθρωποι με τα όπλα. Όχι να τον φυλάνε! Να τον καθαρίσουνε. Αυτοί ήτανε ανταρτόφιλοι. Υπήρχανε κανα δυο οικογένειες.»⁹⁸⁰

Οι έρευνες για τη σύλληψη των φυγάδων πραγματοποιούνταν από αποσπάσματα του ΕΛΑΣ σε πολύ συχνή βάση.

«Μπορεί να ερχότανε μέρα παρά μέρα, που έψαχναν το σπίτι μας...ο μπαμπάς μου εκεί ήτανε..»⁹⁸¹

Οι αντάρτες λάμβαναν πληροφορίες από διάφορους συμπαθούντες, που μπορούσαν πλέον να εκδηλωθούν υπέρ, από κατοίκους των χωριών, περισσότερο ουδέτερους ή κατά ανάγκη συνεργαζόμενους. Η παροχή τέτοιας πληροφόρησης αποδίδεται και στους κατοίκους του Ροδίτη, χωριό που είχε λειτουργήσει με τον πλέον διπλωματικό τρόπο, κρατώντας τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ των δύο αντίθετων πόλων. Δεν αποκλείεται πράγματι οι Ροδιτιανοί να παρείχαν πληροφορίες στους αντάρτες, πόσο μάλλον αν αυτό συνέβαινε από τους ίδιους τους Λευκαριώτες, οι οποίοι άλλωστε είχαν υπάρξει από τους «πλέον σκληρούς» *Παοτζήδες*.

«Στο Ροδίτη ήτανε κάτι παλιόσκυλα, είπανε ότι είναι ένα τούρκικο σπίτι, το σπίτι τους και μόλις μπαίνεις στο αριστερό το χέρι σου είχε ένα καναπέ με πέτρες, εκεί κάτω έχει υπόγειο και εκεί κρύβονταν. Στο Ροδίτη τους είπανε ότι αυτό. Και ήρθανε οι αντάρτες.

Κασμά ζητήσανε. Πήραν το κασμά και χτυπούσαν τουκ-τουκ, άμα είναι άδειο καταλάβαιναν. Χτύπησαν δεξιά, αριστερά, τίποτα δεν βρήκανε.»⁹⁸²

Παρά τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων προφύλαξης, ορισμένες φορές η διαφυγή από τις επιθέσεις των ανταρτών ήταν θέμα τύχης και οπλοφόροι έπρεπε να βρίσκονται ανά πάσα στιγμή σε πλήρη ετοιμότητα.

«Αυτός ερχότανε κρυφά στο σπίτι του Γιαννούς που μέναμε εμείς. Ήρθε ο πατέρας μου κανα δυο φορές και έπεσε σε ενέδρα. Κατά τύχη δηλαδή γλίτωσε. Τον πυροβόλησαν, αλλά δεν έπιασε η σφαίρα τους. Κι ο Βασίλης επίσης ήταν πιο πέρα, ήτανε κρυμμένος, συνεννοημένοι τώρα αυτοί... Πως έγινε, έγινε κάποια προδοσία, τι έγινε; Ήρθανε οι αντάρτες τον πατέρα μου να τον πιάσουνε εκεί στο σπίτι. Και ο θείος μου λέει στον πατέρα μου «παντζανάκι σήκω, οι αντάρτες περικούκλωσαν!» ο πατέρας μου σηκώθηκε αμέσως κρυφά να φύγει. Τον πυροβόλησαν, αλλά δεν έπιασε. Γλίτωσε.»⁹⁸³

Οι αντοχές τους συχνά δοκιμάστηκαν από τις κακουχίες, ωθώντας τους σκληρούς Πόντιους οπλίτες στα όρια των αντοχών τους και λίγο πριν την παράδοση. Το κρύο και οι ψείρες, συμπλήρωναν την ήδη δύσκολη κατάσταση των κυνηγημένων και απομονωμένων οπλιτών, φτάνοντας τους στα όρια τους. Χαρακτηριστικό είναι το στιγμιότυπο της παραλίγο παράδοσης του Βασίλη Δ., όταν προκειμένου να αντιμετωπίσει τις ψείρες με το παγωμένο χιόνι αρρώστησε και διακινδύνευσε την υγεία του.

⁹⁷⁹Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁹⁸⁰Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁸¹Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁸²Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁹⁸³Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

«Πήγε ένα βράδυ και έμεινε εκεί πέρα και γέμισε ψείρα. Και βγήκε έξω και με το χιόνι αλείφτηκε και αρρώστησε. Ήρθε στο σπίτι για ψωμί για να πάρει και δεν μπορούσε και έμεινε στο σπίτι.»⁹⁸⁴

Επιστρατεύοντας από τη λαϊκή παράδοση θεραπευτικές τεχνικές οι οικείοι του βοήθησαν τον ασθενή, μη μπορώντας να καλέσουν βοήθεια υπό τον κίνδυνο να φανερωθεί η παρουσία του μέσα στο χωριό. Ακόμα και σε αυτές τις στιγμές ο κίνδυνος των ανταρτικών ερευνών δεν άφηνε περιθώρια χαλάρωσης. Ο ασθενής την νύχτα βρισκόταν κλινήρης, όταν όμως ξεμήρωνε μεταφερόταν σε κάποια αθέατη κρυψώνα μέσα στο σπίτι. Όταν τελικά συνήλθε έλαβε την απόφαση να παραδοθεί ή να ακολουθήσει τον άγραφο κανόνα των Πόντιων ανταρτών και να δώσει τέλος μόνος στη ζωή του. Η επίμονή της κόρης του ήταν εκείνη που τον απέτρεψε από το να παραδοθεί και να καταφύγει εκ νέου στο βουνό.

««Τώρα, λέει, θα πάω να παραδοθώ, λέει, στο Βαθύλακο.» Το αρχηγείο τους ήταν στο Βαθύλακο...Ξημέρωσε έκλεισα την πόρτα και κάθισα στην πόρτα μπροστά για να μην πάει...κι εγώ δε σηκώθηκα από εκεί και δεν τον άφησα. Και αυτός δε σηκώθηκε. Το πρωί πρωτού να ξημερώσει, ο κόσμος πρωτού να σηκωθεί τον κατεβάσαμε και τον βάλαμε εκεί πέρα πάλι. Αλλά θα πήγαινε θα παραδίνονταν θα τον έκαναν πάλι το κακό; Δεν ξέρω.»⁹⁸⁵

Οι προγραμμαμένοι και καταζητούμενοι τελευταίοι *Παοτζήδες* κατέβηκαν τελικά από το βουνό μόνο όταν πια τα συμφραζόμενα είχαν αλλάξει και η πλάστιγγα είχε γείρει εις βάρος του ΕΛΑΣ. Από εκείνη τη στιγμή και μετά η πορεία τους διαμορφώθηκε με βάση τα νέα δεδομένα. Ο μεν Κοντίλης αποσύρθηκε από την ενεργό δράση αφήνοντας το πεδίο ανοιχτό για τη δράση των νεότερων που εξοπλίστηκαν και συμμετείχαν στα αποσπάσματα των Μ.Α.Δ. και Μ.Α.Υ.⁹⁸⁶ Ενδεχομένως στην απόφαση του αυτή να μη επαναδραστηριοποιηθεί να έπαιξε ρόλο, πέραν της σκληρής δοκιμασίας που αποτέλεσε η παραμονή επί μήνες στο βουνό, και οι εσωτερικές αντιθέσεις που υπήρχαν μεταξύ των παλιών *Παοτζήδων* και κυρίως ανάμεσα στα ηγετικά κλιμάκια της οργάνωσης.⁹⁸⁷

Ο έτερος όμως φυγάς, ο Ισπάτ Αλέξης, συνέχισε την δράση του. Επανεξοπλίστηκε και ανέλαβε δράση κατά των αντιπάλων του. Η επιλογή του να συνεχίσει τον αγώνα συνδέεται με δύο βασικούς λόγους που προκύπτουν από το χαρακτήρα του αρχέτυπου του Πόντιου αντάρτη: προστασία της κοινότητας και της οικογένειας. Η θέση του χωριού Κρανίδια κοντά στα Σέρβια και σχετικά μακριά από τα υπόλοιπα τουρκόφωνα χωριά, αλλά και ο μεικτός χαρακτήρας που σήμαινε την ύπαρξη γηγενών που προσχώρησαν στο αντίπαλο στρατόπεδο, κατέστησε αναγκαία τη φύλαξη του, καθώς η παρουσία των ανταρτών ήταν πολύ πιο εύκολη και συχνά συνέβαινε να μπουκν αντάρτες στα Κρανίδια. Ο άλλος λόγος είχε να κάνει με την υπεράσπιση της οικογένειας και την εκδίκευση τυχόν νεκρών μελών της. Ο Ισπάτ Αλέξης είχε χάσει τους δύο του γιους, που επέλεξαν να παραδοθούν στη μεγάλη παράδοση των Λευκάρων και είχαν εκτελεστεί στη μαζική εκτέλεση του δημοτικού σχολείου της Οινόης. Άλλωστε το χωριό είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές και οι μερίδα των *Παοτζήδων* είχε αναγκαστεί να διαφύγει στα γειτονικά χωριά, ακολουθώντας την πορεία οπισθοχώρησης των οπλιτών προς τα Λεύκαρα.

«Μετά που καθάρισαν τα πράγματα, που παραδόθηκε ο παππούς σου με τον πατέρα μου, που ήρθε η Δεξιά στα πράγματα, φύγαμε στο χωριό το 1945, το Μάρτιο εμείς ζανά κατεβήκαμε στο χωριό και ήρθαμε στα σπίτια μας. Δεν είχαμε σπίτια, όλα καμένα, ούτε

⁹⁸⁴Προφορική συνέντευξη Σοφίας Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁸⁵Προφορική συνέντευξη, ο.π.

⁹⁸⁶Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁸⁷Προφορική συνέντευξη Αγάπιου Γ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

αχυρώνες. Και στο χωριό μας πάλι γίναμε πρόσφυγοι, μείναμε σε κάποιες συγγενικές μας οικογένειες... Τότε συνέχισε να είμαστε Παοτζήδες. Οι αντάρτες δεν είχαν φύγει, ήτανε στα βουνά.»⁹⁸⁸

Οι διαφορετικές εμπειρίες, ατομικές και οικογενειακές διαμόρφωσαν διαφορετικές αντιδράσεις στα γεγονότα και τροφοδότησαν διαφορετικές συμπεριφορές. Τα χωριά που είχαν υποστεί τις μεγαλύτερες καταστροφές και διέτρεχαν τον κίνδυνο των ανταρτικών επιθέσεων επανεξοπλίστηκαν. Πολλοί από τους παλιούς ένοπλους που είχαν επιζήσει εξοπλίστηκαν, πλάι σε νέους που έπαιρναν για πρώτη φορά τα όπλα, συνεχίζοντας τον αγών κατά των ανταρτών. Όπως και πριν την Απελευθέρωση αρωγός τους υπήρξε ένα ισχυρό πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο στο κοινό μέτωπο κατά των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Η μόνη διαφορά ήταν πως αυτή τη φορά δεν επρόκειτο για τον ξένο κατακτητή, αλλά για την επίσημη ελληνική κυβέρνηση.

Οι οπλίτες των δύο χωριών-πυρήνων, Σκάφης και Ιμέρων, δεν παραδόθηκαν την 25^η Νοεμβρίου, καθώς τα δύο χωριά δεν είχαν συμπεριληφθεί στις επίθεσεις της προηγούμενης ημέρας, αλλά δέχθηκαν επίθεση τις 2 επόμενες ημέρες, πρώτα η Σκάφη και την επόμενη ημέρα τα Ίμερα.⁹⁸⁹

VII) Η μη παράδοση της ελίτ

*«Οι άλλοι ήξεραν να προφυλαχτούν.
Σου λέει καπετάνιος είμαι εγώ θα πάω θα ξεσπάσουνε πάνω μου.»⁹⁹⁰*

Οι επικεφαλής του Ε.Ε.Σ., γνωρίζοντας προφανώς την τύχη των αιχμαλώτων της Μάχης του Κιλκίς και της ηγεσία τους (σε αντίθεση με τους απλούς οπλίτες), είκοσι ημέρες νωρίτερα, δεν ήταν διατεθειμένοι να παραδοθούν στον ΕΛΑΣ. Στο Κιλκίς, ο γενικός αρχηγός του *Εθνικού Ελληνικού Στρατού* έδωσε τέλος ο ίδιος στη ζωή του, αυτοκτονώντας σύμφωνα με την παλιά παράδοση των ανταρτών του Πόντου, για να μην πέσει στα χέρια των αντιπάλων του.⁹⁹¹ Εκτός του Κισά Μπατζάκ που αυτοκτόνησε, στη μάχη του Κιλκίς έχασαν τη ζωή τους και ορισμένοι από τους ηγέτες του Ε.Ε.Σ. Κοζάνης, όπως ο διαφωτιστής της οργάνωσης Παναγιώτης Δαδούλης και ο υπαρχηγός του Μιχάλαγα, Λεωνίδας Ιωαννίδης.⁹⁹² Ακόμη όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι αντάρτες στις εξαγγελίες τους, μετά τη μάχη του Βαθυλάκκου διαχώρισαν τους απλούς οπλίτες από την ηγεσία ως προς την μεταχείριση που τους επιφύλασσαν.

Η ελίτ της οργάνωσης και οι περισσότερο εκτεθειμένοι ένεκα των πράξεων τους απέφυγαν να παραδοθούν, αφενός γιατί είχαν καλύτερη αντίληψη και συνολικότερη εικόνα και αδυνατούσαν να εμπιστευτούν τις εγγυήσεις και προθέσεις των ανταρτών, αφετέρου γιατί πολλοί από αυτούς είχαν προβεί σε διάφορες αγριότητες ή έφεραν την ευθύνη ως επικεφαλής. Αυτοί δεν παραδόθηκαν. Κατά συνέπεια κανείς οπλαρχηγός και καπετάνιος δεν εκτελέστηκε στις μαζικές εκτελέσεις που ακολούθησαν της παράδοσης.

⁹⁸⁸Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁸⁹Καλλιανιώτης Α, σ. 408-409

⁹⁹⁰Προφορική μαρτυρία Θόδωρου Κ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁹¹Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των ταγμάτων ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006), σ. 509

⁹⁹²Καλλιανιώτης Α., ο.π., σ.344, 366, 405

«Στην Οινόη που σκοτώθηκαν, δε σκοτώθηκαν οι φταίχτες. Δεν σκοτώθηκαν αυτοί που είχαν ευθύνη κάποιων πράξεων τους. Αυτοί δεν παραδόθηκαν. Είπαν οι αντάρτες παραδοθείτε. Εγώ, ας πούμε, που δεν είχα κάνει κακό σε κανέναν ή έκανα λίγο κακό, το κακό ήταν ότι κουβαλούσα ένα όπλο μαζί μου και συνήθως αν ήταν και 18 χρονών δεν κάναν αυτοί τα αίσχη τους, οπότε εγώ παραδόθηκα. Ξέροντας ότι θα με βρουν δεν έχω κάνει τίποτα! Αυτοί που ήταν ένοχοι, δεν παραδόθηκε κανείς! Δεν καθάρισαν κανένα αρχηγό. Δηλαδή οι άνθρωποι ζήσανε και τους ήξερα κι εγώ μετά σαν παππούδες. Πέθαναν από βαθεία γεράματα στο χωριό μου. Δεν πάθαν τίποτα. Δεν παραδόθηκαν. Αν εγώ είχα κάνει αρκετά εγκλήματα σε εισαγωγικά δεν παραδίδονται. Όμως ο νεαρός παραδόθηκε και είχαμε αυτή την εξέλιξη.»⁹⁹³

Πράγματι αυτοί, οι οποίοι παραδόθηκαν δεν ήταν παρά οι νεότεροι, που άλλωστε είχαν ακολουθήσει τους μεγαλύτερους. Αυτοί οι νέοι, «παιδιά αμούστακα 15 και 16 χρονών» ακόμη και «υπερήλικες μέχρι 80 χρονών» βρέθηκαν μετά την παράδοση ή σύλληψη τους αντιμέτωποι με τους εκτελεστές του ΕΛΑΣ.⁹⁹⁴

«Εν τω μεταξύ κάτι γέροι που ήσανε, τι όπλο; Ούτε όπλο, ούτε τίποτε! Λέει ο πατέρας μου: πως σκοτώσανε αυτόν τον άνθρωπο; Ένας γέρος, πάνω από 60 χρονών. Τότε βέβαια ήτανε αυτή η ηλικία.»⁹⁹⁵

«Δεν παραδόθηκαν οι καπεταναραίοι, οι μεγάλοι σε ηλικία. Αλλά όλοι οι άλλοι νεολαία, πήγαν και παραδόθηκαν. Αυτοί που την πάτησαν εδώ ήταν η νεολαία. Παρασύρθηκε. Ίσως τους παρέσυραν κι οι μεγαλύτεροι. Σε 15 χρονών παιδί δε δίνεις όπλο. Θα ενθουσιαστεί...»⁹⁹⁶

Μαρτυρίες κατοίκων από όλα τα χωριά της περιοχής συμπίπτουν, επιβεβαιώνοντας η μία την άλλη. Πράγματι υπήρξε κοινή επιλογή όλων των καπετάνιων και οπλαρχηγών να μην παραδοθούν και να καταφύγουν στα βουνά έξω από τα χωριά τους. Οι λόγοι της επιλογής αυτής ήταν σε όλες τις περιπτώσεις οι ίδιοι.

«Όσοι είχαν παραπτώματα, όσοι είχαν ενοχοποιηθεί ότι πείραζαν χωριά και αυτά, ότι έκαναν πλιάτσικα, τους έπαιρναν και τους εκτελούσαν. Όσοι είχανε σφάλματα.»⁹⁹⁷

Η μη παράδοση της ηγεσίας των τουρκόφωνων οπλιτών δεν υπήρξε πρωτοτυπία των Παισιών της Κοζάνης και της δυτικής Μακεδονίας. Αρκετοί από τους Τουρκόφωνους καπετάνιους των άλλων περιοχών διέφυγαν στα βουνά της περιοχής τους, όπου κρύβονταν για κάποιο χρονικό διάστημα, π.χ. ο Λαζίκ κατέφυγε στα Κρούσια και ο Αντών Τσαούς στο Παγγαίο. Ο Μιχάλαγας μαζί με άλλους, όπως ο Τσακίρογλου, κατέφυγε στο Βέρμιο⁹⁹⁸, ενώ ο κουμπάρος του από τη Σκάφη μαζί με την ομάδα του κρύφτηκε στη Ζαρκαδόπετρα.⁹⁹⁹

VIII) Σκάφη

Όπως αναφέρθηκε η Σκάφη δεν χτυπήθηκε κατά τη συντονισμένη επίθεση της 24^{ης} Νοεμβρίου. Ο ΕΛΑΣ κινήθηκε εναντίον του ορεινού χωριού την επόμενη ημέρα, Σάββατο 25 Νοεμβρίου, την ίδια δηλαδή ημέρα που κατευθύνθηκε προς τα Λεύκαρα για να ξεκαθαρίσει την κατάσταση με τους οπλίτες που είχαν καταφύγει εκεί. Στόχος της επίθεσης ήταν, όπως και στα άλλα χωριά, να αφοπλιστεί και η ορεινή Σκάφη.¹⁰⁰⁰

⁹⁹³Προφορική συνέντευξη Παναγιώτη Λ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁹⁴Ασλανίδη Ο., Το χρονικό της σφαγής από τους Κ/Σ στην Οινόη Κοζάνης το Νοέμβρη του 44, *Εθνική Αντίσταση*, (δεν αναφέρεται ημερομηνία), σ. 3, από Αρχείο Σταύρου-Κούλας Κυριακίδου

⁹⁹⁵Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁹⁶Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

⁹⁹⁷Προφορική συνέντευξη Κώστα Ν. (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

⁹⁹⁸Μαραντζίδης Ν., ο.π., σ. 189

⁹⁹⁹Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁰⁰Καλλιανιώτης Α, ο.π., σ. 409

Η ένοπλη ομάδα του χωριού υπό τις οδηγίες του αρχηγού της, Μιχάλη Πεχλιβανίδη, είχε καταφύγει στα γύρω βουνά. Η παράδοση των οπλιτών της Σκάφης έγινε αργότερα, αφού είχε πρώτα προηγηθεί η ολική καταστροφή του χωριού.

«Πρώτα όμως έγινε το κακό στη Σκάφη και μετά παραδόθηκαν»¹⁰⁰¹

Όταν μετά τη διάλυση της ομάδας οι διάφοροι οπλίτες διασκορπίστηκαν, ο καπετάνιος της Σκάφης παρέμεινε στο βουνό με μια ομάδα ορισμένων οπλιτών του, με τους οποίους έμεινε μέχρι τη στιγμή της παράδοσης του.

«Όλα απ τα Λεύκαρα ήταν, απ το Βαθύλακο. απ τη Σκάφη δεν ήταν. Όλοι στο βουνό ήταν... Ο πατέρας μου πήγε 12 άτομα. 12 άτομα πήγε παραδόθηκε... Ζαρκαδόπετρα. Από τους Σκαφιώτες δεν πήγε κανένας προς τα κει (Οινόη).»¹⁰⁰²

Ο άμαχος πληθυσμός της Σκάφης έμεινε μέσα στο χωριό. Εκεί τους συνάντησαν οι αντάρτες, όταν εισέβαλαν στον οικισμό. Ο γιος του Μικρού Μιχάλαγα που βρισκόταν μέσα στο χωριό κατά τη στιγμή της εισόδου των ανταρτών, θυμάται χαρακτηριστικά τις στιγμές εκείνες, όταν και ο ίδιος συνελήφθη και παρά λίγο να εκτελεστεί. Όπως και σε αρκετές άλλες περιπτώσεις εκείνο που τον έσωσε ήταν η καλή προαίρεση κάποιου αντάρτη, με το οποίο είχαν συναντηθεί στο παρελθόν και, ο νεαρός τότε, γιος του Μικρού Μιχάλαγα του χάριζε τσιγάρα.

«Εκλεβα απ του παππού μου τα τσιγάρα και κάπνιζα. Αυτός ήταν αντάρτης καθαντού, αλλά έρχονταν κοντά μου για να πάρει κάτι, να μ αρπάξει καμία κουβέντα. Τον έδινα τσιγάρο. Όταν μπήκαν να κάψουν το χωριό τη Σκάφη, αυτός ήρθε με βρήκε. ...εμένα θα με σκότωναν... με χτύπησαν στο Μαχαλά. Τσαπ!... 'Άντε σήκω πάνω!' σηκώνομαι. Χάζευα έτσι. Να κι εκείνος που τον έδωσα τσιγάρα. 'Άστον αυτόν σε μένα να δεις τι θα τον κάνω' με πήρε με πήγε μέχρι σε ένα σημείο 'Φεύγα, λέει, θα σε σκοτώσουν' ένα πακέτο τσιγάρα που είχα κλέψει με βοήθησε.»¹⁰⁰³

Με την έλευση των ανταρτών, μέσα στο χωριό επικράτησε κλίμα τρομοκρατίας.

«Εβαζαν το όπλο μες το στόμα, τσούριζαν.»¹⁰⁰⁴

Όσοι κάτοικοι βρέθηκαν μέσα στο χωριό (τα γυναικόπαιδα) συγκεντρώθηκαν από τους αντάρτες και βρέθηκαν ενώπιον μιας (προσχεδιασμένης μάλλον) εικονικής εκτέλεσης.

«Στη Σκάφη μαζέψαν όλα τα γυναικόπαιδα γιατί όλοι οι άντρες ήταν φευγάτοι, κρυμμένοι στα βουνά. Στήσαν τα όπλα για να τους καθαρίσουν. Τα γυναικόπαιδα. Εκείνη την ώρα κατέβηκε ένας με τα άλογο και τους είπε 'δεν θα τους πειράξετε, σταματήστε.' Τώρα ποιος ο λόγος, αυτός τι μηνύματα έφερε από την οργάνωση και γιατί τους σταμάτησαν.. πάντως τους σταμάτησαν... μπορεί αυτό να ήταν και λίγο στημένο. Μπορεί να ταν κι η προπαγάνδα τους»¹⁰⁰⁵

Οι αντάρτες δεν αρκέστηκαν στην τρομοκράτηση του άμαχου πληθυσμού, αλλά άσκησαν και έμπρακτη βίας. Μετά τη συγκέντρωση των κατοίκων διενεργήθηκαν έρευνες στα σπίτια για την ανακάλυψη και συγκέντρωση κρυμμένων όπλων. Στόχος ήταν ο αφοπλισμός του χωριού. Στους ελέγχους φέρεται να πρωταγωνίστησε κάποιος παλιός γνώριμος των Σκαφιωτών. Σύμφωνα με μαρτυρία, ο άνδρας αυτό είχε ζήσει και εργαστεί το προηγούμενο διάστημα στο χωριό και ενδεχομένως να αποτελούσε σύνδεσμο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ μέσα στη Σκάφη. Για όσο διάστημα ζούσε μέσα στο χωριό, τελούσε υπό την εύνοια και προστασία του Μικρού Μιχάλαγα, ενώ παράλληλα προπαγάνδιζε -στους νέους κυρίως της Σκάφης- υπέρ της προσχώρησης στον ΕΛΑΣ.

¹⁰⁰¹ Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁰² Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁰³ Προφορική συνέντευξη ο.π.

¹⁰⁰⁴ Προφορική συνέντευξη ο.π.

¹⁰⁰⁵ Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

«Αυτός ήτανε από την Αυγή. Αλλά ήτανε...κανα δυο χρόνια ο προστατευόμενος του Μιχάλαγα. Τον είχε ο Μιχάλαγας στο σπίτι του. τώρα για ποιον λόγο, δεν ξέρω. Αυτός... είχε ένα καμίνι κι έφτιαχνε αλυσίδες... μπορεί να τανε οργανωμένος κάπου και ήρθε στη Σκάφη για να πάρει τα μυστικά... Δεν ξέρω αν είχε προσωπικά.. Εγώ λέω αυτός ήταν κατάσκοπος...να εισχωρήσει μέσα στο χωριό να αποκτήσει φιλίες κι αν μπορέσει να στρατολογήσει κάποιους από κει... δεν μπορούσε να τον πειράξει κανένας γιατί τον προστάτευε ο Μιχάλαγας»¹⁰⁰⁶

Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία ο άνδρας αυτός υποδείκνυε τα σπίτια στα οποία ανακαλύπτονταν κατά τις έρευνες κρυμμένα όπλα. Δεδομένου του χαρακτήρα των τουρκόφωνων Ποντίων ανταρτών (και δη των εμπειροπόλεμων Σκαφιωτών) είναι απίθανο να μην υπήρχαν κρυμμένα όπλα στα σπίτια των κατοίκων, ακόμη και εν τη απουσία των οπλισμένων ανδρών. Παρόλα αυτά το αφήγημα των Σκαφιωτών θέλει τον εν λόγω αντάρτη να είχε τοποθετήσει ο ίδιος τα όπλα εντός των σπιτιών προκειμένου να παγιδευτεί το χωριό.

«Γιατί όλο το κακό στη Σκάφη προήλθε απ αυτόν. Αυτός είπαν ότι πήγαινε στο σπίτι, πήγαινε δικό του όπλο μέσα, έβγαζε ένα όπλο απ το σπίτι κι έλεγε 'Αυτό το βρήκα εδώ μέσα'. Μπουμ! Φωτιά. Πήγαινε στο άλλο το σπίτι έλεγε αυτό το μαχαίρι το βρήκα εκεί. Πήγαιναν οι άλλοι κι έβαζαν φωτιά.»¹⁰⁰⁷

Προφανώς ο άνδρας αυτός λειτούργησε κατόπιν εντολής και δεν έπραττε κατά βούληση. Η Σκάφη αποτελούσε το πλέον σκληροπυρηνικό χωριό της περιοχής και εξαιτίας του συμπαγούς και εμπειροπόλεμου πληθυσμού, του διακεκριμένου και πεπειραμένου καπετάνιου, αλλά και της φυσικής γεωγραφικής θέσης της λειτουργούσε σαν προκεχωρημένο φυλάκιο των ένοπλων αντικομμουνιστών και έπρεπε να εξουδετερωθεί. Πάντως ο φερόμενος ως υποκινητής της καταστροφής του χωριού φαίνεται να υπήρξε επιεικής όσον αφορά τον προσάτη του. Παρά τη γενική καταστροφή του χωριού, το σπίτι του καπτάν Κ^{ου}τσουκ Μ^{ου}χάλαγα γλίτωσε από την πυρά. Ο αντάρτης και παλιός ενοούμενος του επενέβη και έσωσε το σπίτι του καπετάνιου.

«Εκαιγαν τα σπίτια, το δικό μας το σπίτι το έσβηναν.

‘Γιατί το σβήνεις;’ ‘Εγώ εδώ ψωμί έφαγα. Δεν μπορώ να ξεχάσω.’»¹⁰⁰⁸

Σύμφωνα με καταγραφή του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας (1946) η Σκάφη καταστράφηκε ολοσχερώς. Η έκθεση παρουσιάζει το χωριό να αποτελείται από 44 οικίες, εκ των οποίων όλες καταγράφηκαν ως κατεστραμμένες. Παρότι στο χωριό αυτό δεν έγιναν ποτέ εκτελέσεις, μιας και οι ένοπλοι δεν αιχμαλωτίστηκαν, ούτε παραδόθηκαν, έχουν καταγραφεί περί τους 40 νεκρούς για το διάστημα 1943-1945.¹⁰⁰⁹

Αναφέρεται πως κατά την επίθεση και κατάληψη του χωριού σκοτώθηκαν περί τους 11 άνδρες, χωρίς όμως να προβληθεί καμιά αντίσταση, δεδομένης της διάλυσης και φυγής των ενόπλων προς αναζήτηση ασύλου και κρησφύγετου όπου αυτό ήταν δυνατό.¹⁰¹⁰

Δεδομένου του πνεύματος αντεκδίκησης που είχε επικρατήσει και του αναβρασμού που κατείχε τους αντάρτες, εξαιτίας όλης της βίας που είχαν υποστεί οι ίδιοι και τα χωριά που δέχονταν τις επιθέσεις του ΕΕΣ, η βία που χρησιμοποίησαν έναντι αμάχων υπήρξε κι εδώ έντονη. Υπήρχε ακόμη η τιμωρητική και εκδικητική διάθεση για την εκτέλεση των ηγετικών στελεχών του ΕΑΜ στη σφαγή των *Επτά* (Τερπόφσκυ-

¹⁰⁰⁶ Προφορική συνέντευξη ο.π.

¹⁰⁰⁷ Προφορική συνέντευξη, ο.π.

¹⁰⁰⁸ Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁰⁹ Μαραντζίδης Ν., σ.181, 191

¹⁰¹⁰ Καλλιανιώτης Α., σ. 409

Κερασίδης), την άνοιξη του 1943. Εκδικούμενοι, οι αντάρτες χρησιμοποίησαν βία κατά αμάχων, υπέρμετρη και υπερβολικά σκληρή σε κάποιες περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό της δολοφονίας ενός ανήλικου νεαρού αγοριού, το οποίο ρίχτηκε ζωντανό στη φωτιά δις.

«Του Λευτέρη τον αδερφό σκότωσαν! Τι σκότωμα έκαναν; Χτύπησα, χτύπησαν, έριξαν κάνα δυο σφαίρες έριξαν στη φωτιά μέσα. Κάηκε.»¹⁰¹¹

Ο γιος του αδερφού του θύματος συνεχίζει την ανατριχιαστική περιγραφή θανάτωσης του νεαρού παιδιού.

«Κατέλαβαν το χωριό αυτοί, το κάψαν, αλλά κάναν και πολλά αίσχη. Σκοτώσαν πολλά παιδιά. Σκοτώσαν τον αδερφό του πατέρα μου, 13 χρονών. Όχι μόνο τον σκοτώσανε, τον ρίζανε στη φωτιά. έβαλαν φωτιά στο σπίτι, το ρίζανε το παιδί μέσα να καεί. Βγήκε το παιδί μισοκαμένο, το πήρε η γιαγιά μου (η μάνα του δηλαδή) αγκαλιά. Πήγε ένας, με το όπλο τη χτύπησε τη γιαγιά, το ζαναπήρε το παιδί και το ζαναπέταξε μέσα. Τέτοια αίσχη.»¹⁰¹²

Την υπέρβαση των ορίων και τη χρήση υπέρμετρης βίας από μέρος του ΕΛΑΣ σε ορισμένες περιπτώσεις επιθέσεων του κατά οπλισμένων χωριών παραδεχόταν το Μακεδονικό Γραφείο, ήδη απο τον Απρίλιο του 1944, σημειώνοντας πως συχνά χρειάστηκαν κομματικές παρεμβάσεις για την εξομάλυνση και εκτόνωση της κατάστασης.¹⁰¹³

ΙΧ) Ίμερα

Τα Ίμερα χτυπήθηκαν την επόμενη της παράδοσης και εκτέλεσης των *Παοτζήδων*. Τμήματα τριών συνταγμάτων του ΕΛΑΣ (28°, 53° και 50°) κατέφθασαν και περικύκλωσαν τα Ίμερα. Το 50° τμήμα συνόδευσε πίσω στο χωριό τους Καυκάσιους, οι οποίοι είχαν καταφύγει στο γειτονικό Βελβεντό κατά την προηγούμενη περίοδο κυριαρχίας των *Παοτζήδων*. Τα Ίμερα, χωριό σχετικά απομακρυσμένο από τα υπόλοιπα και κυρίως από τον οδικό άξονα Κοζάνης-Σερβίων, δεν είχε υποστεί καμία επίθεση τις προηγούμενες ημέρες, ούτε είχε σημειωθεί κάποια αψιμαχία. Όπως και στα υπόλοιπα χωριά, οι περισσότεροι εκτεθειμένοι ή καχύποπτοι οπλίτες είχαν αποτραβηχτεί στο βουνό της Ζαρκαδόπετρας. Αρκετοί όμως βρίσκονταν μέσα στο χωριό, καθώς και ορισμένοι οπλίτες από άλλες περιοχές. Μετά το πρωινό εκκλησίασμα ορισμένοι προϋπάντησαν τους αντάρτες, ανάμεσα τους υπήρχαν και αρκετοί νέοι που είχαν μεν οπλιστεί, αλλά δεν εγκατέλειψαν το χωριό, όπως αρκετοί μεγαλύτεροι.¹⁰¹⁴ Ένας από αυτούς ήταν και ο Πέτρος Γ που είχε ακολουθήσει αρχικά τον πατέρα του, όχι όμως και στο τέλος, όταν εκείνος παρέμεινε οπλισμένος στο βουνό, αρνούμενος να παραδοθεί.

«Κι εμένα ο μακαρίτης ο πατέρας μου με είχε πάρει μαζί του, στο βουνό... Ο μακαρίτης ο πατέρας μου δεν είχε παραδοθεί»¹⁰¹⁵

Οι Καυκάσιοι του χωριού που επέστρεψαν μαζί με τον ΕΛΑΣ, δεν έμειναν αμέτοχη στην επιχείρηση εκκαθάρισης του χωριού τους. Καταρχάς το κέντρο των ανταρτών εγκαταστάθηκε σε μία οικεία Καυκάσιων. Το σπίτι αυτό λειτούργησε και σαν κέντρο κράτησης όπου συγκεντρώνονταν οι αιχμάλωτοι οπλίτες και από εκεί οδηγούνταν

¹⁰¹¹Προφορική συνέντευξη ο.π.

¹⁰¹²Προφορική συνέντευξη Γιάννη Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰¹³Δορδανάς, Σ, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002), σ. 514

¹⁰¹⁴Ο.π., σ. 409

¹⁰¹⁵Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

κατά ομάδες στις παραποτάμιες παρυφές του χωριού, όπου πολλοί από αυτούς εκτελέστηκαν.¹⁰¹⁶

Τη συμμετοχή των Καυκάσιων στην επιχείρηση αφοπλισμού και διάλυσης των Ιμέρων επιβεβαιώνουν και οι κάτοικοι των όμορων χωριών.

« Τελευταία, όταν μπήκανε μέσα στα Ίμερα, οι Καυκάσιοι ξεσηκώθηκαν. Σφάζανε, ρημάζανε εκεί μέσα.»¹⁰¹⁷

Οι συλλήψεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν ερευνών στα σπίτια των χωριανών προκειμένου να εντοπιστούν κρυμμένοι οπλίτες και οπλισμός. Οι έρευνες συνοδεύονταν από απειλές που αποσκοπούσαν στην τρομοκράτηση των χωρικών που έκρυβαν *Παοτζήδες* και όπλα στα σπίτια τους. Η τρομοκρατία απέδωσε σε αρκετές περιπτώσεις με αποτέλεσμα την παράδοση ορισμένων από αυτούς. Βέβαια υπήρξαν και περιπτώσεις που οι συγγενικές και φιλικές σχέσεις λειτούργησαν αποτρεπτικά στην εκδήλωση βίας έναντι των αιχμαλώτων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που αναφέρει ο Πέτρος Γ. όταν η πρώτη ξαδέρφη του πατέρα του άσκησε έντονη πίεση (με χρήση ακόμη και απειλών) στον Καυκάσιο σύζυγο της για να προστατέψει τους συγγενείς της.¹⁰¹⁸

Οι συλληφθέντες άλλοτε οδηγούνταν απευθείας για εκτέλεση, άλλοτε κρατούνταν πρώτα στη βάση των ανταρτών.

«Αυτούς τους 7 όπως τους πήραν από κει κατευθείαν εδώ στην Αύρα πως πάμε, την ίδια στιγμή σκοτώσαν... 14 στα 15 ήμουν. 3 μέρες με είχαν κρατούμενο μέσα. Εκεί που είναι το καφενείο εκεί ήταν καυκάσιο σπίτι. Εκεί είχαν την πολιτοφυλακή. Εκεί με είχαν. Μετά φέρανε άλλους 3 Βελβενδινούς. Κι έγιναν 6 αυτοί κι ένας εγώ. Η μακαρίτισσα η μάνα μου έφερε πετιμέζι, τουρσί για να φάω...»¹⁰¹⁹

Οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν όλη τη νύχτα, χωρίς να έχει αποσαφηνιστεί ακόμα τι ακριβώς συνέβαινε στους αιχμαλώτους. Οι αντάρτες άφηναν να δημιουργηθεί σύγχυση διαχέοντας συγκεχυμένες πληροφορίες για τη μεταφορά τους σε διάφορες φυλακές και τόπους κράτησης.

«Το πρωί σηκώνομαι, μόνος μου είμαι μέσα. Λέω αυτούς τους αφήσανε ή κάπου τους πήγανε. Εν τω μεταξύ τους πήραν για εκτέλεση. Εγώ ούτε πήρα χαμπάρι, η αλήθεια να λέγεται.. διότι αυτοί, στην αρχή, όταν τους είχαν πάρει το ίδιο βράδυ λέγαν ότι δήθεν τους στείλαν άλλος στη Λάρισα φυλακές, άλλος στην Κοζάνη για να καταησυχάσουν και δεν άφηναν τον κόσμο να πάει... δεν ήξερε ο κόσμος.. έπαιζε η προπαγάνδα της πτέρυγας Αριστεράς. Ότι τον τάδε τον είδαν στην Κοζάνη στις φυλακές, το ένα, το άλλο. Εν τω μεταξύ τους είχαν καθαρίσει, το ίδιο βράδυ.»¹⁰²⁰

Πράγματι και άλλες μαρτυρίες αναφέρουν πως μετά τη συγκέντρωση των όπλων μπροστά στην εκκλησία του χωριού, οι οπλίτες συγκεντρώθηκαν σε χώρο κράτησης και από εκεί οδηγούνταν για εκτέλεση με την επίφαση της ανάκρισης και κατόπιν της απελευθέρωσης τους. Το χωριό αγνοούσε τι επρόκειτο να συμβεί, αν και ορισμένοι από τους οπλίτες υποψιάστηκαν τι σχεδιάζοταν από τους δεσμώτες τους.¹⁰²¹

Οι Καυκάσιοι, τουλάχιστον ορισμένοι από αυτούς, φαίνεται πως συμμετείχαν και στις εκτελέσεις των συγχωριανών τους.

« Αυτοί που σκοτώσανε, ένας λέγαν ότι ήταν από δω οι άλλοι ήτανε ξένοι. Απ τους αντάρτες.»¹⁰²²

¹⁰¹⁶Καλλιανιώτης 409

¹⁰¹⁷Προφορική συνέντευξη Γιάννη Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰¹⁸Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰¹⁹Ο.π.

¹⁰²⁰Ο.π.

¹⁰²¹Μαραντζίδης 187

¹⁰²²Προφορική συνέντευξη, ο.π.

Η συμμετοχή αυτή των Καυκάσιων αποδόθηκε από τους τουρκόφωνους στην εχθρότητα που είχε αναπτυχθεί ένεκα της όξυνσης του προηγούμενου διαστήματος και των καταπιέσεων-διώξεων που υπέστησαν οι εαμικοί Καυκάσιοι από τους ισχυρούς τότε *Παοτζήδες*. Όταν έλαβε τέλος η κυριαρχία του ΕΛΑΣ, οι Τουρκόφωνοι εκδικήθηκαν τους Καυκάσιους που είχαν συμμετάσχει στην εξόντωση των συγχωριανών τους.¹⁰²³

Όσον αφορά τα θύματα, οι εκτιμήσεις για το συνολικό αριθμό τους ποικίλουν. Οι ίδιοι οι Ιμεριώτες κάνουν λόγο για περίπου 70 νεκρούς.¹⁰²⁴ Μαζί με τους Ιμεριώτες εκτελέστηκαν και οι οπλίτες από άλλα μέρη που βρέθηκαν και συνελλήφθησαν στα Ίμερα την ημέρα εκείνη.

*«Στο χωριό μας 70 άτομα σκοτώσανε...Στο ποτάμι. 70 άτομα. Και κάπου 7-8 ήτανε ξένοι. Ξένοι λέγοντας, ήταν απ το Βόιο, απ τον Άγιο Ανάργυρο κάτι παιδιά, απ το Βελβεντό 2-3, τους είχανε πιάσει στο βουνό. Απ τη Σκάφη ήτανε 2-3. Κι εμένα που με βλέπεις με είχανε πάρει μέσα.»*¹⁰²⁵

Ο Νίκος Μαραντζίδης διερευνώντας τα μητρώα θανάτων του χωριού κατέγραψε 57 εκτελεσμένους, υπογραμμίζοντας το ενδεχόμενο ορισμένοι από αυτούς να έχουν καταγραφεί σε μητρώα άλλων κοινοτήτων είτε γιατί ήταν παντρεμένοι ή ζούσα εκεί¹⁰²⁶, είτε γιατί επρόκειτο ίσως για τους προαναφερθέντες ξένους. Άλλη πηγή ανεβάζει τον αριθμό των νεκρών εκείνης της ημέρας, στους 88 (εκ των οποίων οι τέσσερις γυναίκες).¹⁰²⁷

Υπήρξαν περιπτώσεις οικογενειών που έχασαν περισσότερα του ενός, άρρενα μέλη, όπως η περίπτωση μίας οικογένειας του χωριού που έχασε σε μία μέρα «2 αδέρφια και τον πατέρα». Ανάμεσα στους νεκρούς συγκαταλέγονταν και πρόσωπα από την ελίτ του χωριού, συγκεκριμένα εκτελέστηκαν ο πρόεδρος και ο παπάς του χωριού μαζί με τους γιους του.¹⁰²⁸ Η εκτέλεση του ιερέα των Ιμέρων συνδέεται προφανώς με την ενεργό συμμετοχή του στην υπόθεση του αντικομμουνιστικού αγώνα, όπως η εμπλοκή του στην εκτέλεση των *Επτά*.

Ο ιεράς των Ιμέρων, Ιωάννης Αθανασιάδης, δεν ήταν ο μόνος ιερέας που εκτελέστηκε από τον ΕΛΑΣ. Το ίδιο είχε συμβεί και με τον ιερά της Σκάφης. Εκτελέσεις ιερέων πραγματοποιήθηκαν και αλλού σε κοινότητες τουρκόφωνων Ποντίων της βορείου Ελλάδας, από το Κιλκίς μέχρι τον Έβρο. Η συστηματική εξόντωση των ιερέων των συγκεκριμένων κοινοτήτων συνδέεται με τον ηγετικό ρόλο που διαδραμάτιζαν οι παπάδες ανάμεσα στους τουρκόφωνους Ποντίους. Άλλωστε η στενή διασύνδεση τους με τη θρησκεία και ο κομβικός ρόλος που έπαιξε για αυτούς η πίστη στην ορθοδοξία ανέδειξαν τους ιερείς σε ηγέτες, με επιρροή πολύ πέραν της εκκλησιαστικής. Ήδη από τον καιρό του αντάρτικου σωτηρίας, όταν ιερείς και αρχιερείς ηγήθηκαν και πρωτοστάτησαν στον αγώνα του ποντιακού Ελληνισμού, ακόμη και στην ένοπλη-αντάρτικη πτυχή του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί Δ. Νικολαΐδης, χειροτονημένος από τον ίδιο τον Γερμανό Καραβαγγέλη και καταδικασθείς από τα δικαστήρια Ανεξαρτησίας. Δυο δεκαετίες μετά ο ιερέας αυτός ηγήθηκε ξανά της κοινότητας του ως οπλαρχηγός μάλιστα των αντικομμουνιστών και με αυτή τη διπλή ιδιότητα του ιερέα-οπλαρχηγού βρήκε το θάνατο στη μάχη του Κιλκίς.¹⁰²⁹

¹⁰²³Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Μ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰²⁴Μαραντζίδης 187

¹⁰²⁵Προφορική συνέντευξη Πέτρου Γ. (Ίμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰²⁶Μαραντζίδης 187

¹⁰²⁷Καλλιανιώτης 409

¹⁰²⁸Προφορική συνέντευξη ο.π.

¹⁰²⁹Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001), σ. 188

22. Τρομοκρατία

Η επάνοδος των οπλισμένων αντικομμουνιστών

«Μετά οπλίστηκαν...έφερε ο στρατός, το κράτος, όπλα...»¹⁰³⁰

Κατά την περίοδο κυριαρχίας του ΕΛΑΣ, με εξαίρεση την περιοχή που έκανε αισθητή την παρουσία του Αντών Τσαούς, η υπόλοιπη Μακεδονία βρισκόταν υπό τον έλεγχο των ανταρτών. Η περίοδος της *Εαμοκρατίας* διήρκεσε μέχρι την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, η οποία δεν χαροποίησε τους τουρκόφωνους Πόντιους που την θεώρησαν μάλιστα προδοσία εκ μέρους της κυβέρνησης. Με τη Συμφωνία οι συσχετισμοί δυνάμεων άλλαξαν πλέον εις βάρος του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, όπως μερικούς μήνες νωρίτερα είχαν αλλάξει υπέρ του, έπειτα από την αποχώρηση των Γερμανών.¹⁰³¹

Ανάμεσα στη Συμφωνία της Βάρκιζας και την έναρξη του κυρίως Εμφυλίου Πολέμου μεσολάβησε μία μακρά περίοδος (ενός τουλάχιστον έτους ή και παραπάνω), η οποία έχει ονομαστεί «Λευκή Τρομοκρατία» ή «Τρομοκρατία» ή «Αντεπανάσταση». Πρόκειται για μία περίοδο πυκνή σε γεγονότα και εξελίξεις (πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές) κατά την οποία τέθηκαν οι προϋποθέσεις και διαμορφώθηκαν ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Εμφυλίου. Κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου υπήρξε η καταστολή και ο εξοβελισμός της Αριστεράς (από όλα τα επίπεδα του βίου). Βασικό εργαλείο αποτέλεσε η πολύμορφη βία. Η έξαρση της βίας εκ μέρους των δεξιών/αντικομμουνιστών έναντι του ΕΑΜ με στόχο την αντεκδίκηση, δεν αρκεί για το χαρακτηρισμό της περιόδου ως *Τρομοκρατία*. Επρόκειτο για μία συντονισμένη και μακράς διάρκειας διαδικασία, ένα πολιτικό μέτρο που αποσκοπούσε στη συστηματική τρομοκράτηση του κόσμου της Αριστεράς και του ΕΑΜ. Αποτέλεσε μια συντονισμένη εκστρατεία και ένα συνδυασμό πολυεπίπεδων πιέσεων τόσο από παρακρατικούς μηχανισμούς, όσο και από το επίσημο κράτος, στη μεταβαρκιζιανή του εκδοχή. Ο στόχος ήταν η κάμψη του φρονήματος και ο αποκλεισμός μιας ολόκληρης μερίδας του πληθυσμού από το σώμα των πολιτών και η αποστέρηση των δικαιωμάτων τους. Ουσιαστικά επιδιώχθηκε η πολιτική και κοινωνική εκμηδένιση τους. Στερημένοι δικαιωμάτων οι αριστεροί και εαμικοί αφέθηκαν έρμαιοι των εκτός νόμου κατασταλτικών μηχανισμών, οι οποίοι παράλληλα απολάμβαναν την ασυλία και τα υπερπρονόμια που τους εξασφάλιζε το μεταπολεμικό κράτος. Οι «*αποικιακού τύπου*» διωγμοί πήραν μεγάλη έκταση και προκάλεσαν πολυάριθμα θύματα (1.1192 καταγεγραμμένοι νεκροί, 6.413 τραυματίες) και περιέλαβαν φθορές, καταστροφές και ληστείες περιουσιών, ξυλοδαρμούς, βιασμούς, απειλές, καταστροφές τυπογραφείων, εκτοπισμούς από τις εστίες και τα χωριά τους, επικηρύξεις, εξαφανίσεις και συλλήψεις. Σε σχέση με άλλες περιοχές, όπου υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, στη δυτική Μακεδονία η *Τρομοκρατία* εκδηλώθηκε συγκριτικά μειωμένη.¹⁰³²

Το δίπολο *Αντίσταση-Δωσιλογισμός* παραχώρησε τη θέση του στο νέο σχήμα *Κομμουνισμός-Αντικομμουνισμός*. Βάση αυτού του διαχωρισμού κάθε έκφανση του κοινωνικού και οικονομικού βίου πολιτικοποιήθηκε και κινητοποιήθηκαν οι διάφοροι πληθυσμοί.¹⁰³³ Σε αυτό το σημείο διακυβεύτηκε και η ουσία της ασκούμενης *Τρομοκρατίας* καθώς αυτό που τη χαρακτήρισε ήταν ακριβώς το ότι δεν περιορίστηκε

¹⁰³⁰Προφορική μαρτυρία Κυριάκου Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰³¹Μαραντζίδης Ν., σ. 189-190

¹⁰³²Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*(τόμος 1), Αθήνα (2000), σ. 173-176, 185-188, 191

¹⁰³³Μαραντζίδης Ν., σ.197

στην άσκηση φυσικής βίας. Οι δολοφονίες ήταν μόνο ένα μέρος της. Η ουσία της υπήρξε ο μεθοδευμένος αποκλεισμός των αριστερών και η πλήρης αποστέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων και ελευθεριών. Η νομή και κατοχή της τοπικής εξουσίας στην ύπαιθρο χώρα είχε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των νέων δεδομένων. Δημοτικές και κοινοτικές αρχές πέρασαν σε πρόσωπα που είχαν δραστηριοποιηθεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εναντίον του ΕΑΜ. Από αυτές τις θέσεις ρυθμίζονταν οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, η ένταξη ή ο αποκλεισμός ορισμένων πολιτών από το μεταπολεμικό status quo. Πλάι στις αρπαγές, τις κλοπές και καταστροφές χρησιμοποιήθηκε ως μέτρο πίεσης η γενικευμένη αυθαιρεσία έναντι των αριστερών. Η πιο κραυγαλέα τέτοια περίπτωση ήταν η διαχείριση της ΟΥΝΡΑ. Οι κατά τόπους επιτροπές ταυτίστηκαν με τα κοινοτικά συμβούλια, τα οποία ελέγχονταν από αντικομμουνιστές και απέτρεπαν την συμμετοχή οποιουδήποτε εαμικού στοιχείου. Αυτή η μερίδα του πληθυσμού αποκλείστηκε όμως και από την παραλαβή των διανομών της ΟΥΝΡΑ. Ο αποκλεισμός αυτός λειτούργησε συμπληρωματικά στα άλλα μέτρα καταστολής και διωγμού της Αριστεράς και επικύρωνε τον αποκλεισμό και τον υποβιβασμό των αριστερών σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Το λεγόμενο *κράτος της Δεξιάς* στήριζε την επικράτηση του στην καταστολή των αντιπάλων του και στη δημιουργία φιλικών και εξαρτημένων χώρων μέσα από συγκεκριμένες οικονομικές λειτουργίες, που παράλληλα απέκλειαν τους άλλους. Αυτές οι δύο μέθοδοι υπήρξαν αλληλοσυμπληρούμενες και συνδυαστικές.¹⁰³⁴

Οι εκδηλωθέντες ως έμπρακτοι πολέμιοι του εαμικού κινήματος έχριζαν, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ιδιαίτερης μεταχείρισης από το νέο καθεστώς. Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι, οι οποίοι είχαν πληρώσει βαρύ φόρο αίματος για την ανοιχτή και ένοπλη εναντίωση τους στο ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του αντικομμουνιστικού/αντιαεμικού αγώνα, αυτή τη φορά με συνοδοιπόρο και αρωγό το επίσημο κράτος. Από δωσίλογοι μετατράπηκαν σε ευνοούμενους του καθεστώτος, με συμμετοχή του επίσημου κράτους στα μνημόσυνα των νεκρών και με συγχαρητήριες επισκέψεις στα ανάκτορα. Μεγάλο μέρος των Τουρκόφωνων, υπό την καθοδήγηση των τοπικών ελίτ επαναδραστηριοποιήθηκε με την εκ νέου ανάληψη στρατιωτικής δράσης. Ένοπλες ομάδες συγκροτήθηκαν από τους πρωταγωνιστές της προηγούμενης περιόδου. Ο μόνος που απουσίαζε ήταν ο εκλιπών Κισά Μπατζάκ. Στη δυτική Μακεδονία, συγκεκριμένα στην Κοζάνη επανεμφανίστηκε ο Μιχάλαγας.

«Αλλά το θέμα είναι ότι αυτοί οι απομείνοντες παοτζήδες, που λες, αυτοί κρατήσανε στον Εμφύλιο. Τότες που το λένε αυτοί Εμφύλιο ήρθανε αυτοί εδώ, το κράτος ήταν διαλυμένο, δεν είχε στρατό, δεν είχε τίποτις. Όταν ήρθαν αυτοί, του ΚΚ κομμουνιστάι ήτανε.»¹⁰³⁵

Οι περισσότεροι από τους τουρκόφωνους οπλίτες, όπως και στην Κατοχή, αναπαρήγαγαν το μαχητικό σχήμα του ποντιακού αντάρτικου, δρώντας σε τοπικό επίπεδο υπό την ηγεσία ενός τοπικού καπετάνιου. Οι περισσότεροι ήταν οι προαναφερθέντες κατοχικοί καπετάνιοι. Εμφανίστηκαν όμως και νέοι καπετάνιοι, συχνά εκδικητές, που δραστηριοποιήθηκαν για λόγους εκδίκησης για τις διώξεις, ταλαιπωρίες ή θανάτους προσφιλών και συγγενών τους, στην προηγούμενη φάση.¹⁰³⁶

Άλλωστε αρκετοί από τους αυτούς που έδρασαν κατά την περίοδο της Κατοχής δραστηριοποιήθηκαν εκ νέου ή για πρώτη φορά για λόγους εκδίκησης ή για λόγους προστασίας των κοινοτήτων τους από τις επιθέσεις των ανταρτών, όταν οι τελευταίοι ξαναβγήκαν στο πεδίο (κατά το λεγόμενο «δεύτερο αντάρτικο»), διενεργώντας

¹⁰³⁴Μαργαρίτης Γ., σ. 189-192, 202-203

¹⁰³⁵Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Μ.(Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰³⁶Μαραντζίδης Ν., σ.196-201

επιθέσεις εναντίον των μονάδων ΜΑΥ.¹⁰³⁷ Σε αυτούς τους οπλαρχηγούς που δραστηριοποιήθηκαν εκ νέου συγκαταλέγεται και ο Ισπάτ Αλέξης από τα Κρανίδια. Ο συγκεκριμένος είχε και τους δύο παραπάνω λόγους για να οπλιστεί εκ νέου. Είχε χάσει τους δυο γιους του στη μαζική εκτέλεση της Οινόης και το χωριό του αποτέλεσε στόχο επιθέσεων του ΔΣΕ.

«Ο πατέρας μου συνέχισε... Ο πατέρας μου συνέχισε γιατί πατούσαν πολύ το χωριό μας οι αντάρτες. Ένας αντάρτης σκοτώθηκε μες το χωριό.»¹⁰³⁸

Αντιθέτως ο συμπολεμιστής και σύντροφος του κατά την περίοδο που είχαν καταφύγει ομού στο βουνό, ο Κοντίλης από τα Λεύκαρα, δεν εντάχθηκε σε κάποια στρατιωτική ή παραστρατιωτική ομάδα.

«Πως δεν πολεμήσανε! Εδώ είχαμε τα αποσπάσματα. Παιδιά δηλαδή. Ο αγροφύλακας ξερω γω...υπήρχανε οργανώσεις που χτυπούσανε. Βέβαια ο πατέρας μου δεν ήτανε, αλλά κάτι παιδιά 20αρηδες-25αρηδες πηγαίνανε...υπήρχανε τα Τ.Ε.Α., δηλαδή υπήρχανε 40 όπλα για πάσα ενδεχόμενο. Φυλάγανε σκοπιές κάνανε το ένα τ άλλο. Αλλά αποσπάσματα που κάνανε περίοδο σε διάφορα μέρη, δεν έχει πάει σε τέτοιο.»¹⁰³⁹

Ο εξοπλισμός έγινε υπό την εύνοια και την εποπτεία του κράτους. Το τελευταίο ήταν πράγματι αδύναμο να ανταπεξέλθει στη καταδίωξη της Αριστεράς και οι εκπρόσωποι του κατέφευγαν συχνά στην προστασία των οπλισμένων χωρικών.

«Εδώ τώρα έπρεπε να γίνει αντίσταση για αυτούς. Το κράτος έπρεπε να πάρει έμπιστους ανθρώπους. από πού θα έπαιρνε; Ήρθε εδώ στα χωριά τα δικά μας.. {άλλο θητεία}. Έπαιρνε χωροφύλακες, εν τω μεταξύ ταυτόχρονα έκανε και αποσπάσματα. Τους έδωσε το κράτος λεφτά, όπλα να μπορέσουνε γιατί μαζεύαν τα παιδιά, τα παίρναν και φεύγανε. Ένα απόσπασμα έγινε εδώ στο χωριό μας. Δηλαδή πήρανε έμπιστους, ο καθένας να φυλάζει να μη μπουνε, ερθούνε εδώ στο χωριό να πάρουν παιδιά ή να κάνουν, δεν μπορούσαν στην περιφέρεια. Ένα απόσπασμα έγινε εδώ στο χωριό μας.»¹⁰⁴⁰

Οι πρώην Παιοζήδες βρέθηκαν να επανδρώνουν τις «Μονάδες Αποσπασμάτων Δίωξης (ΜΑΔ) ή απλώς Αποσπάσματα, όπως επικράτησε να λέγονται από τους ίδιους. Τα Αποσπάσματα αυτά αποτελούσαν κινητές μονάδες, στρατιωτικού τύπου, με επικεφαλής στρατιωτικούς και συνόδευαν τον Εθνικό Στρατό ή τη Χωροφυλακή. Οι περισσότεροι συμμετείχαν στις «Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου». Επρόκειτο για τους λεγόμενους μάγκες. Λειτουργώντας στις παρυφές της κρατικής και κυβερνητικής εξουσίας, εξοπλισμένοι και τελώντας υπό την ανοχή του κράτους, οι σχηματισμοί αυτοί αποδείχτηκαν τελικά αναποτελεσματικοί και χωρίς ιδιαίτερα στρατιωτικά οφέλη. Η δράση τους υπήρξε καθαρά τρομοκρατική και εκφράστηκε κυρίως μέσω βίαιων ξυλοδαρμών, βασανισμών και εξευτελισμών. Δεν έλειψαν τα πλιάτσικα και οι λεηλασίες, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις (όταν υπήρχαν εθνοτικές ή και προσωπικές διαφορές) σημειώθηκαν ακόμη και βιασμοί.¹⁰⁴¹

Οι κατά τόπους παρακρατικές ομάδες σε αगाστή συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές και με την κάλυψη της επίσημης κρατικής διοίκησης ασκούσαν ωμή τρομοκρατία εις βάρος του πληθυσμού σε διάφορα χωριά του νομού Κοζάνης. Ενέδρες και ξυλοδαρμοί, παρακολουθήσεις, απαγορεύσεις συναθροίσεων και κάθε είδους αυθαιρεσίες και προκλήσεις εις βάρος των δημοκρατικών πολιτών είχαν ως στόχο τον εξαναγκασμό των Αριστερών να εκδηλωθούν ανοιχτά και να ωθηθούν στο να αντιδράσουν. Το ζητούμενο για τη νέα εξουσία ήταν η πρόκληση μιας νέας

¹⁰³⁷Ο.π., σ. 201

¹⁰³⁸Προφορική συνέντευξη Δέσποινας Σ. (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰³⁹Προφορική συνέντευξη Γιάννης Δ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰⁴⁰Προφορική συνέντευξη Θόδωρος Μ. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰⁴¹Μαραντζίδης Ν., σ. 200-204

πόλωσης.¹⁰⁴² Επιζητώντας την πρόκληση εμφυλίου πολέμου, το νέο καθεστώς επιζητούσε δια της βίας τη ριζοσπαστικοποίηση των παλιών εαμικών, ακόμη και όταν αυτοί δεν είχαν καμία πρόθεση να δραστηριοποιηθούν ξανά. Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί η περίπτωση του Βαθυλάκκου, όπου οι επανεξοπλισθέντες τουρκόφωνοι Πόντιοι σε συνεργασία με τη χωροφυλακή παρενοχλούσαν συστηματικά τους Καππαδόκες συγχωριανούς. Οι τελευταίοι κυνηγημένοι και φοβισμένοι διαβιούσαν κρυμμένοι έξω από το χωριό, μη τολμώντας να επιστρέψουν στα σπίτια τους.

«Τα αποσπάσματα αυτά γίνανε και πηγαίνανε στα χωριά για να χτυπήσουνε το κόσμο...

Τους δίναν ζύλο για να τους βγάλουν στο βουνό πάλι... Αφού δε βγήκανε εδώ από το χωριό μας. Από δω δεν πήγε κανένας. Μπορούσανε να φύγουνε και δε φύγανε. Αφού τους πήγα εγώ φαΐ κάτω που ήτανε μαζεμένοι. Αυτοί ήτανε κάμποσα άτομα. Δικοί μας απ το χωριό. Ήταν στα στάρια και κρυβόνταν εκεί... Στα σπίτια οι γυναίκες. Ήταν έξω οι άνθρωποι... Δεν μπορούσαν οι άνθρωποι να μιλήσουν καθόλου. Αφού στο βουνό ήταν οι άνθρωποι Δε θέλαν να φύγουν στο βουνό. Τους ψοφήσαν στο ζύλο. Σφάζανε ζώα τους βάλαν μέσα στα τομάρια για να γλιτώσουν οι άνθρωποι. Δεν μπορούσαν να μιλήσουν καθόλου. Καθόλου! Δεν μπορούσες να μιλήσεις τίποτα. Η αστυνομία και τα πάντα γίναν συνεργάτες με αυτούς.»¹⁰⁴³

Το 1946 οι παρακρατικοί σχηματισμοί που δρούσαν υπό τη γενική καθοδήγηση του Μιχάλαγα, μόνο στο νομό Κοζάνης υπολογίζονταν σε δύο με τρεις χιλιάδες οπλισμένους. Οι παρακρατικοί εξοπλίζονταν με την ανοχή της αστυνομίας και προστατεύονταν από το κράτος, ενώ εις βάρος τους εκκρεμούσαν μηνύσεις και κατηγορίες για δωσιλογισμό και διάφορες έκνομες πράξεις. Από την άλλη οι προσφυγές των διωκόμενων πολιτών στις κρατικές αρχές δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα.¹⁰⁴⁴ Ο συντονισμός κράτους και παρακράτους υπήρξε ξεκάθαρος και σηματοδοτούσε την εδραίωση των παρακρατικών ως αληθινής τοπικής εξουσίας, συμμάχου του επίσημου κράτους, που συμμετείχε ενεργά στην παράλληλη αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού της Αριστεράς.. Οι οπλισμένοι Τουρκόφωνοι, όπως και εν γένει οι παρακρατικοί, δρούσαν συμπληρωματικά στο έργο το κράτους. Σε αυτό οφείλεται εν μέρει το ότι δεν προέβαιναν σε δολοφονίες, αλλά περιορίζονταν σε σκληρούς ξυλοδαρμούς που κάποιες φορές κατέληγαν στο θάνατο των θυμάτων. Ένας άλλος λόγος του περιορισμένου αριθμού φόνων είναι ο καθαρά τοπικός χαρακτήρας της δράσης των ΜΑΥ. Δρώντας μέσα στα όρια του χωριού ήταν δύσκολο να προβούν σε μαζικές, ακραίες πράξεις βίας λόγω των διαπροσωπικών σχέσεων με τους συγχωριανούς τους. Εντονότερη τρομοκρατία ασκούσαν εκεί όπου η προηγούμενη εξουσία (του ΕΑΜ) είχε υπάρξει σκληρή εναντίον των αντικομμουνιστών και εκεί όπου δεν υπήρχαν εθνοτικοί και συγγενικοί δεσμοί. Άλλωστε η αντεκδίκηση δεν ήταν ο μοναδικός λόγος δράσης τους, αλλά μαζί με την επίδειξη ισχύος και την απόκτηση εξουσίας (η οποία κατοχυρώθηκε σε τοπικό/κοινοτικό επίπεδο μετεμφυλιακά) αποτέλεσε βασικό κίνητρο.¹⁰⁴⁵

«Αμέσως βγήκαν στο βουνό και πάλι. Πήγαν να σκοτώσουνε κουμμουνισταί! Σαν τα σκυλιά, είχανε μανία.»¹⁰⁴⁶

Σε επιχειρήσεις που συμμετείχαν ως αποσπάσματα ΜΑΔ (συνοδεύοντας το στρατό) οι οπλισμένοι Τουρκόφωνοι εκτός από την εκδίκηση που αποζητούσαν επιδίδονταν συχνά στη συνήθη λαφυραγώγηση των χωριών στα οποία επέδραμαν.

¹⁰⁴²Μαργαρίτης Γ., σ. 193-202

¹⁰⁴³Προφορική συνέντευξη Θόδωρου Κ. (Βαθυλάκκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

¹⁰⁴⁴Μαργαρίτης Γ., σ. 199-202

¹⁰⁴⁵Μαραντζίδης Ν., σ. 203-206

¹⁰⁴⁶Προφορική συνέντευξη Γιώργου Π. (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

«Οι κουμμουνισται είχαν χαθεί. Κυριαρχούσε το άλλο το πνεύμα και ψάχνανε ελεύθερους να πάνε να πάρουν εκδίκηση. Αυτοί αντι να πάρουν εκδίκηση, πήγαινανε καπνά κλέβανε.»¹⁰⁴⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα στόχου αντεκδίκησες για τους τουρκόφωνους Πόντιους της Μεσιανής, των Λευκάρων κτλ ήταν η επιδρομή στην Οινόη, όπου θρήνησαν πολλούς νεκρούς. Η μαρτυρία του Κυριάκου Φ. που συμμετείχε στην επιχείρηση είναι διαφωτιστική, όσον αφορά το πνεύμα αντεκδίκησης, την ανοιχτή συνεργασία με τις κρατικές δυνάμεις και το στρατό και τέλος την ουσιαστική κάλυψη που παρείχε ο στρατός στους παρακρατικούς, επενδυμένη μόνο μια αμυδρή επίφαση νομιμότητας.

«Μια φορά πήγα στην Οινόη εγώ σαν οπλίτης τότε. Εκεί Μεσιανιώτες, Λευκαριώτες ορμούσαν κάτι αυτά έπαιρναν, ήθελαν να δείρουν. Ερχόταν και ο στρατός όμως εκεί. Όχι σκοτωμούς. Τους καταπίεζαν, τους πείραζαν. Μετά ο διοικητής, θυμάμαι, τους είχε πει: 'όχι παιδιά δεν μπορείτε να το κάνετε αυτό. Εγώ είμαι υπεύθυνος. Εσείς κάνετε αυτά, αύριο θα μου πουν πηγες εκεί πέρα και σκότωσες κι έκαψες. Δε γίνονται αυτά. Έχετε εκδίκηση; λέει, δεν κόβει το μυαλό σας; Νύχτα να ρθειτε και να τους κάψετε, να τους διαλύσετε. Δεν φέρω γω ευθύνη.' Δεν τα καναν αυτά. Πήγαιναν με το στρατό και ήθελαν εκβιασμό. Δεν άφηνε κι ο στρατηγός αυτός. Αυτό γινόταν... «θέλετε εκδίκηση; κι εγώ θέλω. Αλλά σε μένα κοντά δεν μπορείτε να φτιάστε. Ελάτε τη νύχτα κάψτε, σκοτώστε. Δεν πήγανε για. Πήγαιναν για πλιάτσικα. Και μόνοι τους όχι. Πήγαιναν όποτε πήγαινε ο στρατός. Να τους κυνηγήσει ο στρατός, πήγαιναν κι αυτοί εκεί πέρα. Τέτοια κάμαν.»¹⁰⁴⁸

Η παραπάνω μαρτυρία επιβεβαιώνει το ρόλο που έπαιζαν οι παρακρατικοί και παραστρατιωτικοί μηχανισμοί, στους οποίους συμμετείχαν οι Τουρκόφωνοι, συμπληρώνοντας και συνδράμοντας το κράτος και το στρατό και όχι υποκαθιστώντας το. Ανίσχυρο αλλά υπαρκτό το κράτος αναλάμβανε το ίδιο τις εκτελέσεις και φυλακίσεις των διωκόμενων αντιπάλων του. Όπως σημειώνεται, οι οπλισμένοι χωρικοί απέφευγαν να δράσουν μόνοι τους και κυρίως να συγκρουστούν με τις αντάρτικες ομάδες. Χωρίς συνεκτική δομή και πειθαρχεία λειτουργούσαν συχνά με τρόπο που διασάλευε περισσότερο την τάξη και δυσκόλευε το νόμιμο έργο των κρατικών οργάνων.¹⁰⁴⁹

Οι εξουσίες και τα προνόμια που απολάμβαναν από τη νέα τους συμμαχία, με την επίσημη κυβέρνηση αυτή τη φορά, δεν περιορίζονται στην άσκηση ανεξέλεγκτης και αφειδούς τρομοκρατίας. Εκτός της αστυνομικής ισχύος, κατείχαν και θέση δικαστών μέσα στο χωριό, αποτελώντας κυριολεκτικά την πραγματική τοπική εξουσία. Το σημαντικότερο όφελος υπήρξε οικονομικής φύσης και σχετίζεται με την βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης μέσω της εκμετάλλευσης ή και της λαθροχειρίας της «βοήθειας». Ως πρόσωπα εμπιστοσύνης θεωρούνταν οι πλέον αξιόπιστοι πληροφοριοδότες και οι αναφορές τους αρκούσαν ως πειστήρια για παραπομπές ανθρώπων στα στρατοδικεία.¹⁰⁵⁰

Αν όμως η πρακτική αξία της συμμετοχής των τουρκόφωνων Ποντίων καπετάνιων στην αντικομμουνιστική εκστρατεία δεν ήταν σημαντική, σπουδαιότερη υπήρξε η συμβολική και σαφώς η πολιτική σημασία αυτής της συνεργασίας. Άμεσο αποτέλεσμα της υπήρξε παραταξιακή, εκλογική και ιδεολογική μετατόπιση των πληθυσμών αυτών από το βενιζελικό και κεντρώο χώρο στην μοναρχική και αντικομμουνιστική Δεξιά. Η μετατόπιση αυτή δεν ήταν προϊόν ιδεολογικών

¹⁰⁴⁷Προφορική συνέντευξη Θανάση Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁴⁸Προφορική συνέντευξη Κυριάκος Φ. (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)

¹⁰⁴⁹Μαραντζίδης Ν., σ. 202, 205

¹⁰⁵⁰Μαργαρίτης Γ., σ. 609-610

αναζητήσεων, ούτε πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Πολύ περισσότερο υπήρξε αποτέλεσμα της τοποθέτησης των παραδοσιακών αυτών κοινοτήτων απέναντι στη συγκυρία και τις δυνάμεις που αναδύθηκαν από αυτή. Η αρχική εναντίωση προς το ΕΑΜ ξεκίνησε μια σειρά αλυσιδωτών εξελίξεων που έφερε τους τουρκόφωνους Πόντιους στην πλευρά που συσπείρωσε και εξέφρασε την αντιεαμική και αντικομμουνιστική μερίδα. Η σύμπραξη και η ταύτιση με τη δεξιά συνεχίστηκε και μετεμφυλιακά με τους Τουρκόφωνους και δη εκείνους που εκτέθηκαν ανοιχτά στον αγώνα κατά του ΕΑΜ να αναδεικνύονται σε εκφραστές και τοποτηρητές της εξουσίας σε τοπικό επίπεδο.¹⁰⁵¹

Γ. Παράρτημα

1. Η συλλογική μνήμη των Ελλήνων του Πόντου: Τραγούδια για το αντάρτικο Σωτηρίας

Τα τραγούδια που παρατίθενται προέρχονται από το βιβλίο του Λάζαρου Τσακιρίδη με θέμα το αντάρτικο της ορεινής περιοχής του Τοπ-Τσαμ, όπου έδρασε ο θρυλικός καπετάνιος Αναστάσιος Παπαδόπουλος ή Κοτζά(μεγάλος) Αναστάς. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το τραγούδι που αναφέρεται στον Κοτζά Αναστάς (ή Γοτσάναστας, κατά τον συγγραφέα), μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον ίδιο με επεξηγήσεις γηραιών προσφύγων, οι οποίοι του μετέφεραν αποσπασματικά στίχους του τραγουδιού.¹⁰⁵²

Το τραγούδι των ανταρτών που αναφέρεται στο φημισμένο καπετάνιο αποδίδει όλο το περιεχόμενο του ποντιακού αντάρτικου έτσι όπως το αντιλήφθηκαν και το βίωσαν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές του. Αποτελεί ύμνο στην λεβεντιά των αγωνιζόμενων, αλλά και στην ελευθερία. Αναφέρεται στους λόγους σχηματισμού των σωμάτων, για την υπεράσπιση των ιερών και οσίων (πατρίδα και πίστη), αλλά και στην προστασία των γυναικόπαιδων, τονίζοντας ότι οι εχθροί αφήνουν απροστάτευτες τις δικές τους γυναίκες (η εφαρμογή αντιποίνων μέσω της ανταπόδοσης των επιθέσεων που δέχονται τα χωριά τους υπήρξε βασικός τρόπος δράσης που εφαρμόστηκε και κατά του ΕΛΑΣ με επιθέσεις σε χωριά που είτε βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής των ανταρτών, είτε θεωρούνταν φιλοεαμικά). Γίνεται αναφορά επίσης στις πορείες εξόντωσης και τους ανηλεείς διωγμούς των Ελλήνων ενώ τέλος κατονομάζονται οι κύριοι υπαίτιοι των δεινών των Ελλήνων: Μουσταφά Κεμάλ και Λίβα πασάς.

Κυρίαρχο μοτίβο του τραγουδιού ο στίχος –εν είδει επωδού- που επαναλαμβάνει την απειλή-προειδοποίηση προς τον Λίβα πασά να μην έρθει αντιμέτωπος με τους περήφανους και αξιόμαχους αντάρτες του Τοπ-Τσάμ.

¹⁰⁵¹Μαραντζίδης Ν., σ. 206-207

¹⁰⁵²Τσακιρίδης Λ., *Τοπτσαμ. Το ποντιακό αντάρτικο με τον Καπετάν Γοτσάναστας. Αντίσταση στην Ποντιακή Γενοκτονία*, Κατερίνη (2005), σ.453-44 (Κατά την αντιγραφή των στίχων διατηρήθηκε ακέραια η ορθογραφία από το κείμενο του συγγραφέα, με εξαίρεση τον τονισμό, καθώς δεν χρησιμοποιήθηκε το πολυτονικό σύστημα.)

Το τραγούδι των ανταρτών του Γοτσάναστας*

Λίβα μην έρχεσαι πάνω σ' εμένα
Αναστάς πασά εμένα με λένε.
Από σένα κατώτερος εγώ δεν είμαι.
Στο Τσιαμπολάτ χαιρετώ το κεφάλι μου λεύτερο.
Ήρθαμε στο Πάσιαλαμ, άρχισε η μάχη.
Λεύτερος είμαι.
Στη μάχη που άρχισε φόβο δεν έχω.
Τις δικές σας γυναίκες αμανάτι αφήνετε (απροστάτευτες).

Στο βουνό τσαμπολάτ αντίσκηνα έστησαν.
Λεοντάρια Ρωμιών εναντίον τους στάθηκαν.
Το στρατό του Νιζάρ με την πρώτη τσακίσανε.
Στο βουνό Γιαϊλατσίκ το πανύψηλο θέρετρο
κάτσε Λίβα εσύ να θρηνείς το ασκέρι σου.
Πατέρα, την ψυχή μου αυτή στην Ελλάδα την πρόσφερα.
Μουσταφά Κεμάλ ένα έγγραφο γράψε.
Λίβα μην έρχεσαι πάνω σ' εμένα.
Γερμανικό τουφέκι στον αριστερό μου βραχίονα εγώ πέρασα.
Από της κουκουβάγια κορφή τα κανόνια μας ρίχνανε των απίστων οβίδες.
Τα βλήματα άχρηστα στον ουρανό έσκαζαν.
Τα μάζευαν παιδιά.
Οι δικές σας γυναίκες εμάς τιμάνε.
Μην έρχεσαι ασκέρι, τράβα το δρόμο σου.
Γερμανικό όπλο πέρασα στο αριστερό μου το χέρι.
Το πρωί σηκώθηκα, λάμπει ο Ήλιος.
Οι αντάρτες κάθησαν τα ντουφέκια λάδωναν.
Πατέρες και μάνες γοερά έκλαιγαν.
Καϋμένοι Ρωμιοί.
Των ανταρτών το λαό από τα σπίτια μαζεύουν.
Έλεος αλίμονο μου.

Για μία πίστη, για μία πατρίδα τα παιδιά θυσιάστηκαν.

Το άλογο μου το έδεσα σε τρύπια πέτρα.
Να μην υπήρχες Κεμάλ ύπουλε.
Το λαό μας κυνήγησες στα βουνά και στις πέτρες.

Πίσω σ' εκείνο το βουνό φωνή ελληνική υπάρχει.
Λίβα μην έρχεσαι πάνω σ' εμένα
Αναστάς πασά εμένα με λένε.
Ο Λίβας γράφει το γράμμα.
Έλα σε ειρήνη να ρθούμε από τις κακίες
στη χώρα να μείνουμε πίσω.

Στο Τσαμπολάτ ανέβηκα μ' ελεύθερο κεφάλι.
Στης κουκουβάγιας την κορφή κοπιάζοντας έφθασα.
Αναστάτωση έγινε σαν τη Δευτέρα παρουσία.

*Το πρωί σηκώθηκα την τσάντα μου κοιτάζα.
Έκλαψα και θρήνησα στον ώμο την κρέμασα.
Λίβα μην έρχεσαι πάνω σ' εμένα.*

*Κορμί με πληγή
την πληγή μου που ρέει μην την ανοίγεις.
Εγώ στα χέρια μου κρατώ γερμανικό ντουφέκι.*

Προσευχή καπεταναίων του Γοτσάναστας

*Θυσία έγινα
Χριστέ Θεέ μου.
Ορατά και αόρατα
εσύ μας έπλασες.
Εσύ να νοιάζεσαι όλους μας
Ο πλάσας γη και ουρανό
Χριστέ Θεέ μου.*

Το τραγούδι του αδικοσκοτωμένου

*Στην τσανακαλιϊτσιντζέ
με κτύπησαν εμένα
προτού να πεθάνω
στον τάφο με έβαλαν.*

Δρόμος θανάτου

*Έρημος να μείνει αυτός
ο δρόμος της Σεβάστειας.
Δεμένα πάνε των παλληκαριών
τα απροστάτευτα χέρια.
Οι μανάδες γοερά κλαίνε.
Στη Σεβάστεια μέσα
σχοινί λαδωμένο κρεμότανε.*

Στο ιστορικό μυθιστόρημα του Δημήτρη Ψαθά Γη του Πόντου συναντάμε ένα παρόμοιο τραγούδι ή πιθανή παραλλαγή του προηγούμενου με αναφορά στον Αναστάσιο Παπαδόπουλο:

*Από την Τρύπια Πέτρα τα κανόνια ρίχνονται
Και ο Κοτσά Αναστάς με τα παιδιά του ετοιμάζονται
Κάτω απ' τις κανονιές προχωρά το στράτευμα
Και Κοτσά Αναστάς με τους αντάρτες του αντιστέκονται
Μην έρχεσαι, Λιβά πασά, μην έρχεσαι επάνω μου
Τ' όπλο μου το γερμανικό τοχω στον ώμο
Κοτσά Αναστάς με λένε, ζέρε το!...¹⁰⁵³***

¹⁰⁵³Ψαθάς Δ., Γη του Πόντου, Αθήνα(), σ.367-368

**Στο έργο του Δ. Ψαθά, οι στίχοι του τραγουδιού παρατίθενται και στην τουρκική γλώσσα, την οποία ομιλούσαν οι κάτοικοι της περιοχής του, όπως και ο ίδιος.

*Ήταν Αυγούστου ένδεκα
Παρασκευή ημέρα
που η Ορδού εκάϊετο
με τόπια πέρα-πέρα.
Πρωί με τα χαράματα
εφάνηκεν ο στόλος,
από την πόλη έβγαινε,
τρέμων ο κόσμος όλος.
Κρυμμένοι εμετρούσαμε
Τα ρούσικα βαπόρια,
Ήσαν εννιά τον αριθμό
μαζί με τα μοτόρια.
Και τέλος επλησίασαν,
εμβήκαν στο λιμάνι,
αρχίζει ο βομβαρδισμός
και ο λαός τα χάνει.¹⁰⁵⁴*

2. Φωτογραφίες

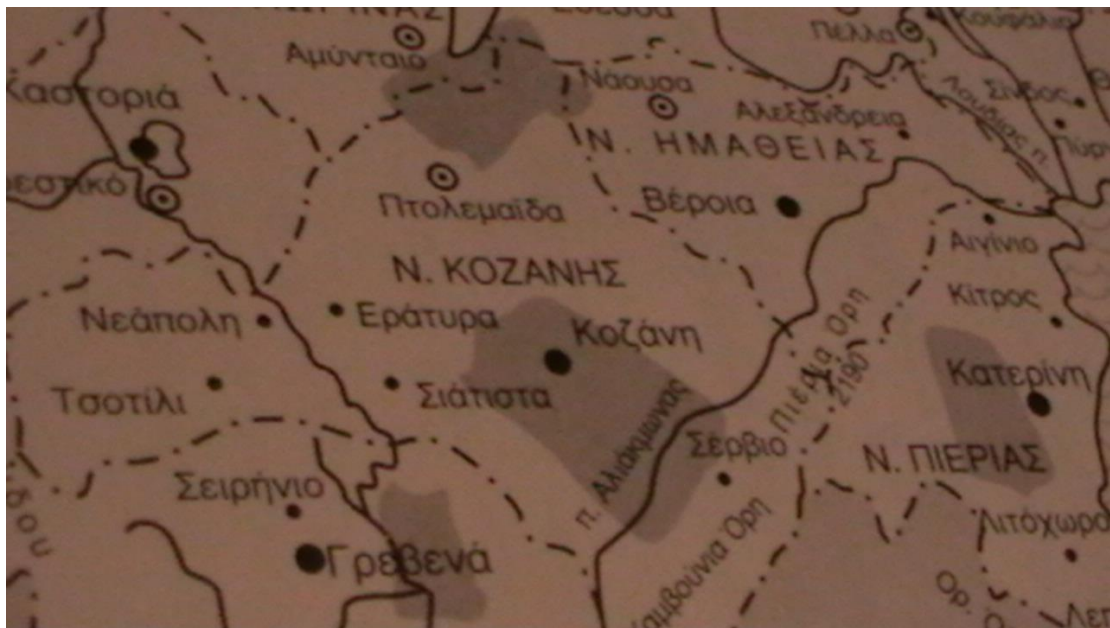
¹⁰⁵⁴Ψαθάς Δ., Γη του Πόντου, Αθήνα(), σ.238-239

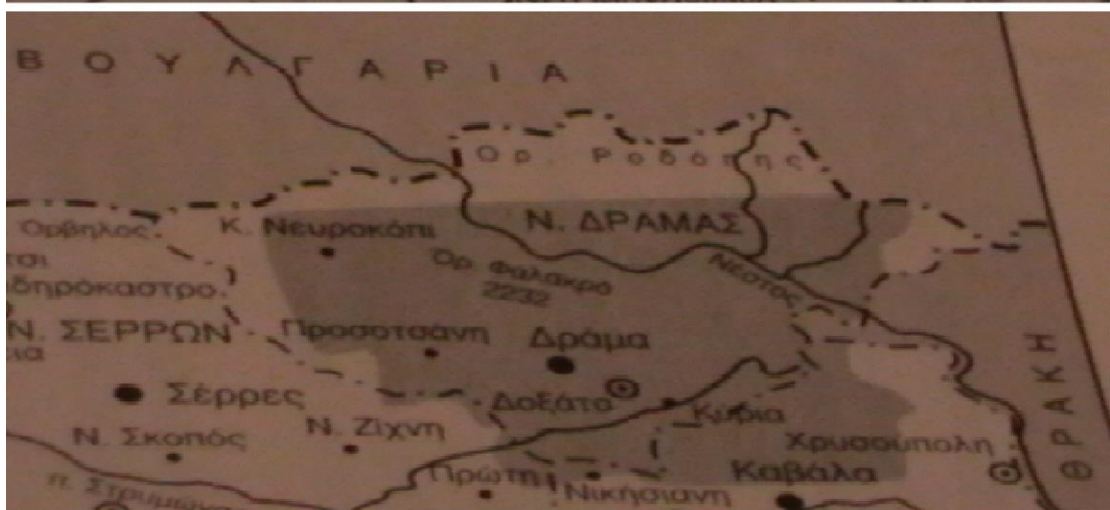
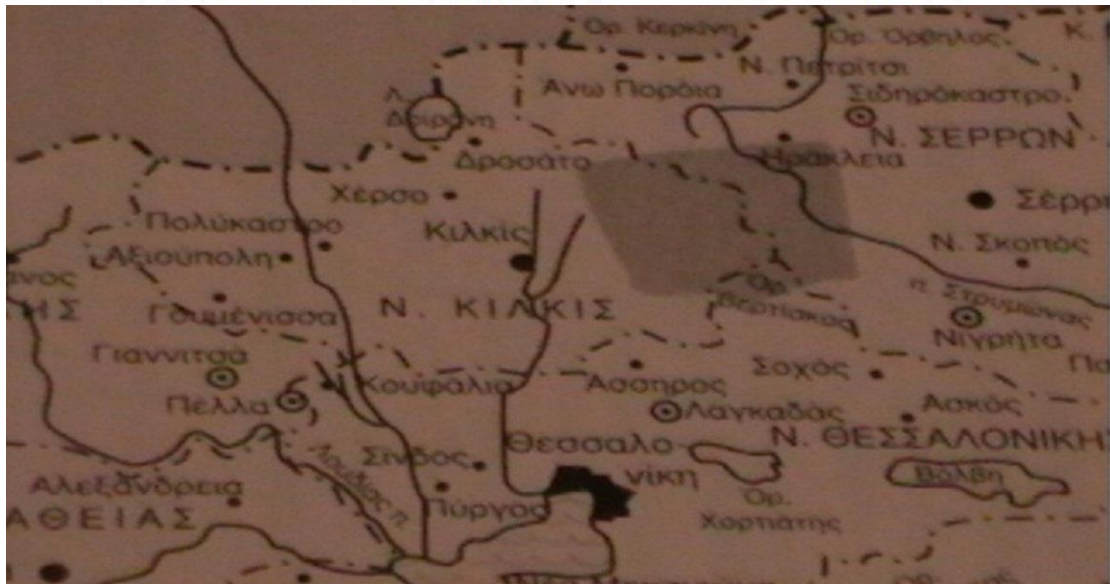
Το χωριό Σκάφη σήμερα. Πάνω και κάτω αριστερά τα ερείπια των παλιών κατοικιών του χωριού που καταστράφηκε κατά την τελική επίθεση του ΕΛΑΣ στο εξοπλισμένο χωριό. Κάτω δεξιά τα λιγοστά νέα σπίτια του χωριού, χτισμένα μεταπολεμικά, από παλιούς κατοίκους της Σκάφης.

Πινακίδα σε δρόμο της Τουρκίας με ένδειξη για την Ίμερα του ιστορικού Πόντου

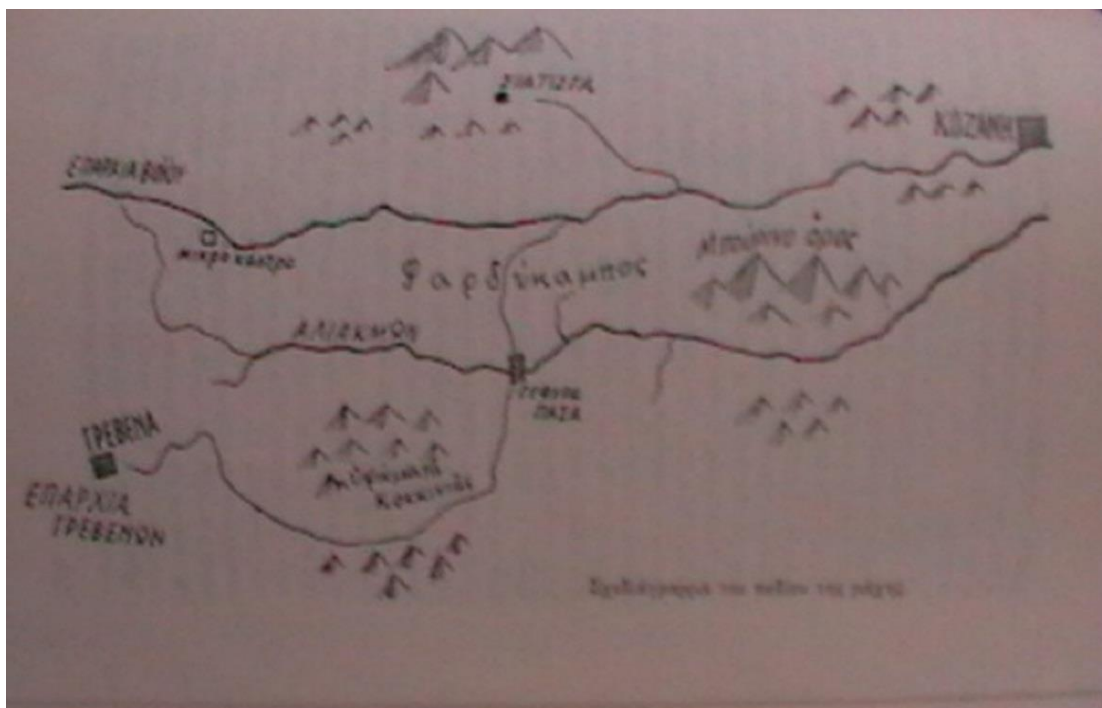
Θηλακές τουρκόφωνων Ποντίων σε Πιερία και Κοζάνη. Πηγή: Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001)

Θύλακες τουρκόφωνων Ποντίων σε Κιλκίς και Δράμα. Πηγή: Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001)

Χάρτης της περιοχή του Τσιαρτσιαμπά (μεταξύ Κοζάνης και Αλιάκμονα). Με κόκκινη υπογράμμιση τα 6 εξοπλισμένα (αμιγώς προσφυγικά) χωριά

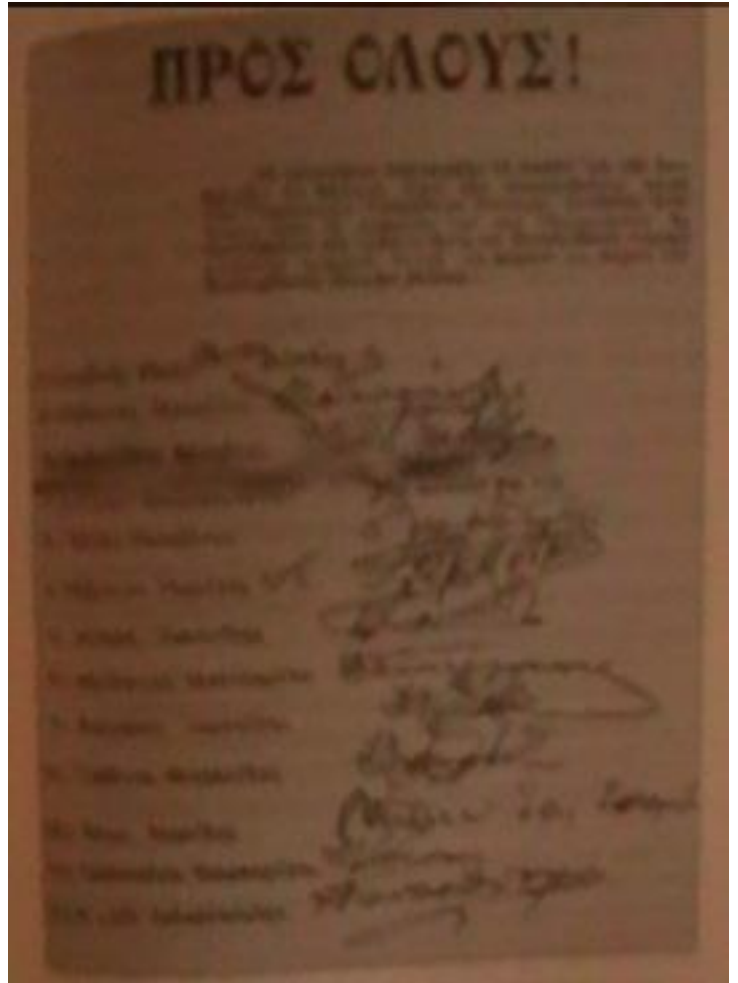
Η περιοχή μεταξύ Κοζάνης-Τρεβενών και η ιστορική τοποθεσία του Φαρδύκαμπου, όπου δόθηκε η νικηφόρα μάχη-ορόσημο

Μιχάλης Παπαδόπουλος (Μιχάλαγας)
Πηγή: Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες
μας*, Αθήνα (2015)

Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισιά Μπατζάκι), ο *primus inter pares* του Ελληνικού Εθνικού Στρατού

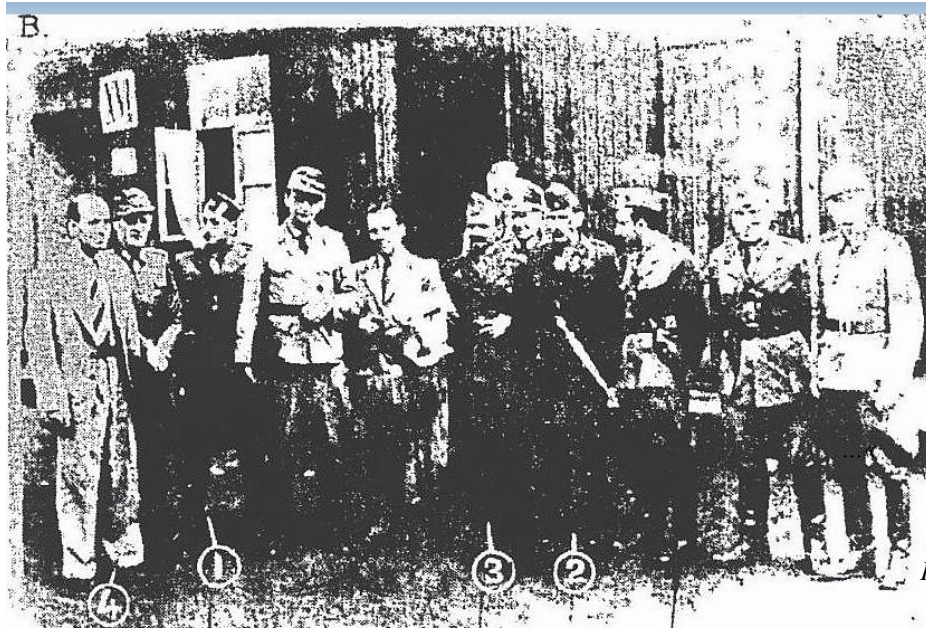
Προκήρυξη της οργάνωσης ΠΟΕΤ: «Οι κατωτέρω υπέγραψαν το παρόν με την επιφύλαξιν ότι θέλουσι τύχει της το παρόν με την επιφύλαξιν ότι θέλουσι τύχει της υποσχεθείσης παρά των Γερμανικών Υπηρεσιών Κατοχής της βοήθειας αναλόγου προς το σοβαρόν και τας υποχρεώσεις ας αναλάβωμεν εις τρόπον ώστε να εξοπλισθούν ισχυρά μαχητικά τμήματα ικανά να φέρουσι εις πέρας τον αναληφθέντα εθνικόν αγώνα.»

Το κείμενο φέρει τις υπογραφές και τα ονοματεπώνυμα των ηγετικών προσώπων της οργάνωσης, ανάμεσα τους ο ταγματάρχης Χρ. Παπαβασιλείου και ο Μιχάλαγας.

Πηγή: Δορδανάς Σ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006)

Ο σφαγέας του νομού Κιλίκις, Κ. Παπαδόπουλος τρίτος από αριστερά. Δεξιά του ο Κισσόμπατζακ, ο Πούλος και ο Μιχάλαγας
 Με το μαύρο βέλος ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος. Δεξιά του Κυριάκος Παπαδόπουλος, Γεώργιος Πούλος, Μιχαήλ Παπαδόπουλος

«Συνεργάτες του βουλευτού της ΕΡΕ Κων. Παπαδόπουλου φωτογραφίζονται εις το προαύλιο γερμανικής μονάδας εις την Αυστρίαν με χιτλερικούς αξιωματικούς εναντίον των οποίων «αντιστάθησαν»: 1) Καπνόπουλος, 2) Μιχάλαγας (Μιχ. Παπαδόπουλος), 3) Κισά Μπατζάκ (Κυρ. Παπαδόπουλος), 4) Δαδούλης

Συνεργάται του βουλευτού της ΕΡΕ Κων. Παπαδόπουλου φωτογραφούνται εις το προαύλιο γερμανικής μονάδας εις την Αυστρίαν με χιτλερικούς αξιωματικούς, εναντίον των οποίων «αντιστάθησαν»: 1) Καπνόπουλος, 2) Μιχάλαγας (Μιχ. Παπαδόπουλος), 3) Κισά Μπατζάκ (Κυρ. Παπαδόπουλος) και 4) Δαδούλης.

Οι άπλαρχγοί τής οργανώσεως... αντίστασεως «Εθνικός Έλληνικός Στρατός», ό Καπνόπουλος (1), ό Μιχάλαγας (2) και ό Κισά Μπατζάκ (3), ερωχούνται με γιτλερικούς αξιωματικούς κατά την κατοχή εις τήν Γερμανίαν. Εις αντίλλαγμα τό έλληνικόν κράτος τους άνεγνώρισεν ως άπλαρχηγούς τής 'Αντιστάσεως, και τών βεβαιώσεως του άρχηγού των βουλευτου τής Ε.Ρ.Ε. Κων. Παπαδοπουλου.

Από αριστερά: Πρώτος ο Παναγιώτης Δαδούλης, τρίτος Ο Αθανάσιος Καπνόπουλος, έκτος ο Κισά Μπατζάκ, επόμενος δεξία ο Μιχάλαγας και ο Λεωνίδας Ιωαννίδης.
Φωταγραφία με Ναζί αξιωματικούς στη Βιέννη

Ο γιατρός Τηλέμαχος Ευθυμιάδης

Συνάντηση μεταξύ του ΕΛΑΣ και εκπροσώπων του ΕΕΣ στον κάμπο της Κοζάνης, 14 Σεπτεμβρίου 1944. Από τα δεξιά: στρατιώτης του ΕΕΣ Υψηλάντης (ΕΛΑΣ), Μιχάλαγος (ΕΕΣ), λοχαγός Arthur Wickstead (Σύνδεσμος Αξιωματικός, Force 133), Ελευθεριάδης (ΕΕΣ), υπολοχαγός Donald Lambhead (Σύνταγμα Υποστήριξης).

Γιώργος Σιάντος (γραμματέας ΚΚΕ), Ιωακείμ Αποστολίδης (Μητροπολίτης Κοζάνης), συνταγματάρχης Ευριπίδης Μπακιρτζής (πρώτος πρόεδρος ΠΕΕΑ), Κώστας Γαβριηλίδης (γραμματέας ΑΚΕ) στη Βίνιανη Ευρυτανίας.

Η διατήρηση της συλλογικής μνήμης του Εμφυλίου Πολέμου: Από εκδηλώσεις του ΚΚΕ για τους νεκρούς του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος μετά τη μάχη της Φλώρινας

Η διατήρηση της συλλογικής μνήμης των τουρκόφωνων Ποντίων κρατά ζωντανή την ανάμνηση των διωγμών και του ξεριζωμού, αλλά και την ηρωική αντίστασή τους με το αντάρτισωτηρία, τιμώντας ακόμη τους πρωτοστάτες του.

Επιγραφή από την είσοδο του πολιτιστικού συλλόγου Νεοκαισάρειας στην Πιερία. Ο σύλλογος φέρει τιμητικά το όνομα του φημισμένου οπλαρχηγού του δυτικού Πόντου. Στη Νεοκαισάρεια διαβιούν τουρκόφωνοι κάτοικοι με συγγενικούς δεσμούς στα χωριά του ανατολικού Τσιαρτσιαμπά στην Κοζάνη (Λευκάρα-Νεράιδα), όπου αρκετοί από αυτούς ήταν αρχικά εγκατεστημένοι. Φωτογραφία: Νοέμβριος 2016

Από την τιμητική εκδήλωση των αποκαλυπτηρίων επιτύμβιας τιμητικής στήλης προς τιμήν του αρχικαπετάνιου του ποντιακού αντάρτικου Αναστάσιου Παπαδόπουλου (Κοτζά Αναστάς) στη Νεράιδα Σερβίων

Φωτογραφία: Ιούλιος 2015

Δε θα μπορούσαν να απουσιάζουν μνημεία, όπως και τελετές μνήμης που αφορούν τη συλλογική μνήμη των τουρκόφωνων Ποντίων και σχετίζονται το τραύμα της τελευταίας τραγικής εμπειρίας που βίωσε σχεδόν συλλήβδην η εθνοτική αυτή ομάδα: την εμπλοκή στην εμφύλια σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ.

**ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ΦΟΝΕΥΘΕΤΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΩΘΙ ΔΗΜΩΝ Κ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ 1942**

ΕΚ ΤΗΣ ΚΥΡΟΥ ΧΑΡΑΞΙΣ ΚΟΜΙΤΙΩΣ ΙΑΤΡΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ
ΠΕΡΙΩΝ - ΒΕΡΜΙΟΥ

ΠΕΡΙΩΝ - ΒΕΡΜΙΟΥ	ΠΕΡΙΩΝ	ΠΕΡΙΩΝΤΕΣ	12
ΕΚ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	ΠΕΡΙΩΝ	12	12
» » ΔΗΜΟΥ ΔΡΑΜΑΣ	ΠΕΡΙΩΝ	»	12
» » ΔΗΜΟΥ ΚΟΛΙΜΑΡΟΥ	ΠΕΡΙΩΝ	»	12
ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΛΑΘΩΝΙΩΝ	»	»	5
» » » ΑΡΩ ΔΕΛΙΑΝΗ	»	»	9
» » » ΑΡΑΧΟΥ	ΗΜΑΘΙΑΣ	»	6
» » » ΓΑΝΟΥΦΟΡΑΣ	ΠΕΡΙΩΝ	»	4
» » » ΚΑΛΑΝΘΕΑΣ	»	»	»
» » » ΒΕΡΓΙΝΗΣ	ΗΜΑΘΙΑΣ	»	»
» » » ΚΑΤΑΣΧΩΝ	ΠΕΡΙΩΝ	»	1
» » » ΚΑΕΣ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΝΝΟΥ	»	»	2
» » » ΚΑΤΑΧΑΣ	»	»	2
» » » ΚΟΡΙΝΘΟΥ	»	»	7
» » » ΜΕΣΣΗΝΗΣ	»	»	2
» » » ΜΕΛΙΝΗΣ	»	»	1
» » » ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΥ	ΗΜΑΘΙΑΣ	»	1
» » » ΚΕΑΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ	ΠΕΡΙΩΝ	»	16
» » » ΜΕΘΑΣΤΡΟΥ	»	»	33
» » » ΠΑΚΙΣΤΑΝΗΣ	ΗΜΑΘΙΑΣ	»	6
» » » ΣΥΔΡΩΝ	ΠΕΡΙΩΝ	»	17
» » » ΣΕΒΑΣΤΗΣ	»	»	18
» » » ΣΦΟΝΔΑΡΙΟΥ	»	»	18
» » » ΤΡΕΛΑΣΩΝ	»	»	14
» » » ΤΡΑΠΕΖΟΥ	ΗΜΑΘΙΑΣ	»	18
ΤΟΥ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟΥ ΧΡΑΝΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	ΠΕΡΙΩΝ	»	14
ΕΚ ΠΟΛΥΔΕΡΜΙΟΥ	»	»	37
	»	»	15
	»	»	22

» ΠΙΚΟΚΙΩΤΗΣ

Κούκος Περίας: Επιτύμβιες στήλες προς τιμήν των νεκρών από τις μάχες και τις εκτελέσεις του ΕΛΑΣ μετά την επικράτηση του.

Δ. Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Προφορικές μαρτυρίες

Προφορική μαρτυρία Αναστάσης Κ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Αγάπιος Γ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)
Προφορική μαρτυρία Αναστάσης Κ. (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Βασίλης Β.,(Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Γιάννης Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Γιάννης Π., (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)
Προφορική μαρτυρία Γιώργος Π., (Σκάφη), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)
Προφορική μαρτυρία Δέσποινα Σ., (Κρανίδια), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Θανάσης Α., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Θανάσης Φ., (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)
Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Θόδωρος Μ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Κοσμάς Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Κυριακής Γ. (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Κυριάκος Φ., (Ροδίτης), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2017)
Προφορική μαρτυρία Κώστας Ν., (Βατόλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Κώστας Τ. (Μεσιανή), Αρχείο Σ. Ι. Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Νίκος Β., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Παναγιώτης Λ., (Μεσιανή), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Πέτρος Γ., (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Πρόδρομος Κ., (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Σοφία Δ., (Λεύκαρα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Στέλιος Ε. (Βαθύλακκος), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)
Προφορική μαρτυρία Τασίκα Κ., (Ιμερα), Αρχείο Σ.Ι.Γαβριηλίδη (2016)

Αρχειακό υλικό

Ανακοινωθέν αρ. 30 για μάχη σε Λεύκαρα Σκάφη, Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

Δελτίο πληροφοριών για Τάγματα Ασφαλείας αρ.3., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

Δελτίο πληροφοριών για Τάγματα Ασφαλείας αρ.4., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

Δελτίο πληροφοριών για Τάγματα Ασφαλείας αρ.6., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

Δελτίο πληροφοριών για Τάγματα Ασφαλείας αρ.8., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου

Διαταγή Γενικού Στρατηγείου, Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Εγκύκλιος μητροπολίτη Ιωακείμ, Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Εθνική Αντίσταση (απόκομμα 3^{ης} σελίδας), Αρχείο οικογένειας Κυριακίδη
Ελευθερία, 6/6/1943, Αρχείο οικογένειας Κυριακίδη
Νίκη 13 30-09-1943., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Νίκη, 14 15-11-1943., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Οδηγητή, 03 07-06-1944., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Πατρίς, 01 21-05-1944., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Πατρίς, 26 16-07-1944., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Προκήρυξη ΕΕΣ., Προσωπικό Αρχείο Νίκου Χατζηδημητράκου
Γραπτή μαρτυρία Όμηρου Ασλανίδη/Γεωργίου, Αρχείο οικογένειας Κυριακίδη

Δευτερογενείς πηγές

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Berstein S., Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης 3, Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης 1919 έως σήμερα*, Αθήνα (1997)
- Chandler G., *Διχασμένη Χώρα. Μια αγγλο-ελληνική τραγωδία* (επιμ. Ι.Σ. Κολιόπουλος), Θεσσαλονίκη (2000)
- Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα (1982)
- Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (2006)
- Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα (1994)

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αγτζίδης Β., *Έλληνες του Πόντου: οι ακρότητες του τουρκικού εθνικισμού* (τόμος β'), Νέο Φάληρο (2009)
- Αθανασιάδης Α., Μιχαηλίδης Χ., *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*, Αθήνα (2010)
- Αλεξιάδης Θ., *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (2009)
- Αλεξιάδης Θ., *Η Πάφρα του Πόντου. Ιστορία, Εκκλησία, εθνικοί αγώνες*, Αθήνα (2014)

- Βαής Δ.Θ., *Από τον Πόντο στη Νεράϊδα*, Θεσσαλονίκη (1991)
- Βακαλόπουλος Α.Ε., *Νέα ελληνική ιστορία. 1204-1985*, Θεσσαλονίκη (2005)
- Βακαλόπουλος Κ.Α., *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη (1993)
- Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1988)
- Γασπαρινάτος Σ., *Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου*, Αθήνα (2015)
- Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ. (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα (1997)
- Δορδανάς Σ., *Ελληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη (2006)
- Δορδανάς Σ., *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία. 1945-1975*, Αθήνα (2012)
- Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*, Θεσσαλονίκη (2002)
- Δρόσος Ζ., Φαρδύκαμπος. *Η Δυτική Μακεδονία στ' άρματα*, Αθήνα (1984)
- Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου (Καλογερόπουλος Ν (επιμ.)), *Η Δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (1998)
- Η Συνθήκη της Λωζάννης, Εκδόσεις Ρωμοσύνη
- Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος ΙΔ , Αθήνα (1977)
- Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος ΙΕ, Αθήνα (1977)
- Καλλιανιώτης Α., *Οι Πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, Θεσσαλονίκη (2007)
- Καλλιανιώτης Α., *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1943* Θεσσαλονίκη (2000)
- Κόκκινος Γ., Αγτζίδης Β., Λεμονίδου Ε., *Το τραύμα και οι πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Αθήνα (2010)
- Κολιόπουλος Ι., *Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944 (τόμος Α΄)*, Θεσσαλονίκη (1996)
- Κουσουρής Δ., *Δίκες των Δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα (2014)

- Κυριακίδης Γ., *Ροδίτης-Κουβούκλια Ιστορική Αναδρομή Το χθες και το σήμερα*, Ροδίτης (1995)
- Κωνσταντινίδης Κ., *Στάθης Θ. Κωνσταντινίδης Χασιλάς. Ένας αλλιώτικος καπετάνιος. Η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος στη δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη (2010)
- Κωστόπουλος Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνικοφροσύνη*, Αθήνα (2013)
- Μαραντζίδης Ν., *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο (2001)
- Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα (2006)
- Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*(τόμος 1), Αθήνα (2000)
- MGSA, *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (1984)
- Μπέλλου-Θρεψιάδου Α., *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα (1984)
- Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά Μακεδονία 1941-1944 Αντίσταση και Τραγωδία*(τόμος 1), Αθήνα (1997)
- Παπαθανασίου Π., *Για τον Ελληνικό Βορρά Μακεδονία 1941-1944 Αντίσταση και Τραγωδία*(τόμος 2), Αθήνα (1997)
- Πελαγίδης Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη (1994)
- Πελαγίδης Σ., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου, Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη(2001)
- Ρόσιος Α. (Υψηλάντης), *Στα φτερά του Οράματος*, Θεσσαλονίκη (2001)
- Σακαλής Α., *Μνήμες*, Κοζάνη (1997)
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (1981)
- Σταμπουλίδης Α.Λ., *Βατόλακκος: Οι ρίζες μας*, Αθήνα (2015)
- Ταβουλτζίδης Κ., *Οι Έλληνες του Δυτικού Πόντου. Μεσιανή και τ' άλλα προσφυγοχώρια του Ανατολικού Τσιαρτσαμπά*, Μεσιανή Κοζάνης (2001)
- Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49 από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχεις*, Αθήνα (2003)
- Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα (2004)

Φωτιάδης Κ., Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Αθήνα (1991)

Φωτίου Θ., *Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα. Η αιματηρή πορεία του Φριτς Σούμπερτ και του ελληνικού 'Σώματος Κυνηγών' στην κατοχική Κρήτη και Μακεδονία.*, Θεσσαλονίκη (2011),

Χατζηιωσήφ Χ. (επίμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα (τόμος Β'-μέρος Β'), Αθήνα (2003)

Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τόμος Β', Αθήνα (1975)

Ψαθάς. Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (1966)

Πηγές στο διαδύκτιο

Αγτζίδης Β., *Η γενοκτονία των Ποντίων: Το άγνωστο ελληνικό ολοκαύτωμα*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.hri.org/forum/diaspora/pontos/genkt1.html> , (17/3/2017)

Κολιόπουλος, Ι.,(2016), *Η Μακεδονία στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, αναρτήθηκε 18/03/2013, από <http://www.imma.edu.gr/imma/history/14.html>